

DAMAGE BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU 184337

UNIVERSAL
LIBRARY

O.U.P. - 390 29-4-72 -10,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No

S81

Accession No.

M639

Author

मधुसूदन

Title

महाभारतम् + साभापर्वम्

This book should be returned on or before the date last marked below

THE
MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI; S. K. BELVALKAR; R. N. DANDEKAR;
S. K. DE; F. EDGERTON; A. B. GAJENDRAGADKAR; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR
V. G. PARANJPE; V. K. RAJAVADE; N. B. UTGIKAR †; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA †;
RAGHU VIRA; M. WINTERNITZ †; R. ZIMMERMANN †;
AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Imperial Government of India; the Provincial Governments of Bombay, Madras and Burma; the Governor, Hyderabad (Deccan), Baroda, Bhabnagar, Phaltan and Mysore States; the University of Bombay; and other distinguished donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1943

Reviews and Opinions

His Excellency Sir LESLIE WILSON, Late Governor of Bombay: "I heartily congratulate you and all those who have been working with you on this production. The first critical examination of the Mahābhārata is undoubtedly a national work, and I sincerely trust that you will receive whole-hearted support in this publication."

The late M. M. GANGANATHA JHA: "As the work has been so well done, I do not find anything to suggest or criticize. Allow me to congratulate you on the success of your work."

The late Professor HERMANN JACOBI: "Your edition furnishes us with just what we want. I consider your text as reliable as can be expected under the circumstances. . . . Your plan of editing the Great Epic is the best that could be devised."

The late Professor E. WASHBURN HOPKINS: "Every library or individual possessed of Sanskrit texts will find this new edition of the great Sanskrit epic indispensable."

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute: "The Ādi-parvan, in Dr. Sukthankar's Critical Edition of the Mahābhārata, is now complete, and I have no hesitation in saying that this is the most important event in the history of Sanskrit philology since the publication of Max Müller's edition of the R̥gveda. . . . His collaborators will be greatly helped not only by the example set by the first editor in the edition itself, but also by the scholarly way in which he has treated, in the Prolegomena, the complicated manuscript tradition, and mastered the whole problem of Mahābhārata text criticism."—The late Professor M. WINTERNITZ.

Indian Historical Quarterly, Calcutta: "We congratulate the editor on the very high standard of conscientious workmanship with which he has now accomplished one of the most difficult and important parts of the great work undertaken by the Bhandarkar Institute. . . . But the most important and valuable part of the volume is the extensive Prolegomena . . . which gives a brilliant exposition of the entire text problem of the Mahābhārata . . . and clarifies the principal issues, as well as the method and principles of text-reconstruction, by means of a thorough critical study of the complicated text-tradition of the epic."—Professor SUSHIL KUMAR DE.

Indian Culture, Calcutta: "In the present edition one cardinal merit is the richness of the apparatus criticus. . . . The new edition would be

invaluable for this merit alone. . . . The methods of constituting the text adopted by the editor are unquestionably sound. . . . It is impossible to question seriously his grouping of the MSS. or his valuation of the evidence of the commentators."—Professor A. BERRIEDALE KEITH.

Journal of the Bihar and Orissa Research Society, Patna: "Dr. Sukthankar's edition of the Mahābhārata Epic of India is easily the most notable work in the domain of Indology in recent years. . . . The constituted text seems to be the nearest approach to the original. . . ."—Professor A. BANERJI-SASTRI.

Quarterly Journal of the Mythic Society, Bangalore: "The task of Dr. Sukthankar deserves before every encouragement and congratulation the public and the sympathy of every scholar."

Journal of the Royal Asiatic Society, London: "The editor's task has been without exaggeration described as monumental, but it must be admitted that Dr. Sukthankar is in a very high degree qualified, by learning, training, skill and enthusiasm to undertake this work and thereby enhance the high prestige of Indian scholarship in the field of Sanskrit studies." "The work continues to be carried out on the same lines and in the same masterly manner, which has already gained the enthusiastic commendations of all the chief Sanskrit scholars in India, England, the Continent and America." "Finally the hope may be expressed that Dr. Sukthankar will be able to maintain the same orderly rate of progress and ultimately to complete a work which will be an enduring monument to the learning and perseverance of him and his colleagues."

Bulletin of the School of Oriental Studies, London: "On the basis of a careful collation of many MSS. from various regions Dr. Sukthankar has sought with untiring energy and keen critical skill to reconstruct a text which in the main, if not in details, may reasonably be regarded as the parent of the very diverse recensions into which the great epic has been cast at different times in different parts of India."—Professor LIONEL D. BARNETT.

Journal Asiatique, Paris: "Quoi qu'il en soit de cette controverse et quelle que doive être la solution du problème posé, il reste que nous possédons désormais, grâce au zèle, à la science, à la conscience de M. Sukthankar, une édition modèle de l'Ādiparvan, que les recherches ultérieures ne pourront ni modifier ni enrichir sensiblement, une édition telle que des générations d'indianistes

॥ सभापर्व ॥

अस्माच्च कृष्णात्संकुद्धात्पावकाश्च दिधक्षतः ।
त्वया त्रातोऽस्मि कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ २

अर्जुन उवाच ।

कृतमेव त्वया सर्वं स्वस्ति गच्छ महासुर ।
प्रीतिमान्भव मे नित्यं प्रीतिमन्तो वयं च ते ॥ ३

मय उवाच ।

युक्तमेतच्चयि विभो यथात्थ पुरुषर्षभ ।
प्रीतिपूर्वमहं किञ्चित्कर्तुमिच्छामि भारत ॥ ४
अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः ।
सोऽहं वै त्वत्कृते किञ्चित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ॥ ५

[(L. 1) G₆ पूर्वज्ञस्य. — (L. 3) A few MSS. कार्मुकं श्रेष्ठं. — (L. 4) M₁ (*inf. lin.* as above) वरैर् (for नृपैर्). — (L. 5) G₁ रथध्वजं पताकं च; G₂ °ध्वजं पावकाच्च; G_{3.6} °ध्वजपताकाश्च; G₅ M₂ रथं ध्वजं पताकांश्च. G₆ श्वेताश्वंश्च स नीर्यवान्. — (L. 7) T₁ G₂ महावीरः. T₁ कृष्णेन सहितस्तादा (for the post. half).]

— Cd cites 1^{ab} entirely as in text. — ^a) G₁ ins. स before ततो (hypermetric). — ^b) Ś₁ (*sup. lin.* as in text) मयः पार्थस्य (for वासु°). — After 1^{ab}, S ins.:

8* पाण्डवेन परित्रातस्तत्कृतं प्रत्यनुसरन् ।

— ^a) G_{1.2} पुनर्मयः (for पुनः पुनः).

2 B₅ damaged. D₆ missing (cf. v.l. 1). Before 2, Ś₁ K₄ B₂ D (except D_{1.2}; D₆ missing) G_{2.4} M ins. मय उ° (some MSS. om. उ°). — ^a) G₁₋₅ यस्माच्च. K₄ Ń₁ अस्मात्कृष्णात्सुसंकुद्धात्; V₁ B_{1.2.4} D₁ D₁₋₄ अस्मात्कृष्णात्सु (V₁ B₁ °च्छ्रात्सु; B_{1m} °च्छ्रं सु; B₂ °ष्णाच्च; D_{1.2} °च्छ्राच्च) संरब्धात्; B_{3.6} D₅ अस्माच्च कृष्णा (B₃ °च्छ्रात्संरब्धात्; B₅ damaged; G₆ मयं तस्माच्च संकुद्धात्; M₁ (hypermetric) अस्माच्च कृष्णात्सुसंरब्धात्. — ^b) G_{2.4} पावकाश्च विक्रमात्. — ^c) G_{2.4} भद्रं ते (for कौन्तेय). — After 2, S ins.:

9* अहं हि विश्वकर्मा वै असुराणां परंतप ।

तस्मान्ते विस्मयं किञ्चित्कुर्यामन्यैः सुदुष्करम् ।

एवमुक्तो महावीर्यः पार्थो मायाविदं मयम् ।

ध्यात्वा मुहूर्तं कौन्तेयः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ।

[With lines 1-2, cf. stanza 5. — (L. 1) G_{1.2} हसु° (for असु°). — (L. 2) G₂ कार्यमन्यैः; M₁ कुर्यामय; M₂ कुर्या यदि (for कुर्यामन्यैः). — (L. 3) G_{1.2} महावीर्यः (for °र्यः). M मायाविदं. G₆ तेजस्वी चरितव्रतः (for the post. half).]

3 D₆ missing (cf. v.l. 1). D₈ om. 3. T₁ G₅ M₂ om. the ref. — ^a) K_{1.4} कृतं मम; K_{2.3} V₁ B₄ D₁ D₂ T₁ G_{1.2.4.5} कृतमेतत्. B_{1m} विश्वं (for सर्वं). — ^b) K V₁ B_{1m.2-4} D₂ स्वस्ति तेस्तु; Ń₁ युक्तमात्थ; B₅ damaged. V₁ B₂₋₄ D₂ ब्रजसुर (for महा°). — ^c) S (except G₆

M₁) नो (for मे). — After 3, B₁ (marg.) ins. 13*; while S (except G₆) ins.:

10* प्राप्तोपकारार्थं हि नाहरामीति मे व्रतम् ।

[G₃ M प्राणोपकारार्थं (M °कारार्थं) हि. G_{1.2} नादास्यामि; M₂ नाचरामि. G₄ मत् (for व्रतम्).]

4 D₆ missing (cf. v.l. 1). — ^a) T₁ G_{4.5} अयुक्तं तत्; G₃ युक्तमेव. S (except G₆ M₁) वचो (for विभो). — ^b) D_{1.2} S (except G₁) यदात्थ. K₂ पुरुषोत्तम. — ^c) G₅ M₁ °पूर्वमिदं. — ^d) Ś₁ तेनच; K₃ पाण्डव; K₄ भारते; T₁ G₃₋₅ M ते प्रियं; G_{1.2} तेर्जुन; G₆ तेस्म्यहं (for भारत).

5 D₆ missing (cf. v.l. 1). — ^{ab}) B_{1.4} transp. विश्व° and दान°. K (except K₃) M₁ महात्मनां; Cd महाकविः (as in text). Cv cites 5^a as in text. — ^{ca}) Cf. 4^{ca}. Ś₁ K Ń₁ तद्दहं (for सोऽहं वै). V₁ B (except B₅) D (D₆ missing) M₂ transp. किञ्चित् and कर्तुं. K_{2.3} भारत (for पाण्डव). Ń₁ पार्थे कुर्या महत्प्रियं (for ^a). — After 5, S ins.:

11* दानवानां पुरा पार्थे प्रासादा हि मया कृताः ।

रम्याणि सुखदर्शानि भोगाढ्यानि सहस्रशः ।

उद्यानानि च रम्याणि सरांसि विविधानि च ।

विचित्राणि च शस्त्राणि रथाः कामगमास्तथा ।

नगराणि विशालानि साष्टप्राकारतोरणैः । [5]

वाहनानि च मुख्यानि विचित्राणि सहस्रशः ।

बिलानि रमणीयानि सुखयुक्तानि वै भृशम् ।

एते कृता मया सर्वे तस्मादिच्छामि फल्गुन ।

[(L. 1) M transp. मया and कृताः. — (L. 2) T₁ G_{1.2} सुखगर्भाणि. G_{4.5} भोगार्थानि; G₆ भोगार्थानि. M गृहाणि च (for सह°). — (L. 3) G₂₋₅ विचित्राणि (for च रम्याणि). — (L. 4) G₁ विविधानि (for विचि°). G₆ वस्त्राणि (for श°). T₁ कामकाश्च रथाश्च वै; G₄ कार्मुकाणि रथा मया; G₆ कामगानि रथानि च; M कामगा (M₂ °मुक्ता)श्च रथा विभो. — (L. 5) G₂ M₂ °तोरणं; G₆ °वन्ति च. — (L. 6) G₁ रम्याणि (for मुख्यानि). G₂ च सर्वशः (for सह°). — (L. 7) T₁ G₅ जालानि; G_{2.4} ज° (for वि°). — (L. 8) T₁ transp. कृताः and मया. G_{4.5} M₂ एतत्कृतं मया सर्वं (M₂ पूर्व°).]

अर्जुन उवाच ।

प्राणकृच्छ्राद्विसुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे मया ।
एवं गते न शक्यामि किञ्चित्कारयितुं त्वया ॥ ६
न चापि तव संकल्पं मोघमिच्छामि दानव ।
कृष्णस्य क्रियतां किञ्चित्तथा प्रतिकृतं मयि ॥ ७
वैशांपायन उवाच ।

चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ ।
सुहूर्तमिव संदध्यौ किमयं चोद्यतामिति ॥ ८

चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति ।
धर्मराजस्य दैतेय यादृशीमिह मन्यसे ॥ ९
यां कृतां नानुकुर्युस्ते मानवाः प्रेक्ष्य विस्मिताः ।
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽस्मिस्तादृशीं कुरु वै सभाम् ॥ १०
यत्र दिव्यानभिप्रायान्पश्येम विहितांस्त्वया ।
आसुरान्मानुषांश्चैव तां सभां कुरु वै मय ॥ ११
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं संग्रह्यो मयस्तदा ।
विमानप्रतिमां चक्रे पाण्डवस्य सभां मुदा ॥ १२

C 2 13
B 2 1 14
K. 2 1 25

6 D₆ missing (cf. v.l. 1). — ^a) K₄ प्राणकृ-
(for 'कृच्छ्राद्'). Ś₁ K₁ विसुक्तं स्वाम्; D₂ S विनिर्मुक्तम्.
K₈ प्राणकृच्छ्रापि (sic) सुक्तं स्वाम्; V₁ B (except B₁; B₆
damaged) D₁₋₈. 5 विमोचितं प्राणकृच्छ्राद्. — ^b) Ś₁ यदि;
K₁ Ñ₁ V₁ B₁. 3. 4. 6 T₁ M मय (B₆m [S]सुर); B₂
D₁₋₈ [S]नघ; B₆ damaged (for मया). — ^c) K₄ T₁
G₈₋₉ कृते; C_d गते (as in text). K₈ शक्यामि; B₂₋₄. 6
D₁₋₈. 6 शक्नोमि; B₆ damaged. B₁ एतत्कृते न गच्छामि
(m एवं गते न शक्यामि). — ^d) V₁ C_n त्वयि (but D_n
as in text!); B₁m त्वहं (for स्वया).

7 D₆ missing (cf. v.l. 1). — ^b) Ś₁ K Ñ₁ B₁. 6
(both marg.) C_d का (K₄ क)इयप (for दानव). — ^c)
K₂ कृष्णार्थं. G₆ प्रीतिस् (for किञ्चित्). — ^d) B D₂. 3. 5
तत्ते (B₁ भवेत्); D₁ कृते; G₂ तदा (for तथा). B₁ T₁
प्रीति* (for प्रति*). Ś₁ मम (for मयि). — After 7,
T₁ G₄. 5 ins.:

12* मयः ।

वासुदेव मया कर्तुं किमिच्छसि शुभानन ।

8 In D₆, 8^{ab} is missing (cf. v.l. 1). D_n D₃. 4
om. the ref. — ^a) K₁. 2 नोदितो. — ^b) V₁ B₂. 3
D₁. 2 मयेन पुरुषर्षभ; S मयं प्रति नरर्षभ. — 8^{ab} (with
9^{ab}) partly damaged in B₆. — ^c) Ś₁ अपि; K₂ एव;
M₂ अभि- (for इव). — ^d) K₁. 4 नोद्यं; K₂ कार्यं
(for चोद्यं). — V₁ B₄ D₁. 2 subst. for 8^{ab}: B₆. 6 ins.
after 8: B₁ (marg.) ins. after 3: D₄ ins. after 14*:

13* नैपुणं दिवि शिल्पस्य संचिन्त्य मयमब्रवीत् ।

[V₁ B₃ D₄ नैपुण्यं; D₁ निपुणं.]

V₁ B₃. 4. 6 D₁. 2 cont.: K₃. 4 B₁. 2 D_n D₈₋₉ G₃ ins.
after 8:

14* ततो विचिन्त्य मनसा लोकनाथः प्रजापतिः ।

[B₁ (m as above) सुचिं (for मनसा).]

9 ^a) K₁. 2. 4 नोद* (for चोद*). — After 9^{ab},
V₁ B D ins.:

15* यदि त्वं कर्तुकामोऽपि मियं शिल्पवतां वर ।
— ^a) Ś₁ K₂. 3 दैत्येय; K₁ दैत्येद्र; T₁ G₄₋₆ M दयितां; G₈
सदर्शी. — ^d) B₃ यदि त्वं; C_d यादृशी (as in text).
N₁ T₁ G₁. 2. 4-6 M इव; V₁ B₃. 4. 6 G₃ मय; B₁ (m as in
text) D₁. 2 अभि-; C_d इह (as in text). — After 9,
G₃ ins.:

16* अनवाप्यां मनुष्येण तादृशीं कुरु वै सभाम् ।

आसुरान्मानुषान्देवान्गन्धर्वान्नाक्षसानपि ।

10 ^a) Ñ₁ यादृशं; K₈ यां कृत्वा; G₁. 2 यां क्रियां;
G₃ यान्कृतान्. V₁ B₂₋₆ D₂. 3. 5. 6 नानुकुर्युर्हि; B₁ D_n D₄
'कर्तुंति; D₁ 'कर्तुं हि. — ^b) V₁ B (except B₁) D₁₋₃. 5. 6
कुशलाः (for मानवाः). Ś₁ D_n D₁ विष्टिताः; Ñ₁ निष्टिताः;
V₁ B₂₋₆ D₁₋₈. 5. 6 मानवाः; B₁ विष्टिताः (for विस्मिताः).
— ^c) Ś₁ K D_n D₄ सकले; D₁. 8 कृष्णेस्मिन्; G₁ कृच्छ्रे*
(for कृत्स्ने*).

11 G₆ om. 11^{ab}. — ^b) K₁ मन्येम; K₂ पश्यामो; B₁
प्रेक्षामो; D₃. 5. 6 पश्याम. B₁ विकृतांस; B₄ D_n (!) D₄
हि कृतांस (for विहितांस). — ^c) Ś₁ K₄ D₁₋₈ G₃. 5. 6
असुरान्. K₃ B₁ S (except G₆) मानवान् (for मानुषान्).
— ^d) K₂ Ñ₁ V₁ B₂. 4. 5 D_n D₄ transp. तां and सभां.
S तादृशीं कुरु वै सभां (= 10^d). — After 11, T₁ G₄. 6
road 19^{ab}.

12 Ñ₁ reads 12-15 after 19, those four stanzas
being then followed by lines 4^{ab}-8^{ab} of the foll.
adhy., before the colophon. B₆ damaged for entire
stanza. — K₃ om. 12. — Before 12, Ñ₁ V₁ B
(except B₃) D_n G₃ ins. वैशं उ* (G₃ om. उ*).
— ^a) D₅ संनिगृह्य (for प्रति*). — G₁ om. (hapl.)
12^c-14^b. — ^d) Ś₁ सभां पुनः; K₁. 4 मुदा युतः; K₁
(marg. sec. m.). 2 सभां ततः; V₁ तदा सभां; B₂. 4. 6
D₁. 2. 5. 6 सभां तदा; D_n D₃. 4 शुभां सभां; G₂ मुदा ततः;
M₂ सभासुत (for सभां मुदा). B₁ सभां धर्मात्मजस्य वै.

13 For sequence of Ñ₁, cf. v.l. 12. — G₁ om.

C. 2. 14
B. 2. 1. 15
K. 2. 1. 28

ततः कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
सर्वमेतद्यथावेद्य दर्शयामासतुर्मयम् ॥ १३
तस्मै युधिष्ठिरः पूर्जां यथार्हमकरोत्तदा ।
स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः ॥ १४
स पूर्वदेवचरितं तत्र तत्र विशां पते ।
कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेषु भारत ॥ १५
स कालं कंचिदाश्वस्य विश्वकर्मा प्रचिन्त्य च ।

सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १६
अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महात्मनः ।
। पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमङ्गलः ॥ १७
तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठान्पायसेन सहस्रशः ।
धनं बहुविधं दत्त्वा तेभ्य एव च वीर्यवान् ॥ १८
सर्वर्तुगुणसंपन्नां दिव्यरूपां मनोरमाम् ।
दशकिङ्कुसहस्रां तां मापयामास सर्वतः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

13 (cf. v.l. 12). — ^b) B₁ D₁ 'राजं' छिद्रं. — ^c) K₁ V₁ अथावेद्य; B₁₋₄ D_{1.2} यथातथ्यं; Ñ₁ B₆ D_n D_{s.4} समावेद्य; T₁ तदावेद्य; G₂ M₂ तथावेद्य; C_v यथावेद्य (as in text). K₁ सर्वमेव तदावेद्य; B₆ D_{s.6} (m as in text) सर्वमेव तदाज्ञाय.

14 For sequence of Ñ₁, cf. v.l. 12. — G₁ om. 14^{ab} (of. v.l. 12). — ^b) K₁ M₂ यथार्हाम्. — After 14^{ab}, T₁ G₂₋₅ ins.:

17* आसनं कल्पयामास पूजयामास च प्रभुः ।
— ^{ad}) K_{1.2.4} B₁ T₁ G_{1.2.5.6} M₁ च (for तु). Ś₁ K Ñ₁ B₁ D_n D_{s.4} भारत; T₁ G_{2.6} M₂ सत्क्रियां (for सत्कृतः). G_{2.4} ततस्तु सत्कृतस्तेन कथयामास भारत. — After 14, T₁ G₂ ins. the G_{2.4} variant of 14^{ad}.

15 For sequence of Ñ₁, cf. v.l. 12. — ^a) Ś₁ स पूर्वदेवचरितैः; K_{1.4} B₆ स पूर्व देवचरितं; D₁ संपूर्णं देव; D_s स दैत्यदेव. C_d cites पूर्वदेवाः (= दानवाः); C_n cites पूर्वदेवः (= बुधपर्वा दानवः). — ^b) V₁ B D T₁ तदा (for the first तत्र). — G₂₋₅ (which all om. 15^{ad}) ins. after 15^{ab}:

18* संप्रहृष्टो मयो राजन्पाण्डवस्य च तखतः ।
— ^c) K_{1.4} D_s दैत्येयः; K₂ दैत्याय. — ^d) M₂ पाण्डवेषु महात्मसु. — After 15, Ñ₁ (erroneously) reads 4^{ad}-8^{ab} of the next adhy.

16 Lines 16^{ab}-18^{ab} are repeated (with v.l.) in T₁ G_{2.5} after 34*, in G_{1.2} M after 2. 3. 18, in G₆ after 2. 3. 19^{ab} (cf. v.l. 2. 3. 18). — B₆ damaged for entire stanza. — ^a) Ś₁ K_{1.2} N₁ B_{1.2} D₁ G_{2.6} किंचिद्. G_{2-4.6} आश्वस्य; C_d as in text. — ^b) K₂ V₁ B_{2-4.6} D G_{1-2.6} विधित्य (for प्रचिन्त्य). Ñ₁ युधिष्ठिवि (for प्रचिन्त्य च). K₂ अ; B_{2.4.6} D_n तु; D_s वै (for च). — ^d) K₂ Ñ₁ V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} G₂₋₅ मनोरमां (for महात्मनाम्). B₁ D_{s.6} पाण्डवस्य मनोरमां (B₁ महात्मनः).

17 For repetition of 17 in S (except G₂), cf. v.l. 2. 3. 18. G₁₋₃ read 19^{ab} after 17^{ab}; M₂, after 17. — ^a) S पार्थस्य (G₆ कृष्णस्य) (for पार्थानां). — ^b) G₆ पार्थं (for कृष्णं). B₁ मनोरमां (for महात्मनः). — ^c) Ñ₁ G_{1.2.6} M महात्माहुः; K_{1.4} महाराज.

18 For repetition of 18^{ab} in S (except G₂), cf. v.l. 2. 3. 18. — ^b) V₁ B (B_{1m} as in text) D_{1-2.5.6} ससर्पिषा (for सहस्रशः). — G₆ om. 18^c-19^b. — ^{ad}) K₂ transp. दत्त्वा and तेभ्यः, and reads भक्त्या (for दत्त्वा). K_{1.2.4} स (for च). — After 18, D_s ins.:

19* इति सर्वैर्विधिं कृत्वा प्रदक्षिणमनवर्तत ।

19 G₆ M₁ om. 19^{ab} (for G₆, cf. v.l. 18). T₁ G_{2.6} read 19^{ab} after 11; G₁₋₃, after 17^{ab}; M₂, after 17. — ^a) Ñ₁ समस्तगुणं; B₁ सर्वर्तुफलं; B₆ गुणसंपूर्णा. — ^b) Ñ₁ चित्रं (for दिव्यं). T₁ G अलंकृतां (for मनो). — After 19^{ab}, G₂ ins.:

20* जनौघस्य रथौघस्य यानयुगयस्य चैव हि ।

— ^c) K₂ B_{1m} T₁ G₂₋₆ M C_v दशकिङ्कु (G₂ निष्कु; G_{4.6} निष्कु)सहस्राणि; Ñ₁ तथा निष्कुसहस्राणि; G₁ शतकृष्णसहस्राणां. C_d cites किङ्कुः. — ^d) G₂ पूरयामास; G_{4.6} M₂ दाप; C_v माप (as in text). K_{1.2} वै मयः; K₄ B_{6m} G₂₋₆ सर्वशः; C_{d.v} as in text. — After 19, Ñ₁ reads stanzas 12-15 of this adhy., followed by lines 4^{ad}-8^{ab} of the next adhy.

Colophon. B₆ missing. — Sub-parvan: Ñ₁ V₁ सभाक्रिया. — Adhy. name: K₂ सभानिर्माणप्रारंभः; Ñ₁ सभास्थाननिर्णयः; V₁ B_{1-2.6} D_{s.2.6} सभोपन्यासः; B₄ मयोपन्यासः; D_s सभाविन्यासः; G₁ सभाप्रकरणप्रस्तावः; G₂ युधिष्ठिरमयदर्शनं; M₂ सभाकरणारंभः. — Adhy. no. (figures, words, or both): K Ñ₁ V₁ D_n D_s S 1 (as in text). — S'loka no.: K₂ 20; D_n D_{1.2} 21.

२

वैशांपायन उवाच ।

उषित्वा स्वाण्डवप्रस्ये सुखवासं जनार्दनः ।
 पार्थैः प्रीतिसमायुक्तैः पूजनाहोऽभिपूजितः ॥ १
 गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः ।
 धर्मराजमथामक्ष्य पृथां च पृथुलोचनः ॥ २
 ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृष्वसुः ।
 स तथा मूर्ध्युपाघ्रातः परिष्वक्तश्च केशवः ॥ ३
 ददर्शनन्तरं कृष्णो भगिनीं स्वां महायशाः ।
 तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या बाष्पसमन्वितः ॥ ४

अर्धं तथ्यं हितं वाक्यं लघु युक्तमनुत्तमम् ।
 उवाच भगवान्भद्रां सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ॥ ५
 तथा स्वजनगामीनि श्रावितो वचनानि सः ।
 संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसा चाभिवादितः ॥ ६
 तामनुज्ञाप्य वाष्णेयः प्रतिनन्द्य च भामिनीम् ।
 ददर्शनन्तरं कृष्णां धौम्यं चापि जनार्दनः ॥ ७
 ववन्दे च यथान्यायं धौम्यं पुरुषसत्तमः ।
 द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमक्ष्य च जनार्दनः ॥ ८
 भ्रातृनभ्यगमद्वीमान्पार्थेन सहितो बली ।

C. 2 29
 B 2. 2. 9
 K. 2. 2. 9

2

1 ^b) B (except B4.6) Dn2 D2.5.6 T1 G2-5
 सुखावासं. — ^o) Ñ1 B1 M 'समापन्नैः; G6 'समुद्युक्तैः.

— ^d) B1 'हं: सुपूजितः.

2 M2 om. 2^{ab}. — ^a) K1 मनश् (for मतिं).
 — ^b) K2 पितृद. — ^o) Ñ1 'राजं समा'. — ^d) G1 पार्थ
 (for पृथां). D2 पृथुल (for च पृथु). K2 B1 D5
 'लोचनो; Ñ1 G6 'लक्षणः; T1 G1.2 M1 'लेक्षणः.

3 ^o) Ś1 सभायां (for स तथा). K1 B1 D1.2.5.6
 G6 [उ]पाघ्राय. — ^d) K2 परिष्वज्य च पांडवान्.

4 ^a) Cf 7°. B2-6 D4 दर्शनानन्तरं. T1 G2.5 भद्रां
 (for कृष्णो). — Ñ1 (erroneously) reads 4^{ad}-8^{ab}
 after stanza 15 (transposed) of the previous adhy.
 — ^o) K1 तामुवाच. — ^d) K1.3.4 बाष्पसमन्वितां;
 B1 बाष्पाकुलेक्षणः.

5 For sequence of Ñ1, cf. v.l. 4. — ^a) K1
 अर्धितस्तु; Ñ1 अल्पं तथा; V1 B2-6 D1.2.6 Cnp तथ्यं पथ्यं
 (Cn as in text); B1 D5 पथ्यं तथ्यं; D5 पथ्यं पथ्यं
 (for अर्धं तथ्यं). B2m युक्तं (for वाक्यं). — ^b) G1.2
 लघु व्यक्तम्; G2 damaged; G4 लघु वृत्तम्; G6 युक्तियुक्तम्.
 Cd cites युक्तं. B1 Dn(1) D4 अनुत्तरं. V1 B1m.2
 (m as in text).2-6 D1-2.5.6 Cnp गुरु स्व(B4 गुरुम-;
 D2 'र)व्याक्षरं मृदु. — ^o) Ñ1 उक्तवान् (for उवाच).
 D1 (by corr.) भद्र. — ^d) = 1. 55. 33^d. K2 चारु; K3
 मित (for भद्र).

6 For sequence of Ñ1, cf. v.l. 4. — ^a) K2 तथा
 च गजगामिन्या; K3 D4 S (G2 damaged) तथा स्वजनगा-
 (T1 G2.6 'मा; G2 'का)मिन्या(D4 'न्या); Ñ1 तथा

स्वजनगामीन्या; V1 B (B2 damaged) तथा सौहार्दयुक्तानि
 (B1m तथा सुजनगामीनि; B2m तथाप्यजनयामीनि); D6m
 तथा सौहार्दगामीनि. Cd cites स्वजनगामीनि (as in text).
 — ^b) K4 Ñ1 V1 D1.2 S (except M1; G2 damaged)
 च (for सः). — ^{ad}) K2 D5 चाथ सकृत्; D1 चाथा (for
 चाप्य). V1 चाभिनन्दितः; B1 'वाद्य च; B2.6 D1 G2.4.5
 M1 (inf. lin. as in text) 'वन्दितः. D2 संपूजिताश्चाथ सकृ'
 'वदिताः.

7 For sequence of Ñ1, cf. v.l. 4. Ñ1 om. 7^{ab}.
 — ^a) Ś1 K1.4 B1.4 Dn D1.5 G1.2 तामनुज्ञाय; D2
 स्वसारं चापि. — ^b) V1 B1m.2.6 D6 Cnp भाविनीं (B2m
 भागिनीं); Cd.n as in text. — ^o) Cf. 4^a. B1 S (G2
 damaged) कृष्णो (for कृष्णां); but cf. 8° द्रौपदी. K2
 ददर्श कृष्णां पांचाली. — ^d) Ś1 चाथ. B1 पुरोहितं (for
 जनार्दनः).

8 For sequence of Ñ1, cf. v.l. 4. — V1 D4 om.
 (hapl.) 8. — ^a) K2 G6 स; K3 तां (for च). — ^b)
 B (B2 corrupt) D1-2.5.6 M1 धौम्यं स (B1 D2.5.6 च)
 पुरुषोत्तमः. Cd cites पुरुषसत्तमः (as in text). — ^{ad})
 To avoid hiatus: Ś1 K4 चाप्यामंश्य (for च आमक्ष्य).
 K2 ध्यामंश्य च; B2-6 D1-2.5.6 तथामंश्य (for आमक्ष्य च).
 S (G2 damaged) सुभद्रां (but cf. 5^d1) परिदा(G6
 'धा)य च (for^d).

9 ^a) K2 समगमत्; G2 अप्यधिकं (for अभ्यगमत्). K2
 सर्वाङ्ग; Ñ1 V1 B2-4.6 Dn D1.2 M2 विद्वान्; T1 वीरान्
 (for धीमान्). — ^b) K3 Ñ1 V1 S (G2 damaged) बली
 (for बली). — ^o) B1(m as in text) G6 सहितः
 (for पञ्चभिः). D4 भ्रुत्वा (for कृष्णो). — ^d) K1
 इवाचभौ. — Alter 9, V1 B D G6 ina: .

C 2. 2. 9
B 2. 2. 9
K 2. 2. 9

आत्भिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ॥ ९
अर्चयामास देवांश्च द्विजांश्च यदुपुंगवः ।
माल्यजप्यनमस्कारैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ।
स कृत्वा सर्वकार्याणि प्रतस्थे तस्थुषां वरः ॥ १०
स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः ।
वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ ११
काञ्चनं रथमास्थाय ताक्ष्यकेतनमाशुगम् ।
गदाचक्रासिशाङ्गाधैरायुधैश्च समन्वितम् ॥ १२

21* यात्राकालस्य योग्यानि कर्माणि गरुडध्वजः ।
कर्तुं कामः शुचिर्भूत्वा स्नातवान्समलंकृतः ।;
while T1 G4 (om. line 1). s ins. :
22* आमइय च पृथां कृष्णः प्रतस्थे तस्थुषां वरः ।
आमइय च पृथां कृष्णां धीम्यं च पुरुषोत्तमः ।
10 ^a) T1 G8-5 अग्निमभ्यर्च्यं (for अर्चयां). K2
तान्सवान् (for देवांश्च). — ^b) K2 G8 यदुपुंगवः; G6
भरतर्षभ. — ^c) K1 स्नातजप्यः; K2.4 Ñ1 V1 B1.2.5 Dn
D5 माल्यजाप्यः; B8 माल्यैः पुष्पैः; T1 G8.5 माल्यैर्जप्यैः;
G1.2.6 माल्यैर्जप्यः; G4 अर्च्यैर्माल्यैः (for माल्यजप्यः).
— ^d) G1.2 M तथा (for अपि). B1 गंधैर्गंधवहैस्तथा.
— After 10^{ad}, T1 G4.5 ins. 23*. — G6 om. 10^{ef};
T1 G4.5 read 10^{ef} after 11. — ^e) T1 G8-5 निर्वर्त्य
(for स कृत्वा). B2 सर्वकर्माणि. — ^f) S (G6 om.)
प्रतस्थे पुष्करेक्षणः. Cd cites तस्थुषां वरः (as in text).
— V1 B D ins. after 10^{ef}; T1 G4.5, after 10^{ad};

23* उपेत्य स यदुश्रेष्ठो बाह्यकक्षां विनिर्गतः ।
[T1 G4.5 च (for स). V1 राज्यकक्षां; B2.4.5 Dn
बाह्यकक्षाद्. D8.4 रथं गतः.]

11 ^a) B1 वाच्य ततो; G6 वाच्यान्गतान् (for वाच्या-
र्हतो). — ^b) K1 दधिपात्रफलान्वितैः; K2 दधे पा^o क्षतान्;
D2 दधिपालफलाक्षतैः; D5.6 दधिपात्रघृताक्षतैः (D5 sup. lin.
"पूर्णफला"); T1 G4.5 "सर्वपतंबुलैः; G1.2.6 M "पुष्पफला-
क्षतैः. — ^c) T1 G8-5 सुभृशं (for च ततः). S1 वसुप्रिये च
तस्थुषं. — ^d) V1 B Dn D1.2 अधाकरोत् (B1 अवर्तयत्;
B8 damaged) (for अवर्तत). T1 G8-5 वासांस्याभरणानि
च. — After 11, T1 G4.5 read 10^{ef}. — G1-8.6 M
ins. after 11; T1 G4.5, after 10^{ef} (transposed):

24* ततस्तु कृतमाङ्गव्यो ब्राह्मणैर्वेदपारमैः ।

12 ^a) M1 ततः स्वरथमा^o. — ^b) V1 ताक्ष्यप्रवरकेतनं.
— ^c) S1 T1 M1 समन्वितैः (M1 "तः"); B1 समंततः; G1.2
समावृतः (G2 "तैः"). K2 V1 B (B1 marg.) D (except
D5) आयुधैरावृतं शुभं.

तिथावथ च नक्षत्रे मुहूर्ते च गुणान्विते ।
प्रययौ पुण्डरीकाक्षः सैन्यसुग्रीववाहनः ॥ १३
अन्वारुरोह चाप्येनं प्रेम्णा राजा युधिष्ठिरः ।
अपास्य चास्य यन्तारं दारुकं यन्तुसत्तमम् ।
अभीषून्संप्रजग्राह स्वयं कुरुपतिस्तदा ॥ १४
उपारुह्यार्जुनश्चापि चामरव्यजनं सितम् ।
रुक्मदण्डं बृहन्मूर्ध्नि दुधावाभिप्रदक्षिणम् ॥ १५
तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो वशी ।

13 ^a) K2 शुभायां; B2.4 अप्यथ; Dn1 अस्य च (for
अथ च). K2.4 B1.2.5 D5.6 सु- (for च). D8 तिथिवारं
च नक्षत्रे; G1.2 निर्ययावथ नक्षत्रे. — ^b) G4.6 शुभान्विते.
— ^c) K2 स (for प्र-). — ^d) K2 प्रवरौधकवृष्टिगणु;
K4 Ñ1 V1 B D (except D6) श्रेष्ठः (D8 श्रेष्ठ)सुग्रीव^o;
G6 सैनिकैश्च समावृतः. Cf. 1. 212. 3 obo. on सैन्य.

14 ^a) V1 अधारुरोह. S1 K D1 तं चा(D1 वा)पि;
B1 (m as in text) कृष्णस्य (for चाप्येनं). — ^b)
B1 (m as in text) धर्मराजो (for प्रेम्णा राजा). — ^c)
K8 आपास्य. T1 G (except G8) चाशु (for चास्य). — ^d)
D2 यंत्रसत्तमं; T1 G2 M1 सूतसत्तमं; G1.4-6 M2 सूतसत्तमं;
G8 द्रुत^o. — ^e) K1.2 अभीशुं; K2.4 G1-8.5.6 M Cv
अभीशुं (K4 "सू"न्; T1 अहशुन्; G4 अभिशुन्; Cd as in
text. K3 T1 G3-5 M Cv प्रति-; B1 तत्र; B3 अस्य;
G1.2.6 परि- (for संप्र-). — ^f) B4 ततः (for तदा).
K2 स्वयं राजा युधिष्ठिरः.

15 B8 damaged. — ^a) K2 अपगुह्य; D8 अपालुष्य
(for उपारुह्य). B1 तृणं; B2.8.6 D1.2 चास्य (for चापि).
— ^b) S1 B (B8 damaged) D2.4 T1 G4.5 चामरं (for
चामर-). K1 B1 (m as in text) S शुभं (for सितम्).
K2 "व्यजने शुभे; K8 चामरे व्यजने सिते. — ^c) V1 B2.8.6
D1.2 बृहद्वीरः; B1 बृहत्सार्धिः; B1m.4 Dn D2.5.6
बृहद्वाहुः; B8 damaged; G6 ब्रह्ममूर्ध्नि. — ^d) S1 K1.8.4
Ñ1 D4 धारयामास पांडवः; K2 छत्रं दधे स पांडवः; V1 B2-6
D1.2.6 विदुः (B3.6 "द)धाव प्रदक्षिणं (so old printed
ed. 1); B1 आ(m वि)दधार प्रदक्षिणं; Dn(1) विदुषौ (Dn1
विदुषो) वामदक्षिणं; D8.5 विदुषाव (sio) स पांडवः (D5
"च प्रद- क्षिणं); G1.2 दुधावाशु प्रदक्षिणं.

16 ^a) D2 युधिष्ठिरं चार्जुनोपि. — After 16^a, S (T1
G1.2.6 M om. lines 5-6) ins. :

25* रथमारुह्य वीर्यवान् ।

छत्रं शतशालाकं च दिव्यमारुह्योपशोभितम् ।
वैदूर्यमणिदण्डं च चासीकरविभूषितम् ।

पृष्ठतोऽनुययौ कृष्णमृत्विक्पौरजनैर्वृतः ॥ १६
 स तथा आतृभिः सार्धं केशवः परवीरहा ।
 अनुगम्यमानः शुशुभे शिष्यैरिव गुरुः प्रियैः ॥ १७
 पार्थमामभ्य गोविन्दः परिष्वज्य च पीडितम् ।
 युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमौ तथा ॥ १८ ।
 परिष्वक्तो भृशं ताभ्यां यमाभ्यामभिवादितः ।
 ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः ॥ १९
 निवर्तयित्वा च तदा पाण्डवान्सपदानुगान् ।

स्वां पुरीं प्रययौ कृष्णः पुरंदर इवापरः ॥ २०
 लोचनैरनुजग्मुस्ते तमा दृष्टिपथात्तदा ।
 मनोभिरनुजग्मुस्ते कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् ॥ २१
 अतृप्तमनसामेव तेषां केशवदर्शने ।
 क्षिप्रमन्तर्दधे शौरिश्रक्षुपां प्रियदर्शनः ॥ २२
 अकामा इव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः ।
 निवृत्योपययुः सर्वे स्वपुरं पुरुषर्षभाः ।
 सन्दनेनाथ कृष्णोऽपि समये द्वारकामगात् ॥ २३

C. 2. 49
 B. 2. 2. 29
 K. 2. 2. 32

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

दपार तरसा भीमश्छत्रं तच्छाङ्गधन्वने ।
 उपारुह्य रथं शीघ्रं चामरव्यजने सिते । [5]
 नकुलः सहदेवश्च धूम्रमानौ जनार्दनम् ।
 भीमसेनार्जुनौ चापि.

[(L. 2) T1 चित्रं (for छत्र). M दानं (for दानं).
 — (L. 5) G8 शुभे (for सिने). — (L. 7) G2 वृद्धा (for
 चापि). T1 रूपचित्रममंघ्री; G8.6 भीमसेनोर्जुनश्चेव.]
 — ^b B D बली (for वशी). S यमावरिनिपूतनौ (M2
 °घातिनौ). — ^c G M1 [S]नुययुः (G2 न्वयनुः). T1
 ययतुः पृष्ठतः कृष्णम्. — ^d K1 B4.5 Dn D5.6 M2 सह;
 T1 वृत्तौ; G1.8-5 M1 वृताः; G2.6 वृत्तं. D8.4 ऋत्विभिः
 स्वजनैर्वृतः.

17 ^a S1 K2 स प्रायाद्; B1 (m as in text) ततः स;
 T1 स तदा (for स तथा). G2 पांडवैः (for भ्रातृभिः).
 S1 lacuna; V1 B2-6 D (except D8.4) G8 M2 सर्वैः
 (for सार्धं). — D1 om. 17^a. — ^c Hypometric!
 V1 B2-6 Dn D2.5.6 G3.4 अन्वीय° (for अनुगम्य°).
 G6 बृहस्पतिरिवाभाति. — ^d G4 देव (for इव). S1
 K1.4 गुरुप्रियः; K8 गुरुः स्वयं; N1 गुरुः प्रियः; Dn D8.6
 G2 गुरुप्रियैः. V1 B2.3.6 D2 मरुद्भिरिव वासवः; B5
 damaged. — After 17, S ins.:

26* अभिमन्युं च सौभद्रं वृद्धैः परिवृत्तस्तदा ।
 रथमारोप्य निर्धातो धूम्रयो ब्राह्मणपुंगवः ।
 इन्द्रप्रस्थमतिक्रम्य क्रोशमात्रं महाद्युतिः ।
 [(L. 1) M परिवृत्तं.]

18 ^b B2.4 Dn D8.4.6 सुपीडितं; S सहानुगं (G8
 °जं). Cd cites पीडितं (as in text). — ^d T1 G2.4.5
 ययौ (for यमौ). B1 (m as in text) T1 G1.2.4.5 M1
 तदा. G8.6 भीमसेनार्जुनौ तदा (G8 °नावपि).

19 ^a K4 B4.5 Dn D8.6 तैस्तु (for ताभ्यां). — ^b

V1 D1.2 चाभिवादितः; G8 अभिवदितः. — V1 B D ins.
 after 19^{ab}: K3.4, after 21^{ab}:

27* योजनार्धमथो गत्रा कृष्णः परपुरंजयः ।
 युधिष्ठिरं समामभ्य निवर्तस्वैति भारत ।
 तनोऽभिवाद्य गोविन्दः पादौ जग्राह धर्मवित् ।
 उत्थाप्य धर्मराजस्तु मूर्ध्न्युपाग्राह्य केशवम् ।
 पाण्डवो यादवश्रेष्ठं कृष्णं कमललोचनम् । [5]
 गम्यतामित्यनुज्ञाप्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

[(L. 1) D8 मथो (for अथो). — (L. 2) V1 विनिवर्तैति;
 B4.6 निवर्तैति च (for निवर्तस्वैति). B1 आब्रवीत् (for भारत).
 — (L. 4) K4 D1.2 उत्थाप्य. K4 B3 णं (for तु).
 — (L. 6) K4 [अ]योवाच (for [अ]नुज्ञाप्य).]
 — ^c G3 स; B3 तौ (for ते).

20 B5 damaged. — ^a D8.4 [अ]थ; G6 तान्
 (for च). S1 K1.2.4 D3 स तान्; D8 सदा; G5 तथा; G6
 सर्वान् (for तदा). V1 B Dn D1.2.5.6 निवर्त्य च तथा
 कृच्छ्रात् (B1 निवर्तयामास तदा). — ^b V1 B1.6 सपुरोहि-
 तान् (for सपदा°). — ^c N1 V1 B2.4 D (except D8.4)
 S हृष्टः (for कृष्णः). — ^d V1 B (B5 damaged)
 D (except D8.4) यथा शक्रोमरावर्ती; G6 पुरंदर इवालयं.

21 B3 om. 21^{ab}. — ^a M2 अभि- (for अनु).
 B4 च (for ते). — S1 om. (hapl.) 21^{bc}. — ^b D8.4
 तं चा; G8 तस्माद् (for तमा). K1 दृष्टिपथे; K4 D1.8.4 G6
 दृष्टिपथं. S पुनः (for तदा). K2 तं च दृष्टिपथादिव(?);
 B1.4 कृष्णप्रीतिसमन्विताः. — After 21^{ab}, K8.4 ins.
 27*; while B2 ins. (cf. 27*, line 5):

28* पाण्डवा यादवश्रेष्ठं कृष्णं कमललोचनम् ।
 — ^c B3 लोचनैर् (for मनोभिर). D1 अतिः; T1
 G1.2.4.6 M2 अभि- (for अनु). N1 G6 M च; V1 B2.8.6
 D1.2.6 तं (for ते). — ^d K2 कृत- (for कृष्णं). K1.4

३

वैशंपायन उवाच ।

आथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतां वरम् ।
 आपृच्छे त्वां गमिष्यामि क्षिप्रमेष्यामि चाप्यहम् ॥ १
 उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
 यक्ष्यमाणेषु सर्वेषु दानवेषु तदा मया ।
 कृतं मणिमयं भाण्डं रम्यं बिन्दुसरः प्रति ॥ २

सभायां सत्यसंधस्य यदासीद्दृषपर्वणः ।
 आगमिष्यामि तद्गृह्य यदि तिष्ठति भारत ॥ ३
 ततः सभां करिष्यामि पाण्डवाय यशस्विने ।
 मनःप्रह्लादिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ॥ ४
 अस्ति बिन्दुसरस्वेव गदा श्रेष्ठा कुरूद्वह ।
 निहिता यौवनाश्चेन राज्ञा हत्वा रणे रिपून् ।

C. 2. 56
 B. 2. 3. 1
 K. 2. 3. 1

B_{2.0} D_{1.2} S प्रीति(G₂ प्रति)समन्विताः; K₃ प्रीतिसमुच्चयात्; B₁ प्रतपतां वरं. See Addenda.

22 ^a) K₁ B₁ चैव; T₁ G₂ एवं (for एव). — ^b) K₂ दर्शनात्.

23 ^a) V₁ B₂₋₀ D (except D_{3.4}) एव (for इव). ^ñ₁ B₁ S पार्थाश्च (G₀ कौन्तेया). — ^o) K_{1.4} G₈ निवर्त्य; D₁ निवृत्ताः; T₁ निवृत्त्य. K₂ [अ]य; K_{8.4} [ए]व; B₁ च; D₁ प्र- (for [उ]प-). K₄ V₁ B Dn D_{1.2.0} तूणं (for सर्वे). — ^d) ^ñ₁ K_{2.8} B स्वं पुरं. S भरतं (for पुरुषं). — G₈ om. 23^{el}. — ^e) G_{2.4} नापि (for नाथ). ^ñ₁ भगवान् (for कृष्णोऽपि). — ^f) V₁ B (B_{1m} as in text) D स्वरिनं (for समये). ^ñ₁ द्वारिकामगमत्पुरीं. — A passage given in App. I (No. 1) is ins. in V₁ B (B₂ damaged) D (except D₀) S after 23 (T₁ G_{1.2.4-6} M om. lines 1 and 3; ins. lines 4-7 after 23^{ed} and lines 15-16 after वैशं^o of the next adhy.; the latter [namely, lines 15-16] are erroneously ins. in B₂ just before वैशं^o उ^o of that adhy.).

Colophon om. in V₁ D₆. B₈ missing. — Sub-parvan: ^ñ₁ सभाक्रिया; G₄ संभव! — Adhy. name: ^ñ₁ ^ñ₁ भगवद्यानं; K₃ कृष्णद्वारकागमनं; B₄ गोविन्दप्रयाणं; B₀ सभोपन्यासः; D_{8.4} कृष्णप्रयाणं; M₂ द्वारकानिवेशः. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁₋₃ ^ñ₁ Dn₁ D_{1.3.4} S 2 (as in text). — S'loka no.: K₈ 27; Dn 36; D_{1.2} M₂ 37.

3

1 Lines 15-16 of a passage given in App. I (No. 1) are ins. in B₂ before and in S after वैशं^o उ^o (cf. v.l. 2. 2. 23). — V₁ om. वैशं^o उ^o. — ^b) B₁ (m as in text) ववतां वरः; D_{1.2} जयतां वरः. — ^e) ^ñ₁

रवा (for रवां). — K₂ om. (hapl.) 1^d-3^b. — ^d) V₁ B (except B_{1.6}) Dn D_{1.2} पुनर् (for क्षिप्रम्). K₁ [अ]हं विभो (for चाप्यहम्). — After I, S ins.:

29* विश्रुतां त्रिषु लोकेषु पार्थ दिव्यां सभां तव ।

प्राणिनां विस्मयकरीं तव प्रीतिविवर्धिनीम् ।

पाण्डवानां च सर्वेषां करिष्यामि धनंजय ।

[(I. 2) T₁ G₄ M₂ विक्रमनीं; G_{1.2.0} पियं.]

2 K₂ om. 2 (cf. v.l. 1). — 2^{ab}=8^{ab}. — ^a)

^ñ₁ K_{1.3} D_{8.4} अस्त्यु(^ñ₁ र्यु)त्तरेण; K₃ अभ्यंतरेण; Cv उत्तरेण तु (as in text). [Possibly road as in K_{1.4} D_{8.4}; but cf. 8^a.] K_{1.3} D₆ कैलाशं; ^ñ₁ V₁ B (B₁ marg.) D_{1.2.0} कैलासान् (cf. v.l. 8); Cv as in text. — ^e) ^ñ₁ प्रेक्ष्यमाणेषु; B₁ युद्धमानेषु; G_{1.3} यक्षमाणेषु. G_{1.2} देवेषु; G₈ broken; M क्रतुभिः (for सर्वेषु). V₁ B (B₁ marg.) Dn D_{1.2.5.0} यिय(D₁ विप)क्षमाणेषु पुरा. — ^d) ^ñ₁ तदा मम; V₁ B Dn D_{1.2.5.0} मया कृ(B_{1m} ए; D_{1.2} ह)तं; G₈ मया * *; G₈ मया तदा (by transp.); M कृता (M₂ पुरा) मया. — ^e) V₁ B D (except D_{8.4}) चित्रं (for कृतं); but Cn as in text! — ^f) D_{8.4} दिव्यं; S हेमं (G_{1.2.0} हेमं) (for रम्यं).

3 K₂ om. 3^{ab} and आगमिष्यामि of 3° (cf. v.l. 1). — ^a) S सभायां दानवेंद्रस्य. — 3^b=16^d. — ^e) V₁ B (except B_{1.6}) D_{1.2} गृहीत्वा तत्समेप्यामि; G₈ आनयिष्यामि तद्गृह्य. Cv cites तद्गृह्य (as in text). — ^d) T₁ G_{1.6} यत् (for यदि).

4 ^a) K₂ ततः सर्वं प्रकर्तासि. — ^b) ^ñ₁ V₁ B (except B₂) Dn D_{5.0} पांडवस्य. ^ñ₁ V₁ B₈₋₀ यदास्विनः; B_{1.6} m Dn D_{5.0} स्विनीं; D₄ S महात्मने. K₂ धर्मसूनोर्-महात्मनः. — ^e) K₁ मनःप्रह्लादनकरीं; K₂ विनी चित्रा; K₈ B_{1.3} D₈ दर्नी चित्रां; S दजननीं. — ^d) K₂ भूषिता.

5 ^a) B₁₋₃ m D_{1.2} तस्मिन् (for अस्ति). V₁ B₈₋₀ Dn D_{5.0} [उ]प्रा; B_{1.3} D_{1.3} [आ]सीत् (for [ए]व). ^ñ₁ अस्ति बिन्दुसरेषापि; ^ñ₁ अस्मिन्बिन्दुसरे जापि. — ^b) ^ñ₁

सुवर्णबिन्दुभिश्चित्रा गुर्वी भारसहा दृढा ॥ ५
सा वै शतसहस्रस्य संमिता सर्वघातिनी ।
अनुरूपा च भीमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ॥ ६
वारुणश्च महाशङ्खो देवदत्तः सुघोषवान् ।
सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः ।
इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थ प्रागुदीचीमगादिशम् ॥ ७
उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
हिरण्यशृङ्गो भगवान्महामणिमयो गिरिः ॥ ८
रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः ।

दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ॥ ९
यत्रेष्ट्वा सर्वभूतानामीश्वरेण महात्मना ।
आहताः क्रतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम ॥ १०
यत्र यूपा मणिमयाश्चित्र्याश्चापि हिरण्यमयाः ।
शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्ततः कृताः ॥ ११
यत्रेष्ट्वा स गतः सिद्धिं सहस्राक्षः शचीपतिः ।
यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्सनातनः ।
उपास्यते तिग्मतेजा वृतो भूतैः सहस्रशः ॥ १२
नरनारायणौ ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः ।

C. 2. 72
B. 2. 3. 15
K. 2. 3. 16

सदा श्रेष्ठकुलोद्भवः; V1 B1-6 Dn D5.6 गदा च कुरुन्दन.
— °) K8 G8 निहता; N1 विहिता. S1 K8 N1 Dn D4
भावयाम्येवं (S1 K8 'म्येन); K1.4 या मया तत्र; K2 सा मया
दोषा; V1 B2-6 D1.2.5.6 वृषपर्वण; G2.4 युवनाश्वेन; Cv as
in text. B1 रणे हत्वा रिपूत्राज्ञा; D8 राज्ञा रणे रिपूहत्वा.
— °) K G8 राज्ञो; Cd.n (as in text) राज्ञा (both
gloss वृषपर्वणा). S transp. रणे and रिपू. B1 D8
निहता वृषपर्वणा. — °) M2 युक्ता (for चित्रा). — °) G1.2 रणे (for दृढा). — After 5, B1 ins.:

30* स्वर्णभारसहस्रेण निर्मिता शत्रुघातिनी ।

[Cf. 6^{ab} and v.l.]

6 °) N1 B1 D1.2 या (for सा). K8 सा विशति-
सहस्रस्य; B2.6m सा वै शतसहस्रेण; Cn p स्वर्णभारसहस्रस्य
(cf. 30*). — °) T1 G8-6 निर्मिता; Cd संमिता (as in
text). B1-3.6 D1.2 साध्व (B1 'त्व)योमयी; B2m.4.5.6m
Dn D1m.2.6 G1.2.6 शत्रुघातिनी; D6 शत्रुघातिनी. K1
रिपूणां जीवघातिनी. — °) S1 गांघ्रिवं; K1.2 गांजीवं.

7 °) B2.8 D1.2 तथा (for महा-). — °) K2 स;
D1.2 T1 G4.5 च (for सु-). — °) K8 एवम् (for सर्वम्).
— °) K2.4 भवतो. D1 न च (for नात्र). S पांडवाय
महात्मने. — D4 om. 7^a-8^b. — °) D1.2 पार्थान्. — °) V1 B8-6 Dn D5.6 दिशं गतः; G1.2 दिशं ययौ (for
भगादिशम्).

8 D4 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). — 8^{ab}=2^{ab}. — °) K8 अभ्यंतरेण; S अभ्यु(G8 'भ्यु)त्तरेण (for उत्तरेण तु).
K1 D1 च (for तु). K1-8 कैलासं; B2.4 कैलासान् (cf.
v.l. 2). N1 V1 B5.6 Dn D5.6 अथोत्तरेण कैलासान्
(D6 'शान्). — °) N1 V1 B2-6 Dn D1-8.6 सुमहान्;
D5m मघवान्; S नगराण् (M1 'वान्); Cd भगवान्
(as in text). For भगवान्, cf. 1. 56. 27^a (with
v.l.), and Addenda on this passage.

9 °) K1.8 N1 V1 B D M2 द्रष्टुं (for दृष्ट्वा). — °) D1.2 उपास; G8 उवाह.

10 °) N1 V1 B (except B3) Dn D5.6 M2 यत्रेष्टं;
T1 G M1 यत्र वै. N1 सह (for सर्व-). — °) N1
यत्रेष्टस्यंबकसखः. — °) S1 शतं भारतसत्तम; V1 B6 S
सहस्राणि शतानि च (M2 सहस्रशतदक्षिणाः); B1-4 D1.2
शतशो भरतर्षभ.

11 °) S1 D3.4 चै(S1 चि)त्याश्चासन्; K1 प्रासादाश्च;
K2-4 V1 B (B3 damaged) Dn D1.2.5.6 T1 चैत्याश्चापि;
N1 चित्राः संति; G1 M1 वीत्याश्चैत्र; G2.6 M2 चैत्या(G2
चित्रा)श्चैत्र; G8-5 यत्र चैत्या (G5 'त्रा) (for चित्र्याश्चापि).
Cd cites चित्याः (cf. S1 above). Cf. 15^b below.
— °) G2 सहिता° (for विहिता°). K2 शोभार्थं विहितार्थेन.
— °) K8 तेन (for न तु). K1 दृष्ट्वा न वा; K2 दृष्टांतरं;
G4 दृष्टान्ततः; Cd दृष्टान्ततः (as in text). K2 कश्चित्;
K3 D8 स्मृताः. N1 V1 B1m.2-4.6 D1.2 T1 विचित्रा
(N1 V1 B1m 'त्र) मणि(B4 मान)मंडिताः; G1.2 न तु
दृष्टाश्च ते कृतौ; G8.5.6 न स्वदृष्टार्थतः कृताः. See Addenda.

12 °) S1 यं दृष्ट्वा (for यत्रेष्ट्वा). K8 M2 संगतः;
B1 D1.2 [अ]धिगतः; T1 G1-5 च गतः. B6 स्वर्गं (for
सिद्धिं). — °) K2 पुरंदरः (for शची°). — °) K4 G8
भूतपतिः; G1.2 लोकपति (G2 'तिः). K2 M सृष्ट्वा; N1
शंभुरः; G1.6 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा). — °) N1 ईजे देवान्;
V1 B (except B3) Dn D5.6 G8 सर्वलोकान्. — After
12^{ab}, N1 ins.:

31* यत्रेष्टं मुनिभिः सर्वैर्नारायणैर्मुमुक्षुभिः ।

— °) B1(m as in text) सहस्रांशुः; D6 उपास्थितः (for
उपास्यते). G8 महा° (for तिग्म°). — °) K1 सर्वैः;
B1m.8-6 Dn1 D6 स्थितो (for वृतो).

13 °) S1 G8 उपास्यते. S1 मनुः; K मंत्रः; N1 V1
धर्मः; S परं (G1 मनुं; M2 विभुं) (for सत्रं). K2 उपासते

C. 2. 31
D. 2. 3. 33
K. 2. 3. 36

मणिरत्नचिंतां तां तु केचिदभ्येत्य पार्थिवाः ।
दृष्ट्वापि नाभ्यजानन्त तेऽज्ञानात्प्रपतन्त्युत ॥ ३०
तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्तो महाकुमाः ।
आसन्नानाविधा नीलाः शीतच्छाया मनोरमाः ॥ ३१
काननानि सुगन्धीनि पुष्करिण्यश्च सर्वशः ।

हंसकारण्डवयुताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ३२
जलजानां च माल्यानां स्थलजानां च सर्वशः ।
मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान्स्म निषेवते ॥ ३३
ईदृशीं तां सर्भां कृत्वा मासैः परिचतुर्दशैः ।
निष्ठितां धर्मराजाय मयो राज्ञे न्यवेदयत् ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

४

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रवेशनं चक्रे तस्यां राजा युधिष्ठिरः ।

अयुतं भोजयामास ब्राह्मणानां नराधिपः ॥ १
घृतपायसेन मधुना भक्ष्यैर्मूलफलैस्तथा ।

V₁ B D चित्ररुफ (Dn₂ °रुफा)टिकसोपानां. — ^b) K₂ D_{1.2} सर्वत्रसलिलां (K₂ °ललितां); Ñ₁ सुखंङ; V₁ B Dn D₃₋₆ निष्पंक; G₈ सर्वैतेकुसुमां. — °) B₂ D₂ मारुतेनेव. K₁ उद्धतैर्; K₈ चोद्धतैर् (for चोद्धतैर्). V₁ B₃₋₆ Dn D₃₋₆ मंदागिलसमुद्ध (D_{8.4} °द्ध)तां; D₁ मारुतेन समुद्धतां. — °) V₁ आहृतां; D₁ आर्चितां (for आर्चिताम्). — V₁ B D ins. after 29 (B₁, after 30^{ab}):

36* महामणिशिलापट्टवद्वपर्यन्तवेदिकाम् ।

[B_{1.8} D₂ °शिलापट्ट (B₁ °पण)वद्वपर्यन्तवेदिकां; B₂ °शिलापट्ट-वद्वपर्यन्तवेदिकां; D₁ °शिलापट्टवद्वपर्यन्तवेदिकां.]

30 B₁ reads 30 twice: first time as in text (with v.l.) and second time as in B_{3.6} etc. — ^{ab}) B₈ damaged. Ś₁ K₄ G_{2.8} M मणिरत्ना (K₄ °रत्न)चिंतां; B₁ (first time) महारत्न°. B₁ (first time) D_{1.2} मानवाः (for पार्थिवाः). V₁ B₁ (second time).s.6 Dn D_{8.6.6} अभ्येत्य मानवाः केचिद्दृष्ट्वापि न विजानन्ते. Cn cites all of 30^a and अभ्येत्य of 30^b as in text! — ^{cd}) K₁ D₂ नाभ्य (D₂ °भि)जानंतस्; K₂ न व्यजानंत; B₁ (first time) नाभिजानन्ति. S दृष्ट्वा न स्म (T₁ G_{1.2.6} न सं) प्रजानन्ति. K₂ तेजसा (? read तेजसा, i. e. तेऽज्ञसा) (for तेऽज्ञानात्). Ś₁ K₄ D₄ प्रापतन् (for प्रपतन्ति). K_{1.4} व्रुतं; K₂ भुवि; Cd उत (as in text). V₁ B₁ (second time).s.6 Dn D_{8.6.6} तेऽज्ञानात्प्रप (V₁ तेना-ज्ञानात्प्रप)तंति स्म नरा विभ्रांत (V₁ °त्रस्त)चेतसः; D₁ दृष्ट्वा तां नाभिजानंतस्तेऽज्ञाभिप्रतपंत्युत.

31 K₁ om. 31^{ab}. — °) G_{1.2} अस्यां (for आसन्). K₂ B Dn₃ ह्रीलाः (sio) (for नीलाः).

32 °) Ñ₁ कांचनानि (for कान°). — °) V₁ B_{8.6} सहजराः; G₁ M₁ च सर्वतः. — After 32^{ab}, K₄ reads

33^{cd}-34^{ab}. — 32^{cd} = (var.) l. 199. 45^{cd}; etc. — °) V₁ B (except B₂; B₈ damaged) Dn D_{8.6} हंसकारण्डवोभेताः; T₁ G₈₋₆ भृंग (G_{8.4} हंस)कारण्डवाकीर्णाः. — °) T₁ (before corr.) G (except G₈) °कृजिताः (for °शोभिताः).

33 °) Ñ₁ G₂ मत्स्यानां; V₁ B (B₈ damaged) D (except D₄) पद्मानां (for माल्यानां). — °) G_{1.2} सर्वतः. — °) K₂ T₁ G_{1.2.6} च; K₈ D_{1.4} स; D_{2.5} सं; G_{8.4} सु- (for स्म). B₁ पाण्डवानभिलेवते. — After 33, G₈₋₆ ins.:

37* अष्टौ तानि सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः ।

अयस्यप्रहणाः शूलमुद्गरपाणयः ।

उपगूढाः प्रनृस्यन्ति रमयन्ति स्म पाण्डवान् ।

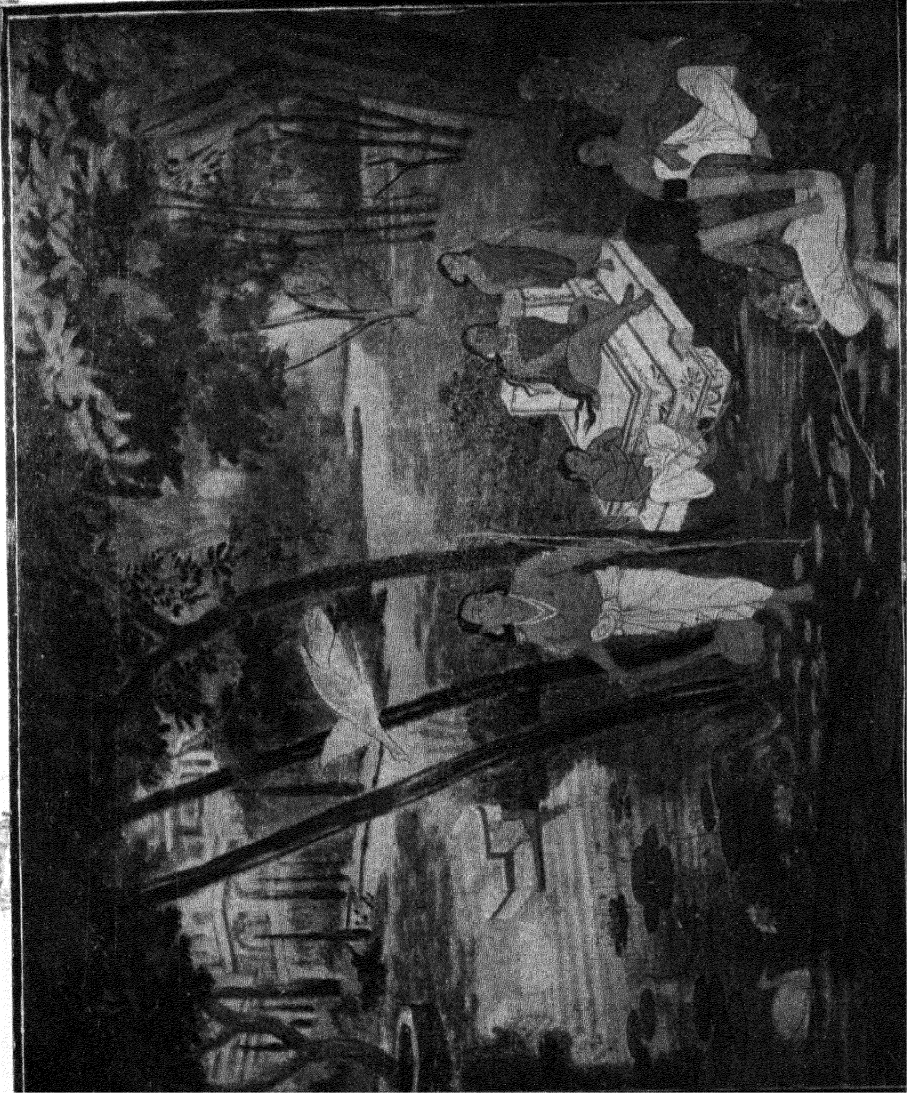
प्राकारेण परिक्षिप्तं रत्नजालविभूषिताम् ।

34 °) Ś₁ तादृशीं. — °) G₈ तादृशीश्च चतुर्दशैः. Cd cites परि (as in text). — °) K₂ T₁ G₁₋₈ M₁ (inf. lin. as in text) निर्मितां; D₈ धिष्ठितां. — °) B D_{1.2.6.6} T₁ G_{1.2} M₂ राजन् (for राज्ञे).

Colophon. — Sub-parvan: Ñ₁ V₁ सभाक्रिया; T₁ G₄ संभव! — Adhy. name: Ś₁ K₈ Ñ₁ B₁ G₆ सभानिर्माणं; V₁ B_{1-8.6.6} सभावर्णना; D_{1.2} °वर्णनं; D_{8.4} °निवेदनं; M °करणं. — Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (sec. m.).2.8 Ñ₁ V₁ Dn D₈ S 3 (as in text). — S'loka no.: K_{2.8} Dn₂ 37; D_{1.2} 38.

4

1 G₈ om. the ref. — After the ref., S ins. (G₁ om. lines 7-8):

अहतैश्चैव वासोभिर्मात्यैरुषावचैरपि ॥ २
ददौ तेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः प्रभुः ।
पुण्याहघोषस्तत्रासीदिवस्पृगिव भारत ॥ ३
वादित्रैर्विविधैर्गीतैर्गन्धैरुषावचैरपि ।

पूजयित्वा कुरुश्रेष्ठो देवतानि निवेश्य च ॥ ४
तत्र मल्ला नटा झल्लाः स्रता वैतालिकास्तथा ।
उपतस्थुर्महात्मानं सप्तारात्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५
तथा स कृत्वा पूजां तां आतभिः सह पाण्डवः ।

C. 2. 10
B. 2. 4.
K. 2. 4.

38* तां तु कृत्वा सभां श्रेष्ठां मयश्चार्युनमब्रवीत् ।
भूतानां च महावीर्यो ध्वजाम्रे किंकरो गणः ।
तव विष्कारघोषेण मेघवस्त्रिनदिष्यति ।
अयं हि सूर्यसंकाशो ज्वलनस्य रथोत्तमः ।
इमे च दिविजाः श्रेता वीर्यवन्तो ह्योत्तमाः । [5]
मायामयः कृतो ह्येष ध्वजो वानरलक्षणः ।
असज्यमानो वृक्षेषु धूमकेतुरिवोच्छ्रितः ।
बहुवर्णं हि लक्ष्येत ध्वजं वानरलक्षणम् ।
ध्वजोत्कटं ह्यनवमं युद्धे द्रक्ष्यसि विष्टितम् ।
इत्युक्त्वालिङ्ग्य बीभत्सुं विस्मृतः प्रययौ मयः । [10]

[After line 1, M₁ ins.:

39* एषा सभा सव्यसाचिन्ध्वजोऽऽयस्ते भविष्यति ।
— (L. 3) G₁ विष्कार°. — (L. 7) T₁ G₂ आसज्यमानो.
G₂-4 M धूमराजिर् (G₈ M₁ शिर्). M₁ इवोत्थितः.
— (L. 8) G₂ M₂ वर्णं तु; G₄ वर्णानि. T₁ वक्ष्यति; G₈ 4
M₁ (inf. lin.). 2 लक्ष्यति; G₈ रक्ष्यति; G₈ चक्ष्यंत; M₁ वृक्ष्यति.
— (L. 9) G₁ हि नवमं; G₂ तव रथं. G₄ निष्ठितं. — (L. 10)
G₄ विस्मृत्य (for °ष्टः).]
— ^{ab}) Ñ₁ V₁ B₃-6 Dn D₅.6 तस्यां चक्रे (by transp.);
B₁.2 D₁.2 चक्रे तत्र. Ś₁ K D₈.4 पार्थो (for राजा).
— 1^{ad} damaged in B₈. — °) V₁ B₈.4.6 D (exoept
D₁.2) भोजयित्वा तु (D₄ स) (for °यामास). — °) K₂
B₈ युधिष्ठिरः; B₃.4 D₄.6 G₄.5 नराधिप.

2 D₄ reads 2^{ab} first as in text (v.l. भक्षैर्),
and then as in Dn. — °) Hypermetric! G₁.2.6 M
सुचिना (for मधुना). K₄ घृतपायसमधुना; V₁ B₃.4.6
Dn D₈-6 साज्येन (D₈ साज्येन) पायसेनैव (B₈ नाथ);
B₁.2 D₁.2 घृते (D₁.2 घने)न पयसा चैव; B₈ damaged;
T₁ G₈-5 परमाग्नेन सुचिना. — °) K₂.3 D₄ (first time)
भक्षैर्; B₁ बहु (for भक्षैर्). Ñ₁ मूलैः (for मूल).
V₁ B (B₁ marg.; B₈ damaged) D मधुना मिश्रितेन च;
S मोक्षैश्च (G₁.2 कैः स-) फलैस्तथा. — After 2^{ab},
V₁ B D ins.:

40* भक्षैर्मूलैः फलैश्चैव मासेवाराहद्वारिणैः ।

V₁ B D cont.: S (T₁ om. lines 2-3; see Addenda)
ins. after 2^{ab}:

41* कुरुरेणाथ जीवन्त्या इविष्येण च सर्वशः ।
मांसप्रकारैर्विविधैः साधैश्चापि तथा नृप ।

चोष्यैश्च विविधै राजन्पेयैश्च बहुविस्तैः ।

[(L. 1) B₈.4.6 कृप°; D₁.2.4.6 कृश° (for कृत°).
S च (for [अ]य). — (L. 2) G₁-5 M भक्ष्य° (for मांस°).
G₈ भक्ष्यभोज्यप्रकारैश्च. B₈ चर्व्य°; G₁-5 M लेखे°; G₈ फले°
(for खाद्ये°). D₁ G₁-3.6 नृप°. — (L. 3) G₁.4 चूष्यैश्च;
G₈ शोष्यै°.]

— T₁ om 2^{ad}. — °) B₁.2.5.6 (m as in text) आहतैः;
Cd अहतैः (as in text). Ñ₁ G₈.2.6 M चापि (for चैव).
— °) B₁.2 D₁.2 तथा (for अपि). S (T₁ om.) धनेन
(G₁.6 M₁ रक्षमेण; G₂ रौक्षमेण; M₂ रक्षमेण) च सहस्रशः.
— After 2, V₁ B (except B₂) D S ins.:

42* तर्पयामास विप्रेन्द्रात्मानादिभ्यः समागतान् ।

3 Ś₁ B₈ om. (hapl.) 3^a-4^b. — °) K₁.2.4 B₄
D₁.2.4 तेषां (for तेभ्यः). — °) K₃ Ñ₁ V₁ B₈-6 Dn
D₈.5.6 पुनः; B₁ तथा; D₁.2 तदा (for प्रभुः). — °) K₂.2
D₄ T₁ G₁-5 M₁ दिवि (T₁ °व्य)स्पृक्. S कीर्तिवर्धनः (for
इव भारत). Cf. 1. 1. 78^a.

4 Ś₁ K₃ B₂ om. 4^{ab} (for Ś₁ B₂, cf. v.l. 3).
See Addenda. — °) B₁ G M गंधैर्; Dn D₁.2
दि (Dn₂ द्र)व्यैर् (for गीतैर्). — °) B₁ दिव्यैः; G₈-6
माल्यैः (for गन्धैः). G₈ जोषां (for उषां). B₁ D₁.2
तथा (for अपि). T₁ गंधैर्धूपैश्च दामभिः; G₁.2 M माल्येनो-
षावचेन च. — °) G₈ अपूजयत् (for पूजयित्वा). K₂
द्विजश्रेष्ठान्; B₁ सुरश्रेष्ठो. Note loose construction
(nominativus pendens)! — °) K₃ G₁.2 निवेश.
B₁.8 D₁.2 देवताः संनिवेश्य च.

5 °) K₃ मल्लनटाः; G₂ मल्लानटावः; G₃ मल्लाटनाः.
Cd.n cite मल्लाः (as in text). Ś₁ जल्लाः; K₁ D₈ चैव;
B₂ भल्लाः; Dn (!) रल्लाः; D₅ (marg. sec. m. as in text)
गल्लाः; T₁ घल्लाः; G₂ फुल्लाः; G₃ सर्वैः; C_v हल्लाः (gloss:
नानावाचकुलालाः); Cd.n झल्लाः (as in text). — °) T₁
G₈-5 सूतमा (G₄ ता मा)गधवंदिनः; G₁.2.6 M सूतमा (G₁.6
ता मा)गधकैः सह. — °) Ś₁ सप्तारात्रः; K₂ D₄ धर्मेराजं;
B₁m Dn D₈.5.6 धर्मेपुत्रं; M₁ सप्तारात्रं.

6 °) Ś₁ K D₄ (partly corrupt) transp. पूजां
and तां. S तथा स पूजां तां (T₁ स पूजितां; M₁ प्रवेदानं)
कृत्वा. — °) K₂ पार्थिवः (for पाण्डवः). — °) T₁ G₁.2
धर्मात्मा; G₈ दिव्याव (for रम्यायां). — B₂ om. from 6^a

C. 2. 103
B. 2. 4. 6
K. 2. 4. 14

तस्यां सभायां रम्यायां रेभे शक्रो यथा दिवि ॥ ६
सभायामृपयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते ।
आसांचक्रुर्नरेन्द्राश्च नानादेशसमागताः ॥ ७
असितो देवलः सत्यः सर्पमाली महाशिराः ।
अर्चावसुः सुमित्रश्च मैत्रेयः शुनको बलिः ॥ ८
बको दालभ्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः शुकः ।
सुमन्तुर्जमिनिः पैलो व्यासशिष्यास्तथा वयम् ॥ ९

up to दालभ्यः (in 9^a).

7 B₂ om. 7 (cf. v.l. 6). — ^b) B_{1.3.4} चामते (for आसते). S₁ K₂ पांडवान्समुपासते; K_{1.3} N₁ B₆ D₄ पांडवैः स सह (B₆ °दा)सते; V₁ पांडवैः स महामते; S पांडवैश्च सहा (T₁ °भा)सिरे. [Note varied attempts to eliminate hiatus, which was certainly in the original.]

— ^a) S नानादेश्याः (T₁ °दिग्भ्यः) समा (G₅ सभा)गताः.

8 B₂ om. 8 (cf. v.l. 6). — ^a) Cf. 1. 48. 8^a. G₆ सूर्यः (for सत्यः). — ^b) K₁ सूर्यमाली; N₁ V₁ B (B₂ om.) D (except D_{n2} D₄) सर्पमाली. D₂ महागिराः. S सुमाली चाप्यथागिराः. — ^c) K₄ अर्चावसुः; D₂ अर्थ° D₃ आर्चा°; G₂ दुर्वासाश्च. — ^d) T₁ G_{2.5.6} M₂ शौनको. K₃ B₃ G_{1.2.5} M बली; D_{1.2} G₆ बलः; T₁ बलिः. — After 8, S ins.:

43* आत्रेयः कण्वजठरो मौद्गल्यो हस्तिकाश्यपो ।

[With prior half cf. 1. 48. 8^a. — G_{1.2} कण्वजठरो; G₃ कण्वकचर्चा; G_{4.5} °कठरी; G₆ °कःरो.]

9 B₂ om. up to दालभ्यः (cf. v.l. 6). — ^a) K_{2.3} बकदालभ्यः (K₂ °दांभ्यः); G_{1.2} M बकोदाल; G₅ बको दालभ्यः. — ^c) Cf. 1. 57. 74^c. K₁ D_{n1} D₃ G₆ पौलो. — ^d) K₁ तथा वसुः; K₂ तथैव ते; K₃ तथा च ये. S (except T₁) वैशंपायन एव च (cf. 1. 57. 75^b).

10 ^a) S₁ K V₁ D₃₋₅ G₆ तैत्तिरिर्. — ^b) K₁ सुसुतो; K₃ सुमंतो; T₁ G_{1.5} सुदेवो; G₁₋₃ M₁ संयु (G₃ °य)तो; G₆ M₂ संयुक्तो (for ससुतो). S (except M₂) रोम° (for लोम°). — After 10^a, G₃ ins.:

44* सत्यापादश्च दुर्वासा भारद्वाजस्तथैव च ।

शुनःशेफो वसिष्ठश्च कण्डुरहालकस्तथा ।

श्वेतकेतुः सहश्रैव कपर्दी चाश्वलायनः ।

बोधायनो भरद्वाज आपस्तम्बस्तथैव च ।

— ^c) A few MSS. असुः (for अप्सुः). S₁ N₁ °होमश्च; K B_{1.2.4.6} (m as in text) D (except D_{n1}) °होत्रश्च; T₁ G₈₋₆ °जातश्च; M °हो (M₂ °हो)म्योय. — ^d) K_{1.4} V₁ B_{1.6-6} D_n D₄₋₆ अणी; K₂ D₈ T₁ G₁ अणि; B₂ D_{1.2}

तित्तिरियाज्ञवल्क्यश्च ससुतो लोमहर्षणः ।

अप्सुहोम्यश्च धौम्यश्च आणीमाण्डव्यकौशिकौ ॥ १०

दामोष्णीपस्त्रैवणिश्च पर्णादो घटजानुकः ।

मौज्जायनो वायुभक्षः पाराशर्यश्च सारिकौ ॥ ११

बलवाकः शिनीवाकः सत्यपालः कृतश्रमः ।

जातूकर्णः शिखावांश्च सुबलः पारिजातकः ॥ १२

पर्वतश्च महाभागो मार्कण्डेयस्तथा मुनिः ।

कण्वो; G₂₋₆ M आणि- (for आणी- as in S₁ K₃ N₁). See Addenda.

11 ^a) N (except K₃; B₃ damaged) त्रैबलिश्च (S₁ D₆ त्रैबलि°; D₁ त्रैबली च; D₄ त्रिवणिश्च); S त्रिपव- (M₁ °प)णः. See Addenda. — ^b) K₂ शूकर्णाजो (hypermetric); G₂ पर्वादो; M₁ वर्णादो. K₁ D₅ घटजानुकः; D₃ °काः; G₁ पटजानुकः; G_{5.6} घटजानुकः. D₁ पर्णादो घेट्टाहुकः. — ^c) G₄ संजायनो. B_{1.2} D_n D_{3.6} वायुभक्षः. K₂ परासर्थश्च सुनकः. — ^d) N₁ V₁ B (B₃ damaged) D सारिकः (B₆ D_{5.6} शारिकः; D_{n2} सारकः); S हारितः. K_{1.3.4} पारासर्थश्च सारि (K₃ °र)कौ; K₂ कौजायन्योश्च सारिकः. See Addenda.

12 ^a) S₁ D₄ चल°; N₁ V₁ B_{1.4} D_n D₁ बलि°; B_{2.3.6} बली°; B₅ damaged; D₂ बल°; D₃ बाली°; D_{5.6} बलो° (for बल°). N₁ V₁ B_{3.5.6} शिलीवाकः; B₁ सत्यपालः (see below); B₄ D_n D_{1.2} मिनी° (for शिनी°). K बलवाकशिनीवाकौ (K₂ °कः शिनी चैकः; K₃ °कशिनावाकौ; K₄ °कौशिकीवाकः); S शी (G₂ नी)लवानश (G₆ °वाञ्जि)ति. निर्धाता (G₃ °तः). — ^b) S₁ सुत्यपालः; K₁ B_{2.3} D_{n1} D_{3.5.6} सत्य°; K₂ शूलपाणिः; K₃ D₄ सृत्युपालः; K₄ S शून्य° (G₃ शृत्य°); N₁ B_{4.5} D_{n2} D_{1.2} सप्त°; V₁ सव्यदानः; B₁ शिलीवाकः (see above); B₆ बभ्रुपालः (for *सुत्य°). [Though nowhere precisely recorded, सुत्यपालः seems almost certain.] D₄ T₁ G₂₋₆ कृताश्रमः. — ^c) K₂ D₄ जातु (D₄ °तू)कर्णः; D_{1.3} T₁ G_{1.8.4} M जातु (D₁ M °तु)कर्णः; G₂ जातुकर्णिः. — ^d) K₂ सुपर्णः; K₃ मालवः; K₄ मालवः; N₁ व्यालश्च; V₁ B₃₋₆ D_n D_{3.5.6} आलंबः; D₁ भुवनः; S प्रलंबः (for सुबलः). [Metathesis of ब and ल.]

13 ^a) K₄ प्यवन° (for पर्वत°). N₁ B₁ महाबाहो; G₄ तथाभागो. — ^b) K_{2.4} B_{1.2.5} D (except D₄) महा (for तथा). — After 13^a, D₂ reads 11^a. — ^c) N₁ V₁ B_{1.6} T₁ सावर्णि; B_{2.4.5} D_{n1} D_{3.5.6} सावर्णो; G₆ स्वरु (for सावर्णिर्). — K₂ om. 13^a-25^c.

पवित्रपाणिः सावर्णिर्भालुकिर्गालवस्तथा ॥ १३

जह्वाबन्धुश्च रैभ्यश्च कोपवेगश्रवा भृगुः ।

हरिषभ्रुश्च कौण्डिन्यो बभ्रुमाली सनातनः ॥ १४

कक्षीवानौशिजश्चैव नाचिकेतोऽथ गौतमः ।

पैङ्गो वराहः शुनकः शाण्डिल्यश्च महातपाः ।

कर्करो वेणुजह्वश्च कलापः कठ एव च ॥ १५

मृनयो धर्मसहिता धृतात्मानो जितेन्द्रियाः ।

एते चान्ये च बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ १६

उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः ।

कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः ॥ १७

तथैव क्षत्रियश्रेष्ठा धर्मराजमुपासते ।

श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः ॥ १८

संग्रामजिह्वुर्मुखश्च उग्रसेनश्च वीर्यवान् ।

कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकश्चापराजितः ।

काम्बोजराजः कमलः कम्पनश्च महाबलः ॥ १९

सततं कम्पयामास यवनानेक एव यः ।

C. 2. 117
B. 2. 4. 23
K. 2. 4. 29

— ^a) B₃ जालुकिर; B_{6m} भालुकिर; D_{1.2} भालुकीर (D₁ °की); T₁ G₅ वालुभिर; G_{1.2} वालुकिर; G₄ वालुग (!). K₃ गालुकिस्; K₄ भार्गवस्; D₆ दानवस् (for गालवस्). Dn₁ भानुकिर्दालवस्तथा; G₆ corrupt.

14 K₂ om. 14 (cf. v.l. 13). — ^a) Ñ₁ जंचामन्युः; G M जंचाबंधं (G₆ जंचश्रंदं; M₂ जंचाबद्धं). — ^b) K_{1.2} Dn (1) D₁ कोपवेगश्च वा; K₄ B_{1.6} D₁ कोपवेगस्तथा; B₅ damaged; D_{3.5.6} कोकवेगश्रवा; G_{1.5.6} M कोपो (G₅ गोप; G₆ को नु) वेगश्रवा. — ^c) Ś₁ हरिषभ्रुश्च; Ñ₁ परिवक्रं; V₁ हरिवक्रं; B हरिवभ्रुः; S प (M₁ व)रिवभ्रु (G₅ °भ्र)श्च. — ^d) K₄ चक्रमाली; D_{1.2} बभ्रं; D₃ बभ्रुमालिः.

15 K₂ om. 15 (cf. v.l. 13). — 15^{ab} is damaged in B₅. — ^a) K_{1.4} Ñ₁ V₁ B Dn₁ D_{2.4.6} काक्षीवान्; T₁ कक्षिं; M₂ कक्षीवाण्. K₁ उसिजश्चैव; K_{2.4} औसिजं; Ñ₁ उषिजं; B_{1.2.6} D_{1.2} कुशिकं; B₃ ऋपिजं; D₃ कुटिजं; D₆ ऊषिजं. — ^b) Ś₁ has lacuna between na and गौ. K₄ नासिकेतोथ; D₃ G₃ नाचिकेतश्च. V₁ B_{4.6} शौनकोः (for गौतमः). — ^c) K (K₂ om.) B_{1.2} D_{1.2} पैंगो; T₁ पैलो; G₃₋₆ पैगिर; M₁ लैंगो; M₂ पैंगयो. — ^d) G_{1.5} शौडिल्यं. G₂₋₅ महायशाः. — ^e) K_{1.4} D₁ कर्कटो; K₃ कर्कयो; Ñ₁ V₁ B₂₋₆ Dn D_{3.5.6} कुङ्कु (B_{3.4} D_{8.6} °कु)रो; B₁ D_{1.2} कुङ्किनो (B₁ °लो); S कुररो (T₁ कुरयो; G₅ कूररो; G₆ कूरवो; M₁ कुबेरो). Ñ₁ जानुजंघश्च; V₁ B₅ Dn D_{8.5} M₂ वेणुजंघोथ. — ^f) B_{1.2.5.6} Dn D_{3.5.6} G_{1.2} कालापः; D₁ कालेयः. Ś₁ कत; K₁ कच; K₄ B₄ कल; V₁ कंक; D₃ कट (for कठ). — After 15, S ins.:

45* शार्ङ्गरसैलकुन्यश्च पर्णवत्कस्तथैव च ।

[G_{8.4} शार्ङ्गरिस्; M शार्ङ्गकस्. T₁ शैलकुंभ्यश्च; G_{1.2.6} तैलकुंभ्य (G₆ °भ)श्च; G₅ कून्यश्च. G₄ परि; M₁ (inf. lin.) वर्णं (for पर्णं).]

16 K₂ om. 16 (cf. v.l. 13). — ^a) Ś₁ K (K₂

om.) D₄ ण्ते वै (for मुनयो). V₁ B₃₋₆ Dn D_{3.5.6} धर्मविद्वांसो; G₆ धर्मरहिता. — ^b) Ś₁ B₁ महा; B₂ जित्वा; B₃ D_{1.2.4} S जितं (for धृता). — ^c) Ś₁ K (K₂ om.) D₄ समागम्य महात्मानः (K_{1.4} D₄ °नं). — Ś₁ K_{1.4} om. (hapl.) 16^d-17^a.

17 K₂ om. 17; Ś₁ K_{1.1} om. 17^a (cf. v.l. 13, 16). — ^a) B₂ उपासंत; B_{4.6} समापते; S उपासिरे. B_{3.4.6} D₄ S (except M₁) महात्मानः. — ^b) G_{1.2} सभामध्ये युधिष्ठिरं; G₆ सभायां मुनिसत्तमाः. — ^c) K₄ प्रवदतः (for कथं). K₃ द्विःया; T₁ G (except G₃) शुभ्राः (for पुण्याः). — ^d) K₃ धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः; T₁ G शुचयो धर्मवत्सलाः.

18 K₂ om. 18 (cf. v.l. 13). — ^a) B₁ D_{3.4} T₁ G (except G₄) क्षत्रियाः (or °या) श्रेष्ठाः; B_{3.6} क्षत्रिया राजन्; B₅ damaged. — ^b) M₂ युधिष्ठिरम् (for धर्मराजम्). S (except G_{5.6}) उपासिरे. — ^c) S श्रीमान्श्च सुम (T₁ G₅ श्रीमान्वसुर्म)हात्मा च. — ^d) D₁ पुण्यं; G (except G₂) मुंचं (for मुञ्जं). G₆ विबंधनः.

19 K₂ om. 19 (cf. v.l. 13). — ^a) G_{1.2} संग्रामजनमुख्यश्च. T₁ G₃₋₅ (avoiding hiatus!) मुखश्चाप्युम् (for °मुखश्च उग्रं). K₃ सुमुखश्चैव (for उग्रसेनश्च). S भारत (for वीर्यं). — After 19^{ab}, S (except G_{5.6}) reads (with v.l.) 24^{ab}. — ^c) D₄ वज्रं; G₆ तक्षं (for कक्षं). — ^d) K_{3.4} क्षप (K₄ °म)कश्चा; D_{1.2} क्षेमकश्चापरां; G₂ क्षेमकश्च परां. — ^e) B₆ G₁₋₃ कंबोजराजः. K₄ Dn₂ D_{1-3.5} कमठः; B₆ ककलः; G_{5.6} कपिलः (for कमलः). K₃ T₁ M₂ कांबोजराजकमलः; Ñ₁ V₁ B_{1.2.6} Dn₁ D₆ कंबोजराजः कमठः (B_{1m} ककदाः); B_{3.4} कां (B₄ कं)बोजः ककलश्चैव. — ^f) D₆ कंपनः स; M₂ कंवलश्च. B₂ महाजरः.

20 K₂ om. 20 (cf. v.l. 13). — ^b) V₁ च; B_{1.3.6} S सः (for यः). — After 20^{ab}, V₁ B D T₁

C. 2. 116
B. 2. 4. 23
K. 2. 4. 29

यथासुरान्कालकेयान्देवो वज्रधरस्तथा ॥ २०

जटासुरो मद्रकान्तश्च राजा

कुन्तिः कुणिन्दश्च किरातराजः ।

तथाङ्गवङ्गौ सह पुण्ड्रकेण

पाण्ड्योद्गराजौ सह चान्ध्रकेण ॥ २१

किरातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा ।

चाणूरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्च यः ॥ २२

श्रुतायुधश्च कालिङ्गो जयत्सेनश्च मागधः ।

सुशर्मा चेकितानश्च सुरथोऽमित्रकर्षणः ॥ २३

केतुमान्वसुदानश्च वैदेहोऽथ कृतक्षणः ।

सुधर्मा चानिरुद्धश्च श्रुतायुश्च महाबलः ॥ २४

अनूपराजो दुर्धर्षः क्षेमजिच्च सुदक्षिणः ।

G₁-3 ins.:

46* बलपौरुषसंपन्नान्कृताखानमितौजसः ।

[B₁ D₁. 2 °संपन्नः. D₁. 2 कृताखान्मि (D₂ °मि)नतेजसः.]

— °) D₁. 2 यथा सुतान्; M₂ तथा दुरान् (for यथासुरान्).

21 K₂ om. 21 (cf. v.l. 13). Owing to damaged fol., 21^{ab} is lost in B₅. For B₁-4. 6 D₁. 2 see below.

— °) Ñ₁ V₁ B_{1m} D_n D₃₋₆ मद्रकानां च; T₁ G₁. 2 मत्त (T₁ मंत्र)कान्तश्च. — °) Ś₁ K_{3.4} कुंभी; K₁ D₃ कुंती; S कुणिः (for कुन्तिः). Ñ₁ V₁ कुलिदश्च; B_{1m} कुलिकु°; D_n D₃₋₆ पुलिद°; G° किणिद°; G₆ corrupt. — °) K_{1.4} B_{1m} D_{n2} D_{1.5} T₁ G_{1.3.4} M₂ त (K₁ य)थांगवांगौ; K₃ यथांगवंगौ; G₂ तथांगवंगौ. Ś₁ B_{3.1m.5} D₃ पुण्ड्रकेण; T₁ G_{2.5} M₁ पौंड्रकेण (G₂ °न); G₁ पाण्डकेण; G_{3.4} पौंड्र°; M₂ पाण्य°. G₆ तथांगवंगौ च सुपौंड्रकौ वा. — °) Ś₁ K (K₂ om.) पाण्ड्यश्च राजा; D_{n1} पाण्ड्योद्गराजौ. Ñ₁ V₁ B_{3.1m.5} D_n D_{3.5} ° transp. सह and च. B_{1m} D₃ [अं]ध्रकेण. S पाण्ड्योत्र (G_{1.2} पाण्ड्योथ; G₆ पौंड्रोत्र; M₁ पाण्ड्योपि; M₂ पाण्योपि) राजा सह केरलेन. — For 21, B₁-4. 6 D₁. 2 subst. the foll. Anustubh lines (B₃ subst. lines 1-2 for 21^{ab} and reads 21^{ca} with v.l. as given above):

47* जटासुरो मद्रकश्च राजा कुन्तिः पुलिन्दकः ।

किरातराजश्च तथा वङ्गेशः सहपुण्ड्रकः ।

पाण्ड्यश्च राजा सुमहान्ध्रकेण महामना ।

[(L. 1) B₁ कुंती. B₁ कुलिन्दकः. D₁. 2 राजा कुन्ति- (D₂ °की)पुलिन्दकः. — (L. 2) B₁. 2 D₁. 2 °पौंड्र (B₂ °पौंड्रि)कः. — (L. 3) D₁ माद्र° (for पाण्ड्य°). B₂ नलकेश (for अन्ध्रकेण). B₆ पाण्ड्योद्गराजौ च सह अन्ध्रकेण etc.] — N (K₂ om.) ins. after 21 (B₁-4. 6 D₁. 2 ins. after 47*):

48* अङ्गो वङ्गः सुमित्रश्च शैब्यश्चामित्रकर्शनः ।

[Ñ₁ अंगो वंगः पाण्डुकथ; B₁ D₁. 2 अंगो वंगश्च पौंड्रश्च; B₂ वंगवंगश्च पौंड्रश्च; D₃ तथांगवंगौ सहितौ. Ś₁ K₃ B शैब्य (B₂ शैब्य)श्चामित्रकर्षणः; D₆ शैब्य आभिव°.]

22 K₂ om. 22 (cf. v.l. 13). Ś₁ K (K₂ om.)

D₁ transp. 22^{ab} and 24^{ab}. — °) B₃ गुंभश्च; G₁. 2 च तथा (for सुमना). — °) B₃ जव° (for यव°). — After 22^{ab}, S ins.:

49* पाञ्चालश्च विराटश्च दुमशल्यः पृथुश्रवाः ।

[G₁ M₂ पांचाल्यश्च; G_{5.6} पांचाल्यश्च.]

— S reads 22^{ca}-23^{ab} after 29. — °) Ñ₁ वानरो; B चानूरो; D₁ चाणूरो; T₁ G₆ चारणो. B_{1m} D_{1.3} G₂ दे (D₁. 2 दे)वराजश्च; T₁ G₆ भोजराज°. — °) Ñ₁ भैमरथिश्च यः; T₁ G₆ देविरथ (G₆ देवरथि)श्च यः; G_{1.2} M₂ हे (G_{1.2} भै)मरथश्च यः; G_{3.5} हैमरथोपि च; G₁ M₁ भैमरथोपि च (M₁ °रथस्तथा).

23 K₂ om. 23 (cf. v.l. 13). For sequence in S, cf. v.l. 22. — °) S (except G₁ M₂) शता° (for श्रुता°). Ñ₁ V₁ B_{3.6} विकान्तो (for कालिङ्गो). — °) K (K₂ om.) Ñ₁ V₁ B (except B₂; B₄ damaged) D (except D₄) जयसेनश्च; T₁ G (except G_{1.2}) यज्ञ°. — In D_{n2} the sequence of 23^{ca}-25^{ab} is: 24^{ab}, 23^{ca}, 25^{ab}, 24^{ca}. — °) B₁ D_n (!) सुकर्मा; B₃ M₁ सुधर्मा. K₁ च कृतानश्च (for चेकितान°). — Ñ₁ om. (hapl.) 23^d-24^a. — °) K_{1.3} D₄ सुरथो (K₃ °जो)मित्रकर्शनः; K₂ om.; K₄ V₁ वैदेहोय कृतक्षणः (= 24^b); B (B₅ damaged) D_n D_{1-3.5.6} पु (B₆ स; D₂ पू)रुश्चामित्रकर्षणः (B₂ D_{n1} D_{1.2.5.6} °र्शनः); S मुख्यसेनश्च भारत.

24 K₂ om. 24 (cf. v.l. 13); G_{5.6} om. 24^{ab}; Ñ₁ om. 24^a (cf. v.l. 23). Ś₁ K (K₂ om.) D₄ transp. 22^{ab} and 24^{ab}. For sequence in D_{n2}, cf. v.l. 23. T₁ G₁₋₄ M read 24^{ab} after 19^{ab}. — °) G (G_{5.6} om.) M क्षेमश्च (for केतुमान्). G₄ चववादानश्च K_{1.4} केतुबंधः सुदानश्च. — °) T₁ G₁₋₃ M₁ वैदेहश्च G₄ विदर्भश्च. B_{1.4} D_{1.2} वैदेहोऽकृतक्षणः. — °) K₁ S सुव (K₁ G_{2.6} °श)र्मा चा°; Ñ₁ V₁ B (B₅ damaged) D_{1.2} निषधश्चा°. — °) S महारथः (for °बलः).

25 K₂ om. 25^{ab} (cf. v.l. 13). For sequence in D_{n2}, cf. v.l. 23. — °) G_{1.2.4} अनूपराजा. — °) K_{1.4} B_{1.3} D_{1.2} क्षेमक (K₁ °य)श्च; G₆ क्षेपजिच्च. B₃ सुवर्शनः;

शिशुपालः सहसुतः करुषाधिपतिस्तथा ॥ २५
 वृष्णीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारो देवरूपिणः ।
 आहुको विप्रयुश्चैव गदः सारण एव च ॥ २६
 अक्रूरः कृतवर्मा च सात्यकिश्च शिनेः सुतः ।
 भीष्मकोऽथाहृतिश्चैव द्युमत्सेनश्च वीर्यवान् ।
 केकयाश्च महेष्वासा यज्ञसेनश्च सौमकिः ॥ २७
 अर्जुनं चापि संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः ।

अशिक्षन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः ॥ २८
 तत्रैव शिक्षिता राजन्कुमारा वृष्णिनन्दनाः ।
 रौक्मिणोयश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः ॥ २९
 एते चान्ये च बहवो राजानः पृथिवीपते ।
 धनंजयसखा चात्र नित्यमास्ते स्म तुम्बुरुः ॥ ३०
 चित्रसेनः सहामात्यो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 गीतवादित्रकुशलाः शम्पातालविशारदाः ॥ ३१

C. 2. 131
 B. 2. 4. 38
 K. 2. 4. 44

D₃ अदक्षिणः (for सुद°). B₅ Dn₁ Ds. 5. 6 क्रमजिच्च
 सुदर्शनः. — °) Ñ₁ सपुत्रश्च; B₁ सात्वकीकः; G_{4.5} M₂
 दशमीवः (for सहसुतः). T₁ G_{1.2.6} M₁ शिशुपालदशमीवौ;
 G₃ शुशुपालो (sic) जरासंधः. — °) Ś₁ lacuna; S
 करुषा°; Cd as in text. — After 25, T₁ ins.:

50* पान्त्यान्धराजौ सहितादं * * न महात्मनाम् ।

26 °) K₄ सुरूपा (for वृष्णीनां). Ś₁ K D_{2.4} T₁ G₆
 चापि (for चैव). — °) = (var.) 1. 78. 12^b. G₃₋₅
 काम° (for देव°). — °) Ś₁ K₃ B₃ आहुको विप्रयुश्चैव;
 Dn₁ D_{1.2} G_{4.5} आहुकोपि (D_{1.2} °ति-°) पृथुश्चैव; G_{1.2}
 आहुकः पृथुकश्चैव.

27 °) T₁ कृतकर्मा; G₆ क्रूरकर्मा. — °) Ś₁ Ñ₁ V₁
 B_{1.2.4} Dn₁ Ds. 5. 6 सत्यक (B₁ D₅ °कि)श्च; B₅ damaged;
 Dn₂ G₃ सात्यकश्च; G₂ सारिवकिश्च. See Addenda.
 A few MSS. सिनेः. T₁ G₆ शिनिजः (G₆ निशिजे)
 दश एव च. — °) Ś₁ has lacuna between को and ति.
 K₁ भीष्मकश्च पृतिश्चैव; K₂ Ñ₁ B_{2.4.6} Dn D_{1.2.6} G₃
 भीष्मकोयाहुति (D₆ °वृति-; G₃ °हृदि)श्चैव; K_{3.4} D₄ भीष्म-
 कश्चाहु (K₄ °को व्याह-; D₄ °कोप्याहु)तिश्चैव; V₁ भीष्मको-
 थाहुकश्चैव; B₁ भीष्मकः सांगतिश्चैव; B₅ damaged; T₁ G_{5.6}
 °को हृदि (T₁ °ति-; G₆ °धि)कश्चैव; G₂ भीष्मकोधाहृतिश्चैव;
 text as in B₃ Ds. 6 G_{1.4} M. [The name आहृति
 recurs in 2. 13. 21^a and 2. 28. 39^a, and must be
 read thus each time.] — °) K_{1.3} युद्ध (K₃ °म)सेनश्च;
 K₂ ऋतुसेन°; B₁ युयुत्सेन°; D_{1.2} द्युमत्सेन°. — °) K₆
 B (except B₁; B₅ damaged) D कैकेयाश्च (Dn₁ °योध);
 K₄ कौतियाश्च. Ś₁ K D₄ G_{1.2} महावीर्यो (for महे°).
 — °) Ś₁ K₃ जयसेनश्च; G₁ व्रजसेनश्च. K D₄ सोमकिः;
 B₂ सौमिकः; D₂ सौनकिः; S सोमकः (G₆ सैनिकाः;
 M₁ as in text). — After 27, Dn(!) Ds-5 ins.:

51* केतुमान्वसुमांश्चैव कृताश्वश्च महाबलाः ।

[Cf. 24^{ab}. Ds. 5 क्षतायुश्च (for कृताश्व°).]

Dn Ds-5 cont.; K₄ V₁ B (B₃ lacuna) D_{1.2.6} S ins.

after 27:

52* एते चान्ये च बहवः क्षत्रिया मुख्यसंमताः ।

उपासते सभायां स्म कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

[(L. 1) B₁ युद्धदुर्गदाः (m °भमनाः); Ds-5 मुख्यसंमताः;
 G₃₋₅ लोकसंमताः. K₄ राजानो मुख्यतां गताः; G₆ क्षत्रमुख्याः
 ममागताः. — (L. 2) B₄ ता; G₃₋₅ वै (for स्म).]

28 B₃ om. 28-29. — °) K₂ चैव; B_{2.4.5} Dn
 Ds. 5. 6 ये च (for चापि). Ś₁ K₄ संश्रुत्य; K_{1.3} B₆ D₁
 संसृत्य; T₁ संगृह्य. G M अर्जुनं त् (G₆ चो) पमंगृह्य. — °)
 V₁ B₆ महारथाः; S यशस्विनः (for महाबलाः). — °)
 S (except G₆) शिशने स्म (for अशिक्षन्त). D_{1.2} °वेदा.

29 B₃ om. 29 (cf. v.l. 28). — °) M₁ तथैव.
 S सर्वे (for राजन्). — °) Ñ₁ B_{1.4} कुमारो वृष्णिगवर्धनाः;
 S वृष्णिपुत्रो यशस्विनः. — °) = 1. 211. 9^a. S प्रद्युम्नो
 रौक्मि (G₆ °हि) गेयश्च. — °) = 4. 67. 20^a. Ś₁ K_{1.2.4}
 Ñ₁ V₁ D₄ युयुधानोथ (perhaps read so; see Addenda).
 — After 29, S reads 22^{cd}-23^{ab}; while Ñ₁ repeats
 26^{cd}. On the other hand V₁ B (B₃ om., B₅
 damaged) D ins. after 29:

53* सुधर्मा चानिरुद्धश्च शैव्यश्च नरपुंगवः ।

[B₁ सुधर्मा; B_{1.6} सुधर्मा. B_{1.2.4.6} D_{1.2} चकितानश्च
 (for चानिरुद्ध°). Post. half = Gita 1. 5]

30 °) B_{1.2} D_{1.2} राजानः पृथिवीश्वराः (B₁ °सुराः);
 S राजपुत्रा महाबलाः. — After 30^{ab}, S ins.:

54* धनंजयमुपातिष्ठन्धनुर्वेदचिकीर्षवः ।

— °) K₂ B_{1.2} D_{1.2} चैव; S तत्र (for चात्र). — °) K₁
 [S] त्र; K₃ च; T₁ G₄₋₆ स (for स्म). K Dn D_{1.2}
 तुंबरुः. — After 30, B₁₋₅ D S ins.:

55* उपासते महात्मानमासीनं सप्तविंशतिः ।

[S उपासत (G₆ M °ते) तमासीनं. D₄ आसीनाः; S
 (except M₂) गंधर्वाः (for आसीनं).]

31 °) G₁ गंधर्वराजः सामात्यः. — °) S गंधर्वा (G₁
 M₂ °र्वो) पसरसां गणैः. — After 31^{ab}, S ins.:

C. 2. 132
B. 2. 4. 36
K. 2. 4. 44

प्रमाणेऽथ लयस्थाने किंनराः कृतनिश्रमाः ।
संचोदितास्तुम्बुरुणा गन्धर्वाः सहिता जगुः ॥ ३२
गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः ।

पाण्डुपुत्रानुर्षीश्वैव रमयन्त उपासते ॥ ३३
तस्यां सभायामासीनाः सुव्रताः सत्यसंगराः ।
दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

वैशंपायन उवाच ।
तथा तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत ॥ १

लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तां सभामृषिः ।
नारदः सुमहातेजा ऋषिभिः सहितस्तदा ॥ २
पारिजातेन राजेन्द्र रैवतेन च धीमता ।

56* तस्यां सभायामास्ते स बहुभिः परिवारितः ।
— °) B₅ नृत्यं. — °) Cf. 58*. B₅ damaged.
Ś1 शम्यास्तालं; K₁ शिष्या तालं; K_{2.4} B₆ Dn D₅
स(D₅ श)म्यक्तालं; K₃ सम्यातालं; N₁ V₁ B_{1.2.4} G₂
सा(G₂ शा)म्यक्तालं; D₁ सम्यक्तालं; D₄ रम्यातालं;
T₁ G_{1.6} शम्यक्तालं; text as in B₃ D_{3.6} G₃₋₅ M.
Cd cites शम्या (as in text), Cn cites साम्यं (=ताल-
विशेषः), Cnp शंपा (— दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषः).

32 °) K_{2.3} Dn₂ D₄ S च; B₁ तु (for S_Y).
K_{1.3.4} N₁ V₁ B_{2.3.6} D₄ G_{5.6} Cn लये (for लय).
— °) Ś1 K_{1.3.4} B_{1.2 m. 8.6} Dn₂ D_{3.4.6} कृतनिश्रमाः;
B₅ damaged; D_{1.2} G₁ विश्रमाः; T₁ G₃₋₅ च कृतनिश्रमाः.
See Addenda. — °) K_{2.4} संनोदितासु; S (except
T₁ G₅) ते चोदितासु. K₂₋₄ Dn(1) तुम्बुरुणा; D₂ तंबुं.
— °) K_{3.4} D₄ गंधर्व- (for गन्धर्वाः). K₁ सभायां;
D₁ संहताः (for सहिताः). N₁ विभोः; B₅ damaged;
B₆ तथा; D_{1.2} तदा (for जगुः). V₁ B₁₋₄ Dn D_{3.5.6}
गंधर्वसहितास्तदा(B₄ स्तथा); S गंधर्वाः (G₁ वैः) किंनरैः
सह.

33 °) N₁ B₂₋₄ D_{1.2} गायंतो. K₁ B_{2.6} दिव्यगानैस्ते;
K₂ मानैश्च; N₁ गाथैस्ते; B₁ तालैस्ते. D₄ तेः (for ते).
S दिव्यगानेषु गायन्ति (G_{1.2} गानैश्वगायंत; G₆ M तानेषु
गायन्ति). Cd cites दिव्यतानैः (as in text). — °) K₁
यथाज्ञाय; D₄ यथान्यासं. N₁ दिव्यगाथा स भारत; S गाथा
(G₆ M था) दिव्याश्च भारत. — After 33^{ab}, N₁ ins.:

57* देवतांश्च मुनींश्चैव पार्थिवांश्चैव तोषयन् ।
while S ins.:

58* शम्यातालेषु कुशलाः कुशला गीतवादने ।
[T₁ समक्ता (sic); G_{1.2} श(G₂ र)म्वना°. G₆ M वादिने
(for वादने). G_{1.2} गीतवाषविशारदाः. Cf. 31^d.]

— °) S पांडवेयान् (for पाण्डुपुत्रान्). N₁ नृपांश्चैव (for
ऋषीं). — °) G₄ M₂ उपासिरे. — After 33, G₃ ins.:

59* हाहाहूहूः पर्वतश्च नारदश्च पृथुश्रवाः ।

गायन्ति च प्रनृत्यन्ति उर्वश्याद्यपसरोगणैः ।

34 °) Ś1 K सत्यवादिनः (for संगराः). S तस्यां
सभायामृषयो (T₁ यां राजानं; G₆ यां कुशलो) राजानश्च
पृथग्विधाः. — Cd cites 34^{ab} exactly as in text. — °)
Ś1 K B₁ D_{2.4} देवं (for देवा). S देवेन्द्रं (for ब्रह्माणं).

Colophon. — Sub-parvan: N₁ V₁ सभाक्रिया.
— Adhy. name: Ś1 N₁ V₁ D_{1.2.4} सभाप्रवेशः; K₃ G₅
युधिष्ठिरसभावर्णनं (G₅ सभाप्रवेशः). — Adhy. no. (figu-
res, words or both): K₁₋₃ N₁ V₁ Dn D_{2.3} S 4 (as
in text). — S'loka no.: K₃ 34; K₄ 5 (1); Dn₂ 40.

5

1 B₅ damaged. — °) B₄ Dn(1) D₄ अथ (for तथा).
S अथो(T₁ G₆ तत्रोः; G₃ ततोः; G_{4.5} तथो)पविष्टेष्वृषिषु.
— °) T₁ च राजसु (for महात्मसु). G M पार्थिवेषु च
भारत (G_{1.2} नारदः). — °) S सर्वशः (for भारत);
B₁ महात्मसु च सवेतः. — After 1, all MSS. except
Ś1 K₁₋₃ N₁ ins. a passage (of 16 lines) given in
App. I (No. 2).

2 B₂ reads 2^{ab} after 3^{ab}. — °) T₁ G_{4.5} देशान्;
G₆ M₁ सर्वान् (for लोकान्). K₁ उपचरन्; G₆ अतिचरन्.
T₁ G₆ लोकान् (for सर्वान्). K₂ देवलोकास्तदा राजन्;
M₂ सर्वानपि चरँल्लोकान्. — °) K_{2.3} B₂ Dn₁ D_{3.5.5.9}
G_{1.2} अगमत्; Cn as in text. D₄ महान् (for सभान्).
V₁ B₃₋₆ D (except D₄) नृप; B₂ प्रति (for ऋषिः).
T₁ G₃₋₅ M आजगाम यदृच्छया. — °) K_{1.2} सु (for सु).

समुखेन च सौम्येन देवर्षिरमितद्युतिः ।
सभास्थान्पाण्डवान्द्रष्टुं प्रीयमाणो मनोजवः ॥ ३
तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित् ।
सहसा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैः सह ।
अभ्यवादयत प्रीत्या विनयावनतस्तदा ॥ ४
तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि ।
अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ॥ ५
सोऽर्चितः पाण्डवैः सर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः ।

— ^a) B₁ मुनि° (for ऋषि°). K₄ तथा; S (except G_{1,2}) सभा° (for तदा). — After 2, G₂ ins. 60*.

3 ^a) B_{4,6} पारिपात्रेण; T₁ परिजानेन; G₅ परिजानेन; G₆ परिज्ञाने च. — ^b) K₃ दैवतेन; N₁ V₁ D_n(1) पर्वतेन; B₅ (m as in text) केहडेन (for रैव°). K₁ महात्मना (for च धीमता). — ^c) B₁ D_{1,2} समुखेनाथ (for खेन च). D_{3,5} S (except G_{1,2}) सौम्येन (for सौ°). — ^d) B₅ damaged. B_{3m} महर्षिरमित°; D_{1,2} देवर्षिश्चास्मित°. — After 3rd, B₂ reads 2^{ab}; D₂ repeats it (with v.l. as in D_{n1}). — 3rd damaged in B₅. — ^e) B₁ सभायां. — ^f) S₁ D_{2,4} प्रीयमानो. K_{1,4} महौजसः; T₁ G_{4,5} बभूव ह (for मनो°). K₂ प्रीयमागाममनोजवान्. — V₁ B (B₅ damaged) D ins. after 3: S ins. after 4 (G₂, after 2):

60* जयाशीभिः स्तुतं विप्रो धर्माजानमार्चयत् ।

[B₁ च तं; D_{n1} स्तुवन् (for स्तुतं). S जयाशीर्वच (G₂ °र-
नेनाथ. V₁ B₁ D_{5,6} G₂ M₂ अर्च° (for आर्च°).]

4 ^a) K₁ समागतम्; K₂ तमायांतम् (for तमागतम्). — ^b) K₃ धर्मवित्तमं; G_{3,4} तु स धर्मवित् (for सर्वधर्म°). — ^c) S (except G₂ M₂) सगणः (for सहसा). S₁ K₁ D₄ पांडवो ज्येष्ठः; B_{1,8} D₂ M₂ पांडवज्येष्ठः. — ^d) S₁ अभ्यवान्ययतः प्रीत्या; G₁ वादयतं प्री°; G_{2,4} अभिवाद्य ततः प्रीत्या. — After 4, S ins. (G₂ repeats) 60*.

5 ^a) G₁ सर्वधर्म (for तदर्हम्). G₂ तदर्हमानं चास्मै स. — After 5^{ab}, V₁ B D ins.:

61* गां चैव मधुपर्कं च संप्रदायार्थमेव च ।

[A few MSS. °यार्थमेव.]

— 5^{ab} is damaged in B₅. — ^c) G₃₋₆ तर्प° (for अर्च°). — ^d) B₁ सर्ववित्; S पार्थिवः. — After 5, V₁ B (B₅ damaged) D S ins.:

62* तुतोष च यथावत् पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् ।

[B_{1,3,4,6} D_{1,2} M₂ G₂ यथावत् (D₃ orig. यथान्याय°); T₁ G₆ ऋषिस्तस्मात्; M₁ महर्षिस्तां. G₁ तुतोष महर्षिस्तस्मात्

धर्मकामार्थसंयुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ॥ ६

नारद उवाच ।

कश्चिदर्थश्च कल्पन्ते धर्मं च रमते मनः ।
सुखानि चानुभूयन्ते मनश्च न विहन्यते ॥ ७
कश्चिदाचरितां पूर्वैर्नरदेव पितामहैः ।
वर्तसे वृत्तिमक्षीणां धर्मार्थसहितां नृपु ॥ ८
कश्चिदर्थेन वा धर्मं धर्मेणार्थमथापि वा ।
उभौ वा प्रीतिसारेण न कामेन प्रवाधसे ॥ ९

(hypermetric); G₈₋₆ °प नादस्तस्मात्.]

6 ^b) B (B₅ damaged) D_{1,2} देवर्षिर; T₁ G₆ स ऋषिर; G₁ सहर्षिर (for महर्षिर). K₃ B₁ D_{1,2,6} वेदपारगैः. — ^c) K₂ T₁ G_{1,6} धर्मकामार्थसहितं; M₁ धर्मार्थकामसंयुक्तं.

See Addenda for Rāmāyana parallel to the passage beginning here (7 ff). The references given below are to the Kumbhakonam edition (by Krishnacharya and Vyasacharya), 1911.

7 K₂ V₁ G₅ om. the ref. — ^a) K_{2,3} G_{1,3,5,6} च कल्पन्ते; B_{1,2} प्रकल्पन्ते; M₁ प्रकल्पन्ते. B_{1,6} G_{2,4} कल्पं (G_{2,4} °ल्पं)ते कश्चिदर्थस्ते (B_{3m} कश्चित्थैः प्रकल्पन्ते). — S (except G₂) transp. 7^b and 7^d. — ^b) S₁ K₂ मतिः (for मनः). — ^c) K_{1,4} D₁ सुखानि तव जायन्ते. — ^d) G₂ transp. मनश्च and न. K₁ न पुनश्च न विद्यन्ते; B_{1,2} D_{1,2} भोगाश्च विविधा नृप; G₆ विमतश्च विहन्यन्ते.

8 ^a) N₁ V₁ B (except B₃) G₄ M₂ °चरितं; T₁ G_{1,3,5,6} M₁ °चरिता. — In B₅, 8^{c-9^d} is lost on a damaged fol. — ^c) G₂ कश्चिद् (for वृत्तिम्). K_{2,3} अक्षिणां; K₁ N₁ B_{1,2,4,6} m D (except D₄) अशुद्रां. T₁ G_{1,3-6} M₁ वर्तसे वृत्तिरक्षीणा. — ^d) D₃ °रहितां; S (except G₁) °सहिता. K_{2,3} N₁ V₁ B_{4,6} D_n D_{4,6} (sup. lin.) त्रिपु; B₃ D_{3,5,6} शुभां (for नृपु). B_{1,2} D_{1,2} धर्मकामार्थसहितां.

9 = (var.) Rām. 2. 100. 63. — ^a) K₁ यद् (for वा). D₁ कश्चिदर्थं न चाधर्मं. — ^b) B (B₅ damaged) धर्मेनार्थम्. D₃ च (for वा). — ^c) K₁ N₁ च; K₂ चै (for वा). B₁ उभौ प्रीतिसारेण. — ^d) K₂ कामे न प्रतिवाधसे; S कामेन (G₆ कामे च) न च (G₈₋₆ वि-) वाधसे. Cv cites विवाधसे (as in G₃₋₅).

10 = (var.) Rām. 2. 100. 64. — K₃ om. 10^{ab}. — ^{ab}) B₆ D₁ G_{1,2} transp. धर्मं and कामं. B_{1,2} D_{1,2} वदतां (for जयतां). — ^c) N₁ धर्मज्ञः; V₁ B D (except

C. 2. 153
B. 2. 5. 19
K. 2. 5. 22

C. 2. 154
B. 2. 5. 20
K. 2. 5. 23

कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर ।
विभज्य काले कालज्ञ सदा वरद सेवसे ॥ १०
कच्चिद्राजगुणैः पङ्क्तिः सप्तोपायांस्तथानघ ।
बलाबलं तथा सम्यक्चतुर्दश परीक्षसे ॥ ११
कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्य परांश्च जयतां वर ।
तथा संधाय कर्माणि अष्टौ भारत सेवसे ॥ १२
कच्चित्प्रकृतयः पट्ट ते न लुप्ता भरतर्षभ ।

आढ्यास्तथाव्यसनिनः खनुरक्ताश्च सर्वशः ॥ १३
कच्चिन्न तर्कैर्दूतैर्वा ये चाप्यपरिशङ्किताः ।
त्वत्तो वा तव वामाल्यैर्भिद्यते जातु मन्त्रितम् ॥ १४
कच्चित्संधिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे ।
कच्चिद्वृत्तिप्रुदासीने मध्यमे चानुवर्तसे ॥ १५
कच्चिदात्मसमा बुद्ध्या शुचयो जीवितक्षमाः ।
कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः ॥ १६

D1.2.4) M1 कालज्ञः. — ^a) V1 D (except D1.2.4)
Cnp समं; Cn सदा (as in text). G2 सदाचारं च सेवसे.
11 G2 transp. 11 and 12. — ^a) K1 राजगुणैः;
D1.6 S (except G1 M2) राजगुणैः. K3 सङ्गिः (for
पङ्क्तिः). Cv as in text. — ^b) K2 T1 G3.1 सप्तोपायैः;
K1 °रमां (sic); B1 D3.4 G2 सप्तोपायाः; B5 प्राप्तोपायाः;
Cv as in text. B1 D1.2 S (except M2) तथैव च (for
तथानघ). — ^c) Ñ1 बलाबले तथा; V1 °बलेनथा (sic).
K2 च तत् (for तथा). T1 G च सम्यक्च (G3 सर्वं च;
G5 सौम्यं च); Cn (apparently) तथासवाः (citing
variant °सवः) (for तथा सम्यक्). B1-s Dn D3.5.6
Cnp बलाबलेन सम्यक्त्वं (B1.6 °क्च). — ^d) K2 M2
चतुर्धा सं- (M2 च); T1 G M1 कार्यं दश (for चतुर्दश).
Cv cites दश. B1.6 D समीक्षसे (Dn1 °क्षयसे; D3
°क्षय च); T1 G2 Cv निषेवसे. K1 ** °दशभिरीक्षसे.
12 G2 transp. 11 and 12. — ^a) K2 °मर्यांश्च;
B1.6.6 (m as in text) D1.2 °मन्त्रिव्य (for °मन्वीक्ष्य).
— ^b) B1 पुत्रांश्च (for परांश्च). B2 परांश्चैव विशेषतः.
— In B5, 12^c-13^d is lost on a damaged fol. — ^c)
M1 Cv संधायि-. B5 कार्याणि; G6 धर्मेण (for कर्माणि).
— ^d) To avoid hiatus: Ś1 Ñ1 B3.6 D2 चाष्टौ; K2 ह्यष्टौ
(for अष्टौ). K1.8.4 T1 G2 भारताष्टौ निषेवसे; G1.8-6 M
चाष्टौ वरद सेवसे.

13 ^a) B5 damaged. Ś1 K B2.4 Dn D1.4 सप्त
(K3 सप्तैः); V1 B1.8.6 D2.8.5.6 T1 सर्वाः; G4 पट्टभ्यः
(for पट्ट ते). G2 कच्चिद्वृत्तिपट्टेषु. — ^b) V1 B1.8.6 Dn
D3.5.6 (sup. lin. as in text) T1 न तु (B1 ल) ष्या;
G2 अलुब्धो; G3.4 ह्य (G3 प्र) लुप्ता; G5 M ह्य (M2 अ) लुब्धा.
K3 पुरुषर्षभ. G1.6 अलुब्धाः पुरुषर्षभ. — ^c) D1 M1
(inf. lin.) Cv आढ्यास्तथा (M1 Cv आसांश्चैवा) व्यवसिनः;
T1 G2 आढ्याश्वा (G2 °श्च) व्यसनिन्यश्च; G3-5 आर्यांश्चैवा व्यस-
निनः; G6 आत्ताश्च वै व्य°; M आढ्याश्चाप्य (M2 °श्चैवा) व्य°.
B1 हानुरक्ताश्च; Dn2 D1.2.5.6 G3.6 त्वनु°; D3 तनु° (sic);
G2 स्वानु°; G5 ह्यनु°; M अनु°. G1 आढ्यांश्चैवा व्यसनिनो-

प्यनुरक्ताश्च सर्वशः.

14 = (var.) Rām. 2. 100. 22. B5 reads 14 twice
in succession. — ^a) Dn1 कच्चित् (for कच्चिन्न).
K2.3 धूतैः (K8 दूतैः) स्तर्कैर्वा; Ñ1 V1 B (B5 both times)
D (D6 sup. lin. as in text) Cn कृतकैर्दूतैः (B1
तर्कितैर्दूतैः; D3-5 कृतकैर्दूतैः); G1 M2 तर्कैर्दूतैर्वा; Cv Cnp
as in text. T1 कच्चिद्वृत्तिपट्टिनैः (read °कैर्दूतैः). Cd cites
कृतकैः. — ^b) K2 ये चाप्यपरिशंकिताः; V1 ये चाप्य-
परिपक्थाः; B1 D6 (sup. lin.) ये चान्ये (D6 °प-) परि-
शंकिताः; B3 D1.2 T1 चारिर्वा (T1 °नै) परिपक्थाः; B4
चारिर्वापरिशंकिताः; B5 (first time) ये चाप्यपरिशंकिताः
as in text (m °तैः); B6 (second time) चारिर्वा परिपक्था.
Cv cites अपरिशंकिताः (as in text). — ^c) B6
(second time) रहो; D1 ततो; T1 G2-5 Cv स्वया (for
स्वत्तो). G1 स तु; G6 न तु (for तव). G4 M न तवामाल्यैः
(for तव वामां); Cv as in text. K4 Ñ1 V1 B (B5
both times) Dn2 G3 चामा°; T1 वार्ता° (for वामा°).
K2 स्वत्तो वाय तवामाल्यैः. — ^d) G2 वेद्यते; Cv भिद्यते
(as in text). G1.6 न तु; G2 Cv तव (for जातु). V1
B (B5 first time) D (except D4) मन्त्रितं तथा (for
जातु मन्त्रि°). — V1 B D ins. after 14 (B5, after
repetition of 14):

63* मित्रोदासीनशत्रूणां कच्चिद्वैरिस्व चिकीर्षितम् ।

15 K1 om. 15-27. — ^a) K3 तथाकालं; T1 G3-5
यथान्यायं; G2 च यानं च. — ^b) B1.2 D1.2 चापि (for
चोप-). — ^c) B5 damaged. G4.5 उदासीनं (G5 °नां).
G2 Cv उदासीनेषु वृत्तिं च (Cv वृत्तिश्च). — ^d) B5
damaged. K2 मध्यमां. K3 D2 T1 G3-5 M2 वानुवर्तसे;
Ñ1 चानुपयसे; V1 B1.2.4.6 Dn D3.5.6 चा (B2 D3 वा)-
नुमन्यसे. G1 Cv मध्यमेपुपयसे.

16 = (var.) Rām. 2. 100. 16. — K1 om. 16 (of
v.l. 15). — ^a) Ś1 K2.8 V1 B (B5 damaged) D G4
बुद्धाः (K2 वृत्ताः; D1.8 बुद्धाः); Cd as in D1.2. — ^b)
B5 damaged. K2 Ñ1 जीवितं क्षमाः; K3 निर्णयक्षमाः;

विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञां भवति भारत ।
सुसंभृतो मन्त्रधनैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥ १७
कश्चिन्निद्रावशं नैषि कश्चित्काले विबुध्यसे ।
कश्चिन्नापररात्रेषु चिन्तयस्वर्थमर्थवित् ॥ १८
कश्चिन्मन्त्रयसे नैकः कश्चिन् बहुभिः सह ।
कश्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रमनुधावति ॥ १९
कश्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुमूलान्महोदयान् ।

क्षिप्रमारभसे कर्तुं न विघ्नयसि तादृशान् ॥ २०
कश्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः ।
सर्वे वा पुनरुत्सृष्टाः संसृष्टं ह्यत्र कारणम् ॥ २१
कश्चिद्राजन्कृतान्येव कृतप्रायाणि वा पुनः ।
विदुस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् ॥ २२
कश्चित्कारणिकाः सर्वे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः ।
कारयन्ति कुमारान्श्च योधमुख्यांश्च सर्वशः ॥ २३

C. 2. 168
B. 2. 5. 34
K. 2. 5. 37

S विगतकृमाः. V1 B3.4.6 Dn D3.5.6 (sup. lin. as in text) Cn शुद्धाः संबोध(V1 °पाद)नक्षमाः; Cnp as in text. — °) G1.6 M कुलीनाश्च विनीताश्च. — °) D1 वर- (for वीर). S नियता (T1 नियतां; G2 यत्नास्ते; G3 M यत्तास्ते; G4 रक्तास्ते) मंत्रिणः कृताः. — After 16, T1 G2-5 read 19.

17 = Rām. 2. 100. 17. — K1 om. 17 (cf. v.l. 15). — °) K2 विभवो (for विजयो). K2.3 मन्त्रिमूलो; D1 मन्त्रनुद्यो; D6 मूलमन्त्रो. D6 वै (for हि). S (except G2) मन्त्रो विज (G5 °प)यमूलं हि. — °) Ō1 V1 B D (except D4) G4 राज्ञो (for राज्ञां). — °) Ō1 B1 D1.2 G3 सुसंभृतो; G1 °वृत्तैः; M1 °वृत्तैः. K2 मन्त्रिधनैः; K3 G1.6 मन्त्रिव (G1 °प)रैः; K4 M मन्त्रपरैः; B1 °रवैः; D1.2 T1 G2-5 °धरैः; D4 °वरैः. V1 B2-6 Dn D3.5.6 कश्चिसंभृतमन्त्रैस्ते (B2.6 Dn3 °त्तैः; B3 °श्च). — °) V1 अस्त्रं; G1.6 मन्त्रं (for शास्त्रं). — After 17, V1 B D ins.:

64* राष्ट्रं सुरक्षितं तात शत्रुभिर्न विलुप्यते ।

18 = (var.) Rām. 2. 100. 18. — K1 om. 18 (cf. v.l. 15). — °) D1 °वदो (for °वदो). (G1-4 नैषीः. — °) Dn (1) [S]पि; M1 प्र- (for नि-). — °) D1.4 G1.2.6 कश्चिद्वा (D4 °द)परं; D3.5 °न्नापरराष्ट्रेषु. — °) Ō1 T1 G3 अर्थवत्. B1.2 D1.2 चितयंश्चार्थं (B1 °यन्सर्वं; B2 D5 °यस्यथे)निश्चयान्.

19 = (var.) Rām. 2. 100. 19. — K1 om. 19 (cf. v.l. 15). T1 G2-5 read 19 after 16. — °) G1.6 नैकैः. — °) Ō1 ते मन्त्रिते; B1 दुर्मन्त्रिणं (for ते मं). — °) D3 राष्ट्रं. Ō1 V1 B3-6 Dn D3.5.6 T1 G2-5 परिं; B2 D1.2 प्रतिं (for अनुं). B1 राष्ट्रं न परिराधते.

20 = (var.) Rām. 2. 100. 20. — K1 om. 20 (cf. v.l. 15). — °) G1.6 च (for वि-). — °) S लघुपायान्. Ō1 K2.3 महाफ (Ō1 °ब)लान्. — °) G3 कश्चिन् (for कर्तुं). — °) S दीर्घं (for विघ्नं).

21 = (var.) Rām. 2. 100. 53. — K1 om. 21

(cf. v.l. 15). — °) K2 D6 (orig.) कश्चिद्; D4 कश्चित्. K3 B1.6 सर्व- (for सर्वे). — °) V1 B3.4 (m as in text).6 महीपते; B1 [S]रिंशंकिताः (for विशङ्किताः). S प्रत्यक्षास्ते नरर्षभ (G2 विशां पते; G4 °र्षभः). Cv cites प्रत्यक्षाः. — After 21^{ab}, S ins. (Cv glosses):

65* परोक्षा वा महाराज मध्यं ह्यत्र प्रशस्यते ।

[T1 G1.6 ह्यत्र (for ह्यत्र).]

— V1 B6 om. 21^{ab}. — °) S (except G3) सर्वथा (M2 erroneously उत्सृष्टाः) (for सर्वे वा). D3 °ह्यक्ताः (for °रुत्सृष्टाः). K3 सर्वेषु वा पुनर्हृष्टाः. — °) Ō1 G2 संहृष्टाः; B3 संसृष्टिः; T1 G1.3-6 संसृ (G3 °रुष्ट)ष्टाः; Cn as in text (= स्नेहः!). Ō1 तत्र; K3 B1 D1-3.5.6 यत्र; Ō1 B2-5 Dn Cd चात्र (for ह्यत्र). — B1-5 (B3 damaged) D ms. after 21: V1 B6 (which om. 21^{ab}) ins. after 21^{ab}.

66* आसेरलुब्धैः क्रमिकैस्ते च कश्चिदनुष्ठिताः ।

[B3 तत्र; B6 तव (for ते न). B1-3 D1.2.4 °दृषि° (for °दृनु°).]

22 = (var.) Rām. 2. 100. 21. — K1.4 om. 22 (for K1, cf. v.l. 15). B5 damaged. — °) K2 कृतप्राणानि; D1 कृतमायाति. — °) D1 चार- (for वीर). — °) K2 Dn1 G2 नानावाप्तानि; B1 नानार्थानि च; B6 (m as in text) D1-3.5.6 नानारब्धानि; T1 G1.6 न त्वारब्धां; G3-5 M नार (G4 न ल)ब्धव्यां; M1 (inf. lin. sec. m.) Cv नानवात्तां; Cn as in text. Ō1 Ō1 केचन; K3 D3 केनचित्; T1 कानि च; G2 कर्हिचित्. ☞ Cv: अनवाप्तानि अनुपगृहीतानि ।☞

23 K1 om. 23 (cf. v.l. 15). G2 reads 23 after 26; probably also Cv, which here has the insertions of G2, but cites nothing from 26. — °) Ō1 Ō1 V1 D6 (sup. lin. as in text) G4 M2 कारुणिकाः; T1 G1.6 करं; G2 च कारुणाः; all comm. as in text. B2m कर्मैः; B4-6 Dn D5.6 धर्मैः; D3 धर्मां (for सर्वे). — °) Dn2 सर्वे शास्त्रेषु; G2 राजशां; M सर्वेशं. B1 D1.2 सर्वेशास्त्र-

C. 2. 168
B. 2. 5. 35
K. 2. 5. 38

कच्चित्सहस्रैर्मूर्खानामेकं क्रीणासि पण्डितम् ।
पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं परम् ॥ २४
कच्चिदुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः ।
यत्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः ॥ २५
एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः ।
राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥ २६
कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च ।
त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वैत्सि तीर्थानि चारकैः ॥ २७
कच्चिद्विषामविदितः प्रतियत्तश्च सर्वदा ।
नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षसे रिपुसूदन ॥ २८

विशारदाः; B₂ T₁ सर्वशास्त्रार्थकोविदाः. — °) B₃ शिक्ष°; T₁ (G_{5.0} धार° (for कार°). Ś₁ K₃ B₅ G₄ कुमारश्च. — °) Ś₁ K₃ B₅ D₄ योधमुख्याश्च; T₁ G_{1.0} धर्ममुख्याश्च; G₄ M₂ योधमुख्याः (M₂ °ख्या)श्च. — After 23, (G₂ C_v ins. a variant version of 109, 110^{ed}, 111 (q. v.), repeating them below (with 110 complete).

24 = (var.) Rām. 2. 100. 23. — K₁ om. 24 (cf. v.l. 15). G₂ transp. 24 and 25. — °) D₂ सहस्रैः; (G_{3.4} सहस्रं; G₅ M₂ सहस्रान्. — °) S इच्छति (for क्रीणासि). — °) M₂ ह्यत्र (for ह्यर्थाः). — °) K₃ निःश्रेयसं; D₂ नैत्रे°. G₂ महत् (for पाम्).

25 = (var.) Rām. 2. 100. 54. — K₁ om. 25 (cf. v.l. 15). G₂ transp. 24 and 25; T₁ G₄₋₆ M transp. 25 and 26. B₅ damaged. — °) T₁ G_{1.3-6} M transp. दुर्गा and सर्वा°. G₂ गुहा° (for दुर्गा°). — °) S धनधान्योदकायुधैः (G₂ °धान्यायुधादिकैः). — °) T₁ तथा शिल्प°.

26 = (var.) Rām. 2. 100. 25. — K₁ om. 26 (cf. v.l. 15). T₁ G₄₋₆ M transp. 25 and 26. — °) B₅ damaged. G₂₋₄ एको ह्यमात्यो. — °) B₅ damaged. B_{1.2} D_{1.2} शूरः प्राज्ञो बहुश्रुतः. — °) K_{2.3} राजानो (K₂ °नां). D_{1.2} च (for वा). — After 26, (G₂ C_v read 23, followed by 109, 110^{ed}, 111 (cf. v.l. 23).

27 = Rām. 2. 100. 37. — K₁ om. 27 (cf. v.l. 15). G₂ transp. 27 and 28. — °) D_{2.5} °दशान्येषु; S C_v °दशान्येषु. — °) G₄ सपक्षो. M C_v सप्त (for पञ्च). — °) D₄ T₁ अभिज्ञतैर्; G_{1.0} M₁ अना°. — °) G₁ वेत्स्यनर्थनिवारकैः.

28 K₄ om. 28. G₂ transp. 27 and 28. — °)

कच्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः ।
अनस्युरनुप्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ॥ २९
कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।
हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ॥ ३०
कच्चिदङ्गेषु निष्णातो ज्योतिषां प्रतिपादकः ।
उत्पातेषु च सर्वेषु दैवज्ञः कुशलस्तव ॥ ३१
कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।
जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ॥ ३२
अमात्यानुपधानीतान्पितृपैतामहाञ्जुचीन् ।
श्रेष्ठाञ्श्रेष्ठेषु कच्चिच्चं नियोजयसि कर्मसु ॥ ३३

G₁ °विदितं. — °) N (except Ś₁ K₁ D₄; K₄ om.) प्रतिपन्नश्च; S कृतयत्न (G₅ °ज्ञ)श्च; C_{np} as in text. G₂ सर्वज्ञः. — °) K₂ B_{1.3} D₂ C_d नित्योयुक्तो; D₃ विनियुक्तो; G₁ नित्ययुक्तान्. — °) Ś₁ K_{2.3} Ñ₁ D₄ G₂ M ईक्षसे (G₂ सेवसे); K₁ ईक्ष्य°; D₆ वीक्ष्यसे. V₁ रिपुमर्देन. — After 28, G₂ C_v ins. a version of 108, 51, 52 and 50 (q. v.), repeating them below.

29 = (var.) Rām. 2. 100. 12. — B₅ damaged. — °) (G₄ °संपन्नैः. — °) V₁ कुले पुत्रो; D_{n1} कुलपुत्रो; C_n as in text. K₁ युधिष्ठिर; (G₆ बहुश्रुतेः. — °) K_{1.2} D₄ अनु° (for अन°). K₃ अनुष्ठान (sic); V₁ अशंकी तु; B₁ अतिश्रेष्ठः; B_{2.3.6} D_{n1} D_{3.5.6} C_{np} असंकीर्णः; D₂ अनुस्पष्टा; T₁ अनुस्पष्टा; (G_{1-3.5.6} M अनुद (G_{1.2} °द्रे)ष्टा; G₄ अनुष्ठाता; C_{d.n} अनुष्ठ (as in text).

30 = Rām. 2. 100. 14. — °) B₅ damaged. G₂ कच्चिद्विषयसमायुक्तो. — °) K₂ G₄ वेदयसे. D_{1.2} यदा; G₄ तदा. Ñ₁ हुतं च हव्यं होमाभौ स्वीकुर्वति च देवताः.

31 °) Ñ₁ कच्चिदग्नेषु; V₁ कच्चिदंकेषु. S कच्चिदंगानि (T₁ G_{1.0} °गैर्नि; G₂ °गो नि; M₁ °गे नि)ष्णातो. — °) Ś₁ D_{1.2} ज्योतिषि; B₂₋₆ D_n D_{3.5.6} °वृ. S प्रतिपादकः. — °) K₁ तथा; S स (G₁ त)दा (for तव).

32 = (var.) Rām. 2. 100. 26. — °) D₃ मुख्यान्; K₁ च मुख्येषु; K₂ महत्स्वेषु; D₃ सहस्वेषु. — °) G₂ मध्यमां. — °) D₁ तु (for च). — °) Ś₁ K Ñ₁ D₄ ते तात; B_{1.2} ते साधु (for कर्मसु). B₅ भूयांसः साधु योजिताः; D_{1.2} भृत्यास्ते सायुधो जि (D₂ साधु योचि)ताः.

33 = Rām. 2. 100. 27. — B₅ damaged. — °) K₂ अमात्यानुपधानीतान्; T₁ G_{1.0} °नथ निर्णी°; G_{2.3} °जु (G₂ °न)पथानी°; C_v as in text. — °) G₆ शुभान् (for शुचीन्). G₅ M₁ पितृपैतामहोचितान्. — °) B₅ D_{1.2}

कच्चिन्नेप्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजाः ।
 राष्ट्रं तवानुशासन्ति मच्चिणो भरतर्यभ ॥ ३४
 कच्चिच्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।
 उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ॥ ३५
 कच्चिद्धृष्टश्च शूरश्च मतिमान्धृतिमाञ्शुचिः ।
 कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिस्तव ॥ ३६
 कच्चिद्धलस्य ते मुख्याः सर्वे युद्धविशारदाः ।

दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ॥ ३७
 कच्चिद्धलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् ।
 संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विकर्षसि ॥ ३८
 कालातिक्रमणाद्ध्येते भक्तवेतनयोर्भृताः ।
 भर्तुः कुप्यन्ति दौर्गत्यात्सोऽनर्थः सुमहान्स्मृतः ॥ ३९
 कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः ।
 कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति सदा युधि ॥ ४०

C 2 184
B 2 5 50
K 2 5 54

कच्चिच्च; T1 G °त्.

34 = (var.) Rām. 2. 100. 28. — °) Ś1 K1.3 Ṇ1
 भृशमुद्वेजयन्प्रजाः; K8 °मुद्विजितप्रजाः; V1 B1.3 Dn Ds. 5.6
 °मुद्विजसे प्रजाः; B1.3.6 राजन्नु (B1 °ञ्चो)द्वेजिताः प्रजाः;
 B2 D1.2 T1 G1.2.4-6 भृशमुद्वेजिताः (G2 °द्वेजये; G4
 °द्वेजसि; G8 °द्विजितः) प्रजाः; M °मुद्वेजितव्रजं (M2 °तः
 प्रजं); text as in K4 D4 G8 (see Addenda). — °)
 Dn1 Ds° राष्ट्रे. D1.2 तथानु°; Gs.4 तव प्र° (for तवानु°).

35 = Rām. 2. 100. 29. — °) D6 G4 त्वा (for त्वां).
 K8 अर्ध°; G1 नोप° (for नाव°). — °) K2 याचकाः;
 G6 याजकं. K2 तथा. — B6 om. 35^{ad}. — °) K1 D4
 उग्रप्रतिग्रही°; K2 V1 B1.3.4 Dn1 D1-3.5 C^d उग्रं (D1
 दुर्गं) प्रतिग्रही°; M1 उग्रं—तारः; Cn.v as in text.
 — After 35, D4 ins.:

67* कच्चिन्न विद्यते राष्ट्रे तव कीर्तिविनाशकाः ।

36 = (var.) Rām. 2. 100. 31. — °) Ś1 कच्चिद्धृष्ण°
 (sup. lin. ङ् for ञ्); K8 °दृद्ध°; D4 G2.4 दृष्ट° (for
 °दृष्ट°). B1 D2 कच्चिद्धृष्टश्च दृष्टश्च. — °) G4 transp.
 मति° and दृति°. D4 भूति° (for दृति°). D4 कविः;
 G2 ऋजुः (for शुचिः). — °) B5 damaged. B1.2 D1.2
 °रूपश्च (for °रक्तश्च). — °) B5 damaged. G2 कृतः
 (for तव).

37 = (var.) Rām. 2. 100. 32. — B5 damaged.
 — °) G4 °द्वलश्च (sup. lin. °द्वले च). B1 D1.2 G2
 मुख्यास्ते (by transp.). — °) B5 damaged. Ś1 K2
 Ṇ1 V1 B2-4.6 Dn1 D1-3.6 सर्व° (for सर्वे). — °) K1.3
 D1.6 दृष्टावदाता (K3 °ननेन; D1 वदान्या); K4 Ṇ1 V1
 B2 Dn Ds दृष्टावदाता (D5 °ना); B1.2.4.6 D2.8 T1 G4 M
 दृष्टा (B8 °सा; M2 °द्वा)वदाना (M1 [inf. lin.] °प्रदाना);
 C^v दृष्टाः प्रदानाः. K2 दृष्टं शौर्यातिविक्रान्ताः; D4 दृष्टावदात्ता
 विक्रीतान्. — °) D4 G8 स्वयं (for त्वया). Ṇ1 संभृत्य;
 G4 विक्रान्त- (for सत्कृत्य). B6 लालिताः (for मानिताः).
 Cn cites 37^d entirely as in text.

38 = (var.) Rām. 2. 100. 33. — T1 om. (hapl.)

38^a-39^b. — °) K1 भक्तं त्वं; K8 ते भक्तं; B1 भक्तस्य.
 — °) K1 विशेषं; K8 चेतनं; C^v as in text. B1
 यथेप्सितं. — °) K8 Ṇ1 V1 B D (except D4) G8
 संप्राप्तकाले. — °) K2.4 विकर्षसे; B2 °ल्पसे; B3 °क्षंसि.

39 = (var.) Rām. 2. 100. 34. — T1 om. 39^{ab}
 (cf. v.l. 38). — °) K2 Ṇ1 V1 B D °णाद्रेते (D4
 °णाच्चैते); G2-4 °णाद्धेतोर्. — °) K1 भक्तावनतयोर्. B2
 घृताः; B4 Ds वृताः; C^v as in text. — °) G8 भर्त्रे;
 M2 भेत्तुः. Ṇ1 V1 B D (except D4) कुर्वति (for
 कुप्यन्ति). K1 B3m दौर्गत्याः; V1 B2.5.6 Dn Ds. 5.6
 यद्गत्याः; B1 D1.2 दौर्गल्यं; B2 °हृद्यं; D4 °गत्यान्; S वृ° (G3
 M2 दुः; G4 पुः; M1 द्वि°प्यति (for दौर्गत्यात्). — °)
 K4 M भवेत् (for स्मृतः). — After 39, Ṇ1 ins.
 (in lieu of 40-44, omitted):

68* कच्चित्सर्वे महीपालास्त्वदाज्ञा मूर्ध्नि धारिताः ।

कच्चित्सुहृदयाः सर्वे ह्यर्चयन्ति भवकृते ।
 कच्चिदन्तपुरा देवा काले संसेवितास्त्वया ।
 कच्चिद्राजपुरन्ध्रीभिः प्रसूयन्ते कुलोचिताः ।
 कुमारा धार्मिकाः शूरा राजभर्मेविशारदाः । [5]
 कच्चित्तेषां च पुत्राणां विवाहः क्रियते त्वया ।
 संतानार्थं तु वंशस्य दोषं तस्य महीयसः ।
 कच्चिदाश्वासि*राजस्त्वया शरणमागतान् ।
 देवादीन्भयसंघ्नानानकार्पण्यधिया भृशम् ।

40 = (var.) stanza 85; = (var.) Rām. 2. 100. 35.
 Ṇ1 om. 40-44. B5 damaged. — °) D1.2 सर्वत्र; D4
 सर्वे सु- (for सर्वेऽनु). — °) G2 कुरुपुत्राः; C^v as in text.
 B1-3 D1.2 तनुत्यजः; C^v प्रधावतः; Cn as in text.
 G4 कुलवंशप्रधा°. — °) B1-3 D1.2 हृ (B1 कृ)ष्टाः (for
 कच्चिन्). Ś1 K4 तवार्थं च; B1.2 D1.2 तवैवार्थं; B3
 तथार्थेषु. — °) B1 युधिष्ठिर; G8 तदा युधि.

41 Ṇ1 om. 41 (cf. v.l. 40). — °) B5 damaged.
 B1.2 G1 अर्थाः; Dn1 Ds. 6 सर्वान्; D5 सर्वाः; C^v as in
 text. — °) B5 damaged. B1.2 D1.2 सततं; S (except
 M2) सर्वतः (for सर्वेशः). — °) Ś1 K4 G M2 C^v

C 2 185
B 2 5 51
K 2 5 55

कच्चिकैको बहूनर्थान्त्वर्शः सांपरायिकान् ।
 अनुशास्ति यथाकामं कामात्मा शासनातिगः ॥ ४१
 कच्चित्पुरुषकारेण पुरुषः कर्म शोभयन् ।
 लभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवेतनम् ॥ ४२
 कच्चिद्विद्याविनीतांश्च नराञ्ज्ञानविशारदान् ।
 यथाहं गुणतश्चैव दानेनाभ्यवपद्यसे ॥ ४३
 कच्चिदारान्मनुष्याणां तवार्थं मृत्युमेयुषाम् ।
 व्यसनं चाभ्युपेतानां विभर्षि भरतर्षभ ॥ ४४
 कच्चिद्भयादुपनतं क्लीबं वा रिपुमागतम् ।
 युद्धे वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षसि ॥ ४५

कच्चिच्चमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते ।
 समश्च नाभिश्ङ्खश्च यथा माता यथा पिता ॥ ४६
 कच्चिच्चसनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ ।
 अभियासि जवेनैव समीक्ष्य त्रिविधं बलम् ॥ ४७
 पार्थिणमूलं च विज्ञाय व्यवसायं पराजयम् ।
 बलस्य च महाराज दत्त्वा वेतनमग्रतः ॥ ४८
 कच्चिच्च बलमुत्ख्येभ्यः परराष्ट्रे परंतप ।
 उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छसि यथार्हतः ॥ ४९
 कच्चिदात्मानमेवाग्रे विजित्य विजितेन्द्रियः ।
 पराञ्जिगीपसे पार्थ प्रमत्तानजितेन्द्रियान् ॥ ५०

अनुशासि; K1-8 V1 B1.2.5 D (D8 after corr.) 'शास्ति;
 B8.4 D8 (before corr.) 'शास्ति; only B8 T1 M1
 as in text! B1.8.4.6 यथाकालं; Cv as in text. — ^a)
 G2 शासनातिकः; G4.6 'नातिगं; M1 (inf. lin. sec. m.)
 Cv 'नानि च. B8.6 कामशासनिकां गतिं.

42 Ñ1 om. 42 (cf. v.l. 40). — ^b) D8 D4 आव'
 (for शोभ'). — ^c) G M Cv अत्यंतं (for अधिकं). — ^d)
 S Cv भूतो (T1 भूयो; G1.6 हृतो) वा वेतनं त्वयि (T1 बहु).

43 N1 om. 43 (cf. v.l. 40). — ^b) S द्विजा-
 (G8.4 जान; G8 M जना)ञ् (for नराञ्). — ^c) B8
 D1-8 यथाहंगुणतश्चैव; D4 यथार्थं गुणतश्चापि. — ^d) Ś1
 धनेन; M1 ज्ञा' (for दा'). K1 दानेन प्रतिपद्यसे; V1 B D
 दानेनाभ्युपपद्यसे (Dn1 D8 'ते); T1 G8 कालेनाभ्युप';
 G1 कालेनाभसिपत्स्यसे (sic); G8 M2 दानेनाभ्यवपत्स्यसे.

44 Ñ1 om. 44 (cf. v.l. 40). B8 damaged. — ^a)
 S कच्चिदारान्मदानां (G1.6 'द्वाराभकाणां; G2 'दासा भदा वा)
 ते. — ^b) K2 V1 B1-4.6 D (except D2) G2.8
 मृत्युमीयुषां (G2 'मेयुषः). G8 भूतपार्थेप्युपेयुषां. — ^c)
 S (except G8) Cv व्यसने. K1.8.4 B8.4 D1.2 T1 G1
 वाप्यु (K1 चाप्यु; K8 D1.2 G1 वाभ्यु; T1 नाभ्यु)वेतानां;
 Cv as in text. — ^d) K2-4 पुरुष' (for भरत').

45 ^a) K4 युद्धाद् (for भयाद्). K1.4 V1 B D
 G2.5 उपग (K4 D4 G8 'र)तं; Ñ1 निपतितं. — ^b) V1 B
 Dn D1-8.5.6 क्षीणं; S गृहं (G2 M1 रिपुं) (for क्लीबं).
 G2 वो (for वा). G2 M1 गृहम्; G4 पुनर् (for रिपुम्).
 K2 D4 क्लीबं रिपु (K2 वारि)मुपागतं. — ^c) Ñ1 V1 B
 (except B4.5) D2.2.5.6 युधा; S युधि. T1 G8 निर्जितं;
 Cv as in text. G1 प्राप्तं (for पार्थ). — ^d) K1.4 B1
 'रक्षसे.

46 ^a) Ś1 K D2 त्वमस्याः; G1 समोपि; G8 त्वमेवं.
 T1 G6 सर्वस्य; G1.2 सर्वस्यां. — ^b) T1 G1.2.6 पृथिव्यां.
 B1-4 D1.2 भरतर्षभ. — ^c) K (except K1) G2-8 M
 समश्च नाति'; Ñ1 V1 B2.5 Dn D8.5.6 Cd समश्चानभि';
 B1.8.4.6 D1.2 समत्वेनावि (B8 'नाभि'); T1 G1.6 सुमना
 अ (T1 ना)ति'. — ^d) S पुत्रो (for माता). Dn1 तथा
 (for the second यथा).

47 ^a) B8.4 T1 G1.6 M कच्चिच्चसनिनः शत्रुन्. — 47^{ad}
 lost in B8 on a damaged fol. — ^c) Ś1 बलेनैव. — ^d)
 V1 B8 T1 संगृह्य (for समीक्ष्य). — After 47, V1 B
 (B8 damaged) D T1 ins.:

69* यात्रामारभसे दिष्ट्या प्राप्तकालमरिंदम ।

[T1 कच्चित् (for दिष्ट्या).]

48 ^a) K2 पार्थिण मूलं; G1 पार्थिणमूलं; M1 वार्थिण मूलं;
 M2 पार्थिणीमूलं; Cv पार्थिणमूले. — ^b) K4 B1 व्यवसायपरा-
 जयं; S 'यपुरोगमः. — ^c) D4 तु (for च).

49 K8 transp. 49 and 50. — ^a) G8-8 कच्चिच्चं.
 Ś1 Ñ1 V1 B2.3.6 D1.2 प (B2.6 D2 पु; D1 वी)रमुख्येभ्यः
 (for बलं). K B1 कच्चित्परममुख्येभ्यः (K2 'त्परममुख्येभ्यः;
 B1 'त्युरूपमुख्येभ्यः). — ^b) A few MSS. परंतपः. — ^c)
 K1 V1 B1-8.6 D2 उपपन्ना (K1 'कृष्णा; B8 'स्थिता)नि;
 G M अविच्छि' (G8 अहिच्छि'). — ^d) K8 M2 प्रयच्छति;
 G1.6 कुरूद्रह (for यथार्हतः).

50 For G2 Cv, cf. v.l. 51. K8 transp. 49 and 50.
 — ^a) B1.8 D1.2 कच्चिच्चमा (B1 'क्षैवा)त्मनात्मानं. — ^b)
 G2 (after 28) Cv विजित्वा. G8 भरतर्षभ (for विजिते').
 — ^{ad}) B8 damaged. D8 G8 परा; G2 (second time)
 परं. K2 विजीगसे; D8 जयिष्यसे; G8 जिहीर्षसे; M2
 जिगीर्षसे. G2 (second time) कच्चित् (for पार्थ). B1.8

कच्चित्ते यास्यतः शत्रून्पूर्वं यान्ति खनुष्ठिताः ।
 साम दानं च भेदश्च दण्डश्च विधिवद्गुणाः ॥ ५१
 कच्चिन्मूलं दृढं कृत्वा यात्रां यासि विशां पते ।
 तांश्च विक्रमसे जेतुं जित्वा च परिरक्षसि ॥ ५२
 कच्चिदष्टाङ्गसंयुक्ता चतुर्विधबला चमूः ।
 बलमुख्यैः सुनीता ते द्विपतां प्रतिबाधनी ॥ ५३
 कच्चिल्लवं च मुष्टिं च परराष्ट्रे परंतप ।
 अविहाय महाराज विहंसि समरे रिपून् ॥ ५४

कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्तव ।
 अर्थान्समनुतिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परम् ॥ ५५
 कच्चिद्भयवहार्याणि गात्रसंस्पर्शकानि च ।
 ध्रेयाणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्तव ॥ ५६
 कच्चित्कोशं च कोष्ठं च वाहनं द्वारमायुधम् ।
 आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः ॥ ५७
 कच्चिदाभ्यन्तरेभ्यश्च बाह्येभ्यश्च विशां पते ।
 रक्षस्यात्मानमेवाग्रे तांश्च खेभ्यो मिथश्च तान् ॥ ५८

C 2 202
B 2 5 69
K 2 5 72

D1.2 समस्तान्वि(B1 °र्थान्; B2 D2 °स्तान)जितेंद्रियान्;
 G3 प्रमत्तानजितेंद्रिय; G6 प्रमत्तानि जितेंद्रियः. For 50^{ad},
 G2 reads *first time* (i. e. after 28) आत्मानमुपमां कृत्वा
 विजयाय प्रवर्तसे.

51 G2 Cv read a version of 51, 52 and 50
 (following 128) after 28 (see v.l. there), *repeating*
 them here. — ^a) G2 (second time) संत्रायन्ति (for
 पूर्वं यान्ति). B1.2.4 स्वधिष्ठिताः; B6m G1 सुनिं; D2
 खनुष्ठितान्. G6 पूर्वं यास्यंत्यनुष्ठिताः. — For 51^{ad}, G2
 reads *first time* (i. e. after 28) °यास्यतो यात्रा नित्यं
 गच्छत्यनुष्ठिता. Cv cites अनुष्ठिताः and गच्छन्ति. — For
 51^{ad}, G2 reads *first time* (i. e. after 28) चाराः साम च
 दानं च त्रयः पूर्वं समो गुणः. Cv cites चाराः, साम, दानं,
 त्रयः, पूर्वं, समाः and गुणैः (sic). — °) M2 दानश्च. K3 G
 भेदं च. — ^a) G2 (hero).s M चतुरो (for विधिवद्).
 G1.4-6 दंडं च चतुरो गुणाः (G4.5 °णान्).

52 For G2 Cv, cf. v.l. 51. — ^a) Ś1 lacuna.
 V1 B D (except D4) T1 परान् (for यात्रां). G2
 (after 28) यास्यसि भूमिप. — °) T1 G2 (here) ततो;
 G1.6 बलं; G2 (after 28) कच्चिद्; G3-5 रिपुं; M1 स्वं च;
 M2 स्वयं (for तांश्च). K4 गत्वा (for जेतुं). — ^a) G2
 (after 28) राक्ष्यं (for जित्वा). G4 सु- (for च). B1
 °रक्षसे; G2 (here) °कर्षसि.

53 °) B5 damaged. T1 प्रणीता; G4 सुनीतस्.
 Ś1 K2-4 B1 D4 G2 बलमुख्यैः(G2 °ख्या)सुनीता ते(D4 च).
 Cv cites बलमुख्या. — ^a) B5 damaged. K2-4 Ñ1 V1
 B1 Dn1 D1.8-6 Cn प्रतिबाधिनी (K4 °घातिनी; Ñ1
 °माधिनी; V1 वाधिनी; Dn1 D6 Cn °वधिनी; D1 °बाधनी);
 B6 संप्रधावनी. S द्विपतः प्रतिबाधते (G1 M °बाधने; G4
 परिबाधते; G6 °घातने).

54 ^a) B5 damaged. Ś1 (*sup. lin.*) G6 कच्चिल्लं;
 K1 °ल्लापं. Ś1 पुष्टिं (for मुष्टिं). Cv as in text. — ^b)
 Ś1 परराष्ट्रं. — °) K2 अविहार्यैः; D3.5 अभिजाय; D4.6

(*sup. lin.*) अविजाय; T1 G4 Cv [v.l. of Udipi MS.
 quoted by Sastri at end] अभियाय; G1 M अभिहस्य;
 G2 अभियाम; G3 अपयासि; G5.6 Cv [Sastri p. 603]
 अभिधाय. — ^a) Some MSS. विहन्ति. V1 B2.5 D
 (except D4) G4 M2 Cv निहंसि; G2 विहासि. Ś1 K2.8
 समयं; K1 D4 समये (for समरे). Ś1 K2.8 D4 रिपो;
 Cv as in text.

55 ^a) B2 कच्चिदपरं; D1.2 °च्च परराष्ट्रेषु; G2 M
 °स्वपुरराष्ट्रे. — ^b) K1 °वोविकृं; K3 °वोविजिं (for
 °वोऽधिकृं). S (except M2) स्वया (for तव). — °)
 K3 समुपतिष्ठति; B D (except D4) समधिं (for समनुं).
 Ñ1 V1 अर्थं समधिं; S अर्थं चैवानुं.

56 ^a) S कच्चित्तेभ्यं (G4.4 °ते व्यं). — ^b) Ñ1 B6m
 Dn T1 G2-5 M गात्रसंस्पर्शानि (T1 °शनेन); V1 B1.6
 D1-2.5.6 Cnp °संघर्षणां; B1.8 °संघर्षणां; B2 illegible;
 B5 °संहननां; D4 °संस्पर्शणां; G1.6 °संरक्षणां; text as in
 Ś1 K Cd (gloss, अनुलेपनानि). — °) Ś1 B1 प्रियाणि; K1
 G2 प्रियाणि; K2 श्रेयां; K3 G6 श्रेयां; V1 B2-4.6 गृहानि
 (V1 B2 °णि); T1 G3 पेयाणि; G5 श्रेयाणि (for श्रेयाणि).
 T1 G (except G2) महाहाणि. — ^a) B5 damaged.
 D4 रक्षंते. S रक्षत्यविमना भिष्यक्.

57 B5 damaged. — ^a) Ś1 K1.4 B2 D1.2.3.5
 transp. कोशं (D2 कोषं) and कोष्ठं. Ñ1 V1 Dn D3.6
 (*sup. lin.*) कोदाश्च; B4 राष्ट्रं च; D6 कोषश्च; Cv as in
 text. T1 G1.8.4.6 M1 (*inf. lin.*) Cv गोष्ठं (for कोष्ठं).
 B5 कच्चित्कोष्ठं च कोषश्च; B6 M2 °क्कोषं च (M2 °शश्च)
 राष्ट्रं च; G6 °द्वोषं च गोष्ठं च. — ^b) K3 G4.6 M1
 वाहनद्वारम्; G2 वाहनं धारम्; M1 (*inf. lin.*) वाहनं वारम्.
 V1 Cv वाहनं परमायुधं; G1 नं च वरायुधं. — ^a) B3 तव
 भक्तिर; T1 संवसक्तैर; M2 तव भृत्यैर्. Ś1 K3 G2 °ष्टिनं;
 B2.8.6 D2 G1.4.6 M °ष्टिताः (B3 G4 °ता). Cv as in
 text.

58 ^a) K3 B1-4 D1.2 G1.2 °दभ्यं; Cv as in text.

C 2 203
B 2 5 69
K 2 5 73

कच्चिन्न पाने द्यूते वा क्रीडासु प्रमदासु च ।
प्रतिजानन्ति पूर्वाह्ने व्ययं व्यसनजं तव ॥ ५९
कच्चिदायस्य चार्धेन चतुर्भागेन वा पुनः ।
पादभागैस्त्रिभिर्वापि व्ययः संशोध्यते तव ॥ ६०
कच्चिज्जातीन्गुरून्वृद्धान्वणिजः शिल्पिनः श्रितान् ।
अभीक्षणमनुगृह्णासि धनधान्येन दुर्गतान् ॥ ६१
कच्चिदायव्यये युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः ।
अनुतिष्ठन्ति पूर्वाह्ने नित्यमायव्ययं तव ॥ ६२
कच्चिदर्थेषु संप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ।
नापकर्षसि कर्मभ्यः पूर्वमप्राप्य किल्बिषम् ॥ ६३

— ^b) B₂ राज्ये° (for बाह्ये°). — ^a) B₁ D_{1.2} S (except M₂) C_v तेभ्यो (for स्वैभ्यो). G₁ चरन्; G₂ चरान्; C_v च तान् (as in text).

59 ^a) D₂ पान- (for पाने). B_{1.3.4} D_{1.2} च (for वा). — ^b) B_{1.2} D₂ विविधा° (for प्रमदा°). Ś₁ K₁ (G_{1.3.6} M C_v वा (for च). — ^c) B₃ अभि- (for प्रति-). C_v cites 59^{ad} as in text. Some MSS. पूर्वाह्ने; B₁ पूर्वार्धे.

60 B_{2.5} om (hapl.) 60-62. — ^a) D₅ कच्चिदर्थस्य. B₆ D₆ वार्धेन. — ^b) D_{1.2} °भीगेण. — ^c) G₂ °भीगैस्त्रि-भागैर्वा. — ^d) Ś₁ K B₄ D_{2.3} D₄ G_{1.6} M₁ C_n संसृज्यते; Ś₁ संसृज्यते. G_{1.6} ततः.

61 B_{2.5} om. 61 (cf. v.l. 60) — ^a) K₂ अभि- (for अनु-). G₂ अभिमुष्णासि धनदो. — ^b) G₁ °धान्यैश्च (for °धान्येन). Ś₁ वा पुनः (for हुरांतान्). G₁ धान्येन च सुपूजितान्; G₂ धनधान्यैरदुर्जनान्. C_v cites सुदुरांतान् (implying before it a reading like G₂ or G₁).

62 B_{2.5} om. 62 (cf. v.l. 60). — ^a) K₄ B_{1.3.4.6} D (except D₄) G₅ कच्चिन्ना°; G_{1.6} कच्चिदायस्य वै. K₃ °व्ययमुक्ताः. — ^b) M₂ गुण° (for गण°). — ^c) B₁ उपा°; B₆ उप° (for अनु°). A few MSS. पूर्वाह्ने. — ^d) Ś₁ B_{3.6} D_n D_{5.6} आर्थं व्ययं; T₁ G_{1.3.5.6} M आयव्ययौ; G₄ °व्यये. V₁ च ते (for तव). B_{1.4} D_{1.2} राजन्ननु-मतास्तव. — C_v cites as a variant, probably on this pāda: आयव्ययेन (implying ते at the end as in V₁?).

63 ^a) Ś₁ °र्थं च; K_{2.3} °र्थेन (for °र्थेषु). Ś₁ (before oorr.) K₁ V₁ B_{1.2.4.6} D_{1.2.6} संसृ° (for संप्रौ°). B_{2.5} D_{5.6} °दर्थेष्वसंमूढान्. — ^b) K₁ M₁ °ननुव्रतान्. — ^c) Ś₁ K₁ नावकर्षसि; D₂ कच्चिर्कर्षसि; D₆ न प्रक°;

कच्चिद्विदित्वा पुरुषानुत्तमाधममध्यमान् ।
त्वं कर्मस्वनुरूपेषु नियोजयसि भारत ॥ ६४
कच्चिन्न लुब्धाश्चौरा वा वैरिणो वा विशां पते ।
अप्राप्तव्यवहारा वा तव कर्मस्वनुष्ठिताः ॥ ६५
कच्चिन्न लुब्धैश्चौरैर्वा कुमारैः स्त्रीवलेन वा ।
त्वया वा पीड्यते राष्ट्रं कच्चित्पुष्टाः कृषीवलाः ॥ ६६
कच्चिद्राष्ट्रे तडागानि पूर्णानि च महान्ति च ।
भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ॥ ६७
कच्चिद्वीजं च भक्तं च कर्षकायावसीदते ।
प्रतिकं च शतं वृद्ध्या ददास्यृणमनुग्रहम् ॥ ६८

T₁ G_{4.5} नोपेक्षसे (G₄ °सि) हि; G₃ नोपकर्षसि. — ^a) S °माज्ञाय (G₂ °मज्ञाय; G₃ °माज्ञा च) (for °मप्राप्य).

64 ^a) G₄ त्वत्; M₂ तान् (for त्वं). K₁ B₁ स्व(B₁ त्वं)कर्मस्वनुरूपेण. — ^b) B₁ कुत्रचित्; S नित्यशः (for भारत).

65 ^a) S (except T₁ G₂) °श्रोरा. — ^b) V₁ बुष्टा वापि; D₂ वारयंति; G₃ मंत्रिणो वा; M₂ वैरिणोपि. — ^c) G₂ °व्यवहारो. B₁₋₃ D₂ वै (for वा). Ś₁ अप्राप्तव्यसभां-रावा (sic). C_v cites text. — ^d) Ś₁ B₁₋₃ D₂ कर्मण्य° (for कर्मस्व°).

66 ^a) Ś₁ V₁ B₅ D_n D_{2.5.6} G₃ transp. लुब्धैः and चौरैः. T₁ G_{1.2.4-6} M °श्रोरेर्वा. — ^b) Ś₁ B₅ स्त्रीजेन वा; S त्रि(G_{4.5} वि)विधेरपि. — 66^{ad} is lost in B₅ on a damaged fol. — ^c) K₄ तु (for वा). G_{1.6} राजन् (for राष्ट्रं). — ^d) K B_{1.2.6} D कच्चित्(B_{1.2} D₁ °दृ; D₂ D₆ °दु; D₂ °दु)ष्टः.

67 ^a) Ś₁ राष्ट्र. Ś₁ तडाकानि; S तडाका(G_{2.6} M₁ °गा)नि. — ^b) K₄ Ś V₁ B (B₅ damaged) D (except D₄) वृहंति (for महान्ति). — ^c) B_{1.3} D₆ भागशो विनिसृ- (B₃ D₆ °कृ)ष्टानि; D_n (by corr. sec. m.) °शो वै निवि°; T₁ G_{2.4.5} °शोभि(G_{2.4} °नोपि)निवि°. C_v as in text.

68 ^a) Ś₁ V₁ कच्चिन्न भक्तं बीजं च; B₃₋₆ D (except D_{1.2.4}) कच्चिन्न बीजं भक्तं च. — ^b) Ś₁ कार्य°; K_{1.3} D₄ कर्षुं. K₁ Ś₁ °सीदति. V₁ B D_n D_{1-3.5.6} कर्षकस्या- (B_{1.2} D₂ °काष्ठा)वसीदति. — ^c) Ś₁ m K D_n (!) प्रत्येकं च; Ś₁ पंचकं च; V₁ B_{2-5.6} (m as in text) D_{1-5.6} (sup. lin. as in text) C_{np} पादिकं च; B₁ प्रतिशक्तं; S C_v प्रतिकुञ्ज(T₁ गुंज्या; G₃ M₁ [inf. lin. sec. m.] गुंज; G₅ C_v गुंजा)शतं; C_d as in

कच्चित्स्वनुष्ठिता तात वार्त्ता ते साधुभिर्जनैः ।
 वार्त्तायां संश्रितस्तात लोकोऽयं सुखमेधते ॥ ६९
 कच्चिच्छुचिकृतः प्राज्ञाः पञ्च पञ्च स्वनुष्ठिताः ।
 क्षेमं कुर्वन्ति संहत्य राजञ्जनपदे तव ॥ ७०
 कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थं ग्रामा नगरवत्कृताः ।
 ग्रामवच्च कृता रक्षा ते च सर्वे तदर्पणाः ॥ ७१
 कच्चिद्वलेनानुगताः समानि विषमाणि च ।
 पुराणचौराः साध्यक्षाश्चरन्ति विषये तव ॥ ७२

कच्चित्स्वयः सान्त्वयसि कच्चिताश्च सुरक्षिताः ।
 कच्चिन्न श्रद्धास्यासां कच्चिद्गुहं न भापसे ॥ ७३
 कच्चिचाराभिनि श्रुत्वा तत्कार्यमनुचिन्त्य च ।
 प्रियाण्यनुभवञ्छेषे विदित्वाभ्यन्तरं जनम् ॥ ७४
 कच्चिद्वौ प्रथमौ यामौ राज्यं सुखा विशां पते ।
 संचिन्तयसि धर्मार्थौ याम उत्थाय पश्चिमे ॥ ७५
 कच्चिद्दर्शयसे नित्यं मनुष्यान्समलंकृतान् ।
 उत्थाय काले कालज्ञः सह पाण्डव मन्त्रिभिः ॥ ७६

C 2 220
B 2 5 86
K 2 5 90

text. K1 धृष्ट्या; G6 चास्या (for वृष्ट्या). — ^a) (G6 ददास्तेषाम् (for 'स्युणम्). N1 अनुत्तमं; V1 B1. 2. 6 D6 (sup. lin.) अरिंदम; S अनुग्रहात्. B2 ददासि ऋणमुत्तमं. — After 68, S ins.:

70* कचित्से दयिताः सर्वे कृषिगोरक्षजीविनः ।

69 ^a) N1 G6 कच्चित्स्वनु; B2 'दनु; B5 'त्सुनु; G2 'त्वातु; Cv as in text. — 69^{ad}=(var) Rām. 2. 100. 48^{ad}. — ^o) B संस्तस; D1.2 हि श्रितस; T1 संस्तस; G4 संस्तस; G6 संश्रयस्. V1 सर्वे; B3 सर्वो (for तात). — ^a) K2 कालो (for लोको).

70 ^a) K1 शुचिकृतं; B1 स्वधिकृताः; B2 अधिष्ठिताः; D1.2 स्वधिष्ठिताः; G1 ० शुचिकृताः; G3 शुचिः कृतः. S1 N1 V1 B2-6 D1 D3-6 G4 M1 कच्चिच्छूराः (N1 G4 M1 'च्छुचि) कृतप्राज्ञाः; K2.3 T1 G2.5 M2 'च्छुचि(K3 'शुचि) कृतप्राज्ञाः. — In B5, 70^b-71^b is lost on a damaged fol. — ^o) G2 एवं (for क्षेमं). G1.2.6 M1 संगत्य. — ^a) K2 'देन वा; B1 'देषु च; D1 'देन च; G2 M2 'दं तव.

71 B5 damaged (cf. v.l. 70). — ^a) K1 'न्न पर' (for 'न्नगर'). — ^{ad}) K4 ग्रामवस्तु; B1-4 D1.2 ग्रामाणां च (for 'मवच्च). K1 राजा ते; K2 N1 T1 G2.5 रक्षास्ते; K3 Dn D3-5 घोषास्ते; K4 रक्ष्यस्ते; V1 B4-6 D6 (sup. lin. as in text) प्रांतास्ते (for रक्षा ते). Cn cites प्रांताः. G6 ग्रामाश्च कृतरक्षास्ते (for '). Cv cites ग्रामवत्, कृता and रक्षा. G6 तव (for ते च). V1 B D (except D4) S Cn. v स्वदर्पणाः (B3 'पिताः).

72 ^a) K1.3.4 N1 B1 D4 S Cv कच्चिद्वलेनानुमताः (K1 'मनाः; K3 'मतः; N1 'श्रुताः; T1 'तताः); V1 B3-6 कच्चिन्नरास्तेनुमताः (B4.6 'न्नवास्तेनु; B5 'न्नवास्तेनुगताः). Cn cites बलेन. — ^b) V1 B1-3.5 Dn1 D1-3.5.5 T1 Cnp समेषु विषयेषु च; Cv as in text. — ^o) K1

पुराणचौराः; K2 T1 G2.5 6 M1 Cv पुराणि चाराः (K3 G3.6 'रा); K8 'णपौराः; N1 G1 M2 पुराण(G1 'णि)चौराः; G1 पुरा चाराश्च. S1 G1 साध्यक्षा; K3 साध्यक्षणः; Cv as in text. V1 B D पुराणि चौरा नि(B1 पुरेषु चौराभिः; B3 Dn1 D1.6 'णि चौराभिः)घ्नतः; G2 पुराणि चाराः संनद्धाः. Cn cites निघ्नतः. — ^a) B1 (m as in text) D1.2 शिबिरे (for विषये).

73 = Rām. 2. 100. 50. — ^a) N1 नन्द; B1 प्राञ्च' (for सान्त्व). — ^b) G1 2.6 M कच्चितात. — ^o) D1 (by corr) श्रद्धास्यासां.

74 B5 damaged. — ^a) S1 कच्चिचरानिति; N1 'च्चारं निशि; V1 B2 m. 3. 4. 6 Dn D1 m. 3. 5. 6 'दात्य (D3 'दात्या)यिकं; D1 'द्वाराभिनि. Cv cites text (gloss, चारादिति पञ्चमी). — ^b) B3 Dn D3 5.6 तदर्थम् (for तत्कार्यम्). D2 अनुचिन्तय (for 'चिन्त्य च). V1 मित्रकार्यं विचिन्त्य च; B4.6 निशि कार्यं विचिन्त्य वा (B6 'यमचिन्त्य च); D4 कार्यमनुचिन्त्य च (submetrical); G6 तत्कामानविचिन्त्य च. — ^o) K3 प्रिया ह्यनु'. — ^a) S1 K N1 D4 विचि (N1 'ज)त्य (for विदित्वा). G3.4 'त्वा ह्य' (for 'त्वाभ्य'). V1 B2-4.6 Dn D1-3.5.6 न त्वमंतःपुरे नृप. Text as in K3 B1 S ("Knowing your intimate associates", and hence being secure).

75 B5 damaged for 75^{ab}. — ^a) K3 T1 G1.6 मध्यमौ; D1 प्रथमं; Cv as in text. — ^b) N1 B (B5 damaged) Dn D1-3.5.6 रात्रेः (B1 D1.2 'त्र्याः); S (except G2) रात्रौ. K1.2 N1 सुप्तो; D4 सुप्तो. — ^o) S विचिन्तयसि (G4 वशी जयसि). G5 धर्मार्थो. — ^a) B2 D1-3 G3 यामे चो(D1 वो)त्थाय. N1 यामावुत्थाय पश्चिमौ; T1 G1.2.4-6 M याममुत्थाय पश्चिमं.

76 76^{ab}=(var.) Rām. 2. 100. 52^{ab}. — Dn1 (erroneously) transp. 76 and 77, but the stanzas are numbered correctly. — ^a) K1 'द्वर्धयसे; B2.4.5

C. 2. 221
B. 2. 5. 87
K. 2. 5. 91

कश्चिद्रक्ताम्बरधराः खड्गहस्ताः खलंकृताः ।
अभितस्त्वामुपासन्ते रक्षणार्थमरिंदम ॥ ७७
कश्चिद्दण्डेषु यमवत्पूज्येषु च विशां पते ।
परीक्ष्य वर्तसे सम्यगप्रियेषु प्रियेषु च ॥ ७८
कश्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेन वा ।
मानसं वृद्धसेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ॥ ७९
कश्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामटाङ्गायां विशारदाः ।

*दर्श; G1 नदृश्यते. — ^b) B1 आत्मानं (for मनुष्यान्).
B1. 3-5 Dn1 D1-3 5 T1 G1-4 6 M समलंकृतः (T1 M2
*त्तः). — ^c) K1.2 D2.4 G1.2.6 कालज्ञः; K3 B1-3 Dn
D1. 3. 5. 6 G5 कालज्ञैः. — ^d) N1 B3 सदा (for सह).

77 ^a) G1. 6 कश्चिद्रक्तांबरा राजन्; — ^b) G M स(G1-3
स्व)कुंडलाः (for खलंकृताः). — ^c) K2 अभिवस्त्वाम्;
B1 अभितस्त्वाम्; T1 अभीतास्त्वाम्. G1. 6 उपासन्तः. S1
अभितस्त्वामुपा * * * ; N1 V1 B3-6 D (except D1. 2. 4)
M2 उपासन्ते त्वामभितः. — ^d) G1 सरक्षार्थम् (for रक्षणा°).
A few MSS. अरिंदमाः or *मः. S1 * * * * मरिंदम.

78 B5 damaged. — ^a) D2 गण्येषु; a few MSS.
*दंडेषु. — ^b) D1. 2 *त्वयि (for *पु च). — ^c) K2 परीक्ष्य;
D2 परिक्ष्य. G4 M2 वर्तते. G1 वर्तसे सुपरीक्ष्येव. — ^d)
K1 D2. 5. 6 प्रियेषु चा(K1 परेत्वप्य)प्रियेषु च.

79 ^a) B5 damaged. K4 Dn2 G3. 5. 6 Cv कश्चिच्छ-
रीरम्; D1 तच्च शारीरम्; D4 कश्चि * रीरम्. K3 कश्चिच्छ-
रीरमाबाधं. — ^b) K2 अपधैर्; K3 D3 ओषधैर्. S1 lacuna;
K2. 8 N1 B2. 6 D1-3 T1 G4-6 M च (for वा). — ^d) G2
कश्चित् (for सदा). S1 K B5. 6 म पार्थाव(B5 म वि-
कर्षसि).

80 ^a) G6 कश्चिद्वै विचिकित्सायां. Cv cites text.
— ^b) K3 अष्टांगायां; D1 नष्टां; D3 अष्टांगाय; G1 *गाया;
G3 *गेपु; Cv as in text. S1 विशारदः; K1 विचक्षणः.
— ^c) G2 सत्कृताश्चा° (for सुहृदश्चा°). — ^d) D3 5 6
शारीरे.

81 B5 damaged. — ^a) K3 S transp. मानात् and
मोहात्. S1 V1 B3. 4. 6 Dn Ds. 5. 6 लोभान्; N1 B1. 2
D1. 2 कामान् (for मानान्). B1 मोहाच्च. — ^b) N1 V1
B2-4. 6 Dn Ds. 5. 6 मानाद्वापि; B1 D1. 2 लोभाद्वापि;
B5 damaged; M1 कामा वापि. K2 वा च (for वापि).
— ^d) S1 प्रासानुपाससि; K1-3 *साज्ञायास्यसि (K3
°ति); N1 *साज्ञापास्यसि; V1 B (B5 damaged) D
°साञ्च पश्यसि; T1 G2 M1 *साज्ञापास्यसि; G1. 6 पार्थ
ना(G6 न)पश्यसि; G4 पार्थानपास्य च; G5 प्रासानुपास्यसि.

सुहृदश्चानुरक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ॥ ८०
कश्चिन्न मानान्मोहाद्वा कामाद्वापि विशां पते ।
अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तानपास्यसि कथंचन ॥ ८१
कश्चिन्न लोभान्मोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा ।
आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं त्वं संरुणत्सि च ॥ ८२
कश्चित्पौरा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः ।
त्वया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथंचन ॥ ८३

Cv cites नापास्यसि; Cn cites double न and glosses
परयेदेव.

82 S1 om. 82^{ab}. — ^a) K3 D4 transp. लोभान्
and मोहात्. S द्वेषाद्वा (for मोहा°). — ^b) K2
(corrupt) विश्रांघात्; V1 B3. 4 वि(V1 नि)ग्रहात्; D5
विभ्रमात्; some MSS. विस्त्रंभात्. B3 प्रणयेण; G4 प्रयतेन
(for प्रणयेन). — ^c) K2 असितानां; S वर्तमानो (G6 M2
°ने). B4 मानुषाणां. — ^d) B5 damaged. K1 D4 G4
वृत्तिं त्वं; B2 वृत्तिं न. D4 न (for सं). S1 म नो(orig. सं
cancelled)रुणत्सि च; B1 न रुणत्सि वै; B2 D1. 2 विरुणत्सि
च; T1 G3-6 M1 अनुरुध्यसे (T1 *रुध्यसे; G6 M1 *रुध्यसि).
V1 वा; B6 Dn Ds. 5. 6 वै (for च). G1 वृष्ट्यत्वंमनुरुध्यसि
(sic); G2 वृद्धिं समनुरुध्यसि; M2 वृत्तिं च निरुणत्सि हि.
— After 82, S ins. (cf. 63):

71* कश्चिदर्थेषु संप्रीदानार्थकर्मविचक्षणान् ।

नापकर्षसि कर्मभयो ह्यर्थयुक्ता इतीव हि ।

[(L. 1) G2 संप्राप्तान् (for संप्रीदान्). T1 G5 अर्थकाम-
विचारणान्; G8. 4. 6 अर्थकाम(G6 *धर्म)विचक्षणान्. — (L. 2)
G2 M2 अर्थ; G8 ह्यनु° (for ह्यर्थ°). G4 ह (for हि).
G1. 6 ह्यनु(G6 *धे)युक्तानतीव ह.]

83 B5 om. 83. G2. 4 repeat 83 after 85. — ^a)
S1 D1. 2. 6 पौराणः; K1-3 न पौराः (K1 *राः; K2 *रः);
B1 पौराण; Dn2 चोरैर्न; G1. 3 पौरानु; G8 (second time)
पौरैस्तु; G4 (second time) पौरास्तु (for पौरा न). — ^b)
K1 रात्रिसेविनः; G1. 4. 6 राष्ट्रवर्धनाः (G4 *र्तिनः). N1 ये च
राष्ट्राप्रवासिताः; B4 ये च राष्ट्रनिवासिनः. — ^c) G8 (second
time) च न; G4 (second time) हि न (for सह).
K1 विरुध्यन्ति. — ^d) T1 G चा(G8 ना)रैः (for परैः).
D1. 4 परा(D4 *रैः)क्रीताः (for परैः क्रीताः). G4 ज्ञाताः
(for क्रीताः). V1 B3. 4. 6 परंतप (for कथं°).

84 D4 om. 84^a-85^b; D8 om. 84. — ^a) B5
damaged. S1 K2-4 B4. 6 Dn Cn कश्चिन्न; Cnp *से
(as in text). Cn seems to have read योऽरिर्
(for शत्रुर्). — ^b) K1 बलिनोपरिपीडिनः; K2. 8 N1 V1

कच्चित्ते दुर्बलः शत्रुर्बलेनोपनिपीडितः ।
 मन्त्रेण बलवान्कश्चिद्बुधाभ्यां वा युधिष्ठिर ॥ ८४
 कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां भूमिपालाः प्रधानतः ।
 कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषु संत्यजन्ति त्वया हताः ॥ ८५
 कच्चित्ते सर्वविद्यासु गुणतोऽर्चा प्रवर्तते ।
 ब्राह्मणानां च साधूनां तव निःश्रेयसे शुभा ॥ ८६
 कच्चिद्धर्मे त्रयीमूले पूर्वैराचरिते जनैः ।
 वर्तमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणि वर्तसे ॥ ८७

कच्चित्तव गृहेऽन्नानि खादून्यभ्रन्ति वै द्विजाः ।
 गुणवन्ति गुणोपेतास्तवाध्यक्षं सदक्षिणम् ॥ ८८
 कच्चित्कतूनेकचित्तो वाजपेयांश्च सर्वशः ।
 पुण्डरीकांश्च कात्स्न्येन यतसे कर्तुमात्मवान् ॥ ८९
 कच्चिज्जातीन्गुरून्वृद्धान्दैवतांस्तापसानपि ।
 चैत्यांश्च वृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥ ९०
 कच्चिदेषा च ते बुद्धिर्बुद्धिरेषा च तेऽनघ ।
 आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शिनी ॥ ९१

C 2 236
B 2. 5. 102
K 2. 5. 106

Bs. 6 Dn Ds. 6 बलेन परिपीडितः; B1 D1. 2 स्वबलेनोपपी°;
 B2 स्वबलेनोपरिपी° (hypermetric); T1 बलिना विनि-
 पीडिता; G1 बलिनावरी(sic)पीडितः; G2. 3 M बलिनोप-
 (G2 °नोपि; G3 °नो वा)निपी°; G4 बलिना विरि(sic)पी°;
 G5. 6 बलिनपि नि(G6 °ना परि)पी°. — °) G2 तन्त्रेण (for
 मन्त्रे). B1. s. 6 D2 S (except M2) कच्चित्. — °) B3. 5
 Dn Ds. 6 उभाभ्यां च (B3 वा) कर्षचन; S स्वमुभाभ्यां
 (G6 तव वाभ्यां; M2 त्वमुपाभ्यं) तथा समः (G1. 2. 4 समाः).
 Cn cites च (for वा).

85 = (var.) stanza 40; = (var.) Rām. 2. 100. 35.
 — D4 om. 85^{ab} (cf. v.l. 84). — °) K1 सर्वानु°. Ś1 त्वा;
 Ñ1 B1. 2 D1. 2 ते; S (except G3) च (for त्वां). — °)
 Ś1 K2-4 Ñ1 V1 B1. 3. 6 D1. 2 त्वदर्थे च; S तवाथेषु
 (T1 G3. 4 °र्थाथ). — °) B1 D1. 2 संत्यक्ष्यन्ति. K1. 2 B6m
 Ds. 6 Cn p त्वयाहताः; K4 तथा भृताः; V1 B1 त्वया कृताः;
 B2 त्वया भृताः; S समाहिताः. Cn cites हताः. See
 Addenda. — After 85, G3. 4 repeat 83 (with v.l.).

86 G4 om. 86^{ab}. — °) S (G4 om.) Cv सर्ववैद्येषु.
 — °) K2. 3 गुणतोर्यः; B1. 2 D2 °तो वा; T1 G2. 3. 5. 6 M
 गुणेनार्चा (G2 °र्ताः); Cv गुणेनार्वा (अर्वा = अश्वः)! — °)
 M1 तु (for च). D6 M2 सर्वेषां; G2. 4 तत्सुषु (for
 साधूनां). T1 G1. 5. 6 ब्राह्मणेषु च विद्वत्सु. — °) B5
 damaged. Ñ1 V1 B1. 3. 6 Dn Ds. 5. 6 नैःश्रेयसी.
 B1. 2 D1. 2 तव नैःश्रेयसं शुभं (B1 °सी कथा); S (except
 G6) तव निश्रेयसं च (M1 हि) तत्. — After 86, V1 B
 (B5 damaged) D (except D6) ins.:

72* दक्षिणास्त्वं ददास्यापं नित्यं स्वर्गापवर्गदाः ।

[B (B5 damaged) D1. 2 प्र- (for त्वं), and °वर्गयोः
 (for °वर्गदाः).]

87 Ks om. 87. B5 damaged. — °) G6 त्रिमूले तु
 (for त्रयीमूले). — °) D2. 5 G1. 5. 6 पूर्वैराचरितैर्जनैः; G3
 पूर्वैराचरिते जनैः. — °) K4 वर्तमानं; V1 B (B5 damaged)

D (except D1 2 4) यतमानम्. — °) B1 D2 अस्मिन्;
 D1 कस्मिन्.

88 °) G3. 4 व(G4 प)राज्ञानि (for गृहेऽन्ना). — °)
 Ś1 K2 तवाध्यक्षाः. K1 °क्षिणाः; D4 °क्षिणां. V1 B3. 6
 विधिवद्भूरिदक्षिणाः; S तवा(G4 ताव)घ कुरुपत्तम.

89 Ks om. 89^a-105^b. — °) Ś1 °कतूनेकचित्तान्;
 D4 °कतूनेकचित्तो; T1 G2-5 °कतूनेकांश्च. — °) S
 (except M1) पौंड° (for पुण्ड°). A few MSS. कात्स्न्येन.
 — °) S कर्तुमादरात्.

90 = (var.) Rām. 2. 100. 62. — K3 om. 90
 (cf. v.l. 89); G6 om. 90-92. — °) S (G6 om.)
 द्विजान् (M2 राजान्) (for ज्ञातीन्). G1 M2 कुरून् (for
 गुरून्). D1 सर्वान् (for वृद्धान्). — °) Ś1 D6 (G3 M2
 देवतान्; K (Ks om.) B3. 6 Dn D3 G1. 2 M1 दे(B6 Dn1
 दे)वताः. B5 तापसाः. S (G6 om.) तथा (for अपि).
 — °) B5 damaged. K1 चैत्यान्वृक्षांश्च कल्याण; B1 D1 2
 S (G6 om.) चैत्यान्वृक्षांश्च (G1. 2 M2 °क्षान्तः; G2-5 °क्षान्तुः;
 M1 चैत्यान्वृक्षान्तः) कल्याणान्. — °) B5 damaged.
 S (G6 om.) ब्राह्मणांस्त्वं (T1 ज्ञातिश्च त्वं; G2 °णांस्त्वां; M1
 पांडव त्वं). M1 नमस्यसि. B1 ब्राह्मणान्नावमन्यसे. — After
 90, V1 B (B5 damaged) D ins.:

73* कच्चिच्छोको न मनुष्यां त्वया प्रोत्पाद्यतेऽनघ ।

अपि मङ्गलहन्त्रश्च जनः पार्श्वेऽनुतिष्ठति ।

[(L. 1) B2 Dn प्रोत्पाद्यते; D1 प्रोत्पाद्यते. D1. 2 त्वया
 प्रोच्छा(D2 °त्सा)द्यते न च. — (L. 2) B1 D3-6 अति- (for
 अपि). B2 D1. 2 अभिमङ्गलहस्तस्य जनस्यां तु (B2 °नेषु;
 D2 °नेनु-) तिष्ठतः.]

91 = (var.) Rām. 2. 100. 74. — Ks G6 om. 91
 (cf. v.l. 89, 90); G1 om. 91-92. — °) T1 G3-5
 transp. बुद्धिर and वृत्तिर. D4 धृतिर; G2 वृद्धिर (for
 वृत्तिर). B5 ते सदा (for तेऽनघ). K1 धृतिरेषा तवानघ.
 — °) B1 आयुष्या वा यदास्या वा. — °) Dn Ds. 6

C. 2. 237
B 2. 5. 103
K 2. 5. 107

एतया वर्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न सीदति ।
विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ॥ ९२
कच्चिदार्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चौरकर्मणि ।
अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्बध्यते शुचिः ॥ ९३
पृष्टो गृहीतस्तत्कारी तज्जैर्दृष्टः सकारणः ।
कच्चिन्न मुच्यते स्तेनो द्रव्यलोभान्नरर्षभ ॥ ९४
व्युत्पन्ने कच्चिदाढ्यस्य दरिद्रस्य च भारत ।

धर्मकार्थदर्शनी; S (G₁ om.) धर्मार्थसुखदर्शि(T₁ °सुख-
दर्शः; G₂ M °शुभदर्शि)नी.

92 K₃ G₁ om. 92 (cf. v.l. 89, 90, 91); T₁ om.
92^a-93^b. — °) Ś₁ राष्ट्रेण (m as in text); G₃-5
राज्यं न. — °) G₅ M₂ निजित्य. K₂ D₄ महीं. M₂
राजन्. (G₂-4 M₁ निजित्य च महाराज. — °) S (T₁ G₁ om.)
सोर्नन्तं (M₁ °नन्त्यं; M₂ °त्यन्तं) सुखमधुते.

93-(var.) Rām. 2. 100. 57. — K₃ om. 93
(cf. v.l. 89); T₁ om. 93^{ab} (cf. v.l. 92). — °) B₅
(m as in text) °दात्तो; G₄ °दाढ्यो. — °) Ś₁ क्षालितश्च;
K₁ रक्षं; D₁ साक्षि; D₄ छादि; G₁ कारि; M₁
(*inf. lin.*) C_v हारि. K₄ चौर्यकर्मणि; D₈ S (T₁ om.)
C_v चोरकर्मणि (G₅ °णा). B₅ प्रेक्षकः शास्त्रचक्षुषा. — °)
B₃ अदृष्टः शास्त्रं; B₆ D_{n1} D₁ G₁ T₁ G₂-4-6 M₁ (*inf.*
lin.) C_n p अदृष्टः शास्त्रं; G₁ M अदृष्टः (M₂ °ष्ट) शास्त्रं;
M₁ (by corr.) अदृष्टशास्त्रं and अदृष्टशास्त्रं; C_n v as in
text. — °) B₁ D₁ G₃ मोहाद् (for लोभां).
K₁ विच्यते; D₂ G₃ बध्यते; D₃ G₄ बुध्यते.

94=(var.) Rām. 2. 100. 58. — K₃ om. 94
(cf. v.l. 89). — °) K₂ 4 पृष्टे; V₁ B₂-6 D वृष्टो
(D₁ पृष्टेर; D₂ [marg. sec. m.] दृष्टे); G₂ M₁ (*sup. lin.*
sec. m.) C_v दृष्टो; G₃ वृष्टो (for पृष्टो). B₁ G₁ तत्कामी;
T₁ तत्कर्ता. — °) B₅ damaged. Ś₁ K (K₃ om.)
B₁-3 D₄ Cd प्राज्ञैर; C_v as in text. D₄ दृष्टे; T₁ सृष्टः;
C_v as in text. Ś₁ K₂ M₂ सकारणं; T₁ G M₁ C_v °रणैः.
— °) G₂ अर्थं (for द्रव्यं). B₁ D₁ परंतप
(D₁ °पः).

95-(var.) Rām. 2. 100. 59. — K₃ om. 95
(cf. v.l. 89). — °) Ñ₁ V₁ B D_n D₁-3.5 Cd
उ (B₁ D₂ [marg. sec. m.] Cd व्यु)त्पन्नान्; S व्यक्तं ते
(T₁ G₅ व्यसने). Some MSS. आद्यस्य. — °) D₅ om.
from च up to क्षि in 96^a. G₁ तु (for च). Ś₁ K
(K₃ om.) D₄ वा पुनः (for भारत). — °) S (except

अर्थान्न मिथ्या पश्यन्ति तवामात्या हता धनैः ॥ ९५
नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम् ।
अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं क्षिप्तचित्ताम् ॥ ९६
एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिन्तनम् ।
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ॥ ९७
मङ्गल्यस्याप्रयोगं च प्रसङ्गं विषयेषु च ।
कच्चिच्चं वर्जयसेतात्राजदोषांश्चतुर्दश ॥ ९८

G₂ 4 M₂) transp. न and मिथ्या. C_v अर्थान्नपथ्या.
— °) G₂ तवामार्था (for तवामात्या). G₃ भृता (for
हता). K₁ Ñ₁ B₃ D_n जनैः; T₁ यनैः; C_n p as in text (or
धनैर्हताः).

96=(var.) Rām. 2. 100. 66. — K₃ om. 96 (cf.
v.l. 89); D₃ om. up to क्षि in 96^a (cf. v.l. 95). — °)
G₁ घोरं; M₁ क्रोधः. M₂ नास्तिक्यमनृतः क्रोधः. — °)
B₃ प्रमादी; G₃ नास्तिक्यं. K₁ दीर्घसूत्रतां; B₆ °सूत्रता.
M प्रमादो दीर्घसूत्रता. C_v cites दीर्घसूत्रता (as in B₆
M). — °) K₁ क्षिप्तचित्तां; K₂ 4 Ñ₁ V₁ B₁ D₅
क्षि (D₅ om. क्षि)प्रचित्तां; S अकृतज्ञतां (M °ता).
[Nilakanṭha's remark नास्तिक्यमित्यादि सार्धश्लोकत्रयं
व्याख्यातम् refers to his comm. on stanza 21 of the
Vulgate, corresponding to our stanza 11 above.]

97=(var.) Rām. 2. 100. 67. — K₃ om. 97
(cf. v.l. 89). — °) Ś₁ K₁ B₄ D₃-5 G₁ एकचित्त (G₁
°चित्त)मनर्थानां; C_v as in text. — °) G₂ चित्तितं. — °)
M₁ चित्ति (for निश्चि). K₁ 2 Ñ₁ D₂ G₁ 3 M अनारंभो.
— °) B₅ damaged. S °पालनं (for °रक्षणम्).

98=(var.) Rām. 2. 100. 68. — K₃ G₂ om. 98
(for K₃ cf. v.l. 89). — °) B₅ damaged. K (K₃
om.) Ñ₁ D₄ T₁ G₅ मंगलस्य; G₁ 6 प्रसंगस्य; G₄ मांगल्यस्य.
V₁ B₆ मंगलस्याप्रधानत्वं; B₁-4 D_n D₁-2.5.6 अमंगल्य-
प्रयोगं च; M मंगल्य (M₂ °ल)स्याप्रयोगश्च. — °) Ñ₁ V₁
प्रसंगः; D_n (||) संगमं; G₁ 6 M प्रसंगो. D₂ विषमेषु.
G₃ om. from विष up to द्वै in 100^a. V₁ वा (for च).
— °) G₃ एनान्. — °) K₁ B₁ 3.6 D_n D₆ राजन्
(for राजः). — After 98, V₁ B D ins.:

74* प्रायसो वैर्विनश्यन्ति कृतमूलापि पार्थिवाः ।

[D₄ °शो वै विनश्यन्ति. V₁ B₂ 3.6 D₁ 2 (*inf. lin.*) 3
कृत (B₃ °त्त-; D₁ °त्व-; D₂ orig. °ट्ट-; D₃ °त्)मूला हि;
D₄ कृतमूलापि.]

99=(var.) Rām. 2. 100. 73. — K₃ G₃ om. 99

कश्चित्ते सफला वेदाः कश्चित्ते सफलं धनम् ।
 कश्चित्ते सफला दाराः कश्चित्ते सफलं श्रुतम् ॥ ९९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनम् ।
 कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतम् ॥ १००
 नारद उवाच ।
 अग्निहोत्रफला वेदा दत्तशुक्तफलं धनम् ।
 रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ॥ १०१
 वैशंपायन उवाच ।
 एतदाख्याय स मुनिर्नारदः सुमहातपाः ।
 प्रपच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ १०२

(cf. v.l. 89, 98); G₄ om. 99^{ab}. -- ^a) D_{1.2} दारा (for वेदाः). — ^b) D₂ D₁ श्रुतं; G₂ भ्रितं (for धनम्). — ^c) D₅ कश्चिद्दे. D_{1.2} वेदाः (for दाराः). — ^d) D₅ कश्चिद्दे. D₂ D_{1.2} G₂ धनं; D₄ युतं (for श्रुतम्). G₄ शीलवृत्तफलं श्रुतं (= 101^d).

100 K₈ om. 100 (cf. v.l. 89); G₃ om. up to वै in 100^b (cf. v.l. 98); K₁ om. (hapl.) 100^b-101^a. — ^b) D₄ श्रुतं (for धनम्). — ^d) D₄ धनं (for श्रुतम्). — After 100, B₂ ins.:

75* ह्येवं भाषितो राज्ञा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

धर्मराजं महात्मानं पुनराह च तत्त्वतः ।

101 = (var.) 5. 39. 51; (var.) Pañcatantra text. simpl. ed. Kosegarten 2. 154; or ed. Buhler 2. 145; = Pūrṇabhadra's version, ed. Hertel 2. 150. — K₈ om. 101 (cf. v.l. 89); K₁ om. 101^a (cf. v.l. 100). — D₄ transp. 101^b and 101^d. — ^a) G₂ शीलपुत्रं.

102 K₈ om. 102 (cf. v.l. 89). — ^a) D_{1.2} एवमाख्याय. — ^b) K₂ Ñ₁ V₁ T₁ G_{1.3-5} स; B_{1.5} Dn D_{1.3.5.5} वै (for सु). B_{1.2} D₂ नारदः सर्वधर्मवित्. — ^d) Ś₁ K_{1.2} D₄ धर्मराजं (for धर्मां).

103 K₈ om. 103 (cf. v.l. 89); G_{1.2.5} om. the ref. — ^a) K₁ D_{3.5} G_{2.3} M₂ दभ्यागतान्दू (G₈ दू). — ^b) D₂ D₅ G₈ लोभं (for लाभं). — ^c) B₅ मवधार्यते; T₁ G_{1.3.5} मेव हा (G₁ का) र्यते; G_{2.4} M₁ मपहा; G₅ मवभाष्यते. — ^d) B₁ D₄ G₅ जीवितः.

104 K₈ om. 104 (cf. v.l. 89). — ^b) K₁ पर; B (except B₅) पुरो; D₂ पुर (for पुरे). Ś₁ मानद;

नारद उवाच ।

कश्चिदभ्यागता दूराद्दण्डिजो लाभकारणात् ।
 यथोक्तमवहार्यन्ते शुल्कं शुल्कोपजीविभिः ॥ १०३
 कश्चित्ते पुरुषा राजन्पुरे राष्ट्रे च मानिताः ।
 उपानयन्ति पण्यानि उपधाभिरवञ्चिताः ॥ १०४
 कश्चिच्छृणोपि वृद्धानां धर्मार्थसहिता गिरः ।
 नित्यमर्थविदां तात तथा धर्मानुदर्शिताम् ॥ १०५
 कश्चित्ते कृषितत्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च ।
 धर्मार्थं च द्विजातिभ्यो दीयते मधुसर्पिषी ॥ १०६
 द्रव्योपकरणं कश्चित्सर्वदा सर्वशिल्पिनाम् ।
 चातुर्मास्यावरं सम्यङ्द्वियतं संप्रयच्छसि ॥ १०७

C. 2. 253
 B. 2. 5. 116
 K. 2. 5. 122

K₁ मानतः; T₁ G₂₋₅ M₂ पालिताः; M₁ कारिताः (for मानिताः). G_{1.5} पुरराष्ट्रेषु (G₅ ण) पालिताः. — G_{1.5} om. 104^a-106^b. — ^c) Ś₁ (before corr.) D_{2-4.5} (before corr.) पुण्यानि. S (G_{1.5} om.) उत्पादयति पुण्यानि. — ^d) Ś₁ K (K₃ om.) Ñ₁ D₄ धाभिर्न वञ्चिताः; V₁ B₁ नैयानि सर्वतः; G₅ धाभीरवञ्चिताः.

105 G_{1.5} om. 105 (cf. v.l. 104); K₃ om. 105^{ab} (cf. v.l. 89). — ^c) K₁ T₁ नित्यं धर्मविदां; G₂ नित्यमाप्तं. — ^d) K₁ तथा धर्मानुदर्शनं; K_{2.3} Ñ₁ V₁ B Dn D_{3.5.5} य (K_{2.3} Ñ₁ B_{1.3} त) तथा धर्माधिदर्शितां (B₃ नी); D_{1.2} तथा (D₁ थात sic) धर्माधिदर्शिताः; T₁ G₈ धर्माधर्मानुशासनं (G₈ दर्शितां).

106 G_{1.5} om. 106^{ab} (cf. v.l. 104). — ^a) Ś₁ कृषिधर्मेषु; Ñ₁ त्रिषु तत्रेषु; D₅ विव; D₅ (m as in text) ऋषि. — After 106^{ab}, S (except G_{1.5}) ins. (M₂ inf. lin. sec. m.):

76* नियुक्ताः कुशलास्तेषु विभागज्ञाः कुलोचिताः ।

— ^c) Ś₁ K₁ + D₄ धर्मार्थं द्विजमुष्येभ्यो. — ^d) Ñ₁ V₁ B Dn₁ D₅ M₁ दीयते; T₁ G_{1.4-5} यजते; G₃ यच्छमे. K₃ G_{1.5} मधुसर्पिषा; T₁ G₄ षु; G₂ व; G₅ वां; C_d षि; C_n as in text. See Addenda.

107 ^a) K₁ अथोपकरणं; Ñ₁ B_{1.3} यज्ञोप; D₂ यज्ञेषु कं. K₃ Ñ₁ V₁ B_{4.5} Dn D₃₋₅ T₁ किञ्चित्. D₁ यज्ञेषु किञ्चित्सर्वेषु. — ^b) D₄ om. from शिल्पि up to सक्त्रो in 108^d. V₁ B_{3.5} सर्वं सर्वत्र शिल्पिनां. — ^c) Ñ₁ किञ्चिद् (for सम्यङ्). D_{1.2} चातुर्मास्यधनं सम्यङ्; S C_v चातुर्मास्यादधिकृतं (G₂ स्यान्धिकृतं; G₃ षिक्ततां; M₂ षिक्तं). — ^d) D_{1.2} नियतः.

C. 2. 254
B. 2. 5. 119
K. 2. 5. 123

कच्चित्कृतं विजानीये कर्तारं च प्रशंससि ।
सतां मध्ये महाराज सत्करोषि च पूजयन् ॥ १०८
कच्चित्सूत्राणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ ।
हस्तिसूत्राश्चसूत्राणि रथसूत्राणि चाभिभो ॥ १०९
कच्चिदभ्यस्यते शश्वद्गृहे ते भरतर्षभ ।
धनुर्वेदस्य सूत्रं च यन्त्रसूत्रं च नागरम् ॥ ११०
कच्चिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डश्च तेऽनघ ।
विषयोगाश्च ते सर्वे विदिताः शत्रुनाशनाः ॥ १११

108 G₂ reads a version of 108 after 28, repeating it here. D₄ om. up to 'रो in 108^a. — ^a) B (except B_{2.5}) D_{1.2} G₃₋₅ M₁ च; G_{1.2} (here).⁶ M₂ तु (for वि-). K₈ विजानीते; G₂ (after 28) विजानासि. — ^b) G₂ (here) प्रशंससि; G₄ 'स्यसि. K₈ कर्तारं प्रतिशंससि. — ^c) K_{8.4} N₁ B_{2.4} D₁₋₃ सभा- (B_{2.4} 'भां)मध्ये (K₈ 'य-). — ^d) G₂ (after 28) सत्कृत्य प्रतिपूजय च. B₁ सु- (for च).

109 G₂ C_v read a version of 109, 110^a and 111 after 23, repeating them here (with 110 complete). — ^{ab}) B₂ damaged. G₆ transp. सूत्राणि and सर्वाणि. B₁ सूत्राणि (for सूत्राणि), and transp. सर्वाणि and गृह्णासि. G₂ (after 23) वर्तते सर्वाणि (for सर्वाणि गृह्णासि). Ś₁ K D₄ गृह्णीषे; D₆ गृह्णासि; G_{1.6} साराणि; G₂ (here) गृह्णाति. — ^c) K₂ हस्तिसूत्राणि * * * ; K₃ हस्तसूत्राश्च सूत्रा * ; G_{1.6} M हस्तिसूत्राश्च (M₂ 'त्रांश्च)सूत्रं च; G₂ (after 23) हस्तिशीक्षाश्च सूत्रं च; G₂ (here) 'सूत्रं चाश्वसूत्रं; G_{3.4} ह (G₃ स्व)स्ति सूत्राणि सर्वाणि. — ^d) K₂ तथा (for रथ-). G₂ (after 23) रथसूत्रं च चा'. K_{1.2} N₁ V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5.6} चाविभो; K₈ चाविभो; K₄ चाविभो; B_{1.2} D_{1.2} च प्रभो; D₄ चापि ते; T₁ G₁ चाविभो; G₄ चापि भो.

110 For G₂ C_v, of. v.l. 109. — ^a) In Ś₁, the orig. 'दत्तश्च ते is cancelled and 'दभ्यस्यते is written on marg. B₈ T₁ G₂₋₅ 'दभ्यस्यसे. Ś₁ N₁ V₁ B_{2.5} D_n D_{2.5.6} सम्यग्; T₁ G₂₋₅ नित्यं; G₆ शब्दाः (for शश्वद्). K₈ कच्चिदभ्यस्य शश्वद्. — G₂ om. 110^b. — ^b) Ś₁ गृहीते; D_{n1} गृहीत्वा; T₁ G_{1.4.5} आयुधं (G₁ 'धे); G₆ युद्धे तु (for गृहे ते). K₈ गृहे भरतसत्तम. — ^c) G₁ 'वेदं च. V₁ B₂₋₅ D_n D_{2.5.6} वै (for च). — ^d) B₂ G₂ (here).⁶ यज्ञ' (for यज्ञ').

111 For G₂ C_v, of. v.l. 109. — ^a) G₂ (after 23)

कच्चिदग्निभयाच्चैव सर्पव्यालभयात्तथा ।
रोगरक्षोभयाच्चैव राष्ट्रं स्वं परिरक्षसि ॥ ११२
कच्चिदन्धाश्च मूकांश्च पङ्कन्यङ्गानवान्धवान् ।
पितेव पासि धर्मज्ञ तथा प्रव्रजितानपि ॥ ११३
वैशांपायन उवाच ।
एताः कुरुणामृषभो महात्मा
श्रुत्वा गिरो ब्राह्मणसत्तमस्य ।
प्रणम्य पादावभिवाद्य हृष्टो

सूत्राणि (for अस्त्राणि). — ^b) K₂ ब्रह्मदंडस्य; G M₂ 'दंडं च (G₂, after 23, 'दंडाश्च); C_{n.v} as in text. Ś₁ K D₄ भारत; D₁ ते नयः; G_{1.6} ते विभो; G₂ (after 23) कृत्स्नाः (for तेऽनघ). — ^c) D₂ विनियोगाश्च; T₁ विषयोगां च; G₆ 'योगाश्च. K₈ V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5} तथा; D₆ तदा (for च ते). D₄ सर्वे ते (by transp.). — ^d) K₈ ज्ञायंते; G₆ वियोगात् (for विदिताः). Ś₁ शत्रुनाशनाः; V₁ B₁ 'तापनाः; B₆ M 'कर्शनाः.

112 ^a) K_{2.3} G₂ चापि (for चैव). — ^b) Ś₁ सर्पव्याल'; K S मृग (G_{1.6} 'र्यु'व्याल'; N₁ V₁ B_{2.5} सर्वं व्याल'. C_n did not read सर्प, for it glosses व्यालः सर्पः etc. K₈ (m as in text) तदा (for तथा). — ^c) Ś₁ रक्षोरोगभयाच्च; V₁ चौररक्षो'; D₆ रोगक्षोभ'; G₁ रोगरक्षो-भयाच्च; M चौररक्षो'. T₁ G_{2.3.4} (by corr.) M चापि (for चैव). — ^d) S स्वराष्ट्रं (for राष्ट्रं स्वं).

113 ^a) K_{2.3} वृद्धांश्च; B_{2.4} कुब्जां (for मूकां'). — ^b) K₈ पशुछं मानवं धवान् (sic); V₁ B_{2.6} D₅ G₃₋₅ पंगू (G₂₋₅ 'कृ'न्यंगंश्च मानवान्; B_{1.2} D_{1.2} T₁ 'न्यंगंस्तथा जडान्; G₁ पंकुंगाश्चाथ बांधवान्; G₂ व्यंगान्पंकुश्च (sic) बांध'; G₆ पंकुन्यंगंश्च बांध'; M₁ पंगुन्यंगानुबांध'. — After 113, V₁ B D ins.:

77* षडनर्था महाराज कश्चित्से पृष्ठतः कृताः ।

निद्रालस्यं भयं क्रोधो मारदवं दीर्घसूत्रता ।

[(L. 1) V₁ वल्लभ्या; B₆ षडनार्था. — (L. 2) B₂ निद्रालस्ये भयक्रोधौ.]

— D₄ reads 116 after the above; G_{1.6} read it after 113.

114 M₁ om. the ref. — ^a) K₈ एतां; N₁ B_{1.5} D_n D_{2.5.6} ततः; S एवं. — ^b) S श्रुत्वा वचो ब्रह्मर्षिसत्तमस्य (T₁ 'त्वा वचो ब्रह्मविदुसत्'; G₂ 'त्वा वचो ब्रह्मविदुत्'; G₆ 'त्वा द्विजो ब्रह्मर्षिसत्'). — ^c) B₁ 'वभिनंध. V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5.6} तुष्टो (for हृष्टो). — ^d) G₁ कर्म'; G₆ काम'

राजाब्रवीन्नारदं देवरूपम् ॥ ११४
एवं करिष्यामि यथा त्वयोक्तं
प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिवृद्धा ।
उक्त्वा तथा चैव चकार राजा

लेभे महीं सागरमेखलां च ॥ ११५
नारद उवाच ।
एवं यो वर्तते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ।
स विद्वत्येह सुसुखी शकस्यैति सलोकताम् ॥ ११६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

वैशंपायन उवाच ।
संपूज्याथाभ्यनुज्ञातो महर्षेर्वचनात्परम् ।
प्रत्युवाचानुपूर्व्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १

भगवन्व्याय्यमाहैतं यथावद्वर्मनिश्चयम् ।
यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽयं विधिर्मया ॥ २
राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा तत्तन्न संशयः ।

C. 2. 266
B. 2. 6. 3
K. 2. 6. 3

(for देव').

115 Before 115, V1 B (B1 marg.) D ins. युधिष्ठिर उ'. — °) Ś1 K D4 यथे (K1 'दे'तदुक्तं. — °) B1 T1 च (for हि). Ś1 एवाभिवृद्धा; K1 'भिसिद्धा; K3 G2 इवाभिवृद्धा; G1.5 एवाभिवृद्धा; G4 'भिवृद्धिः. — V1 om. 115^a-116^d. — °) B1.2 उक्तो; G2 उक्तात्. K2.3 तथैवापि; K4 तथैव स; B1.3 D1.2 T1 यथोक्तं च; G1.6 यथा चैव. D4 तथा च; G1.6 तथैव (for चकार). — °) K4 B1-4 D1.2 तां; N1 स (for च).

116 V1 om. 116 (of. v.l. 115). D4 reads 116 after 77*, and G1.6 read it after 113. D4 G1.5.6 M om. the ref. — °) Ś1 चातुर्वर्ण्यं *; K1-3 G1-3 'वर्णस्य. — °) Ś1 D4 M1 विद्वत्येव. M2 स सुखी. K3 स विकृत्य ह सुसुखी (sic); T1 G स विद्वत्येव च सुखी (G1 'त्येव सुसुखि; G2.6 'त्येव स सुखी; G3 'त्येव ससुखं; G6 'त्येव च सुखी). — °) K3 D4.5 शकस्यैति; K4 'स्यैव; N1 शक्रेणेति; G2 शकस्येव; G3 'स्येह.

Colophon. — *Sub-parvan*: N1 लोकपालसभाख्यान. — *Adhy. name*: Ś1 K1.2.4 D4 M2 कश्चिदध्यायः; K3 नारदागमनं प्रश्नश्च कश्चिदध्यायः; N1 नारदप्रश्नसुखेन राजधर्मानुशासनं; V1 B2.4.6 युधिष्ठिरनारदसंवादः; B2 D1.2 नारदप्रश्ने (B2 'श्नः) कश्चिदध्यायः; B3 D6 युधिष्ठिरनारदप्रश्नः; Dn युधिष्ठिरप्रश्नः; D8.5 G2 नारदप्रश्नः; G1.6 राजनीतिः; G5 कुशलवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (sec. m.).2.8 N1 V1 Dn1 D8 S 5 (as in text). — *S'loka no.*: K1 128; K2 116; D1.2 132; M1 131.

6

1 G3 om. the ref. T1 युधिष्ठिरः (for वैशं उ'). — After the ref., B2 ins. 78*. — °) K3 संपूजार्थाभ्यनु'; G1 'ज्याथाप्यनु'. — °) V1 B3 Dn D8.6 ब्रह्मर्षेर्वचना'; T1 G3 M महर्षि (T1 'र्षी)वचना'; G2.8 महर्षिव (G3 'र्षिर्व)चनं परं; G4 महर्षिसुवनात्परं. — °) K D8 T1 G1 'नुपूर्वेण; B1 'नुरूपेण.

2 Before 2, N1 V1 B1-4 D1.2.6 ins. युधिष्ठिर उ'. B3 damaged. — °) Ś1 V1 भगवन्व्याय्यमाहैतत् (V1 'त्यैतं); K1 'ज्ञामाहैतत्; K2.4 D1.8.6 भगवन्व्याय्यमाहैतत् (D1 'व्यमाहैतत्; D8.6 'यमाहैतं); K3 N1 B1.3 Dn2 D4.5 'व्याय्यमाहैतत् (K3 D4 'व्यमाहैतं; B1 'व्यमाहैतं; Dn2 'व्यमाहैतं; D8 'यमाहैतं); T1 व्यक्तं तन्नगवानात्थः; G1 M1 भगवन्व्यममाहैतं; G2 M2 'व्यन्ममाहैतं (M2 'माहै)तत्; G3-6 'वान्यन्ममाहैतत् (G3.6 'हैतं). See Addenda. — °) N1 यमर्थं धर्मसंश्रयं; V1 यथाधर्मविनिश्चयं; B1 यथाधर्मस्य निश्चयं; D1 यथावद्वर्मनिश्चयः; S मदर्थं धर्म (G3 अर्थं धर्मार्थे)संहितं. — °) Ś1 K2 यथान्यायं. — °) B1 S न (for स्यं). K D3 क्रियते विधिवन्मया.

3 °) S तु (for यद्). B2 D2 G4 यथान्यायं; G3.5.6 तथा कार्यं. D1 (in as in text) राजभिजवना...र्मया (written and cancelled). — °) V1 B2.8 D2 कृतं (for पुरा). K2 क्रतन (sic); K3 तद्वत् (sic); K4 V1 B2 D2.4 तत्तु न; N1 तन्न तु; B1 तत्रं न; B4-6 Dn D8.6 वै तन्न; D5 चैतन्न (for तत्तन्न). D1 कृतं तत्तु न संशयं; S पुराणज्ञैर्न (G4 क्रियते नात्र) संशयः. — °) D4 तथा न्यायो'. — °) K1 भू *; K2 भूतिः; K3 श्रुतः; K4 भूतः; G4 कृत-

C. 2. 266
B. 2. 6. 3
K. 2. 6. 3

यथान्यायोपनीतार्थं कृतं हेतुमदर्थवत् ॥ ३
वयं तु सत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो ।
न तु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैरनियतात्मभिः ॥ ४
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाक्यं तदभिपूज्य च ।
मुहूर्तात्प्राप्तकालं च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिम् ॥ ५
नारदं स्वस्थमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः ।
अपृच्छत्पाण्डवस्तत्र राजमध्ये महामतिः ॥ ६
भवान्संचरते लोकान्सदा नानाविधान्वहून् ।
ब्रह्मणा निर्मितान्पूर्वं प्रेक्षमाणो मनोजवः ॥ ७

(for कृतं). G₂ अर्थवित्.

4 ^a) B₃ damaged. D₁ एवं नु (for वयं तु). K₃ सत्पथं (sio); D₂ D₄ सत्पथे; T₁ सत्पथः; G₂ सप्तधा; G₄ S सत्पथं (G₃ 'धा). V₁ वयं चैव यथा तेषां. — ^b) D₁ 2 T₁ G गंतुम् (for यातुम्). B₃ 6 इच्छाम वै; B₄ इच्छामि वै; B₅ damaged. Ś₁ D₄ तथा; K₁ 4 [S]नच; V₁ B₃-6 Da. 5. 6 विभो. — ^c) B₁ D₁ 2 न च; G₂ ननु; G₃ न हि. D_n (!) शक्यास् (for शक्यं). G₃ यथा. K₁ कर्तुं (for गन्तुं). K₃ न तु कर्तुं तथा शक्यं. — ^d) G₃ 'तार्थिभिः. — Ś₁ K V₁ D₃ Cd ins. after 4: D₄, after 5^{ab}: B₁ 1, after 5: D₁ 2 subst. for 6^{ab}: B₂ ins. after वैशं उ° of st. 1: S ins. after 6^{ab}:

78* तं तु विश्रान्तमासीनं देवर्षिममितद्युतिम् ।

[Before the line, K₁-3 D₃ ins. वैशं उ°. G₁ 6 विष्टरम् (for विश्रान्तम्). V₁ 'र्षिममित'.]

5 Before 5, B Dn D₁ 2. 4-6 S ins. वैशं उ° (S om. उ°). — ^b) D₄ तच्चामि°; G₂ तमभि°. — After 5^{ab}, D₄ ins. 78*. — ^c) K₂ तं (for च). B₁ D₁ 2 मुहूर्तमे- (B₁ 'सि)व कालं च; G₃ 'तात्प्राप्य कालं च. — ^d) K₃ दृष्ट्वा लोकचरचरं (॥ मुनिं). — After 5, B₁ 4 ins. 78*.

6 E₂ om. 6^{ab}. For 6^{ab}, D₁ 2 subst. 78*. — ^a) Ñ₁ सुखम्; V₁ B (B₂ om.) D_n 1 T₁ M₁ सुस्थम् (for स्वस्थम्). D₄ om. (hapl.) नमुपासी. — G₄ om. (hapl.) from 6^b up to the prior half of 78*. — After 6^{ab}, S ins. 78*. — ^c) Ñ₁ S अपृच्छद्वाजमध्ये तं (T₁ G₁ तु). — ^d) V₁ B₃ 4. 6 महाद्युतिं; B₁ 2 D₁ 2 युधिष्ठिरः; B₅ Dn D₃ 5. 6 महाद्युतिं; D₄ महीपतिः. Ñ₁ T₁ G₂-6 M प्रीतिपूर्व- मिदं तदा (G₂ मुदा; G₃ वचः); G₁ इति पूर्वमिदं वचः.

7 Before 7, K₂ 3 V₁ B D S (except M₂) ins. युधिष्ठिर उ° (S om. उ°). — ^a) B₃ चरति वै; B₄ च चरति (for संचरते). S भगवन्संचरल्लोकान्. — ^c) D₄ G

ईदृशी भवता काचिदृष्टपूर्वा सभा क्वचित् ।
इतो वा श्रेयसी ब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८
तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य धर्मराजस्य भाषितम् ।
पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ॥ ९
मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा न च श्रुता ।
सभा मणिमयी राजन्यथेयं तव भारत ॥ १०
सभां तु पितुराजस्य वरुणस्य च धीमतः ।
कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनिलयस्य च ॥ ११
ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतकृमाम् ।

निर्मितात्. D₄ पूर्वं. — ^a) A few MSS. प्रेक्ष्य°. K₂ महाजवः; B₁-3 D₁ 2 मुहूर्तमुः.

8 ^a) K₃ D₄ इदृशी; B₁ सदृशी; T₁ ईदृशा. D_n 1 (before corr.). n₂ Cn भविता! D₃ कश्चिद्. — ^b) Ś₁ भवेत् (for क्वचित्). — ^c) T₁ इतोपि. G₂ इतः श्रेष्ठतमा ब्रह्मन्. — ^d) G₃ M₁ तां (for तन्). Ś₁ K₁ तत्त्वतः (for पृच्छतः). T₁ तन्माचक्ष्व हि पृच्छतः; G₁ 6 ममाचक्ष्वोत पृच्छतः (G₃ इदृश्य).

9 Before 9, B (except B₃) Dn D₁ 2. 4 S (except G₂) ins. वैशं उ° (S om. उ°). — ^{ab}) K₂ त्यस्य; D₄ त्वस्य (for तस्य). K₁ ततः श्रुत्वा नरेन्द्रस्य नारदस्तस्य भाषितं. — ^c) K₃ D₁ G₁ स्मरन्; G₃ स्वयं; G₆ कथां; Cd स्मयन् (as in text). M₁ गिरः.

10 Before 10, V₁ B D ins. नारद (D_n 1 with prefixed श्री) उ°. — ^a) K₄ B₃ D₂ मया (for न मे). S काचिद् (for तात); cf. 8^{ab}. — ^c) D₁ या चैव; D₂ याचेयं (for यथेयं).

11 ^a) K₃ B₃ 4. 6 च (for तु). B₁ प्रेतं; G₂ धर्मं (for पितृ). — ^b) M₁ पाण्डव; M₂ भारत (for धीमतः). B₁ 2. 4 यमस्य वरुणस्य च. — ^c) Ś₁ K₄ D₃ महेंद्रस्य; G₁ तवेन्द्रस्य. — ^d) A few MSS. कैलाश°. Ś₁ वा (for च).

12 ^a) K₃ (m as in text). 4 M ब्रह्मणस्य (for 'णस्तु). — ^b) V₁ गतव्यथ; D₁ 2 ततः क्रमात्; G₁ M₁ गतकृमाः (M₁ 'मां). B₁ 2. 6 T₁ G₃ कथयिष्येऽतः क्रमात्. — After 12^{ab}, Ś₁ K₂ 4 B₁ (marg.). 2. 4. 5 Dn D₃-6 ins. (and Cd glosses):

79* दिव्यां दिव्यैरभिप्रायैरुपेतां विश्वरूपिणीम् ।

देवैः पितृगणैः साध्वैर्यज्वभिर्नियतात्मभिः ।

सुधां सुनिगणैः शान्तैर्वेदयज्ञैः सदक्षिणैः ।

[(L. 1) B₁ 4. 6 दिव्या दिव्यैर्. Ś₁ विश्वरूपिणीं. — (L. 2)

यदि ते श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भरतर्षभ ॥ १२
 नारदेनैवमुक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 प्राञ्जलिर्भ्रातृभिः सार्धं तैश्च सर्वैर्नृपैर्वृतः ॥ १३
 नारदं प्रत्युवाचेदं धर्मराजो महामनाः ।
 सभाः कथय ताः सर्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ १४
 किंद्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मन्किविस्ताराः किमायताः ।
 पितामहं च के तस्यां सभायां पर्युपासते ॥ १५

वासवं देवराजं च यमं वैवस्वतं च के ।
 वरुणं च कुबेरं च सभायां पर्युपासते ॥ १६
 एतत्सर्वं यथातत्त्वं देवर्षे वदतस्त्वव ।
 श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः ॥ १७
 एवमुक्तः पाण्डवेन नारदः प्रत्युवाच तम् ।
 क्रमेण राजन्दिव्यास्ताः श्रूयन्तामिह नः सभाः ॥ १८

इति धीमहाभारते सभापर्वणि षष्ठोऽध्यायः

७

नारद उवाच ।

शक्रस्य तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता ।

स्वयं शक्रेण कौरव्य निर्मितार्कसमप्रभा ॥ १
 विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्धमायता ।

C. 2 264
B. 2 7. 2
K. 2. 7. 2

Ś1 सार्धं (for साधैर्). B1 यजूभिर्; B5 ऋषिभिर्. Ś1 यज्वभिश्च
 महात्मभिः; D8.5 यतिभिश्च यतात्मभिः. — (L. 3) B1 गुण°;
 B5 (m as in text) गुणि° (for मुनि°). Ś1 सिद्धैर्; D8.5
 द्विवैर् (for शान्तैर्). Ś1 वंशयज्ञैः; K4 देव°; Dn1 D8.5
 वेदेशैः.]

— °) M2 वतैते पुरुषर्षभ.

13 D1 om. 13. Before 13, Ñ1 B (except B4)
 D2.4 M ins. वैशं उ° (D4 M om. उ°). — °) G1
 नारदेनेव°. K4 च (for तु). — °) Ś1 K4 D4 धर्मपुत्रो.
 K2 °राजे °ष्ठिरे. — °) Ś1 इष्टपूर्वैर् (for तैश्च सर्वैर्).
 Ś1 K B8 Dn1m D4 नृपोत्तमैः; B5 Dn D8.5.6
 द्विजोत्तमैः; G8 नृपो वृतः (for नृपैर्वृतः).

14 G2 om. 14^{ab}. — °) Ñ1 B1.2 D1.2 युधिष्ठिरः;
 D4 महात्मनाः. S (G2 om.) सभामध्ये श्यवस्थितं.
 — Before 14^{ab}, D4 reads युधिष्ठिर उ°. — °) Ś1 K1
 D2 G8 कथयं नः; K2 D1 G2 कथयतः; Ñ1 च कथिताः.
 — °) B2 इच्छाम वै (for इच्छामहे).

15 °) B2 राजन् (for ब्रह्मन्). — °) G8 पितामहस्य
 (for °महं च). — °) G1.4.6 प्रत्यु° (for पर्यु°).

16 D8 G1.6 om. (hapl.) 16. — °) Ś1 देवराजं तु;
 S (G1.6 om.) देव(T1 धर्म)राजानं. — °) K4 वैश्रवणं
 (for वैव°). V1 मे (for के). — °) K4 D1.4 के
 (for च).

17 °) K B2 D1.2.4 य(K1 त)थावृत्तं; V1 B2-6 Dn
 D8.5.6 M1 यथान्यायं. — °) K2 D4 M2 देवर्षेः; Ñ1 B1.6
 Dn D8.5.6 ब्रह्मर्षे (D5 °र्षेर्). V1 B2.6 वद तस्व(B5

°दतस्त्व)तः. B1 D1.2 वयं स्व(B1 त)त्तो हि नारद. — °)
 Dn2 G6 इच्छामि. K2 सह ताः. T1 G8-5 श्रोतुमिच्छामहे
 सर्वाः. — °) D4 Cd मे (for नः).

18 °) Ś1 K1.2.4 D4 इ; K8 च (for तम्). V1 B2-6
 Dn D8.5.6 नारदः प्रत्यभाषत. — °) B1 D1.2 ताः सर्वाः
 (for दिव्यास्ताः). — °) K1-3 D1.8-6 T1 श्रूयतां. M इति
 (for इह). K1 भारत; D4 तत्प्रभाः; T1 ताः सभाः (for
 नः सभाः). V1 B4.6 शृणु मत्तः शुभाः सभाः (B4 by
 transp. सभाः शुभाः).

Colophon. — Sub-parvan: Ñ1 V1 लोकपालसभा-
 ख्यान. — Adhy. name: K8 M2 सभाप्रश्नः; Ñ1 V1
 युधिष्ठिरसभाजिज्ञासा; D1.2 युधिष्ठिरप्रश्नः; D4 सभावर्णनं;
 M1 नारदयुधिष्ठिरसंवादः. — Adhy. no. (figures, words
 or both): K1.3 Ñ1 V1 Dn1 D8 S 6 (as in text).
 — S'loka no.: K2 Dn M1 19; K8 D1.2 18.

7

1 °) K8 B3 शक्रस्य च; S शतक्रनोः (G8 °तु). — °)
 Ś1 भासुरान्; D1.2 भासुरा. V1 कर्मनिश्चिता; B2m 3 Dn
 D1 S कर्मनिर्जिता (Dn G2 °मि)ता. — After 1°, G2 reads
 6^b-7°, repeating the lines in their proper place.
 — °) B (except B8) Dn G2.3 निजितार्क°.

2 °) Ś1 (before corr.) विकीर्णा. — °) K2 शत-
 सार्धाधैमा°; K8 शतमध्यर्धमा°; G2 °ध्यर्धमायतं; G3.4 M

C. 2. 284
B. 2. 7. 2
K. 2. 7. 2

वेहायसी कामगमा पञ्चयोजनमुच्छ्रिता ॥ २
जराशोककृमापेता निरातङ्का शिवा शुभा ।
वेश्मासनवती रम्या दिव्यपादपशोभिता ॥ ३
तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने ।
आस्ते शच्या महेन्द्राण्या श्रिया लक्ष्म्या च भारत ॥ ४
बिभ्रद्वपुरनिर्देश्यं किरीटी लोहिताङ्गदः ।
विरजोम्बरश्चित्रमाल्यो ह्रीकीर्तिद्युतिभिः सह ॥ ५
तस्यामुपासते नित्यं महात्मानं शतक्रतुम् ।
मरुतः सर्वतो राजन्सर्वे च गृहमेधिनः ।

सिद्धा देवर्षयश्चैव साध्या देवगणास्तथा ॥ ६
एते सानुचराः सर्वे दिव्यरूपाः स्वलंकृताः ।
उपासते महात्मानं देवराजमरिदमम् ॥ ७
तथा देवर्षयः सर्वे पार्थ शक्रमुपासते ।
अमला धूतपाप्मानो दीप्यमाना इवाग्रयः ।
तेजस्विनः सोमयुजो विपापा विगतकृमाः ॥ ८
पराशरः पर्वतश्च तथा सावर्णिगालवौ ।
शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिरा मुनिः ॥ ९
दुर्वासाश्च दीर्घतपा याज्ञवल्क्योऽथ भालुकिः ।

शतमध्याधं; G₆ °ध्ययोजना. Cd citos अध्यधं (as in text). — °) D₁ °मुन्नता.

3 °) K₈ जरातोककृमा; G_{1.6} जराशोकसमा; G₈ जराणेककृमा. — °) K₈ निरातंक. Ś₁ B₁ D₂ S सुखा (for शुभा). — °) = 2. 9. 5°. D₁ वेश्मासनवता; G_{1.6} युतवती; G₂ स्वनवती.

4 °) Ś₁ K₈ G₈ तस्याः. — °) G₁ सभायाः. — °) Ś₁ (m as in text) नद्या (for शच्या). K_{2.4} D_{1.2.4.5} T₁ G_{5.6} M सहैन्द्राण्या; G₄ शर्ची. — °) K_{1.4} तथा; G₈ श्रीमान्; G₆ M₁ ह्रिया (for श्रिया). N₁ लक्ष्मी. G₈ श्रि * * क्ष्मीश्च भारत.

5 °) B₁ लोहितांबरः. — °) Hypermetriol K₈ D₈ (by corr.) विरजांबरः. V₁ B₈₋₉ सुवासाश्च (V₁ °साचि)त्रमाल्यश्च; B₂ D_{1.2} विरजोंबरमाल्यश्च; T₁ G_{1.8-9} °बरचित्रांगो (G₁ °त्राङ्गो; G₆ °त्राल्यो). — °) K₂ D_{4.5} ह्रीकीर्तिद्युतिभिः; D₁ °मूर्तिभिः; G_{4.5} श्रीकीर्तिद्यु.

6 °) Ś₁ T₁ G_{2.4} M तस्यां तूपासते नित्यं. — °) Ś₁ K_{2.4} महात्मानः. — °) N₁ V₁ B Dn D_{8.5.6} G₆ M सर्वशो; D_{1.2} शतशो. — °) Ś₁ सेवका; K₄ सर्वे ते; D₁ सर्वे (sic) वा. — °) B₁ D_{1.2} दिव्या (for सिद्धा). B_{1.2} D_{1.2} चापि (for चैव). — °) G₁ तदा (for तथा). B₁ साध्यामरगणास्तथा; M मारुत (M₂ °तै)श्च घनैः सह (cf. 80*). — After 6, N G₈ ins.:

80* मरुत्वन्तश्च सहिता भास्वन्तो हेममालिनः ।

[K₁ मरुत्वन्तस्य; K₂ मेरुत्वन्तश्च; D_{4.5} G₈ मरुत्वन्तश्च. K₂ भास्वतो. D_{1.2} दिव्य° (for हेम°).]

— Thereafter G₈ reads 13^{ab} (which other S MSS. except M om. l).

7 °) B₈ चानुचराः; Dn₁ स्वानु; S (except G₂) स्वलंकृताः (in G₂ originally lacuna indicated, filled in as in text). — °) T₁ G_{4.6} M₁ सर्वे (T₁ तथा)

सानुचरा नृप; G_{1.8.4} M₂ सर्वे चानुच (G₁ °ङ्; M₂ °स)रा नृप. — °) Ś₁ K₁ उपासते. K₄ transp. महात्मानं and देवराजं. K₂ अरिदमः; K₈ °दम; K₄ °दमे; S शतक्रतुं. N₁ देवराजपुरंदरं.

8 °) T₁ G₈₋₉ तस्यपयः; M₁ चैवर्षयः (for देव°). G_{1.6} चापि (for सर्वे). — °) Dn₁ G₈ पार्थो; D₄ यथा. — °) Ś₁ K₄ Dn₂ धृत; G₈₋₉ पूत°. T₁ अमलायुतपाप्मानो. — °) K₈ दिव्य°; D_{1.5} दीव्य° (for दीप्य°). — °) Ś₁ समयुजो; K₂₋₄ साम°; N₁ V₁ B_{4.6} Dn D₆ सोमसुतो; B_{1-8.5} D_{1.2} सोमयुजो; D_{8.5} सोमसुता; S सोमपाश्र. — °) Ś₁ K D₄ विपाप्मानो गतकृमाः; V₁ B Dn D_{1-8.5.6} विशेषा (V₁ °पापा) विगतज्वराः.

9 °) K परासरः. M₂ पावकश्च (for पर्व°). — After 9^{ab}, S (except M₂) ins.:

81* एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महामुनिः ।

[G₁ मृत्तश्चैव (for एक°). G₂ त्रितश्च स (for त्रित°). G₁ महामतिः; G₈ °द्युतिः.]

— °) M₂ लिखितश्चैव. — °) B₁₋₈ D_{1.2} गौरमुखो; G₁ गौरशिरा.

10 °) Ś₁ दुर्वासाथः; K₁ दुर्वासान्यो; K₈ दुर्वासा*. K₄ दीर्घतमाः. K₂ N₁ V₁ B₈ M₂ दुर्वासाथो (B₈ °सा वै; M₂ °साथ) दीर्घतमाः; B₁₋₈ D T₁ दुर्वासाः क्रोधनः श्येनः; T₁ (before corr.) G_{1.5} दुर्वासा दीर्घतपसः (G₁ om. °सः); G₄ दुर्वासा दीर्घतपसो; G₆ दुर्वासा दीर्घतमाः; M₁ दुर्वासादीर्घतमसौ. — After 10^a, B₁₋₈ D T₁ ins.:

82* तथा दीर्घतमा मुनिः ।

पवित्रपाणिः सावर्णिः.

[(L. 1) B_{1.2} (m as above).° दीर्घतपा.]

— °) B₈ m भालुकिः; T₁ भलुकिः; G₂ बालुकिः; G₄ भायुकिः; G₈ भायुकिः; M₂ बालुकिः. G₈ °ल्वयो महामुनिः. — °) M₁ उहालकः. — °) B₁ तावभः; B₈ D (except

उद्दालकः श्वेतकेतुस्तथा शाठ्यायनः प्रभुः ॥ १०
 हविष्मांश्च गविष्टश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ।
 हृद्यश्चोदरशाण्डिल्यः पाराशर्यः कृषीह्वलः ॥ ११
 वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च ।
 अनन्तदन्तस्त्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः ॥ १२
 अयोनिजा योनिजाश्च वायुभक्षा हुताशिनः ।
 ईशानं सर्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते ॥ १३

सहदेवः सुनीथश्च वाल्मीकिश्च महातपाः ।
 समीकः सत्यवांश्चैव प्रचेताः सत्यसंगरः ॥ १४
 मेधातिथिर्वाग्देवः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 मरुत्तश्च मरीचिश्च स्थाणुश्चात्रिर्महातपाः ॥ १५
 कक्षीवान्गौतमस्तार्क्ष्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः ।
 मुनिः कालकवृक्षीय आश्राव्योऽथ हिरण्यदः ।
 संवर्तो देवहव्यश्च विष्वक्सेनश्च वीर्यवान् ॥ १६

C. 2. 309
 B. 2. 7. 19
 K. 2. 7. 19

D₄) T₁ G₄ M तांड्यः; G₁ स्वध्यः; G₂ स्थांड्यः; G₃ तांडिः;
 G₅ शांड्यः; G₆ स्वर्ध्यः (for तथा). B₂ तांड्यो (sic)
 चांडायनिः (for तथा शाठ्या). Ś₁ K_{1.2} सं(K₂ सं)-
 स्थायनः; K₃ शाठ्या; K₄ D₄ शं(D₄ शं)खा; B₁
 भांडायणः; B₅ D_n D_{1.2.3.4} भां(D₁ भं)डायनिः; D₂ T₁
 भांड्यायनिः; G₂ शांड्यायनः. K₃ प्रभो; B_{1.2.5} D (except
 D_{2.4}) S तथा.

11 ^a) D_{n1} अविष्मांश्च; G₁ M₁ हविष्मं(M₁ ंम)श्च.
 N₁ गभिष्टश्च; B D_n D₆ T₁ गरिष्टश्च; G M हविष्य(G₁ ंप्यं-
 म; M₂ ंव्या)श्च. — ^o) K₁ हृद्य चोदरं; V₁ कृष्यश्चोदरं;
 B₁ कृषश्चोदरं; T₁ हर्यश्चोदरं; G₁ हृद्यश्चोदरशौडीर्यः; G₆
 पार्थिव्यः; M₂ श्चोदारशाण्डिल्यः. — ^d) Ś₁ K₁ कृषिह्वयः;
 K₂₋₄ D₄ कृता(K₄ ञ्जा)ह्वयः; N₁ V₁ D_n D_{8.5.6} कृषीबलः;
 B_{1.2} m. s. s. 6 कृषीबलः; B_{2.4} D_{1.2} कुशीबलः; T₁ कपिबलः;
 G₁ M कपिष्ट(M₂ ंष्क)लः; G₂ कपिजलः; G_{3.4} गविष्टलः.
 G₅ पाराशर्यगविष्टलौ; G₆ पाराशर्यश्च कविष्मलः (hyper-
 metric). — After 11, S ins.:

82a* जाबालिर्वाग्देवश्च शक्तिगोर्ग्यसुवामनौ ।

[T₁ M₂ शक्तिगोर्ग्यः स वामनः; G_{1.6} ंर्ग्यः (G₆ ंर्ग्यः)
 स वा; G_{2.3} ंर्ग्यः (G₂ ंर्ग्यः)सुवामनौ.]

12 ^a) D₂ बालस्कन्धो. — ^b) V₁ B_{2.4} विधाता
 मालवि(V₁ गालव)स्तथा; G_{1.6} ंता कालकौशिकः. — ^c)
 V₁ B₂₋₆ D_n D_{8.5.6} करालदंतसः; T₁ G₄₋₆ M अनंतदत्तसः.
 — ^d) N₁ विश्वकर्माथः; G₄ विश्वावसु च. D_{1.2} स (for च).
 K_{2.3} D_n D_{1.2} तुम्बुरुः. — After 12, D₄ reads 14^{ed}.

13 T₁ G_{1.2.4-6} om. 13^{a-15}. G₂ reads 13^{ab}
 after 80*. — ^b) K_{2.4} B₂ D_n D_{3.5.6} वायुभक्षाः.
 Ś₁ हुताशनिः; K M हुताभयः (K₁ हुताशिपः); N₁ G₃
 शानाः; D_{n1} शानः; D₃ शिनाः. — G₃ om. 13^{a-15}.
 — ^c) M ईशानाः. — ^d) N₁ B_{1.2} D_{1.2} M पयुं
 (for समुं).

14 T₁ G om. 14 (of. v.l. 13). — ^a) D_{1.5}
 सहदेवः. K₃ सुतीर्थश्च; V₁ B₁ सुनीतश्च. — ^b) N₁ V₁

D_n D₄ M₂ वाल्मीकिश्च; D₁ बाह्निकिश्च. D₂ महायशाः.
 — D₄ reads 14^{ed} after 12. — ^o) Ś₁ समीपः; K_{2.3} D₄
 शमीकः. K₁ N₁ V₁ B_{2.4-6} D_n D_{8.5.6} स(K₁ D_{n2}
 D_{8.6} श)मीकः सत्यवाचैव; B_{1.3} D_{1.2} समीकः (D₁ शमाकः;
 D₂ शमीकः) सात्यकिश्चैव. — ^d) K₁ स पुनः (for प्रचेताः).
 15 T₁ G om. 15^{ab} (of. v.l. 13). — ^a) D₄
 वासुदेवः (for वामं). — 15^b = 1. 60. 4^b. — ^o) Ś₁
 मार्कंडेयो; K_{2.3} D₁₋₄ T₁ G_{1.4} मरु(D_{1.2} ंरुं)तश्च. T₁
 मरीचश्च. — ^d) N₁ B_{1.5.6} D_{n1} D_{1-3.6} G_{2.3} M चात्र;
 V₁ B₄ चाद्रिः; D₄ G_{1.6} चित्रो; D₅ चानुः (for चात्रिः).
 K₃ महाशिराः; K₄ D₄ महायशाः.

16 ^a) K_{1.4} B_{1.3} D_n D_{2.3.5.6} का(B₁ कां)क्षीवान्.
 D_{n1} D₁ गोतमसः; D₄ औतमसः. K₃ B_{1.5.6} तार्क्षः; K₄
 तार्क्षः. — After 16^{ab}, S ins.:

83* षडतुः कवपो धूम्रो रैभ्यो नलपरावसु ।

स्वस्याप्रेयो जरत्कारः कहोळः काश्यपस्तथा ।

विभण्डको ऋष्यशृङ्ग उन्मुखो विमुखस्तथा ।

[(L. 1) G_{1.6} षडतुः (G₆ ंसुतुं)कवपो; G₂ ंतुः कवपो.
 T₁ G₂ M₁ धूम्रो; G_{1.6} धूम्रो. G₁ रैसा (for रैभ्यो)
 — (L. 2) G_{3.6} जरत्कारिः. — (L. 3) G₁ विभंडऋष्यशृंगो
 च; G₆ विभांड ऋष्यशृंगश्च; M₁ विभंडकोयदर्थशृंगः; M₂ विभंड-
 कदर्थशृंगो च.]

— D₈ om. 16^{ed}. — ^o) B₁ T₁ G₂₋₆ M ऋषिः (for
 मुनिः). K₁ कालकवृक्षीयः; K_{2.3} कालिकवृक्षीयः; G_{2.4}
 कालकवर्षीयः. D_{1.2} ऋषिर्वै कालवृक्षीयः; G₁ सर्वर्षीः काल-
 वृक्षीयुः. — ^d) K_{2.4} D₂ आश्राव्यो; K₃ बाधव्यो; T₁
 सुश्रुतो; G_{1.6} श्रुतपो; G₂₋₅ M सुश्रु(G₂ ंश्रो)तो (for
 आश्राव्यो). K_{1.2} हरिण्यदः; D (except D₄; D₈ om.)
 G₆ हिरण्यमयः. — ^e) N₁ संवृत्तो; G₁ संवर्ते. D_{n1} हृद्यदेवंश्च;
 T₁ वीतहृद्यश्च; G_{2.4} हृद्यकव्यश्च; G_{3.5} वेदहृद्यश्च. K₃
 संवर्षो देविहर्तेश्च. — ^f) Ś₁ विश्वक्सेः; K₂ विष्क्सेः;
 D₄ विस्क्सेः; S विश्व(G₆ ंष्व)सेनः. — B₂ ins. after 16 :
 B₁, after 86*:

C. 2. 300
B. 2. 7. 19
K. 2. 7. 19

दिव्या आपस्तथौषध्यः श्रद्धा मेधा सरस्वती ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युतश्चापि पाण्डव ॥ १७
जलवाहास्तथा मेधा वायवः स्तनयिल्वः ।
प्राची दिग्यज्ञवाहाश्च पावकाः सप्तविंशतिः ॥ १८
अग्नीपोमौ तथेन्द्राग्नी मित्रोऽथ सवितार्यमा ।
भगो विश्वे च साध्याश्च शुक्रो मन्थी च भारत ॥ १९
यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव ग्रहाः स्तोभाश्च सर्वशः ।
यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते ॥ २०

81* कण्वः कात्यायनो राजन्गार्यः कौशिक एव तु ।

[B1 काशियनो (for कात्या), and च (for तु).

17 ^a) Ṣ1 दिव्याश्चापस्; M दिव्यरू(M1 'कृ')पास्.
— G4 om. 17^{ad}. — ^e) D6 कामाश्च. — ^d) K2
विद्युत * पि; V1 B D (except D4) विद्युतश्चैव; G3
विद्युत्चापि च. K3 पाथिव.

18 T1 G1.2.4-6 M1 read 18^{ab} after 22; G2
transp. 18^{ab} and 18^{ad}. — ^a) Dn1 जलवाहास्; M2
जलदाश्च. T1 G1.2.3.6 M1 च मेधाश्च (for तथा मेधा).
— ^b) A few MSS. वायवः; C d वायव्यः. — G4 om.
18^e-19^b. — ^e) Ṣ1 D1.2 T1 'वाहश्च; G1 'बाहुश्च.

19 G4 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). — ^a) K2 D8
अग्निपोमौ; B1 अग्नीसोमौ; G1-8 अग्निष्टोमस् (G1 'मा');
G6 अग्नीपोमा. D1 (before corr.) अग्निपोमौ तथेन्द्राग्नि.
— ^b) B D (except D4) मित्रश्च. — ^e) K4 भगौ;
D8 भगो; T1 भगो. B4.6 विश्वे. — ^d) B2.5 D1.2
शुक्रो मंकिशः; T1 G4-6 शुक्रमंथी (G5.6 'धी'). Ṣ1 मंकी च;
K1 सग्नी च; K2.3 D4 G1.2 M मंथी च; K8 सोमं च
(for मन्थी च). Ṣ1 V1 B1.3.4 Dn D8.3.6 गुरुः शु(Ṣ1
मंथी शु; B1 गुरुः श)कस्तथैव च; B6 शुक्रो मंकिस्तथैव च.
Although only G4 has the text throughout, it may
be regarded as certain. — After 19, B2.5 D1.2 ins.:

85* सर्वेषां महतां मान्या गुरुः शुक्रस्तथैव च ।

[With post. half, cf. v.l. 19^d. D1.2 मान्यो (for
मान्या).]

— B2.5 D1.2 cont.: V1 B1.3.4.6 Dn D8-6 ins. after
19 (for S cf. 87*):

86* विश्वावसुश्चित्रसेनः सुमनस्तरुणस्तथा ।

[V1 शत्रुश्च; B1 स्वसनयः; B2.8 शमनो; B6 पर्वतस् (for
सुमनस्). V1 B1.6 तुंबुरुः; B2.3 D2 वरुणः; D1 वारुणं
(for तरुणं).]

— Thereafter B1 ins. 84*.

20 ^a) K2 B4 D8 यज्ञश्च. Ṣ1 B2.4-6 D6 दक्षिणाश्चैव;

तथैवाप्सरसो राजन्गन्धर्वाश्च मनोरमाः ।
नृत्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि ।
रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुम् ॥ २१
स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुवन्तः कर्मभिस्तथा ।
विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्रनिषूदनम् ॥ २२
ब्रह्मराजर्षयः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा ।
विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ॥ २३
स्रग्विणो भूषिताश्चान्ये यान्ति चायान्ति चापरे ।

G1 'णांश्चैव; G2 'गायुक्ताः. — ^b) Ṣ1 K2.3 Dn2 D8
ग्रहा (K2 ग्रहः; K8 गृहा)न्ताराश्च; K1 ग्रहास्ताचांश्च; Dn1 D8
ग्रहाः (D5 'ह-') स्तोभाश्च; G1-8 गृहा (G1 प्रस्ता)स्तोभाश्च;
G4 ग्रहाः स्तोभश्च. Many MSS. om. the visarga before
स्तोभाश्च. Ṣ1 V1 B3-6 Dn D3.5.6 भारत (for सर्वशः).
— ^e) G2 यज्ञवाटश्च. — ^d) D6 S सर्वे तस्यामुपा (D6
शक्रमुपा; G1 तस्यां समा)सते.

21 After 21^a, S ins.:

87*

रम्भोर्वेदयथ मेनका ।

धृताची पद्मचूडा च विप्रचित्तिपुरोगमाः ।

विश्वावसुश्चित्रसेनः पर्वतस्तुम्बुरुस्तथा ।

विद्याधरास्तु राजेन्द्र.

[(L. 1) G6 'वेदयौ च. — For line 3, cf. v.l. 86*.
— G4 om. (hapl.) lines 3-4 and 21^b. — (L. 4)
G8 'धराश्च; G8 'धरैश्च.]

— G4 om. 21^b (see above). — ^e) Ṣ1 गीतवादित्रनृत्यैश्च;
S (except G5 M2) नृत्यवादित्रगीतैश्च. — ^d) T1 G2-8
भावैश्च (for हास्यैश्च). Ṣ1 K D4 'धैस्तथा. G1 भावश्चैव
विविधैरपि. — ^e) T1 G8-8 रंजयन्ति. S (except G1)
महात्मानं (for स्म नृपते).

22 ^b) D4 सह (for तथा). — ^e) K3 विक्रमैस्तु;
D4 विक्रमश्च. — ^d) Ṣ1 K3 B8 D4.6 बलवृत्रनिषूदनं
(K8 'पुदनं; D4 'पूदनं); K4 D5 बलवृत्ति (D5 'त्रं)निषू;
S स्तुवं (G6 रमं)तो रमयंयुत. — After 22, T1 G M1
read 18^{ab} (G3 repeating it).

23 ^a) Ṣ1 B D चैव (for सर्वे). — ^b) V1 देवता
ऋषयस्तथा; B6 D6 सर्वे राजर्षयस्तथा; D1.8 सर्वैदेवर्षयः;
S तथा (G1 तथो) देवर्षयोप्यु (G4 'द्यु)त. — ^e) D4
'धैर्द्वयैः; S 'धैरुयैः (T1 G8-8 'धै रम्यैः). — ^d) K1
राजमानैरः; K4 ज्वलः; B1.2 दीप्यः. V1 B8-6 Dn D8.5.6
दीप्यमाना इवाग्नेयः.

24 ^a) B Dn D1.2 S सर्वे (B6 चैव) (for चान्ये).
— ^b) K2 चायन्ति. D1.2 चापरे. — ^e) K2 बृहस्पति तथा

बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तस्यामाययतुः सह ॥ २४
एते चान्ये च बहवो यतात्मानो यतत्रताः ।
विमानैश्चन्द्रसंकाशैः सोमवत्प्रियदर्शनाः ।

ब्रह्मणो वचनाद्राजन्भृगुः सप्तर्षयस्तथा ॥ २५
एषा सभा मया राजन्दृष्टा पुष्करमालिनी ।
शतक्रतोर्महाराज याम्यां शृणु ममानघ ॥ २६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

नारद उवाच ।

कथयिष्ये सभां दिव्यां युधिष्ठिर निबोध ताम् ।
वैवस्वतस्य यामर्थे विश्वकर्मा चकार ह ॥ १
तैजसी सा सभा राजन्बभूव शतयोजना ।

विस्तारायामसंपन्ना भूयसी चापि पाण्डव ॥ २
अर्कप्रकाशा भ्राजिष्णुः सर्वतः कामचारिणी ।
नैवातिशीता नात्युष्णा मनसश्च प्रहर्षिणी ॥ ३
न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियम् ।

C. 2 114
B. 2. 8. 4
K 2 8. 4

शुक्रः. — ^a) V₁ B_{1.3-6} D_n D_{3.5.6} नित्यमात्मां हि तत्र वै;
B₂ D_{1.2} नित्यमायां (B₂ नित्यमार्थं; D₁ नित्यामायां)ति तत्र वै;
S नित्यमात्मां विनां पते.

25 ^b) K₂ B₁ जितात्मानो; K₄ घृतां; ^c) V₁ S
(except T₁) विपाप्मानो; B_{2.4-6} D_n D_{3.5.6} महात्मानो.
^d) S₁ K₂ 4 D₄ घृतव्रताः; G₁ तपोधनाः. — ^e) K_{2.3} B₃
G_{1-3.5.6} M₂ सूर्ये; B₂ D_{1.2} T₁ सोमं; G₄ M₁ प्रियं
(for चन्द्रं). — ^f) K₁ D₅ (by corr.) सोमवत्प्रिय-
दर्शने; B_{1.2} D_{1.2} चंद्रवत्प्रियदर्शनाः. — ^g) V₁ B₃₋₆ D_n
D_{3.5.6} सदृशाः (B₆ शः) (for वचनात्). V₁ B_{3.6} तात
(for राजन्). K₁ ब्रह्मण उवाचचाद्राजन् (corrupt). — K₃
om. (hapl.) 25^f-26^a. — ^h) K₂ भृगुसप्त.

26 K₃ om. 26^a (cf. v.l. 25). — ^a) G₁ transp.
सभा and मया. K₁ महाराज (for मया राजन्). S दृष्टा
(for राजन्). — ^b) K₂₋₄ दृष्ट्वा; D_{n1} दृढा; S दिव्या. D₁
मालिनि. — ^c) V₁ B_{1.4-6} D_{8.5} G_{1.4-6} M महाबाहो;
D_n D₆ G_{2.8} होर; T₁ ह. — ^d) K₂ G_{1.6} मयानघ.
^e) ^f) ^g) ^h) ⁱ) ^j) ^k) ^l) ^m) ⁿ) ^o) ^p) ^q) ^r) ^s) ^t) ^u) ^v) ^w) ^x) ^y) ^z)
N₁ B₁₋₃ D (except D₄) T₁ याम्या (T₁ याम्यां शृणु
[sic])मपि सभां शृणु; V₁ B₄₋₆ याम्यां मत्तः सभां शृणु
(B₄ शृणुष्व वै; B₆ शृणु स्व वै).

Colophon. — *Sub-purvan*: N₁ V₁ लोकपालसभा-
स्थान. — *Adhy. name*: S₁ शक्रसभा; K₃ N₁ V₁ B_{2.5}
D G₁ M हृन्द्वा (N₁ V₁ B₂ शक्र)सभावर्णनं; B₃ * * * * * वर्णनं.
— *Adhy.no.* (figures, words or both). K₁ (marg.
sec. m.). 2.3 N₁ V₁ D_{n1} D₈ S 7 (as in text).
— *S'loka no.*: K₂ 28; K₃ 29; D_n 30; D_{1.2} 31;
M₁ 33.

8

1 ^a) D_{1.4} T₁ G_{1.6} सभा. V₁ B D (except D₁)
याम्यां (for दिव्यां). — ^b) K₁ निबंधतां; D₁ नीबोधनाः;
D₁ निबोध मे. S याम्यां राजन्निबोध मे. — ^c) S₁ (by
corr.) V₁ B D यां (D₄ या) पार्थे; S चार्थाय (for यामर्थे).
— ^d) S यां (for ह).

2 ^a) K_{2.4} D₁ G_{1.4} तेजस्वी (K_{2.4} मी) सा; G_{2.6}
तेजस्विनी; M₂ ज्यायसी सा. — ^b) B_{1.4-6} G₃ विस्मरं; D₆
विस्मरं. — ^c) D_n (1) वापि (for चापि). K₁ D₄
भूयस्यपि च पांडव; B_{1.2} D_{1.2} मनोज्ञा सा (B₁ जाम्नां)
परंतप (B_{2m} भूयमी सा परंतप). Cd cites भूयमी (as
in text).

3 ^a) S₁ K_{1.2.4} D₄ अर्कप्रभाभा (*lectus diffidior*,
possibly original; "having splendour or appearance
[आभा] of sunlight"); K₃ अद्भुप्रभावा (sic). — ^b) T₁
G_{3.4} सर्वदा. D_n D_{8.5.6} कामरूपिणी. — ^c) V₁ B_{3.4} नेत्र
शीता न चात्युष्णा; B₁ नातिशीता नात्युष्णा (submetrical).
B₆ D_n D_{8.5.6} नातिशीता न चात्यु (D_{n1} वात्यु; D₃ चात्यु)-
ष्णा. — ^d) K₄ प्रकर्षिणी (for प्रहं). V₁ B_{2-4.6} D_{1.2}
मनसः प्रीतिवर्धिनी (B_{3.6} धेनी; D₂ धेना); B₁ मनःप्रीति-
विवर्धिनी; D₃ G_{1.2} M₁ मनसश्च प्रहर्षिणी.

4 ^a) K₄ व्याधिः (for तस्यां). — ^b) B_{3.5} क्षुत्पिपासा.
K₁ तथाप्रियं; B₂ न मेप्रियं; B₃ न चाप्युत; D₂ न वाप्रियं;
G₁ न चाप्ययं; G₆ न च श्रमः. — ^c) D_{1.4} दैन्यहृमौ (D₄
मौ). S न दैन्यं न च (G₂ by transp. च न) कार्ष्ण्यं.
— ^d) G₂ प्रतिकूल्यं. K₁ D₁ वां (for चां). B₆
प्रतिकूलानि चाप्युत.

C. 2. 314
B. 2. 8. 4
K. 2. 0. 4

न च दैन्यं क्लमो वापि प्रतिकूलं न चाप्युत ॥ ४
सर्वे कामाः स्थितास्तस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः ।
रसवच्च प्रभृतं च भक्ष्यभोज्यमरिंदम ॥ ५
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
रसवन्ति च तोयानि शीतान्युष्णानि चैव ह ॥ ६
तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
यमं वैवस्वतं तात प्रहृष्टाः पर्युपासते ॥ ७

5 ^a) D₄ T₁ G₂₋₅ M₁ सर्व- (for सर्वे). G₁ सर्वकाम-
स्थितस्; G₆ सर्वे कामार्थितास्. — ^b) D₄ M₁ य दिव्या; G₄
ये दिव्यं. K₂ D₄ मानुषा; B₁ M₂ मानवाः. — ^c) B_{2.4}
सारवच्च (for रसं). B₁ प्रसूताश्च. S रसवतः प्रभृताश्च (T₁
सूताश्च; G₄ भृता च). — ^d) K₁ भक्षः; K₂ D₁ भक्षं;
K_{8.4} Ñ₁ V₁ D_n D₈₋₅ भक्ष्यं (for भक्ष्य-). Ñ₁ अथापि वा
(for अरिंदम). S भक्ष्या (G_{2.5} M² भक्ष्य-) भोज्याश्च भारत.
— After 5, B₁ (marg.), 6 D_n D_{4.5} ins.:

88* लेह्यं चोष्यं च पेयं च हृद्यं स्वादु मनोहरम् ।

6 G_{1.0} om. 6. — ^a) D₁ स्रजस्याश्च (for स्रज). Ś₁
K₂₋₄ चात्र; K₁ चापि; V₁ B_{1.4.5} D_{n1} D₆ तस्य; D_{n2} D₂
तस्यां. D₄ G₈ पुण्यगंधस्रजश्च (G₈ स्रज). — ^b) Ś₁ K₄
नित्यकालफलद्रुमाः; K₁₋₈ D₄ कामफल (D₄ ला)द्रुमाः; Ñ₁
D₁ G₆ नित्यपुष्पफल (Ñ₁ ला)द्रुमाः; V₁ B_{2.4-6} D_n D_{8.5.6}
नित्यकामफला द्रुमाः; T₁ M नित्यपुष्पफला द्रुमाः. — ^c) Ś₁ K
V₁ B_{8.4.6} D₃ शीतलानि (for रसवन्ति). — ^d) Ñ₁ B_{1.5}
D₈ G₈ हि (for ह). Ś₁ K V₁ B_{8.4.6} D₄ सुखोष्णा (V₁
कटुम्ला; B_{8.4.6} कटुष्णा)नि च भारत. — After 6, S
(except G_{1.6}) ins.:

89* वृक्षाश्च विविधास्तत्र नित्यपुष्पा मनोरमाः ।

शीतलानि च रम्याणि सुखोष्णानि च भारत ।

[(L. 1) M₁ वृक्षारतु. M₂ धाक्षात्र. G₂₋₄ नित्यपुष्प.
— (L. 2) Cf. v.l. of Ś₁ K etc. above. M₁ तोयानि
(for रम्याणि). G₈ सुखान्युष्णानि भारत.]

7 ^b) K₃ तस्यां (for तथा). G₈ राजर्षयोः. — ^c) Ś₁
K N₁ D₄ पार्थ; G₂ तत्र (for तात). — K₈ om. 7^a-8^a.
— ^d) D₈ प्रतिष्ठाः. B₁ D₂ तमु; D₁ समु (for पर्यु).

8 K₈ om. 8^{ab} (cf. v.l. 7); Ś₁ om. 8^{ab}. — ^a)
K₁ D₄ ययातिर्नृप (D₄ हु)पः. MSS. पूरु, पूरुर, पुरुर also.
— ^b) K₁ सोमपो; G₁ सोमगो; G₆ सोमतो; G₆ सोमकान्.
K_{2.4} Ñ₁ B D_{1.2} M₂ नृपः (K₂ प); D_{n1} नृगः. — ^c) Ś₁
चतुरयं; K₁ चतुरथः; Ñ₁ च तुरगः; V₁ B D_n D_{1-8.5.6} च
राजर्षिः (B₁ करषः); S चैत्र (G₂ क)रथः. — ^d) K₁

ययातिर्नृपः पूरुर्मान्याता सोमको नृगः ।

त्रसदस्युश्च तुरयः कृतवीर्यः श्रुतश्रवाः ॥ ८

अरिप्रणुत्सुसिंहश्च कृतवेगः कृतिर्निमिः ।

प्रतर्दनः शिबिर्मत्स्यः पृथ्वक्षोऽथ बृहद्रथः ॥ ९

ऐडो मरुत्तः कुशिकः सांकाश्यः सांकृतिर्भवः ।

चतुरश्वः सदश्रोमिः कार्तवीर्यश्च पार्थिवः ॥ १०

भरतस्तथा सुरथः सुनीथो नैपथो नलः ।

श्रुतवीर्यः (for कृत). Ś₁ श्रुतश्रमः; K_{2.8} Ñ₁ G_{1.5.6}
कृतश्रवाः; D_{n2} श्रुतश्रवा. T₁ G₄ कृतवीर्य (G₄ र)श्रुतश्रवाः.

9 ^a) Ś₁ अरिप्रणुत्सुः सिंहश्च; K₁ अरिभ्रगुप्रसिंहश्च; K_{2.8}
अरिपुंड (K₈ ङ)श्च सिंहश्च; K₄ अरिपुंडश्च हिंसिश्च; Ñ₁ V₁
अरिभ्रगः सुसिद्धश्च; B_{1-8.5} m. 6 D_{1.2} अरिष्टेनः सिंहश्च; B_{4.5}
D_{n2} D₄ अरिष्टेनिमिः (B₆ सेन) सिद्धश्च; D_{8.5.6} अविप्रणुत्सु-
(D₈ त्सु; D₆ अरिप्रणुत्सु)सिद्धश्च; S अरिपुंडः (G_{6.6} ङ)
सुविद्धश्च. — ^b) K₁ कृतत्वगः; B₆ घृतवेगः; D₂ कृतवर्गः; T₁
कृतवेतः; G₈ वेदः. K₄ कृतिर्निमिः; Ñ₁ B₈ D_{2.8.5.6} कृति-
निमिः; V₁ कृपि; D₁ कमि; T₁ G_{1.8-6} M कृताकृतिः. G₂
कृतवेगकृताकृतिः. — ^c) K₁ D₈ प्रतर्दनः; D₄ प्रियंकरः. D₂
M₁ शानिर; G₆ पृथुर (for शिबिर). D₄ G_{4.5} मात्स्यः; M₂
मत्स्याः. — ^d) K₁ पृथक्षोथ; K₂ D₄ पृषभोथ; K₈ पृथ्वक्षोथ;
K₄ बृहकोथ; Ñ₁ V₁ B D_n D_{1-8.5.6} पृथुलाक्षो (V₁ B₈
कोथ); S पृथुवेक्षा (G₂ रक्षो; M₂ वक्षो). Ñ₁ जयद्रथः;
D_{8.5} बृहद्रथः.

10 ^a) Ś₁ ऐडो; K₁ खादी; K₂ खदो; K₈ एडो; K₄
ऐडो; Ñ₁ V₁ B D_n D_{1.8.5.6} वार्तो (D₈ तार्ता); D₂ वार्गो;
S ऐडो (G₆ लो). K_{2.8} मरुत्तः; D_{1.4} मरुत्तः. K₁
कुशिकः; K₄ G₂ कुशकः; Ñ₁ V₁ B_{1.2.5} D₄ कुषिकः; G_{1.6}
कुं (G₆ कु)तकः; G₄ कुशिकाः. — ^b) Ś₁ G₆ सांकाश्यः; K₁₋₃
सं (K₈ शं)काशः; K₄ B₈ सं (B₈ सां)कास्यः; B₁ शार्ङ्गिकः.
Ś₁ सकृतिर; K_{2.8} B₈ D_{1.2.4} संकृ; D₆ साकृ. B D
(except D₄) G₈ ध्रुवः; M₁ भ्रुवः. — ^c) K₁ चतुरस्यः; K₂
रश्वः; D_{n1} (m as in text). n₂ D_{1.2.5} रश्वः; T₁ G M₁
शान्तु (G₂ संतनः; G₆ संतनु; G₆ शान्तनु)श्च. K₂ Ñ₁ V₁ B
(except B₈) D_{n2} D_{8.6} सदस्योमिः; D₁ श्रोमिः; D₈
श्रोमिः; G₆ श्रोमी; G₆ शतश्रोमिः. M₂ सदश्वः कार्तवीर्यश्च.
— ^d) K₁ (before corr.) D₁ वीर्यस्य; G₁ वीर्याश्च. G₈
पार्थिवः; G₆ वीर्यवान्. M₂ पार्थिवो भरतस्तथा.

11 ^a) K B₁ G₂₋₅ M₁ भरतस्तपोथ (K₁ स्तथा व; K₄
स्तथा च; G₂₋₅ M¹ स्तथैलः) सुरथः (hypermetric); Ñ₁
B_{2.4-6} D_n D_{8.5.6} भ (B_{2.4} भा)रतः सुरथश्चैव; T₁

दिवोदासोऽथ सुमना अम्बरीषो भगीरथः ॥ ११
 व्यश्वः सदश्वो वध्वश्वः पञ्चहस्तः पृथुश्रवाः ।
 रुषद्भृषसेनश्च क्षुपश्च सुमहाबलः ॥ १२
 रुषदश्वो वसुमनाः पुरुकुत्तो ध्वजी रथी ।
 आर्षिषेणो दिलीपश्च महात्मा चाप्युशीनरः ॥ १३

औशीनरः पुण्डरीकः शर्यातिः शरभः शुचिः ।
 अङ्गोरिष्टश्च वेनश्च दुःपन्तः संजयो जयः ॥ १४
 भाङ्गास्वरिः सुनीथश्च निषधोऽथ त्विषीरथः ।
 करंधमो बाहिकश्च सुद्युम्नो बलवान्मधुः ॥ १५
 कपोतरोमा तृणकः सहदेवार्जुनौ तथा ।

C. 2 328
 B. 2. 9 17
 K. 2. 8 17

(corrupt) भरतश्च तथैलखः सुरथः; G1.0 भ(G0 पु)रतोय
 नलः पूरः; M2 ऐलः सुनीथः सुरथः. — ^b) K1 सुरथो; M2
 सुनासो (for सुनीथो). K1-8 B1 D4 G3-5 निषधो; B2.4.5
 Dn D2.5.6 निशठो; T1 निशथो (for नैषधो). B3m.0
 तथा राजा तपोबलः (B6 रथः); B3m (also) सुनीथो
 निषधाधिपः. — For 11^{ab}, V1 B3 D1.2 subst.:

90* भरतः सुरथश्चैव तथा राजा तपोरथः ।

सुनीथो निशठो राजा नलो वै निषधाधिपः ।

[(L. 1) V1 सुरतश्चैव. — (L. 2) V1 B3 सुनीथो नि(B3
 नै)षधश्चैव नलो राजा परिश्रुतः.]

— ^a) K D4 G8 M1 दिवोदासो वसु; B1.2.4.5 Dn
 D1-8.5.6 दासश्च सु. — ^d) K8 अंबरीषा. — After 11,
 Ś1 K2.4 D4.5 ins.:

91* लोमपादोऽनरप्यश्च लोहितः पूरुद्वहः ।

[K8.4 रोहितः. K8 पुरोद्वहः; K4 पूरुद्वहः; D4 पुरुद्वहः;
 D8 पुरुद्वहः.]

12 D1 om. 12^a-13^b. — ^a) K1 विश्वः; N1 न्यश्वः; B6
 न्यश्वः; D6 अश्वः; G4 द्यवः (for द्यश्वः). G6 सदा वा (for
 सदश्वो). Ś1 M2 वध्वश्वः; K1.2 वध्वः (submetrical);
 K4 D4 G8 वाध्वश्वः; B1 व्यत्ताश्वः; B3 वध्वश्वः; B5 वध्वश्वः;
 Dm1 वध्वः (submetrical); Dn2 वध्वश्वः; D2.6 वध्वश्वः; D3
 वध्वः; D5 वध्वः; T1 वध्वश्वः; G1.2 वाध्वश्वः; G4 वाध्वः; G5
 वध्वश्वः. K8 (corrupt) द्यवसदश्वो बाध्वव. — M1 om.
 12^a-14^a. — ^b) B1 पृथुकोथः; B2.4.5 Dn D2.5.6 पृथुवेगः;
 D2 पृथुवेदाः (for पञ्च). D4 पंचाग्निः पृथिवीपतिः. — B2.
 4.5 Dn D2.5.6 transp. 12^a and 13^a. — ^c) K2 D2.5
 रुषगुरः; K8 ऋषगुरः; K4 D4 त्रिशंकुरः; B1 उपसः; B2.4.5 Dn
 रुषदुरः; D2 उपदुरः; T1 G ऋ(G2.6 वृ)षभो; M2 माषगुर
 (for रुषदुर). K1 वृषसेनश्च. V1 B3 वृ(B3 ऊ)षदश्वो
 वसुमनाः; B6 वृषदश्वो गयश्चैव. — ^d) K3 चक्षुपः; B6 T1
 G4-6 M2 कृप(G0 त)श्च; G1-8 कुप(G1 त)श्च (for
 क्षुपश्च). Ś1 K D4 रथिनां वरः; N1 सुमनोजवः (for सुमहा).
 B1 चक्षुश्चैव मनोजवः; D2 क्षुपो राजा मनोजवः.

13 M1 om. 13; D1 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12).
 — B2.4.5 Dn D2.5.6 transp. 12^a and 13^a. — ^a) K1
 वृषदाधो; K2 हसदश्वो; K8 असः; K4 Dn D4 T1 G2.4.5

M2 वृषः; V1 कुलंकरो; B1.6m D2 उपदश्वो; B3.6 औषंगवो;
 B5 D2m G8 वृषदश्वो; G1.6 कु(G0 कृ)शदश्वो. B1
 (corrupt) विस्सरः. — ^b) Ś1 पुरुकुत्सी. K8 कृनुद्विजः;
 V1 B1.8.6 Dn2 D2 विदूथः; G1.6 ध्वजी (G0 नी) रथः.
 K1 कुरुषम्भस्मकृतध्वजः (corrupt); K2 पुरुकुत्सकृतध्वजा;
 K4 पौरुकुत्सोक्तध्वजः. — ^c) K1 B3 G4 आर्षिमिनो;
 K2 आर्षिषेणो; K4 आर्षिणो (sic); D1 आर्षी; T1 G1.2
 आर्षि. — ^d) B3 महाराजो (for महात्मा च). D3 वा
 (for च). K8 शीरथः; B1 षीनरः; D8 G8 शीनराः.

14 M1 om. 14^a (cf. v.l. 12). — ^a) K1 उशीनरः;
 K2 D1.4 G2 उशीनरः (D1 राः); V1 B Dn D2.6 औशी
 (B1.8 षी)नरिः; T1 औशीनरः; G6 औशीरवः. — ^b) K1.2
 B1 शर्यातिः; D8 शर्यातीः; D4 शर्यातिः; G1.6 वामनः; M2
 शर्यातिः. K स(K2 सु)रभः; B1 सुलभः; D1.2 T1 G8
 शलभः; G1.6 कुमुदः; G2.4.5 भरतः (for शरभः). — ^c)
 K1 आंगिरिष्टः; K8 अंगारेष्टः; D1 अंगोरिष्टः; G1.2.6 अंमो दि-
 (G2 रि)ष्टः; G2.4 अंमो सुष्टिः; G5 हंगोदिष्टः; M असो(M2
 अंशा)दिष्टः. K1.4 N1 V1 D2 वेणुश्वः; D1.8.5.6 वेणश्वः; G
 M देवाश्वः (G2 देवो वा; G4 देवाश्व). — ^d) Ś1 B3 D6 G6
 दुःपन्तः; K1-8 D3-6 दुःपन्तः; K4 दुःखंतः; N1 V1 B2.4-6
 Dn दुःपन्तः; B1 दुःखंतः; D1.2 दुःसूनुः. B Dn D2.4-6 T1
 G3 M संजयो.

15 ^a) K D2 M1 भार्गस्वरिः (K1 रः); N1 V1 B4 Dn
 भांगासुरिः; B1 भार्गसुः; B2 भंगस्वः; B3.5.6 भांगसु(B6
 स्व)रिः; D1 भार्गश्वरी; D3-5 भा(D4 भ)गासुरिः; D6
 भार्गसुः; T1 G भागस्वरिः (G1 री); M2 भार्गस्वरिः. D1
 सुनियश्च; G2 स्वनीः; G6 सुरिः; M2 सुनीथाः. — ^b) N1
 V1 B2-6 Dn1 D2.5.6 व(V1 वि)हीनरः; B1 द्विलीरथः;
 Dn2 D2.4 दिवीरथः; T1 G M2 निमीरथी (G1.0 रथः; G2
 निमिः कथः). K1 निषपोथात्विपीरथः; D1 निषपोथादीची-
 स्यतः (sic); M1 निमेषो धमनी रथी. — ^c) Ś1 कारंधचो;
 K1 कबंधमो; B4-6 कवं; G1.6 कुरंड(G0 ङ्)मो; G2
 करंधमो. K8 बाल्ही; D4 बाहिकश्च. B1 कम्बरश्चैव बाहिक
 (sic). — ^d) K1 B1 प्रद्युम्नो; G1.6 सुयु(G0 व्)मो (for
 सुद्युम्नो). Ś1 D8 T1 मधु. — After 15, N (except
 K1.4 D4) ins.:

C. 2. 329
B. 2. 8. 18
K. 2. 8. 16

रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मणोऽथ प्रतर्दनः ॥ १६
अलर्कः कक्षसेनश्च गयो गौराश्च एव च ।
जामदग्न्योऽथ रामोऽत्र नाभागसगरौ तथा ॥ १७
भूरिद्युम्नो महाश्वश्च पृथ्वश्चो जनकस्तथा ।
वैन्यो राजा वारिषेणः पुरुजो जनमेजयः ॥ १८
ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तश्च राजोपरिचरस्तथा ।

92* ग्लेो मरुत्तश्च तथा बलवान्पृथिवीपतिः ।

[Ś1 एंडो; K2 एंडो; D3 एंडो. K2 D2 मरुत्तश्च; D1 मरुत्तस्य. K8 (corrupt) एंडो मत्ततश्च.]

16 °) B2 कपोतनामा; B6 °लोमा; D3 °रोमो. G2 तृणकः. K1 कपोतमेनो मातृणकः (hypometric); B1 कपोतको मातृणकः; G1.0 कपोतरोष्णः कुणकः. — °) K1 सहदेवार्थमौ तथा; K3 सहदेवोर्जुनौ तथा; S (except G2) सहदेवोर्जुनस्तथा (G2 °दा). — After 16^{ab}, N (except K4) ins.:

93* व्यश्वः माश्वः कृशाश्वश्च शशाविन्दुश्च पार्थिवः ।

[K1.2 व्यश्वः; Ś1 V1 न्यश्वः; Dn1 अश्वः. D1 कृशाश्वः; D2 कृशाश्वश्च. — D4 om. (hapl.) from the post. half of the above line up to 17°. Dn2 शशिबिन्दुश्च. Ś1 पंचासिः पृथिवीपतिः; K1-3 Ś1 V1 पंचहस्तः पृथु (V1 कृत)श्रवाः; B1 अश्वहस्तः पृथुश्रवाः; B3 पृथाश्वोत्रश्च पार्थिवः; D1.2 अनु (D2 आणु)हश्च पृथुश्रवाः.]

— On the other hand, G2 ins. after 16^{ab}:

91^a राजा दशरथश्चैव ककुत्स्थोऽथ प्रवर्धनः ।

— G2 om. 16^{cd}. — °) B3 दासरथि°. — °) Ś1 °णश्च; K1 °णोद्य. G1.5.6 लक्ष्मणश्च महामनाः.

17 D4 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — °) Ś1 अडर्कः; D1 अर्भकः; S अलर्कः. B1 कर्क (for कक्ष). D3 अलर्क-कक्षश्च गयो. — °) K1 गद्यो; K8 प्रयो; G6 हयो. Ś1 K गौरश्च; B1 D1 गौरश्च; M1 गौराश्च; M2 गौरोश्च. D3 गौराश्वः श्येन एव च. — °) Ś1 V1 B D (D4 om.) T1 G3-5 M2 जामदग्न्यश्च. K4 Ś1 B2.4 Dn D3 G1.6 रामश्च; T1 G3-5 M2 रामोथ. G2 जामदग्निश्च नाभागः; M1 जमदग्निः सुपुत्रश्च. — °) Ś1 नाभागो नक्ष एव च; B1 D1.2 G1.6 नाभागः सगरस्तथा; G2 सगरश्च प्रतर्दनः.

18 D1.2 om. (hapl.) 18^{ab}. — °) B1 सदश्वश्च; Dn1 महाश्वश्च; T1 G1.2.4 M ह्यधीरश्च; G3 [S]श्यधीरश्च; G6 ह्यतिरथः (for महाश्वश्च). G6 भूमिद्युम्नो ह्यधीरश्च. — °) K1 पृष्ठाश्वो; K2 पृथ्वश्वो; K3 पृथुश्च; K4 पृषधो; Ś1 V1 B Dn D3.5.6 T1 G2-4 M पृ (D3.5 M1 वृ; T1 प्र)थाश्वो; G1.6 पृथुलो; G5 पृथाश्वो. — °) K D1.2 वैण्यो; M2 वैशो.

इन्द्रद्युम्नो भीमजानुर्गयः पृष्ठो नयोऽनघः ॥ १९
पन्नोऽथ मुचुकुन्दश्च भूरिद्युम्नः प्रसेनजित् ।
अरिष्टनेमिः प्रद्युम्नः पृथगश्वोऽजकस्तथा ॥ २०
शतं मत्स्या नृपतयः शतं नीपाः शतं ह्याः ।
धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः ॥ २१
शतं च ब्रह्मदत्तानामीरिणां वैरिणां शतम् ।

Ś1 चाष्टिमेनः; K1 आष्टिणेणः; K8 वारिषेण्यः; K4 वारिषेणः; T1 G2-5 पारि°; M1 वारिष्ट°. Ś1 V1 B2.5 Dn D3.5.6 राजा वैन्यो (Dn1 राजा वैण्यः; D3.5 राजवैश्यो; D6 राजा वैण्यो) वारिसेनः; B1 वैण्यो राजाथ वारिषेण्यः; B3 राजा तथा वारिषेणः; B4 राजा वैन्यो वारिषेणः; B6 वैण्यो राजाथ चारिषेणः; D3 वैण्यो राजा आष्टिणेणश्च (hypometric); G1.6 वैन्यो राजारि- (G6 °मि)षेणश्च. — °) K1 पुरजो; K3 पूरजो; Ś1 V1 B D पुरुजिज्; G2 पुरुजो; M पूरजो.

19 °) Ś1 V1 B2.4.5 G4 M त्रिगर्तश्च; G1 त्रिभर्तश्च. — °) K4 °परिधरसः; G8 °पारिचरसः. — G2 om. (hapl.) 19°-20°. — °) B1 पेंद्रद्युम्नो. B2 भूमिजानुरः; D6 भूरि°; T1 हीम°. G1.6 महाभुजो महाजानुरः. — °) Ś1 V1 B D (except D1) गौर (V1 °र)पृष्ठो; T1 G3 M1 जय (G8 मयः; M1 जयः)पृष्ठो; G1.4-6 मा (G4 जा; G5 ज)यापृष्ठो. K1 B1.2 D1.2 नयो (B2 °घो)नयः; K2.3 नयोजयः; Ś1 V1 रयो नयः; B3 D5 लयोल (D5 °न)यः; B4-6 Dn नघोलयः; D8 लघोनयः; D4 गजो जयः; D6 नघोनयः; T1 G3 M1 हयो°; G1.6 जयो°; G4 गया°; G5 भयो°; M2 [S]मलो°; text as in K4 G2. Ś1 गयः पृथ्वनयो नयः.

20 G2 om. 20 (cf. v.l. 19). — °) T1 G3.4 M पद्यश्च; G1.6 पांड्यश्च; G4 M1 पन्मश्च; G5 पाद्यश्च. Ś1 K3.4 D3.6 T1 G1.3.4 M1 मुच° (for मुचु°). — °) Ś1 K4 °द्युम्नश्च सेनजित्; K1 °द्युम्नो व्यसेन°; K2.3 °द्युम्नोथ सेन°; G1.6 °द्युम्नो प्रसेन°. — °) Ś1 V1 B D (except D4) सुद्युम्नः. — °) K1 (sup. lin. as in text) पृथकाश्च; Ś1 B1 पृथुरश्वो. K2-4 Dn2 D4 शंसु (D4 °भू)र्देवातिथिस्तथा; V1 B2-6 Dn1 D1-3.5.6 T1 पृथुलाश्वोष्ट (B6 °स्योष्ट; Dn1 श्वोट; D8 °श्वोय)कस्तथा; G (G2 om.) M पृथुश्च जनकस्तथा.

21 K4 om. 21^a-22^b. — °) K3 G2 शतमत्स्याः; G1.6 शतमा (G6 °म)स्याः (sic); G8 शतं मत्स्याः. — °) K2 शतं निपाः; G1 शतनिपाः; G6 शतनिपाः. T1 G2-4 M गयाः; G1.6 गवाः (for हयाः). — D8 om. (hapl.) 21^{cd}. — °) Ś1 K (K4 om.) °ह्यश्वैकशता. — °) K3 अशीति. Ś1 B4 T1 G1.6 जनमेजयः; K1 G1 °जय.

22 K4 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). — °) Ś1 ह्रीणिां;

शंतनुश्चैव राजर्षिः पाण्डुश्चैव पिता तव ॥ २२
उशद्भवः शतरथो देवराजो जयद्रथः ।

वृषादर्भिश्च राजर्षिर्धाम्ना सह *समन्त्रिणा ॥ २३

अथापरे सहस्राणि ये गताः शशबिन्दवः ।

इष्टाश्चमेधैर्वहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ २४

एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमन्तो बहुश्रुताः ।

तस्यां सभायां राजर्षे वैवस्वतमुपासते ॥ २५

अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालो मृत्युस्तथैव च ।

यज्वानश्चैव सिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः ॥ २६
अग्निष्वात्ताश्च पितरः फेनपाश्रोष्मपाश्रु ये ।

स्वधावन्तो बर्हिपदो मूर्तिमन्तस्तथापरे ॥ २७

कालचक्रं च साक्षाच्च भगवान्हव्यवाहनः ।

नरा दुष्कृतकर्माणो दक्षिणायनमृत्यवः ॥ २८

कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये ।

तस्यां शिक्षपपालाशास्तथा काशकुशादयः ।

उपासते धर्मराजं मूर्तिमन्तो निरामयाः ॥ २९

C. 2. 314
B. 2. 6. 39
K. 2. 8. 3

Ñ1 मेरिणां (for ईरिणां). D2 च तथा (for वैरिणां). K2 B1.6 ईरिणां वीरिणां शतं (B6 तथा); K3 V1 आरि(V1 शिबि)णां वीरिणां शतं; B2-5 Dn D3.5.6 वी(D3 वा)रिणा-मीरिणां शतं (B4 तथा); D1.4 T1 ईरिणां चारिणां (D4 वै शतं; T1 विरिणां) शतं; G M वैरिणांवि[M1 उर्वे]रिणन्तथा. — After 22^{ab}, V1 B D T1 ins.:

95* भीष्मणां द्वे शतेऽप्यत्र भीमानां तु तथा शतम् ।

शतं च प्रतिविन्ध्यानां शतं नामाः शतं हयाः ।

पलाशानां शतं ज्ञेयं शतं काशकुशादयः ।

[(L. 1) B1.5 D6 शतेये तु; B2-4.6 D1.2.4 T1 शते साधे (B4 तत्र; D1 चाधे). B6 Dn2 D3 transp. तथा and शत. — (L. 2) D1.2 °विध्यानि. T1 नृगाः (for हयाः).]

— °) Ñ1 V1 B D (except D2-4) G5 शांतनुः. B2 D1.2 T1 G1.2.6 M तत्र (for चैव). V1 B2-6 Dn D3.5.6 राजेंद्र (B3.4 °द्रः). — °) Ś1 K4 G1 चापि; G6 तत्र (for चैव).

23 °) Ś1 K1 3 4 N1 B1 D4 उशंगवः (K1 °तवः; K4 °गदः); V1 जरद्भवः; B1-3.5 D1.2 उपद्भवः; B6 रूपंगं; Dn D3.5.6 उपंगं; T1 G4 M ऋपद्भः; G1.6 पमद्भु(G6 °द्र)वः; G2 ऋपंगं; G3 ऋपद्भः; G5 ऋपद्भवः. G1 शिवरथो; G2 (by corr.) M शतरजो; G6 शिमनथो. — °) K1.2 V1 B2.3.5.6 D4 G2 M देवरातो. — °) K4 T1 G3.5 वृषादर्वि(T1 °वीं; G5 °वि)श्च; Ñ1 V1 B2-5 Dn D1.2.6 G4 वृषदर्भे(G1 °वि)श्च; B1.2.6 G1 वृषदक्ष(G1 °दाभि)श्च; G2 M वृषाक(G2 °द)पिश्च; G6 वृषदंशुश्च. D2 वृषदर्भः वृषदक्षश्च (hyper-metric). — °) Ś1 वामासह सर्वेतिना; K1-3 D4 धर्मात्मा (K1 °र्थ) सह मंत्रिणा; K4 धाम्य सह च मंत्रिणा; Ñ1 V1 B1.3-6 Dn D3.5.6 T1 बु(T1 वृ)द्धिमान्सह मंत्रिभिः; B2 D1.2 हविर्धान्स(B2 °धर्मो)ह मंत्रिभिः; G1.3-6 धा(G1 धः; G5 ध्याः; G6 सा)म्ना सह समृद्धिना; G2 धामाः सर्वे समंत्रिणः; M धर्मात्मा सह मंत्रिभिः.

24 °) Ś1 तथापरे; K2 अथापर. — °) Ś1 ये शतं; T1

(sup. lin. as in text) G1 M2 ते गताः; G2 ज्वे गताः; G6 ते शता. K1.4 शशिबिन्दवः; K2.3 M1 शाशः; V1 G1.3.4 श(G3 शा)तं; B1 शाश्वतीं दिवं. — °) K2 महाद्भिः; K3 D3-5 मरद्भिः.

25 °) Dn2 दिवि श्रुताः. G1 महर्षिमन्तो बहु° (hyper-metric). — °) V1 B3-6 D (except D4) राजेंद्र.

26 °) D4 कलो. Ś1 कालोथ मृत्युरेव च. — °) K1 जिह्वानश्चैव; K2 यद्भानं; D1 (after corr.) यजनं; G1.6 मिच्छा(G6 °ञ्जा)नं. G3 सिद्धार्थो. — °) B1 ये तु. K2 योमे शरीं; V1 योगशरीरगाः; Dn1 रोयोशरीरिणः; D1 योगशरीरिणं.

27 °) Ś1 K Ñ1 V1 B3 पितरश्च महात्मानः; D6 अग्निष्वात्ताश्च पितरः; G1 °ष्वात्ता च पितराः. — °) V1 B2.3 D1-5 सोमपाश्रु; T1 फेनपाश्रु. D5 चोषमां; G1.6 चोर्मिं; G2 औष्मं; G3 चोष्णं; M2 सोमं (for चोष्मं). M1 तथा (inf. lin. च ये as in text). — G1 om. (hapl.) 27°-29°. — °) Ś1 K4 Ñ1 V1 B2-6 Dn1 सुधां; K2 स्वधामन्तो; K3 °वंतां; D1 स्वभावन्तो; D4 स्वधावन्तो; G6 स्वाहावन्तो. T1 सहिषदो; G1 बर्हिपाद्या. — °) S (G1 om.) मूर्तामूर्ताश्च ये स्मृ(G6 मृ)ताः.

28 G1 om. 28 (cf. v.l. 27). — °) K4 D4 °चक्रं तु; G6 °चक्राच्च. Ś1 साक्षात्तु; K D4 यः (K1 यत्; K4 वै) साक्षाद्; B1 साध्याश्च. — °) A few MSS. दुःकृ° (for दुष्कृ°). G6 नराश्च ये दुष्कर्मणः; Cv as in text. — °) M1 °मृत्यवः.

29 G1 om. 29^{ab} (cf. v.l. 27). — °) = I. 60. 15°. K2-4 B1.2.5 D4 कालस्यानयने. — °) K1.3 G1 यमश्च. — °) Ś1 शिक्षपमूलाशाः; K1 D5 शंसि(D5 शिश)पालाशाः; K2 शंशपं; B3 शैशपं; D1 शिक्षपं; D3 सिशुपं; T1 G शिक्ष(G1 °शु)पपालाशी (G2 समिष्पलाशाश्च); M1 शिक्षव-पालाशाः; M2 शिक्षपपालाशैः. K4 यस्यां शंशपपालाशाः; B1 यां तस्यां सिंशपाः पाशाः; D2 तस्यां शशपपालाशाश्च. — °) Ś1

१. २. ३४४
३. २. ० ३३
४. २. ० ३३

एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः ।
अशक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ३०
असंबाधा हि सा पार्थ रम्या कामगमा सभा ।
दीर्घकालं तपस्तप्त्वा निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ ३१
प्रभासन्ती ज्वलन्तीव तेजसा स्वेन भारत ।
तामुग्रतपसो यान्ति सुव्रताः सत्यवादिनः ॥ ३२
शान्ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पुण्येन कर्मणा ।
सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च विरजोम्बराः ॥ ३३
चित्राङ्गदाश्चित्रमाल्याः सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ।

सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिवर्हैर्विभूषिताः ॥ ३४
गन्धर्वाश्च महात्मानः शतशश्चाप्सरोगणाः ।
वादित्रं नृत्तगीतं च हास्यं लास्यं च सर्वशः ॥ ३५
पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ समन्ततः ।
दिव्यानि माल्यानि च ताम्रपतिष्ठन्ति सर्वशः ॥ ३६
शतं शतसहस्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरम् ।
उपासते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः ॥ ३७
ईदृशी सा सभा राजन्पितृराज्ञो महात्मनः ।
वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभां पुष्करमालिनीम् ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

काशकुशोदकाः; G₂ कशकुशादयः. — °) B₁ उपासते. T₁ G_{1.4} M यमं राजन्; G₂ धर्मेराजन्. — °) B_{2.6} मूर्तिमंतं; G₁ कीर्तिमंतो. Ś₁ K D₄ युधिष्ठिर; Ń₁ V₁ B₃₋₆ Dn D_{8.5.6} जनाधिप (B_{8.6} °पाः); B_{1.2} D_{1.2} नराधिपाः (D₂ °पः) (for निरामयाः). Text only in S (but note wide variations in the rest, all looking like *lectiones faciliores*).

30 30^a = I. 1. 179^a; 48. 10^a; 114. 61^a; etc., etc. — °) Ś₁ पितृराजसभास्थिताः; D_{8.5} °लोकसभासदः. — °) K₁ D₄ G₂ M₁ (before corr.) असंख्याः; Ń₁ B_{1.2.4.5} Dn D_{1-3.5.6} (G₁ न शक्याः (D₁ °क्या). K₈ शक्या अपरिसंख्यातुं.

31 °) K₂ असंबंधो; Cd as in text. Ń₁ सभा (for हि सा). — °) M₁ कामागमा. K₈ तथा; K₄ T₁ G_{1.2.6} M₂ शुभा; D₄ सुभा (sic) (for सभा).

32 °) Ś₁ K₁ प्रभासती; K₂ प्रवासती; B_{1.2} संभापती; D₁ M₂ प्रभासंति; M₁ प्रभावती. K_{8.4} Ń₁ B_{1.2} D₄ S (except M₂) ज्वलंती च. V₁ B₄₋₆ Dn D_{8.5.6} ज्वलंती भासमाना च. — °) K₂ G_{1.6} तेन (for स्वेन). K₁ पार्थिव; G₂ भास्वता. — °) T₁ यंति. — °) B₁ T₁ G_{8.5} सुवृत्ताः.

33 °) B₁ संतः. K₁ Dn₁ D_{2.4.6} संन्यासिनः; Cd. n as in text. Ś₁ K D₄ राजन्; Ń₁ B₄ Dn D₆ G_{1.6} शुद्धाः; T₁ G₈₋₅ पूताः (for सिद्धाः). — °) Ś₁ K D₄ सिद्धाः; B₆ पुण्याः; T₁ G₈₋₅ सदा (for पूताः). — °) Ś₁ K₈ V₁ भासु (K₈ °स्कर). — °) G_{1.6} वै (for च). K₂ विरजोवराः; K₈ चिरजांबराः; T₁ (after corr.) M₂ विरजांबराः; T₁ (before corr.) °जोबलाः.

34 °) M₁ चित्रांबराश्च. B₅ चित्रतुल्याः. — °) M₂ सर्वे

स्वलित°. — °) K₁ सकृतैः; K_{2.3} B₅ T₁ G_{1.4-6} स्वकृतैः. Ś₁ K D₄ दिव्यैः (for पुण्यैः). — °) Ś₁ परिवारैश्च भूषिताः; K₁ पारिवर्हैश्च भू°; K₂₋₄ V₁ B_{6.6} Dn₁ D_{3.5} परिवर्हैश्च भू°; B₂₋₄ Dn₂ D₄ T₁ G₁₋₄ पारि (G₂ °र) बर्हैर्वि (Dn₂ D₄ श्र) भू°; D₆ * * * * श्र भू°; G₆ परिवर्हैर्वि°; text as in Ń₁ B₁ D_{1.2} G₈ M. Cd cites परिवर्हैः (as in text).

35 °) G₂ सगंधाश्च (for गन्ध°). Ń₁ गंधर्वाश्चासते तत्र. — °) N (except Ś₁) संघना (K₁ संपूर्णाः; K₈ संयमः; B₁ सदना; D₈ पयशाश्चाप्सरो°; T₁ G₃₋₅ शतशोप्सरसां गणाः. — °) K₁₋₈ Ń₁ V₁ B₄₋₆ Dn₂ D₃₋₆ G₁ नृत्यगीतं. B₁₋₃ D_{1.2} वादित्र (B_{2.8} °त्रं) नृत्यगीतानि; T₁ G₂₋₆ M वादित्रनृत्तगीतं च (T₁ °ताश्च). — °) D₂ G_{1.5} हास्यलास्यं. S तथैव च (for च सर्वशः). Ś₁ लास्यं हास्यं च सर्वतः.

36 °) D₅ (by corr.) गंधाश्च (for च गन्धाः). K₁ शब्दगंधाश्च; K_{2.3} गंधाः शिष्टाश्च (for गन्धाः शब्दाश्च). — °) G_{1.3} तस्याः (for तस्यां). G₂ समन्वितताः. V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} तस्यां पार्थिवसत्तम (D₁ [by corr.] °माः; D₂ °मः); B₁ तस्यां पार्थ उपासते. — °) Ń₁ V₁ B D (except D₄) चैव माल्यानि (for माल्यानि च ताम्र). K_{1.2} M₁ ताम्रप°; D_{8.5} ताम्रप°; G₂₋₅ ताम्रपुप°; M₂ ताम्रपुपा°. K₄ V₁ B₂₋₆ D (except D₄) G_{1.2} नित्यशः (for सर्व°).

37 °) Ś₁ K₂₋₄ B_{1.2.6} D_{1.2.4} शतं शत (K₈ °तं) सहस्राणां; G₂ शतशोश्च सहस्राणि. — °) K₁ Ń₁ धर्मिणं तं; K₈ °णां च; B₁ D₂ धर्मिणां तु; B₈ °र्मिणां तां; T₁ G_{1.8-5} M धर्मिष्ठं तं; G₂ धर्मराजं; G₈ °र्मिष्ठा जि (corrupt). B_{8.4} D₁ G_{2.6} प्रजेश्वर (G₈ °रः); B₆ जनेश्वरं. — °) S महात्मानो (G₂ तदा राजन्). — °) Ń₁ तपस्विनः; D_{1.2} मनस्विनं; G₁ यशस्विनः. G₂ रूपवंतः स्वलंकृताः.

38 °) K₈ D₂ इदृशी. G_{1.6} महाराज (for सभा

९

नारद उवाच ।

युधिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्य सितप्रभा ।
 प्रमाणेन यथा याम्या शुभप्राकारतोरणा ॥ १
 अन्तःसलिलमास्थाय विहिता विश्वकर्मणा ।
 दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युता ॥ २
 नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
 अवतानैस्तथा गुल्मैः पुष्पमञ्जरिधारिभिः ॥ ३

तथा शकुनयस्तस्यां नानारूपा मृदुस्वराः ।
 अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४
 सा सभा सुखसंस्पर्शा न शीता न च घर्मदा ।
 वैश्मासनवती रम्या सिता वरुणपालिता ॥ ५
 यस्यामास्ते स वरुणो वारुण्या सह भारत ।
 दिव्यरत्नाम्बरधरो भूपणैरुपशोभितः ॥ ६
 स्रग्विणो भूपिताश्चापि दिव्यमाल्यानुकर्षिणः ।

C. 2. 359
 B. 2. 9. 7
 K. 2. 9. 8

राजन्). — ^b) G₃ 'राजस्य धीमतः. — K₃ reads 38^{ed} after नारद उ' of the next adhy. — ^c) M₂ 'णस्य च (for 'णस्यापि). G₄ पश्यामि (for वश्यामि). — ^d) B (except B₅) D_{1, 2} कांचनमालिनी; G_{1, 6} M₂ पुष्करमालिनः. — After 38, $\tilde{N}$ ₁ ins.:

96* त्वमेकाग्रमना राजस्रवधारय पार्थिव ।

Colophon. — *Sub-parvan*: $\tilde{N}$ ₁ V₁ लोकपालसभा-
 ह्यान. — *Adhy. name*: N (except K_{1, 2} B_{1, 6}) G₁ M₁
 यम (K₃ वैवस्वत)सभावर्णनं; M₂ सभावर्णनं. — *Adhy. no.*
 (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 2. 3 $\tilde{N}$ ₁
 V₁ D_n S 8 (as in text); D₃ 7. — *S'loka no.*: K₂
 D_{1, 2} 40; K₃ 39; D_n 41.

9

1 After the ref., K₃ (wrongly) reads 38^{ed} of the previous adhy. — ^a) K₃ सभा दिव्या; B_{1-3, 6} D_{1, 2} सभा रम्या. — ^b) $\tilde{S}$ ₁ वरुणस्य सितप्रभा; K V₁ B D 'णस्यामितप्रभा (K₃ 'भो). — ^c) K₃ शुभप्रकार; D_n G_{3, 6} शुभप्रा; G_{2, 4} शुभा प्रा.

2 ^b) $\tilde{S}$ ₁ D₄ G₆ निर्मिता (for विहि°). — ^c) K_{2, 3} $\tilde{N}$ ₁ V₁ B (except B₂) D_n D_{3, 5, 6} दिव्ये रत्न°. G₃ (before corr.) पुष्पैः (for वृक्षैः). — ^d) V₁ 'प्रदैर्मता; D₁ 'फलैर्युता; G_{1, 4, 6} 'प्रदैर्युतां (G₄ 'तं).

3 ^a) $\tilde{S}$ ₁ नीलापीतासितश्यामैः; K₁ G_{1, 2} M₂ नीलपीत-
 सित (G₂ 'पीतहरि°); K₄ B_{3, 6} 'पीतासि (B₆ 'सि)तैः
 श्यामैः; B₁ D_{1, 8} 'पीताशित (D₁ 'तः)श्यामैः. C_n cites
 सिताः (= बद्धः), after its gloss on अवतानैः in 3°;
 perhaps it reads as in the Bombay ed., 'पीतैः सिताः

श्यामैः. — ^b) K₁ शतैर्; B₁ शितैर्; D_n 2 सीतैर्; G₃
 स्थितैर्. — ^c) $\tilde{S}$ ₁ बहुनाखैस्; $\tilde{N}$ ₁ T₁ G (except G₂)
 भवदातैस्; all comm. अवतानैः (as in text). For C_n
 cf. v.l. of 3°. — ^d) V₁ B₃₋₅ D_n D_{3, 5, 6} मंजरी-
 जालधारिभिः.

4 ^a) B₁ ततः (for तथा). M₁ शकुंतयस्. K₁ रम्या;
 K₃ तस्य (for तस्यां). K₄ D₄ तस्यां तथा शकुनयो. — ^b)
 S नानावर्णा (G₃ 'र्ण). $\tilde{S}$ ₁ K_{1, 3, 4} D₄ G_{1, 4} (by corr.). G₂
 M₂ मृदुस्वनाः (K₃ 'कराः). V₁ B_{1, 5} D_n D_{3, 5, 6} विचित्रा
 मधुरस्वराः. — ^c) K₁ S (except G₆) अनिर्देश्य.

5 ^a) K₁ हिमसंस्पर्शा; M₂ सुमुखंस्पर्शा. — ^b) S
 नातिशीता न घर्मदा. — ^c) = 2. 7. 3°. $\tilde{N}$ ₁ दिव्या; S
 शुभा° (G₂ हेमा°). — ^d) K_{2, 4} शता; B₁ D₃ शिता; C_d
 as in text. S वरुणसंमता.

6 ^a) T₁ G_{1, 3-6} M₂ तस्यामा (G₃ तस्या आ)मे. $\tilde{S}$ ₁
 K_{1, 4} स्स; B₁ D_{1, 2} च; G₆ तु (for स). K₃ वरुणे. G₂
 तत्रास्ते वरुणो राजा. — G_{1, 6} om. from 6^b up to prior
 half of line 2 of 97*. — ^b) K₄ D_{1, 2} वरुण्या. $\tilde{N}$ ₁
 भारतः. V₁ B₃₋₅ D_n D₃₋₆ वा (B₅ व)रुण्या च समन्वितः.
 — ^c) $\tilde{S}$ ₁ K D_n 1 दिव्यरत्नाम्बरधरो; S (G_{1, 6} om.)
 दिव्यमाल्यां (G_{2, 3} 'रत्नां)बरधरा. — ^d) K₃ G₂ भूपणैरुप-
 शोभिता; $\tilde{N}$ ₁ V₁ B₃₋₅ D_n D₃₋₆ दिव्याभरण ($\tilde{N}$ ₁ 'लंकार-
 भूषितः; T₁ G₃₋₅ M दिव्यरत्नविभूषिता. — S ins. after 6
 (G_{1, 6}, which om. from 6^b up to prior half of line 2
 of the foll. passage, ins. after 6^a):

97* द्वितीयेन तु नाम्ना या गौरीति भुवि विश्रुता ।

पत्न्या स वरुणो देवः प्रमोदति सुखी सुखम् ।

[(L. 1) G₂ वै (for या). G₄ विख्याता (for विश्रुता).]

G_{2, 4} cont.:

C. 2. 359
B. 2. 9. 7
K. 2. 9. 8

आदित्यास्तत्र वरुणं जलेश्वरमुपासते ॥ ७
वासुकिस्तक्षकश्चैव नागश्चैरावतस्तथा ।
कृष्णश्च लोहितश्चैव पद्मश्चित्रश्च वीर्यवान् ॥ ८
कम्बलाश्वतरौ नागौ धृतराष्ट्रबलाहकौ ।
मणिमान्कुण्डलधरः कर्कोटकधनंजयौ ॥ ९

98* दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यालंकारभूषिता ।

7 ^a) B_{1.2.6} D_{1.2} सर्वे (for चापि). $\tilde{N}_1$ V₁ B₃₋₅ D₁₁ D_{3.5.6} स्रवित्रो दिव्यगंधाश्च; M₁ स्रग्धरो भूषितश्चापि. — ^b) $\tilde{S}_1$ दिव्यमाल्यविभूषिताः; K $\tilde{N}_1$ D₄ *माल्यप्रक(K₁ *माद्या प्रक; K₁ *माल्यप्रव)पिंगः; V₁ B₃₋₅ D₁₁ D_{3.5.6} *गंधानुलेपनाः; B_{1.2.6} D_{1.2} *माल्यपरिच्छदाः; S (except G₂) *माल्यानुलेपनाः. See Addenda.

8 G₄ om. (hapl.) from S^b up to prior half of line 2 of 99*. — ^b) K₁ नागास्वैरा^०; D₁ भागश्चैरा^०. [The reading ऐरावणस् of the Calcutta edition is nowhere recorded.]. — ^c) K₂ कृष्णश्च; K₃ वृष्णश्च. K₂ लोहिताश्चैव. — ^d) K_{1.4} D₁₁ D₃₋₆ G₁ पद्मचित्रश्च; K₂ स्रश्चित्र^०; D_{11.2} G₂ पद्मपत्र^०; D_{1.2} यमश्चित्र^०. B_{1-3.6} D_{1.2} भारत (for वीर्यवान्).

9 G₄ om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). — ^b) G₁₋₂ M₁ *बलाहकौ. — S ins. after 9^{ab} (G₄, which om. from S^b up to prior half of line 2 of the foll. passage, ins. after S^a; M₁ om. line 1):

99* मणिश्च मणिनागश्च नागः शङ्खनखस्तथा ।
कौरव्यः स्वस्तिकश्चैव एलापुत्रः सुवामनः ।
अपराजितश्च दोषश्च नन्दकः पूरणस्तथा ।
अभीकः शिभिकः श्वेतो भद्रो भद्रेश्वरस्तथा ।

[(L. 1) G₂ मणिनागश्च नागश्च; G₃ मणिश्च मणिनागश्च. G₂ मणिः (for नामः). G₁ शङ्खन^०; M₂ अखण^०. — (L. 2) T₁ G₁₋₃ M₁ कौरव्य. G_{1.6} एलापुत्रोश्च वामनः; G₂ *पुत्रश्च वा^०; M *पुत्र. स वा^०. — (L. 3) M₁ जोष^०; M₂ योष्य^० (for दोष^०). G₂ अपराजितो ज्योतिषश्च (for prior half). G₃ पूरक^०. G₁ अपराजितश्च दौषानन्दः पूरणस्तथा; G₆ अपराजित ऊषा च नन्दः पूरणक(sup. lin. न)स्तथा. — (L. 4) G_{1.4} अभीकः; G_{2.8} M₂ अहिकः. T₁ शिभिकश्चेतो; G_{1.6} *कश्चैव; G₂ रोहिकश्चैव; G₃ शिशुकश्चेतो; G₄ M₂ शिहिक(M₂ *कः)श्चेतो; M₁ सुनकश्चैव. — ^c) G₁ मणिमान्. K₃ कुंडलधराः; $\tilde{N}_1$ कमंडलुधरः (hypermetric); V₁ B D₁₁ D_{1-8.5.6} कुं(B₆ दं)डधारश्च; D₄ कुंड*धरः; T₁ G_{1.6} भिडिकमोरः; G₂ पिंडकः सारः; G₃₋₅ भि(G₃ भं)डिकसारः; M₁ गणिकस्वारः; M₂ गंडिकस्वारः.

प्रह्लादो मूपिकादश्च तथैव जनमेजयः ।
पताकिनो मण्डलिनः फणवन्तश्च सर्वशः ॥ १०
एते चान्ये च बहवः सर्पास्तस्यां युधिष्ठिर ।
उपासते महात्मानं वरुणं विगतकृमाः ॥ ११
बलिर्वैरोचनो राजा नरकः पृथिवीजयः ।

— ^a) = 1. 31. 5^d; 5. 101. 9^b. $\tilde{S}_1$ S (except T₁ G₂) कार्कोटक^०; K₃ ककेटक^०. — After 9, N ins.:

100* पाणिमान्कुण्डधारश्च बलवान्पृथिवीपते ।

[V₁ कुण्डकश्चैव; B_{3.5} D₆ कुंडकश्चैव; B₄ कुंडलकश्चैव (for कुण्डधारश्च). $\tilde{S}_1$ एणीमान्कुण्डकश्चैव; K D₃ एणी मार्कडकश्चैव; $\tilde{N}_1$ एलावान्कुण्डकश्चैव; B_{1.2.6} D_{1.2} एणीशो गं(B₁ *शो गुं; D₁ *रा गं)डकश्चैव; D_{3.5} गणिमान्कुण्ड(D₅ *कुंडु)कश्चैव. K_{3.4} D₄ माल्यामान्. K₁ पूर्वरीपति^०; B₂ अरुनीपते.]

10 ^a) K₄ B₇ 6 D₁₁ D_{1-3.5} प्रह्लादो; G₁ प्रसादो. T₁ G_{3.4} मूपिकादस्तु (G₄ *दैश्च). K₁ प्राह्लादो मूपकश्चैव; K₂ अनुह्लादो मूषिकारस्; K₃ अनुह्लादो मूपिकादस्; B₁ प्रह्लादो मूपिकश्चैव. — ^c) $\tilde{N}_1$ पिनाकिनो; D₈ एताकिनो. K₂ मंडिनः (sic), D₁ मंडलेन; T₁ मंडलीनः; G₅ मंडलिना. G₁ पाताकिनो मंडलीनः; G₂ पाकिनो मंडलीनश्च. — ^d) $\tilde{S}_1$ D_{11.2} D₃₋₅ G₃ फणावंतश्च; D₆ फणवन्तश्च; G₂ पणवंतश्च. B_{1.2.6} D_{1.2} भारत (for सर्वशः). — After 10, S ins.:

101* अर्थो धर्मश्च कामश्च वसुः कपिल एव च ।

अनन्तश्च महानागो यं स दृष्ट्वा जलेश्वरः ।

अभ्यर्चयति स्फकारैरासनेन च तं विभुम् ।

वासुकिप्रमुखाश्चैव सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ।

अनुज्ञाताश्च दोषेण यथार्हमुपविश्य च । [5]

[(L. 1) G₅ आर्थो. — (L. 2) G₂ अनन्त^० (for अनन्त^०). G_{1.6} मम; M₁ यं च (for यं स). G_{5.6} M₁ जलेश्वर. — (L. 3) G₂ विभुः; G₂ मुवि; G₆ प्रभु. — (L. 4) G_{1.6} तथा (for स्थिताः). — (L. 5) G_{1.6} *ज्ञाता विशे^०. T₁ G₁ यथार्थम्.]

11 ^b) K₂ सर्पान्तस्या; B_{1.3.4.6} D_{1.2} त(B₁ य)स्वां सर्पा; B₅ D_{3.5.6} M₂ तत्र सर्पा; T₁ G (except G₅) M₁ सर्पान्तर. — After 11^{ab}, S ins.:

102* वैनतेयश्च गरुडो ये चान्ये परिचारिणः ।

[G₂ M₁ चास्य (for चान्ये). G_{1.6} परिचारकाः; G₅ *चारणः; M₁ वारिचारिणः.]

— ^a) S विगतज्वराः.

12 ^a) K₁ G₄ चैव; K₄ V₁ B_{1.2.6} D₂ राजन्; G₂ तत्र (for राजा). $\tilde{S}_1$ बडिर्वैरोचनो राजन्; K_{2.8} बलिवै(K₃ *वि)रोचनश्चैव; B₃ D₁ बलिर्वैरोचनो राजन्; T₁ G_{1.2.5.6} M

प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च कालखञ्जाश्च सर्वशः ॥ १२
 सहनुर्दुर्मुखः शङ्खः सुमनाः सुमतिः स्वनः ।
 घटोदरो महापार्श्वः ऋथनः पिठरस्तथा ॥ १३
 विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपोऽथ महाशिराः ।
 दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा दशधरः ॥ १४
 कैटभो विटद्रुतश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः ।
 दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः ॥ १५

स्रग्विणो मौलिनः सर्वे तथा दिव्यपरिच्छदाः ।
 सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥ १६
 ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशस्थिताः सदा ।
 उपासते महात्मानं सर्वे सुचरितव्रताः ॥ १७
 तथा समुद्राश्चत्वारो नदी भागीरथी च या ।
 कालिन्दी विदिशा वेण्णा नर्मदा वेगवाहिनी ॥ १८
 विपाशा च शतद्रुश्च चन्द्रभागा सरस्वती ।

C. 2 371
 B. 2. 9. 19
 K. 2. 9 23

बलिवैरो (G⁸ °मा)चनिश्चैव. — ^b) G⁶ सुनरः (for नरकः).
 Ś1 K D1. 8. 4 G1. 2. 6 पृथिवीजयः. — ^c) K B1-3. 5 D1. 2. 5
 प्रह्लादोः; Ñ1 V1 B4. 6 Dn D4 संह्रादोः; G1 प्रस्त्रादोः; G⁸
 प्रह्लादो. D1 विप्रवर्तिश्च. — ^d) K1 कलंकजाश्च; K² काल-
 खंजाश्च; Ñ1 V1 B (except B4) D1. 2. 6 कंजाश्च; S °केयाश्च.
 Ñ1 V1 B⁸⁻⁵ Dn Ds. 5. 6 दानवाः (for सर्वशः).

13 D⁴ om. 13^{ab}. — ^a) Ś1 S सुमुणोः; B² सुतनुर
 (for सहनुर). B⁵ om. from शङ्खः up to 15^b. K1
 G1. 6 चैव (for शङ्खः). — ^b) K² सुमुनाः; V1 सुप्रामा;
 Dn1 सुनामा (for सुमनाः). K⁴ B1 T1 G²⁻⁵ M1
 सुमतिस्व (B1 °सु)नः; D1 शुभनिस्वनः. K1 स्वनुः; K^{2. 8}
 पुनः; V1 Dn(1) ततः (for स्वनः). B⁸ D^{8. 6} सुनामा स-
 (D⁶ सं)मनिस्व (D³ °श्च)नः; G1. 6 सुशंखः सुसुख (G⁶
 सुखद)स्तथा. — ^c) G² घटोदयो. K⁸ महापार्श्वः; T1 °पार्श्व
 (sic). K1 घटोदरमहापार्श्वः. — ^d) K1 ऋथनिः; K²
 °थमः; K³ °ठनः; D1 कुथनः; D³ कृ°; D⁶ क°; S ऋथ (T1
 कुथः; K1 कथः; G² कृतः; G⁴ कथ)श्च. Ś1 पिठिरसः; K1
 परवसः; K³ पिवरसः; Dn1 पठिरसः; T1 G पितरसः; M1
 विकलसः; M² विरतसः.

14 B⁵ om. 14 (cf. v.l. 13). — ^a) T1 विश्वरूपा.
 Ñ1 V1 B^{2. 4} Dn D^{8. 5} G^{2. 3. 5. 6} स्व (B² वि)रूपश्च. K⁸
 D⁴ विश्वरूपश्च रूपश्च. — ^b) B² सुरूपोथः; S वि (G⁶ सु)-
 रूपश्च. V1 महासुराः; G1. 6 महारथः. — ^c) D⁴ °ग्रीवाश्च.
 K⁸ वाल्मीकोः; T1 G^{8. 4} शापी च; G1. 5. 6 M शाली च (for
 वाली च). — ^d) K⁸ मेघवासो. K1 दसाधरः; K²
 निशाचरः; B1 (m as in text) दशाधरः; B^{8. 4} दशाननः;
 Dn² दिशांबरः; D1 दशांबरः. T1 G^{4. 5} मेघ (T1 before
 corr. °घा)वासश्च भारतः; G1 मेखवाहश्च मोहनः; G² मेघवासा
 विरोचनः; G⁸ वाहश्च भारतः; G⁶ वाहश्च मेघनः; M1 °वासी
 च भारतः; M² वासाश्च भारतः.

15 B⁵ om. 15^{ab} (cf. v.l. 13). — ^a) K1 दोभाभोः;
 K² टैट°; K³ टैट्ट°; Ñ1 B D^{2. 6} टिट्टि°; Dn(1) टिट्टो
 (Dn⁸ °भो); D1. 8. 6 टी (D1 टि)टिभोः; D⁴ टिट्टे°; T1 G^{2. 8. 6}

दोदुहो (T1 °ही; G⁶ °भो); G¹ दोवूहे; G⁸ M गोदुहो; G⁶
 दोदुहो. K1. 8. 4 विटसूदश्च; K² विकटस्तश्च; Ñ1 V1 B^{2. 4}
 Dn D^{8. 5. 6} विटभूतश्च; B1 वीटवृत्°; B1m. 3. 6 D1. 2
 विकटाभ°; D⁴ विपाम*श्च; T1 विगवृह°; G1 विभ्रवृह°; G²
 विटदोह°; G⁸ घटवृप°; G⁴ विटवृह°; G⁶ विगवृभ°; G⁶
 विभ्रवृ*श्च; M1 विदवृह°; M² विदुहश्चैव. — ^b) Ś1 B⁴ D1. 2
 प्रह्लादश्च (cf. 10^a, 12^a); K1 Ñ1 V1 B^{8. 6} प्रह्लादश्च; K⁸
 संह्रादाश्च; D⁴ स हादश्च; S प्रभव (M1 °वह)श्च. K³ B⁴ D²
 चंद्रतापनः; K⁴ D1 चंड°; G1 चंद्रताप*कः; G² वाहनः; G⁶
 पातकः. — ^d) K^{2. 8} B1. 2. 6 D1. 2 °उजलित° (for
 °रुचिर°).

16 ^a) Ñ1 B1-3. 6 D1. 2 G1-3 मालिनः (for मौलि°).
 V1 B⁵ D^{3. 6} स्रग्विणो मालिनश्चैव; B⁴ Dn D⁸ °णो
 मौलिनश्चैव. — ^b) B1. 2. 6 D1. 2 दिव्यगंधपरिच्छदाः; S सर्वे
 च (G1. 6 सु) चरितव्रताः (cf. 17^a). — ^c) K1 तत्र (for
 शूराः). — ^d) Ś1 K³ G² विगतमृत्यवः; Ñ1 B1 D1. 2
 विहतमृत्यवः; V1 B^{2. 8. 6} समर°; T1 G1. 8-6 M विजित°.

17 ^a) K⁴ तस्यां ते (by transp.). S ते तत्र वरुणं
 पार्श्वे. — ^b) Ś1 धर्मपाशहिताः; K⁴ धर्म पाशशिनाः (corr.
 to °नः); Ñ1 V1 B D °घरं (B³ करं; D⁴ °सितः); T1 M
 °सिताः; G1-4 °ज्ञा (G⁸ °ज्ञ)स्थिताः. — ^c) K1 उपासंते; D1
 सपा (road °मा)सते. D⁴ महात्मानः. — ^d) S सर्वे दिव्य-
 परिच्छदाः (cf. 16^b).

18 ^b) V1 B²⁻⁵ Dn D^{3. 6} च सा; B^{2. 6} तथा; D⁸
 [इ]व सा. — ^c) Ś1 कालिनी. K G² विशादा (K⁴
 विदशा); B⁵ विदिषा; D⁶ दिविशा; G1 विविशा; G⁶
 विरिशा. K1 वैष्णा; K² Ñ1 V1 B^{2. 3. 6} D वेणा (Dn1
 °श्मा); K⁸ वेण्या; K⁴ वेणुः; B⁸ रेवा; T1 G^{8. 4} M²
 (sup. lin. as in text) वेण्णा; G1 वेण्णा; G² बाणा; G⁸
 बण्णा. — ^d) Ś1 K⁴ D⁴ कावेरी च सरित्वा (= 20^b); G1
 नर्मदा चैव वाहिनी; G⁶ नर्मदायैश्वाहिनी.

19 ^a) K1 शतद्रुश्च; K² D⁸ G1 शतद्रु च; K⁴ D1. 2. 4. 5
 G² M² शतद्रुश्च; T1 शतद्रुश्च. — ^c) K⁸ इंरावती; G² भारा°.

C. 2. 372
B. 2. 9. 19
K. 2. 9. 23

इरावती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदस्तथा ॥ १९
गोदावरी कृष्णवेण्णा कावेरी च सरिद्वरा ।
एताश्चान्याश्च सरितस्तीर्थानि च सरांसि च ॥ २०
कृपाश्च सप्रस्रवणा देहवन्तो युधिष्ठिर ।
पल्वलानि तडागानि देहवन्त्यथ भारत ॥ २१
दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महीधराः ।
उपासते महात्मानं सर्वे जलचरास्तथा ॥ २२

गीतवादित्रवन्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
स्तुवन्तो वरुणं तस्यां सर्व एव समासते ॥ २३
महीधरा रत्नवन्तो रसा येषु प्रतिष्ठिताः ।
सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमीश्वरमुपासते ॥ २४
एषा मया संपतता वारुणी भरतर्षभ ।
दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुबेरस्य सभां शृणु ॥ २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

— ^a) B (except B₄) D G₂ देवनदी (D₁ 'दीस्').
20 ^a) K₁ कृष्णवेला; K₂ कृदावेसा; K₃ कृष्णवेणा; K₄
T₁ G₁. 2. 4-0 'वेणी; N₁ V₁ B₄-0 D G₂ 'वेणा; B₂ 'वेण्या;
M₂ 'वेण्णा. — ^b) Ś₁ K₄ D₄ (also as in text) नर्मदा
वेगवाहिनी (= 18^d); S कावेरी सरितां वरा. — After
20^{ab}, V₁ B D ins. (cf. 105*):

103* किपुना च विशल्या च तथा वैतरणी नदी ।
तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणश्चापि महानदः ।
चर्मण्वती तथा चैव पर्णाशा च महानदी ।
सरयूर्वारवत्याथ लाङ्गली च सरिद्वरा ।

[(L. 1) V₁ B₁. 0 D₂ कंपना च; D₁ कंपाना. B₂
विशाला च. D₁ नदी वैतरणी तदा. — (L. 2) D₁ ज्येष्ठला; D₂
वेष्ठिला; D₃ श्रेष्ठिला. B₂ नामा; D₁. 2 रामा (for चैव). V₁
B₁. 8 शोणक्षेव. — (L. 3) D₁. 2 दृषदती (for तथा चैव). B₁
पूर्णशा च; D₁. 2 फाल्गुनी च. — (L. 4) V₁ B₂ D₂. 4. 5
सरयूर्वारवत्या (D₄ 'कथा) च; B₂ 'यूर्वाररम्या च; B₂. 4 'यूर्गहकी
चैव; B₂ शरयूर्वाचिचपला; D₁ सरयूर्वाल्लिखिल्या च; D₂ 'युद्धारव-
त्याश्च. B₂ नदिनी; D₂ नाग्निनी (for लाङ्गली).]
— B (B₁ marg.) Dn D₄ (om. line 2) cont.:

104* करतोया तथात्रेयी लौहिल्यश्च महानदः ।
लङ्गनी गोमती चैव संख्या त्रिस्तोतसा तथा ।

[(L. 1) B₂ महाऋदः. — (L. 2) Dn (1) लंघती. B₂
तथान्या च सरिद्वरा; B₄ संख्या त्रिस्तोतसा अपि; Dn (1) संख्या
त्रिस्तो (Dn₁ 'श्रो)तसी तथा.]

— On the other hand, S ins. after 20^{ab} (G₁. 6 ins.
line 1 only; cf. 103*):

105* कम्बुदा च विशल्या च कौशिकी गोमती तथा ।

देविका च विपङ्का च तथा वैतरणी नदी ।

तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणश्चैव महानदः ।

चर्मण्वती श्वेतनदी फल्गुना च महानदी ।

सरयूर्वीरवल्केला कुलिश्च सरितस्तथा । [5]

[(L. 1) T₁ G₂ विशर्या; M₁ विशाल्या. G₁. 6 कौरी च; G₂

काशिकी. T₁ गोमतिस्; G₁. 6 कुलिशा; G₂ गौतमी; G₃ कौमुदी
(for गोमती). — (L. 2) T₁ देवीका च; G₂ देविकापि. G₂
सुवंगा; G₂ विशंका (for विपङ्का). M देविका चापि वंगा च.
— (L. 3) G₂ तृतीयज्येष्ठिलाश्चैव. G₂ ऐण* (for शोण*).
— (L. 4) G₂ पशुपाला; G₂ फल्गुनी च; M बहु (M₂ 'ल्यु)सा
च. — (L. 5) G₂ साधुश्चिरपकेला (sic); G₂. 4 सरयूर्वीरवल्के
(G₄ 'कें)ला; M₁ 'युश्चिन्नवल्का च; M₂ 'यूरेकवप्रा च. T₁ कुर्याश्च;
G₂ कुलिश्च; G₂ M₁ कुल्याश्च; G₂ कुलिश्च; M₂ कुल्यश्च.]
— ^a) N राजेंद्र (for सरितस्). — After 20^a, N ins.:

106*

सुतीर्था लोकविश्रुताः ।

सरितः सर्वतश्चान्यास.

— After 20, S ins.:

107* हृदाश्च वरुणं देवं सभायां पशुपासते ।

21 ^a) V₁ सुप्रस्रं; D₁ भद्रश्च; D₂. 5 सप्रश्च; D₂
सप्रस्रवर्णा. K₁-8 S कृपाः प्रस्र (K₁-8 'श्च)वणाश्चैव. — T₁
G₁. 5. 6 M om. 21^{ad}. — ^a) Ś₁ तडाकानि; G₂. 8 तडा-
कानि. — ^a) K₁ V₁ G₂ देहवंति च; Dn₂ 'वंत्यत्र.

22 S transp. 22^{ab} and 22^{ad}. — ^a) K₄ D₄ दिशः
सर्वा; S दिशश्चाथ. — ^b) T₁ G₂-5 M सर्वे चैव; G₁. 6
तथैव च; G₂ विदिशश्च (for तथा सर्वे). T₁ महीरथाः.
— ^a) K₁ उपासंते. K₂ महात्मानः. — ^a) N₁ V₁ B₂
D₁. 2 जलधरास्तथा; G₂ 'चराश्च ये.

23 ^a) G₂ 'त्रचुचैश्च; G₂ 'त्रवादाश्च. — ^b) Ś₁ सर्वे
चाप्सरसां. — ^a) K₄ देवं (for तस्यां). S (except G₂)
स्तुवंतस्त्र वरुणं. — ^a) Ś₁ सर्वे एवमुपासते; T₁ G₂-5 M
सभायां च समा; G₁. 6 सभायां पशुपा. — After 23, B₂. 6
Dn D₁. 2 ins. 108* (B₂ Dn om. 24^{ab}).

24 G₂ om. 24; B₂ Dn (1) om. 24^{ab}. B₂ D₁. 2
read 24 after 108*. — ^a) B₂ महनीया (for मही*).
M₂ रत्नवहा (for 'वन्तो). — ^b) Ś₁ K₁. 4 N₁ V₁ B₂-6
D₁-4. 6 T₁ रसा ये च; B₁ रसायां सु; D₂ धरण्यां ये; M₂
अन्ये ये च (for रसा येषु). K₁ प्रतिश्रुताः. — V₁ B₁. 8-5

१०

नारद उवाच ।

सभा वैश्रवणी राजञ्शतयोजनमायता ।
विस्तीर्णा सप्ततिश्चैव योजनानि सितप्रभा ॥ १
तपसा निर्मिता राजन्स्वयं वैश्रवणेन सा ।
शशिप्रभा खेचरीणां कैलासशिखरोपमा ॥ २

गुह्यकैरुह्यमाना सा खे विषक्तेव दृश्यते ।
दिव्या हेममयैरुच्चैः पादपैरुपशोभिता ॥ ३
रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।
सिताभ्रशिखराकारा पुवमानेव दृश्यते ॥ ४
तस्यां वैश्रवणो राजा विचित्राभरणाम्बरः ।

C. 2. 367
B. 2. 10. 5
K. 2. 10. 5

Ds-6 S (except G₂, which om. 24) ins. after 24^{ab} :
B₂(om. line 1).6 Dn (om. line 1) D₁.2 ins.
after 23 :

108* कथयन्तः सुमधुराः कथास्तत्र समासते ।
वारुणश्च तथा मन्त्री सुनाभः पर्युपासते ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो गोनाम्ना पुष्करेण च ।

[(L. 1) D₁ कथयन्त सुमधुराः (marg. sec. m. सुमंगल्याः);
G₁.6 *यन्तश्च मधुराः. T₁ G₁.8-6 M कथास्ते तु. — (L. 2)
B₁ वरुणस्य; B₂ वारुणस्य; D₄ वरुणश्च. T₁ G₁.8-6 M वरुणस्य
महामन्त्री (G₄ *त्रं). D₄ सुनाभाः; G₁.6 सुनादः. B₁-8.6
D₁.2 सुमहाबलः; T₁ G₁.8-6 M परिसेवते. — (L. 3) D₈
गोनाम्ना; G₁ गोनात्ता. V₁ B₁m G₁.6 पुष्करेणः.]
— Thereafter B₆ D₁.2 read 24. — *) K₁.8 D₈.4
M₂ *ह्वन्तश्च. — *) V₁ B₆ जले* (for तमी*).

25 *) Ś₁ ते कथिता; K₂ संतपना; K₄ सुसंचारा; B₁.2.6
D₁.2 T₁ संचरता; G₁ संप्रत*; G₅.6 संप्रगी*. D₈.6 पृषा मया
(D₈ मय) सभा तात. — *) B₁ वरुणस्य महात्मनः. — *)
Ś₁ तु तां (for सभां).

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś₁ V₁ लोकपालसभा-
रूपान. — *Adhy. name*: Ś₁ K₈.4 Ś₁ V₁ B₈-5 D
(except D₈.6) G₁ M₁ वरुण(D₁.2 वारुणि)सभावर्णनं; B₂
वारनीसभा (sic). — *Adhy. no.* (figures, words or
both): K₁(marg. sec. m.) D₈ 8; K₂.8 Ś₁ V₁ S 9
(as in text). — *S'loka no.*: K₂.8 25; Dn 29;
D₁.2 30; M₁ 35.

10

1 *) K₂.8 वैश्रवणि. — *) K₂ शतयोजनमायता; K₈
*मायुता; D₁.2 *विस्वरा. — *) K₁ सप्ततिश्चैव; K₂ B₈ D₈
सप्तति चैव; Dn₁ D₁ सप्तभिश्चैव. — *) K₄ B₁.8 D₁.2 G₂
योजनानां. K₈ शतं प्रभो; K₄ शतप्रभा; B₁ शित*;
D₈ सितः प्रभा.

2 *) Ś₁ N₁ V₁ B₈ Dn D₁.6 M₂ निर्जिता; K₃
निर्मितो. K₄ तपसा निर्मितोऽप्रेण. — *) G₄ स्वया; M₂
सभा. K₁-8 हि (for सा). — *) K₁ खेचराणा; K₂
*रणां; K₈ *रणं; K₄ T₁ *रणा; N₁ Dn (!) D₆ *प्रावरणा; V₁
B D₁-8.5 G₈ खेचरी (B₈ *रा) सा; D₄ (2.4.5 *राणां; G₁
व्यचाराणां; G₆ भूरुचिरा; M खेचरा च (M₂ सा). See
Addenda. — *) K D₆ कैलाश*.

3 *) K₂ गुह्यकैरुह्य*; B₂ गुह्यकैरुह्य*; D₈ T₁ G₁-4 M₁
(inf. lin. as in text) *कैरुह्य*. D₄ गुह्य * * * माना सा.
— *) Ś₁ वसन्तीव; K₁ विभक्तैव; K₂ विवीक्तव (corrupt);
V₁ B₁ D₄ विभक्तैव; B₂-4 D₈ विसक्तेव (B₄m विशन्तीव).
Cd cites विषक्ता (as in text). B₁.2.4 m. 5.6 D शोभते
(for दृश्य*). — G₄ om. (hapl.) 3^a-4^d. — *) K₁-8
N₁ V₁ D₁.2 दिव्यहेम (K₈ *देह)मयैरुच्चैः; K₄ Dn₂ G₁-8
दिव्या हेममयैरुच्चैः (Dn₂ *रंगैः); T₁ G₅.6 M दिव्येहेम-
मयैरुच्चैः. — *) B₈-6 Dn₁ D₈-6 G₆ प्रा(Dn₁ प्र)-
सादिरुपशोभिता (B₄ *भते); Dn₂ विद्युन्निरिव चित्रिता
(cf. 109*).

4 G₄ om. 4 (of. v.l. 3). — *) K₁.2.4 D₁.2 T₁
G₅ M रश्मिवती; B₂.6 रश्मिमती; G₁.6 *मंती; G₂
अर्विष्मती; G₈ अर्विष्मद्भिर. Ś₁ K₂.8 भासुरा च; N₁
भास्वरी सा; B₂.6 D₁.2 भास्व(B₂ *स्व)ती च. V₁ B₈-5
Dn D₈-6 महारत्न(B₄ *थि)वती (D₄ *न्ति) चित्रा; B₁
कश्मीरचित्रभानोस्तु. — *) K₈ दिव्यगंध. — *) B₁.2.5
D₁.2 सिताभ्रशिखरा*; S (G₄ om.) सिताभ्रनिचया*. — *)
N₁ V₁ खे विभक्तैव ह*; B (except B₅) D₁.2 हेमतोरण-
शोभिता. — After 4, N ins.:

109* दिव्या हेममयैरुच्चैर्विद्युन्निरिव चित्रिता ।

[Cf. 3^{ed}, of which this is a variant. K₂.8
दिव्यहेममयैः स्तंभैर्; N₁ V₁ दिव्य *थैरुच्चैर्; B₁-4.6 D₁.2
दिव्यहे (B₁.8.4 *व्येहे)ममयैः शंभैर्. Dn₂ दिव्यहेममयैरुच्चैः प्राप्ता-
दैरुपशोभिता.]

5 *) B₁ विचित्रास्तरणायुधः; G₄ *त्रांबरभूषणः. — *)
N₁ V₁ B₃-6 Dn D₈-6 क्षीसहस्रैर् (B₆ *सहस्रैर्)तः. D₂ तेजं-

C. 2. 386
B. 2. 10. 6
K. 2. 10. 6

स्त्रीसहस्रावृत्तः श्रीमानास्ते ज्वलितकुण्डलः ॥ ५
दिवाकरनिभे पुण्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
दिव्यपादोपधाने च निषण्णः परमासने ॥ ६
मन्दाराणामुदाराणां वनानि सुरभीणि च ।
सौगन्धिकानां चादाय गन्धान्गन्धवहः शुचिः ॥ ७
नलिन्याश्चालकाख्यायाश्चन्दनानां वनस्य च ।
मनोहृदयसंह्लादी वायुस्तमुपसेवते ॥ ८

(for आस्ते). K₁ कलित° (for ज्वलित°). T₁ G_{3.5} M सहित(G₈ M₂ °तै)स्त्रिदशैः सार्धमास्ते रुचिरकुण्डलः; G_{1.6} सहितस्त्रिदशै रम्यै(G₈ °शैः सन्धो)रास्ते रुचिर°; G_{2.4} सहस्र-स्त्रीगणो राजन्नास्ते रुचिर°. — After 5, S ins.:

110* सह पत्न्या महाराज ऋद्धा सह विराजते ।

सर्वाभरणभूषिण्या पुष्पवत्या धनेश्वरः ।

[(L. 1) G₈ पद्मा (for पत्न्या). G₁ महाराजा राजराजो. M₂ सह हि (for सह). — (L. 2) M₂ दिव्या° (for सर्वा°). G_{2.4} वपुष्मत्या (for पुष्य°). G₄ सहे° (for धने°).]

6 °) B (except B₅) D₂ रम्ये; S दिव्ये (for पुण्ये). D₁ दिव्याकरनिभे रम्यो. — °) Ś₁ दिव्यास्तरणसंवृते; K₂ पुण्यास्तरणसंवृते; K₃ दिव्यास्तरणसंस्कृते; B₁ भरणसंवृते; M₂ स्तरणसंयुते. — °) K₄ दिव्यरागो°. — °) K₄ विषण्णः.

7 °) V₁ B_{4.5} D (except D_{1.2}) परिलोडयन्; B_{1-3.6} सुरभीनि च; S °भीण्यथ. K₈ पवनानि सुरभीणि च (hypermetric). — °) V₁ B₂₋₅ D (except D_{1.2}) सौगं(B₅ °कं)धिकवनानां च; G_{1.6} कानामादाय; M₂ कार्कां चादाय. — °) N₁ वायु; V₁ B (except B₃) D₄₋₆ G₅ M₁ गंधं; D_{1.2} D₈ गंध- (for गन्धान्). K₁ गंधवहं. K_{1.4} शुभः; K_{2.3} शुभाः (K₈ °भा); V₁ B₅ D₃₋₆ वहन्; D₁ (!) बहन्.

8 °) K₂ नलिनाश; G₄ नलिन्याश. S चारुमुखायाश (G_{2.6} °ख्याश्च). — °) Ś₁ K V₁ B_{5.6} D₁ D_{3.5.6} नं(B₆ चं)दनस्य; D₄ नकुलस्य; G₆ (corrupt) च नन्दानां (for चन्दनानां). — °) Ś₁ स नो हृदय°; K₃ D₁ G₁ M₁ मनो(D₁ शीतो)हृदयसंह्लादी (G₁ °ह्लादो; M₁ °ह्लादि); B₂₋₅ D_{1.2} D₄₋₆ G₈ शीतो हृदयसंह्लादी (G₈ °दो); D₈ सतां हृदय°; Cnp as in text (not citing preferred reading!) Cd cites मनः and हृदयं (as in text). — °) K₃ वायुस्तसमुपसेवते (hypermetric); B₁ वायुश्च तमुपासते.

9 °) S य(G₂ त)त्र ते देवगंधर्वा. — °) N₁ °प्सरसं; D₄ °प्सरसा. K₁ किल; B₁ गणाः; D₁ G₈ वृता. — °) K_{1.4} S दिव्यता(G_{1.2.6} °गा)नेषु; V₁ B₁ °तालन; D₂

तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।

दिव्यतानेन गीतानि गान्ति दिव्यानि भारत ॥ ९
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता ।
चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्जिकस्थला ॥ १०
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचा उर्वशी इरा ।
बर्गा च सौरभेयी च समीची बुधुदा लता ॥ ११
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्तगीतविशारदाः ।

नित्यतानेन. V₁ B_{2.4.6} D_{1.2} G₈ गायंति (for गीतानि). B_{3.5} D_n D₃₋₆ दिव्यतानै(D_{3.6} °लै)र्महाराज. — °) G₄ भांति; M₂ शान्ति (for गान्ति). K₁₋₃ B₁ G₂ गायंति (K₂ °ती) भरतर्षभ; V₁ B_{2.4.6} D_{1.2} G₃ गी(G₈ नी)तानि भरतर्षभ; B_{2.5} D₃₋₆ गायंतः स (D₄ °तश्च) समासते; D_n (!) गायंति स सभागताः; G_{1.6} भांकि(G₈ गांकि)-तव्यानि भारत. See Addenda.

10 °) K₃ मिश्रकेशि. — °) D₆ चित्रसेनी; G₂ चित्रा चैव; G₄ चक्रसेना. — °) D₄ चारुनेत्रा; D₅ चरुनेत्रा; T₁ चारुदेवणा; G₁ °देवण; G₂ चालनेत्रा; G_{3.5.6} चारुदेवणा. — °) B_{3.6} D_{n2} पुंजि(D_{n2} °ज)कस्थली; B₄ पुंजिकस्तना; D_{n1} D₈ पुंजिका(D₈ °क)स्थला; D₁ पुंजकस्थली. Ś₁ K तथैव च तिलोत्तमा (but of. v.l. 11°).

11 °) K₁ °जन्याथ. — °) D₁ प्रम्लोचा (m प्रम्लोचा as in text). Ś₁ मेनका मुंजिकस्थला (of. 10°); K मेनका पुंजिकस्थला (K₈ °ली); T₁ G₃₋₅ M प्रम्लोचं(M₂ °म्लायं)-त्युर्वशी तथा; G_{1.2.6} प्रम्लोचाप्यु(G₂ °चा शु)र्वशी तथा. — Note that Ś₁ K have here a version of 10° and in the following 111* a version of 11°. See Addenda. — After 11°, Ś₁ K (K₂ om. the post. half) ins.:

111* प्रम्लोचाप्युर्वशी चैव हृडा चित्रा विभावरी ।

[Cf. 11°. K_{1.3} वरा. K₁ विभाविनी.]

— K₂ om. 11°. Cf. 1. 208. 19. — °) Ś₁ वर्मा च; K₁ वर्चाभा; K₃ वर्चा च; K₄ वत्सा च; B₁ वंगा च; B_{2.3.6} वर्दा च; D_{n1} वर्णा च; D₄ वर्चा च; D₆ वर्धा च; S दिव्या च. See Addenda. Ś₁ सौरभी चैव; T₁ सौरभेदी च. — After 11°, S ins.:

112* देवी रम्भा मनोरमा ।

गोपाली पद्मचूडा च विद्युद्गर्णा सुलोचना ।

चित्रदेवी च नीला च.

[(L. 2) G_{1.6} विद्युद्वत्रा; G₄ विद्युद[र्णा]. — (L. 3) G₂ चित्रदेवा च लीला च.]

— °) Ś₁ K₃ सामीची (of. 1. 208. 19 and v.l.); K₄

C. 2. 400
B. 2. 10 19
K. 2. 10 20

सदा भगवती च श्रीस्तथैव नलकूबरः ॥ १८
अहं च बहुशस्तस्यां भवन्त्यन्ये च मद्विधाः ।
आचार्याश्चाभवन्स्तत्र तथा देवर्षयोऽपरे ॥ १९
भगवान्भूतसंघैश्च वृतः शतसहस्रशः ।
उमापतिः पशुपतिः शूलधृग्भगनेत्रहा ॥ २०
त्र्यम्बको राजशार्दूल देवी च विगतक्लमा ।

वामनैर्विकटैः कुब्जैः क्षतजाक्षैर्मनोजवैः ॥ २१
मांसमेदोवसाहारैरुग्रश्रवणदर्शनैः ।
नानाप्रहरणैर्घोरैर्वीरैरिव महाजवैः ।
वृतः सखायमन्वास्ते सदैव धनदं नृप ॥ २२
सा सभा तादृशी राजन्मया दृष्टान्तरिक्षगा ।
पितामहसभां राजन्कथयिष्ये गतक्लमाम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते समापर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

lines 14-18 of a passage given in App. I (No. 3);
cf. v.l. 21, 22 also.

19 °) Ś1 K4 B1 नित्यशस्त्रः; T1 शतशस्त्र (for बहु).
S तत्र (for तस्यां; but belongs with 19°). — S om.
19^b (hapl., from स्त to स्त). — °) K4 भवत्यन्ये.
— °) Ñ1 V1 B D ब्रह्म(Ñ1 B1 मह)र्षयो भवन्त्यत्र.
[Text confirmed by S तत्र, see v.l. of 19°.] — °) G4
यथा (for तथा). — After 19, N (K1-s om. line
1) ins.:

116* क्रव्यादाश्च तथैवान्ये गन्धर्वाश्च महाबलाः ।

उपासते महात्मानं तस्यां धनदमीश्वरम् ।

[(L. 1) Ś1 K4 नेदः(K4 "दो)मांसाशनैरुग्रैर्; N1 V1
B2.6 D1.2 क्रव्यादा राक्षसाक्षान्ये; B4 क्रव्यादश्च तथै". Ś1 K4
उग्रधन्वा महाबलः. — (L. 2) K1 उपासंति. Ś1 K4 उपास्यते
महात्मासौ. Ś1 K तस्यां नित्यं धनेश्वरं (Ś1 K4 "रः).]

20 °) G2 इन्द्र (for भूत). — °) K4 शतः (for
शतः). S वृतः सततमीश्वरः. — °) D1.2 गण (for पशु).
G1 पतिं पति. — °) Ś1 G4 (after corr.) शूलधृद्; K4
Ñ1 V1 B (except B4) Dn2 भृद्; Dn1 G4 (before
corr.) भृद्. K1-s शूलपाणिमित्रहा.

21 °) T1 G1.8-6 M1 त्र्यं(G8 त्रि)बको विश्वरूपश्च; G2
त्रियंबको विश्वरूपो; M2 त्र्यंबकोपि विरूपाक्षो. — °) G1
विगतक्लमा. — After 21^{ab}, S ins. lines 19-23 of a
passage given in App. I (No. 3); cf. v.l. 18, 22
also. — °) T1 वाहनैर्. T1 G1.8.4.6 M विकृतैः; G4
कुमुदैः (for विकटैः). K4 कुट्टैः. — °) K4 कृतजाक्षैर्; V1
B4 D1.2 तथा यक्षैर्. Ś1 मनोजवः; V1 B1.8.5.6 महाव-
(B1.8 'ब)लैः; B2.4 D T1 G महार(D1 मदार; D4
महाज; G4 महान)वैः.

22 K4 om. 22^{ab}. — °) N1 मेदोमांसावसाहारैर्;

V1 B D मेदो(B1.4-6 'द)मांसाशनैरुग्रैर्; G1.6 मांसमेदोव-
साभा(G4 'हा)वैर्; G2 'मेदोद्वणपरैर्. — °) K1 उग्रधन्व-
दर्शनैः; K4 'श्रवणदर्शणैः; K4 'नासिकैः; V1 B2-6 D
उग्रधन्वा महाबलः. — °) B4 D (except D1.2) उग्रैर्
(for घोर्रैर्). — °) K1 वातिरिव; D4 वायोरिव. K4 T1
G1.8.5.6 M2 मनो (for महा). — S (except G4 M1)
om. 22^{ef}. — °) Ś1 K1 घृतः; D4 एतः. V1 B2.8.6 D1.2
वृतः सहायैस्तत्रास्ते. — °) D1 तथैव (for सदैव). B2.8
D1-8 धनदो (D4 'दै). D4 नृपं. — A passage of 30
lines given in App. I (No. 3) is ins. in V1 B D
after 22. In S the same passage is split up into
four groups, which are ins. at different points of
the constituted text; viz., lines 2-13 and 29-30
are ins. after our stanza 13, lines 14-18 after our
stanza 18, lines 19-23 after our 21^{ab}, and finally
lines 24-28 after our 22^{ef}.

23 °) V1 B2-6 D रम्या (for राजन्). — °) B
'रीक्षगा; G1 'रिक्षगाः. — °) T1 पितामहसभा; G2 पैतामहीं
सभां. Ś1 K दिव्यां; D6 राजा; T1 G4-6 M2 तात; G1 तत्र;
G6 तस्य (for राजन्). — °) Ñ1 B1 G2 कीर्तं (for कथं).
K4 कथयिष्ये गतक्लमः; V1 B2-6 D कीर्तयिष्ये निबोध तां;
M2 कथयिष्यामि तां दृष्टु.

Colophon. — Sub-parvan: Ñ1 V1 लोकपालसभा-
ख्यान. — Adhy. name: Ś1 M1 वैश्रवणसभावर्णनं; K4 V1
B2.8.6 D G1 M1 धनदसभावर्णनं; K4 B2 धनदसभा; Ñ1
B4 कुबेरसभावर्णनं. — Adhy. no. (figures, words or
both): K1 (marg.) 2 Ñ1 V1 Dn1 S 10 (as in text);
K4 11; D4 9. — S'loka no.: K2 24; K4 25; Dn
D1.2 40; M1 37.

नारद उवाच ।

पुरा देवयुगे राजन्नादित्यो भगवान्दिवः ।
आगच्छन्मानुषं लोकं दिदक्षुर्विगतक्लमः ॥ १
चरन्मानुषरूपेण सभां दृष्ट्वा स्वयंभुवः ।
सभामकथयन्मह्यं ब्राह्मीं तच्चेन पाण्डव ॥ २
अप्रमेयप्रभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ ।
अनिर्देश्यां प्रभावेन सर्वभूतमनोरमाम् ॥ ३

श्रुत्वा गुणानहं तस्याः सभायाः पाण्डुनन्दन ।
दर्शनेप्सुस्तथा राजन्नादित्यमहमद्भुवम् ॥ ४
भगवन्द्रष्टुमिच्छामि पितामहसभामहम् ।
येन सा तपसा शक्या कर्मणा वापि गोपते ॥ ५
औषधैर्वा तथा युक्तैरुत वा मायया यया ।
तन्ममाचक्ष्व भगवन्पश्येयं तां सभां कथम् ॥ ६
ततः स भगवान्सूर्यो मासुपादाय वीर्यवान् ।

C. 2. 429
B. 2. 11. 10
K. 2. 11. 10

II

1 After the ref., V₁ B D S ins.:

117* पितामहसभां तात कथ्यमानां निबोध मे ।

शक्यते या न निर्देशुमेवंरूपेति भारत ।

[(L. 1) G_{1.6} तां तु (for तात). B₁ निबोधय. S कथयिष्यामि तां शृणु (T₁ G_{1.6} तच्छृ; G_{1.6} ते शृ). — (L. 2) D_{1.2} (both marg.) केन (for या न). S न शक्यते या निर्दे.]
— 1^a = (var.) 1. 14. 5^a. — 2^b) S तात विवस्वान् (for राजन्नादित्यो). G₁ दिवा. — 3^c) G₁ अगच्छ; G₂ आगच्छ; G₃ M अगच्छन्. — 4^d) Ś₁ K₄ दिदक्षुर्मां (K₄ मां) जितक्लमः; K₃ G₁ क्षुर्विगतक्लमः; D_{3.5} क्षुर्मां गत.

2 K₄ om. 2-3. — 1^a) G_{1.6} मानुषेणैव रूपेण; G₂ स चरन्मानुषं प्राप्य. — 2^b) Ś₁ स मां; B₁ मां च (for सभां). G₃ दिव्यां (for दृष्ट्वा). D₃ स्वयंभवः. — 3^c) B_{2.5} D_n D_{2.5.6} स ताम् (for सभाम्). Ś₁ अकारयद्; T₁ G_{1.4-6} तां कथयन् (T₁ G₁ थयं). Ś₁ K₁₋₃ दिव्यां; B₂ अष्टं (for मद्यं). — 4^d) Ś₁ K₁₋₃ मद्यं; V₁ B D दृष्ट्वा; G₂ ब्राह्मीं; G₃ ब्राह्मी. N₁ V₁ B₁ G_{1.2.4.6} भारत; D₄ पार्थिव.

3 K₄ om. 3 (cf. v.l. 2). — 1^a) Ś₁ K₃ B₂₋₅ D M₂ अप्रमेयां सभां (K₃ यसभां; D₄ यां स तां). Ś₁ रम्यां (for दिव्यां). — 2^b) B₁ मानुषे; G₁ आसीनां; G₃ मासिनां (sio) (for मानसीं). — 3^c) K₂ अनिर्देशां; D₃ देश्याः; G₂ देश्यः. Ś₁ K₃ N₁ V₁ B M₂ प्रभावेण. — 4^d) Ś₁ सर्वतः सुमनो; D₃ सर्वभूतमनोरमं.

4 1^a) G₂ गुणम् (for गुणान्). — 2^b) V₁ B D G₂ पाण्डवर्षभ (B₁ कुरुनन्दन). — 3^c) D_{1.2} दर्शनेषु. Ś₁ K सभां; N₁ G₂ ततो; B₁ अहं; B₃ D_{1.2} G_{1.8.6} M₁ तदा (for तथा). — 4^d) N₁ V₁ B D_n D₂₋₆ G_{2.6} M₂ इदम् (for अहम्). D_{1.2} अभुवम्; G₃ M₁ अभवम्; G₄ अभुवम्.

5 1^a) Ś₁ V₁ B_{2.5} D_n D₂₋₆ G₃ श्रुभां (for अहम्).

— 1^a) N₁ V₁ B₄ D_n येन वा; S केन वा. — 2^b) K₃ यापि. T₁ G_{1.8-6} M सा द्रष्टुं केन (G₃ द्रष्टुं केन च; M₁ द्रष्टुं सा केन; M₂ संद्रष्टुं केन) कर्मणा (G₁ णः).

6 1^a) K_{1.2} G₁ औषधैर्. M₂ कथं (for तथा). B₁ यज्ञैर् (for युक्तैर्). Cd otes तथा युक्तेः (as in text).

— 2^b) T₁ G₂₋₅ M कया (for यया). V₁ B D उत्तमा पापनाशिनी (B₁ अथ वा सा यया यया [m उत्तमा चाघनाशिनी]; B₂ उत्तमा याघनाशिनी; B_{3.6} D_{n1} मा पापनाशिनी; D₄ मा पापनाशना); G_{1.6} कु (G₃ कृ)तो वा मायया तथा; G₂ उत वा केन वा मया. — 3^c) G₁ तं (for तन्). K₃ D₃ भगवान्. — 4^d) K₁ निर्मिता; K₄ नामदं (for तां सभां). Ś₁ कथं सभां (by transp.); V₁ B₂₋₆ D सभां यथा. B₁ येन पश्यामि तां सभां; S द्रष्टुमिच्छामि तां सभां (M₂ तामहं). — After 6, V₁ B D S ins.:

118* स तन्मम वचः श्रुत्वा सहस्रांशुर्विवाकरः ।

प्रोवाच भरतश्रेष्ठ व्रतं वर्षसहस्रिकम् ।

ब्रह्मव्रतमुपास्व त्वं प्रयतेनान्तरात्मना ।

ततोऽहं हिमवत्पृष्ठे समारब्धो महाव्रतम् ।

[(L. 1) M₂ तु मद्यं (for तन्मम). T₁ G M₁ स मद्यं वचनं श्रुत्वा. — (L. 2) D₃ G₁₋₈ व्रतं; M₂ दिव्य (for व्रतं). D_{1.2} T₁ G₂₋₆ वर्षसहस्रिकं; G₁ M₁ वर्ष (M₁ वर्ष)सहस्र. — (L. 3) D₂ ब्रह्मव्रतमुपास त्वं; D₃ मुपास्व (sio) त्वं; D₄ मुपेयास्व; D₅ मुपास त्वं; T₁ G₂₋₅ ब्राह्मं व्रतमुपास्व (G_{2.4} स) त्वं; G_{1.2.6} M₂ ब्रह्मव्रतमुपास्य त्वं (G₂ स्पाम; G₃ स्त्र त्वं; M₂ स्त्र त्वं). — (L. 4) G₂ कृत्वाहं. D_{1.2} हिमवत्पृष्ठं. D₄ ततो हि हिमवत्पृष्ठं; G_{1.6} ततो हिमवतः पृष्ठे. D₃ समारब्धं. S तपश्चर्यामुपागतः (G_{1.6} र्यामुपागतं; G₂ व्रतचर्यामुपागतः; M₂ तपश्चर्यामुपागमं).]

7 1^a) B₂ ततः स्म. V₁ B_{1.4.6} D_{1.2} ततस्तपश्चारयित्वा (V₁ B₁ श्रित्वासौ). — 2^b) G₁ मा मामादाय (sio); G_{4.6} मामादाय स (G₃ च). — 3^c) K₁₋₃ N₁ B₁ D

C 2 429
B 2. 11. 10
K. 2 11. 10

अगच्छतां सभां ब्राह्मीं विपापां विगतकृमाम् ॥ ७
एवंरूपेति सा शक्या न निर्देष्टुं जनाधिप ।
क्षणेन हि विभर्त्यन्यदनिर्देश्यं वपुस्तथा ॥ ८
न वेद परिमाणं वा संस्थानं वापि भारत ।
न च रूपं मया तादृग्दृष्टपूर्वं कदाचन ॥ ९
सुसुखा सा सभा राजन्न शीता न च घर्मदा ।
न क्षुत्पिपासे न ग्लानिं प्राप्य तां प्राप्नुवन्त्युत ॥ १०

(except D_{8.6}) T₁ G_{2.6} M₁ आगच्छतां; K₄ अगच्छतां;
V₁ आगमतां; G_{1.4} आगच्छतां. K₁ ततो ब्राह्मीं; S सभां
तात् (G₂ राजन्. — ^a) K Ñ₁ V₁ D₁ G_{2.4} विपापां;
B Dn D₂₋₆ G₂ विपापमा. Ñ₁ V₁ B_{8.5} D (except D₄)
G₂ विगतकृमः; B₁ उवरां; B₂ कृमां.

8 ^a) K₂ जनाधिपः; V₁ जनेश्वरः; B₈ D (except
D_{1.2}) नराधिप. T₁ G_{1.8-6} M न शक्या सा वि (M₂ हि)-
निर्वेष्टुमेवंरूपेति भारत. — ^a) G₂ विभर्त्यन्यद्. B₁ क्षणेन
तु विभर्त्युग्रम् (sic). — ^a) K_{2m} V₁ B₈ G₂ तदा
(for तथा). T₁ G_{1.8-6} M₁ पुनरन्यद्गुप्तथा (G_{1.5.6}
दा); M₂ वपुन्यस्तुनस्तथा.

9 K₂ om. 9. — ^a) B_{2-4.6} D_{1.2} S जाने (for वेद).
G₁ परिमाणं. Ñ₁ हि (for वा). — ^b) K_{1.4} V₁ B_{1.4.5}
Dn D_{8.6} M₂ चापि (for वापि). K_{2.4} पांडव; V₁ मानद
(for भारत). Ñ₁ तस्या[:] संस्थानमेव वा. — ^a) K₁
तदरूपं; B₁ न च पूर्व. D_{1.2} तात् (for तादृग्). — ^a)
B₁ दृष्टपूर्वा. Ś₁ K (K₂ om.) B_{1.6} न च क्षुत् (B₁ ता);
G₄ कथंचन.

10 ^a) K₁ Dn₃ सुसुखा; D_{2.4} सुसुखा. B₁ साभवद्;
Dn D_{1.8-6} सा स (D₆ त)दा. G₄ राज्ञो (for राजन्).
— ^b) G₈ नातिशीता न घर्मदा. — ^a) Ś₁ K_{2.8} ग्लानिं वा;
K₁ (marg. sec. m.; see below) राजेन्द्र; K₄ D₁₋₂ T₁
G₁ M₁ न ग्लानिः (D₁₋₂ नि; G₁ नीं). B₆ G₂ क्षुत्पिपासे
न च (G₂ न) ग्लानिं. — ^a) K₁ ग्लानिं वा (for प्राप्य तां);
see above. K₄ प्रपतन्त्युत; B₅ G_{1.6} प्राप्नुवन्ति च.

11 ^a) Ś₁ रूपैः कृता रूपैः; K B₁ रूपैः कृता सा तु
(K₄ ता वणैः); G₂ रूपैरविकृता. — ^b) Ñ₁ V₁ B D
मणिभिः सा (for सुविचित्रैः). K_{2.4} सुभासुरैः; B₁ सुरासुरैः;
B_{4.6} D₆ शु (B₆ स)भासुरैः; D₄ शुभांबरैः. S विचित्रैरिव
भास्वरैः. — S ins. (Cv glosses) after 11^{ab}; Ñ₁ V₁ B
D ins. after 11:

119* दिव्यैर्नानाविधैर्भावेर्भासन्निरमितप्रभैः ।

[S (except M₁) भास्वरैः; Cv भास्वरैः. G₈ M

नानारूपैरिव कृता सुविचित्रैः सुभास्वरैः ।

स्तम्भैर्न च धृता सा तु शाश्वती न च सा क्षरा ॥ ११

अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयंप्रभा ।

दीप्यते नाकशृग्या भासयन्तीव भास्करम् ॥ १२

तस्यां स भगवानास्ते विदधद्देवमायया ।

स्वयमेकोऽनिशं राजल्लोकल्लोकपितामहः ॥ १३

उपतिष्ठन्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ।

अजितप्रभैः.]

— ^a) G₈ स्तम्भैः. K B₁ विष्ट (K₈ वृ)ता; B₈ तु धृता.
Ś₁ सा च; B₁ राजन्; G₈ साधु (for सा तु). — ^a)
K₁ साश्वती; B₁ D₆ साश्वती. M₂ शाश्वती सा सभाक्षरा.
Cv cites न च सा क्षरा (as in text). — After 11^{cd},
Ñ₁ V₁ B D ins. 119*.

12 ^a) G₁ अग्निं (for अति). Ś₁ T₁ G₁₋₅ M transp.
चन्द्रं and सूर्यं. G₆ अग्निं सूर्यं च नृप*. Cv cites अति
सूर्यं च as pratika; Cd paraphrases चंद्रसूर्यादीनति-
क्रम्य; Cn cites अति चंद्रम् as pratika. — ^b) V₁
B_{2.8.6} D_{1.2} भासते सा; B₁ निखिलं (m शिखिनः) च;
G₁ निखाया या; G₆ निखायां * (for शिखिनं च). — ^a)
K₈ दीप्यते; V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} प्रदीप्ता. — ^a) K₁ भासयन्ती
च; K₂ यन्ति च; K₃ नासती च (sic); V₁ B D भस्सं (B₁
भाष-) यन्तीव; G₁ भासन्ति च (sic); G₂ दीपयन्तीव.

13 ^a) K₂₋₄ Ñ₁ B₁ यस्यां; G_{1.6} सभां. Ś₁ D_{2.6}
भगवानास्ते. — ^b) Ś₁ विधिवद्; K₁ वेदभृद्; K₂ विदध;
K₄ D_{1.2} विदधं; B₁ विरिचिरि; T₁ G₈ विदधे; G₁ विधधन्;
G₂ विविधं; Cd.n as in text (Cn supplies लोकान्).
K₄ दिव्यमायया; V₁ B_{2.5.6} D Cnp देवमानुषान्; Cd.n
as in text. Ñ₁ दिधक्षन्निव मायया. — D_{1.2} om. 13^{cd}.
— ^a) S (except G₂) एवानिशं (for एको). — ^a) Ś₁
लोको [लोल]पितामहः (लोल on marg.); K₁ लोकं लोकं;
V₁ B D (D_{1.2} om.) सर्वलोकं. Cd cites लोकान्
(as in text).

14 ^a) D_{1.2} उपतिष्ठन्ति; D₈ उपतिष्ठति; T₁ G_{4.6}
M उपा (G₄ प)तिष्ठन्त. K₁ चान्योन्यं; K₄ चाप्यन्ये;
T₁ G₂₋₅ M तं सर्वे; G₂ तत्रैर्न. G_{1.6} उपतिष्ठन्ततः सर्वे.
— ^b) D₄ प्रभुः; G_{1.6} पति. — ^a) K₂ मरीचीः; G₄
मरीचः. B_{1.4} S (except M₂) काश्यपः. V₁ B₂₋₆ D
प्रभुः (for तथा). — S ins. after 14 (M₂, after 15^{ab}):

120* आदित्याश्च तथा राजन्नद्राश्च वसवोऽश्विनौ ।

[G_{1.6} M₁ आदित्यास्तु; G₄ आदित्यश्च. G₆ रुद्रास्तु. T₁

C. 2. 446
B. 2. 11. 20
K. 2. 11. 20

विंशतिः सप्त चैवान्ये लोकपालाश्च सर्वशः ॥ १९
शुक्रो बृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च ।
शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च ॥ २०
मन्त्रो रथंतरश्चैव हरिमान्वसुमानपि ।
आदित्याः साधिराजानो नानाद्वंद्वैरुदाहृताः ॥ २१
मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत ।
तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ ॥ २२
ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डव ।

अथर्ववेदश्च तथा पर्वाणि च विशां पते ॥ २३
इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
ग्रहा यज्ञाश्च सोमश्च दैवतानि च सर्वशः ॥ २४
सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ।
मेधा धृतिः श्रुतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः क्षमा ॥ २५
सामानि स्तुतिशस्त्राणि गाथाश्च विविधास्तथा ।
भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति विशां पते ॥ २६
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिस्तथैव च ।

— After 19^{ab}, G₂ ins.:

128* कालिका सुरभी देवी सरमा चैव गौतमी ।

प्रपा कद्रश्च ता देवीस्तत्र देवाः समातरः ।

— G₂ om. 19^c-22^b. — °) B₄ विंशश्च (for विंशतिः).
Ś₁ K₁₋₈ चैव सप्तान्ये; K₄ सप्त लोकान्ये; Ñ₁ V₁ B₅ D₂₋₆
सप्ततिश्चान्ये (V₁ °श्चैव). Cd cites विंशतिः सप्त (as in
text). — °) K₄ D₅ °पालांश्च; B_{3.4} °पालास्तु. — After
19, G₂ reads (for the first time) 24^{ad} (with v.l.),
followed by 25^{ab}.

20 G₂ om. 20 (cf. v.l. 19). — °) K Ñ₁ V₁ ग्रहा
वै सर्व (K₁ °हाः सर्वे स; K₄ °हाश्च सर्वे; Ñ₁ V₁ °हाः सर्वग)
एव च; G_{1.6} ग्रहाः सर्वे उपासिरे (G₆ सर्वमुपासते).

21 G₂ om. 21 (cf. v.l. 19). — °) K_{2.4} Ñ₁ V₁
B Dn D_{1.4-6} T₁ G₂₋₆ रथंतरं चैव. — °) Ś₁ प्रीतिमान्;
K₃ B_{1.8} हविष्मान्; T₁ G₃₋₅ हरिवान्. B₁ उष्ममानधि;
D₂ वसुमानपि. — °) K आदित्याश्चापि राजानो; D₄
आदित्यां साधिं; T₁ G₃₋₅ M₂ °त्याश्चाद्रि (T₁ M₂ °द्रि)रां°;
G₁ आनीतास्तु रां (submetrical); G₆ अनीतश्चेति रां°;
M₁ (inf. lin. as in T₁ M₂) अतीताश्चादिरां°. — °) K
Ñ₁ B D M₁ Cd नामद्वंद्वैर (D_{1.2} नानाद्वंद्वैर). V₁
B_{1.2.4-6} D_{1.2} उपाग (B₁ °वृ)ताः; D₃ अपाहृताः; D₄
उपाहृताः; D_{5.6} उपाहृताः; G_{1.6} विनाहृताः; G₆ उदाभृताः.

22 G₂ om. 22^{ab} (cf. v.l. 19). — °) B₆ D_{1.2} G₂
मारुतो. V₁ °कर्मोथ. — °) S (G₂ om.) विज्ञानानि च
भारत. — After 22^{ab}, S (G₂ om.) ins.:

129* सर्वे च कामप्रचुराः सभायां तत्र नित्यशः ।

[G_{1.6} M₁ कामाः प्रचुराः.]

— Ś₁ om. 22^{ad}. — °) K₁ सर्वाणि हि; B₁ °ण्यथ.
K_{1.2.4} V₁ B₅ D₄ G₂ हवींषि च. T₁ G_{4.5} M त्रै (M₂ दे-
वतानि च मूर्तिमान्; G_{1.6} देवताश्चैव सर्वशः; G₆ देवता
निजमूर्तयः.

23 °) Ś₁ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः; K₄ ऋग्वेदः सामवेदो

(submetrical); G₂ °दः समवेदश्च (sio). — °) K₁
भारत (for पाण्डव). Ś₁ सामवेदस्तथैव *. — °) K₁
अथर्वेदश्च सर्वाणि; G₅ अथर्वेदश्चैव तथा. — °) K₂ वेदांश्चैव;
T₁ G_{2.5} सर्वाणि च; G_{1.6} पूर्वमेव; M₂ पुराणानि (for
पर्वाणि च). Ñ₁ B_{1-8.5.6} D सर्वशास्त्राणि चैव ह (B₆ हि);
M₁ शास्त्राणि विविधानि च.

24 °) B₂ °सोपदेशाश्च; G₄ °सोपि वेदाश्च; M₂ °सोप-
निषदः. Cd cites उपवेदाः (as in text). — °) K₁
भारत (for सर्वशः). — Ñ₁ T₁ G_{2.6} om. 24^{ad}. — G₂
reads (for the first time) 24^{ad} after 19. — °) Ś₁
G_{1.6} ग्रहयज्ञाश्च; K₈ ग्रहायताश्च; G_{1.9} (both times)
गृहयज्ञाश्च; M₁ ग्रहा यज्ञश्च. Cd cites ग्रहाः. B_{5.6} D_{1.2}
G_{8.5} M₂ सोमाश्च; G₈ (first time) होमाश्च. — °) Ś₁
D_{1.2} G₅ M₂ देवतानि च; V₁ B₅₋₆ Dn D₈₋₆ देवताश्चापि.

25 For sequence of 25^{ab} in G₂, cf. v.l. 19.
— °) D_{1.2} सावित्रा. D₃ सर्ववेदश्च; G_{1.6} दुर्गातरणी
(G₁ °गीर्). — °) B₁ सप्तविधानि च. D₈ तरुणी सप्तधा
तथा. Cd has सप्तविधा — °वाण्यः. — K₁ om. (hapl.)
25^c-26^b. — °) K₂ द्वा धृती (corrupt); B₈ D₅ G₁
मेधातिथिः (G₁ °थि-); T₁ मेधा धृतिः. Ś₁ K_{2.4} Dn₂ D₄
स्मृतिश्चैव; G₂ शुचिश्चैव. — °) G₁₋₅ M प्रज्ञा क्षांतिः
(G_{1.4} क्षांतिः; M₂ शांतिः) स्मृतिर्यशः; G₆ प्रज्ञा क्षांतिस्तु
नित्यशः.

26 K₁ om. 26^{ab} (cf. v.l. 25). — °) Ś₁ K₈ D₁₋₈
M₁ समानि; B_{8.4.5} सर्वाणि; G₁ समानी. K₂₋₄ V₁
श्रुतिशा (V₁ °शा)श्चाणि; B D₂ स्तु (B₁ स्मृ)तिशा°; T₁ G₁₋₅
M स्तुतिगीतानि. G₆ सामान्यस्तुतिशा°. [स्तुति=स्तुत,
n.; not to be emended with PW1] — °) K₄
गाथांश्च; G₁ गंधाश्च. S विविधा अपि (G₆ sup. lin.
°धानि च). — After 26, V₁ B D ins.:

130* नाटका विविधाः काव्याः कथाख्यायिककारिकाः ।
तत्र तिष्ठन्ति ते पुण्या ये चान्ये गुरुपूजकाः ।

अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षड् भारत ॥ २७

संवत्सराः पञ्चयुगमहोरात्राश्चतुर्विधाः ।

कालचक्रं च यद्विव्यं नित्यमक्षयमव्ययम् ॥ २८

[(L. 2) D1.2 पुण्या ये (for ते पुण्या). Ds गुरुपुत्रकाः.]
 27 Gs roads 27-31 after 16. — ^a) T1 G1.8-6 M क्षणो लवो. G1.6 M1 मुहूर्तश्च. G2 क्षणो लवमुहूर्तश्च. — ^b) Ś1 K दिवारान्नः; Ds दिवा रात्री; G1 दिवारान्नः; M1 दिव रात्रीः. Ñ1 V1 B2-4.6 D1.2 S (except G1.6) च भारत (for तथैव च). — ^c) K1-3 Ñ1 B2.6 D2 G2 अर्धमासा (K2 स)स्तथा मासा. — ^d) G2 ऋतवः षड्भागशाः.
 28 ^{ab}) K3 Ds संवत्सरः. K4 पंचयुगा; B1 चतुर्युगम्; G8 पंचविधास. G2 M संवत्सरः पंचविधः (G2 ष्धाः). G8 तथा रात्रीश्च; G4 मासा रात्रिश्च (for महोरात्राश्च). K1.3 चतुर्विधा (K8 ष्धाः). Ñ1 V1 B1.5 D महोरात्र (Ñ1 D2 मासा रात्रिः; V1 समा रात्रिः)श्चतुर्विधः; B4.6 T1 G1.2.5.6 M समा (G2 मासा; G6 सम-) रात्रिश्चतुर्विधा. Ś1 B2.3 ष्धाः पंचयुगान्यहोरात्राश्चतुर्विधाः (B2 ष्धाः रात्रश्चतुर्विधाः; B8 ष्धाः रात्रश्चतुर्विधाः). Cd cites संवत्सरः, षड्, युगं, महोरात्राः, and चतुर्विधः. — ^e) B1-5 D (except D1.2) तद्विव्यं. — ^f) K2 अक्षय्यम्; K3 अकृतम्; G1.4.6 M2 अक्षय्यम्. Ñ1 G2 नित्यं ध्रुवमव्ययं. Cd cites नित्यं, अक्षयं and अव्ययं (as in text). — After 28, K3 V1 B D Gs. 6 ins.:

131* धर्मचक्रं तथा चापि नित्यमास्ते युधिष्ठिर ।

[B1 ष्धाः तथाञ्जानि.]

29 ^a) = (var.) l. 59. 12^a. Hypermetric! G1 अदितिर्दितिर्दनुश्च; G2 तितिर्विश्व दनुः. — ^b) D1.2 हला. Ś1 सरसा विनता इडा; S विनता सुरसा (M2 ता) तथा. — ^c) Ś1 K1.8.4 B1.4.5 Dn D1.2 T1 कालिका. Ñ1 V1 B (except B8) Dn Ds. 5.6 M1 सुरभी देवी; G8 भीर्देवी. — ^d) Ś1 G1 सुरसा; G6 सुरमा. Ś1 चैव; K1 या च; K4 चाथ; D1.2 साथ; G1 चापि (for चाथ). B1 M1 देव (M1 वन)माताथ गौ. — After 29, V1 B D S ins.:

132* प्राधा कद्रुश्च वै देव्यौ देवतानां च मातरः ।

रुद्राणी श्रीश्च लक्ष्मीश्च भद्रा षष्ठी तथापरा ।

पृथिवी गां गता देवी ह्रीः स्वाहा कीर्तिरेव च ।

सुरा देवी शची चैव तथा पुष्टिररुन्धती ।

संवृत्तिराशा नियतिः सृष्टिर्देवी रतिस्तथा । [5]

एताश्चान्याश्च वै देव्य उपतस्थुः प्रजापतिम् ।

[(L. 1) V1 D8 T1 प्रभा; B1 (m as above) प्रावा;

अदितिर्दितिर्दनुश्च सुरसा विनता इरा ।

कालिका सुरभिर्देवी सरमा चाथ गौतमी ॥ २९

आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि ।

D5 G2.4 प्रभा; G1 प्रधा; G8 वृषा; G2.6 पृषा; M तथा (for प्राधा). B1 D4.6 कद्रुश्च; D3 कंदुश्च. D1.2 वै देव्यौ; S ता देव्यः. G8 om. (hapl.) from post. half of line 1 up to prior half of line 6. S (G8 om.) तत्रासन्देव-मातरः. — (L. 2) D2.5.6 रुद्राणीः (D6 ऽणि). G6 लक्ष्मी च. B8 भद्रा श्वेता; D8.6 भद्रा षष्ठी; G1 चंद्रपष्ठी; G2.4 मद्रं; G6 चद्रा. D8 तथारजा; T1 G (G8 om.) M1 तथा जरा (G6 या); M2 जरा तथा. — (L. 3) T1 G2.4.5 पृथ्वी च गंगा देवी च; G1.6 भारीरथी च पृथिवी; M गंधा च पृथिवी देवी. D2 T1 G4 M1 ह्री स्वाहा; G1 ह्रस्वाहा; G6 हा स्वाहा. — (L. 4) B1 स्वधा (for सुरा). G4.6 शशी (for शची). G1.6 M2 तुष्टिर्; G2 पुनर्. — (L. 5) B2 D4 संवृत्तिराशा; B6 सद्दृति; D1.2 समृद्धि; S (G8 om.) संपत्तिराशा (G2 संशा; M1 संवत्तिराशा). D1 नयती; D2 नियती. V1 B दुर्गा देवी; B3 D1.2 रटा देवी; B6 उमा दे; T1 G4 M2 पुण्यदे; G1.2.5.6 M1 पु(G5 वृ-; M1 तु)ष्टिर्. — (L. 6) S (G8 om.) ता (M2 का) (for वै). G2 दिव्या (for देव्य).]

30 ^b) T1 G1.8-6 M [अ]थ (for च). K2.8 om. (hapl.) from [अ]श्विना up to पितरश्च in 30^d. Ś1 वसवः सर्व एव च; K1.4 G2 मरुतः सर्व एव च (K1 हि). — G1.6 om. (hapl.) from 30^d up to prior half of line 5 of 133^a. — ^c) K1 मारुतश्च (for पित). — V1 B D S ins. after 30 (G1.6, which om. from 30^d up to prior half of line 5, ins. after 30^c):

133* पितृणां च गणान्विद्धि ससैव पुरुषर्षभ ।

चत्वारो मूर्तिमन्तो वै त्रयश्चाप्यशरीरिणः ।

वैराजाश्च महाभाग अश्विन्वित्ताश्च भारत ।

गार्हपत्या नाकचराः पितरो लोकविश्रुताः ।

सोमपा एकशृङ्गाश्च चतुर्वेदाः कलास्तथा । [5]

एते चतुर्षु वर्णेषु पूजयन्ते पितरो नृप ।

एतैराप्यायितैः पूर्वं सोमश्चाप्यायते पुनः ।

त एते पितरः सर्वे प्रजापतिमुपस्थिताः ।

उपासते च संदृष्टा ब्रह्माणमभिलौजसम् ।

[(L. 1) G2 पितृन्वे स- (for पितृणां च). B3 सप्त वै; D1.2 तस्यैव; D4 तथैव. V1 B1 T1 G2-6 M भरत (for पुरुष). — (L. 2) V1 B8 Dn1 D3-6 transp. चत्वारः and मूर्तिमन्तो वै. B2 त्रयश्चैवाशः; Dn D2.4-6 M त्रयश्चापि श. — (L. 3) G8 वैराजश्च महाभाग. B8 अश्विन्वित्ताश्च; Dn1

C. 2 460
B. 2 11 44
K. 2. 11 44

विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोजवाः ॥ ३०
राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गुह्यकास्तथा ।
सुपर्णनागपशवः पितामहमुपासते ॥ ३१
देवो नारायणस्तस्यां तथा देवर्षयश्च ये ।
ऋषयो बालखिल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ॥ ३२
यच्च किञ्चिन्निलोकेऽस्मिन्दृश्यते स्थाणुजङ्गमम् ।
सर्वे तस्यां मया दृष्टं तद्विद्धि मनुजाधिप ॥ ३३
अष्टाशीतिसहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ।

प्रजावतां च पञ्चाशद्विषीणामपि पाण्डव ॥ ३४
ते स्म तत्र यथाकामं दृष्ट्वा सर्वे दिवोकसः ।
प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतियान्ति यथागतम् ॥ ३५
अतिथीनागतान्देवान्दैत्याभ्रागान्मुनींस्तथा ।
यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३६
महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
दयावान्सर्वभूतेषु यथाहं प्रतिपद्यते ॥ ३७
प्रतिगृह्य च विश्वात्मा स्वयंभूरमितप्रभः ।

*वानाश्च. G३ *वात्तादयश्च ताः. — (L. 4) B३ नमेधवाः; D३ एकचराः; S (G1.६ om.) नाम परे. — (L. 5) V1 D३ धनुर्वेदाः; S अन्वा(G३ *ना)हायोः (for चतुर्वेदाः). G२.३ कथास्तथा. — (L. 6) D1.२ एते वर्णेषु; G1.२.६ तथा (G२ एते) च त्रिषु. D३ वेदे (for वर्णे). S २ (G२ M२ या-; G४ उ)ज्यंते. B1 मम (for नृप). — (L. 7) V1 Dn1 S एतैराप्यायितः (G२ *यकैः; G३ *यिताः). D३.४ चाप्यायते (for *व्यते). S सोम आप्यायते (G1 सोम आप्याययेज; G२ सोमोप्याप्याय्यते; G३ सोम आप्याय्यते; M२ सोमं चाप्याय्यते) जगत्. — (L. 8) B२ D1.२ एते तु; G1.६ एते च (for त एते). — (L. 9) G२ उपासंते. G1 सा सृष्टा (for संदृष्टा).]

31 ^b Ś1 गुह्यका राक्षसास्तथा. — ^a K२.३ सुपर्णनागाः पशवः; K४ G३ M२ सुपर्णा नागपशवः (G३ *नागशर्वः, corrupt); Ñ1 T1 G३-३ सुपर्णा (Ñ1 *र्ण- नागपतयः; B1.३-३ Dn D३-३ नागाः (B३ *काः) सुपर्णाः पशवः; G२ सुपर्णनागपशाश्च. — ^d T1 G1.३-३ M सर्वे गच्छं(G1.३ *जं)ति तत्र वै. — After 31, V1 B D S ins.:

134* स्थावरा जङ्गमाश्चैव महाभूतास्तथापरे ।

पुरंदरश्च देवेन्द्रो वरुणो धनदो यमः ।

महादेवः सहोमोऽत्र सदागच्छति सर्वशः ।

महासेनश्च राजेन्द्र सदोपास्ते पितामहम् ।

[(L. 1) T1 G1.३-३ M स्थावरं जंगमं चैव. G1 M1 महाभूतं. — (L. 2) T1 देवेश्यो. — (L. 3) V1 सोमो (for होमो). S महादेव(G३ *सेन)श्च भगवान्. G४ om. post. half of line 3 and prior half of line 4. B३.६ T1 G1-३.३.३ M पर्वसु (for सर्वशः). — (L. 4) B२ राजेंद्रं. S (G४ om.) महादेवश्च (G२ M1 *सेनश्च; G३ *देवस्तु) भगवान्. S निल्यामास्ते (for सदो).]

32 ^a S तत्र (for तस्यां). — ^b T1 G३-३ M1 तत्र; G३ महा- (for तथा). Ś1 G४ ते; K४ मे; T1 वै (for ये). — ^c Ś1 M1 ऋषयो बालखिल्याश्च; K२.३ D३.३ (sup. lin. as in text) *यो बालखिल्याश्च; V1 *यश्च महात्मानो.

— ^d K४ Ñ1 V1 च ये; G1.६ अपि (for तथा). D३ योनिजायोनिजास्तथा; G४ योजितायोनिजास्तथा.

33 G1.६ M om. 33. — ^a D1.२ एवं (for यच्च). B1 त्रिलोकेषु (for त्रिलोकेऽस्मिन्). T1 G२-३ यत्किञ्चिन्निषु लोकेषु. — ^b D1.२ दृश्यंते. Ś1 स्थासु*; G४ स्थासु* (for स्थाणु*). B1 G२.३ दृश्यं (G२ दृश्यं) स्थावरजंगमं. — ^c G४ यद् (for तद्). K२.३ तद्विद्धि भरतर्षभ (= Gitā 13. 26^d); B३-३ D (except D1.२) इति विद्धि नराधिप.

34 ^a = 4. 65. 16^a. B३ *सहस्राणाम्. — ^b Ś1 B1 मुनीनाम्; B३-३ D G३ ऋषीणाम् (for यतीनाम्). — ^c Ñ1 प्रजावृतां च; V1 B३.४.६ S (except G२) प्रजापतीनां. Cd cites प्रजावतां (as in text). — ^d S (except G२) भारत (for पाण्डव). V1 B३.४ ऋषीणां पांडुनंदन.

35 ^a Ś1 वसंति स्म; K1 ते स्म सर्वे; G३ ते तु तत्र. K1 तथा कामं; S (except G२) यथान्यायं. — ^b D1.२ दृष्टाः सर्वे; T1 G1.३-३ M1 दृष्ट्वा देवं; G२ सर्वे तुष्टा. — ^c T1 G३-३ देवं (for तस्मै). — ^d V1 B1.२.३ D सर्वे; S पुनर् (for प्रति). Ñ1 B1-4 D1.२ G२ यथासुखं; B३ यथायथं.

36 ^a K२ अतिथीनागमान्; V1 D1.२ अतीतानागतान्; G1 *थीनागतं. G२ देवा. — ^b S दैत्यानेवं (G1.६ *नपि; G२ *नेव; M1 *न्दिव्यान्; M२ *न्देवः). T1 G२-4 M transp. मुनीन् and तथा. B1.२.३.६ D तथा द्विजान्; G1.६ महामुनीन्; G३ तथा मुनिः (for मुनींस्तथा). — ^c Ś1 तथा (for यक्षान्). K४ सुपर्णाः; B३m सुवर्णान्. — ^d Ś1 गंधर्वाप्सरसास्तथा; K४ D३ *प्सरसास्तथा; D1.२ *नप्सर-स्तथा; D३ *प्सरसं तथा.

37 ^a B1 *गोप्यमितधीर्; T1 *गानमितथा. — ^b K1 ब्रह्म. D२ *पितामहं. G1 महालोकपितामहः. — M२ om. 37^{od}. — ^c D२ यथावत्सर्वं. — ^d B1 यथा हि. K1 यथाहंप्रतिपद्यते; S (M२ om.) यथाहं प्रत्यपद्यते (G२ *हंमतिपद्यते; G३ *हंप्रत्यपद्यते).

सान्त्वमानार्थसंभोगैर्युनक्ति मनुजाधिप ॥ ३८
तथा तैरुपयातैश्च प्रतियातैश्च भारत ।

आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ॥ ३९

सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविता ।

ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना शुशुभे विगतक्लमा ॥ ४०

सा सभा तादृशी दृष्टा सर्वलोकेषु दुर्लभा ।

सभेयं राजशार्दूल मनुष्येषु यथा तव ॥ ४१

एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु पाण्डव ।

38 ^a) $\tilde{N}_1$ V1 B D तु (for च). $\acute{S}_1$ K1-3 V1 भूतात्मा; K4 धर्मा° (for विश्वा°). T1 G1.3-8 M तांस्तु सर्वांस (G1 तांस्तु भगवान्स; G3 स तांस्तु सर्वांश्च; G4 तांस्तु स [sic]) भगवान्. — ^b) $\acute{S}_1$ B D स्वयंभूरमितद्युतिः; G1.3 ^aभूरमितप्रभः; G3 ^bभूरमितप्रभो. — After 38^{ab}, T1 G1.3-8 M1 ins.:

135* मधुरेण साझा भगवान्प्रतिगृह्णाति नित्यशः ।

[G1.6 साझा सुवाचा भग°. G1.5.6 प्रति (G1 ^aल)गृह्य च; G3 प्रतिगृह्णातु.]

— M2 om. 38^{ad}. — ^a) K1.4 सांत्वनामा (K4 ^aमानो)र्थः; K2.8 सा च (K3 सांत) मानार्थसंयोगैर्; $\tilde{N}_1$ B3.8 D1-5 G4 सांत्वमाना (D3 स्वांत्वपानो)र्थसंयोगैर्; M1 सांत्वदानार्थसंयोगैर्. Cd cites सान्तं (wrong for सान्त्वं = मधुरं), मानः, अर्थः, संभोगः. — ^d) G1 युतया (for युनक्ति). K1 युनक्ति वसुधाधिप; $\tilde{N}_1$ संयोजयति सर्वेशः; D1.2 G2 युनक्ति मनुजाधिपः.

39 ^a) K1 तथा तैरुपजापैश्च; D1 तथा तैरुपयानैश्च; G2 अपरैरुपयातैस्तु. Cd oites उपयातैः (as in text). — ^b) K1 प्रतिघातैश्च; K4 D3 ^aयज्ञिश्च; V1 ^aपादैश्च; Dn D1.2.5 Cd प्रति (D1.2 ^aती)यज्ञिश्च; D3 ^aपज्ञिश्च; G3 प्रतियातैश्च. T1 G1.3-8 M सर्वशः (for भारत). G2 प्रतियातैस्तथापरैः. — ^c) $\tilde{N}_1$ अनुक्ला; G4 आमूला सा. G2 नित्यं; M2 तत्र (for तात). — B1 om. 39^d-40^a. — ^d) D3 भवतिः; T1 भवती. K2 [ए]व; K3 [ए]वं; D3 स (for स्म).

40 B1 om. 40^a (cf. v.l. 39). — ^a) D3 ^aजोमया. K2 विद्या; G2 शुभा (for दिव्या). — ^b) $\acute{S}_1$ K1.4 ब्रह्मर्षिगणभाविनी; $\tilde{N}_1$ भावना; B1 ^aप्रेरिता; G2 M महर्षिगणसेविता. — ^c) K3 D3 ब्रह्म्या; T1 G3 ब्राह्म. D1.2 दीव्यमाना. — ^d) $\acute{S}_1$ शुशुभा; K1 (before corr.).2 शुशुभा; K1 (by corr.) शुशुभे; K3 सुशुभा; K4 सुशुभा; V1 शुभगा (for शुशुभे). S कांत्या चैव गतक्लमा.

तवेयं मानुषे लोके सर्वश्रेष्ठतमा सभा ॥ ४२

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रायशो राजलोकस्ते कथितो वदतां वर ।

वैवस्वतसभायां तु यथा वदसि वै प्रभो ॥ ४३

वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो ।

दैत्येन्द्राश्चैव भूयिष्ठाः सरितः सागरास्तथा ॥ ४४

तथा धनपतेर्यक्षा गुह्यका राक्षसास्तथा ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च वृषध्वजः ॥ ४५

C 2 481
B 2 12 3
K 2 12 3

41 ^a) T1 G1.3.5.6 M सा मया; G2 सभा या (for सा सभा). $\tilde{N}_1$ दिव्या (for दृष्टा). — ^b) $\tilde{N}_1$ B D (except D1.2) T1 मया; G (except G2) M सभा (for सर्व-). K1 वल्लभा (for दुर्ल-). — ^c) G1 सभेया. T1 ^aशार्दूलं. — ^d) V1 S (except M2) मानुषेषु. B3 तथा (for यथा).

42 ^a) B3 G1.2.4.6 M1 एषा (for एता). D3 G1.2.4 M1 ^aपूर्वा. — ^b) K1.2 B D भारत (for पाण्डव). — ^c) K2 $\tilde{N}_1$ V1 B D G2 सभेयं (for तवेयं). — ^d) K2 G3 (inf. lin. as in text) शुभा; $\tilde{N}_1$ V1 B D त (D4 भ)व (for सभा). G1.6 सभा श्रेष्ठतमा शुभा. — After 42, B D S Cd ins. an addl. colophon (adhy. no.: Dn1 S 11; D3 10).

43 ^a) K2 G2.8 राजलोकस्ते; T1 G4.8 देवलोकस्ते. — ^b) K4 T1 G2-8 कथिता. — ^c) $\acute{S}_1$ G2.4 वै; D1.2 च (for तु). K V1 ^aसभा नित्या (K1.8 ^aत्यो); G1.6 ^aसभां दिव्यां. — ^d) M2 यदा (for यथा). $\acute{S}_1$ K B3 D (except D1.2) G5 मे (for वै). G2.4 यथावदनुपूर्वशः; G3 यथावद्ददसि प्रभो.

44 ^a) $\acute{S}_1$ K4 G2 वै; T1 G1.3-8 M च (for तु). $\tilde{N}_1$ V1 वरुणस्य सभा नित्या. — ^b) K2 नागास्ते; K3 नागस्य. B1.3.4.6 D1.2 T1 G1.3-8 M तथा नागाः (T1 G1.3.5.6 यथा नागाः; M2 तथा नाग-) सभासदः. — ^c) K1 दैत्येन्द्रैश्च. K4 $\tilde{N}_1$ V1 B D G1.5.6 चापि (for चैव). $\acute{S}_1$ K1.3 भूयिष्ठं.

45 ^a) T1 G3 ततो; M1 यथा. D1.2 धनपतिर्. — ^b) $\acute{S}_1$ अपि (for तथा). S राक्षसा गुह्यकाश्च ये (G2 ^aकास्तथा). — ^c) K4 ^aप्सरसां चैव. — ^d) $\acute{S}_1$ K1.3 B1 D4 T1 G3 M1 भगवान्वृषध्वजः.

46 ^a) D1.2 पितामहं (for मह-). $\acute{S}_1$ K4 ते (for तु). — ^b) K2 कल्पितास्ते. $\acute{S}_1$ तु; K4 तु; V1 वै (for ते). — G1 om. (hapl.) 46^d-47^d. — D1.2 repeat

C 2 482
B 2 12. 4
K 2. 12. 4

पितामहसभायां तु कथितास्ते महर्षयः ।
सर्वदेवनिकायाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ॥ ४६
शतक्रतुसभायां तु देवाः संकीर्तिता मुने ।
उद्देशतश्च गन्धर्वा विविधाश्च महर्षयः ॥ ४७
एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रो महामुने ।
कथितस्ते सभानित्यो देवेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ४८
किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रतम् ।
येनासौ सह शक्रेण स्पर्धते स्म महायशः ॥ ४९

46^{ad} (with v.l. as in other D MSS.) after 47.
— °) K₄ Ṇ₁ V₁ D (except D_{1.2}) G_{4.5} M₂ सर्वे
(for सर्वे). — °) Ś₁ Ṇ₁ V₁ B₁₋₅ D (except D_{4.4})
G_{4.5} M ḍ (for हि).

47 G₁ om. 47 (cf. v.l. 46). — °) Ś₁ B₁ T₁
G₈₋₅ शक्रस्य च; K₈ तत्र क्रतुः; K₄ Ṇ₁ V₁ B₂₋₅ D (except
D₈) G_{2.6} M शक्रस्य तु (for शतक्रतु). Ś₁ G₂ वै; B₄ 4
ते; D₅ जु (for तु). — °) K₈ संकीर्तितो. Ś₁ विभो;
K₁ पुनः (for मुने). D₈ देवास्ते कीर्तिता मुने; G₂ देवाः
संपरिकीर्तिताः. — °) Ś₁ विद्याधरस्तु गन्धर्वा. Cd glosses
उद्देशः — °) Ś₁ विदितास्तु; K₁₋₃ G₂ विविधाश्च. — After
47, D_{1.2} (which om. 48^{ab}) repeat 46^{ad} with v.l.
(cf. v.l. 46).

48 D_{1.2} om. 48^{ab}. — °) G₈ एष (for एक).
Ṇ₁ राजर्षे. — °) T₁ G_{1.8-6} M₁ कथितस्ते (G_{1.6} °स्तु)
(for हरिश्चन्द्रो). K₁ महामुनिः. — °) D_{1.2} शक्रस्य तु
(cf. 47^a); D₄ कथितस्य; S (except G₂ M₂) हरिश्चंद्रः
(for कथितस्ते). Ṇ₁ सभा नित्या; V₁ B D सभायां वै
(B_{1.8-6} D_{1.2} तु); T₁ G₈ सभां नित्यो; G_{1.6} सभां नीतो.
Cv cites 48° exactly as in text (erroneously
attributed by Sastri in part to his 2. 11. 15).
— °) Ṇ₁ V₁ यशस्विनः (for महर्षे). — After 48,
T₁ G₂₋₅ ins. (cf. 60):

136* केन कर्मविपाकेन हरिश्चन्द्रो द्विजर्षभ ।

तेषु राजसहस्रेषु प्रभयाप्यतिरोचते ।;
while B₄ ins. 137* (see below).

49 °) B₈ किं कर्म तेन चरितं; G₁ किं कर्तव्येनाचरितां;
G₆ किं कृत्वैवेह चरितं. — °) Ś₁ K_{2.4} Ṇ₁ V₁ B_{1.5} D_{5.6}
नियतव्रत; B₂ D_{1.2} नियमव्रतं; B_{3.4} नियतात्मना; D_{n1} D₃
नियतं व्रतं. T₁ G₈₋₅ M नियमो वा यतव्रत; G_{1.6} नियमेन
यतव्रत; G₂ तपो वापि व्रतोपि वा. — K₁₋₃ V₁ B₁ D₄
ins. after 49^{ab}; B₄, after 48:

पितृलोकगतश्चापि त्वया विप्र पिता मम ।
दृष्टः पाण्डुर्महाभागः कथं चासि समागतः ॥ ५०
किमुक्तवान्श्च भगवन्नेतदिच्छामि वेदितुम् ।
त्वत्तः श्रोतुमहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ ५१
नारद उवाच ।
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति प्रभो ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तस्य धीमतः ॥ ५२
स राजा बलवानासीत्सप्राट् सर्वमहीक्षिताम् ।

137* किंचिदहं हुतं तेन इष्टं वापि महामुने ।

— °) K₂ येनासौ सह * * *. — °) Ṇ₁ स्पर्धति; G₂
मोदते. K₄ V₁ B_{1.2.4-6} D T₁ G₂ सु(V₁ च; T₁ G₂
स)महायशः; Ṇ₁ G_{1.8} M₂ स्म महात्मना (G₁ °मनाः);
G_{4.5} M₁ स (M₁ सु) महात्मना; G₆ स्म महामुनां (corrupt).
K₂ कथं वासिम माहायशः (sic).

50 °) B_{1.5} D_{n1} D_{5.6} M चैव (for चापि). D_{n2}
D₄ पितृलोकं गतश्चैव. — °) G₂ तत्र (for विप्र). K_{8.4}
पितामहाः (K₄ °ह) (for पिता मम). — °) K₈ महाराजः;
K₄ B₈ D_{n1} D_{1.2} G_{4.4} M₁ महाभाग; G_{1.6} महात्मा तु;
G₂ कथं चासीन् (for महाभागः). — °) Ś₁ चैव; K₁
B_{2.4-6} D_n D₈₋₆ वापि; K_{2.3} वासि; Ṇ₁ V₁ B_{1.5} D_{1.2}
चापि (for चासि). K₂ समागतः; B₁ D₆ सभां (D₆ °भा-
गतः; D_{n1} समागतः. T₁ G_{1.3-6} M कथं त्वासीत्स- (G₁
M चासीत्स; G₆ चापि स)मागतः; G₂ महाराजसमागतः.

51 °) Ś₁ Ṇ₁ वा; K_{1.8} स; K₂ om.; V₁ D_{1.2} स्वां;
B_{1.6} मां; T₁ G_{2.4.5} M मा; G₈ मे (for च). K₁ B₆ D₈
भगवान्. G_{1.6} किमुक्तवान्महाभाग. — °) Ṇ₁ नारद
(for वेदितुम्). V₁ B D तन्ममाचक्ष्व नारद (B₁ पृच्छतः;
B₅ D_n D₈₋₆ सुव्रत). — After 51^{ab}, S ins.:

138* अनागतमतिक्रान्तं तत्सर्वं स्वयि निष्ठितम् ।

[G₈ अनाशितम् (for अनागतम्), and तिष्ठति (for
निष्ठितम्).]

— °) G₂ स्वत्तत् (for स्वत्तः). B_{1.3.6} D_{1-3.5} इदं
(for अहं). V₁ B_{2.4.5} D_n D_{4.6} सर्वमिदं (for अहं सर्वं).
K₈ पूर्व; Ṇ₁ ब्रह्मन् (for सर्वं). Ś₁ T₁ G_{1.8-6} M स्वत्तः
सर्वमहं (G_{1.6} M₁ °मिदं) श्रोतुं. — °) T₁ G_{4.5} यते;
G_{1.6} मुने; G₈ भत्ते; M महत् (for परं). B₂ मम
(for हि मे).

52 G₄ श्रीनारदः (for the ref.). — °) T₁ G₁
यं (for यन्). Ś₁ K₂ T₁ G_{2.5} M मा (for मां).
S (except G₂ M₂) कौत्थेय (for राजेन्द्र). Cd cites 52^{ab}

तस्य सर्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ॥ ५३
तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितम् ।
शस्त्रप्रतापेन जिता द्वीपाः सप्त नरेश्वर ॥ ५४
स विजित्य महीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
आजहार महाराज राजस्र्यं महाक्रतुम् ॥ ५५
तस्य सर्वे महीपाला धनान्याजहुराज्ञया ।
द्विजानां परिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञे च तेऽभवन् ॥ ५६

प्रादाच्च द्रविणं प्रीत्या याजकानां नरेश्वरः ।
यथोक्तं तत्र तैस्तस्मिततः पञ्चगुणाधिकम् ॥ ५७
अतर्पयच्च विविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तथा ।
प्रासर्पकाले संप्राप्ते नानादिग्भ्यः समागतान् ॥ ५८
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च विविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः ।
रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्च समुदाहृतम् ।
तेजस्वी च यशस्वी च नृपेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ॥ ५९

C 2 496
B 2 12 17
K 2 12 22

(entire) as in text. — °) K₃ तत्ते तं; G₄ ततोहं.
B₆ D₁ वै (for सं-). — °) K₃ D₆ (before corr.)
महाभ्यं; S (except G_{2.1}) चरितं (for माहाभ्यं).
— After 52, S ins.:

139* इक्ष्वाकूणां कुले जातस्त्रिणाङ्कनांम पार्थिवः ।

अयोध्याधिपतिर्वीरो विश्वामित्रेण संस्थितः ।

तस्य सत्यवती नाम पत्नी केकयवंशजा ।

तस्यां गर्भः समभवद्धर्मेण कुरुनन्दन ।

सा च काले महाभागा जन्ममासं प्रविश्य वै । [5]

कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकलमपम् ।

स वै राजा हरिश्चन्द्रश्चैशङ्कव इति स्मृतः ।

[(L. 1) G₂ इक्ष्वाकोस्तु. — (L. 2) G_{1.3.5} M 'त्रेण
सुस्थितः; G₂ °त्रे सुसंस्थितः; G₆ °त्रेण धीमता. — (L. 3) M₂
सत्यरता. — (L. 5) T₁ G_{8.9.10} M₁ महाभाग. T₁ जन्ममासः;
G₁ राजभ्यासं; G₂₋₄ M राजन्मा(G₄ °न्मा)सं; G₆ राजाभ्यासं.
G₆ प्रपद्य वै. — (L. 6) M₁ दशमं (for कुमार.)]

53 °) K₂ पूर्वं मही°; G_{8.4} सर्वेमहीभृतां. — °) S₁ K_{2.3} सर्वः (for सर्वे). — °) B₄ स्मृताः (for स्थिताः).
K₁ शासनाच्च पुरः स्थिताः; K_{2.3} सर्वदा शासने स्थिताः;
D₆ शासनावनतः स्थितः; G₂ शासिता वंशमास्थिताः.

54 °) S₁ m जेतुं हेम°; B₁ चित्रं हेम°; D_{1.2} जैत्रहेम°;
G₆ जैत्रं रत्न°. — °) S₁ K₄ जिताः शस्त्रप्रतापेन; K₁₋₈
शस्त्रप्रतापैः(K₂ °प्रतापै)विजिताः; G_{1.6} °प्रतापैश्च जिता.
— °) B₆ (m as in text) सर्वे; G₄ सर्वां (for सप्त).
B_{4.5} D (except D_{1.2}) S (except G₂) जने° (for
नरे°). — After 54, G₆ reads 61, followed by 140*.

55 G₆ om. 55-56. — °) K₁ B D G₈ M
स निर्जित्य; T₁ स हि जित्य. D_{1.2} मही. B D M₂
कृत्वां (for सर्वां). — °) K₈ आजुहाव. S₁ महातेजा;
K₈ महाराजन्; G₁ महाराजा; G₃ महाराजो.

56 G₆ om. 56 (cf. v.l. 55). — °) K₂ तस्य यज्ञस्य
तेभवन्. — After 56, T₁ G₁₋₈ M read 61, followed
by 140*.

57 °) S (except G₂) अददाच्च (for प्रादाच्च). G_{1.6}
राजन् (for प्रीत्या). — °) S₁ K D₄ याच(K₁ °च)केभ्यो;
B Dn D₆ याचकानां (B₅ D₆ °कान्त). K₂ B₃ D_{1.2}
नरेश्वर; D₈ जनेश्वर; S (except G₂) युधिष्ठिर. — °) K₁
तथोक्तं. N₁ तैस्तनु; T₁ G_{1.3-6} M च ऋ(G₁ कृ)तौ
(for तत्र तैस्). V₁ B D यथोक्तवंतस्ते तस्मिन्; G₂ यथोक्तं
तत्र तैस्तैस्तु. — °) N₁ तनु; G₁ स्थितः (for ततः).
K₂ पंचगुणात्मकं.

58 °) K₃ अतर्पयःसु; T₁ °र्पयं च; G₄ समर्पय(sup.
lin. समर्चय)च. T₁ G_{5.6} वसुभिर्; G_{1.3.4} M₂ बहुभिर्;
M₁ पशुभिर् (for विविधैर्). — S₁ om. (hapl.) 58^b-59^a.
— °) N₁ B₅ Dn D₄₋₆ तदा (for तथा). B_{1.2.4.6} D_{1.2}
धनेः स (B₁ दानैः स; B_{4.6} धनेः सु; D_{1.2} धनेश्च) बहुधो
द्विजान्; S ब्राह्मणान्भरतर्पभ. — °) K₁ प्रासर्पि°; K₈
प्रदान°; N₁ B₅ D₆ प्रसर्प°; V₁ B₈ प्रतर्पकाले (B₅ °प्यकाल);
B₁ (m as in text) प्रतर्प्य°; B_{2.4.6} (m as in text)
प्रसाय°; D_{2.4} प्रासर्प्य°; Cd as in text. T₁ G₈₋₆ M
यज्ञकालेथ (T₁ G₈ M₁ °ले च; G₆ °ले तु) संप्राप्तान्;
G₁ यज्ञकालेथ संप्राप्ता; G₂ ये तत्र काले संप्राप्ता. — °)
D_{1.2.4} G₂ समागताः.

59 S₁ om. 59^a (cf. v.l. 58). — °) K_{1.2} B_{1-4.6}
D₄ भक्षैर्; K₄ Dn D₈ भक्ष; N₁ V₁ B₅ D_{5.6} भक्ष्य-
(for भक्ष्यैर्). T₁ G₃₋₅ पानैश्च; G₁ * यैश्च; G₂ M रक्षैश्च;
G₆ पेयैश्च (for विविधैर्). — °) K₁ यथाकामं पुरस्कृतैः;
N₁ °ममुपस्कृतैः; V₁ °मसमन्वितैः; B₅ °ममतर्पयत्; D₃
°र्यपुरस्कृतैः; S यथाकाममुदा(T₁ G_{4.5} °कालमुदा; G₈
°काममुदा; M₂ °क्रममुदा)हतैः. — °) K₁ रत्नैः प्रत°;
B₁ रत्नाख्यैस्त°; B_{2.3.6} D_{1.2} G₂ रत्नौघैस्त°; M₁ °रत्नोघत°.
G_{1.6} M₁ हृष्टैर् (for तुष्टैर्). — °) B_{2.5} G₂ द्विजैश्च
समुदाहृतः; T₁ G_{1.3-6} M₁ द्विजैश्च(G₁ °श्वेत)मुदाहृतं.
— °) B₈ D₈ तेजस्वी च नृपेभ्योसौ (D₈ °पि). — °)
S₁ भवेत् (for ऽभवत्). K_{1.2.4} नृपेभ्योप्यधिको भवान्
(K₄ भव); B₈ सर्वेभ्योप्यधिकोभवत्; D₈ G_{1.3.4} M₁

C. 2. 496
B. 2. 12. 18
K. 2. 12. 23

एतस्मात्कारणात्पार्थ हरिश्चन्द्रो विराजते ।
तेभ्यो राजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ ६०
समाप्य च हरिश्चन्द्रो महायज्ञं प्रतापवान् ।
अभिषिक्तः स शुशुभे साम्राज्येन नराधिप ॥ ६१
ये चान्येऽपि महीपाला राजस्यं महाक्रतुम् ।
यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते सह भारत ॥ ६२
ये चापि निधनं प्राप्ताः संग्रामेष्वपलायिनः ।

ते तत्सदः समासाद्य मोदन्ते भरतर्षभ ॥ ६३
तपसा ये च तीव्रेण त्यजन्तीह कलेवरम् ।
तेऽपि तत्स्थानमासाद्य श्रीमन्तो भान्ति नित्यशः ॥ ६४
पिता च त्वाह कौन्तेय पाण्डुः कौरवनन्दनः ।
हरिश्चन्द्रे श्रियं दृष्ट्वा नृपतौ जातविस्मयः ॥ ६५
समर्थोऽसि महीं जेतुं भ्रातरस्ते वशे स्थिताः ।
राजस्यं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेति भारत ॥ ६६

सर्वेभ्योभ्यधिकोभवत् (G₁ M₁ 'को भव); T₁ G_{5.6} सर्वेभ्यो
द्वाधिको भव; G₂ सर्वैरभ्यधिकोभवत्; M₂ सर्वेभ्यो द्वा(भ्य)-
धिकोभवत्.

60 ^a) K₁ V₁ B₂₋₈ D G₆ राजन्; Ñ₁ T₁ G₈₋₈ M
तात; G₁ राजा (for पार्थ). B₁ एतस्मिन्कारणे राजन्.
— ^b) K₂ विजायते; S (except G₂) युधिष्ठिर (for
विरा). — ^{cd}) B₈ तं (for तद्). S तेषु राजसहस्रेषु
प्रभयाप्य (M₂ 'या व्य)तिरिच्यते. — 60^d = G₁ 13. 26^d.

61 S reads 61 after 56 (G₆, after 54; M₂
further transp. 61^{ab} and 61^{cd}). — ^{ab}) K₈ समाप्ये
च; B₁ समाप्य तु. K₄ transp. हरिश्चन्द्रः and महायज्ञः.
S समासयज्ञो (M₂ 'ज्ञे) विधिवद्हरिश्चन्द्रः प्रतापवान्. — ^c)
K_{1.4} Ñ₁ V₁ B_{1.8} D (except D_{1.2}) G_{1.5.6} M 'षिक्तश्च;
K_{2.8} 'षिक्तस्तु; G₂ 'युक्तश्च. — ^d) V₁ B_{2.6} D_{1.2}
साम्राज्ये वै. B_{2.6} D_{1.2.4} T₁ G_{1.5.6} M₁ नराधिप;
G₄ नरर्षभः. — After 61, S ins.:

140* राजसूयेऽभिषिक्तस्तु समासवरदक्षिणे ।

[G₂ 'स्याभिषिक्तश्च; G₈ 'सूयेभिषिक्ते तु; G_{5.6} 'सूयेभिषि-
क्तश्च.]

62 ^a) K₂ V₁ B_{1.2.4.5} D (except D_{1.2}) T₁
G_{1.8-8} M च (for ऽपि). G₁ महाराजा; G₈ महीपाला;
G₆ महाराज (for महीपाला). B₈ ये चान्ये पृथिवीपाला;
G₂ ये यजन्ते महीपाला. — ^c) K₁ यजन्ते वै; S संग्रामास्ते
(G₂ सर्वे तेन). B_{4.5} D_n D_{8.5.6} G₂ सहेंद्रेण; G₂ नरेंद्रेण.
— ^d) K₂ स तु भारत; Ñ₁ सह वै द्विवि; B_{8.5} D (except
D_{1.2}) भरतर्षभ.

63 S₁ om. 63. — ^a) K Ñ₁ चान्ये (for चापि).
K₈ मन्य (for प्राप्ताः). — ^b) M₁ संग्रामेऽप्यपला. — ^c)
K₄ माहेंद्रं सद आयाच; Ñ₁ तेषि तत्सदमासाद्य; B₁₋₈ D_n
D_{1-8.5.6} ते तत्सदनमासाद्य; T₁ G₈₋₈ ते प्राप्तास्तां सर्भां
राजन्; G_{1.2.6} M₂ ते तां सर्भां समासाद्य (G₂ 'गम्य);
M₁ ते तां सभामासाद्य (submetrical). — ^d) K₄ पांडु-
नन्दन; T₁ G₈₋₈ सह भारत; G₁ भरतर्षभः; G₂ द्विवि भारत.

64 ^a) D₈ कालेन; G₂ घोरेण (for तीव्रेण). — ^b)
G_{1.6} खजं (G₁ 'ज)ति स्वकले'; G₂ त्यक्त्वा जीर्णं कले'.
— ^c) K₁ ते च (for तेऽपि). K₄ B₂ तेषि तत्स्थानं
समासाद्य (hypermetric); B₈ ततः स्थानं समासाद्य;
D_n D_{1.4-6} M₂ ते तत्स्थानं समा; D₈ ते तत्सदनमा. — ^d)
G₂ श्रीमतो.

65 ^a) K_{1.8} तवाह; B_{1.6} D_{1.2} Cd त्वामाह; B_{8.4}
ते स हि; D₈ स्वां स्वाह; G₁ च तव (corr. from च
तत्त्व); G₄ ह स्वाह; Cv [आ]ह स्वा च (for च स्वाह).
S₁ कौरव्यः; K₂₋₄ B₈ D₈ कौरव्य (for कौन्तेय). — ^b)
S₁ K₂ Ñ₁ V₁ B_{1.2.4.6} D_{2.4} G₂ कौरवनन्दन; D₈ पौरव-
नन्दन; T₁ G_{1.8-8} M कौरववर्धनः (G₈ 'न). B₈ ऋणु त्वं
पांडुनन्दन; D_n(!) पांडुस्ते पांडुनन्दन. — ^c) K₂ हरिश्चन्द्रः;
D₄ हरिश्चंद्र. — ^d) T₁ नृपते. G₂ सर्वपूज्यतां (for जात).
— After 65, Ñ₁ V₁ B D ins.:

141* विज्ञाय मातुषं लोकमायान्तं मां नराधिप ।

प्रोवाच प्रणतो भूत्वा वदेथास्त्वं युधिष्ठिरम् ।

[(L. 1) B₂ D_{1.2} नराधिपः. — (L. 2) D_{n1} प्रणतो
(for प्रणतो). D_{1.2} वदेथास्त्वं; D₈ वदाशु त्वं.]

66 ^a) G₁ समर्थोऽहं; G₄ 'थोपि. — ^b) Ñ₁ V₁ B
(except B₄) D स्थिता वशे (by transp.); G₂ (sup.
lin.) यशस्विनाः. — ^c) K₂ राजसूयं क्रतुवरम्; K₈ राजन्स्वयं
क्रतुश्रेष्ठम्. — ^d) G₁ आभरस्व. — After 66, V₁ B D
ins.:

142* त्वयीष्टवति पुत्रेऽहं हरिश्चन्द्रवदाशु वै ।

मोदित्वे बहुलाः शश्वत्समाः शक्रस्य संसदि ।

एवं भवतु वक्ष्येऽहं तव पुत्रं नराधिपम् ।

भूलोकं यदि गच्छेयमिति पाण्डुमथाशुवचम् ।

[Before line 3, a few MSS. ins. नारद उ'.
— (L. 3) B_{1.2.5} D₂₋₈ पुत्रं तव (by transp.); B_{8.4}
पुत्रं ते च. B D_{2.2.5.6} नराधिप; D₄ युधिष्ठिर. — (L. 4)
B₁ स्वलोकं; B₄ भूलोकं.]

67 After 67^{ab}, G_{2.8} M₁ ins. (of. 67^{cd}):

तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र संकल्पं कुरु पाण्डव ।
गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सह सलोकताम् ॥ ६७
बहुविघ्नञ्च नृपते क्रतुरेषं स्मृतो महान् ।
छिद्राप्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६८
युद्धं च पृष्ठगमनं पृथिवीक्षयकारकम् ।
किंचिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम् ॥ ६९
एतत्संचिन्त्य राजेन्द्र यत्क्षमं तत्समाचर ।
अप्रमत्तोत्थितो नित्यं चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ समाप्तं सभापर्वं ॥

भव एधस्व मोदस्व दानैस्तर्पय च द्विजान् ॥ ७०
एतत्ते विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दाशार्हणगरीं प्रति ॥ ७१
वैशंपायन उवाच ।
एवमाख्याय पार्थेभ्यो नारदो जनमेजय ।
जगाम तैर्वृतो राजन्नृपिभिर्यैः समागतः ॥ ७२
गते तु नारदे पार्थो भ्रातृभिः सह कौरव ।
राजक्षयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास भारत ॥ ७३

C. 2 513
B. 2. 12. 34
K. 2. 12. 39

143* गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सर्वे पितामहाः ।

सलोकतां सुरेन्द्रस्य त्रैलोक्याधिपतेर्नृप ।

[(L. 1) G₂ पूर्वैः पूर्वपितामहाः.]

— G₂ om. 67^{ad}. — °) Ś1 B_{2.4} Cd गन्तारः स्य;
V₁ B_{1.8.5} Dn D₈₋₆ गन्तासि त्वं; D₁ (corrupt) स
गन्तारस्क; D₂ स गन्तास्य; S (G₂ om.) गन्तासि वै. — °) Ś1 K Ṇ₁ B₆ स(K₁ B₆ पू)र्व एव; B₁ सर्वमेव; B₂ सर्वैरेव;
D₄ सर्वैः सह; G (G₂ om.) M₁ पूर्वैः सर्वैः. — After 67,
B₄ (cf. 143*) repeats 67^{ad} [with v.l. पूर्व एव
(for पूर्वैः सह).]

68 °) K₁ S बहुविघ्नस्तु कौतये (K₁ G_{1.2} नृपते).
— °) G₄ महत् (for महान्). — With 68^{ad}, cf. Rām.
1. 12. 17^{ab} (Kumbh. ed.). — °) K₄ छिद्रं यत्र हि
वाञ्छन्ति; Ṇ₁ B Dn D_{1-8.5.6} S छिद्राप्यस्य तु (Ṇ₁ B_{5.6}
D_{1.2} °प्यत्र तु; D₈ °प्यस्य च; T₁ °प्यस्यं तु) वाञ्छन्ति.

69 D_{1.2} om. 69^{ad}. — °) B₁ युद्धं हि. Ś1 घृ(°r घृ)-
ष्टगमनं; K₁ (orig.). 2.4 Ṇ₁ घृष्ट(or °ष्ट)शामनं; K₁ (sup.
lin. sec. m.). 8 B₁ दु(°B₁ ह)ष्टशामनं; V₁ दुष्टमनसः;
B₂₋₆ Dn D₈₋₆ क्षत्र(D₈ शत्रु)शामनं; G₂₋₄ प्राणिशामनं;
M घृष्टानुगमं; Cd घृष्टत्वमनं. — °) Ś1 B_{1.5} D (D_{1.2} om.)
T₁ G_{1.4} M₂ °क्षयकारणं. — °) D₄ किंचिदेव; G₂ किंचिदे-
तत्; Cd as in text. G₆ निवृत्तं. S (except G₂)
तु (for च). — °) Ś1 Ṇ₁ भवत्येव. T₁ G (except G₂)
M₂ भया° (for क्षया°). M₁ भवत्यत्रासुखा(marg. °शुभा)-
वहं. — After 69, S (except G₂) ins. :

144* एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः करवाणि ते ।

[M₁ भूयः किं (by transp.). G_{1.6} कथयामि (for कर°).]

70 °) K₁ Ṇ₁ V₁ B_{2.4-6} D (except D₈) M₂
यत्क्षमं. K₈ यज्ञमेतत्समाचर. — °) Ś1 °मत्तोत्थितं; K₁ B₈
Dn D_{1.2} G_{5.6} °मत्तः स्थितो; K₂ °मत्तो * * ; K₈ °मत्त-

स्थितो; B₆ T₁ G_{1.8.4} M₁ °मत्तस्थितो. — °) K₂ D₄ G₁₋₃
°वर्णस्य. — °) Ś1 भवस्व चैव; K₁ भव एजस्व; Ṇ₁ भवन्ने-
धस्व; G₁ भव सायस्व; G₆ भव साधस्व. — °) V₁ B₂₋₆ D
धनैस्; T₁ दादोस् (corrupt); G₃ दारैस् (for दानैस्).
K₁ सदानैस्तर्पय द्विजान्; K₂ प्रभूतै (sic) तर्पयन्निद्विजान्;
K₈ प्रभूतान्तर्पय द्विजान्; B₁ धर्मेश्वरपरो द्विजान्; G₁ दाने
संतर्पयन्निद्विजान्; G₂ सुदानैस्तर्पयन्निद्विजान्; G₆ धनैस्तर्पयत
द्विजान्.

71 °) K₂ एतत्ते विस्तरे प्रोक्तं. — °) M₂ यथा (for
यन्मां). K_{1.2} यन्मां त्वमनुपृच्छसि; K₈ यन्मा त्वमनुपृष्टवान्.
— °) Ś1 D₄ स्वा. — °) K_{2.8} दशार्ह(K₃ °ह)नगरीं;
B₆ Dn₁ D_{1.2} T₁ G₂₋₆ M₁ दा(T₁ द)शार्हणगरीं; G₁
द्वारकानगरं. — Cd cites 71^{ad} (entire) as in text.

72 G_{1.6} road 72^a-73^b after वैशं ° उ° of the next
adhy. B₁ G₂ M₁ om. the ref. — °) T₁ G₈ एतद्
(for एवम्). G₂ आज्ञाय (for आख्याय). Cd cites
text. — °) Ś1 K₄ D_{1.2} Cd नारदो भगवानृषिः. — °)
G₂ तैर्वृतो. — °) K₄ ऋपिवर्यैः; G₁ ऋपिभिन्ते; G₂
°भिर्यैः; G₆ °भिन्तैः. K₃ समावृतः; T₁ G₂ समागताः;
G₁ महात्मभिः.

73 For sequence of G_{1.6} cf. v.l. 72. — °) K₄
गतेथ; D₈ गतेषु. Ṇ₁ V₁ G₂ राजा (for पार्थो). — °)
Ś1 V₁ भारत; Ṇ₁ B (except B₈) Dn T₁ G₂₋₄ M₂
कौरवः; D_{1.2} कौरवैः. G_{1.6} भ्रातृभिः परिवारितः. — G_{1.6}
om. 73^{ad}. — °) K₂ Ṇ₁ क्रतुवरं. — °) Ś1 K₂ V₁ B₈
Dn D_{1.4-6} पार्थिवः; K₁ भारतः; Ṇ₁ वै तदा; B₆ D₈
पार्थिव (for भारत).

Colophon. — Sub-parvan: N (except K₄) सभा-
वर्णन (Ṇ₁ V₁ लोकपालसभाख्यान); to it K₈ V₁ B_{1.2.6}

वैशंपायन उवाच ।

ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा निशश्वास युधिष्ठिरः ।
चिन्तयत्राजसूयासिं न लेभे शर्म भारत ॥ १
राजर्षीणां हि तं श्रुत्वा महिमानं महात्मनाम् ।
यज्वनां कर्मभिः पुण्यैर्लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च ॥ २
हरिश्चन्द्रं च राजर्षिं रोचमानं विशेषतः ।
यज्वानं यज्ञमाहर्तुं राजसूयमित्येष सः ॥ ३
युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः ।

D add समास. — *Adhy. name:* Ñ1 पांडुसंदेशकथनं; B4 नारदयुधिष्ठिरसंवादः; M1 राजसूयोपोद्घातनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (marg. sec. m.). 2. s 11 (as in text); Ñ1 V1 Dn S 12. — *S'loka no.:* K2 74; Dn 34; D1.2 35; M1 39.

12

1 After the ref., G1.6 (which om. 1^{ab}-2^{ab}) read lines 72^{ab}-73^{ab} of the previous adhy. — ^a) K1.2 तु (for तद्). — ^b) K2 धर्मपुत्रो (for निशश्वास). — ^c) Ñ1 V1 B1m.s.5 Dn Ds-6 चिन्तयत्राजसूये (D6 °वे)ष्ठि; B1.2 D1.2 चिन्तयानस्तु (B1 °मास) राजेंद्रो.

2 G1.6 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). — ^a) Ñ1 V1 B1.2.s.6 D (G2 M च (for हि). K1-8 G2 तत्; B2 स; D2 तां (for तं). — ^b) K1.4 D6 M1 यज्विनां; K2 यज्वनां; Dn2 यज्वानां. D1.2 कर्मनिपुणैर् (for °भिः पुण्यैर्). — ^d) K2 D1.2 लोकप्राप्तं.

3 ^a) K4 Ñ1 B1-3.6 D1.2 G2 राजानं (for राजर्षिं). — ^b) G1.6 राजसूयाद् (for रोचमानं). B1 विचिन्त्य च (for विशेषतः). — ^c) K2.8 B2 D1.2 Cd यज्वानां; B1 G1 यज्वनां; D6 G6 यज्वानां; G2.4 पार्थस्तं (G4 °स्तु). S1 आहर्तुं च महायज्ञं. — ^d) B1.2.6 वै (for सः). B5 °सूयं विशेषतः.

4 ^a) S (except G2) ततः सभासदः (for युधिष्ठिरस्ततः). S1 K तु (K4 च) तान् (for ततः). — ^b) T1 G (except G2) M1 नृपोत्तमः; M2 नरोत्तमः (for सभासदः). — ^c) B5 अभ्य° (for प्रत्य°). K2-4 D4 तु (for च). B1 समैः (for च तैः).

5 G1.4.6 om. (hapl.) 5-6. — ^a) Ds राजसूयं च (for स राजसूयं). K1 Dn2 T1 G6 M1 राजेंद्रः; B1 विधि-

प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैर्यज्ञायैव मनो दधे ॥ ४

स राजसूयं राजेन्द्र कुरूणामृषभः क्रतुम् ।

आहर्तुं प्रवर्णं चक्रे मनः संचिन्त्य सोऽसकृत् ॥ ५

भूयश्चाद्भुतवीर्यौजा धर्ममेवानुपालयन् ।

किं हितं सर्वलोकानां भवेदिति मनो दधे ॥ ६

अनुगृह्णन्प्रजाः सर्वाः सर्वधर्मविदां वरः ।

अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः ॥ ७

एवं गते ततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसञ्जनाः ।

वत् (for राजेन्द्र. — ^b) S1 B5 D (except D1.2) तदा (for क्रतुम्). — ^c) B2 प्राहर्तुं. K3 G2.5 प्रणवं. — ^d) S1 K4 B2-6 Dn2 D2-6 M च; Dn1 वा; T1 सा (for सः). K2 मनः संचिन्त्य (sic) सोमकृत्; B1 संचिन्त्य मनसासकृत्.

6 G1.4.6 om. 6 (cf. v.l. 5). — ^a) Ñ1 V1 भूयश्चाद्भुतवीर्यो वै. — ^b) S1 K B2-6 D (except D1.2) M2 °चितयन् (for °पालयन्). — ^c) D1.8 विहितं; G2 किं हिताः (for किं हितं). K सर्वलोकस्य.

7 ^a) D1 अनुगृह्णात्; G1.3.6 अन्वगृह्णन्; G2 अन्वगृह्णात् (for अनुगृह्णन्). — ^b) S1 K4 B1.4.5 D (except D1.2) T1 G (except G2) M सर्वं (G4 °र्वा) धर्मभृतां वरः; B2 °धर्म-विशारदः. — After 7, V1 B2-6 D S ins. (Cv glosses): 145* सर्वेषां दीयतां देयं मुष्णन्कोपमदावुभौ ।

साधु धर्मेति धर्मेति नान्यच्छ्रूयेत भाषितम् ।

[(L. 1) T1 G2-6 M Cv क्रियता; G2 दीयतां (for सर्वेषां). G2 क्रीयतां (for दी°). Cv cites as above; Cn cites दीयतां (noting an unspecified पाठांतर). B2-6 D6 मुष्ण (B5 मुंच)न्कोपमलावुभौ; T1 G M1 मुक्त (G1 तस्य; G4 अक्त)कोपैर्वलं विना; M2 मुक्तपापो बलोद्भूतः; Cv मुक्तकोपो बलान्वितः (for the post. half). — (L. 2) B2.8 साधुकर्मेति; T1 G6 सधर्म इति; G1 सत्वधर्मास्य; G4 सत्वधर्मेम; G6 स तु धर्मोस्य (for साधु धर्मेति). Cv implies as above. S Cv पा (M2 चा)र्धस्य (for धर्मेति). S (except G1-8) श्रूयत; Cv as above.]

8 ^a) Dn1 गते तदा; S वृत्ते जगत् (G2 गते तत्र) (for गते ततस्). D2 तेस्मिन् (for तस्मिन्). — ^b) K4 B1 G2 प्रजाः (for जनाः). S1 पितरीव स्वके यतः; T1 G1.8-6 M °रीवा-न्वरज्यत. — ^c) K1.4 द्वेषस्य; G1.6 द्वेषस् (for द्वेषा). — ^d) D4 न तस्य; G6 तत्तस्य; (for ततोऽस्य). G1 °जातशत्रवः. — After 8, V1 B (B1 marg.) D S ins. a passage given in App. I (No. 4).

C. 2. 540
B. 2. 13 27
K. 2. 13. 27

स धर्म्यं पाण्डवस्तेषां वचः श्रुत्वा विशां पते ।
धृष्टमिष्टं वरिष्ठं च जग्राह मनसारिहा ॥ १६
श्रुत्वा सुहृद्रचस्तच्च जानंश्चाप्यात्मनः क्षमम् ।
पुनः पुनर्मनो दध्रे राजसूयाय भारत ॥ १७
स भ्रातृभिः पुनर्धीमानृत्विग्भिश्च महात्मभिः ।
धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च मन्त्रयामास मन्त्रिभिः ॥ १८
युधिष्ठिर उवाच ।
इयं या राजसूयस्य सम्राडर्हस्य सुक्रतोः ।

श्रद्धानस्य वदतः स्पृहा मे सा कथं भवेत् ॥ १९
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तास्तु ते तेन राज्ञा राजीवलोचन ।
इदमूर्ध्वचः काले धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाक्रतुम् ॥ २०
अथैवमुक्ते नृपतावृत्विग्भिर्भर्त्सिपिभिस्तथा ।
मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तद्वचः प्रत्यपूजयन् ॥ २१
स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान् ।

°ष्टम्; G1.० कर्तुम्; Cd. v धृष्टम् (as in text). — ʳ) B1-३.० D1.२ M1 (*inf. lin.*). २ जगाम (for जग्राह). K1 G2 गिरा; V1 B (B5 marg.) D1.२ हरि; G2 कर्तुं (for [अ]रिहा).

17 °) B1 तथ्यं; B8 तत्तु; B8 तेषां; T1 G1.३.५.६ M क(T1 G० का)ल्यं (for तच्च). D1.२ श्रुत्वा च सुहृदस्तस्य; G1 कृत्वा सुहृज्जनः कल्यं. — ʳ) K1 जानंश्चाप्यात्मनः; B1 जानन्त्रप्या; B3.० D1.२ जानानश्चा; D३ प्रजाश्चाप्या; D4.५ (*sup. lin.* as in text) जानंश्चाया; S (except M1) जानंश्चेवा° (for जानंश्चाप्या). G३ प्रियं (for क्षमम्). — After 17^{ab}, S (G2 om. lines 4-6) ins. (Cv cites pratikas of first 2 lines):

147* संप्रदास्तः क्षमारम्भः परीक्षासुपचक्रमे ।

Colophon.

वैशंपायनः ।

चतुर्भिर्भीमसेनाद्यैर्भ्रातृभिः सहितैर्हितम् ।

एवमुक्तस्तदा पार्थो धर्मं एव मनो दधे ।

स राजसूयं राजेन्द्रः कुरूणासुपभः क्रतुम् ।

जगाम मनसा सद्य आहरित्यन्युधिष्ठिरः । [5]

भूयस्त्वद्भ्रतवीर्यौजा धर्ममेवानुपालयन् ।

[(L. 1) G1.३.० संप्रदास्तः; M2 संप्रदास्त. G2.३ क्रिया° (for क्षमा°). — (L. 3) G1 सदा (for तदा). — (L. 4) M2 राजेन्द्र. — (L. 5) G३.० जग्राह (for जगाम). — (L. 6) = (var.) 2. 12. 6^{ab}. G1 भूयस्त्वद्भ्रतवीर्यौज (sic).]

— ^{ad}) G2 om. 17^{cd}. M1 reads 17^{cd} after line 1, M2 after line 6, of 147*. S (G2 om.) किं हितं सर्वं (G३ हितं सर्वस्य) लोकस्य धर्मराजो मनो दधे (cf. 6^{cd}).

18 °) S स मन्त्रिभिर्महाप्राज्ञैर्. — ʳ) K1 ऋत्विग्भिः स. Ś1 संमततः; V1 महामतिः; D4 महामनेः (sic). — After 18^{ab}, N ins.:

148* मन्त्रिभिश्चापि सहितो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

[B1 (mas in text) मुनि° (for मन्त्रि°). Ś1 K Ō1 V1

B4.० चैव (for चापि). Ś1 K1-३ Ō1 V1 B (except B३.०) D1 राजसूयं (for धर्मराजो).]

— °) S धौम्यद्वैपायनसुखैर्. — ^a) Ś1 K संमतं; Ō1 संमितः; V1 B D M2 मन्त्रवित् (B1 भारत; B३ धर्मवित्); G2 सर्वशः (for मन्त्रिभिः, changed in N to avoid duplication of this word in 148*). — G2.३ ins. after 18: T1 G4-६, after 19:

149* भीमार्जुनयमैः सार्धं पार्षतेन च धीमता ।

T1 G M1 ins. after 18 (G2.३, after 149*):

150* विराट्दुपदाभ्यां च साल्यकेन च धीमता ।

युधामन्युत्तमौजोभ्यां सौभद्रेण च धीमता ।

द्वौपदेयैः परं शूरैर्मन्त्रयामास संवृतः ।

19 °) K1 इयं सा; K३ इयं हि; S Cv भवंतो (for इयं या). — ʳ) K३.३ साम्राज्याहस्य; K4 सम्राडाहस्य; G1.० M1 सम्राट्साध्यस्य; G2 मम साद्याश्च. K२ सुक्रतोः; B1 संक्रतोः; B2.० G३ M1 सक्रतोः; B३ शतक्रतोः (sic). — °) T1 G त- (G० स)त्वेन (for वदतः). — ^a) S ममावाप्तिः (for स्पृहा मे सा).

20 ^{ab}) K4 ततस; G५ तदा (for तु ते). K4 ते च; G1 केन (for तेन). K2.३ D३ transp. तेन and राज्ञा. K२ °लोचनं; D2 G५.० M2 °लोचनः; T1 G1-4 M1 °लोचनाः. — After 20^{ab}, G1 reads 21^{cd}. — ^d) K1 B1.३ Dn D4-६ G० धर्मराजं (for धर्मीमानं). — After 20^{cd}, T1 G2-६ M read 21^{cd}. — G2 om. 20^a-21^b. — °) K1 राजेन्द्र; M1 सर्वज्ञ (for धर्मज्ञ). — ʳ) V1 B2.५.६ D1.२ राजसूये महामतौ. — After 20, T1 G1.३-६ M read 23 (G३.५ M1 repeating the stanza in its proper place).

21 S om. 21^{ab} (G३.५ read it after 23; for G2 cf. v.l. 20). — ^a) K1 transp. उक्ते and नृपतौ. G३ उक्तो (for उक्ते). G३.५ नृपति (for नृपतौ). — ʳ) G३.५ विद्वद्भिः (for ऋत्विग्भिः). K३.३ ब्राह्मणैस्; V1 B३-५.६ मुनिभिस् (for ऋषिभिस्). G4 तदा (for तथा). — After

तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्य मे ।
तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ॥ ३७
केचिद्धि सौहृदादेव दोषं न परिचक्षते ।
अर्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ॥ ३८

प्रियमेव परीप्सन्ते केचिदात्मनि यद्वितम् ।
एवंप्रायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ॥ ३९
त्वं तु हेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौ व्यतीत्य च ।
परमं नः क्षमं लोके यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१३

श्रीकृष्ण उवाच ।
सर्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं त्वमर्हसि ।
जानतस्त्वेव ते सर्वं किञ्चिद्दक्ष्यामि भारत ॥ १

जामदग्नयेन रामेण क्षत्रं यदवशेषितम् ।
तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रसंज्ञितम् ॥ २
कृतोऽयं कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप ।

C. 2 567
B. 2. 14. 3
K. 2 14. 3

राजसूयाभिषेकाय तदा साम्राज्यमिष्यते.

37 ^a) G₃ स राजसूयः (for तं °सूयं). — ^b) Ś₁ समेत्य (for °त्य). Ś₁ K₃ च; K₁. 2. 4 ह (for मे). V₁ B₈ प्राप्तं मेने (B₈ प्राप्यं मन्ये) समेत्य ह; B₁. 2. 4. 6 D_{1. 2} G₃ क्रियतामित्यथा (B₁ °त्येता) ब्रुवन्; T₁ (G₁. 2. 4-6 M प्राप्यमाहुः समेत्य मां (G₁ मे; G₂ M₁ मा). — ^c) K₄ तच्च (for तत्र). T₁ G₃-6 निश्चिता बुद्धिः; G₂ निश्चितमतं. — ^d) T₁ कथं तव (for तव कृष्ण).

38 ^a) B₈ च; B₆ वै; G₆ तु (for हि). — ^b) N (except Ś₁ K B₈) न दोषं (by transp.); G₈ न दोषान्; M₁ दोषान्न (for दोषं न). — ^c) Ś₁ K₄ B (except B₂) D_n D₈. 5. 6 स्वार्थहेतोस्; D₄ स्वार्थं हेतो (for अर्थं). B₈ S च (G₃ वा) (for [ए]व). — ^d) G₂ एतद् (for एव). K₁ अप्रियं प्रवदन्त्युत.

39 ^a) Ś₁ K₄ परीप्सन्ति; T₁ G₁. 8-6 M₂ परी (G₁ °रि) क्षन्ते; G₂ प्रतीक्षन्ते. — ^b) Ś₁ K₁ T₁ G₂. 4. 5 M केचिन्नात्म (K₁ °ध्व) नि; B₁ (m as in text) केचिद्वाक्यानि. V₁ वर्तितं; B₈ तद्धितं. — D_{n1} om. 39^{ad}. — ^c) S (except G₈) जनवाद (T₁ जनवादाः; G₁. 6 जना वाद)-प्रयोजनाः.

40 ^a) K₁ तत्; G₂ तान् (for त्वं). D₁ च (for तु). S (except G₈) सर्वान् (for हेतून्). Ś₁ [ए]नान् (for [ए]तान्). — ^b) T₁ G₂. 4. 5 कामं क्रोधम्; G₁. 8. 6 काम-क्रोधम् (for कामक्रोधौ). Ś₁ न्युदस्य; K₂-4 B₄. 5 D (except D₂) व्युदस्य; S अतीत्य (for व्यतीत्य). — ^c) N₁ परमे (for °मं). K₁ B₁-8. 5. 6 D यत्; G₂ ना; G₆ च; M₂ न (for नः). D₁ कृतं (for क्षमं). S काले (for लोके). B₄ क्षेमं यत्परमं लोके. — ^d) Ś₁ क्षंतुम् (for वक्तुम्). V₁ अर्हति (for अर्हसि). G₁ त्वया वदसि माधव.

Colophon om. in B₂. — *Sub-parvan*: Ś₁ राजसूय-सत्र; K₂-4 राजसूयमंत्र; N₁ V₁ राजसूयारंभ; B₄ राजसूय. — *Adhy. name*: N₁ V₁ B₁. 5. 6 D G₁. 6 M₁ वासुदेवा-गमनं; B₈. 4 (with श्री-) कृष्णागमनं; G₆ राजसूयाप्रसंगः; M₂ भगवदागमनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 2. 8 D₃ 12 (as in text); N₁ V₁ D_{n1} 13; S 14. — *S'loka no.*: K₂. 8 41; D_n 51; D₁. 2 54; M₁ 32.

13

1 T₁ G₃-5 श्रीभगवान्; G₁. 2. 6 M श्रीवासुदेवः (for the ref.). — ^a) T₁ G₄ धर्मैर् (for गुणैर्). — ^b) S सप्राडसि न संशयः. — *Cd* cites 1^{ab} (entire) as in text. — ^c) K₁. 8 जानान (K₂ नानाम) स्त्वेव; K₂ जानते-स्त्वेव; B₂ जानतश्चैव; D_{n2} D₁ G₂ जानतस्त्वव; G₂ जानते-स्वेन. *Cn* cites जानतः (as in text). K₄ D_{n2} D₁. 2 M₁ तत् (for ते). K₁. 8 व्यक्तिं; K₂ B₁. 2. 6 व्यक्तं (for सर्वं). B₈ जानन्नपि विदित्वाहं; *Cd* जानतस्ते (road स्त्वे) व तस्त्वव. — ^d) B₆ मानद् (for भारत). B₈ किञ्चिद्विप्रि नराधिप; S व्यक्तं वक्ष्याम्यशेषतः; *Cd* as in text.

2 ^b) K₂ यदविशेषितं; G₁. 6 निरव (for यदव). *Cd* cites अवशेषितं (as in text). — ^c) D₁. 2 एव परे; S अराजके; *Cd* अवरजं (as in text). — ^d) G₂ क्षत्रसंस्मृतं; G₅ संस्थितं; G₆ संज्ञकं.

3 ^a) T₁ G₃-5 किल संकल्पः; G₁ कूरसं; G₂ (before corr.) तव सं; M₂ कुलसंकल्पैः; *Cd* as in text. — ^b) Ś₁ S (except G₈) वसुधाधिपैः. — ^c) Ś₁ C_{np} निदेश-भाग्भिस्; B₈ D₈ T₁ G₁. 4-6 निर्देशवाग्भिस्; *Cu*. v as in

c. 2 567
B. 2. 14. 3
K. 2. 14. 3

निदेशवाग्भिस्तत्ते ह विदितं भरतर्षभ ॥ ३
ऐलस्यैश्वाकुवंशस्य प्रकृतिं परिचक्षते ।
राजानः श्रेणिबद्धाश्च ततोऽन्ये क्षत्रिया भुवि ॥ ४
ऐलवंश्यास्तु ये राजंस्तथैवेक्ष्वाकवो नृपाः ।
तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ॥ ५
ययातेस्त्वेव भोजानां विस्तरोऽतिगुणो महान् ।
भजते च महाराज विस्तरः स चतुर्दिशम् ॥ ६

text. Cd cites निदेशः. Śi [S]त्र; V1 B2.6 D2 हि;
D8 G2.6 [S]हं (for ह). K8 दिग्देशवासिभिस्तत्ते.

4 °) Śi Ks. 4 ऐङ्गस्य; D4 एङ्गस्य; G2 M1 ऐङ्गस्य.
B5 वंश्याश्च; M1 (inf. lin. as in text) °वंश्यस्य. T1
एलं चैश्वाकुवंशश्च; G1. 8. 4 ऐलं चै (G8 चै)श्वाकुवंशं (G4
इयं) च. Cd.v cite 4° as in text; but Cv also
cites ऐलं (cf. v.l. of G1. 8. 4). — °) K2 प्रकृतं; V1 B8
विशेषात्; G1 प्रकृतिः; Cd.v as in text. Dn1 G1
°चक्षते; D1 °वर्तते; Cd as in text. — °) B1 राजन्याः.
K8 श्रेणीबंधाः; T1 G1. 2. 4 श्रेणि(T1 before corr. °ष्ट)-
बंधाः. Cd in one MS. श्रेणिबंधाः (gloss प्रधानभूताः),
but in the other °बद्धाः (as in text). — °) K1
तेभ्योऽन्ये; Ń1 V1 B D G4 तथान्ये.

5 °) Śi K4 ऐडवं (K4 °इयं)श्याः; K2. 8 Dn D8-6 G8
ऐल (K8 °ला)वंशाः; D1. 2 कुलवंशाः; T1 G4 M1 ऐलवंश्याः;
G1 ऐलावंशाः; G2 ऐलं वंश्याः; Cn as in text. Śi तु यो;
K2 G2 ततो; K4 Ń1 V1 B1. 2. 5. 6 D M2 च ये;
T1 G2-5 तु ते; G1. 6 च ते (for तु ये). — °) K4 T1 G4. 6
तथैवेक्ष्वा. K1 Ń1 T1 G8. 4 नृप; G1 नृपः.

6 °) K1 ययातिस् (for ययातेस्). B8 D1. 2 चैव;
C1. 6 त्वथ; G2. 8 तव (for त्वेव). S (except G2)
वंश्या (G6 °शा)नां (for भोजानां). — °) K2 B1-3 D1. 2
T1 G4. 5 विस्तारो. Śi विहितो; K Dn1 (sup. lin.) G2
द्विगुणो (K4 Sभित्तो); V1 B1. 8. 4 विश्रुतो; B8 Dn2 D8-6
गुणतो (for Sतिगुणो). — °) S आज्ञं (for भजं).
Śi स; K4 G1. 6 हि; Ń1 V1 B1. 4. 5 Dn D8. 5. 6 [अ]थ;
D4 [अ]थ; T1 G2-5 M चै (for च). — °) K1 B1
विस्तारं; K8 °स्तरः; V1 B2. 4. 5 D8 °स्तरं. K8 Dn1
(before corr.) D8 चतुर्दशं; Ń1 °दिशः. B8 विस्तारं सर्वतो-
दिशः; S चतुर्धा तद्यथादिशं (G1 °धाद्यं यथा श्रुतां; G6
°थान्यायधाभ्रुतां).

7 °) Śi तद-; K1-3 सा (for त्ति). Śi K1-3 लक्ष्मीः.
— °) K1 सर्वत्र समुपासते; V1 D1. 2 सर्वत्राण्युपासते;
T1 सर्वत्रयमुपासते (hypermetric). — After 7^{ab},

तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपासते ।
सोऽवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथोभेदेष्वमन्यत ॥ ७
चतुर्युस्त्वपरो राजा यस्मिन्नेकशतोऽभवत् ।
स साम्राज्यं जरासंधः प्राप्तो भवति योनितः ॥ ८
तं स राजा महाराज्ञं संश्रित्य किल सर्वशः ।
राजन्सेनापतिर्जातः शिशुपालः प्रतापवान् ॥ ९
तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपास्थितः ।

Ń1 V1 B D ins.:

154* हृदानीमेव वै राजअरासंधो महीपतिः ।

अभिभूय श्रियं तेषां कुलानामभिषेचितः ।

श्रितो मूर्ध्नि नरेन्द्राणामोजसाक्रम्य सर्वशः ।

[(L. 1) B8.6 D1. 2 राजा (for राजन्). — (L. 3)
D1. 2 युद्धे (for मूर्ध्नि).]

— °) K2 [S]वति; K8 M1 [S]वति; D8 [S]वनी-
D4 [S]वनां. M2 सोवनेर्मध्यमं भुक्त्वा. — °) Śi °वर्तत
(for °मन्यत). K1 Ń1 V1 B D (except D1. 2) M2
मि (D4 मै)थोभेदममन्यत. Cd supports text.

8 °) Śi तुर्वयुस्त्वपरो राजा; K8 चतुर्युस्त्वपरो राजा;
Ń1 V1 B D प्रभुर्यस्तु परो (D2 °स्त्वपरो) राजा (D8^{om}
दनुर्यस्तु परो राजा); T1 G4 चतुरंतपरो (G4 °रि) राजन्;
G1. 8. 6 चतुरंगबलो राजा; G2. 8 M चतुरंतपरो (G8 °करो;
M1 °वरो) राजा. Cd Cnp चतुर्जस; Cdp चतुर्युस् (as in
text) and °यस्. See Addenda. — °) Śi B1 तस्मिन्
(for यस्मिन्). K4 B2 S एकशतं; Ń1 Ba. 4. 6 D °वशे
(D8 °वशं); V1 °परं; B1 °वशो; B8 एव वशे (for
एकशतो). K4 B1. 2 D1. 2 S अवेत्; V1 B8-6 Dn D8-6
जगत् (for Sभवत्). See Addenda. — °) Ga M Cv
तत् (for स). K2 (by transp.) साम्राज्यं स. V1 B D
महाराज (for जरा). — °) Śi K मानद (K4 भारत);
B D योगतः (B8 धर्मतः; D4 योनितः); G1 जन्मतः; G6. 6
योनितः; Cv योनितः (as in text).

9 °) G1 सन्तु (for तं स). V1 G1 राजन्; G6 राजं
(for राजा). M2 राजानः (for स राजा) K8 महाराज्ञं;
K4 V1 B D जरासंधं; S महाराज. — °) T1 संश्रुतः;
G1. 8-6 M संश्रितः (M2 °ता); G2 संभूतः (for संश्रित्य).
— °) Ń1 B2-6 Dn2 D1. 8. 5. 6 राज (Ń1 °जा)सेनापतिर्.
— °) Cd: तं जरासंधमाश्रित्य सेनापतिः सन् शिशुपालो राजा
जातः इत्यन्वयः । †

10 °) D4 स साम्राज्यं (for तमेव च). G2 महाराजाः;
G6 °राजन्. — °) Śi G2. 4 समुपास्थिताः; Dn1 D6 °पास्थिताः.
— °) K1 Dn1 D1 चक्रः; K4 G4 वक्रः; V1 वक्रः;

वक्रः करूपाधिपतिर्मायायोधी महाबलः ॥ १०

अपरौ च महावीर्यौ महात्मानौ समाश्रितौ ।

जरासंधं महावीर्यं तौ हंसडिभकावुभौ ॥ ११

दन्तवक्रः करूपश्च कलभो मेघवाहनः ।

मूर्धा दिव्यं मणिं विभ्रद्यं तं भूतमणिं विदुः ॥ १२

मुरं च नरकं चैव शास्ति यो यवनाधिपौ ।

अपर्यन्तबलो राजा प्रतीच्यां वरुणो यथा ॥ १३

भगदत्तो महाराज वृद्धस्तव पितुः सखा ।

स वाचा प्रणतस्तस्य कर्मणा चैव भारत ॥ १४

स्नेहबद्धस्तु पितृवन्मनसा भक्तिमांस्त्वयि ।

प्रतीच्यां दक्षिणं चान्तं पृथिव्याः पाति यो नृपः ॥ १५

मातुलो भवतः शूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः ।

स ते संनतिमानेकः स्नेहतः शशुतापनः ॥ १६

जरासंधं गतस्त्वेवं पुरा यो न मया हतः ।

पुरुषोत्तमविज्ञातो योऽसौ चेदिपु दुर्मतिः ॥ १७

आत्मानं प्रतिजानाति लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् ।

C. 2. 503
B. 2. 14. 19
K. 2. 14. 19

Bs D₂₋₆ बभ्रुः (D_{8.5} 'भ्रुः'); Dn₃ वक्रः; G₂ बक्रः (for वक्रः). S (except M₂) करूपाधिपतिर्. — ^a) B₈ महीयोधो; B₉ मायायोधो; D₄ मायोपाधी (for माया^a).
11 ^a) G₉ अपरेण (for 'रौ च). Ś₁ K₄ M₂ तु (for च). V₁ महावीरौ; S 'मानौ (for 'वीर्यौ). — ^b) Ś₁ K₄ B₉m महात्मानं; K₂ सहात्मानौ. Ś₁ K_{2.8} तमाश्रितौ; B₄ समाश्रिताः. S बलवीर्यपरिश्रुतौ. — ^c) B (except B₉) D_{1.2} महाराज; D₈ 'वीर्यं; S समाश्रि(T₁ 'श्रु)त्य (for महावीर्यं). — ^d) K₄ D₁ तं (for तौ). Ś₁ K₂ हंसडिफ(K₂ 'फि)कौ; K₁ 'हितकौ; K₃ D₈ 'डिभिकौ; Ṇ₁ V₁ B Dn D_{1.2} G₃ 'डिभिकौ; T₁ 'विभिकौ; G₄ 'डिस्वकौ; G_{5.6} M₂ 'डिब(G₅ 'डिबि)कौ.

12 ^a) Ṇ₁ V₁ Dn T₁ वक्रदंतः; D₆ G₄ दंतवक्रः. K कुमारश्च; S (except M₂) करूपाश्च. — ^b) K क(K₁ का)लिनो; Ṇ₁ V₁ B_{1.2.5.6} D करभो (for कलभो). — ^c) D₄ मूर्ध्नो; G₁₋₅ M मूर्ध्नि. Ṇ₁ V₁ B Dn₂ D₂₋₆ दिव्यः; G₁ व्योम- (for दिव्यं). K₁₋₃ मूर्धा विभ्रन्मणिं दिव्यं; G₉ मूर्ध्न्योममणिं विभ्रद्. — ^d) G_{1.8.6} यस (for यं). Ṇ₁ V₁ Dn D₂₋₆ यमद्भुतमणिं; B_{8.6} अत्यद्भुत^a; D_{1.2} ह्यभूत^a (for यं तं भूत^a). B₁ अद्भुतं मणिविदुःकः.
13 ^a) K_{1.2.4} Ṇ₁ V₁ B₂₋₅ Dn D₂₋₅ G_{5.6} मु(K₂ D₄ म)हं; B_{1.6} पुरं (for मुरं). B₁ तुर्वंसु; D₄ S यवनं (for नरकं). — ^b) B₈ शास्ते. T₁ G_{3.4} यो (for यो). K₁ [S]यं जनाधिपौ; K_{3.4} V₁ B D G₂ य(D₆ ज)वनाधिपः (K₄ 'पं); G_{1.5.6} यवनावुभौ; M₂ 'नाधिपौ.

14 ^a) A few MSS. महाराजा. — ^b) D₈ सदा च; T₁ G₁₋₅ M स चापि (for स वाचा). G₉ स जातप्रणयस्तस्य. — ^c) B₂₋₄ नैव; M₁ [ए]व च (by transp.). B_{1.5.6} D कर्मणा च विशेषतः.
15 ^{ab}) Ś₁ स्नेहवान्यस्तु; Ṇ₁ 'वस्तेन; V₁ B_{2.8.5} D 'बद्धश्च; G_{1.2.8} 'बंधस्तु; G₉ 'बंधश्च. Ṇ₁ विधिवन् (for पितृ^a). V₁ B_{1.2.3.5.6} D transp. पितृवत् and मनसा.

— ^a) Ṇ₁ V₁ D₁ प्रतीच्या. K_{1.2} Dn₁ दक्षिणां चांतं; Ṇ₁ दक्षिणांतं च; V₁ दक्षिणात्याश्च; B_{2.8} D₄ S दक्षिणयां च; B₉ दक्षिणे चांते. — ^b) Ś₁ B₄ D₆ पृथिव्याः प्रति यो नृपः; K₂ पृथिव्या पाति यो नृपः; K_{3.4} V₁ B₅ D₁ पृथिव्याः प(K₃ पा)तयो नृपाः (K₄ 'प; V₁ B₅ 'पः); Ṇ₁ D₂ पृथिव्यां (D₂ 'व्याः) पति (sio) यो नृपः; B_{1-8.6} पृथिव्यां (B₂ 'व्याः) पार्थिवो नृप (B₂ 'पः); Dn₁ D₄ पृथिव्यां (D₄ 'व्या) संति ये नृपाः; D₈ पृथिव्याः पाति यो नृपः; S पृथिवीं पांति (G₉ 'व्यां संति; M₁ प्रथिता यांति; M₂ पृथिवीं यांति) ये नृपाः (G₁ पृथिव्यास्य; the rest broken); text as in K₁ Dn₂ D₅ (but cf. K₂ D₈). — After 15, T₁ G_{1.3.5.6} ins.:

15^b* ते चापि प्रणतास्तस्य महात्मानो भयार्दिताः ।

16 ^a) Ś₁ राजा; K_{2.8} राजन् (for शूरः). K₁ मातुल्याद्भजते युष्मान्; K₄ मातुलो भजते राजा. — ^b) Cf. 5. 169. 2^a. K₁ परजित्; K₃ पुरजित्. — ^c) Ś₁ सह संनतिमानेकः; V₁ स तेषामति^a; D₃ स ते संनध^a. Cd cites संनतिमान् (as in text). — ^d) K Ṇ₁ V₁ M₂ शशुवाधनः; B D 'सूदनः.

17 ^a) K₁ D_{1.2} G_{3.4} जरासंधः; G₂ 'मंधो. Ś₁ तत्र; Ṇ₁ V₁ B_{2.4-6} D (except D_{2.8.5}) S त्वेव (G₂ त्वेकः; G₃ चैव) (for त्वेवं). — ^b) T₁ G_{1-3.5.6} M₁ transp. मया and हतः. Ś₁ मया ये (read यो) न पुरा हतः; K यः पुरा न मया हतः; G₄ M₂ पुरा यो निहतो मया. — Ś₁ om. 17^a-18^b. — ^c) K₁-विज्ञानं; K₂₋₄-विज्ञानाद्; G₁-विज्ञाया; G₂-विज्ञाना. T₁ G_{4.5} पु(G₄ प)रुषोक्तिम-विज्ञाया; M पु(M₁ प)रुषोक्तिमविज्ञाय. Cd cites पुरुषोत्तमः and विज्ञातः. — ^d) K₁ D₄ द्वेष्टि स; K_{2.8} द्वे(K₃ द्वे)ष्टि सु; K₄ विद्वेष्टि (for चेदिपु).

18 Ś₁ om. 18^{ab} (of. v.l. 17). — ^a) V₁ S (except G_{5.6} M₂) प्रतिजानीते; D₅ 'जानामि. — ^b) T₁ G₅ M₁ आदत्तः; G₂ आदत्तः (for आदत्ते). — ^c) K₄ यस्तु;

C 2. 589
B. 2. 14. 19
K. 2. 14. 19

आदत्ते सततं मोहाद्यः स चिह्नं च मामकम् ॥ १८
वङ्गपुण्ड्रकिरातेषु राजा बलसमन्वितः ।
पौण्ड्रको वासुदेवेति योऽसौ लोकेषु विश्रुतः ॥ १९
चतुर्थः स महाराज भोज इन्द्रसखो बली ।
विद्याबलाद्यो व्यजयत्पाण्ड्यक्रथकैशिकान् ॥ २०
भ्राता यस्याहूतिः शूरो जामदग्न्यसमो युधि ।
स भक्तो मागधं राजा भीष्मकः परवीरहा ॥ २१

G₂ यस्य; G₄ यद्यच् (for यः स). K₈ D₂ G₄ स; B₁ तु (for च).

19 ^a) K₁ चक्रपुण्ड्रं; K₂ वंगपुण्ड्रं; V₁ अंगपुण्ड्रं; D_{1.2} वंगपुण्ड्रं; T₁ G_{1.4-6} वंकेपुण्ड्रं; M₁ पंगपुण्ड्रं. G₂ वसन्पुण्ड्र-किरारतेषु (hypometric). — ^b) S (except M₂) राजा सबलवाहनः. — ^c) Ś₁ G_{1.6} पुण्ड्रको (Ś₁ 'के); K_{2.4} पौंड्रको; D_{1.2} पौंड्रको. Ś₁ वसु (for वासु). — ^d) Ś₁ K₄ लोकेषु पप्रथे; B (except B_{4.4}) D_{1.2.4} G₈ (before corr.) लोकेति(D₄ देवेति)विश्रुतः; D_n D_{8.5} लोकेभिवि (for लोकेषु वि).

20 ^a) Ś₁ Ñ₁ V₁ B D C_d चतुर्थभाङ्ग (D₈ स च सभ्राण्य); T₁ G चतुर्बाहुर् (G₂ 'भुजो); M₂ चतुर्भागं (for चतुर्थः स). K_{1.4} चतुर्थस्वपरो राजा; K_{2.8} चतुर्थः स परो राजा. Cf v.l. 8. — ^b) T₁ भाग; G₁ राजन्; G_{3.5} भोग (for भोज). D₄ भोजेंद्रं (for भोज इन्द्रं). K₁ D_{n2} इन्द्रसखा; G (G₁ lacuna) M₂ 'समो (G⁰ 'बलो) (for 'सखो). — ^c) K₁ B₃ विद्याबलान्यो; D₈ 'द्व्यो. Ś₁ K₂ B₈ ह्यजयत्; Ñ₁ [S]भिजयन्; D₈ विजयत् (for व्यजयत्). V₁ B_{1.2.6} D₂ विद्याधरान्यः खचरान्; D₁ विद्याधरात्रये वे च (in विद्याबलाद्योजयन्स); S विद्याभुजबलो (M₁ 'बलभुजो)द्योगैः. — ^d) K₁ पाण्ड्यक्रथकैकयान् (sic); Ñ₁ B_{4.5} D_n D₈₋₆ स पाण्ड्यक्रथकैशिकान्; V₁ B_{1.2.6} D_{1.2} या (D₁ पा)ति वै क्रथकैशिकान् (B₁ 'कौशिको; B₆ 'कौशिकान्); B₃ पाण्ड्यान्सक्रथको; T₁ अजयन्पौंड्रको; G_{1.6} अजयत्पांड (G⁰ 'ड)केरलान्; G_{2.4} अजयत्पाण्ड्यकेक (G₂ 'के*)यान्; G₈ M अजयत्पाण्ड्यकैशिकान्; G₅ अजयन्पौंड्रकै.

21 ^a) Ś₁ यस्य महा; K₁ यस्याद्रतिः; K₂ यस्याहुकः; Ñ₁ V₁ B D_n D_{1.4.6} 'कृतिः; D₂ 'हृदिः; D₈ यस्य घृतिः; G₂ यस्यासृतिः; G₈ 'सृतः (for 'हृतिः). See on 2. 4. 27^e; and cf. 2. 28. 39^e. M₂ भासयन्त्यागृतिः शूरो. — G_{1.6} om. 21^b-23^a. — ^b) Ñ₁ B₈ D_n D₈₋₅ [S]भवत्; D_{1.2} बले; D₈ भवान्; G₄ भुवि (for युधि). — ^c) K₈ G₂ मागधो; V₁ B (except B_{4.5}) G₈ मागधे; T₁ 'धा. — ^d) K₄ 'वीरहः.

प्रियाण्याचरतः प्रह्वान्सदा संबन्धिनः सतः ।
भजतो न भजत्यस्मानप्रियेषु व्यवस्थितः ॥ २२
न कुलं न बलं राजन्भिजानंस्तथात्मनः ।
पश्यमानो यशो दीप्तं जरासंधमुपाश्रितः ॥ २३
उदीच्यभोजाश्च तथा कुलान्यष्टादशभिभो ।
जरासंधभयादेव प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ॥ २४
शूरसेना भद्रकारा बोधाः शाल्वाः पटचराः ।

22 G_{1.6} om. 22 (cf. v.l. 21). — ^a) K₂ 'ण्याचरति; B_{1.3} 'ण्याचरति; S (except G₂; G_{1.6} om.) 'णि चरतः (G⁰ 'ता). K₁ Ñ₁ V₁ G₂ सर्वान्; B₈ D₁₋₈ प्रह्वः; B₁ प्राज्ञः; D₄ प्रह्वान् (for प्रह्वान्). — ^b) K₈ प्रियः; T₁ G (G_{1.6} om.) M₁ अस्मान्; M₂ सर्वान् (for सदा). K₁ Ñ₁ B_{2.4.5} D_n ततः; K₈ सतं; B₆ सुतः; D_{1.2} श्रुतः; D₈ स्मृतः; S (G_{1.6} om.) तथा (for सतः). — ^c) K₁ G₂ C_v भजति (for भजति). T₁ M₁ [ए]वं; G₈ C_v [अ]स्माद् (for [अ]स्मान्). — ^d) K₁ प्रियेषु न; K₈ न प्रियेषु; V₁ B₈ योप्रियेषु; G₂ प्रियेषु त्वं; C_v अप्रियेषु (as in text).

23 G_{1.6} om. 23^a (cf. v.l. 21). — ^a) B₁ सुः; B_{2.4.5} D (except D_{1.2}) स (for the second n). D₄ 'कलं; G₈ 'कुलं (for बलं). T₁ राजा (for राजन्). — ^b) K₂ G₈ नाभिज्ञानं; K₄ नाभिजातं; Ñ₁ B_{1.2.5} D_n D₆ अभ्यजानात्; V₁ B_{8.4} नाभिमानं; B₆ नाभ्यजानात्; D_{1.2} अभ्यनंदन्; D₈ अभ्यजानान्; D₄ नाभिजानन्; D₆ अभ्यजानन्; T₁ G_{2.4.5} M₂ नाभिजात्यं; M₁ नापि जातिम् (for अभिजानन्). M₁ अथात्मनः; M₂ तथात्मना. G_{1.6} नाभिज्ञा (G⁰ 'जा)ताभिधादनः. — ^c) K₁ यस्य यानो; B_{3.4} पश्यंश्चापि (for पश्यमानो). — ^d) K₈ उपाश्रिता; Ñ₁ समाश्रितः; B_{8.5} D_n D₈₋₆ उपस्थितः; D_{1.2} अपाश्रितः; G_{1.6} उपाश्रितं (G⁰ 'श्रितान्).

24 ^a) K₈ M₂ उदीच्यभोजश्च; G₈ 'भोजांश्च. K₈ यथा; T₁ G_{1.8-8} M वयं (for तथा). Ś₁ उदीच्यभोजः शतशः; Ñ₁ V₁ B D उदीच्याश्च (B₃ 'च्यां च) तथा भोजाः; G₂ उदीच्याश्चैव भोजाश्च. — ^b) Ś₁ [अ]ष्टादशपरे; K_{1.3} 'शानि भो; Ñ₁ B_{1.2.4-6} D 'श प्रभो; V₁ B₈ 'शानव; T₁ 'शाविभो; G₈ 'शाहिभो; G₄ 'शापि भो; G₈ [अ]ष्टौ दशापि भो; G⁰ [अ]ष्टादशानभो. — ^c) D₄ G₂ प्रतीच्यां. K₈ आश्रितः; B_{1.5} D_n D_{8-5.6} (by corr.) आस्थिताः; D₈ (before corr.) T₁ G₈ आस्थितः; G⁰ आश्रिताः (for आश्रिताः).

25 G₄ om. (hapl.) 25-27. — ^a) Ś₁ करभकाः; D_{1.2.6} (before corr.) G_{2.8.5} M₁ भद्रकराः; G₁ 'द्योधाः;

C. 2. 596
B. 2. 14. 32
K. 2. 14. 33

भोजराजन्यवृद्धैस्तु पीड्यमानैर्दुरात्मना ॥ ३१
ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्मत्संभावना कृता ।
दच्चाक्रूराय सुतनुं तामाहुकसुतां तदा ॥ ३२
संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतम् ।
हतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ॥ ३३
भये तु समुपक्रान्ते जरासंधे समुद्यते ।
मन्त्रोऽयं मन्त्रितो राजन्कुलैरष्टादशारैः ॥ ३४
अनारमन्तो निघ्नन्तो महास्रैः शतघातिभिः ।
न हन्याम वयं तस्य त्रिभिर्वर्षशतैर्वलम् ॥ ३५

Ś1 K3 B2.5 Dn च (for तु). K1 V1 B4.6 D1.2
भोजराजस्य वृद्धैश्च (K1 V1 'स्तु); K3 'राजन्यमन्त्रैश्च;
K4 'जन्मैश्च वृद्धैश्च; B1 'राजसमृद्धैस्तु. — ^a) B1 दुरात्मभिः.
D1 पीड्यमानो दुरात्मनः.

32 ^a) K1 अभीप्सुद्भिर्. D1 गतित्राणमल्लिप्सुद्भिर्.
— ^b) Ś1 आत्मः; V1 मयि; D2 अस्य (for अस्मत्).
— S transp. 32^a and 33^{ab}. — ^{aa}) K4 D1-8 सू*;
B1 स्वातंत्रं; B5 स्वतनुं (for सु*). Ś1 K2.8 B1.8 तां
(B1 तं) त्वा(K2.8 चा)हुकसुतां; S (except G5.6)
आहुकस्य सुतां (for तामाहुक*). K1 (corrupt) दल्वाक्रूरा
(added in marg. यसु)तनुं तामाहुकस्य सुतां तदा.

33 ^a) G2 सक्षणद्वितयेनैव. — ^b) S (except M2)
'त्राणं (for 'कार्यं). Ś1 K transp. मया and कृतं. — ^c)
K3 हतः कंसः सुनामासौ; K4 G2.8 हतौ कंससुदामानौ.
Cd cites सुनामा. — ^d) K1.4 G2-5 चा(K1 वा)च्युत;
K2 चाष्टुत; V1 चानघ; T1 चाच्युतौ; M चाह वै (for
चाप्युत). — After 33, T1 G (except G2) ins.:

157* हत्वा कंसं तथैवाजौ जरासंधस्य विभ्यता ।

मया रामेण चान्यत्र ज्ञातयः परिपालिताः ।

[(L. 1) G1.8.6 'वादौ (for 'वागौ).]

34 ^a) Ś1 क्षत्रे तु; V1 B1.8.4 कंसे च; B8 उभये;
G4 भयेन (for भये तु). K2-4 च (for तु). Ś1 समनुक्रांते;
K4 Ṇ1 V1 B D समतिक्रांते (D3 'नुप्राप्ते); G1.2.5 समुपां
(for समुप*). — ^b) K3 T1 G8 जरासंधः. Dn2 समुद्यमे
— ^d) K1 भोजैर् (for कुलैर्). G2 अष्टादशारैः; Cd as in
text.

35 ^a) V1 अविश्रम्य विनिघ्नतो; B1 अनश्रौत च निघ्नतो;
B8.6 अविश्रान्तं विनिघ्नतो (B8 'तौ); B4 अनेन मन्त्रो विघ्नतो;
Dn1 D8.4 अनारमंतो नि(D4 वि)घ्नतो; Dn2 D1.2
अनारतं विनि*;
G1 अनामतोभिनि*;
G8 अरमंतो विनि*;
G6 अरममंतानि*. — ^b) Ś1 K1.2.4 शतपा(K1 'या)तिभिः;

तस्य ह्यमरसंकाशौ बलेन बलिनां वरौ ।

नामभ्यां हंसडिभकावित्यास्तां योधसत्तमौ ॥ ३६

तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च वीर्यवान् ।

त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ ३७

न हि केवलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः ।

तथैव तेषामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ॥ ३८

अथ हंस इति ख्यातः कश्चिदासीन्महानृपः ।

स चान्यैः सहितो राजन्संग्रामेऽष्टादशारैः ॥ ३९

हतो हंस इति प्रोक्तमथ केनापि भारत ।

K3 शस्त्रपा*; Ṇ1 शरघा*; B1 शतपत्रिभिः; B2 Dn D3.4
G1.8.6 M2 शत्रुघातिभिः; B5 D1 G2 शस्त्रघा*. B3 महाशस्त्रैः
पतत्रिभिः. — ^c) Ś1 G2.4 नि- (for न). Ś1 Ṇ1 V1
B (except B8.6) D (except D2.4) M2 हन्यामो;
G3 निहन्या. K1.8 S (except M1) बलं (for वयं).
— ^d) G1.6 वर्षैः पुनर्; G4 वर्षगतैर् (for वर्षशतैर्).
K1-8 Ṇ1 V1 B4 M2 अपि; T1 G M1 वयं (for बलम्).

36 ^a) V1 च; S[अ]पि (for हि). K3 तस्या ह्यमर*.
— ^c) K1-8 नामतो; D6 नामस्यां. Ś1 K3 हंसडिभकौ;
K1.2 D8 T1 G1 'डिभिकौ; K4 'डिकभौ; Ṇ1 B Dn D2.4
G8 'डिभिकौ; V1 'तिभिकौ; G2.6 'डिभिकौ; G4 'डियुको;
G5 'डिभिकौ. — ^d) Ś1 आसते (for इत्यास्तां). T1 G3.4
यौध* (for योध*). Ṇ1 V1 B D अशस्त्रनिघनावुभौ.

37 ^a) D1.2 संहतौ (for सहितौ). — ^b) G1.5.6
पर्याप्त. G1 नो (for मे).

38 ^b) K2-4 V1 B3.6 D1.2 G2-5 M1 [S]पि; G1
lacuna; G6 ह (for च). — ^c) Ś1 K Ṇ1 V1 B4 एषैव
(K1 एषा हि) (for तथैव). B4 आसीत्. — ^d) T1 G4
युद्धं; G8 युधि (for बुद्धिर्). A few MSS. वरः, वरं.
— After 38, S (except M2) ins.:

158* अष्टादश मया तस्य संग्रामा रोमहर्षणाः ।

दत्ता न च हतो राजञ्जरासंधो महाबलः ।

[(L. 1) G2 संग्रामो रोमहर्षणः (for the post. half).
— (L. 2) T1 G4 तु (for च). G4 राजा (for राजञ्).]

39 ^a) G5 अतो (for अथ). D1 अंस (corr. to हंस).

— ^b) K1-8 D4.5 महा (for महान्). D4.6 नृप. S आसी-
त्कश्चिराधिपः (M2 'प); C7 (?) आसीत्कश्चिराधिपः
(uncertain). — D1 ins. marg. sec. m. 39^{ad}-40.
— ^c) K स चाप्य(K8 'न्यो)सिहतो राजन्; Ṇ1 B1.2.4-6 D
रामेण स हतस् (B8 सहितस्) तत्र; V1 B8 ततो रामेण स
हतः (B8 निहतः); S (and C7? uncertain) नरोन्म्यः

तच्छ्रुत्वा डिभको राजन्यमुनाम्भसमज्जत ॥ ४०
 विना हंसेन लोकेऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 इत्येतां मतिमास्थाय डिभको निधनं गतः ॥ ४१
 तथा तु डिभकं श्रुत्वा हंसः परपुरंजयः ।
 प्रपेदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमज्जत ॥ ४२
 तौ स राजा जरासंधः श्रुत्वाप्सु निधनं गतौ ।
 स्वपुरं शूरसेनानां प्रययौ भरतर्षभ ॥ ४३
 ततो वयममित्रघ्न तस्मिन्प्रतिगते नृपे ।
 पुनरानन्दिताः सर्वे मथुरायां वसामहे ॥ ४४

यदा त्वभ्येत्य पितरं सा वै राजीवलोचना ।
 कंसभार्या जरासंधं दुहिता मागधं नृपम् ॥ ४५
 चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यसनदुःखिता ।
 पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनरदिम ॥ ४६
 ततो वयं महाराज तं मन्त्रं पूर्वमन्त्रितम् ।
 संस्मरन्तो विमनसो व्यपयाता नराधिप ॥ ४७
 पृथक्त्वेन द्रुता राजन्संक्षिप्य महतीं श्रियम् ।
 प्रपतामो भयात्तस्य सधनज्ञातिबान्धवाः ॥ ४८
 इति संचिन्त्य सर्वे स्म प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ।

C. 2. 614
 B. 2. 14. 41
 K. 2. 14. 5

(G_{2.8} °न्य; G₁ lacuna after °न्य) स हत(T₁ G₈ सहित)स्तस्य. — ^a) Ñ₁ V₁ B D S C_v अष्टादशावरे (M₁ [inf. lin.] C_v °वृत्; G_{2.6} M₂ °परे; C_d as in text.

40 D₁ ins. 40 marg. (cf. v.l. 39). — ^a) Ś₁ K₁ तर्तो (for हतो). S (except G₈) transp. हतः and हंसः. K₄ G₂ प्रोक्तः (for प्रोक्तम्). — ^b) Ś₁ इति; K₄ कथं (for अथ). — ^c) Ś₁ K₁ डिभको (K₁ marg. sec. m. डिभिको); K_{2.8} डि(K₈ डि)फिको; K₄ Ñ₁ B Dn D_{1.2.4.6} T₁ G₈ डिभं; V₁ तिभं; D₃ डिभिको; G₁ विभुको; G₂ डिभं; G₃ डिभुं; G_{5.6} डिभिं. D₄ G_{1.6} राजा (for राजन्).

41 G₄ om. (hapl.) 41-42. — ^a) Ś₁ K₁-8 हंसं नृलोके; D₄ [अ]हं तेन लोके; T₁ corrupt. Ś₁ [S]पि (for ऽस्मिन्). — ^b) Ñ₁ V₁ नाहं जीवितु मन्महे. — ^c) Dn₁ एनां; G_{1.2} एव; G₆ एवं (for एतां). — ^d) Ś₁ डिभको; K₁ (marg. sec. m.) डिभिको (orig. हंसं); K_{2.8} डि(K₈ डि)फिको; K₄ Ñ₁ B Dn D_{4.6} डिभं; V₁ तिभं; D_{1.2} डिभं; D₃ G₁ डिभिं; G₂ डिभं; G_{5.6} डिभिं. G₃ धनदं (for निधनं).

42 G₄ om. 42 (cf. v.l. 41). — ^a) D₂ तथापि (for तथा तु). Ś₁ डिभकं; K_{1.4} Ñ₁ V₁ B Dn D_{1.2.4} M₂ डिभं; K_{2.8} डिभिं; D₈ डिभिं; G₁ विभुं; G₂ डिभं; G_{5.6} डिभिं (for डिभं). — ^b) Dn₁ G₈ पुरपुरंजयः; D₃ परपुरंजयः. — ^c) B₁ चैव (for एव). — ^d) K_{1.2} निमज्जत (K₂ °तः); K₄ Dn₁ व्यमं; D_{3.6} G₂ M₂ अमं (for न्यमं).

43 ^a) S ततो (for तौ स). — ^b) K₁ B₁ तु; K₂ Ñ₁ V₁ B₁ Dn च; B_{8.6} D_{1.2} [अ]थ; S तौ (for [अ]प्सु). — ^c) K तत् (for स्व). B₁-2.6 D_{1.2}

शूरसेनायां (B₁ °या; B₈ °याः); B₄ सर्वसैन्येन; T₁ G_{8.4} शूरशून्यं वै; G_{1.2.4.6} M शूरसेनेभ्यः. Ñ₁ V₁ B₅ Dn D₃-8 पुरं शून्येन (B₅ पुरमन्येन) मनसा. — ^a) K_{1.4} पुरुषर्षभ (K₄ °भः).

44 ^a) K₁ T₁ G_{4.6} अमित्रघ्नात्; K₄ D₄ अमित्रे तु. — ^b) D₄ प्रतिगृहे; G₈ °हते (for °गते). D₈ G₈ नृपः; G₂ नृपः. — ^c) Ś₁ नरा (for पुनर्). Ś₁ K B₈ Dn D_{8.5} M₂ आ(Ś₁ सा)नंदिनः; D_{3.6} आनंदिनः.

45 ^a) K₁ स्वभ्येत्य; K₂ चभ्यत्य (sic) (for स्वभ्येत्य). S यदा तु पुनरेवैनं. — ^b) S राजन् (for सा वै). D₈ राजीवलोचनं; G (except G_{3.4}) °लोचन. — ^c) K₈ कंसभार्या. K₃ D₄ T₁ G (except G₃) जरासंधः.

46 ^a) K₂ नोदयत्येव. K₃ राजेंद्रं. B₁ चोदत्येवं हि राजेंद्रं. — ^b) K₈ प्रति (for पति). K₄ G_{1.6} °कथिता; Ñ₁ °कथिता. — ^c) K₄ तं (for मे). B₈ D_{1.2} S (except G₁) एव (for एवं). — ^d) Ś₁ D_{1.2} °दमं.

47 ^a) S कुरुष्रेष्ठ (for महा). — ^b) D_{1.2} तत् (for तं). K₂ पूर्वमित्रतं. K₁ मंत्रपूर्वमतंद्रिता; B₁ G₈ मंत्र- (G₃ °त्रं)-पूर्वमन्त्रितं; G₁ मंत्रपूर्व * * * *; G_{5.6} तं(G₈ मं)-त्रपूर्वं सुमन्त्रितं. — ^c) B₈ तं; D₅ स (for सं). K₄ व्यमनसो; D₄ विमनसं. — ^d) K₁ D_{1.2} व्यपयाता; M₂ [S]व्यपयाता. K₄ नराधिपाः; S (except G₃) च (G_{1.6} M₁ स्म) सर्वज्ञाः (for नरां).

48 ^a) D_{1.4} पृथा(D₄ °थ)क्तन; G_{2.4} पृथक्ते(G₄ °के)न (for °क्त्वेन). Ś₁ श्रुता राजन्; K₈ द्रुतो रां; K₄ क्रता रां; Ñ₁ V₁ B D महाराज. — ^b) Ś₁ संश्रित्य (for संक्षिप्य). S विपुलां (for महतीं). — ^c) K₁ अपेताम; K_{2.4} प्र(K₂ प्रा)पताम; K₈ व्यपयाता; Ñ₁ V₁ B_{1.6} प्रपतामो; B_{2.4.5} Dn D₈-8 पलायामो; B₃ (conflated) प्रपतामो; D_{1.2} प्रपतामो; S अपयाता (G₂ अपवाद-). B₈ बलात्तस्य; G₈

C. 2. 614
B. 2. 14. 50
K. 2. 14. 53

कुशास्थलीं पुरीं रम्यां रैवतेनोपशोभिताम् ॥ ४९

पुनर्निवेशनं तस्यां कृतवन्तो वयं नृप ।

तथैव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदम् ॥ ५०

स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येयुः किं पुनर्वृष्णिपुंगवाः ।

तस्यां वयममित्रघ्न निवसामोऽकुतोभयाः ॥ ५१

आलोक्य गिरिमुख्यं तं माधवीतीर्थमेव च ।

माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमवाप्नुवन् ॥ ५२

भयातंस्य; M1 भयात्तस्यात्. — ^a) K4 सधना ज्ञाति; Ñ1 V1 B2-6 Dn Ds-8 समुत्तज्ञाति; B1 D2 समुहजज्ञाति; D1 समुद्रं ज्ञाति; G1. 5.6 सबलज्ञाति.

49 ^a) Ś1 K4 संमंथ्य; Ñ1 V1 मंथ्य (for 'चिन्त्य). D1 सर्वेषु (for सर्वे स्य). — ^b) Ś1 K2 Dn1 D4 प्रतीची. — ^c) Ś1 कुशास्थलं पुरीं; K1. 2.4 कृत्वा कुशास्थलीं; D1 कुशास्थलिपुरी. S शून्यां (for रम्यां). B6 स्थली पुरी रम्या. — ^d) K2.8 [उ]पलक्षितां; S निवेशितां (for [उ]पशोभिताम्).

50 ^a) K4 ततो (for पुनर). Ś1 K1-3 B1-6 D ततो नि(B1.8 D1.2 पुनर्नि)वेशं तस्यां च (K1 स्थाम्); S पुनर्नि(T1 G2 पुरं नि)वेश्य नंदामो. Cv pratika cited as पुनर्निवेश्य, but gloss cites पुरं (as accusative of पूर), as in T1 G2. Text as in Ñ1 V1 B6; but cf. K4. — ^b) D1.2 नृपाः. S जरासंधभयार्दिताः. — ^c) T1 G1.8 संस्कारान्; M1 संस्काराद्. B1.8.6 D1.2 ततो वयं महाराज. — ^d) K8 दुरासहं; B6 M1 सदा; D1.2 नदः; D8 T1 G8 M2 सदा; G1 सदान्.

51 ^a) Ś1 T1 युध्येरन्; K यु(K8 बु)ध्येते (for ध्येयुः). — ^b) G4 वृषं (for वृष्णिं). V1 B D किमु वृष्णिम-(D1.2 मं)हारथाः. — ^c) K2 D3 तस्या; K8 यस्यां (for तस्यां). S ते (M2 के) वयं सजना (G1.6 विज्वरा) राजन्. — ^d) K3 न्यवसामो (for निवं).

52 ^a) K3 Ñ1 V1 B1.4.5 D (except D2.8.5) M2 आलोक्य. Ś1 द्विमुख्यं तु (for गिरिमुख्यं तं). — ^b) K3 माधवं तीर्थम्; Ñ1 V1 मागधीतीर्थम्; B1 D1.2 मागधं द्रुतम्; B2-5 Dn Ds-6 (Ds before corr.) मागधं तीर्थम्; B6 मागधं तु तम्. S अलभाम (G6 वसाम सु) सुखं नृप. — ^c) K3.4 माधवां (K4 वः); B1 यादवाः; B4 मागधं; B6 मागधः; Dn1 D1.2 मागधाः (for माधवाः). S माधवा माधवीतीर्थम्. — ^d) K2 D1.2 अवाप्नुवत्; K4 B6 सवान्; B3 मुयुः; D4 म्रयात् (for अवाप्नुवन्). S आसाद्य सुखिनो (G2 स्विता) भवन् (M2 वसन्).

एवं वयं जरासंधादादितः कृतकिल्बिषाः ।

सामर्थ्यवन्तः संबन्धाद्भवन्तं समुपाश्रिताः ॥ ५३

त्रियोजनायतं सन्न त्रिस्कन्धं योजनादधि ।

योजनान्ते शतद्वारं विक्रमक्रमतोरणम् ।

अष्टादशावरैर्नद्वं क्षत्रियैर्युद्धद्रुमदैः ॥ ५४

अष्टादश सहस्राणि व्रातानां सन्ति नः कुले ।

आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिशतावरः ॥ ५५

53 ^a) K1 वरं (for वयं). G6 जरासंधे (for संघाद्). K4 G2 एवं (G2 वयं) जरासंधभयाद्; V1 जरासंधेन च वयं. — ^b) K3 आदिभिः; Ñ1 B2-6 D M2 अभितः; V1 पुरैव; T1 आदिताः; G1. 2.4.6 अ(G6 ना)दिताः (for आदितः). D4 कृतकिल्बिषात्. — ^c) K2-4 D4 G2.8.6 M1 सामर्थ्यवन्तं. B6 संबन्धाद्; G2 संबंधं; G6 संबन्धान्. — ^d) B1m. 2-5 D गोमतं (for भवन्तं). K2.8 समुपस्थिताः; T1 समुपाश्रिताः.

54 ^a) Ś1 त्रियोजनमयं; G8 (before corr.) जनादिकं. Cv pratika cited as in text, but gloss cites जनायुतं. Ś1 वर्त्म; B1 (m as in text) सक्रयं; B3.5.6 सद्यं; Cv सद्य (as in text). — ^b) Ś1 त्रिस्कन्धं; B2 त्रिबंधं; D1.2 त्रिबंधं; S विस्तीर्णं. Cd cites स्कन्धः (=परिखा). K1 D3 योजनादधि; K2 om. (hapl.) योजनादधि; K3 N1 V1 B2.4 D1.2.6 योजनावधि; B6 नादिविं; S नाधिकं (G3 नायितं; M1 inf. lin. नायुतं); Cd as in text. — M1 om. 54^{ad}. — ^c) B2 D1.2 योजनांतः; Cv नान्ते (as in text). T1 G2.8.5 कृतद्वारं; G4 तु द्वारं; M2 शतद्वारं; Cv द्वारं (as in text). Ś1 योजनांतां शतद्वारां; B1 योजनांतगतं द्वारं. — ^d) G6 व्युत्क्रं (for विक्रं). K4 Ñ1 V1 B1.2.4-6 Dn Ds-6 वीर (Dn1 रं) विक्रमतोरणं; B3 वीरविद्रुमं. — ^e) K2 अष्टादशावरैर; K3 दशवरैर; Ñ1 B3.5.6 D1.2 S दश (B6 दशा) कुलेर; Dn1 दशावरे; D8.5 दशवरैर; Cd as in text. Ś1 K3 Cd नद्धां; D4 युद्धं; D6 (before corr.) न त्वं; G6 युक्तं (for नद्धं). — ^f) Ś1 मदं (for युद्धं).

55 ^b) K1 व्रजानां; K2 B3 व्रतां; K8 वातां; Ñ1 B1.2.4-6 D आद्वानां; V1 रथानां; T1 G3-6 आतरः; G1.6 वृती (G6 ता)नां; G2 M2 पुत्राणां; Cd व्रातानां (=समुदायानां) as in text. — ^c) G4 आहुः सप्तशतं पुत्राः. — ^d) B1 S एकैकं (G6 कै; M2 कं) (for एकैकस्य). K1 B6 D2 त्रिदशां वरः (D2 राः); K2 त्रिदशद्वारः; K3 च शतावरः; Ñ1 Cd त्रिदशावराः; V1 B1.2.4.6 Dn D1.4.6 त्रिदशावरः

चारुदेष्णः सह भ्रात्रा चक्रदेवोऽथ सात्यकिः ।
 अहं च रौहिणेयश्च साम्बः शौरिसमो युधि ॥ ५६
 एवमेते रथाः सप्त राजन्नन्याभिवोध मे ।
 कृतवर्मा अनाष्टृष्टिः समीकः समितिजयः ॥ ५७
 कङ्कः शङ्कुनिदान्तश्च सप्तैवैते महारथाः ।

पुत्रौ चान्धकभोजस्य वृद्धो राजा च ते दश ॥ ५८
 लोकसंहनना वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
 स्मरन्तो मध्यमं देशं वृष्णिमध्ये गतव्यथाः ॥ ५९
 स त्वं सम्राज्जुर्गैर्युक्तः सदा भरतसत्तम ।
 क्षत्रे सम्राजमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत ॥ ६०

C. 2. 626
 B. 2. 14. 61
 K. 2. 14. 60

(Dn2 D1 *वराः); S त्रिदशोपमाः.

56 ^a) K1.2 -भ्राता. Ś1 चारुदेष्णस्त्व भ्रा*. — ^b) Ś1 D4 T1 G2-5 M2 वक्रदेवो; K1 बभ्रुदेवो; G1.6 चारुदेहो (G1 *भो) (for चक्रदेवो). — ^c) Ś1 रोहिणीयश्च. — ^d) B2.4 Dn1 D1.2.5 शांबः; B5 शाखः; D5 सांबः; D6 शाश्वः. K8 शौरिः समो; K4 B4.5 Dn1 D4 सौरिसमो; T1 G6 शौर्यं (G6 *र्यो)समो; G1.3.4 शौर्यं समो (G3 *मे); G5 M2 शौर्यं (M2 *रे)समा; Cd as in text. K2 सांबसौरीसमा युधि; N1 सांबः शौरैः समो भुवि; V1 B2.6 D1.2 शांबः (V1 D2 सांबः; B6 शाखः) प्रद्युम्न एव च; B1 सांबः सूरस्तथाकृतिः; M1 सांबश्चैव महारथः.

57 ^a) Ś1 एवमति (for *मेते). K8 G1 रथाः; T1 G3 तथा; Cv रथाः (as in text). — ^c) G1 कृतकर्मा. Ś1 K B1 अ (K2.4 त्व)नाष्टृष्टिः; N1 V1 B2-5 D ह्यनाष्टृष्टिः; T1 न्यनाराष्टिः; G M [अ]प्यनाष्टृ (T1 Ga.3 *ष्टः; G5 *धि)ष्टिः. — ^d) K3 Dn2 शमीकः; D1.2 समिकः; G1.6 समीपः.

58 ^a) K1 कंकच; K8 कंकस; K4 B3 D4 कंकुः; N1 V1 B1.2.4-6 Dn D1.2.5.6 M2 कंकः; G8 कङ्कः; G4.5 कंसः (for कङ्कः). See Addenda. K1.3 शकुनिदांतश्च; N1 शंकुनिदांतश्च; V1 B (except B1) Dn D6.6 T1 शंकुश्च कुंतिश्च; D1.2 शकुनिहंता च; G2 शकुंतिदांतश्च; G4.4 M शंकुनि (G4 *न्नि)नादश्च; G5 शंकुनिरादश्च (for शङ्कुनिदान्तश्च). K2 कंकशकुनिदानश्च; D3 ककन्दाकुश्च कुंतिश्च; G1 कश्च शत्रुन्निनादश्च; G6 कंवः शत्रुनिनादश्च. — ^b) Ś1 सप्तैवैते; K1 B1 सप्तैवै च; K2 सप्त वै ते; K8.4 V1 S सप्त (V1 सर्वे) चैते; N1 B2.5.6 Dn D1.2.6 सप्तैवै वै; B4 सप्तैवैते; D4 (corrupt) स(स्व)सप्तैवै वै; text as in B3 D3.5. — After 58^{ab}, S ins.:

159* प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भानुरक्रूसारणो ।
 निराडश गदश्चैव सप्त चैते महारथाः ।
 वितदुर्धर्षलिखभू च उद्धवोऽथ विदूथश्च ।
 वसुदेवोऽप्रसेनो च सप्तैवै मन्त्रिपुंगवाः ।
 प्रसेनजिच्च यमलो राजराजगुणान्वितः । [5]
 स्यमन्तको मणिर्यस्य रुक्मं निस्त्रवते बहु ।

[Cv cites part of line 5. — (L. 1) T1 सुदेष्ण° (for प्रद्युम्न°). T1 G6 सातुरक्र° (for the post. half).

— (L. 2) G4 निशमश्च. T1 G4 गत° (for गद°).
 — (L. 3) T1 G4 वितदुर्धर्षलिखभूश्च; G1 विनदुर्धर्षलिखभूश्च;
 G2 विकदुर्धर्षलिखभू च; G8 वितदुर्धर्षलिखभू च; G6 विकदुर्धर्षलिखभूश्च;
 M1 वितदुर्धर्षलिखभू च; M2 बभ्रुर्वकदुर्धर्षलिखभूः (for the prior half). T1 उत्तवोधि; G4 उद्धवोधि; G6 दुर्धरोधि (for उद्धवोऽथ). G6 विदू°; M2 विदू° (for विदू°). — (L. 4) G8 वामु° (for वसु°). — (L. 5) G8 यमलो (for *लो). T1 G4.6 M1 प्रसेनो यदुर्धर्षलो महेंद्रमदृशः प्रमुः (G5 *भो). — (L. 6) G6 च सप्तैवै (for निस्त्र°).]
 — ^c) G2 M2 पुत्राश्च (for पुत्रौ). Ś1 K पुत्रौ चांधक-
 राजस्य (K3 *राजश्च); T1 G3-5 पुत्रा (T1 *त्र)चांधकभोजानां;
 G1 पुत्राश्च वकभोजस्य; G6 अत्र चांधकभोजाश्च. Cv cites
 as a variant अन्धकभोजस्य.

59 ^a) N1 लोह°; V1 B D G3 वज्र°; M2 दिव्य° (for लोक°). — ^b) B2.5 D (except D1.2) T1 G3-6 महारथाः (for *बलाः). — ^c) B3 स्मरंतं (for *तो). S (except G2) संस्मरंतो मध्यदेशं (G1 *श्रे). — ^d) K3 D8 *मध्य-
 Ś1 K B2-6 D (except D1.2) व्यवस्थिताः (for गतव्यथाः). S वृष्णिवीरा गतज्वराः (G1.6 सहस्रशः). — G1.2.6 M1 ins. an addl. colophon after 59; T1 G3-5 M2, after 160* (adhy. no.: 15). G1.2.6 M1 ins. after the above colophon: T1 G3-5 M2, after 59:

160* श्रीभगवान् ।

पाण्डवैश्चापि सततं नाथवन्तो वयं नृप ।

[G2 M श्रीवाग्देवः (for श्रीभगवान्).]

60 ^{ab}) K1-3 स्वं तु (for स स्वं). D1.2 *सत्तमः. S सर्वसंपदुर्गैः (M1 *दुर्गैः) सिद्धे (G2 M2 *द्धैः) तस्मिन्नेवं व्यवस्थिते. — ^c) K1.2 क्षात्रे; B3 D3 क्षेत्रे; T1 G3-5 क्षिनौ (for क्षत्रे). N1 V1 B1 Dn2 D1.2 G3.4 M2 सा (B1 Dn2 स)साम्राज्यमात्मानं; G1 समाजमा°; G2 साम्राज्यमास्थानुं; M1 साम्राज्यसंस्थानं. — ^d) N1 मंतुम्; B1 योद्धुम्; D1.2 योक्तुम्; T1 G2-5 कथम् (for कर्तुम्). G1.6 नार्हसि; M2 हृच्छसि (for अर्हसि). D1.2 भारतः. — After 60, S ins.:

161* दुर्योधनं शातनवं द्रोणं द्रोणायनि कृपम् ।
 कर्णं च शिशुपालं च रुक्मिणं च धनुर्धरम् ।

C. 2. 626
B. 2. 14. 62
K. 2. 14. 72

न तु शक्यं जरासंधे जीवमाने महाबले ।
राजसूयस्त्वया प्राप्तुमेवा राजन्मतिर्मम ॥ ६१
तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जित्वा गिरित्रजे ।
कन्दरायां गिरीन्द्रस्य सिंहेनेव महाद्विपाः ॥ ६२
सोऽपि राजा जरासंधो यियक्षुर्वसुधाधिपैः ।
आराध्य हि महादेवं निर्जितास्तेन पार्थिवाः ॥ ६३
स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवान्पृथनागतान् ।
पुरमानीय बद्धा च चकार पुरुषव्रजम् ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

वयं चैव महाराज जरासंधभयात्तदा ।
मथुरां संपरित्यज्य गता द्वारवतीं पुरीम् ॥ ६५
यदि त्वेनं महाराज यज्ञं प्राप्तुमिहेच्छसि ।
यतस्व तेषां मोक्षाय जरासंधवधाय च ॥ ६६
समारम्भो हि शक्योऽयं नान्यथा कुरुनन्दन ।
राजसूयस्य कार्त्स्न्येन कर्तुं मतिमतां वर ॥ ६७
इत्येषा मे मती राजन्यथा वा मन्यसेऽनघ ।
एवं गते ममाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य हेतुभिः ॥ ६८

एकलन्यं तुमं श्रेतं शल्यं शकुनिमेव च ।
एतानजित्वा संग्रामे कथं शक्नोषि तं क्रतुम् ।
अथिते गौरवेणैव न योस्वन्ति नराधिपाः । [5]
पुक्तस्त्र बलोन्मत्तः कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
योत्स्यते स बलामर्षी दिव्यास्त्रबलगर्वितः ।

[(L. 3) T1 G1.4 शैब्यं (for शल्यं). — (L. 5) G1.6 तथैते; G2 अथ ते (for अथिते). — (L. 6) G6 एकतस्तु (for 'स्तत्र). — (L. 7) G1 स परामर्षी; G2.4 परमा; G3 परबला; G6 समरा (for स बला).]

61 ^a) K1-8 D4 G2 शक्यो; M2 शक्या. S महाराज (for जरासंधे). — ^b) S जरासंधे (for जीव). V1 तस्मिञ्जीवति दुर्जये. — ^c) B3 D (except D4.6) S (except G1.2 M2) राजसूयं (for 'सूयस्). B D (except Dn1 D4) G5.6 [अ]वासुं (for प्राप्तुं). — ^d) S तस्मिञ्जीवति (G1 'अपति) पार्थिवे.

62 ^a) G2 युद्धाद्भि (for रुद्धा हि). — ^b) T1 G2-5 M जित्वा (G2 जिताः) सर्वे (by transp.); G1.6 जित्वा तस्मिन्. — ^c) S नगं (G1.6. महं) द्वस्य (for गिरीन्द्रस्य). K4 N1 V1 B1.2 D1.2 कंदरायं पर्वतंद्रस्य; B8-6 Dn D3-6 कंदरे पर्वतंद्रस्य. — ^d) T1 G2 सिंहेनैव. Ś1 G1 'गजाः (for 'द्विपाः).

63 ^a) N स हि (V1 स तु) (for सोऽपि). K4 राजन्. — ^b) G4 M1 इयक्षुर्. — N ins. after 63^{ab}: G2.8, after 163*:

162* महादेवं महात्मानमुमापतिमरिंदम ।

[K1 D1.2 अरिंदमं. N1 तंडुलप्रस्यके राजन्महादेवमुमापति.]
On the other hand, T1 G2-6 M ins. after 63^{ab}:

163* अभिषिक्तैश्च राजन्यैः सहस्रैस्त चाष्टभिः ।

[G8 तु (for the first च). T1 वा (for चा).]

Thereafter G2.8 ins. 162*. G1 om. from 63^{ab}

up to the prior half of line 2 of 168* (cf. v.l. 2. 14. 9). — S (G1 om.) transp. 63^{ad} and 64. — ^c) K (except K2) Cd आना (K1 'सा)स्य (for आराध्य). G2 M2 च (for हि). B D तपसोमेण (for हि महादेवं). — After 63, N ins.:

164* प्रतिज्ञायाश्च पारं स गतः क्षत्रियपुंगवः ।

[V1 प्राप्तः (for गतः). Dn D3-6 पार्थिवसत्तम (for क्षत्रिय).]

64 G1 om. 64 (cf. v.l. 63). — ^a) B1.8.6 T1 G2.4-6 स वि (G4 अपि)निजित्य (for स हि नि). B1 नृपतीन्; B3.6 तान्सर्वान् (for the second निजित्य). K2.8 स विजित्य महीपालान्; B2 D1.2 पार्थिवान्स विनिजित्य. — ^b) K2.8 संग्रामे; B1.2 D1.2 सर्वांश्च (for पार्थिवान्). V1 B3.6 पार्थिवान्सर्वतोदिशं; G2 सर्वान्वे पृथिवीधरान्; M1 पार्थिवान्पृथगागतान्. — ^c) B4 पुनराणीय (for पुरमा). K4 बद्धौ; D8 रक्षां (for बद्धा). — ^d) K2 D1.8 पुरुषव्रतं (K2 व्रजं; D8 वृत्तं); K8 B2.8.6 Dn D2 पुरुषव्रतं; Cv 'व्रजं (as in text).

65 G1 om. 65 (cf. v.l. 63). — ^a) D4 ते च (for चैव). — ^b) K1 ततः; B6 तथा (for तदा). T1 G3-6 'भयादित्ताः. — ^c) G8 मथुरां (for मथु). — ^d) T1 G8.4 M1 गत्वा (for गता). K8 D8.5 द्वारवतीं (K8 'ती). — After 65, S ins.:

165* निवसाम तथाद्यापि सधनज्ञातिबान्धवाः ।

कंसहेतोर्हि यद्वैरं मागधस्य मया सह ।

पारं गत्वा स तस्याजौ यियक्षुर्देवमुत्तमम् ।

[(L. 1) M1 निवसाम्. — (L. 2) M1 कस्य (for कंस). — (L. 3) G2 सदस्यापि; M स तस्याजा (for स तस्याजौ). G2 देवसत्तमम्.]

66 S transp. 66^{ab} and 66^{ad}; but G1 om. 66

१४

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं त्वया बुद्धिमता यन्नान्यो वक्तुमर्हति ।
 संशयानां हि निर्मोक्ता त्वन्नान्यो विद्यते भुवि ॥ १
 गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियंकराः ।
 न च साम्राज्यमाप्तास्ते सम्प्रादृशब्दो हि कृत्स्नभाक् ॥ २

कथं परानुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति ।
 परेण समवेतस्तु यः प्रशस्तः स पूज्यते ॥ ३
 विशाला बहुला भूमिर्बहुदुरत्नसमाचिता ।
 दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो वृष्णि कुलोद्भव ॥ ४
 शममेव परं मन्ये न तु मोक्षाद्भवेच्छमः ।

C 2 639
 B 2 15. 5
 K 2 15. 5

14

(cf. v.l. 63), and M₂ om. 66^{ab}. — ^a) K₃ स्वयं;
 Ṇ₁ D₆ स्वतं; V₁ त्वेव; B₁ 5. 6 Dn₁ D₁-3. 6 स्वे (B₁ ह्येतन्न;
 B₃. 4 स्वेवं (for स्वेवं). S (G₁ M₂ om.) यदीमं (G₂
 यदीहं; G₅ यदि त्वेमं; G₆ यदीव) नृपते यज्ञं. — ^b) V₁
 यष्टुम् (for प्राप्तुम्). Ṇ₁ V₁ B (except B₃. 6) Dn D₃-6
 अभीप्स (Dn₂ °त्स्य)सि (for इहेच्छसि). S (G₁ M₂ om.)
 प्राप्तुमिच्छसि भारत (M₁ पार्थिव). — ^c) S तेषां मोक्षाय
 कांक्षस्व. — ^d) Ś₁ °भयाय (for °वधाय).

67 G₁ om. 67 (cf. v.l. 63). — ^a) B (except
 B₃. 4) D न (for हि). K₃ जरामंधाद्विशंक्योहं; T₁ G₃-6
 M न होषोद्या (G₃ °षोद; G₄ °पाद्या; M₂ °पा ह्य)न्यथा
 शक्यः] (G₅ °क्या); G₂ न होषो°न्यथा शक्यो. — ^b)
 B (except B₃) D अन्यथा (for नान्य°). S (G₁ om.)
 आ (G₂ ह्यारंभो भरतर्षभ. — ^d) G₈ शक्यं (for कर्तुं).
 — After 67, S (G₁ om.) ins.:

166* जरसंधवधोपायश्चिन्त्यतां भरतर्षभ ।

तस्मिन्निते जितं सर्वं सकलं पार्थिवं बलम् ।

68 G₁ om. 68 (cf. v.l. 63). — ^b) S (G₁ om.)
 यद्वा (M₂ यथा) स्वं (for यथा वा). B₂ D₁. 2 S (G₁ om.)
 नृप (for ऽनघ). — ^c) K₁. 2 B₂. 3. 6 Dn₂ D₄ यमाचक्ष्व
 (for ममा°). — ^d) K₁-3 हेतुम् (K₁ °व)त; B₃ भारत
 (for हेतुभिः).

Colophon om. in G₁. — *Sub-parvan*: Ś₁ राज-
 स्यसत्र; K₃. 4 Ṇ₁ राजस्यमंत्र; V₁ राजस्यारंभ; B₃
 जरसंधवध; B₄ राजस्य; T₁ मंत्र. — *Adhy. name*:
 Ṇ₁ V₁ कृष्णवाक्यं; B₃. 5 D₁. 2 M₁ वासुदेववाक्यं; B₄
 भगवद्वाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both):
 K₁ (marg. sec. m.) 2 D₃ 13 (as in text); Ṇ₁ V₁
 Dn₁ 14; S (G₁ om.) 16. — *S'loka no.*: K₂. 8 Dn
 D₁. 2 69; M₁ 16.

1 G₁ om. 1-9 (cf. v.l. 2. 13. 63). — ^b) T₁ G₂-6
 M स्व (G₂ त्वा)न्नान्यो (for यन्ना°). A few MSS. अहंसि
 (for अहंति). V₁ नान्यो वक्तुमिहाहंति. — ^c) B₁. 2. 6
 D₁. 2 समुच्छेत्ता; D₃ न मे वक्ता; D₅. 6 om न निर्मोक्ता;
 T₁ G₃-6 M विनि°; G₂ विनिर्णता (for हि निर्मोक्ता).
 — ^d) Ś₁ त्वं; C_d त्वत् (as in text). D₃ 5. 6 अन्यो
 (for नान्यो). K₁-3 जनः; Ṇ₁ विभो (for भुवि).
 V₁ B₃ त्वत्तोन्न्यो विद्यते न मे; B₁. 2. 6 D₁. 2 नान्यः कश्चिद्भवे-
 न्म (D₁. 2 °वे म)म; T₁ कोन्यस्त्वत्तो भवेन्मम; G₂-6 M
 कोन्यस्त्वत्तोस्ति (G₂ हि) नः पुमान्.

2 G₁ om. 2 (cf. v.l. 1). — ^a) Ś₁ K B₃ च
 (K₄ तु) (for हि). — ^b) V₁ B₄ प्रियंवदाः (for °कराः).
 — ^c) B₃ साम्राज्यमापुते; D₃ °मान्यास्ते; D₄ °प्राप्तास्ते.
 — ^d) B₁ सम्प्रादृशब्दो; G₄ °दृष्टो; C_d as in text.
 Ś₁ कृष्णभाक्; K V₁ B₃-6 D (except D₂) G₆ M₁
 कृच्छ्र° (for कृत्स्न°).

3 G₁ om. 3 (cf. v.l. 1). — ^a) K₃ पराणां भावज्ञः;
 G₄. 6 पुरानु°. — ^b) K₁ त्वं (for स्वं). K₂ स्वं प्रशंसंतुम्;
 T₁ G₂ 3 M₁ स्वयं (G₃ कथं) शंसितुम्; G₄-6 स्वयं शंसितुम्.
 K₁-3 Ṇ₁ V₁ T₁ G₄. 6 अहंसि (for अहंति). — ^c) G₃. 4
 वरेण (for परेण). G₄ समुपेतम् (for समवेतम्). — ^d)
 Ś₁ K V₁ B₃-6 Dn D₃-6 प्रशस्यः (for °स्तः). K₂
 प्र- (for स). K₁ पार्थिवः (for पूज्यते).

4 G₁ om. 4 (cf. v.l. 1). — ^a) K₂ B₁ विशालः;
 V₁ B₃ विपुला; D₁ 2 विन्तीर्णा; G₄ विरळा (for विशाला).
 T₁ G₃-6 M विमला (for बहुला, which G₈ om.). — ^b)
 D₃ °समन्विता; D₄ °समाचिता; M₁ °समाकुला; C_d. v
 as in text. — ^c) V₁ तार्क्षिजस्य; B₃. 4 तां धिजस्य;
 C_d दूरं गत्वा (as in text). V₁ B₃ विजानामि; T₁ G₃-6
 वि (G₅ [अ]पि)जानंति. — ^d) G₃ दूरं; C_d. v श्रेयो (as in
 text). K₄ वृत्ति- (for वृष्णि-). B₂ °कुलोद्भवः. — After

C. 2. 639
B. 2 15. 5
K 2. 15 5

आरम्भे पारमेष्ठ्यं तु न प्राप्यमिति मे मतिः ॥ ५
एवमेवाभिजानन्ति कुले जाता मनस्विनः ।
कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनार्दन ॥ ६

भीम उवाच ।

अनारम्भपरो राजा वल्मीक इव सीदति ।
दुर्बलश्चानुपायेन बलिनं योऽधितिष्ठति ॥ ७

4, 8 (G₁ om.) Cv read 11, followed (except in T₁) by 171*.

5 G₁ om. 5 (cf. v.l. 1). — ^a K₁ यत्नमेव; K₈ सममेवं (for शममेव). Cd cites शमं (as in text). M₁ वरं (for परं). — ^b G_{6.6} नित्यं (for न तु). K₂ मोहाद्; G₂ वाचा; M [अ]मोक्षाद् (for मोक्षाद्). K_{1.8} श्रमः; K₂ समः (for शमः). N₁ V₁ B_{1.2.5.6} D T₁ G₈ श (G₈ क्ष)मात्क्षेमं (T₁ मो; B₁ यतो मोक्षो) भवेन्मम; B_{8.4} भवे (B₄ शमा)क्षेमं शमान्मम; G₄ स च मोक्षो भवेच्छमात्. — After 5^{ab}, T₁ ins. 171*. — Before 5^{ad}, G_{2.4.6} M₁ ins. भीमः. — ^c K₈ आरंभ्य. T₁ G₄₋₆ M पारमेष्ठ्ये तु (G₈ तन्). V₁ G₈ आरंभः परमो (G₈ प्रथमो) क्षेपः; B₈ प्रारंभे पारमेष्ठ्यति. K₂ corrupt. Cd cites आरम्भे and पारमेष्ठ्यं (as in text). — ^d Ś₁ T₁ G_{2.6} M₁ नाप्राप्यम्; G₈ न प्राप्य (for न प्राप्यम्). Cn seems to read दुप्रापं!

6 G₁ om. 6 (cf. v.l. 1). — ^a N₁ V₁ B (except B₈) D G_{2.8} M एते (for एत्). V₁ G₂ विजानन्ति; B_{4.6} Dn D_{8.5.6} हि जानन्ति; D₄ हि धावन्ति; G₈ M न जानन्ति (for [अ]भिजा^o). — ^b B₁ (m as in text). 8 D₈ G₂ कश्चित् (for कश्चित्). K₁ एवैषां; K₈ एषां तु (for एतेषां). — ^d B₈ भवेच्छ्रेष्ठो; T₁ G₄₋₆ M₁ ज्येष्ठो; G₂ M₂ भावश्रे (G₂ ज्ये)ष्ठो (for भवेच्छ्रेष्ठो). Some MSS. जनार्दनः. — After 6, K_{2.8} (both om. line 1) Dn D_{1.2} (both marg. sec. m.). 8.4 ins.:

167* वयं चैव महाभाग जरासंधभयात्तदा ।

शङ्किताः स्म महाभाग दौरात्म्यात्तस्य चानघ ।
अहं हि तव दुर्धर्षं भुजवीर्यश्रयः प्रभो ।
नात्मानं बलिनं मन्ये स्वधि तस्माद्विशङ्किते ।
त्वस्सकाशाश्च रामाश्च भीमसेनाश्च साधव । [5]
अर्जुनाद्वा महाबाहो हन्तुं शक्यो न वेति वै ।
एवं जानन्हि वाष्ण्या विमृशामि पुनः पुनः ।
त्वं मे प्रमाणभूतोऽसि सर्वकार्येषु केशव ।
तच्छ्रुत्वा चाग्रवीर्यमो वाक्यं वाक्यविशारदः ।

[(L. 2) K₂ शंकितोसि (for शङ्किताः स). — (L. 3)

अतन्द्रितस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुम् ।
जयेत्सम्यङ्भवो राज्ञीत्यार्थानात्मनो हितान् ॥ ८
कृष्णे नयो मयि बलं जयः पार्थे धनंजये ।
मागधं साधयिष्यामो वयं त्रय इवाग्रयः ॥ ९
कृष्ण उवाच ।
आदत्तेऽर्थपरो बालो नानुबन्धमवेक्षते ।

Dn₁ D_{1.2} प्रभोः. — (L. 4) K_{2.3} तस्य (for तस्माद्). — (L. 6) K_{2.8} वा (for वे). — (L. 7) K₂ एवं जानामि; K₈ एतज्जानामि (for एवं जानन्हि). K_{2.8} विमृश्य च; Dn₂ विमृश्यामि. — (L. 8) K₈ D₂₋₄ त्वमेव (D₄ त्वं हि मे) प्राणभूतोसि (for the prior half).]

7 G₁ om. 7 (cf. v.l. 1). — T₁ G₄₋₆ M₁ om. the ref. B_{1.2.4.6} D₄ भीमसेन (for भीम). — ^a B₂ अनारंभोत्सुको राजा. — ^b Ś₁ (by corr.) K₂ D_{1.2} G₂ वल्मीक. — ^c S (G₁ om.) दुर्बल (T₁ दुर्लभ)श्चाप्युपायेन. — ^d K₈ G₂ बलिना (for नं). D_{8.8} योधिगच्छति; T₁ G₂₋₅ M योधिष्यति; G₈ योधीर्बलः (sic) (for योऽधितिष्ठति).

8 G₁ om. 8 (cf. v.l. 1). — ^a B₁ उपायतस् (for अतन्द्रितस्). V₁ B₂₋₆ D (except D_{1.2}) च (for तु). — ^b K₈ B₈ D_{1.6} बलिनां (for नं). D₁ रिपुः; Cd as in text. — ^c Ś₁ K₄ सम्यङ्भयाद्राजन् (Ś₁ द्राज); K₁ इत्यो राजाम्; K_{2.8} V₁ इत्याद्राजा; N₁ B D कप्रयोगेण (Dn D₈ न; D₄ कप्रयोगेन); G₈ इडु यो राजन्; G₈ इरो राजन्; Cv इडु यो राजन् (as in text). — ^d K B₂ D_{2.4} Cd नी (K₁ इ; D₄ नि)त्यर्थानात्मनो हितान् (Cd: नीत्यर्थास्तीति-सुस्थान्); V₁ बलिनोप्यात्मनो हितान्; D₈ नीहार्थात्मानो हितान्; T₁ G_{2.4.6} M इत्यर्थे हि (G₄ भिः) प्रवर्तते; G_{8.8} नित्यत्वे (G₈ नीत्यर्थे) हि प्रवर्तते.

9 G₁ om. 9 (cf. v.l. 1). — ^a K₈ जयो; B₁ योगो (for नयो). — ^b Ś₁ D₄ साधयिष्यामि. — ^d Ś₁ K_{8.4} B₈₋₆ D इष्टिः; K₁ यत्ने; K₂ इष्टं (for वयं). — S ins. after 9 (G₁, which om. from 63^{ad} of adhy. 13 up to the prior half of line 2, ins. after 63^{ad} of that adhy.):

168* त्वहु द्विबलमाश्रित्य सर्वं प्राप्यति धर्मराट् ।

जयोऽस्माकं हि गोविन्द येषां नाथो भवान्सदा ।

[(L. 1) G₈ प्राप्यसि. — (L. 2) G₂ transp. भवान् and सदा.]

10 Ś₁ K (except K₂) Dn₁ श्रीकृष्णः; T₁ G₂₋₉ श्री (G_{8.8} om. श्री) भगवान्; M वासुदेवः (for कृष्ण उ^o).

तस्मादरिं न मृष्यन्ति बालमर्थपरायणम् ॥ १०

हित्वा करान्यौवनाश्वः पालनाच्च भगीरथः ।

कार्तवीर्यस्तपोयोगाद्बालालु भरतो विभुः ।

ऋद्ध्या मरुत्स्तान्पञ्च सन्नाज इति शुश्रुमः ॥ ११

निग्राह्यलक्षणं प्राप्तो धर्मार्थनयलक्षणेः ।

बाह्रद्वयो जरासंधस्तद्विद्वि भरतर्षभ ॥ १२

न चैनमनुरुध्यन्ते कुलान्येकशतं नृपाः ।

तस्मादेतद्बालादेव साम्राज्यं कुरुतेऽद्य सः ॥ १३

रत्नभाजो हि राजानो जरासंधमुपासते ।

न च तुष्यति तेनापि बाल्यादनयमास्थितः ॥ १४

मूर्धाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात् ।

आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः क्वचित् ॥ १५

C. 2 654
B. 2. 15. 21
K. 2. 15. 22

— ^a) K1 °श् (for °श्-). V1 B3-6 Dn D8-8 अर्थानार-
(Dn1 °ल)भते बालो; B2 आदत्तेऽर्थेऽनपरः (sic) बालो;
D1.2 आदत्तेर्थांनपरो बा°; S आत्मनोर्थेपरो बा°. — ^b) K1
उपेक्षते; B8.8 अये° (for अवे°). — ^c) K4 न मृष्येह; Cd
as in text. S तं (G8 ता) विपक्तमथो (T1 विषममथो;
G1 विविक्त°; M विपक्तद्विपो) प्रंतित. — ^d) Ś1 बलम्; Dn1
बाला (for बालम्). — After 10, S ins. (Cv glosses):
169* सर्वांश्चाननुमृशन्नेकमेव सतां युगे ।

[Cf. 171*, which is a variant of this, repeated
in S. G2 तस्माद् (for सर्वान्). G4 वधान् (for वंशान्).
G1 चैवम्; Cv एवम् (for एकम्). G2 सदा युगे; G8 तु संयुगे;
Cv युगे युगे (for सतां युगे)]

11 G1 om. 11. T1 G2-s M Cv read 11 (followed,
except in T1, by 171*) after 4. — ^a) Ś1 K1 जित्वा;
K4 हृत्वा; Cd हित्वा (as in text). Cn जित्वा जयमान्,
but Cnp हित्वा करान् (as in text). Ś1 यो * * * ;
Dn D1.8 यौवनाभिः. G2 हृष्टा क्रतून्यौवनाभिः. — ^b)
Ś1 कार्तवीर्यात् (for °वीर्यसः). N1 V1 B D G2.4
तपोवीर्याद् (for °योगाद्). — ^c) K1-8 D8 च (for तु).
K8 विदुः; N1 मुनिः; G8.8 सुवि (for विभुः). — ^d) K1
(sup. lin. as in text) सध्या (for ऋद्ध्या). Ś1 मरुत्सः;
K1.2 D1.2 मरुत्स (for मरुत्तस्). K2.8 त्यागाच्च; B1
आख्यश्वः; B8 तान्सर्वान् (for तान्पञ्च). — ^e) Ś1 समाज;
K1 सन्नाजम्; B1 साम्राज्यं (for सन्नाज). Ś1 K4 इति
शुश्रुम (K4 °मुः); K1 अनुशुश्रुम; K2.8 इति सुश्रुमः;
N1 V1 B D स्वनुशुश्रुम (B1 नाभिशुश्रुम; D2.8 स्वनुशुश्रुमः).
G2.8 M Cv साम्राज्येनेति (G8 °ज्ये इति) शुश्रुमः (M1 °म).
— N1 V1 B D ins. after 11 (B8, after 171*):

170* साम्राज्यमिच्छतस्ते तु सर्वाकारं युधिष्ठिर ।
B2 Dn2 cont.: Ś1 K B8 D4 S ins. after 11 (T1,
after 5^{ab}):

171* सर्वांश्चाननुमृशन्नेते सन्ति युगे युगे ।
[This is merely a variant of 169*, being repeated
in S. Nil. notes it as a variant version (इति
पठन्ति), reading as in Dn2. Ś1 सर्वांश्चान्; K1-8 B2.8

D4 G2 सर्वांश्चान् (K8 °शा)न्; Dn2 मंत्रान्वद्शान्; T1 सर्वांश्चान्
(for °न्वद्शान्). G8 सर्वांश्चाननुमृशन् (for the prior
half). T1 चने; G8 नेके (for नेते). Ś1 K2.8 एवमेव
महायुते (K8 °त); K1 एवमेव च संयुगे; K4 B2.8 Dn2
एवमेव (K4 °वं) सतां युगे; D4 ष्वं निद्रत्सतां युगे; G2 नेति शान्ति
युगे युगे (for the post. half)]

12 ^a) K1 न ग्राह्यः; G2 M2 Cv संग्राह्यः (for निग्राह्यः).
K4 D3 Cn प्राप्तिः; D8.8 °प्तः; Cnp °प्तो (as in text).
T1 G1.8-8 M1 निग्राह्यं (G1 निगृह्यः; G8 विग्राह्यं; M1
inf. lin. संग्राह्यं) लक्षणप्राप्तौ (T1 °प्राप्ता; G1 °लक्षणप्राप्तौ
स; G4 °लक्षणप्राप्तः; M1 inf. lin. वात्). Cd निग्राह्यलक्षणं
(as in text). — ^b) B1 धर्माधिक्यलक्षणः; D4.8
धर्मानुनय°; G1 ममाधिक्यलक्षणः; G4 धर्माधिक्यलक्षणः;
Cnp धर्माधिक्यलक्षणः; Cd. v as in text. — ^c) S बाह्रद्वयं
(M2 °य-) जरासंधं. — ^d) = Gitā. 13. 26^d. T1 त्वं; G
(G1 om.) M2 Cv तं (for तद्). M1 (hypermetrio) तं
विद्वि त्वं भर°.

13 ^a) B2 चैवम् (for चैनम्). Ś1 अनुबुध्यंत; B1.8
अनुबुध्यति; T1 G1.8.4.6 प्रत्यबुध्यंत (G1 °तं; G8 °हृष्यंत);
G2.8 M प्रत्यबुध्यंत (M1 °रुष्यंति; M2 °बुध्यंति). — ^b)
G4 °न्येकशता नृपाः. — ^c) K1-8 यस्माद् (for तस्माद्).
V1 B D इह (for एतद्). Cv cites एतद्बलाद् (as in
text). B1.2.8 D1.2 एतत्; D4 corrupt (for एत्).
— ^d) G2 च कुतो (for कुरुते). V1 B D हि (for सद्य).
N1 नः (for सः).

14 ^a) K2.8 T1 G8.8.6 M रत्नभाजं; K4 °भागं;
G1 °भाजा. G4 °भाजाहं (for °भाजो हि). K2.8 S
राजन्या (for राजानो). K1 रत्नभागं च राजभ्यो. — ^b) K1
जरासंध (for °धम्). Ś1 K उपाहरन् (K1 °ददत्) (for
उपासते). — ^c) K8 आस्थितः (for आस्थि°). S (except
M1) बलेना (T1 G8 M2 °न)नयमास्थितः (G1 °तियमास्थितः;
G4 °यमथोस्थितः; G8 °नियमोस्थितः).

15 ^a) K1-8 S (except G8 M1) मूर्धावसिक्तं (K1
°क्तो); K4 मूर्धाभिषिक्तो; Cv मूर्धाभिषिक्तं (as in text).
K1.4 नृपतिः; G8 (before corr.) राजन्यं (for नृपति).

C. 2. 655
B. 2. 15. 22
K. 2. 15 23

एवं सर्वान्विशे चक्रे जरासंधः शतावरान् ।
तं दुर्बलतरो राजा कथं पार्थ उपैष्यति ॥ १६
प्रोक्षितानां मृष्टानां राज्ञां पशुपतेर्गृहे ।
पशूनामिव का प्रीतिर्जीविते भरतर्यभ ॥ १७
क्षत्रियः शस्त्रमरणो यदा भवति सत्कृतः ।

ननु स मागधं सर्वे प्रतिबाधेम यद्वयम् ॥ १८
पडशीतिः समानीताः शेषा राजंश्चतुर्दश ।
जरासंधेन राजानस्ततः क्रूरं प्रपत्स्यते ॥ १९
प्राप्नुयात्स यशो दीप्तं तत्र यो विघ्नमाचरेत् ।
जयेद्यश्च जरासंधं स सम्राणिनयतं भवेत् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

— ^b) K₃ V₁ B₅ प्रधानपुरुषो; D_{n1} G (except G₆) M
नं पुरुषं; C_v नपुरुषं (as in text). K₂ N₁ D₂ S कुलात्
(G₁ कुले; G₂ किल) (for बलात्. — ^c) K₁ आदित्ये
(for दत्ते). D₃ स च; G₆ (by transp.) च न. K₃
ततो; D₂ वरो (for च नो). K₂ मे; S (except G_{1, 2}) यो
(for नो). K₂ पृष्ठो; D₂ दृष्टो; M₁ [S] भागो; C_v दृष्टा
(for दृष्टो). — ^d) M₁ दृष्टः; C_v भागं (for Sभागः).
C_d cites पुरुषतः (as in text). S₁ भागशः पुरुषः कचिच्च;
G₂ भागार्हः पुरुषः कचिच्च.

16 ^a) S₁ सर्वान्विशे; D₄ सर्वानुगे. N₁ S पत्रं सर्वान्वि-
त्यै (N₁ वे; T₁ G₂ त्यै)को. — ^b) K₃ B_{2, 6} D_n D₂ M₄
C_dp प्रतापवान्; V₁ B₃ नराधिपः (B₃ पान्; G₂ शतापरान्;
C_{d, n} as in text. — ^c) S₁ K_{1, 4} N₁ V₁ तं दुर्बलः
(K₁ लं) परो; D_{n2} तं दुर्बलतमो; G₂ न दुर्बलबलो;
M सुदु (M₁ तद्) दुर्बलपरो. — ^d) K₂₋₄ पार्थम् (for पार्थं).
S₁ K_{2, 8} D₆ T₁ G₃₋₆ उपैष्यति; K₁ पेक्षामि; K₄ पाश्यति;
B₁ G₁ M₁ पेक्ष्यते; B₃ पैष्यमि; G₂ पेक्षति; M₂ पेक्षते.
— After 16, S ins. (C_v glosses):

17² तपदुलप्रस्थके राजा कपर्दिनमुपाप्त सः ।

[G₁ प्रास्तके; G_{2, 4} M C_v प्रस्थको (C_vp as above).
G₁ कापर्दन; G_{6, 6} कपर्दिनम् (for कपर्दिनम्). G_{1, 2, 6} M
उपासते; G_{3, 4} उपासित सः (for उपासत सः).]

17 ^a) K_{1, 8} V₁ D₂ G_{1, 4, 6} C_d प्रो (K₃ यो) पि
(for प्रोक्षि). D₁ प्रवृद्धानां; D₂ T₁ G_{1, 3, 4, 6} प्रवृद्धानां;
G₂ प्रकृ; G₅ M C_d प्रकृ (for प्रकृ). — ^d) D_{n2} जीवने;
G₁ जीवितो (for जीविते).

18 ^a) K₁ सन्धमरणो; K₃ शास्त्रं; K₄ G₂ शास्त्रमरणो;
C_{d, v} as in text. — ^b) B₂ D₂ यथा; C_d (?) जेता (for
यदा). B₆ यदा स्यात्सत्कृतसदा. — ^c) K₁ N₁ B_{2, 4-6} D

ततः; K_{3, 4} T₁ न तु; V₁ न च; G₆ तस्माद् (for ननु).
K₁ B₁ तं; B₆ D₁ च; G₆ हि (for स्म). S₁ K₄ V₁ B₂₋₅
D (except D_{1, 2}) संख्ये (for सर्वे). G₁ (submetrical)
तस्मान्मागधा (sic) सर्वे. — ^d) S₁ प्रतियुध्यम; D₁₋₃
बाधेन; G_{1, 4, 6} योधेम; C_d as in text. G₁ ता; G_{3, 4} M₁
तद्; G_{5, 6} M₂ तं; C_d यद् (as in text). B_{2, 3, 6} D_{1, 1}
संगताः (for यद्वयम्). K प्रतिबाधामहे वयं; T₁ प्रतिबोधे-
महद्वयं (sic). C_d cites प्रतिबाधेम (as in text); C_v
cites (? glosses) युध्येत.

19 ^a) K₂ G₁ पडशीती; G₄ तं; G₆ M₂ ति; C_v
as in text. S₁ K_{2, 4} D₃ G₁ समानीता; G₂ ममानीताः.
— ^b) S C_v चान्ये (for राजन्). — ^d) B₁ तदा; B₆ तथा;
G_{1, 6} तत्र (for ततः). S₁ K₄ प्रवत्स्यति; K₁ वक्ष्यति;
K_{2, 3} N₁ V₁ B₆ D_n D₄, 5, 6 (by corr.) M₂ वत्स्यते
(K₃ ति; D₄ से); B₁ पश्यति; B₄ पत्स्यति; D_{3, 6}
(before corr.) वत्स्यते; G₂ M₁ वर्तते.

20 ^b) S₁ स्वत्र (for तत्र). — ^c) K₁ जयेत् यश्च
(hypermetric); B₆ D_{n1} जयेयुश्च; D₁ द्यस्तु (for द्यश्च).
— ^d) B₆ transp. स and सन्नाद्. K₁ निश्चयं; K₄ G_{1, 6}
नियतो (for नियतं).

Colophon. — *Sub-parvan:* S₁ राजसूयसत्र; K₂
राजसूय; K₂₋₄ राजसूयसत्र; N₁ V₁ राजसूयारंभ; B_{2, 3, 5}
जरासंधवध; B₄ राजसूय and जरासंधोपाख्यान; D_{1, 2}
जरासंधोपाख्यान. — *Adhy. name:* N₁ V₁ कृष्णवाक्यं;
G₁ धर्मपुत्रभीमकृष्णवचनं; M₁ भगवद्वचनं. — *Adhy. no.*
(figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 2, 3
D₃ 14 (as in text); N₁ V₁ D_{n1} D₂ 15; S 17.
— *S'loka no.:* K_{2, 8} 25; D_n 26; D_{1, 2} 21; M₁ 23.

१५

युधिष्ठिर उवाच ।

सम्राज्जणमभीप्सन्वै युष्मान्स्वार्थपरायणः ।
 कथं प्रहिणुयां भीमं बलात्केवलसाहसात् ॥ १
 भीमार्जुनावुभौ नेत्रे मनो मन्ये जनार्दनम् ।
 मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् ॥ २
 जरासंधबलं प्राप्य दुष्पारं भीमविक्रमम् ।
 श्रमो हि वः पराजय्यात्किमु तत्र विचेष्टितम् ॥ ३

अस्मिन्नर्थान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते ।

यथाहं विमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रयतां मम ॥ ४
 संन्यासं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन ।
 प्रतिहन्ति मनो मेऽद्य राजसूयो दुरासदः ॥ ५

वैशंपायन उवाच ।

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी ।
 रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभापत ॥ ६

C 2 665
 B 2 18. 6
 K 2 18. 6

15

1 ^a) D₈ आर्थाद्; G₂ साम्राज् (for सम्राज्); K₂ समीप्सन्; G₁ अवैप्सन् (for अभीप्सन्). — ^b) Ś₁ मुक्तपरायणः; K₂ सार्थं; K₃ सार्थं पं; D₈ पार्थं; D₅ स्वार्थपरायणैः; G₂ स्वर्थपरायणः. — ^c) K₁ G_{5.6} प्रहिणुयाद्; K₂ या; K₃ हिमनुयां (sic); D₈ हिप्रणुयां (sic); G₁ M₂ प्रतिणु (G₁ °ण)यां. V₁ B D (except D_{1.2}) T₁ कृणु; G_{5.6} M₁ भीम (for भीमं). — ^d) K बाह्या (K₂ °ला)त्; Ñ₁ B₁ D_{1.2} G₄ बालं; V₁ B₂₋₆ D_n D₃₋₆ सोहं; G₅ बालान् (for बलात्). Ś₁ केवलमामुयात्; K₁ केशव साहयात्; G₅ केवलसाहसान्.

2 In V₁ B₂₋₄ D_{1.2} this stanza is repeated after 2. 18. 12. — ^a) B₃ G₂ M₁ उभे (for उभौ). Ñ₁ भीमसेनार्जुनौ नेत्रे. — ^b) K₁₋₃ V₁ B_{3.4} मनो मे त्वं (V₁ मनस्तन्मे; B_{3.4} °स्वं मे; so also B_{3.4} in the reputation) जनार्दन (V₁ B₄ °नः). — ^c) Ś₁ मनश्च चक्षुर्हितस्य. — ^d) G₂ transp. कीदृशं and जीवितं.

3 ^a) T₁ जरासंधे. D_{1.2} °वधं (for °वलं). — ^b) Ñ₁ विष्पारं (for दुं). G₁ अभिविक्रमं (for भीमं). — ^c) K₁ यमः; C_d श्रमः (as in text). Ś₁ कः; K₃ वा; G₂ नः (for वः). K₁ पराजस्या; K₃ पराजस्यत् (sic); K₄ पराजय्याः; T₁ G₅ M₂ परो ज (M₂ °ह)न्यात्; G₂ परो हि स्यात्; G₄ परं जन्यात्; M₁ वरो जन्या (inf. lin. °ह)त् (for पराजय्यात्). Ñ₁ V₁ B_{2.4} D_n D_{3.5} यमोपि न विजेताजौ; B₁ स मे श्रमः पराजह्यात्; B₃ श्रमो हि विजयेताजौ; B_{5.6} D_{1.2.6} G₈ यमोपि (D₂ °मो वै) विजयेताजौ; D₄ यमां हि न विजातारौ; G_{1.6} श्रमो वः परमो जन्यात्. C_d श्रमो — पराजयेत्; C_n cites विजेता; C_{np} (“गौडपाठे”) श्रमोपि विजयेताजौ; C_v समा[road समो?] हि यः परोक्षः[.] स्याद्. — ^d) V₁ B_{2.5} D_n D₈₋₆ तत्र वः किं (for किमु तत्र).

B_{3.4.6} D_{1.2} G₈ तत्र वः किमु (G₃ किं तु) चेष्टितं. C_d cites (as in text) विचेष्टितं (= विक्रांतं). — After 3, V₁ ins. 174*; while T₁ G_{4.5} ins.:

173* कथं जिन्वा पुनर्युयमस्मान्संप्रतियास्यथ ।

4 V₁ om. 4^{ab}. — ^a) B₄ यस्मिन्; D₂ G₁ तस्मिन् (for अस्मिन्). Ñ₁ B D त्वर्थान्तरे (for अर्थान्तं). C_d gloss अर्थच्छिद्रे. D₆ (sup. lin. as in text) मुक्तं; D₆ m उद्युक्तं; C_v युक्तं (as in text). — ^b) B₁ G_{1.6} C_v अनर्थं; G₆ °कं (for अनर्थः). Ś₁ K₂ अर्थ मे प्रत्य (K₂ °ति)पद्यत; K_{1.3.4} अर्थमप्रतिपद्यतः (K₁ °ते); T₁ G_{2.4} M₁ अनर्थं प्रतिपद्य च. C_v cites प्रतिपद्य. — B₁(marg.)_{4.5} D_n D₃₋₆ M₂ ins. after 4^a: V₁ (which om. 4^{ab}) ins. after 3:

174* तस्मान्न प्रतिपत्तिस्तु कार्या युक्ता मता मम ।

[V₁ B₄ नस्मिं (for नसां). D₄ कार्ये (for कार्यो). B₄ मतिर् (for मता).]

— ^c) T₁ G_{1.2.4} यथाहं; G₅ यथावद् (for यथाहं). Ś₁ विमृशाम्येकः; D_{n2} D_{5.6} (before corr.) °पाम्येकः (for °शाम्येकः). B₁ यथा विमृश्य रक्षेहं. — ^d) D₄ क्रियतां (for श्रूं). K₄ V₁ हृति; B₃ हि मे (for मम).

5 ^a) K₃ सनासं; B₁ (m as in text) अभ्यासं; C_d संन्यासं (as in text). K₁ रोचते; B₃ रोचयेत्; T₁ °येः. C_v cites संन्यासं रोचये (as in text). K₁ साधु; G_{1.6} सोहं (for साधु). A few MSS. जनार्दनः. V₁ तद्य ते रोचनां वीर कार्ये ह्यस्मिन्ननार्दन. — ^c) T₁ °हंतु (for °हन्ति). K₃ सद्यो (for मेऽद्य). — ^d) K_{2.3} Ñ₁ B_{4.5} D₈₋₆ T₁ G₂₋₆ M₂ C_v दुराहरः; K₄ G₁ °वहः (for °सदः).

6 = 2. 23. 1. G₆ om. the ref. — ^a) K₁ transp. पार्थः and प्राप्य. M₁ (before corr.) मनुः (for धनुः). — ^b) = 1. 216. 7^d: 5. 166. 32^b. Ś₁ B (except B₅) D₂₋₅ M₂ अक्षय्ये; D_{1.2} °ये (for °य्यौ). — ^c) T₁ रथः

अनारम्भे तु नियतो भवेदगुणनिश्चयः ।
गुणाग्निःसंशयाद्राजन्नैर्गुण्यं मन्यसे कथम् ॥ १५

कापायं सुलभं पश्चान्मुनीनां शमभिच्छताम् ।
साम्राज्यं तु तवेच्छन्तो वयं योत्स्यामहे परैः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

वासुदेव उवाच ।

जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च ।
या वै युक्ता मतिः सेयमर्जुनेन प्रदर्शिता ॥ १
न मृत्योः समयं विश्वं रात्रौ वा यदि वा दिवा ।

न चापि कंचिदमरमयुद्धेनापि शुश्रुमः ॥ २
एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदयतोषणम् ।
नयेन विधिदृष्टेन यदुपक्रमते परान् ॥ ३
सुनयस्यानपायस्य संयुगे परमः क्रमः ।

C. 2. 679
B. 2. 17. 1
K. 2. 17. 4

रिपुमोक्षणं. — °) K₁ कुर्याश्च (*sup. lin.* °च्च) (for °म).
K₂ याज्ञार्थः; S यज्ञार्थे. — °) Ś₁ K (except K₂)
त्वतः; B_{1.2.6} न्वतः (for ततः). S तदा(G_{1.2.4} M₁
°था)रभो महान्भवेत्.

15 °) N₁ V₁ B₂ D (except D_{1.2}) M₁ हि (for
तु). C_v cites text. V₁ B₂ नियतं; G_{1.2.6} M₂ C_v
°युक्तो; G₂ °यतो; G₄ °यति (for °यतो). — °) Ś₁
भवेदगुणचित्तकः; V₁ B₄ भवेद(V₁ °वत्य)गुण एव नः; B₂
भवे हि गुणनिश्चयः; G_{1.6} भवेन्न गुणं; C_v as in text. C_d
cites अगुणनिश्चयः (as in text). — °) K_{1.8} D_{1.2}
गुणाः]; K₄ गुणे; N₁ गुणैर्; all comm. गुणात् (as in
text). K₂ निःसंशया; D_{1.2} °यं; C_d.v as in text. V₁
हित्वा (for राजन्). — °) K₄ वैगुण्यं; V₁ अगुणान्; D_{1.2}
G₁ नैगुण्यं; C_d.n नैगुण्यं (as in text).

16 °) K_{1.8.4} D_{2.2.5} कपायं; N₁ उपायं; B₁ कामये;
S (except M₂) C_v कालोयं; C_d as in text. N₁ S C_v
सुलभः (G_{1.6} °भगः); B₄ सुलभे. — °) Ś₁ K₂ मुनिना;
G_{1.6} मानिनां (for मुनीनां). K₄ शतम्; G_{1.4-6} M शुभम्;
G₂ समम्; C_d शमम् (as in text). Ś₁ K₂ G₂ हृच्छता
(for °ताम्). C_v cites 16° as in text. — °) B₂
साम्राज्ये. Ś₁ (corr. to) न (orig. तु as in text); K_{1.8}
च. Ś₁ भवेच्छांतो; N₁ V₁ भवेच्छयोर; B_{1.8.6} भवाञ्जातो;
B_{2.4.5} D भवेच्छक्यं; G₁ तवेत्संतो; G₂ °जंतो; G₄ °प्संतो
(for °च्छन्तो). — °) K₂ परैः; B (except B_{1.8}) D
परान् (for परैः).

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś₁ राजस्यसन्न; K₁ B₄
राजस्य; K₂₋₄ राजस्यमंत्र; N₁ V₁ राजस्यारंभ; B_{1-2.5.6}
D_n D_{6.6} जरासंधवध (B₂ om. वध); D_{1.2} जरासंधोपाख्यान.
— *Adhy. name*: N₁ V₁ जरासंधवधमंत्रणं; B₄ मंत्रिणे

(sio); G₁ M₁ धर्मपुत्रा (M₁ युधिष्ठिरा) जुनसंवादः. — *Adhy.*
no. (figures, words or both): K₁ (marg. *sec. m.*). 2. 8
D₂ 15 (as in text); D_n 16; S 18. — *S'loka no.*:
K_{2.8} M₁ 16; D_n D_{1.2} 17.

16

1 Ś₁ K₁ श्रीकृष्ण उ° (Ś₁ om. उ°); K₄ G₂ श्रीवासुदेव
उ° (G₂ om. उ°); T₁ G_{4.5} श्रीभगवान् (G₂ °वानुवाच).
— D₁ reads 1°^{ab} marg. *sec. m.* — °) D_n 1 D_{2.8} भरते.
— °) Ś₁ V₁ B₂ तव; B₁ G_{1.2} यथा (for तथा).
B₂ कुंती (for कुन्त्याः). — °) G₁ यथा (for या वै).

2 °) K_{1.4} विद्यो; K₂ विद्मः; M₂ विद्या. Ś₁ न मृत्यो
र्मयं विद्यो; N₁ V₁ B₂₋₆ D न स्म मृत्युं वयं विद्म
(B_{2.6} D₂₋₄ विद्यो; D_n 1 °ज्ञो; D_{6.6} विद्म); D₂ न स्म
मृत्युमयं विद्यो; G₁ न मृत्युः समयं वेद्मि; G₂ न मृत्युसमयं
विद्म. — °) G₂ रात्रिर्वा. — °) D₂ वापि; T₁ G₂₋₆ वैव;
C_v as in text. K_{2.8} B₂ D_n 1 D_{2.8} G_{1.2} किंचिद्.
B_{1.8} D_{1.2} अपरम्; G₄ आरंभं; C_v अमरम् (as in text).
— °) Ś₁ K₁ V₁ B₂ D₆ T₁ M₁ शुश्रुम. K₄ न हृष्टं नापि
शुश्रुमः; N₁ B_{2.4-6} D_n D₁₋₅ अयुद्धेनानुशुश्रुम (D₁₋₅ °मः);
B₁ °नाथ शुश्रुम; G₂ न युद्धेनेति शुश्रुमः; G₄ युद्धेनापि न
शुश्रुम.

3 G₂ om. 3^{a-4}. — °) Ś₁ K_{2.8} एतावत्वेव (K₂
°त्वे च; K₂ °त्वेन); K₁ *तावत्वेव. — °) K₁ हृदयपोषणं.
— °) G₁ युद्धेन (for नयेन). C_v नयेनावाध. — °) K₂
नरान्; B₄ भवान्; D_{1.2} परः (for परान्). Ś₁ यदपक्रमते परं.

4 G₂ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). B₄ C_n (see below)
read 4 twice. — °) K₂ सुनयस्यानपायस्य; V₁ B (B₄
second time) D_n D_{1.2.4-6} M अनयस्यानपायस्य; D₂
सुनयस्या * * यस्य; T₁ G_{4.5} °स्यानयो यस्य; G₁ अनयस्य

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्ण कोऽयं जरासंधः किंवीर्यः किंपराक्रमः ।
यस्त्वां स्पृष्ट्वाग्निस्त्वदंशं न दग्धः शलभो यथा ॥ १०
कृष्ण उवाच ।
भृशु राजञ्जरासंधो यद्वीर्यो यत्पराक्रमः ।
यथा चोपेक्षितोऽस्माभिर्बहुशः कृतविप्रियः ॥ ११
अक्षौहिणीनां तिसृणामासीत्समरदर्पितः ।
राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिः पतिः ॥ १२
रूपवान्वीर्यसंपन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ।
नित्यं दीक्षाकृततनुः शतक्रतुरिवापरः ॥ १३

Cn. v cito शेषेण (glosses imply °हताः). — °) Ś1 K4 B1. s. 6 Ds प्रामुयामस. B1 तथा (for ततः). — °) G1. 6 जातिधर्मपरायणाः. — After 9, G2 ins. line 2 of; 191*, followed by 8^a-20^a of the next adhy.

10 G2 om. 10-28; N1 om. 10. — °) = 3. 258. 4^b. G4 किं वीर्यं कः परा. — D1. s om. (hapl.) 10^a-11^a. — °) Ś1 त्वा (for त्वां). D2 G2 दृष्ट्वा; D4 G4 पृष्ट्वा. K4 °संकाशं (for °सदृशं). — °) M1 (inf. lin. as in text) शरभो; Cv as in text.

11 G2 om. 11; D1. s om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). Ś1 K1 Dn1 श्रीकृष्ण उ° (Ś1 om. उ°); T1 Gs-s M2 श्रीभगवान् (Gs M2 om. श्री.); G1. 6 M1 वासुदेवः. — °) G6 यद्विधो (for यद्वीर्यो). — °) S (G2 om.) यथा ह्यु (G1. 6 भ्यु)वे°. B1 राजन् (for ऽस्माभिर). — °) K2 कृतविप्रियः; B1 °विग्रहः; B2 D4 °विक्रमः; B3 D6 S (G2 om.) °किल्बिषः; D3 °विप्रियः.

12 G2 om. 12 (cf. v.l. 10). — °) G4 M2 अक्षो°. Dn2 D1. 2 तिसृणाम्; T1 G4 (before corr.) तिसृणाम्. Cv cites 12^a as in text. — °) N1 V1 B (except B6) D1. 2 पतिः (for आसीत्). Ś1 D6 T1 G1. s. 6 M परमदर्पितः; K2 कुमरदर्पितः; K4 परमदुःखितः; G4 सममदर्पितः. — °) V1 B2-4. 6 D1. 2 आसीद् (for राजा). B4 राजा (for नाम). — °) Dn1 D8 T1 मागधा°. N1 Dn D6 बली; V1 प्रभो; B1. 4. 5 m पुरा; B2. 3 D1. 2 G1. 6 नृपः; B6 T1 Gs-s M नृप; Cn पतिः (as in text)।

13 G2 om. 13 (cf. v.l. 10). — °) K2 M1 वीर्यवान् रूपसंपन्नः; B1 बलवान्वीर्यं; G4 स रूपवीर्यं. — After 13^{ab}, S (G2 om.) ins.:

177* स्वराज्यं कारयामास मगधेषु गिरिव्रजे ।

[M1 स (for स्व.)]

तेजसा सूर्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः ।
यमान्तकसमः कोपे श्रिया वैश्रवणोपमः ॥ १४
तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ।
व्याप्त्येयं पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ १५
स काशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ ।
उपयेमे महावीर्यो रूपद्रविणसंमते ॥ १६
तयोश्चकार समयं मिथः स पुरुपर्षभः ।
नातिवर्तिष्य इत्येवं पत्नीभ्यां संनिधौ तदा ॥ १७
स ताभ्यां शुशुभे राजा पत्नीभ्यां मनुजाधिप ।
प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यां करेणुभ्यामिव द्विपः ॥ १८

— °) K T1 G1. s-s M नित्यदीक्षा (K1. 2 °दीक्षो; K4 °दक्षो)कृत (M1 °त)तनुः; N1 B D G6 नित्यं दीक्षांकिततनुः; V1 नित्यं दक्षो बहुधनः. — °) G1 मूर्तेकृत°.

14 G2 om. 14 (of. v.l. 10). — °) = (var.) 1. 94. 12^a. Ś1 N1 B1. 2. s. 6 D (except D6) M2 सूर्यसंकाशः. — °) = 1. 94. 12^f; = (var.) 5. 154. 2^b; = Rām. 1. 1. 18^b (Kumbh. ed.). B4 क्षमया च क्षमासमः. — °) B2 यमांतकोपमः; B4 °कः समः; D1. 2 °को यमः; S (except G2; G2 om.) यश्चांतकसमः. K1 V1 B D (except D6) क्रोधे (for कोपे).

15 G2 om. 15 (cf. v.l. 10). — °) V1 तस्याभिजन-संपन्नैः; D3 °गुणसंयुक्तैः; D6 °जनसंयुक्तो. — °) D4 गुणो. K1 °सत्तमः. S (G2 om.) गुणैश्च भरतर्षभ. — G6 om. (hapl.) 15^a-17^b. — °) G1 व्याप्त्येव.

16 G2. 6 om. 16 (of. v.l. 10, 15). — °) V1 B8. 1 पुरुष° (for भरत°). — °) K1. 2 °संमिते; V1 B3-5 Dn Ds-s M1 °संयुते; T1 °संवृते; G1 °सकृते.

17 G2 om. 17; G6 om. 17^{ab} (cf. v.l. 10, 15). — °) T1 Gs. 4 च (for स). K1 G1. 4 M2 भरतर्षभ; K2. 3 B6. 6 D1. 2 T1 Gs. 5 पुरुपर्षभ (D1. 2 °र्षं). B1 मिथः पुरुषसत्तम. — °) G8 नातिवर्तेव; Cd as in text. K1 T1 G4. 5 इत्येव. — °) Ś1 सदा (for तदा). V1 B2. 3. 6 D1. 2 समक्षं (B2 °मक्षः; B6 °मयं; D1. 2 °ममं) श्रेष्ठभार्ययोः.

18 G2 om. 18 (cf. v.l. 10). — °) G (G2 om.) M1 ताभ्यां स (by transp.); M2 सभाभ्यां. K1 B6 D1. 2 राजन् (for राजा). — °) Ś1 D3 वसुधाधिप; N1 V1 B3 मगधाधिप; B1. 2. 4-6 Dn D1. 2. 4 वसुधाधिप; D5 वसुधाधिः; D6 मनु * * * ; S (G2 om.) सहितस्तदा. — K8 om. (hapl.) 18^a-19^b. — °) G1 करिणी° (for करेणु°).

C 2. 695
B. 2. 17. 19
K. 2. 17. 19

तयोर्मध्यगतश्चापि रराज वसुधाधिपः ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः ॥ १९
विपयेषु निमग्नस्य तस्य यौवनमत्यगात् ।
न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन ॥ २०
मङ्गलैर्बहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः ।
नाससाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं कुलविवर्धनम् ॥ २१
अथ काक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः ।

19 G₂ om. 19 (cf. v.l. 10); K₈ G_{8.4} om. 19^{ab} (for K₈, cf. v.l. 18). — ^a) K₄ तयोरंतर्गतश्चापि; B₁ तयोर्मध्ये गतश्चापि. — ^b) K₂ सशुभे (for रराज). K₁ धिप.

20 G₂ om. 20 (cf. v.l. 10). — ^a) Ś₁ K D₆ प्रसक्तस्य (K₁ D₆ श्च); B₈ विमग्नस्य. — ^b) K₁ तथा (for तस्य). Ś₁ K₁₋₈ N₁ V₁ B (except B₈) D_n (D_{n2} also as in text) D_{1.2.5} G₆ मभ्यगात्; D₄ मगात्; G₈ मन्वगात्. — ^{ad}) B D_{n2} D₁₋₅ वंशधरः पुत्रस्य. S (G₂ om.) न च वंशकरं पुत्रमासादयत (G₆ M₂ ति) पार्थिवः.

21 G₂ om. 21 (cf. v.l. 10). — ^a) M₁ मंगलयैर्. D_{n2} निवेष्टैः. — ^b) K₉ पुत्रकामादिरि; B₁ भिरिष्टितः; G₂ पुत्रकामकरीष्टिभिः; G₄ काम्याभिरि. — ^c) B_{1.2.6} D₁₋₅ मनुष्यैः (for नृप). — ^d) B_{1.2.6} D₁₋₄ सुतं (for पुत्रं). D₈ किल (for कुल). — After 21, S (G₂ om.) ins.:

178* स भार्याभ्यां सह तदा निर्वेदमगमद्भृशम् ।
राज्यं चापि परित्यज्य तपोवनमथाश्रयत् ।
वार्यमाणः प्रकृतिभिरुपभक्त्या विशां पते ।
[(L. 3) G₄ नृपपत्न्या (for भक्त्या).]

22 G₂ om. 22 (cf. v.l. 10). — ^a) G₈ om. from तः पुत्रं up to *ष्टश्च in line 2 of 179*. V₁ B₁ D_{1.2} काक्षीवतः; D₄ G_{8.5.6} कक्षी; G₁ क्षी. — ^b) K₂ गौतमस्य. K₁ महाबलं. — ^c) B₆ D_{1.2} तपसा युक्तम्; D_{n1} D₄ तपसी श्रांतम्; T₁ G_{1.4} M तपसि श्रेष्ठम्. B₁ सुवीर्यतपसा श्रांतम्. — ^d) Ś₁ नृपतिश्रंङ्.

23 G_{2.8} om. 23 (cf. v.l. 10, 22). — ^a) Ś₁ K D₆ Cd यदच्छापतितं तत्र (K₁ यदच्छया [hypermetric] for यदच्छा; Cd does not cite तत्र); B₂ D_{1.2} G_{1.6} च्छयागतं त(D₁ तस्त)त्र. — ^b) D₄ G₁ उपश्रितं. — ^c) T₁ G_{4.6} राजन्. — ^d) K₈ V₁ B₆ D_n D_{2.6} G_{1.4} M सर्वयत्नैर्. But C_n: रत्नैः मुनियोग्यैः उत्कृष्टद्वयैः. — S (G₂ om.) ins. after 23 (G₈, which om. from तः पुत्रं

शुश्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकम् ॥ २२
यदच्छयागतं तं तु वृक्षमूलमुपाश्रितम् ।
पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैरतोषयत् ॥ २३
तमब्रवीत्सत्यधृतिः सत्यवागृषिसत्तमः ।
परितुष्टोऽस्मि ते राजन्वरं वरय सुव्रत ॥ २४
ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः ।
पुत्रदर्शननैराभ्याद्वाष्पाद्गदया गिरा ॥ २५

in 22^a up to *ष्टश्च in line 2, ins. after अथ काक्षीव in 22^a; Cv comments on line 9):

179* बृहद्रथं च स ऋषिर्यथावत्प्रत्यनन्दत ।

उपविष्टश्च तेनाथ अनुज्ञातो महात्मना ।
तमपृच्छत्तदा विप्रः किमागमनमित्यथ ।
पौरैरनुगतस्यैव पत्नीभ्यां सहितस्य च ।
स उवाच मुनि राजा भगवन्नास्ति मे सुतः । [5]
अपुत्रस्य वृथा जन्म इत्याहुर्मुनिसत्तमाः ।
तादृशस्य हि राज्येन वृद्धत्वे किं प्रयोजनम् ।
सोऽहं तपश्चरिष्यामि पत्नीभ्यां सहितो वने ।
नाप्रजस्य मुने कीर्तिः स्वर्गश्चैवाक्षयो भवेत् ।
एवमुक्तस्य राजा तु मुनेः कारुण्यमागतम् । [10]

[(L. 1) T₁ G_{4.6} चापि (for च स). G₁ बृहद्रथं च***; M₁ थं चापि स ऋषिर् (hypermetric); M₂ थश्च तपृषिर्. G₁ यथावत्चाप्यनन्दत; G₆ चाभ्य; M₂ यथावत्प्रति. — (L. 2) G₁ स (for च). T₁ हनु (for अनु). G₁ त्मनः. — G₄ om. lines 3-6. — (L. 3) G₁ पप्रच्छ (for अपृच्छत्). — (L. 4) T₁ G_{8.5} M गतस्येह. — (L. 5) M₂ उवाच च (for स उवाच). — (L. 6) G₈ नापुत्रस्य. G_{1.6} M तु (G₆ तु; M₂ च) राज्येन (for वृथाजन्म). G_{1.6} M om. the post. half of line 6 and the prior half of line 7. G₈ सत्तम. — (L. 8) G₅ मुने (for वने). — (L. 9) G₈ स्वधा (for स्वर्ग). — Before line 10, G_{1.4.6} ins. वैश; M₁ वासुदेवः; M₂ कृष्णः. — (L. 10) G₅ एवमुक्ते तु राजेन्द्र.]

24 S om. 24^{ab}. — Before 24^{ad}, T₁ G₈₋₅ M₁ ins. चण्डकौशिकः; G_{1.6} M₂ कौशिकः. — ^c) Ñ₁ V₁ B_{1.2.5.6} D (except D₆) राजेन्द्र (for ते राजन्). — In K₈, the portion from रं in 24^a up to संधि in 6^c of the next adhy. is lost on a missing fol. — ^d) Ś₁ K_{1.2} Ñ₁ D₆ पार्थिव (for सुव्रत).

25 K₈ missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 25 (cf. v.l. 10). — ^a) G₁ सभार्यः. Ś₁ तत्सत्संभार्यो नृपतिस्. — ^c) K_{2.4} पुत्रादर्शन; G₁ पुत्रदर्शने नाराक्ष्याद् (corrupt).

बृहद्रथ उवाच ।

भगवन्नाज्यमुत्सृज्य प्रस्थितस्य तपोवनम् ।
किं वरेणाल्पभाग्यस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे ॥ २६

कृष्ण उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेन्द्रियः ।
तस्यैव चाग्रवृक्षस्य छायायां समुपाविशत् ॥ २७
तस्योपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गे निपात ह ।
अवातमशुकादष्टमेकमाग्रफलं किल ॥ २८

तत्प्रगृह्य मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्य च ।
राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तिकारकम् ॥ २९
उवाच च महाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः ।
गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्त मनुजाधिप ॥ ३०
यथासमयमाज्ञाय तदा स नृपसत्तमः ।
द्वाभ्यामेकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतर्षभ ॥ ३१
ते तदाग्रं द्विधा कृत्वा भक्षयामासतुः शुभे ।
भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यात्तथा मुनेः ॥ ३२

C 2 709
B 2 17 33
K. 2 17. 44

— ^a) V₁ B D (except D₆) बाष्पसंदिग्धया गिरा; G₁ corrupt.

26 K₈ missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 26 (cf. v.l. 10). Ś₁ K_{1.4} Dn₂ M om. the ref. Ń₁ V₁ B D (Dn₂ om.) राजोवाच (for बृहद्रथ उ^a). — ^b) Ń₁ प्रस्थितोस्य; V₁ B D (except D₆) प्रस्थितोऽहं. G₅ तपोवने. — ^c) V₁ B₆ D_{1.2} किं दारैरल्प^a; B₁ किं राज्येनाल्प^a; G₁ किं वरेणाल्पभाग्यस्य. — ^d) K₄ वरेणा^a; B₁ दारैर^a; D₄ राज्ये वा^a (for राज्येना^a). K₁ D_{1.2} च (for मे).

27 K₈ missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 27 (cf. v.l. 10). Ś₁ G₁ श्रीकृष्णः; K₁ Dn₁ श्रीकृष्ण उ^a; T₁ G₈₋₅ श्रीभगवान्; M₁ वासुदेवः. — ^b) K₁ अगच्छत्. K₄ क्षुधितेन्द्रियः. Cd supports text. — ^c) Ś₁ (corrupt) तस्यैक चाग्र; K₄ तस्यैव चाग्र. — ^d) K_{1.2} छायायामुपविष्टवान्.

28 K₈ missing (cf. v.l. 24). G₂ om. 28 (cf. v.l. 10). — ^a) Ś₁ अवातमशुकैर्दष्टम्; V₁ B_{1.8} वृक्षस्याप्राच्छुकाद् (B₁ काद; B₂ कभ्र)ष्टम्; B_{2.4} Dn (1) अवानमशुकादष्टम्; D₆ (marg. sec. m. as in text) शुकदष्टं महारम्यम्; G_{1.8.5.6} M अमारु (G₈ नाष्ट)तमनाविद्धम्. Cn cites अवानं; Cd. np as in text.

29 K₈ missing (cf. v.l. 24). G₂ reads 29^a-47^b after line 1 of 191* (cf. v.l. 2. 17. 7). — ^a) Ś₁ नरश्रेष्ठो. — ^b) D_{1.2} राज्ञो. B₁ राज्ञे ददावभिप्रीतः; G₂ राज्ञेददवप्रतिमं. — ^c) B (except B₂) D₁₋₅ पुत्रसं (D_{1.2} सं)प्राप्तिकारणं; G_{1.6} संपादकारकं.

30 K₈ missing (cf. v.l. 24). — ^b) Ś₁ महागतिं; D_{1.2} मुनिं. — ^c) Ś₁ V₁ B₂₋₅ D (except D_{2.6}) निवर्तस्व नराधिप; T₁ G₈₋₅ तस्य जना^a. — After 30, S ins. (Cv comments on line 3):

180* एष ते तनयो राजन्मा तप्सीस्त्वं तपो वने ।
प्रजाः पालय धर्मेण एष धर्मो महीक्षिताम् ।

यजस्व चित्रधैर्यैरिन्द्रं तर्पय चेन्दुना ।
पुत्रं राज्ये प्रतिष्ठाप्य तत आश्रममाव्रज ।
अष्टौ वरान्प्रयच्छामि तव पुत्रस्य पार्थिव । [5]
ब्रह्मण्यतामजेयत्वं युद्धेषु च तथा रतिम् ।
प्रियातिथेयतां चैव दीनानामन्ववेक्षणम् ।
तथा बलं च समुद्दल्लोके कीर्तिं च शाश्वतीम् ।
अनुरागं प्रजानां च ददौ तस्मै स कौशिकः ।
गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्तस्व जनाधिप । [10]
अनुज्ञातः स ऋषिणा पत्नीभ्यां सहितो नृपः ।
पौरैरनुगतश्चापि विवेश स्वपुरं पुनः ।

[(L. 1) G_{1.8.6} मा तप त्वं (G₈ पस्त्व). G₄ निवर्तस्व तपोवनात् (for the post. half). — (L. 3) T₁ इज्यां संपेय (for इन्द्रं तर्पय). G₈ M₁ चाश्वरैः (for चेन्दुना). — (L. 4) G₂ तत्र (for तत). — (L. 6) G₁ ब्राह्मण्यताम् (for ब्रह्मण्यताम्). G₁ मतिः; M₂ धृतिः (for रतिम्). — (L. 7) M₂ प्रयातिथेयतां. — (L. 8) G₁ त्रिलोकं चापि शाश्वतीम् (for the post. half). — (L. 10) = (var.) 30^a! G₁ नराधिप. — After line 10, G₈ ins. 181*. — (L. 12) M₁ ततः (for पुनः).]
— On the other hand, V₁ B D ins. after 30: G₂ (om. line 2) ins. after line 10 of 180*:

181* एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्यं शिरसा प्रणिपत्य च ।

मुनेः पादौ महाप्राज्ञः स नृपः स्वगृहं गतः ।

[(L. 2) B₁ पुनः (for मुनेः).]

31 K₈ missing (cf. v.l. 24). — ^a) B₆ D_{1.2} तथा (for यथा). K₂ अज्ञाय; G₁ आज्ञा च. — ^b) T₁ G₄₋₆ M ततः (for तदा). — ^c) K₂ Dn₁ D_{8.4} T₁ G₄₋₆ एकः (for एकं). Ś₁ दद्यात् (for प्रादात्). A few MSS. तर्षभः. — After 31, S ins.:

182* मुनेश्च बहुमानेन कालस्य च विपर्ययात् ।

32 K₈ missing (cf. v.l. 24). — ^a) V₁ B₂ ते तदा तं; S ततश्चाग्रं. G₆ द्विधाकृत्य. — ^b) G₈ त्वात्तस्य. — ^c) Ń₁ V₁ B₂₋₆ Dn D₁₋₅ सत्यवाक्यतया (D₈ क्यस्य

C. 2. 710
H. 2. 17. 34
K. 2. 17. 45

तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसंभवः ।
ते च दृष्ट्वा नरपतिः परां मुदमवाप ह ॥ ३३
अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते ।
प्रजायेतामुभे राजञ्शरीरशकले तदा ॥ ३४
एकाक्षिवाहुचरणे अधोदरमुखस्त्रिजे ।
दृष्ट्वा शरीरशकले प्रवेपाते उभे भृशम् ॥ ३५
उद्विभे सह संमन्त्र्य ते भगिन्यौ तदाबले ।
सजीवे प्राणिशकले तत्यजाते सुदुःखिते ॥ ३६

वै) मुनेः.

33 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^b) Ks प्रजाप्राशन°. — ^c) B4 तु (for च). B (except B8) D (except D8) स नृपतिः (for नर°). S दृष्ट्वा नरपतिः श्रीमान्. — ^d) G1.6 M सः (for ह).

34 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^a) Ks 'प्राज्ञे. S काले तु समनुप्राप्ते. — ^b) M2 याते समयमंगने. — ^c) K4 D1 प्राजा°; D4 प्रजामे°; Cv प्रजायेथम् (so, repeated l, gloss प्रजनयेताम्). K1 B1 शुभे (for उभे). — ^d) G6 शकले मांसले तथा. Cd cites शरीरशकले (as in text).

35 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^a) D1 एकाक्ष°. K2 चाधोदर°; N1 V1 B D1-3.5 अधोदरमुखस्त्रिजे (D3 °जौ); T1 G4-6 अ(G4 ह्य)धोदरमुखस्त्रिजौ; G2 अधोदरमपि स्त्रिजौ. G1 एकाक्षिवाहुशरणावधोदरमुखस्त्रिजौ; M1 'बाहु-चरणेथाधोदरमुखस्त्रिजे. — ^d) S1 D1 प्रावेपाते; K4 B Dn D2-4 प्र(B1 प्रा)वेपतुर; N1 V1 प्रवेपेताम्; D5 प्रावेपंते; D6 प्रावेयाते (sup. *lm.* °वतु). T1 G M1 दुःखेनापततां (M1 °पेततुः) स्त्रियौ; M2 दुःखेनापतितां स्त्रियौ (sic).

36 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^a) B1 G5.6 सहसामंश्र्य; T1 G1-4 M सहसा तत्र. — ^b) D6 भगिन्यौ ते (by transp.). K1 महाबले; V1 B1.8.6 Dn2 D1.2 तदा किल; B4 तदा नृप; G1 * * बले; G8 तदापले. Cv cites अबले (as in text). — ^c) G1 प्राण°. — ^d) S1 तत्राजाते; B3 G5 तस्य जाते; Dn1 तत्रजाते; T1 तत्याजाते; G1.6 M1 दृष्ट्वा जाते; M2 स त्यजाते; Cv as in text. D8.5 तस्याजातेतिदुःखिते.

37 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^b) K1 कृत्वासौ; B (except B4) D8.4 ते कृत्वा (by transp.); D1 ते गत्वा; D5 ते * त्वा. B1 गर्भसंभवे; B5 'संपुटे; Cd as in text. — ^c) S निष्कम्यातःपुर°. — ^d) B D (except D6) G2 'त्सृज्याभि°; G2 'त्सृज्याथ. — After 37, S (G4 om. lines 2-3) ins.:

तयोर्धात्र्यौ सुसंवीते कृत्वा ते गर्भसंपुटे ।
निर्गम्यान्तःपुरद्वारात्समुत्सृज्याशु जग्मतुः ॥ ३७
ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाथ राक्षसी ।
जग्राह मनुजव्याघ्र मांसशोणितभोजना ॥ ३८
कर्तुकामा सुखवहे शकले सा तु राक्षसी ।
संघट्टयामास तदा विधानबलचोदिता ॥ ३९
ते समानीतमात्रे तु शकले पुरुषर्षभ ।
एकमूर्तिकृते वीरः कुमारः समपद्यत ॥ ४०

183* दुकूलाभ्यां सुसंलब्धे पाण्डुराभ्यामुभे तदा ।

अज्ञाते कस्यचित्ते तु जहतुस्ते चतुष्पथे ।

ततो विविशतुर्धात्र्यौ पुनरन्तःपुरं तदा ।

कथयामासतुस्ते देवीभ्यां तु पृथक्पृथक् ।

[(L. 1) G1 स (for सु). — (L. 2) G5 अज्ञाते; M1 अज्ञाना. T1 G8 'चित्त्वे जह°. — (L. 4) G2 पत्नीभ्यां (for देवी).]

38 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^a) K1 'पथि. B1 चतुष्पथविनिक्षिप्ते. — ^c) K2 जग्राह; G8 जगृहे. V1 B8 पुरुषव्याघ्र; T1 G4.4 मनुजव्याघ्रं (T1 °घ्री).

39 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^a) B1 भोक्तुकामा. G1 अर्तु°; G5.6 योक्तु°; M2 कर्तुकामाः. K2 सुखवहे; K4 सुखे चोभे; Cd as in text. — ^b) D1.2 ते तु; T1 G2.5 M2 साध; G4 साधु; G6 सा च. — ^c) K1 योजयामास च; K2 संघट्टयामास; K4 N1 B1.2.4.5 Dn D1m.8-8 G5.6 संयोज°; D1 संनद्ध°; T1 G4 M2 Cd संघाट°; (Cd v.l.; संघात°; gloss संघाते चक्रे [both MSS.]); G1 सुयोज°; G2 M1 संघात°. V1 तदा ते घट्टयामास; B2 तदा संघट्टयामास. Text as in S1 B6 D2 (orig.). G8. See Addenda. — ^d) S1 कृतांतबलचोदिता; K1.4 B1 विधानबलनो°; K2 Dn2 G6 विधातृबलचो° (K2 °नो°); T1 विधानाबलचोदिते; G1.4.5 विधिना ब(G1 °धानफ)लचो°.

40 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^a) D8 'नीयमात्रे तु; T1 G 'नीयमात्रेण. Cd cites समानीतमात्रे (as in text). — ^b) S1 V1 B3.4 S (except M1) भरतर्षभ (G1 °भः); D1.2 पुरुषर्षभः. — ^c) S1 K1.4 N1 D8 एकमूर्ति (K1 °तिः)कृते; V1 B1.2.6 Dn D1-5.6m 'तिधरो; B8 'तीकृते; T1 G2-6 M1 'तिंगते; Cd as in text. K2 वीरा; B6 राजन्; S (except M1) तत्र (for वीरः). — ^d) S1 समुपद्यत; K2 समपद्यते.

41 Ks missing (cf. v.l. 24). — ^c) S1 समोद्बोद्धुं; S समुद्धुं. — ^d) S1 G2 बज्रसारसमं; Cd as in text.

ततः सा राक्षसी राजन्विस्सयोत्फुल्ललोचना ।
 न शशाक समुद्रोदुं वज्रसारमयं शिशुम् ॥ ४१
 बालस्ताम्रतलं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः ।
 प्राक्रोशदतिसंरम्भात्सतोय इव तोयदः ॥ ४२
 तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसान्तःपुरे जनः ।
 निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परंतप ॥ ४३
 ते चाबले परिग्लाने पयःपूर्णपयोधरे ।
 निराशे पुत्रलाभाय सहसैवाभ्यगच्छताम् ॥ ४४
 अथ दृष्ट्वा तथाभूते राजानं चेटसंततिम् ।
 तं च बालं सुबलिनं चिन्तयामास राक्षसी ॥ ४५
 नार्हामि विषये राज्ञो वसन्ती पुत्रगृद्धिनः ।

बालं पुत्रमुपादातुं मेघलेखेव भास्करम् ॥ ४६
 सा कृत्वा मानुषं रूपमुवाच मनुजाधिपम् ।
 बृहद्रथ सुतस्तेऽयं मदत्तः प्रतिगृह्यताम् ॥ ४७
 तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात् ।
 धात्रीजनपरित्यक्तो मयायं परिरक्षितः ॥ ४८
 ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे ।
 तं बालमभिपत्याशु प्रस्रवैरभिषिञ्चताम् ॥ ४९
 ततः स राजा संहृष्टः सर्वं तदुपलभ्य च ।
 अपृच्छन्नवहेमाभां राक्षसीं तामराक्षसीम् ॥ ५०
 का त्वं कमलगर्भाभे मम पुत्रप्रदायिनी ।
 कामया बृहि कल्याणि देवता प्रतिभासि मे ॥ ५१

C. 2 720
 B. 2. 17. 52
 K. 2. 17. 65

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

K1 वपुः; K2 Dn1 D1.2 G3 शुभं (for शिशुम्).

42 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B1 तात्रकरं; D4 तंरं; S (except G2) तलां. — ^b) S कृत्वास्ये तु (M1 च). K1 च (for सः). — ^c) K1 Ñ1 V1 प्राक्रोशदतिं; K4 D6 आक्रोशदतिं; B1.2.4-6 Dn D1-5 प्राक्रोशदति (B6 भि)संरब्धः; M2 ति सारंभात्. Cd cites संरंभः (gloss प्रयत्नः कोपो वा). — ^d) G1 सतोयध्वनितोयदः.

43 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^a) D6 नादेन (for शब्देन). Ñ1 T1 G5 संत्रस्तः; G1.8.4.6 M वित्रस्तः (for संभ्रान्तः). — ^b) V1 B8.4 नरश्रेष्ठ; S (except M2) महाराज (M1 before corr. वीर्यं). — ^c) Ś1 सह राज्ञा (by transp.).

44 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B5 ते चापले; T1 ते च बाले; G1.2.5.6 M तेबले च; G3 ते चापरे; G4 ते बाले च. K1 Ñ1 V1 B (except B6) Dn D5.6 परिग्लाने (K1 न); K2 D8.4 G1.6 परिग्लाने (G6 ते); T1 G2 श्रांति. — ^b) S वि (G5 स)फले (for निराशे). G5 पुत्रलाभेन; G6 लोभेन.

45 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B2 D8 S ते च दृष्ट्वा; B4 ते तु दृ; B5 Dn D4.5 तेथ दृ; D1 अथादृ. Ś1 तथाभूतं; K2 तं. — ^b) Ś1 D8 राजानं नष्टं; T1 G2-3 M राजस्तस्येष्टं; G1.6 राजश्रेष्ठां तु संततिं (G1 संत मे).

46 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^b) D8.4 G1 वससी. Ś1 पुत्रगृद्धिणः; K2 गृद्धिनः; K4 गृद्धिनः; D8 गृद्धिनः; D4 गृद्धिनाः; T1 G4.5 गंर्धिनः; G6 गंधिनी.

— After 46^{ab}, K4 V1 B2-6 D G8 ins.:

184* बालं पुत्रमिमं हन्तुं धार्मिकस्य महात्मनः ।

[B8 उपादातुं (for इमं हन्तुं). K4 सुतं हतुं महाभागं; D6 बालपुत्रमिमं हतुं.]

— ^c) K2 बालपुत्रम्. K1.4 उपादाय; Cd as in text. V1 B2-6 D G8 सा ते बालमुपादाय.

47 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^a) B2-3 Dn D8-5 कृत्वा च (for सा कृत्वा). — ^b) Ś1 B1.2.4.5 Dn D8-5 G2 वसुधाधिपं. — Before 47^{cd}, V1 B D G2 M1 ins. राक्षस्युवाच (D4 G8 M1 om. उवाच); while G2 ins. राक्षसी च नराधिपम्. — ^c) G2 बृहद्वल. — ^d) M2 महत्तं. K1 परिगृह्यतां. B D (except D6) G2 मया (G2 मम) दत्तः प्रगृह्यतां.

48 K8 missing (cf. v.l. 24). — ^a) K2 द्रयो; G2 चयो (sic). Ś1 m (by corr.) तव पत्नीद्वयाज्जातो. — ^b) D6 द्विजातिवरदानतः; G6 ऋपेस्तु वरशासनात्. — ^c) D1.2 धात्रिजनं; G1 धात्रीपरिजनत्यक्तो; G4.5 धात्रीजनपरिक्षिप्तो.

49 K8 missing (cf. v.l. 24). Before 49, V1 B8.4.6 ins. वैशं उं; B1 (marg.).2 Dn2 D1-5 कृष्ण उं (D4 om. उं); B5 Dn1 D6 श्रीकृष्ण उं. — ^a) Ś1 पुरुषश्रेष्ठ. — ^b) K1 कासिं; T1 G2 कासीं. T1 G2-3 उभे (for शुभे). B1 काशिपुत्रसुते शुभे; B5 Dn2 D8-5 काशिराजस्य ते सुते (B5 शुभे). — ^c) Ś1 पत्याशु; B Dn D1.2 G1 पद्याशु (B8 थ); T1 G4.5 चित्याशु. — ^d) Ś1 D1.2.5.6 (before corr.) प्रश्रवैर; K1 D1 प्रश्रवैर; K2.4 Ñ1 V1 B Dn D8.6 (by corr.) M1 Cd प्रस्रवैर;

C. 2. 729
B. 2. 18. 1
K. 2. 18. 1

राक्षस्युवाच ।

जरा नामास्मि भद्रं ते राक्षसी कामरूपिणी ।
तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजिता न्यवसं सुखम् ॥ १
साहं प्रत्युपकारार्थं चिन्तयन्त्यनिशं नृप ।
तवेमे पुत्रशकले दृष्टवत्यस्मि धार्मिक ॥ २

T₁ G₂ प्रस्तवेर. K₂. 4 Ñ₁ V₁ B D T₁ G₂. 6 M अभ्यर्षिच-
(D₁ °षिच; D₂ °षिच; D₃ °षिच्य)तां; G₂ अभिषिच्यतां.
50 K₈ missing (cf. v.l. 24). — °) B₁ ततस्तु.
— °) G₂ तमुप°. S वै (for च). — °) K₂ अपृच्छन्नवहे-
माभ्यां; Ñ₁ संपृच्छन्नवहेमाभां; V₁ B₂. 4. 5 Dn D₁m. 8-5
अपृच्छन्नेमगर्भोभां; B₃ अथापृच्छत हेमाभां; G₂ अपृच्छन्नै
महाभागं. — After 50°, G₂ ins. ताम्रचक्षुर्षी (which
is, no doubt, a lect. fac., incorporated from mar-
ginalia of exemplar of G₂).

51 K₈ missing (cf. v.l. 24). Before 51, K₁ V₁
B D G₁. 2 M₂ ins. राजोवाच; K₂ बृहद्रथ उ°. — °) K₄
कमलपत्राभे. — °) Ś₁ K₁. 4 B₂. 4-8 D₃. 6 G₁-6 °प्रदायिनि.
— °) For कामया, cf. l. 10. 6°, and v.l. Ś₁ कस्य वा
बृहि; K₄ काम्यया बृहि; V₁ B₂ कामतो बृहि; B₃. 6 कामगा
बृहि; Dn₁ D₆ T₁ G₈-8 कामं मे बृहि; D₁. 2 कामतो बृच;
D₃ कामाया बृहि; D₄ काम्यया प्रति; G₁. 2. 6 कामं प्रबृहि.
Cn cites कामया (as in text). — °) G₁. 6 प्रतिभाति.
G₁. 6 M₂ मां (for मे).

Colophon. K₈ missing. — Sub-parvan: K₂
B₂. 8. 5 D₆ जरासंधवध (B₃ om. वध); Ñ₁ V₁ D₁
राजसूयारंभ; B₄ राजसूय. — Adhy. name: Ś₁ K₄ Ñ₁ V₁
B₄ D₁-5 G₁. 5 M₂ जरासंधोत्पत्तिः (M₂ °त्तिवर्णनं).
— Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.
sec. m.) 15; K₂ D₃ 16 (as in text); Ñ₁ V₁ Dn₁ 17;
S 19. — Ś'loka no.: K₂ 51; Dn D₁. 2 52; M₁ 66.

17

1 K₈ missing (cf. v.l. 2. 16. 24). — °) K₂ T₁
G₈ नाम्ना (for नामा). — °) D₈ [अ]भ्यवसं; G₂
व्यवसत्; G₄ न्यवसन् (for °वसं). — After 1, V₁ B D
ins.:

185* गृहे गृहे मनुष्याणां नित्यं तिष्ठति राक्षसी ।
गृहदेवीति नाम्ना वै पुरा सृष्टा स्वयंभुवा ।

संश्लेषिते मया देवात्कुमारः समपद्यत ।
तव भाग्यैर्महाराज हेतुमात्रमहं त्विह ॥ ३
कृष्ण उवाच ।
एवमुक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ।
स गृह्य च कुमारं तं प्राविशत्स्वगृहं नृपः ॥ ४

दानवानां विनाशाय स्थापिता दिव्यरूपिणी ।
यो मां भक्त्या लिखेत्कुड्यं सपुत्रां योवनाश्विताम् ।
गृहे तस्य भवेद्बृद्धिरन्यथा क्षयमाम्नुयात् । [5]
त्वद्गृहे तिष्ठमाना तु पूजिताहं सदा विभो ।
लिखिता चैव कुड्येषु पुत्रैर्बहुभिरावृता ।
गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्भोज्यैः सुपूजिता ।

[(L. 1) V₁ B₂. 4 Dn D₁. 2. 4 तिष्ठामि (for तिष्ठति).
— (L. 4) B₁. 4-8 D₃-5 तां; B₃ D₆ त्वां (for मां).
D₃ पुत्रिणीं; D₄ सपुत्रो; D₅ पुत्राणां (for सपुत्रां). — (L. 6)
B₃ स्व- (for त्वद्). Dn (1) [अ]ह (for तु). — (L. 7)
D₃ अचिता (for आवृता). — (L. 8) B₁. 8. 4 भक्ष्य-; B₂. 5. 6
D₃ भक्ष्य-; Dn (1) भक्ष- (for भक्ष्येत्). B₁ D₆ च (for सु-).]
2 K₈ missing (cf. v.l. 1). — °) V₁ D₁. 2
प्रत्युपकाराय (for °रार्थ). — °) K₂. 4 Ñ₁ V₁ B D
चित्तयान्यं (D₆ °यत्य) (for °यन्त्य). Ś₁ K₄ B D तव
(for नृप). — °) V₁ तवेमे; D₆ (before corr.) तवेमे
(for तवेमे). A few MSS. पुत्रसकले. — °) K₄ D₁ T₁
धार्मिकः (D₁ °कं; T₁ °कं); B₂ M₂ पार्थिव (for धार्मिक).

3 K₈ missing (cf. v.l. 1). — °) Ś₁ तथा (for
मया). — °) S कुमारस्वमुपागते. — °) Ñ₁ V₁ B
D (except D₆) भाग्यान् (for भाग्यैर्). Ś₁ D₆ महाभाग
(for °राज). — °) K₂ S स्वहं (K₂ M₁ अहं) नृप
(for अहं त्विह). — After 3, Ñ₁ V₁ B D ins.:

186* मेहं वा खादितुं शक्ता किं पुनस्त्व बालकम् ।

गृहसंपूजनात्तुष्ट्या मया प्रत्यर्पितस्त्व ।

[(L. 1) B₁. 8. 4 च (for वा). B₂. 6 D₁. 2 शक्ताहं खादितुं
मेहं. — (L. 2) B₁. 2. 6 D₂ गृहसंपूजने (for °नात्).]

— On the other hand, T₁ G₈. 5 M₁ ins. after 3:

187* तस्य बालस्य यत्कृत्यं तत्कुरुष्व नराधिप ।

T₁ G₈. 5 M₁ cont.: G₁. 2. 4. 6 M₂ ins. after 3:

188* मम नाम्ना च लोकेऽस्मिन्स्थायत एव भविष्यति ।

4 K₈ missing (cf. v.l. 1). — M₂ om. the ref.
Ś₁ K₁. 4 Dn₁ D₂ श्रीकृष्ण उ° (Ś₁ om. उ°); T₁ G₂-6
श्रीभगवान् (G₈ om. श्री); G₁ श्रीभगवानुवाच; M₁

तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा ।
 आज्ञापयच्च राक्षस्या मागधेषु महोत्सवम् ॥ ५
 तस्य नामाकरोचत्र प्रजापतिसमः पिता ।
 जरया संधितो यस्माञ्जरासंधस्ततोऽभवत् ॥ ६
 सोऽवर्धत महातेजा मगधाधिपतेः सुतः ।
 प्रमाणबलसंपन्नो हुताहुतिरिवानलः ॥ ७
 कस्यचित्त्वथ कालस्य पुनरेव महातपाः ।
 मगधानुपचक्राम भगवांश्चण्डकौशिकः ॥ ८

तस्यागमनसंहृष्टः सामात्यः सपुरःसरः ।
 सभार्यः सह पुत्रेण निर्जगाम बृहद्रथः ॥ ९
 पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामास भारत ।
 स नृपो राज्यसहितं पुत्रं चास्मै न्यवेदयत् ॥ १०
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां पार्थिवाद्भगवानृपिः ।
 उवाच मागधं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ११
 सर्वमेतन्मया राजन्विज्ञातं ज्ञानचक्षुषा ।
 पुत्रस्तु शृणु राजेन्द्र यादृशोऽयं भविष्यति ॥ १२

C. 2 745
 K. 2. 19. 5
 K. 2. 19. 5

वासुदेवः (for कृष्ण उ°). — ^a) K_{1.2} महाराजः; S जरा राजन् (for तु सा राजन्). — ^b) G₄ तथैव (for तत्रैव). — ^c) Ś₁ K_{1.4} V₁ B_{8.4} संगृह्य च; Ñ₁ B_{2.5.6} D स संगृह्य; B₁ संग्रह्य; S सोपि (G_{1.6} स प्र-) गृह्य (for स गृह्य च). See Addenda. Ś₁ B_{1.6} D_{1.2} स्वं; D₈ तु (for तं). — ^d) K₁ D₈ स्वं गृहं; V₁ B_{8.4} G (except G₄) M स्वपुरं (for स्वगृहं). D₆ T₁ G_{8.5.6} नृप (for नृपः). K₄ (corrupt) प्रावशप्यद्गृहं नृप; Ñ₁ B_{1.2.5.6} D_n D₁₋₅ प्रविवेश गृहं नृपः.

5 K₈ missing (cf. v.l. 1). — ^b) Ś₁ K (K₈ missing) D₆ प्रहृष्ट(Ś₁ हर्ष)वान् (for नृपस्तदा). — ^c) K₁ तु (for च). B₈ राजासौ; G₁ राजन्यां (for राक्षस्या). — ^d) K₄ Ñ₁ V₁ B D (except D_{n1} D₆) G₂ मगधेषु (for माग°).

6 K₈ missing up to संधि in 6° (cf. v.l. 1). — ^a) V₁ B (except B₄) D_n D₈₋₅ चैव; D_{1.2} चैकः (for तत्र). — ^b) B (except B₄) D_n D₁₋₅ पितामह-समः; D₆ (before corr.) प्रजापतिसमाः (for °समः). — ^d) Ś₁ K B_{8.5} D_n D₈₋₅ भवत्वयं; B₁ D_{1.2} इति स्मृतः; B_{2.6} ततस्मृतः (for ततोऽभवत्).

7 ^a) B_{8.4} D₆ महाराज (for महातेजा). — ^b) K_{2.4} B (except B_{8.4}) D_{n2} M मागधाधिपतेः. — ^c) D₆ घृता (marg. added for orig. omission) हुतिः. — After 7, K₈ reads 8^{ab} (for the first time), followed by (accidental) repetition of most of 7^{ad}:

189* मागधो बलसंपन्नो * हुतीरिवानलः ।

[K₈ cont. with 8.]

V₁ B D ins. after 7: G₈, after 191*:

190* मातापित्रोर्नन्दिकरः शुक्रपक्षे यथा शशी ।

[V₁ B₁ D_{1.2} G₈ जरासंधो महातेजाः (for the prior half). C_n cites नन्दिकरः as above.]

— Thereafter B₈ D_n (!) D₈₋₅ ins. an addl. colophon

(adhy. no.: D_{n1} 18; D₈ 17). — After 7, G_{8.4} read 16-17. S ins. after 7 (G_{8.4} ins. after 17 transposed; G₂ ins. line 2 after 2. 16. 9):

191* एवं स वचुधे राजन्कुमारः पुष्करेक्षणः ।

कालेन महता चापि यौवनस्थो बभूव ह ।

[After line 1, G₂ reads 29^a-47^b of the previous adhy.]

8 For the sequence of 8^a-20^a in G₂, cf. v.l. 2. 16. 9. — Before 8, B₈ D_n D₈₋₆ G_{1.2} ins. कृष्ण उ°. — ^b) Ś₁ महाबलः (for °तपाः). — ^c) K₈ G_{1.8.4.6} M₂ मागधानु°; V₁ B_{2.4} D_n D₈₋₅ म(D_{8.6} मा)गधेषु°; B_{1.5.6} D_{1.2} म(D₁ मा)गधायो° (for मगधानु°). Ñ₁ मगधोपरि चक्राम.

9 ^a) K₈ संकृष्टः; G₁ संसृष्टः. — ^b) G₄ om. सामात्यः. K₁₋₈ Ñ₁ B_{8.6} D_{n2} G₂ M₂ सपुरोहितः; V₁ B_{8.4} ससुहृज्जनः (for सपुरः). — ^d) D₆ गृहानृपः (for बृहद्रथः).

10 ^a) K_{2.8} B₈₋₅ D₄ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तम्; B_{1.2.6} D_{1.2} पाद्यार्घ्यादीन्समानी(D₂ दा)य; D₆ पाद्यार्घ्याचमनीयेन. — ^c) D₆ सन् (for स). S राष्ट्र(G₈ °ज)सहितं. — ^d) S (except G_{2.8}) राज्यं (for पुत्रं). K₁ V₁ B D_n D₁₋₅ G₈ तस्मै; K₄ D₆ G_{1.5.6} अस्मै (for चास्मै).

11 ^a) K_{1.2} Ñ₁ B₂₋₄ D G₂ M₂ च; V₁ स (for तु). G₁ तं (for तं). — ^b) G_{1.6} पार्थिवं (for °वाद्). — ^c) Ś₁ K₂₋₄ D₆ तत्र (for राजन्). S (except G₂) उवाच नृपतिं विप्रः. — ^d) T₁ [अं]तरात्मनः.

12 ^a) T₁ G₁ एतं (for एतन्). K₄ V₁ B₈₋₅ D_n D₈₋₅ मया ज्ञातं; Ñ₁ B_{1.2.6} D_{1.2} G₂ महाराज (for मया राजन्). — ^b) Ś₁ ध्यान°; G₄ दिव्य° (for ज्ञान°). K₄ V₁ B₈₋₅ D (except D_{1.2.6}) राजन्दिग्धेन (K₄ °न्विज्ञान-) चक्षुषा. — ^c) Ś₁ K_{2.8} पुत्रं (for पुत्रस). Ś₁ च; K₄ Ñ₁ B_{1.4} ते; D₆ [अ]यं (for तु). S (except

सर्वलोकेष्वतिबलः स्वयं द्रक्ष्यति मागधः ॥ १९
 एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यार्थं विचिन्तयन् ।
 विसर्जयामास नृपं बृहद्रथमथारिहन् ॥ २०
 प्रविश्य नगरं चैव ज्ञातिसंबन्धिभिर्द्वृतः ।
 अभिषिच्य जरासंधं मगधाधिपतिस्तदा ।
 बृहद्रथो नरपतिः परां निर्वृतिमाययौ ॥ २१
 अभिषिक्ते जरासंधे तदा राजा बृहद्रथः ।

पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनरतोऽभवत् ॥ २२
 तपोवनस्थे पितरि मातृभ्यां सह भारत ।
 जरासंधः स्ववीर्येण पार्थिवानकरोद्देशे ॥ २३
 अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनगतो नृपः ।
 सभार्यः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा बृहद्रथः ॥ २४
 तस्यास्तां हंसडिभकावशस्त्रनिधनानुभौ ।
 मन्त्रे मतिमतां श्रेष्ठौ युद्धशास्त्रविशारदौ ॥ २५

C. 2 765
 P. 2 19 26
 K. 2 19. 26

बलं; G_{1.6} रथः (for बलः). B₁ सर्वलोकेप्रतिबलः.
 — ^a) V₁ B₂₋₅ D_n D_{3.5} साक्षाद् (for स्वयं). G₁ M₁
 यक्ष्यति (for द्रं). Ñ₁ शंकरं (for मागधः).

20 ^a) K₃ एष (for एव). D₃ मुनिः; G₂ तदा (for
 मुनिः). — ^b) K₁ स कार्यार्थम् (for स्वं). K₁ Ñ₁ G₂
 अचिन्तयत् (Ñ₁ न्) (for विचिन्तयन्). V₁ B D_n D₁₋₅
 स्वकार्यमनु (V₁ B₈₋₅ D_n D₄ मिव) चिन्तयन्; T₁ G_{1.8-6} M
 आह्निकार्थं महातपाः. — ^c) D_{2m} मुनिं (for नृपं). — ^d)
 B_{3.4} अथाहंयन्; S अनामयं (G₂ अथोरिहन्) (for अथा-
 रिहन्). B₁ बृहद्रथ उपाविशत्; D_{1.2} स तु (D₃ तु) राजा
 बृहद्रथः.

21 ^a) K₄ Ñ₁ V₁ B₅ D (except D_{1.2}) G₁₋₃ नगरीं
 (for रं). B_{1.5.6} D (except D₆) चापि (for चैव).
 — ^b) K₂ हताः (for वृत्तः). — ^c) M₂ अभ्यषिचञ्.
 — K₃ om. 21^a-22^b. — ^d) K₄ B_{5.6} D_{5.6} T₁ G₃₋₅ M
 पतिं (for पतिस्). K₁ B₂ T₁ G_{1.2.5} तथा; B_{3.4} नृपः;
 D₁ नरः (for तदा). — ^e) D₁ (marg. sec. m. as in
 text) न विद्यते ततोऽपत्तिः. — ^f) K₄ D_{n1} T₁ निर्वृत्तिम्
 (for वृत्तिम्). B₁ परां प्रीतिमुपाययौ.

22 K₃ om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). — ^b) Ñ₁ ततो;
 T₁ G_{1.5.6} M त्वथ; G₈ अथ; G₄ ह्यथ (for तदा).
 D_{4.6} महाराजो (for तदा राजा). — ^d) K₃ V₁ T₁ G_{1.8-6}
 M तपोवनगतो; B D (except D₆) चरो (for रतो).
 K₂ भवान् (for ऽभवत्). G₂ तपोवनमुपागतः.

23 ^a) K₄ Ñ₁ V₁ B D G₂ ततो (for तपो).
 — ^b) T₁ भार्याभ्यां (for मातृभ्यां). S₁ मात्रोश्च स
 विशां पते; K₄ स मातृभ्यां विशां पते; Ñ₁ V₁ B D (except
 D₆) मात्रोश्चैव विशां पते (V₁ B₈₋₅ वनस्थयोः). — ^c)
 K₁ च; S (except G₂) तु (for स्व).

24 Before 24, V₁ B (B₁ marg.) D ins. वैशं उं.
 — ^a) B_{1.6} ततो (for अथ). S₁ कालस्य दीर्घस्य (by
 transp.); K₁ G_{2.4} दीर्घेण कालेन. — ^b) V₁ B D
 तपोवनचरो (D₆ रतो) नृपः. — ^c) K₁ सभार्याः. S
 (except G₂) पत्नीभ्यां सहितश्चापि. — ^d) D_{1.2} तेषु;

D₄ तसा (for तप्त्वा). S (except G₂) दिवं ययौ
 (G₁ गतः) (for बृहं). — After 24, V₁ B D S ins.:

196* जरासंधोऽपि नृपतिर्यथोक्तं कौशिकेन तत् ।

वरप्रदानमखिलं प्राप्य राज्यमपालयत् ।

[(L. 1) D₆ [5]थ (for ऽपि). D₁ जरासंधः पितृपतिर्
 (for the prior half). B_{1.2.6} D_{1.2} यदुक्तं (for यथोक्तं).
 — (L. 2) S (M₁ inf. lin.) अकारयत् (for अपालयत्).
 M₁ (orig.) प्राप राजा बलोद्भनः.]

— V₁ B D cont.: S (T₁ G₁₋₅ M om. lines 1-2;
 G₆ om. lines 1-3) ins. after 199*:

197* निहते वासुदेवेन तदा कंसे महीपतौ ।

जातो वै वैरनिबन्धः कृष्णेन सह तस्य वै ।

भ्रामयित्वा शतगुणमेकोनं येन भारत ।

गदा क्षिप्त्वा बलवता मागधेन गिरिचजात् ।

तिष्ठतो मथुरायां वै कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । [5]

एकोनयोजनशते सा पपात गदा शुभा ।

दृष्ट्वा पारैस्तदा सम्यग्गदा चैव निवेदिता ।

[(L. 2) D_{1.2} जातो वैरनिबन्धः (for the prior half).
 — (L. 3) B₃ येनेकेनैव; B₆ एकोनं सह; D₃ एको न येन;
 T₁ G₁₋₅ M एकपाते (G_{2.5} दं)न (for एकोनं येन).
 — (L. 4) G₁ मगधानां (for मागधेन). — (L. 5) M₁
 तिष्ठतां (for तो). T₁ G_{8.5} मम च; G_{1.6} (before corr.)
 कृष्णस्य (for कृष्णं). — (L. 6) D_{3.5.6} एकोने योजनशते
 (for the prior half). G₃ तदा गदा (for गदा शुभा).
 — (L. 7) S न हि (for दृष्ट्वा). M₁ यथेयम् (for पारैः).
 M₁ तस्य (for सम्यग्). B₁ गदा; B₆ D₆ अथा (for गदा).
 B₁ निवेदिनं; B₆ तः (for ता). S अथा तस्य (G_{1.5.6}
 गदा तस्य; M₁ सम्यग्गदा) निवेदितः.]
 — V₁ B D further cont.:

198* गदावसानं तस्वयातं मथुरायां समीपतः ।

25 S reads 25 after 196*. — ^a) S₁ हंसडिफकौ;
 K_{2.3} D₆ डिफि (D_{6m} डिप); Ñ₁ V₁ B D_n D_{2.4} G₁
 M डिभिं; D₃ T₁ डिभिं; G_{2.3.6} डिबं; G₄ डिबुं; G₆
 डिबिं. — ^b) V₁ अशस्त्रौ निधनं गतौ; D₃ अशस्त्रनिधना

C. 2. 766
B. 2. 19. 27
K. 2. 19. 27

यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महाबलौ ।
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ २६

एवमेष तदा वीर बलिभिः कुकुरान्धकैः ।
वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरुपेक्षितः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ समाप्तं मन्त्रपर्व ॥

१८

वासुदेव उवाच ।
पतितौ हंसडिभकौ कंसामात्यौ निपातितौ ।
जरासंधस्य निधने कालोऽयं समुपागतः ॥ १

न स शक्यो रणे जेतुं सर्वैरपि सुरासुरैः ।
प्राणयुद्धेन जेतव्यः स इत्युपलभामहे ॥ २
मयि नीतिर्बलं मीमे रक्षिता चावयोरुजुनः ।

उभौ; D₄ 'धनीबुभौ; D₆ अमाल्यौ तद्धिते रतौ; G₂ अशक्नीनि°. Cd implies text. — °) K₈ मंत्रौ मतिमतां; K₂ मंत्रमेति°; D₈ मंत्रमति° (for मन्त्रे मति°). — °) N₁ V₁ नीतिशास्त्रे; B₁. 2. 6 D₁. 2 G₁. 2. 6 M युद्धनीति; B₈-5 D_n D₈-5 नीतिशास्त्र; T₁ G₄. 6 युद्धे त्विति; G₈ युद्धे शस्त्र. — After 25, S ins.:

199* हते चैव मया कंसे सहंसडिभके तदा ।

जरासंधस्य दुहित्वा रोदते पाश्वतः पितुः ।

ततो वैरं विनिर्बद्धं मया तस्य च भारत ।

[(L. 1) G₁ हतश्च (for हते). T₁ सहंसडिभिके; G₁. 5. 6 तो हंसडिभिः (G₁ 'भि)कौ; G₂. 8 सहंसडिभिके; G₄ M₂ 'डिभिके. — (L. 3) G₂ सुसंबद्धं; G₄ M₁ महद्बद्धं; M₂ विनिर्बंधं. G₁ ततो वैरनिर्बंधं (submetrical); G₆ ततो वैरविनिर्बंधं. T₁ G₈. 4 मम (for मया).]

26 °) N₁ G₂ एते मया ते कथिताः; T₁ G₁. 8-6 M मया तौ कथितौ (M₂ ते कथिता) राजन्. — °) S₁ महामते; N₁ G₂ 'बलं; G₄ 'सुतौ (sup. lin. 'नरौ); M₂ 'बलाः (for 'बलौ). — °) G₈ अथ (for त्रयस्). — °) K₈ पर्यस्ता; G₈ पर्युप्ता (for पर्याप्ता). S₁ K₁ D₂ M₁ इव; G₂ एव (for इति). S₁ शुश्रुम; K₄ D₆ G₁. 2. 6 M भारत (for मे मतिः).

27 °) T₁ G₈ M₂ एवमेव (for 'व). K₁-8 तदा वीरैर् (K₁ वीरैर्); B₁. 2. 6 D₂ महावीर; B₈ त्वया वीर; G₂ महाराज (for तदा वीर). — °) B (except B₂) D_n कुकुरांधकैः. — °) S₁ G₂ महा (G₂ 'या) राजन्; D₆ 'जा. — °) B₁. 2. 6 D₁. 2 जरासंध; G₄ भीतिहेतोर; C_v नीतिहेतोर (as in text).

Colophon. — Sub-parvan: K₂ B₁-8. 6 जरासंधवध; N₁ V₁ राजसूयारंभ; B₄ राजसूय (followed by जरासंधोपाख्यान); T₁ मंत्र. — Adhy. name: S₁ K B₈. 5 D

जरासंधोत्पत्तिः; N₁ V₁ जरासंधप्रशंसा; G₁ जरासंधाभिषेकः; G₈ जरासंधबलकथनं. — Adhy. no. (figuros, words or both): K₁ (marg. sec. m.). 2. 8 17 (as in text); N₁ V₁ D_n 19; D₈ 18; S 20. — S'loka no.: K₂. 3 30; D_n 28; D₂ 40; M₁ 36.

18

1 K₁. 4 G₂ श्रीवासुदेवः; T₁ G₈-6 श्रीभगवान् (for वासुदेवः). — °) K₄ यौ तु तौ; G₈-5 M₁ निहतौ; C_v पतितौ (as in text). T₁ (corrupt) हरिस- (for हंस-). S₁ K₁ हंसडिभकौ (K₁ sup. lin. sec. m. as in text); K₂. 8 'डिभिकौ; B D_n D₁. 2. 4 M 'डिभिकौ; D₈ 'डिभिकौ; D₆ 'डिभिकौ (m 'व)कौ; G₁. 5 'डिभिकौ; G₂ 'डिभिकौ; G₄ 'डिभिकौ; G₆ हंसडिभिकौ (sup. lin. 'वि)कौ. — °) S₁ K D₆ सामात्यौ (S₁ स * * * D₆ अमाल्यौ) विनिपातितौ; N₁ V₁ B D_n D₁-5 T₁ G₈ कं (D₈ कौ) सश्रवणो हतः (B₁ हंसपुत्रौ निपातितौ); G₁ कंसामात्य; G₈ M₁ सुनामा कंस एव च; G₆ कंसोमाल्यौ निपां; M₂ कंसामाल्यौ महाबलौ. Text as in G₂. 4; see Addenda.

2 °) K₁. 2 D₆ न हि; K₈ स हि; G₁. 8. 6 स न (by transp.). S₁ शक्तो (for शक्यो). N₁ V₁ B (except B₂. 4) D_n D₁-5 G₆ न शक्योसौ (for न स शक्यो). — °) M₂ दिव्यैरस्त्रैः सुरैरपि. — °) K₂ T₁ G (except G₁. 6) M₁ बाहुं (for प्राणं). Cd cites text. — °) B₈ इह (for इति).

3 G₁. 6 M om. (? hapl.) 3^{ab}. — °) S₁ K₁ (after corr.). 2 N₁ B₂-6 D_n 2 D₁-8. 5 C_n. 7 चावयोरुजयः; V₁ वौ (sic) तथाऽर्जुनः; G₂ चाचरोर्जुनः; G₈ चावयोरुजयः. See Addenda. — °) B₈ G₈ (before corr.). 6 साधयिष्यामि. S₁ K₂-4 B₄. 5 D_n D₈-6 G₆ मागधं साधयिष्यामि. — °) S₁ K B₄. 5 D G₆ इष्टिं (K₁ यज्ञं) (for वयं).

साधयिष्याम तं राजन्वयं त्रय इवाग्रयः ॥ ३
 त्रिभिरासादितोऽस्माभिर्विजने स नराधिपः ।
 न संदेहो यथा युद्धमेकेनाभ्युपयासति ॥ ४
 अवमानाच्च लोकस्य व्यायतत्वाच्च धर्षितः ।
 भीमसेनेन युद्धाय ध्रुवमभ्युपयासति ॥ ५
 अलं तस्य महाबाहुर्भीमसेनो महाबलः ।
 लोकस्य समुदीर्णस्य निधनायान्तको यथा ॥ ६
 यदि ते हृदयं वेत्ति यदि ते प्रत्ययो मयि ।
 भीमसेनार्जुनौ शीघ्रं न्यासभूतौ प्रयच्छ मे ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तो भगवता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।

भीमपार्थौ समालोक्य संप्रहृष्टमुखौ स्थितौ ॥ ८
 अच्युताच्युत मा मैवं व्याहरामित्रकर्षण ।
 पाण्डवानां भवान्नाथो भवन्तं चाश्रिता वयम् ॥ ९
 यथा वदसि गोविन्द सर्वं तदुपपद्यते ।
 न हि त्वमग्रतस्तेषां येषां लक्ष्मीः पराङ्मुखी ॥ १०
 निहतश्च जरासंधो मोक्षिताश्च महीक्षितः ।
 राजसूयश्च मे लब्धो निदेशे तव तिष्ठतः ॥ ११
 क्षिप्रकारिन्यथा त्वेतत्कार्यं समुपपद्यते ।
 मम कार्यं जगत्कार्यं तथा कुरु नरोत्तम ॥ १२
 त्रिभिर्भवद्भिर्हि विना नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 धर्मकामार्थरहितो रोगार्त इव दुर्गतः ॥ १३

C. 2. 780
 B. 2. 20. 13
 K. 2. 20. 13

B₂ तत्र (for त्रय). — Cf. 2. 14. 9.

4 ^a) G₂ 'साधितो; G₄ 'साधतो; M₂ 'सादिते; C_v as in text. — ^b) D₄ G₈ विजने (for 'ने). G₂ जना (for नरा). — ^c) B_{1.2} D_{1.2} T₁ G (except G₂) M₁ युद्धे (for युद्धम्). — ^d) B_{1.2.6} D_{1.2} एक एकेन यास्य (B₁ योत्स्यति; B₃₋₅ D_n D₂₋₅ एकेनाप्युप*.

5 K₁ V₁ om. (hapl.) 5. — ^a) B_{8.6} अप^०; G₈ कं^०; C_d अव^० (as in text). Ñ₁ B₂₋₆ D (except D₆) लोभाच्च (for लोकस्य). — ^b) G₂ हर्षितः (for घ^०). K₈ वियतत्वाच्च धर्मतः; Ñ₁ B D (D₆ marg. sec. m.; orig. as in text) बाहुवीर्याच्च दर्षितः; T₁ G₈₋₅ M व्यायामाच्चैव हर्षितः (G₈ भारत); G_{1.6} माना (G₁ 'न्वा) चैव विभीषितः (sic). C_v cites व्यायामात्; C_d व्यायतत्वात् (as in text). ✽ C_d: धर्षितः अभिभूतः आहतो वा. ✽ — ^c) S (except G_{2.6}) भीमेन सह (for भीमसेनेन). — ^d) B₈ वयम् (for ध्रुवम्). B₃₋₅ D_n D₂₋₅ अप्युप^० (for अभ्युप^०).

6 ^a) D₆ अस्य (for तस्य). — ^b) D_n निधाना^०! B₈ अंतको निधने यथा; G₁ निधने चांतको यथा.

7 ^a) B D T₁ G (except G₄) मे (for ते). K₂ चेत्ति; K₈ वेत्ति; B (except B₃) D S (except G₄ M₂) वेत्सि (for वेत्ति). See Addenda. — ^b) K₈ वा (for ते). G_{1.6} प्रणयः; C_d प्रत्ययः (as in text). Ś₁ भवेत् (for मयि). — ^c) B₁ मह्यं (for शीघ्रं). — ^d) Ś₁ न्यासी^०; D₂ न्यस्त^०; M₂ न्यासभूमौ; C_v as in text.

8 G₄ om. the ref. — ^c) B_{1.2.5.6} D (except D₆) T₁ G_{8.6} भीमार्जुनौ (for भीमपार्थौ). — ^d) D_{1.2} समं हृष्ट^० (for संप्रहृष्ट^०). K₈ 'मुखोस्थितौ; T₁ 'मुखस्थितौ. V₁ B_{8.4} प्रहृष्टवदनौ (B₈ 'सुमुखौ) स्थितौ.

9 Before 9, K₁ B_{2.5.6} D G₁₋₄ ins. युधिष्ठिर उ^०.

— ^a) K₁ मैवं स्वं; D₃ मामेव; D₄ G₂ मा मैव; D₆ मामेवं (for मा मैवं). K₈ अच्युतानागमामैवं (sic). — ^b) G₁ व्यवहर. K₁ 'कारिणः; K_{2.8} G_{1.6} 'कर्शेनः; K₄ B (except B₃) D (except D₄) T₁ G₂₋₅ M 'कर्शेन (for 'कर्षेण). — ^c) B_{2.5} D_{1.2} G₆ चाश्रिता; G₄ चापिघा (sic); G₆ चापि यद् (for चाश्रिता).

10 ^a) K₁ यच्चा; B₁ यरवं; B₂ यद्यद्; B₃ D₁ यदा; B₆ यद्वा (for यथा). — ^b) V₁ G₂ तथा (for सर्वं). K₄ V₁ B (except B_{1.6}) D_{1.2} त्वरयुपपद्यते; T₁ G (except G₂) तदुपपत्स्यते; M₁ तदुपवत्स्यते. — ^c) V C रवदप्रतः. — ^d) G₂ एषां (for येषां). A few MSS. लक्ष्मी. — After 10, T₁ G₈₋₅ ins.:

200* येषामभिमुखौ लक्ष्मीस्तेषां कृष्ण स्वमग्रतः ।

11 ^a) D_{n1} विहतश्च; D_{n2} निहित^०. — ^b) D_{1.2} मोक्षिताश्च (for मोक्षि^०). Ś₁ राजानश्च विमोक्षिताः. — ^c) Ś₁ 'सूयो मया; G₆ 'सूर्यं च मे (for 'सूर्यश्च मे). Ñ₁ प्रासो; D_{1.2} तद्यो; D₄ लब्धौ (for लब्धो). — ^d) K₄ B₆ D₅ G₆ निर्देशः; C_d as in text. Ś₁ lacuna for तव तिष्ठतः. K_{1.2.4} D₆ तिष्ठता; D₄ 'त; G₆ निष्ठितः (for तिष्ठतः).

12 ^a) Ñ₁ V₁ B₂₋₆ D (D₆ m by corr.) क्षिप्रमेव; B₁ S 'कारी (for 'कारिन्). Ś₁ क्षिप्रकारिण्यथा. G_{1.6} यथा तत्तत्; G₄ यथार्थतत् (for यथा स्वेतत्). — ^b) G₁ क्षिप्रं (for कार्यं). — ^c) K₂ न च कार्यं विनश्येत्; V₁ B₂₋₆ D_n D_{1.2} (m as in text). 8-5 अप्रमत्तो जगन्नाथ; C_d as in text. — ^d) Ś₁ D₂ m. 4 नृपोत्तमः; B_{1.2.6} D_{1.2} (orig.) जनार्दन (for नरोत्तम). — After 12, V₁ B₃₋₄ D_{1.2} repeat 2. 15. 2 (v.l. B_{8.4} मनस्वं मे जनार्दन for मनो मन्ये etc.).

13 ^a) K₄ D₆ रहितो; V₁ B_{2.8} D₂ विहीनो; B₁ वै हीनो; D₁ विहितो; T₁ G_{4.5} न विना; G₂ हीनो वै; G₆ ह

C. 2. 781
B. 2. 20. 14
K. 2. 20. 14

न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना ।
नाजेयोऽस्त्यनयोर्लोकै कृष्णयोरिति मे मतिः ॥ १४
अयं च बलिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि वृकोदरः ।
युवाभ्यां सहितो वीरः किं न कुर्यान्महायशाः ॥ १५
सुप्रणीतो बलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमम् ।
अन्धं जडं बलं प्राहुः प्रणेतव्यं विचक्षणैः ॥ १६
यतो हि निम्नं भवति नयन्तीह ततो जलम् ।
यतश्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीधना बलम् ॥ १७

तस्मान्नयविधानज्ञं पुरुषं लोकविश्रुतम् ।
वयमाश्रित्य गोविन्दं यतामः कार्यसिद्धये ॥ १८
एवं प्रज्ञानयबलं क्रियोपायसमन्वितम् ।
पुरस्कुर्वीत कार्येषु कृष्ण कार्यार्थसिद्धये ॥ १९
एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थः कार्यार्थसिद्धये ।
अर्जुनः कृष्णमन्वेतु भीमोऽन्वेतु धनंजयम् ।
नयो जयो बलं चैव विक्रमे सिद्धिमेष्यति ॥ २०
एवमुक्तास्ततः सर्वे भ्रातरो विपुलौजसः ।

विना (for हि विना). — ^b) T₁ G_{4.5} [अ]प्यहं (for नाहं). — ^c) Ś₁ K₄ D₆ G₂ धर्मार्थकामर (Ś₁ G₂ °स)हितो; D₁ धर्मकामार्थसंहयो; D₈ धर्मश्रीकीर्तिरहितो. — ^d) K₁₋₈ M₁ दुर्बलः; K₄ दुर्गतिः; B₈ D_n D₈₋₈ दुःखितः; D₆ दुर्मतिः; C_v as in text. — After 13, G₈ repeats 12^{ab}.

14 ^{ab}) K₁ B₄ सौरिणा and सौरिः (for शौरिणा and शौरिः). G₁ पांडवा (for °वं). — ^c) D_{1.2} G_{1.2.6} M₂ तु (for [अ]स्ति). K₂ [अ]यनं (for [अ]नयोर). — ^d) Ś₁ अस्ति (for इति).

15 ^a) D₁ बलवतां (for च बलिनां). S मुख्यः (for श्रेष्ठः). — ^b) V₁ अत्र (for अपि). — ^c) S (except G₂; G₆ om.) पार्थः (for वीरः). — ^d) Ś₁ B₈ D_{n2} M₂ किं नु कुर्यात्; K₄ किं न कुर्यात्; D₃ किमकुर्यात्; T₁ G_{4.5} न किं कुं. S (except G₂) परंतपः (M₁ °रं तव) (for महायशाः). — After 15, K₈ reads 18^c-19^b.

16 ^a) T₁ सुप्रणीत-. V₁ बलौघेन; B₁ D₆ बलो (D₆ °लौ) यो हि. K₂ सुप्रणीतो बलौ तौ हि; G₁ M सुप्रणी (G₁ °णः; G₂ °ही)तबलो यो हि. C_v cites सुप्रणीतबलः. — ^b) D₂ क्रियते (marg. sec. m. as in text). — ^c) D₈ अंध- (for अन्धं). Ñ₁ बलं जलं; V₁ जनं जलं; D_n (!) बलं जडं (by transp.); G_{2.8} M₁ जलं बलं; G₄ जलं धलं; C_d.v as in text. B₁ अन्नं जलं बलं प्राहुः; G₁ अंधलैव जलं बालं; G₆ युद्धं चैव बलं बालं. — ^d) Ś₁ विचक्षणाः. S C_v प्रणीतम-विचक्षणैः (G₁ °णं; G₆ °ते). C_d cites प्रणेतव्यं (as in text).

17 ^a) G₄ यथा (for यतो). G₁ निम्ने; M₂ नम्रं (for निम्नं). V₁ G₂ यतो निम्नं भवति वै (G₂ हि). — ^b) K₂ D₂ M₂ नयति ह; Ñ₁ V₁ B_{1.3.6} D_n D_{1.8-6} नयं (B_{2.6} °य)ति हि; B₈ पततीह; G₁ जनह (corrupt); G₆ नयतीह; G₆ न गच्छति (for नयन्तीह). T₁ G₁ बलं (for जलम्). — ^c) D₄ तपछिद्रं. — ^d) K₁ G_{1.2.6} M नयति (G₆ °तु) विदुषो बलं; K₂ वयंते धीचरा बलं; K_{3.4} Ñ₁ B₁₋₅ D_n

D₈₋₈ नयंते (K₈ om. ते) धीवरा जलं (K₄ बलं; B₁ वणं); V₁ सर्वं वै धीवरा जलं; B₆ नयति धीवरा व (म ज)लं; D_{1.2} नयति विधिना बलं (D_{1m} धीवरा जलं); T₁ G₈₋₈ नयते पंडितो बलं; C_d (apparently) नयति धीवरा बलं; C_n (apparently) नयति धीवरा जलं. See Addenda.

18 S (except G₂) transp. 18^{ab} and 18^{cd}. — ^a) B₁ अस्मिन् (for तस्मान्). D₆ नयं; G₁ नवः; G_{4.5} प्रिय- (for नय-). — ^b) Ś₁ बलं (for लोकं). — After 18^{ab}, Ś₁ K₄ read 19^{cd}, K_{1.2} read 19^{ab}. K₈ reads 18^c-19^b after 15. — ^c) K₄ एवम् (for वयम्). G₂ गोविंद- — ^d) K₃ यजामः; G₂ यावता; G₃ वर्तामः (for यतामः).

19 For the sequence of 19, cf. v.l. 18. G_{1.6} M om. 19^{ab}. — ^a) Ś₁ K₁ यथा (for एवं). D_{n1} D_{8.5.6} G₂ °बल- (for °बलं). — ^b) K₂ प्रियोपायं; Ñ₁ क्रियादानं; S (G_{1.6} M om.) क्रियो (G_{4.5} श्रीडो)पायविशारदं (G₂ °दः). — ^c) Ś₁ पुनः कुर्वीत; V₁ पुरस्कृत्य हि; B₆ पुरस्कृत्येह; D_{1.2} पुरस्तुवीत; D₈ G_{1.6} पुरस्कुर्वति; D₆ M पुरः कुर्वीत; T₁ G₂₋₄ पुरा कुं; G₆ पौराः कुं. — ^d) Ś₁ कृष्णा; K₂ Ñ₁ V₁ B₁ D (except D₄) G_{1.2.6} कृष्णं; G₆ कृष्णा; C_v as in text. K₁ कार्याणि सिं.

20 G₂ om. (hapl.) 20^{ab}. B₂ repeats 19^{cd} instead of 20^{ab}. — ^a) Ñ₁ एवमाह. Ś₁ K_{3.4} V₁ D_{n2} D_{1-4.6} G₄ M₂ यदुश्रेष्ठः; D_{n1} °श्रेष्ठ- — ^b) Ś₁ K_{2.8} B₆ D_{1.2} G_{1.8.6} पार्थः; K₄ V₁ B₁ D_n D₈₋₆ यावत् (for पार्थः). — ^c) G₁ ins. विजयो after अन्वेतु. — ^d) Ś₁ चैवं (for चैव). — ^e) Ś₁ K (except K₈) B_{4.5} D_{n1} D₄ T₁ G₂₋₄ C_d विक्रमः; Ñ₁ V₁ B₃ C_v (1) °माद्; D₈ °मं. Ñ₁ V₁ B₃ T₁ G₂₋₄ M C_v वृद्धिम्; D_{8.4} सिद्धम्; G_{1.6} सिद्धिर्; G₆ बुद्धिर् (for सिद्धिम्).

21 Before 21, all MSS. except Ś₁ ins. वैशं ° उ (or वैशं). — ^a) Ś₁ K B₈ D_n D_{2.8} G₁ उक्त्वा (sometimes written उक्त्वा) (for उक्त्वा). — ^b) D_{n8} D_{4.6}

वार्ष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्भागधं प्रति ॥ २१
वर्चस्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां परिच्छदान् ।
आच्छाद्य सुहृदां वाक्यैर्मनोजैरभिनन्दिताः ॥ २२
अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यवाससाम् ।
रविसोमाग्निवपुषां भीममासीत्तदा वपुः ॥ २३
हतं मेने जरासंधं दृष्ट्वा भीमपुरोगमौ ।
एककार्यसमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ ॥ २४

(before corr.) T₁ G आतरौ. K₁ D₁ विमलौजसः; K₂ विपुलौजसा; T₁ G_{1-3.5.6} लौजसौ; G₄ लोजसं. — °) K_{2.4} वार्ष्णेय- B_{3.4} पांडवौ चैव (for 'वेयौ च). — °) G₆ प्रतस्थौ; M₁ प्रतस्थे (inf. lin. sec. m. as in text). Ś₁ K T₁ G_{4.5} मा(Ś₁ K₁ म)गधाद्; G₁ मागधः; G₂ मगधं. B (except B_{3.5}) D_{1.2} G_{1.6} M पुरं (for प्रति). — Cf. 2. 19. 12.

22 °) K₁ वर्चस्विनौ; D₈ वर्चस्विनं (sic); C_v वर्षास्विनां (!). B₃ T₁ G_{3.4} स्नातकानां ब्राह्मणानां (by transp.); B₄ स्नातकानां परिगृह्य. Ś₁ T₁ G₃₋₆ M परिच्छदेः; B_{1.5.6} D₁₋₆ G_{1.2} C_n (1) 'च्छदं; C_d as in text. C_v (?) वलिच्छेदैरलंकारैः. — °) B₆ आश्वस्य; C_d आच्छाद्य (as in text). K₂ D_{1.2} सुहृदा; B_{3.5} 'दो (for 'दा'). — °) K₁ मनोतरभिनन्दितं. — After 22, S ins.:

201* माधवः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्वेतधारिणः ।

[G₃ M₂ 'वश्वैव (for 'वेयौ च).]

23 °) D_{1.2} आमर्षाद्. T₁ अपि तप्तानां. — °) K₁ G₂ ज्ञात्यर्थं; K₁ M₂ अत्यर्थं; D₄ C_d जाल्यर्थं; M₁ चाल्यर्थं. Ś₁ मुक्तवाससां; K₁ V₁ B D S मुख्य (D₈ 'ख)तेजसां; K₂ मुखवाससां; Ń₁ मुख्यमेधसां; C_d as in text. See Addenda. — °) K₁ रविः सोमोऽग्निः; K₄ 'मिसदृशं; D₅ रविसोम्यग्निः; G₁ 'माग्निवपुषा. — °) Ś₁ सौम्यम्; B (except B₄) D दीसम् (for भीमम्).

24 °) S राजा (for दृष्ट्वा). Ś₁ भीमपुरःसरौ; G_{2.3} M 'पुरोगमैः; G₄ 'पुरोगमः; C_v as in text. — °) K₁ एकवीर्यः; T₁ G_{2.4-6} M₁ एककार्यैः; G₁ एजकाये (sic). Ń₁ V₁ B_{4.5} D_n D₈₋₉ 'समुद्युक्तौ. — °) K₁ महीतले (for 'पराजितौ). T₁ G₃₋₅ दृष्ट्वा कृष्णौ विनिर्गं (G₅ 'जि)तौ; G₁ दृष्ट्वा कृष्णावनिर्गितौ; G₂ दृष्ट्वा कृष्णधनजयौ; G₆ M दृष्ट्वा कृष्णावनिर्जितौ.

25 °) K₂ ईशौ ह तौ; V₁ हितौ हि तौ; B_{1.6} in इमौ हि तौ; B₃ ईदृशौ तौ; T₁ G₃₋₅ अंशौ हि तौ; G_{1.6} M₂ सुशोभितौ; G₂ ईशौ भीमो; C_v as in text. C_d understands हि तौ as one word (gloss अनुकूलौ). — °)

ईशौ हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्तने ।
धर्मार्थकामकार्याणां कार्याणामिव निग्रहे ॥ २५
कुरुभ्यः प्रस्थितास्ते तु मध्येन कुरुजाङ्गलम् ।
रम्यं पद्मसरो गत्वा कालकूटमतीत्य च ॥ २६
गण्डकीयां तथा शोणं सदानीरां तथैव च ।
एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैत्य व्रजन्ति ते ॥ २७
संतीर्य सरयूं रम्यां दृष्ट्वा पूर्वांश्च कोसलान् ।

C. 2. 795
B. 2. 20. 28
K. 2. 20. 28

K_{2.3} V₁ B D G₂ C_d 'प्रवर्तिनौ (D₁ 'प्रवृत्तिनौ); G_{1.6} 'प्रवर्तनौ; M₂ 'प्रवर्तकौ. — °) Ś₁ धर्मार्थकामकार्याणां; K_{1.4} धर्मकामार्थं; Ń₁ D_n D₈₋₉ धर्मकामार्थलोकानां; V₁ B_{4.6} D_{1.2} धर्मकामार्थमोक्षाणां; B_{2.3.5} G₃ M₁ (inf. lin.) C_v धर्मार्थकाममोक्षाणां; T₁ G_{1.2.4-6} M₁ 'काम (G₆ 'कार्य-लौक्यानां; M₂ धर्मकामार्थलौक्यानां; C_v धर्मार्थं काममोक्षाणां; C_d as in text (gloss: धर्मार्थकामा एव कार्याणि प्रयोजनानि येषां). — °) K_{1.2} B₁ लोकानाम्; C_{d.v} कार्याणाम्; (as in text). Ś₁ हृति विग्रहे; K_{1.4} च विनिग्रहे; K₃ इव निग्रहः; Ń₁ B_{2.6} D_{1.2} इव विग्रहौ; V₁ B₃₋₅ D_n D₈₋₉ च प्रवर्तकौ; T₁ G अपि निर्णये (G₂ 'ग्रहे:); M₁ इव सन्नये (inf. lin. as in text); M₂ इव संग्रहे; C_{d.v} as in text. See Addenda. — After 25, G₂ repeats 201*1

26 °) D₃ कुरुभिः; G₆ आरुह्य (for कुरुभ्यः). — °) K_{1.4} Ń₁ B_{1-4.6} 'जंगलं (B₁ 'ले) (for 'जाङ्गलम्). — °) K₁ रम्यां; D_{3.4} रम्य- (for रम्यं). Ś₁ K पद्मसरो; D₅ पद्मसरो. — °) Ś₁ K (except K₃) B₆ D_{3.6} कालकूटीम्. — After 26, S reads 28°b.

27 °) G₂ शोणां (for शोणं). Ś₁ K₁₋₃ गंडकीयं (Ś₁ गणकीयां) तथा शोणं (K₁ शोणां; K₂ श्रोणं); Ń₁ V₁ B_{3.6} D_{1.2} गंडकीं च तथा शोणं; K₄ गंडकीयस्तथा शोणं; B_{1.4.5} D_n D₈₋₉ गंडकीं च (B₁ 'कीयं) महाशोणं (D₈ 'णां); B₂ सदानीरां तथा शोणं; T₁ G_{1.3-6} M गंड (G₁ कंट; G₆ कंट)कीमनुरागां च. — °) Ś₁ K सदा (K₂ 'स)नीरं; G₂ तथा नीरां. V₁ B_{1.5} D₁ (sup. lin.) 3-6 शर्करावर्तमेव च; B_{2.6} D₁ (orig.) 2 शर्करावर्तमेव च. C_d cites सदानीरा. — °) Ś₁ एका; G₁ एकं (for एक-). B₁ 'पर्वतको. V₁ B₃ चैव; G₄ सद्यः (for नद्यः). — °) Ś₁ G_{1.6} अद्य; K₄ अद्य; Ń₁ अन्ये; B_{1.2.6} D_{1.2} G₂ अनु-; T₁ M₂ अग्र; G_{4.5} M₁ अति- (for एत्य). Ś₁ G₆ व्रजंत; Ń₁ V₁ B_{4.5} D_n (1) [अ]व्रजंत (B₅ 'तु); B_{2.6} D_{1.2} व्रजंश्च (for व्रजन्ति). B₁ च (for ते). D_{3.6} (before corr.) व्रजंतु मे (D₅ 'स्तु ते); G₂ M₂ [अ]व्रजंस्तथा (M₂ 'दा) (for व्रजन्ति ते). B₃

C. 2. 795
B. 2. 20. 28
K. 2. 20. 28

अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालां चर्मण्वतीं नदीम् ॥ २८
उत्तीर्य गङ्गां शोणं च सर्वे ते प्राञ्चुखास्त्रयः ।
*कुरवोरच्छदं जग्मुर्मागधं क्षेत्रमच्युताः ॥ २९

ते शश्वद्गोधनाकीर्णमम्बुमन्तं शुभद्रुमम् ।
गौरथं गिरिमासाद्य ददृशुर्मागधं पुरम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

वासुदेव उवाच ।

एष पार्थ महान्खादुः पशुमात्रित्यमम्बुमान् ।

निरामयः सुवेश्माढ्यो निवेशो मागधः शुभः ॥ १
वैहारो विपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा ।

नदीवत्य व्रजश्च ते (sio); Gs क्रमेणातीत्य याति ते.

28 S reads 28^{ab} after 26. — ^a) Ñ1 V1 B (except Bs. 4) D (except D4) उत्तीर्य (for सं). Dn2 Ds. 6 शरयुः — ^b) T1 G4. 5 ततः (for दृष्ट्वा). Ś1 B6 Ds पूर्वा च; K2 पूर्वाश्च; K4 संतीर्य; D6 स(m पू)र्वाश्च; G1 पूर्व च; M2 पूर्वान्स (for पूर्वाश्च). Ś1 कोसलां; K B1. 8. 5. 6 Dn Ds-6 कोश(B1 'ष)लान् (B6 'लां); D1. 2 कौशलां; G1 कौसलं. Gs दशाणांश्च सकौसलान्. — ^c) T1 G1. 8-6 M मिथिलां जग्मुः (by transp.); G2 विपुलां जग्मुः. — ^d) B1. 2. 6 तथा; D1. 2. 6 तदा (for नदीम्). S पश्यतो विपुला (G4 विविधा) नदीः (G1-8 विपुलां नदीं).

29 ^a) Ś1 K संतीर्य; Ñ1 B D अतीत्य (for उत्तीर्य). K1-8 Ds. 4 गंगाशोणं; G1 भंगशोणं; Gs. 5 M2 गंगां शोणां; G6 गंगां शोणी. — ^b) Ś1 K4 V1 B4-6 Dn Ds-6 त्रयस्ते; K2. 8 तदा ते; B1. 2 D2 सर्वे वै; B8 ते तदा; B6m अच्युताः (for सर्वे ते). Dn1 D1 [S]वाञ्छुखास्. Ś1 K4 Ñ1 V1 B4-6 Dn Ds-6 तदा; G4 स्त्रियः (for त्रयः). — ^c) Ś1 कुरवोरच्छदं; K Ñ1 V1 B4. 5 Dn D1m कुशाचीरच्छदा (K8 'च्छिद्रा; V1 'ह्रदं); B1-3. 6 कुशा(B1. 2 'शा)स्वोरस्थलं; D1. 2 कुशास्थोरस्थलं; D3-6 कुशावोपस्थलं (Ds 'लीं) (for *कुरवोरच्छदं). S रम्यं जनपदं (G2 'दो; G6 'द-) स्कीतं. See Addenda. — ^d) B4. 6 क्षत्रम्; S जग्मुर् (for क्षेत्रम्). Ś1 G2 अच्युतः; K1 Ñ1 D4 अच्युतं; V1 अव्यथाः; B4 अक्षताः; B5. 6 Ds. 5 अच्युत; Cd अच्युताः (as in text).

30 ^a) K1 B1 ते सम्यग्; T1 G1. 8. 4-6 M देशं च (Gs M तं) (for ते शश्वद्). K1 योजना (for गोधना). — ^b) K4 अंबुवंतं; Ñ1 B (except B4. 5) D1. 2 पशुमंतं; S मधुमंतं (G6 M2 'रं तं) (for अम्बुमन्तं). Ds शुभप्रदं; D4 शतद्रुमं; G6 शुभं ततं. — ^c) B4 (m as in text). 8. 5. 6m Ds-6 जा(B6 गो)रूयं; S गोव्रजं (G8 'वृकं) (for गोरथं).

Ś1 K Ñ1 V1 Bs. 4 आरुह्य (for आसाद्य).

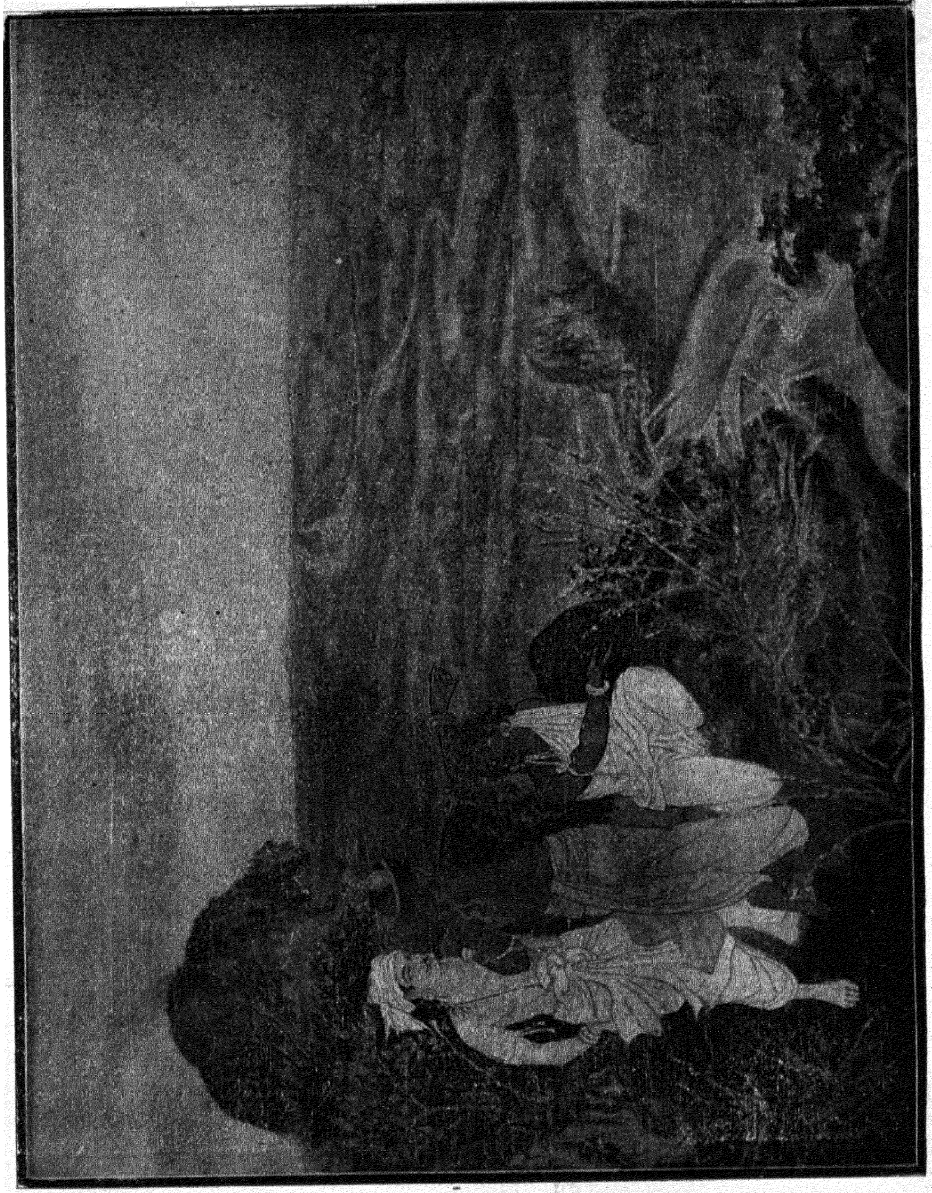
Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K Ñ1 V1 B1-8. 6 D1. 2. 4 Gs M2 जरासंधवध (K1 om. वध); B4 राजसूय and जरासंधवध. — Adhy. name: Ñ1 V1 कृत्वापांडव-मागधयात्रा; G1 जरासंधो मागधपुरदर्शनं; G5 गिरिव्रजप्रवेशः. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg. sec. m.). 2. 8 18 (as in text); Ñ1 V1 Dn1 20; Ds 19; S 21. — S'loka no.: K2. 8 Dn 30; D1. 2 32; M1 39.

19

1 Ś1 K4 श्रीवासुदेवः; K1 G4 श्रीकृष्ण उः; T1 Gs श्रीभगवान्; G6 भगवान् (for वासुदेव उः). — ^a) K महाब्राह्मो; Ñ1 V1 B D महान्भ्राति; G1. 6 M महास्वादुः. — ^b) K2 हृत्यमंशुमान् (sio); K4 इति बंधुमान्; B1 नित्य-मंशुमान्; D2 'मंशुवान्. — ^c) D1. 2 निरामयः; S अनामयः. V1 प्रवेश्माढ्यो; B5 सुवेश्माढ्यो; Dn1 D2. 5. 6 सुवेश्माढ्यो; G1. 2. 6 M1 'शैर; G4 सुवेश्माढ्यो. — ^d) D1. 2 मागधे. — After 1, Ñ1 ins.:

202* पुष्पौषधिलोपेतो धनधान्यसम्बृद्धिमान् ।

2 ^a) Ś1 विहारैर्विमलैः; K1 B1 विहारो विपुलः; Dn2 वैहारविपुलः; Ds स वै सो विपुलः; Gs वैराहो वि'. — ^b) Ś1 K1-8 वरोयं; K4 Ñ1 V1 वराहः; D1. 2 वेगहा; G1-8 वाराहो; G6 वराहो (for वराहो). Ś1 K Ñ1 V1 ऋषभस्तथा. — ^c) Ś1 तथैवर्षगिरिस्तात; Ñ1 तथैवार्थगिरिः; B1. 4. 5. 6m Dn Ds-6 तथा ऋषिगिरिः; B2. 8. 6 तथैव गिरयं; D1. 2 तथैव निरयं; T1 G2-8 तथा वर्षगिरिः (G2 'गिर'); G1. 6 M तथैवर्ष- (G6 'क; M1 'क्ष)गिरिः. — ^d) Ś1 G5 'पंचकाः (for 'पञ्चमाः).

तथैवर्विगिरिस्तात् शुभाश्वैत्यकपञ्चमाः ॥ २
एते पञ्च महाशृङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः ।
रक्षन्तीवाभिसंहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजम् ॥ ३
पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोरमैः ।
निगूढा इव लोधाणां वनैः कामिजनप्रियैः ॥ ४
शृङ्गायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः ।
औशीनर्यामजनयत्काक्षीवादीन्सुतानृपिः ॥ ५

गौतमः क्षयणादस्मादथासौ तत्र वेदमनि ।
भजते मागधं वंशं स नृपाणामनुग्रहात् ॥ ६
अङ्गवङ्गादयश्चैव राजानः सुमहाबलाः ।
गौतमक्षयमभ्येत्य रमन्ते स्म पुरार्जुन ॥ ७
वनराजीस्तु पश्येमाः प्रियालानां मनोरमाः ।
लोधाणां च शुभाः पार्थ गौतमौकःसमीपजाः ॥ ८
अर्बुदः शक्रवापी च पन्नगौ शत्रुतापनौ ।

C. 2. 806
B. 2. 21. 9
K. 2. 21. 9

3 *) Ś1 शती- (for महा). — *) G2 शीतमास्ताः
(for शीतलद्रुमाः). — *) B2 D6 क्षरन्ति (for रक्षन्ति).
K2.8 D1 T1 G2.4 M1 रक्षन्ति चाभिः (K2 *पि)संह (K2 *हृ;
M1 *ग)स्य; Dn1 रक्षन्तो वाभिसं; D3 रक्षन्ति वाभिः सं; D4
रक्षन्ति वाभि (om. संहस्य); G1.6 रक्षन्ति तात् संभृ (G2
*वृ)स्य; M2 रक्षन्ति च आहस्य (submetrical). — *) K2
संहताङ्गो; K4 संहिताङ्गा; B2 संहताश्च; B2 D2 संहतास्ते;
G1.8.8.8 M स (G2.5 सं)हिता वै; G2 संगताश्च (for
संहताङ्गा). Ś1 संहता गिरिषु व्रजं.

4 *) D6 *शाखाद्यैः. — *) K1 B (except B2) D
*हरेः (for *रमैः). — *) B2 D1.2 निगूढम्; G1 निगूढान्;
M2 निग्रन्ध-. K4 रोधाणां. — *) Dn1 बलैः (m as in
text); D1.2 वनं (for वनैः). — After 4, S ins.:

203* यत्र दीर्घतमा नाम ऋपिः परमयज्ञितः ।

[G2 तत्र (for यत्र). G4 ऋषिः (for ऋपिः).]

5 *) K2 शृङ्गाणां; B1 शृङ्गां तु. T1 G2-5 M समु (G2
तस्यो)त्पञ्चस्तु (T1 *स) शृ (M1 भ)द्रायां; G1.6 समुत्पाद्य
स्वमा (G2 *जा)यायां. — *) T1 G2-5 M1 गौतमः; G2 M2
गौतमान् (for महात्मा). K2.4 D4.5 संशित (K2 *ते)व्रतः;
Dn1 संशितं; G2 सुशुभं. G1 गौतमाद्याञ्छुभावृताः. — *)
K1 D2 T1 G2-5 M उशी* (for औशी*). G1.6 उशीर्या-
जनयामास. — *) K2 काक्षीवादीन्; K4 कापीवादीन्; B D
का (D2.5 क)क्षीवाद्यान्. B (except B2.4) D मुनिः (D4
प्रतिः) (for ऋपिः). S पुत्रान्क (G2.8 *न्का)क्षीवदा (G1.5.6
*ता)दिकात्.

6 See 1. 98, 27 ff. for the story referred to here.
— G1.6 M om. 6. — *) Ś1 गौतमो क्षयणाद्; K1 ũ1
D1.2 *मक्षयणात्; K2.4 *मः कारणात्; K2 *मः रूपणात्; V1
B Dn D2-6 *मस्य क्षयात्; T1 G2.4.5 *मः (G4 *म-
प्रणयात्; G2 *मस्याज्या (for गौतमः क्षयणाद्). N
(except Ś1) G2 तस्माद् (B2 तस्या) (for अस्माद्). — *)
K4 यथावत्; B D (except D2) यथासौ; G2 अयासीद्;
G4.5 अयासीद् (for अथासौ). D2.5 अत्र; G2.4.5 अत्र

(for तत्र). ũ1 V1 B1-3.6m D G2 सन्नति; B2 स मुनिः
(for वेदमनि). — *) B2.5 (m as in text) D1-6 Cn
मानवं; T1 माघवं (for मागधं). K2 वंशे. G2 वर्धते
मागधो वसः. — *) N (except Ś1 K2) अनुग्रहः; G2 *हाः
(for *ग्रहात्).

7 ũ1 om. 7-8. — *) K2 B2 D2 अंगा (for अङ्ग-).
S (except G2) *वंग (G2.6 *वंक)मुखा* (for *वङ्गादय*).
— *) S (except G2) भूमिपाः (for राजानः). Ś1
सुष्कास्तथा; B4 सुमहद्वलाः; G2 च महाबलाः. — *) V1
B2.6 T1 G1.8-9 M आसाद्य (for अभ्येत्य). G2 गौतम-
क्षमयस्यत्र. Cd.n explain क्षयं by गृहं. — *) V1 रमन्ते
हि; B1 रमन्ति स्म; G2 रमन्तेत्र; G2 रमन्तेषु. Ś1 S सहा (G2
ततो; M2 सदा)र्जुनः; V1 मुदार्जुन.

8 ũ1 om. 8 (cf. v.l. 7). — *) K2 G2.5.6 M1
वनराजिः. Ś1 K4 तु पश्यामः; K1-8 च पश्येमाः; S प्रियाला-
(or *ला)नां (G2 च पश्याम). — *) V1 B D पिप्पलानां;
S (except G2) सालानां च (for प्रियालानां). G2 M2
*रमा (for *रमाः). — *) D1.2 लोधाणि. D2 शुभाः; D4
शुभां; G2-5 शुभा (for शुभाः). G1.6 महापाकं (G2 *र्थ).
— After 8*, T1 G2-5 ins.:

204* राजप्राजीवलोचन ।

पुंनागानां नगानां च.

— *) Ś1 D2.5 G1.6 गौतमोकः; K2.4 G2 *मोकः. K1
V1 समीपगाः; S (except G2) समीपतः.

9 *) Ś1 मर्बुदः; G1.2 अर्बुदः (G2 *दाः) (for अर्बुदः).
Ś1 शत्रुवापी; K2 D4 शत्रुतापी (K2 *पि); K2 Dn1m D2
शक्रतापी; K4 शत्रुताही; D1 शक्रवापि; T1 शुकवापी; G2
शक्रवासी; G2 चक्रवापी; G2 चशवापी (for शक्रवापी).
— *) K1 ũ1 G2 शक्रवाहनौ; K4 शत्रुतापिनौ. — *) D1
स्वस्तिकः इयालयश्च; G1 *कार्यलयश्च; G2 *कस्तबकश्च; G2.4
M1 (inf. lin. as in text) *कश्चालयश्च. Ś1 तत्र; B2 चाथ;
G1.6 चायं (for चात्र). — K1 om. 9^a-10^a. — *) D1
माणिनागस्य; D2 मणिनामस्य (m *नागस्य as in text). D1

अरिं विव्रूत तद्विप्राः सतां समय एष हि ॥ २
अथ धर्मोपघाताद्धि मनः समुपपद्यते ।
योऽनागसि प्रसृजति क्षत्रियोऽपि न संशयः ॥ ३
अतोऽन्यथाचरल्लोके धर्मज्ञः सन्महाव्रतः ।
वृजिनां गतिमाप्नोति श्रेयसोऽप्युपहन्ति च ॥ ४

त्रैलोक्ये क्षत्रधर्माद्धि श्रेयांसं साधुचारिणाम् ।
अनागसं प्रजानानाः प्रमादादिव जल्पथ ॥ ५
वासुदेव उवाच ।
कुलकार्यं महाराज कथिदेकः कुलोद्बहः ।
वहते तन्नियोगाद् वै वयमभ्युत्थितास्त्रयः ॥ ६

C. 2 860
B 2. 22. 7
K. 2 22. 7

(for भवतां). K₄ वैकृतं प्रति (by transp.).
2 ^a) B₁ विकृते. Cd cites वैकृतं. K₂ Ñ₁ V₁ B (except B₂) Dn₂ D₁₋₆ G₁₋₄ वा; Cv च (as in text). — ^b) T₁ G_{4.5} मन्यध्वे (for 'ध्वे'). Ś₁ मामनागतं (sup. lin. as in text); S मां (G₁ M मा; G₂ वा) कृतागसं. — ^c) B₁ अद्य; V₁ B₂ (m as in text). D_{1.2} सखं (D_{1.2} m as in text) (for अरिं). K_{1.2} Ñ₁ B_{4.5} Dn D_{1.2.5} वै (for वि). Cn cites ब्रूत; Cd as in text. K₁ भुवतो विप्राः (for ब्रूत तद्विप्राः). K₄ विप्राः स्मो (for तद्विप्राः). K_{2.3} मां; Ñ₁ V₁ B_{1.4} Dn D_{1.2-5} हे; B_{2.3.5.6} D₂ वै; Cn(?) तद् (as in text). S अरिवब्रूत यद् (M मा) विप्राः. — ^d) Ś₁ स्यान्मे; K₄ [S]सतां (for सतां). Ś₁ संशय; G₁ असम (for समय). K_{2.3} Ñ₁ V₁ B_{1.6} D₂ S (except G_{2.3} M₂) एव (for एष). G₂ किं (for हि). Cv cites 2^d entirely as in text.

3 ^a) Ś₁ K₄ B₂ D_{4.6} T₁ G₄₋₆ M Cv अर्थः; K₂ अथा; G₁ अर्थः; G₂ कथं (for अथ). D₂ धर्मोपघाताद्धि. — G_{1.6} om. (hapl.) 3^b-5^{a1} — ^b) Ś₁ K₄ मनः संपरि- (K₄ समनु)तप्यते; V₁ G₂ (before corr.) मनः समुपपद्यते; B₂ (m as in text) D_{1.2} अनर्थ उप(B₂ 'धैमुप)पद्यते; B₂ अनर्थः समुपद्यते; Cv as in text. — ^c) K₂ नायोगसि; D₂ येनागसि; T₁ एनागसि; G₂ योगसिद्धिं; Cv as in text. Ś₁ जने विप्रः; K₂ प्रसृजसि; B_{1.2.4.6} T₁ Cn प्रसृजति; D₆ प्रमृजति; G_{4.5} प्रतिसृजेत्; Cd.v as in text. — ^d) B_{1.2.5.6} D (except D₆) G₂ हि; M [S]सौ (for सपि). M₂ धार्मिकः (for संशयः). T₁ वीर्यक्रद्धितः; G₂ स चिन- द्यति; G_{4.5} वीर्यमुत्थितः (for सपि न संशयः). — After 3, G₂ ins.:

234* क्षत्रिया एव लोकेऽस्मिन्वदितं मम सर्वशः ।

4 G_{1.6} om. 4 (cf. v.l. 3). — ^a) V₁ ततो (for अतो). K_{1.3} D₄ 'चरं लोके. Cv cites आचरन् (as in text). — ^b) V₁ धर्मतश्च; T₁ धर्मज्ञः स (for धर्मज्ञः सन्). Ś₁ सु; K_{1.2} B₆ D_{1.2} G₂₋₅ M₂ स (for सन्). Cv seemingly reads सन् as in text ["सत्पुरुषः"]. K₂ महाव्रतं; V₁ B D T₁ G (G_{1.6} om.) M₁ महारथः (B₆ G₂था); M₂ महाबलः; Cv (with Ś₁ K Ñ₁)

as in text. — ^a) D₆ वृजिनं सोपि संप्राप्य. — ^d) Ś₁ K₂ D_{4.6} श्रेयांस्यभ्यु(Ś₁ 'भ्यु; D₄ 'प्यु)पहंति च; Ñ₁ V₁ B_{2.6} D₁₋₂ T₁ G_{2.5} M श्रेयसो व्य(V₁ D₂ G₂ M 'भ्यु; T₁ 'तु; G₂ ह्यु)पहंति च (M₂ यः); G₂ 'प्युपहन्यते.

5 G_{1.6} om. 5^a (cf. v.l. 3). — ^a) K₂ D₁ त्रैलोक्य. Ś₁ क्षत्रधर्माक्ष; Ñ₁ क्षात्रधर्माद्धि; V₁ B_{1.2.4.5} Dn D₂₋₆ क्षत्रधर्मो हि; Cd as in text. Cv probably intends text: क्षत्रधर्मा नि[read 'क्षि?']मिस्तात्. G₂ क्षात्रधर्मे वर्तमानः. — G₂ om. 5^b-7^a. — ^b) K₁ B₁ श्रेयसां; Ñ₁ V₁ B_{2.4.5} Dn D₂₋₅ श्रेयान्वे; Cv as in text (gloss supplies मां). Ś₁ K D₆ धर्मचारिणां (K_{2.4} D₆ 'णं); B₆ साधु चारिहन्; D₂ 'चारिणः; T₁ G₄₋₆ M 'चा(G₆ M₂ 'का)रिणं; G₁ 'नाकरं. — After 5^a, V₁ B D G₂ ins.:

235* नान्यं धर्मं प्रशंसन्ति ये च धर्मविदो जनाः ।
तस्य भेद्य स्थितस्येह स्वधर्मो नियतात्मनः ।

[(L. 1) G₂ क्षत्र- (for ये च). — (L. 2) B₂ मे सुस्थि"; B₂ सत्ये स्थि" (for मेऽव स्थि"). D₂ G₂ स्वधर्मनियता.]
— ^a) K₁ V₁ B D₂ अनागसि; Dn₁ D_{1.2-6} 'सः; Cv as in text. K₁ V₁ B_{1.2} प्र(K₁ प्रा)युजानाः (V₁ 'नः); Ñ₁ B_{2.5.6} Dn D_{1.2-5} प्रजानां च; D₆ 'नाश्च; T₁ G₂₋₅ M Cv 'नंतः; G₁ 'नाथं; G₂ 'नां हि; Cd as in text (with Ś₁ K B₄). ⚡Cd: प्रजानाना इति मौलिकः पाठः । प्रजानन्यामिति (910) पाठे तु प्रजानन्निति मां ब्रूयेति शेषः । ⚡ — ^d) K₄ प्रमदादिव. B₁ मन्यथ (for जल्पथ). Cd cites प्रमादाद् and जल्पथ (as in text).

6 G₂ om. 6 (cf. v.l. 5). D_{1.2} om. the ref. K₁ Ñ₁ V₁ B Dn D₂₋₅ G₄ कृष्ण (B_{2.5} Dn₁ with prefixed श्री) उ" (G₄ om. उ"); K₄ श्रीवासुदेव उ"; T₁ G_{2.5} श्रीभगवान्. — ^a) Ś₁ कुले कार्ये (for कुलकार्यं). B_{4.5} Dn D₂₋₅ महाबाहो; T₁ G_{1.2} 'राजः (for 'राज). — ^b) K₁ 'देप (for 'देक). B₂ कुरुद्बहः; D₆ कुलोद्बहं. — ^c) V₁ B₂ बिभर्ति (for वहते). G₄ तान् (for तन्). K₁ V₁ D₂ 'गाश्च; B₂ 'गार्थः; B₆ D_{1.2} 'गाद्धि (for 'गाद्दि). Ś₁ अहते स्वयि नियोगाद्; K₂ च हतोतस्तन्नियोगाद्; K_{2.4} Ñ₁

C 2 861
B. 2 22 8
K. 2 22. 8

त्वया चोपहृता राजन्क्षत्रिया लोकवासिनः ।
तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं त्वनागसम् ॥ ७
राजा राज्ञः कथं साधूर्निहस्यान्नृपतिसत्तम ।
तद्राज्ञः संनिगृह्य त्वं रुद्रायोपजिहीर्षसि ॥ ८
अस्मांस्तदेनो गच्छेत त्वया बार्हद्रथे कृतम् ।
वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धर्मचारिणः ॥ ९
मनुष्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन ।
स कथं मानुषैर्देवं यष्टुमिच्छसि शंकरम् ॥ १०

B1. 2. 4. 5 Dn D4-8 वहते नस्त (Ks यस्त्व-; Ñ1 B1. 2. 4 Dn यस्त)न्नियोगाद्. — ^a) Ks 'मप्युच्छ्रितासः; Ñ1 V1 B1-5 Dn D8-5 G8 'मभ्युद्यतासः; B8 D1. 2 'मभ्युद्रतासः (for 'मभ्युत्थितासः). Ś1 Ñ1 B1 D1. 2 ततः; V1 B2-8 Dn D8. 5 त्वयि; D4 युधि (for त्रयः).

7 G2 om. 7^a (cf. v.l. 5). — ^a) Ks वयं; Ñ1 V1 सर्वे (for त्वया). Ñ1 V1 G1. 6 चापहृता; B8 चापहृता; D8 चोपहृता. Cd cites उपकृताः. — ^b) G1. 6 'विश्रुताः (for 'वासिनः). — ^c) K4 तदाग्रे (for 'गः). Ks 'मासाद्य (for 'मुत्पाद्य). — ^d) Ś1 K4 Dn D1m. 6 M1 किमनागसं; K1-8 Ñ1 V1 B D1-8. 5 किं न (K1. 2 Ñ1 V1 B1. 4. 6 तु) मागध (Ks 'धः); G8 किं कथंचन (for किं त्वनागसम्).

8 G6 om. 8^a-10^b. — ^a) D8 राजन्; G4 राज्ञा (for राजा). — ^b) Ś1 K8 B1. 6 D1. 2 G2 'सत्तमः; K4 'सत्तमान्. T1 G1. 4. 5 वि (G1 अ)हिस्यान्नृपसत्तम (T1 'मः); G8 damaged. — ^c) T1 G2 M तद्राज्ञः. — ^d) T1 G8-5 'जिहीर्षसे.

9 G6 om. 9 (cf. v.l. 8); G1 om. 9^{ab}. — ^a) G2 अस्मात्; G8 अस्मात्; Cv as in text. Ks तु (for तद्). Ś1 गच्छेत्; Ñ1 Dn(1) D4 'द्धि; V1 B2. 8 D1. 2 'द्धे (for 'त). K4 अस्मांस्तदागो गच्छेद्यत्; B1. 4. 5 D8. 5 अस्मांस्त (B1 तस्मात्)देनोपगच्छेत्; B8 अस्मांस्तथान्ये गच्छेद्युः. Cd cites अस्मान्, तदेनः and गच्छेत्. Cn oites एनोपगच्छेत् (: संधिरार्पः). — ^b) Ś1 Ñ1 V1 B D (except D8) कृतं बार्हद्रथ त्वया. Cv cites बार्हद्रथे. — ^c) K1 च शक्ता; K2 हि शक्त्या; K8 शक्ता हि; D8 तु शक्ता; G2 शक्ताः स्म (for हि शक्ता). K1 धर्मज्ञ (for 'स्य). — ^d) Ñ1 धर्मकारिणः; S (G6 om.) दंडधारिणः. — After 9, T1 G2-5 M1 ins.:

236* तस्मादघोपगच्छामस्त्व बार्हद्रथेऽन्तिकम् ।

[G2. 4 M1 'दधैव (for 'दघोप-). G8 तं वै (for त्व).]

सवर्णो हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यति ।
कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासंध वृथामतिः ॥ ११
ते त्वां ज्ञातिक्षयकरं वयमार्तानुसारिणः ।
ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनियन्तुमिहागताः ॥ १२
नास्ति लोके पुमानन्यः क्षत्रियेष्विति चैव यत् ।
मन्यसे स च ते राजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः ॥ १३
को हि जानन्नभिजनमात्मनः क्षत्रियो नृप ।
नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमन्ययम् ॥ १४

10 G6 om. 10^{ab} (cf. v.l. 8). — ^a) K4 मानुषाणां. Ś1 M2 समारंभो; Cd. v as in text (but Cd v.l. as in Ś1 M2). Cv gloss हिसा. — ^b) T1 G (G8 damaged; G6 om.) M1 हि (for च). Ks G1 M2 कथं (for कदा*). — ^c) G6 सु- (for स). Ks मानुषे लोके (for मानुषैर्देवं).

11 ^a) D8 om. हि. G1 सुवर्णोपि विवर्णानां; G2 M1 सवर्णोपि हि (M1 स-) वर्णानां; G4 सवर्णो हि सुवर्णानां; Cv सवर्णोपि विवर्णानां. — ^b) D1. 2 'यज्ञं (for 'संज्ञां). Ś1 Ñ1 V1 B (except B8) Dn Ds 'द्यसि (for 'व्यति). S कथं कुर्याद्विहिसनं. Cv paraphrases: हिसनं न कुर्याद् etc. — ^c) B4 कोर्ये (for कोऽन्य). K2. 8 D4 एव (for एवं). S यो न (G1-8 येन) स्यात्त्वमिवानार्यो (G8 'साधो). — ^d) B8 यथामतिः; D8 वृथामते. — After 11, V1 B D ins.:

237* यस्यां यस्यामवस्थायां यद्यत्कर्म करोति यः ।

तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं समवामुयात् ।

[cf. Manu 12. 81. D1. 2 om. (hapl.) the post. half of line 1 and the prior half of line 2.]

12 ^a) Ś1 ये त्वा; D8 मत्वा; G1. 2 M Cv ते त्वा. — ^b) Ñ1 वयमत्रातुः; S वयं मार्तानुसारिणः (T1 'जं); Cd as in text. — ^c) Ś1 'वृद्धिः; D8. 5 'वृत्ति' (for 'वृद्धि'). S ज्ञातिक्षयनिवृत्त्यर्थं. — ^d) B D (except D8) 'हंतुम् (for 'यन्तुम्). S परीप्तसामो विशेषतः.

13 ^b) K1 'यो वेति (for 'येत्विति). K2 वै च (for चैव). K1 B8 तत्; V1 हि (for यत्). S (G8 damaged) क्षत्रियोऽस्मान्तीय च. Cv cites अस्मान्तीय. — ^c) K1 (sup. lin.). 8 G6 मन्यते (for 'से). — ^d) Dn1 (by corr.) महान्बुद्धिपरिषयः.

14 ^a) K4 यो हि जानात्यभिः; Cd as in text. — ^b) K1 G1 M2 आत्मानः; B1. 5 Dn D8-8 आत्मवान्; D8 T1 आत्मानं (for आत्मनः). K B1. 2 नृपः; G1 [S]त्रवः; M1 भुवि (for नृप). — ^c) K4 स विसत्; D4 नाविक्षेत्;

स्वर्गं होव समास्थाय रणयज्ञेषु दीक्षिताः ।
यजन्ते क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मगधाधिप ॥ १५
स्वर्गयोर्निर्जयो राजन्स्वर्गयोर्निर्महद्यशः ।
स्वर्गयोनिस्तपो युद्धे मार्गः सोऽप्यभिचारवान् ॥ १६
एष ह्यैन्द्रो वैजयन्तो गुणो नित्यं समाहितः ।
येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः ॥ १७
स्वर्गमास्थाय कस्य स्याद्विग्रहित्वं यथा तव ।

मागधैर्विपुलैः सैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितैः ॥ १८
मावमंस्थाः परात्राजन्नास्ति वीर्यं नरे नरे ।
समं तेजस्त्वया चैव केवलं मनुजेश्वर ॥ १९
यावदेव न संबुद्धं तावदेव भवेत्तव ।
विषह्यमेतदस्माकमतो राजन्ब्रवीमि ते ॥ २०
जहि त्वं सदशेष्वेव मानं दर्पं च मागध ।
मा गमः समुतामात्यः सबलश्च यमक्षयम् ॥ २१

C. 2. 878
R. 2. 22. 23
K. 2. 22. 23

G_{1.2} न विशेत्; M₁ न गच्छेत् (for नाविशेत्). Ś₁ दुर्गम् (for स्वर्गम्).

15 ^a) Ś₁ D₆ T₁ G₂ स्वर्गमेव; K_{2.8} स्वर्गं होव; V₁ B (except B₅) D_{1.2} स्वर्गे मनः; M₁ स्वर्गयोनि (for स्वर्गं होव). T G₂₋₆ M₁ समुद्दिश्य; Cd समास्थाय (as in text). G₁ स्वर्गहेत्वसमुद्दिश्य; M₂ स्वर्गे हि वासमुद्दिश्य. — ^b) B_{1.8} दीक्षिताः. — ^c) Ś₁ B₅ G₂ यजन्ति; K_{2.4} G₈ M₁ Cv जयन्ते; Ń₁ V₁ B₄ Dn D₈₋₆ जयन्ति (D₆ °ती) (for यजन्ते). K₂ G₁ क्षत्रियो. K₈ M₂ लोके; D₄ T₁ G₁ लोकासु; G₄ लोकात् (for लोकात्). — ^d) Ń₁ V₁ B_{2.8} D_{1.2} T₁ G Cv तान् (for तद्). K₁ क्षत्रियर्षभ; K_{2.8} B₆ मनुजाधिप; Ń₁ V₁ B₁₋₅ D (except D₆) मनुजर्षभ; T₁ G मगधेश्वर. M तानस्मान्विद्धि मागध.

16 ^a) K₁ महान्ब्रह्म; Ń₁ V₁ B D (except D₆) महान्ब्रह्म; T₁ भयो राजन्; G₂ जयो राजा; G₈ damaged; Cv तपो युद्धे. Cd cites जयः (as in text). — ^b) K₂ D₄ स्वर्गयोनि; G₁ स्वर्गयोगं (for °योनिर्). K₂ महेश्वरः (for महद्यशः). — ^c) D₆ लयो (for तपो). Ś₁ युद्धः; K₈ लोके; D₆ बुद्धिर्; T₁ युद्धो (for युद्धे). — ^d) Ś₁ damaged; V₁ B_{5.6} D (except D₆) सृष्ट्युः (for मार्गः). B₁ सत्यश्चैव विचारितः; B_{2.4} सृष्ट्युश्चैव विचारितः (B₈ °तं); T₁ G_{4.5} मार्गस्त्वव्यभिः; G_{1.2} मार्गः सोप्यभिः; G₈ मार्गस्याव्यभिः.

17 ^a) S Cv वैजयिको; Cd as in text. — ^b) Ń₁ V₁ B D G_{2.4} गुणैर् (G₄ °णं) (for गुणो). K₈ M₂ नित्यः (for नित्यं). — ^c) Ś₁ K₁ परित्यज्य (for पराजित्य). — After 17, G₈ ins.:

238* येन सर्वान्पराजित्य विजयस्त्वभिपादितः ।

18 ^a) Ń₁ V₁ B_{1.2.6} Dn D_{1.2.4} स्वर्गमार्गाय; B_{2.4} °मार्गो हि; D_{2.5} °मार्गाच्च; Cd °मास्थाय as in text (with Ś₁ K B₅ D₆). Cn paraphrases स्वर्गमार्गहेतोः. T₁ स कस्माद्ब्रह्ममास्थाय; G_{1.6} तस्य स्याद्ब्रह्ममास्थाय; G₂₋₅ M

Cv कस्य (G₅ स कः; Cv अस्य in pratika citation, but यस्य in gloss) स्यात्स्वर्गं (G₈ °स्वर्गं; G_{4.5} °ब्रह्म). मास्थाय. — ^b) K₁₋₈ विग्रहन्वं; V₁ B₁₋₅ Dn D₁₋₅ विग्रहो (D₄ °हे) वै; T₁ G_{5.6} विग्रहीतुं; G₁ विग्रहीतुं; G₂ निग्रहीतुं; G₈ damaged; G₄ विग्रहीतं; M विग्रहस्तु (M₁ inf. lin. °हीतुं as in G₁); Cv निग्रहीतुं; Cd as in text. Cn cites विग्रहो. G₄ कथं बलं; Cv यथा तव (as in text). — ^c) Ś₁ K_{1.2.4} D₆ बहुलैः; K₈ B_{2.4} बहुभिः (for विपुलैः). — ^d) S बाहुल्याद् (G₄ बाहुल्यात्वं) (for बाहुल्यः). B₅ Dn D_{2.4} T₁ G_{1.2.5.6} बलदर्पितः; G₄ बहुदर्पितः; M₂ अतिदर्पितैः.

19 ^a) G₁ नाव° (for माव°). B₄ D₆ (before corr.) मावसंस्थाः. — ^b) Ś₁ K₁ B_{5.6} Dn₁ D₈₋₆ अस्ति (for नास्ति). Cd cites नास्ति (as in text). K_{1.4} नरेश्वरे; B_{2.6} D_{1.2} जने जने; T₁ G नरेश्वर (for नरे नरे). — ^c) G_{1.5.6} तथा (for त्वया). Ś₁ देवः; S लोके (for चैव). Cd cites text. — ^d) V₁ B_{1.4-6} Dn₁ D₈₋₅ विशिष्टं; Dn₂ वरिष्ठं (for केवलं). Ś₁ V₁ B_{2.5} Dn D₈₋₅ वा (Ś₁ चै) नरेश्वर (for मनुजे°). S बलं च (G₄ तु) मनुजर्षभ (G₁ °भः).

20 ^a) B₅ तावदेव; T₁ G_{1.4-6} M₁ यावदेतन्; M₂ °देवं; Cd as in text. D₆ संयुद्धं; G_{1.5.6} संविद्धि; G₂ संबंधसु; G₄ संबद्धं (for संबुद्धं). Ń₁ V₁ B_{1.2.4.6} Dn₁ D₁₋₅ यावदेतदसंबु (D₁ °बुद्धं); G₈ यावदेतौ समयुद्धन्. — ^b) D_{1.2} तावदेवं; S तावदर्पो. — ^c) B_{2.6} D₃₋₅ विसह्यम्; M₂ विषस्यम्; Cd.v as in text. Cd gloss on एतत् : तव वीर्यं. K₄ विषहेदेतमस्माकम्; D₆ अविषह्यं तदस्माकम्. — ^d) K₁ ततो; K_{2.8} हृतो (for अतो). B₆ ब्रवीहि मे (for ब्रवीमि ते).

21 ^a) K₂ न हि; M₂ जनिस् (for जहि). K₄ D₄ सदशेष्वेव; D₆ जनिं मानं. — ^b) D_{1.2} मानदर्पं; D₆ दर्पं मोहं; T₁ G_{2.5.6} दर्पं मानं (by transp.); G_{1.4} M₁ दर्पमानं; G₈ damaged. — ^d) D₂ G₂ M₂ मागधः

C. 2. 877
B. 2. 22. 24
K. 2. 22. 24

दम्भोद्भवः कार्तवीर्य उत्तरश्च बृहद्रथः ।
श्रेयसो ह्यवमन्येह विनेशुः सबला नृपाः ॥ २२
मुमुक्षुमाणास्त्वत्तश्च न वयं ब्राह्मणब्रुवाः ।
शौरिरस्मि हृषीकेशो नृवीरौ पाण्डवाविमौ ॥ २३
त्वामाह्वयामहे राजन्स्थिरो युध्यस्व मागध ।
मुश्च वा नृपतीन्सर्वान्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥ २४
जरासंध उवाच ।
नाजितान्वै नरपतीनहमादमि कांश्चन ।
जितः कः पर्यवस्थाता कोऽत्र यो न मया जितः ॥ २५

(G₂ °घ) (for मा गमः). K_{1.2} सबलामात्यः; D₄ त्वं सुता^१; G₂ स्वसुता^२; M₁ सहिता^३ (for ससुता^४). K_{1.2} ससुतश्च; G_{1.6} सुहृद्भिस्तु (for सबलश्च). K₈ मा गमस्ते च सबलामा-
त्यास्त्व यमक्षयं; D₆ ससुतामात्यसबलो मा याहि त्वं यमक्षयं.
G₈ damaged.

22 °) T₁ G₁₋₅ M₁ इभो (G₂ डिभो)द्भवः; G₆ सिभो-
द्भवत् (sic). K₈ कार्यवीर्यः. — °) B_{2.8.6} D_{1.2} मरुत्तश्च;
T₁ G₁ उत्तरं च; G₄ हुत्तरश्च. Ś₁ जयद्रथः; T₁ बृहद्रथ.
— °) Ś₁ श्रेयसोऽप्यवमन्येह; K₂ 'सो ह्यवमं'; K₄ श्रेष्ठान-
प्यवमं; D₆ श्रेयसोऽथावमं; S (G₈ damaged) 'सो
ह्यवमत्येह (G_{1.6} 'स्येव; G₂ 'त्येव). Cv citos श्रेयसः
(as in text). — °) K₄ G_{4.5} सकला; G₁ सबलान्;
G₂ सबलं (for सबला). Ś₁ Ñ₁ G₆ नृपः; K₂ नृपः
(for नृपाः).

23 °) Ñ₁ B₈ D_n D₁₋₅ C_n युयुक्ष^१ (D_{2m} C_{np}
as in text); V₁ B_{1-4.6} D₆ युयुत्स^२; G_{1.4-5} बुभुक्ष^३;
C_d मुमुक्ष^४ (as in text). B_{1.4.5} D_n D₈₋₅ 'त्तो हि
(for 'त्तश्च). — °) K₁ ब्राह्मणव्रताः; K₈ ब्राह्मणसत्तमाः
(hypermetric); K₄ ब्राह्मणा ध्रुवाः; V₁ B D (implied
in C_n) ब्राह्मणा ध्रुवं (D₆ नृपः; C_d.np ब्राह्मणब्रुवाः (as in
text). — °) K_{1.4} सौरि^१ (for शौरि^२). — °) D₄
नृवरौ (for नृवीरौ). K₄ 'रौ पांडवा वयं; S हमौ
भीमधनंजयौ. — After 23, B₈ D_n D₈₋₅ ins.:

239* अनयोर्मानुलेयं च कृष्णं मां विद्धि ते रिपुम् ।

[D₄ जानीहि; D₆ वै विद्धि (for मां विद्धि).]

24 °) Ś₁ स्थितौ; B₈ स्थित्वा (for स्थिरो). Ś₁ K₁
मागधः; D₄ भारत; G₄ भारतं (for मागध). — °) B₈
D_{1.2} मुंचेवान्; T₁ G_{1.4-5} मुंचेवान् (for मुञ्च वा). — °) K₁ मा वा गास्त्वं; K_{2.8} मा गास्त्वं वै; Ñ₁ V₁ B_{1.8-5}
D_n D₈₋₅ गच्छ वा त्वं; B₂ D_{1.2} मा च (D₂ मात्र) गास्त्वं
(for मा गमस्त्वं). G₈ damaged. — After 24, S ins.

क्षत्रियस्यैतदेवार्धुर्धर्म्यं कृष्णोपजीवनम् ।
विक्रम्य वशमानीय कामतो यत्समाचरेत् ॥ २६
देवतार्थमुपाकृत्य राज्ञः कृष्ण कथं भयात् ।
अहमद्य विमुञ्चेयं क्षात्रं व्रतमनुस्मरन् ॥ २७
सैन्यं सैन्येन व्यूढेन एक एकेन वा पुनः ।
द्राभ्यां त्रिभिर्वा योत्स्येऽहं युगपत्पृथगेव वा ॥ २८
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा जरासंधः सहदेवाभिपेचनम् ।
आज्ञापयत्तदा राजा युयुत्सुर्भीमकर्मभिः ॥ २९

(Cv g!os9es) a passage given in App. I (No. 5).

25 B₈ om. 25. — °) B_{1.2.6} D₈₋₅ नाजित्वा;
D_{1.2} नाजितो; S Cv नाजितं (for नाजितान्). D₈
वैरिन्पतीन्; S वै नरपतिम्. — °) Ś₁ 'माहन्मि; K₃
'मादास्मि; Cv as in text. B₄ D_{1.2} G₂ किंचन;
M₁ किंचन (for कांश्चन). B₁ न ददामि कथंचन; T₁ G_{1.4-5}
अहं पश्यामि किंचन; G₃ अहं वेद्मि कथंचन. — °) K₁
यतः कः; K₄ जितः स; Ñ₁ V₁ B (B₈ om.) D (except
D₆) अजितः (D_{6m} अतः कः) (for जितः कः). Cv citos
जितः (as in text). T₁ G_{1.5.6} प्रत्यव^१; C_d पर्यव^२
(as in text). — °) Ś₁ K_{1.2} जितो मया (by transp.);
D₂ पराजितः. K₃ को नृपो न जितो मया; K₄ कोत्र न
विजितो मया; D₆ कोत्र यो नाजितो मया; S को मया न
पराजितः.

26 °) D_{n1} कर्म; D_{n2} D₆ G_{4.6} धर्मं; D₈ धैर्यं;
C_d धर्म्यं (as in text). K_{1.4} G_{4.4} कृष्णोपजीविनं;
Ñ₁ क्षत्रोपजीविनं; G_{1.2.6} कृष्णोपजीविनः; Cv as in text.
— °) Ñ₁ V₁ B₈ च समा^१ (for वशमा^२). — °) K₁ यः
(for यत्).

27 °) K₂₋₄ B D (except D_{1.2}) G_{4.5} 'हस्य;
C_d 'कृत्य (as in text). G₈ damaged. — °) T₁
कृष्णः. G₂ धनं (for कथं). K₈ भवान्; D₈ भवेत्
(for भयात्). — °) Ñ₁ V₁ B D_n D₈₋₅ G₆ M₂
विमुच्येयं (for 'ञ्चेयं). — °) D₂ क्षात्रं वृत्तं; D₈
क्षात्रव्रतं; D₄ क्षत्रं व्रतं; T₁ G क्ष(G₂ क्षा)त्रधर्मं; M
क्षात्रं धर्मं.

28 °) K₁₋₃ B₈ सैन्येन सैन्यं (by transp.). K_{1.3}
D₄ व्यूढेन; B₂ व्याहन् (sic) (for व्यूढेन). Ś₁ सैन्यांकः
सह सैन्येन; K₄ व्यूढेन सैन्येन सैन्यं; B_{8.4} सैन्यं व्यूढेन
सैन्येन; D₈ सैन्येन सह व्यूढेन; D₆ सैन्येन सैन्यव्यूढेन.
K₈ एकमेकेन; B₈ एकमेकोपि (for एक एकेन). B₁

स तु सेनापती राजा सस्मार भरतर्षभ ।
 कौशिकं चित्रसेनं च तस्मिन्पुद्ग उपस्थिते ॥ ३०
 ययोस्ते नामनी लोके हंसेति डिभकेति च ।
 पूर्वं संकथिते पुम्भिर्नृलोके लोकसत्कृते ॥ ३१
 तं तु राजन्विभुः शौरौ राजानं बलिनां वरम् ।

स्मृत्वा पुरुषशार्दूल शार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३२
 सत्यसंधो जरासंधं भुवि भीमपराक्रमम् ।
 भागमन्यस्य निर्दिष्टं वध्यं भूमिभृदच्युतः ॥ ३३
 नात्मनात्मवतां मुख्य इयेषु मधुसूदनः ।
 ब्रह्मणोऽऽज्ञां पुरस्कृत्य हन्तुं हलधरानुजः ॥ ३४

L 2 869
B 2. 22. 36
K 2. 22. 46

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

(corrupt) सैन्येन सैन्यं व्यूहमेकेन वा पुनः. — °) K₁ बहुभिर् (for त्रिभिर्वा). — °) D₆ च (for वा).

29 G_{1.6} om. the ref. — °) K₄ D_{1.2} राजन् (for राजा). B₆ आज्ञापयामास तदा; D₆ आज्ञापयच्च विप्रान्वै. — K₈ om. (hapl.) 29^a-30^a. — °) D_{1.2} T₁ G_{2.4.5} °भीमविक्रमः (G₂ °भै:); D₆ मंत्रिवृद्धान्पुरोहितान्; G_{1.6} °रथ कर्मेभिः.

30 K₈ om. 30^a (cf. v.l. 29). — °) Ś₁ K₄ स तौ; D₆ ततः; C_v तौ तु (for स तु). Ñ₁ V₁ D (except D_{8.4}) G₆ M₂ सेनापतिं; C_v as in text. G₈ damaged. Ñ₁ G_{2.4} राजन् (for राजा). — °) K₈ सस्मरे (for सस्मार). Ś₁ K₄ D₆ पुरुषर्षभः (K₄ °भ); B₃ मनुजं (for भरतं). — °) K₄ D₂ (before corr.) युद्धमुपं.

31 °) Ś₁ B₂ D₂ तयोस्ते; D₆ ययोस्तन्; T₁ G₈₋₅ ययोस्तु (for ययोस्ते). Ñ₁ V₁ B D (except D₆) राजन् (for लोके). G_{1.2.6} M तौ (M₂ यौ) तु सेनापती लभे (G₂ काले; M₁ लोके). — G₁ om. 31^b; G₆ om. 31^b. — °) Ś₁ D₆ K₂ डि(Ś₁ डिं)फकेति (D₆ sup. lin. as in text); K₈ डिफिके; Ñ₁ V₁ B D_n D_{1.4} M₂ डिभके; D₈ T₁ डिभिके; G₂ डिबके; G₄ डिबके; C_v डिभगे. — °) K₁ पूर्वसंकथिते; K₈ B (except B_{3.5}) D_{n2} पूर्व संकथितं; D₆ पूर्व संकथ्यते; T₁ G₁₋₅ M₁ (inf. lin.).₂ पूर्व स्तः (G_{1.2} तौ) कथितौ (T₁ तं); M₁ पूर्व नः कथितौ. C_v cites पूर्व, काले (f for पुम्भिर्), and कथितौ. G₁ पूर्वौ; G₄ पुङ्गिर् (for पुम्भिर्). — °) K₁ °संस्कृते (sio); K₄ °सकृतः; T₁ G₁₋₅ M₁ °सकृतौ. G₆ लोके त्रैलोक्यसकृतौ. — After 31, D₈₋₅ ins.:

240* निशश्वास जरासंधो दिष्टं संचिन्तयत्सदा ।

[D₈ दिष्टमेवानुचिन्तयन्.]

32 Before 32, G_{1.6} ins. वैशं. — °) K₂ ते तु; K₄ ते स; B₂ ते च; D₄ तत्तु (for तं तु). K_{1.4} शौरौ. — °) K₂ बलिनं. — °) C_v कृत्वा; C_d स्मृत्वा (as in text). Ś₁ K_{1.2} B D₆ G₂ °शार्दूलः; D_{1.2} G₅ M₂ C_v °शार्दूलः; G₁ °ला. — °) K₄ T₁ G_{1.2.6} M °विक्रमः;

B₂ °विक्रम. G₃ damaged.

33 D₁ om. (hapl.) 33^{ab}. — °) K_{2.8} जरासंधो (for °संध). — °) V₁ B_{2.6} D_{1.2} भीमस्य (for अन्यस्य). — °) K₁₋₈ B₁ वध्यं सू (K_{2.8} भू)रिभिरच्युत (B₁ °रच्युतं); K₄ वध्यं (sio) इति विचिंत्य तु; Ñ₁ V₁ B₂₋₆ D (except D₆) G₈ अवध्यं मधु(D_{1.2} भूरिः; D₄ यदुः; G₃ रिपु)भिर्मृधे; T₁ G_{1.5.6} वध्यं मत्वा तदाच्युतः; G_{2.4} मन्यमानो हि चा(G₄ वा)च्युतः; M वध्यं भू (M₂ सू)रिभिरच्युतः.

34 G_{1.6} om. 34^{ab}. — °) Ś₁ श्रेष्ठ; B₈ मुख्यम् (for मुख्य). — °) Ś₁ Ñ₁ V₁ B D (except D₆) ब्राह्मीमाज्ञां; K_{2.8} T₁ G₈₋₅ M₁ C_v ब्राह्मगाज्ञां. — °) K₂ °प्रजः; G₄ °युधः (for °नुजः).

Colophon. — *Sub-parvan*: N G₁ M जगसंधवध (K₁ om. वध); G₈ संभव! — *Adhy. namo*: Ñ₁ V₁ G₅ जरासंधयुद्धो(G₅ °वधो)द्योगः; G₁ वासुदेववचनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg. sec. m.).₈ 20 (as in text); K₂ 26; Ñ₁ V₁ 23; D₃ 21; S 23. — *S'loka no.*: K₈ 33; D_n D_{1.2} 36; M₁ 46.

After adhy. 20, S ins. (C_v glosses) a passage given in App. I (No. 6).

21

1 G_{1.5} om. the ref. — °) B₁ सु; D₂ T₁ G_{1.5.4} तु (for तं). — °) Ñ₁ मधुसूदनः; G₁ यदुनंदनः; G₂ यदुपुंगवः.

2 Before 2, B D (except D₆) ins. कृष्ण उ° (D_{n1} श्रीकृष्ण उ°). — °) K (except K₈) कं तु; G_{1.6} येन (for केन). — °) K₂ योधं. K₁ वितनुते; K₂ विरमते; K₄ हि रमते; N₁ B₂ D_{1.2} वै रमते; V₁ B_{1.4-6} D_n D₈₋₅ उत्सहते; G_{1.6} हि लभते; G_{4.5}

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तं निश्चितात्मानं युद्धाय यदुनन्दनः ।
 उवाच वाग्मी राजानं जरासंधमधोक्षजः ॥ १
 त्रयाणां केन ते राजन्योद्धं वितरते मनः ।
 अस्मदन्यतमेनेह सजीभवतु को युधि ॥ २
 एवमुक्तः स कृष्णेन युद्धं वव्रे महाद्युतिः ।

जरासंधस्ततो राजन्भीमसेनेन मागधः ॥ ३
 धारयन्नगदान्मुख्याभिर्द्वृतीर्वेदनानि च ।
 उपतस्थे जरासंधं युयुत्सुं वै पुरोहितः ॥ ४
 कृतस्वस्त्ययनो विद्वान्ब्राह्मणेन यशस्विना ।
 समनह्यजरासंधः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ५
 अवमुच्य किरीटं स केशान्समनुमृज्य च ।

M1 वि(Gs वै)कुरुते (for वितरते). Bs योद्धुं समनुसृज्य च. Gs damaged. — °) K2 यस्मद्; Ds अस्माद् (for अस्मद्). T1 M1 *तमस्त(M1 तमस्त्व)त्र; G1.6 *तमेनैव; G2 *तमो राजन्; G4.6 *तमो(Gs *तमे)घेह (for *तमेनेह). — °) K4 सो (for को). — After 2, K2 ins. (cf. 242*):

241* खया मायाविना कृष्ण न योत्स्येऽहं कदाचन ।
 भयेन मे योजितानां यदूनां च पलायतः ।
 अर्जुनो न भवेद्योद्धा न च तुल्यबलो मम ।
 भीमः क्षणं क्षणार्थं वा क्षमः स्यादिति मे पुरः ।

3 °) N1 T1 G4 M1 तु (for स). N1 V1 B Dn D2-5 नृपतिर्; D1 नृपते (for कृष्णेन). — °) Ś1 K D1.2.6 (after corr.) G1.6 *मतिः; N1 *रथः; D6 (before corr.) *मुनिः (for *द्युतिः). — °) V1 B8 G1 M तदा (for ततो). B4.5 Dn D3-5 G1.8-5 M राजा (for राजन्). — °) G1.6 *सेनं तु (for *सेनेन). — After 3, D4 ins. (cf. 241*):

242* न खया भीरुणा योत्स्ये युधि विह्वचेतसा ।
 मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गतः ।
 अयं तु वयसातुल्यो नातिसस्वो न मे समः ।
 अर्जुनो नो भवेद्योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ।
 इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रदाय महतीं गदाम् । [5]
 द्वितीयां स्वयमादाय निर्जंगाम पुराद्धिः ।

B2-3.6 D ins. after 3 (D2, after 4; D3, after 242*); B8, after 4^{ab}:

243* आदाय रोचनां मालां माङ्गल्यान्यपराणि च ।

4 B8 D6 om. 4^{ab}. — °) K D8-5 धारयन्नगदान्; B2 *यंस्तान्गदान्; B6 *यंस्तां गदां; S *यंतं गदां (for *यन्नगदान्). Cd cites अगदान् (as in text). V1 तस्य; B2 मुख्यं; B6 मुख्यां; G1.6 M2 श्रुत्वा; G2 M1 दिव्यां; T1 G8-5 दृष्ट्वा; Cd मुख्यान् (as in text). D2 अगदाभिर्द्वृतीश्वैव. — °) K1 निदृष्टी; D2 ऋक्षस्ता; D3 निदृष्टिः;

D4 निदृष्टी (for निदृष्टीर). K3 नश्यतीर्थोदकानि च; V1 B2.6 विधूमोमिरिव ज्वलन्; S बलं श्रुत्वा च निदृष्टः (G2 निदृष्टिं च जनाधिपः). Cd (corruptly): निदृष्टाः वेदनानि च ऋग्मंत्रविशेषं । अथ वा निदृष्टीराह्लादकानि ...; Cn cites text. — After 4^{ab}, B8 ins. 243*; while S ins. (in G2 line 2 damaged):

244* अर्जुनं वासुदेवं च वर्जयामास मागधः ।

मत्वा देवं गोप इति बालोऽर्जुनमिति स्म ह ।

— °) B1.3.6 जरासंधो; G2 *घ. — °) K1 B1.4.6 युयुत्सुर्वै पुरोहितं (K1 *तः); D2 मुख्यान्कृत्वा पुरोहितः. — After 4, B4 repeats 2. 19. 20^{ab}, with v.l. in the first half as in B4 there; in second half corruptly विवादस्थं पुरोहितः. After 4, D2 ins. 243*, followed by a repetition of 4^{ab} (with v.l. जरासंधो, and युयुत्सुरः).

5 °) K2.3 B1-3.5 D (except D1.2) G8 राजा (for विद्वान्). — °) Ś1 K D6 तपं (for यशं). — °) K2 D8-5 समनह्य; B1.2.6 D1.2 स (B1 सु) संनह्य; S संनह्यत (for समनह्यत्). B4 स गाढं वसनं बद्धा (sic). Cd cites समनह्यत (probably intending *त्). — °) =5. 130. 10^d. Ś1 B1.5.6 Dn D5 M1 क्षात्रं; K8 क्षेत्र; B8 D8 क्षात्र (for क्षेत्र). Ś1 K B2.5 D (except D1.2) *स्सरन् (for *व्रतः).

6 G1.6 om. 6-7. — °) Ś1 अवमुच्य (or *मध्य); V1 B4 अनुबध्य; Dn1 अवमुच्य; G2 अविमुच्य. Ś1 V1 B8.4 च (for स). — °) Ś1 समनुसृज्य; K1 *नुसृज्य; K2 सम*सृज्य; K3 *वसज्य; K4 *वसृज्य; N1 B8 Dn D8-6 *नुगृह्य; V1 B8.4 गाढं निबध्य; B1.2.6 D1.2 G8 संयम्य चैव; Cd समनुसृज्य (gloss बद्धा) (for समनुसृज्य). B1 D1.2 ह; B2.6 G8 हि (for च). — °) T1 G8-5 M उपां; G2 उपं (for उदं). — °) V1 वेलातीत. G8 damaged.

उदतिष्ठजरासंधो वेलातिग इवार्णवः ॥ ६
 उवाच मतिमात्राजा भीमं भीमपराक्रमम् ।
 भीम योत्से त्वया सार्धं श्रेयसा निर्जितं वरम् ॥ ७
 एवमुक्त्वा जरासंधो भीमसेनमरिदमः ।
 प्रत्युद्ययौ महातेजाः शक्रं बलिरिवासुरः ॥ ८
 ततः संमन्थ्य कृष्णेन कृतस्वस्त्ययनो बली ।
 भीमसेनो जरासंधमाससाद युयुत्सया ॥ ९
 ततस्तौ नरशार्दूलौ बाहुशस्त्रौ समीयतुः ।

वीरौ परमसंहृष्टावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ॥ १०
 तयोरथ भुजाघाताभिग्रहप्रग्रहात्तथा ।
 आसीत्सुभीमसंह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ॥ ११
 उभौ परमसंहृष्टौ बलेनातिबलावुभौ ।
 अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सु परस्परजयैषिणौ ॥ १२
 तद्भीममुत्सार्य जनं युद्धमासीदुपहरे ।
 बलिनोः संयुगे राजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ १३
 प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामभ्याकर्षविकर्षणैः ।

C 2 915
 K. 2 23. 26
 K 2 24 29

7 G_{1.6} om. 7 (cf. v.l. 6). — ^a) B₆ वचनं राजा;
 T₁ G_{2.4.5} M च महाबाहुर्; G₈ damaged (for
 मतिमात्राजा). — ^b) Ñ₁ V₁ B Dn₁ D₁₋₅ T₁ G_{2.5}
 पराक्रमः. — B₈ om. (1 hapl.) 7^a-8^b. — ^c) K₈
 योत्से भीम (by transp.). — ^d) D₃ श्रेयः स्वाङ्घ्रिजितं.
 G₈₋₅ M₂ परं; C_v वरं (as in text). — After 7,
 K₈ ins.:

245* क्षेत्रोदये ततः कृष्ण बालोऽयमनुजोऽर्जुनः ।

8 B₈ om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). — ^b) Ś₁ K (except
 K₂) B_{1.2.6} D_{1.2.6} G₆ अरिदमं; Dn₁ मं; G₂ महाबलः
 (for अरिदमः). — ^c) G₁ महाबाहुः. — ^d) V₁ B₄₋₆
 Dn₁ D₈₋₅ बल इवासुरः; B₃ M₁ बलिरि(B₃ ल इ वापरः).

9 ^a) M₂ ततस्त्वा (for ततः सं). — ^b) B_{2.6} D_{1.2}
 युवा (for बली). — ^d) G₈ damaged.

10 ^b) K₁ शस्त्रं; K₄ युद्धं; D_{1.2} शस्तौ (for शस्त्रौ).
 — ^c) G₄ वीर. T₁ G₈₋₅ M₁ समरं (for परमं).
 B_{2.6} D_{1.2} परस्परं तु (D₁ सु) संहृष्टौ; G_{1.6} वीरौ परस्परं
 दृष्ट्वा. — ^d) D₆ G_{2.8} अन्योन्यं (for अन्योन्य-). — A
 passage given in App. I (No. 7) is ins. in K₁ V₁ B
 D after 10, in G₈ after 11.

11 B_{2.8.5} D_{1.2} read 11-12 after line 20 of
 passage No. 7 of App. I. Only in B_{2.5} a further
 interpolation of six lines intervenes (between
 line 20 and stanzas 11-12). — ^a) B₆ तयोरथ;
 D_{1.2} ततो (D₂ रथे) रथ- (for तयोरथ). — ^b) K B₂
 D_{1.2} T₁ G_{1.4.5} M₁ Cd निग्रहाव (T₁ य)ग्रहात् (K₁ हौ;
 K₄ G₁ हस्) तथा; B_{8.5} निग्रहात्प्रग्रहात् (B₈ स्त)था;
 Dn₂ निग्रहः प्रग्रहस्तथा; D₈ निग्रहात्प्रग्रहत्तथा; G₆ निग्रहाव-
 ग्रहास्थिता (sio). — ^c) Ś₁ B_{2.8.6} Dn D_{4.6} G M₂
 सुभीमः; K₄ B₈ T₁ स भीम- (for सुभीम-). K V₁ B_{1.4}
 Dn D₈₋₅ संपातो (Dn_{1m} as in text); D₁ संह्रादौ; D₂
 संह्रादो; S संनादो; Cd as in text.

12 G₄ om. 12. For B_{2.8.5} D₁, cf. v.l. 11. — ^a)
 M₂ (hypermetric) ऊचतुः (for उभौ). — ^b) B_{1.8.4.6}
 Dn D₈₋₅ बलेन बलिनं वीरौ; B_{2.6} D_{1.2} बलेन बलिनावुभौ;
 G_{1.6} बलादतिबलावुभौ. — After 12^{ab}, K₄ roads 16^{ad};
 while S (G₄ om.) ins.:

246* अन्योन्यं तौ करतलैर्योधयामासतुभृशम् ।

[G_{1.6} कर्णतले (for करतले). T₁ G₈ M₂ योधया*;
 G₁ पोढया* ; G₂ वारया* ; G₆ M₂ पोषया* (for योधया*).]
 — ^c) Ś₁ K_{1.2.4} D₁₋₆ T₁ G (G₄ om.) स्यान्तर (G₂ रे)-
 प्रेप्सु. — ^d) A few MSS. जयेषिणौ. — After 12,
 S (except G₄) ins.:

247* शिरोभिरिव तौ मेघौ वृक्षैरिव निशाचरौ ।

पदैरिव शुभावधौ तुण्डाभ्यां तित्तिराविव ।

[(L. 2) G_{5.6} पादै (for पदै). G₁ तुंडस्यां; G₂ M₁
 तुंडेवें.]

13 ^a) K₁ S C_v तद्युद्धं; K₄ संयुद्धं; D_{4.6} तं भीमं
 (for तद्भीमं). — ^b) K_{1.4} S (except G_{5.6}) भीमं
 (for युद्धं). Ñ₁ B_{2.6} D_{1.2} भयंकरं; V₁ B_{1.8-5} Dn
 D₈₋₅ Cn उपह्वये; C_v उपह्वये; Cd (gloss रहसि)
 Cnp उपह्वरे (as in text). — ^d) D_{1.2} बलिनं (for
 नोः). Ñ₁ V₁ B₈ हृष्टयोर (for संयुगे). Ś₁ वालिसुग्री-
 वयोर्भ्रात्रोः पुरेव कपिसिंहयोः.

14 Ś₁ has a long lacuna (of about a folio and
 a quarter) for the missing portion of the text from
 2. 21. 14 up to 2. 22. 9^{ab}. — ^a) K₄ Ñ₁ B_{1.2.6}
 D_{1-8.6} प्रकर्षणाकर्षणयोर; B₈ D_{4.5} आकर्षणाकर्षणाभ्यां;
 S आकर्षणं प्रकर्षणं. — ^b) K₁ अभ्याकर्षविकर्षणैः; Ñ₁ B_{2.6}
 र्षणात् (Ñ₁ न्); B_{1.8-5} Dn D₈₋₅ अनुकर्षविकर्षणैः;
 D_{1.2} अस्याकर्षविकर्षणात्; S उत्कर्षणविकर्षणे (G₁ णं;
 G_{2.8.6} [also] णी; G₅ विचक्षणे also). — ^c) K_{2.4}
 अथ (for तथा). K_{1.8} आ (K₈ अ)कर्षतामथान्योन्यं; Ñ₁
 अवकर्षमथा* ; V₁ B_{2.8.6} D_{1.2} आकर्षयेताम* ; B₁ अपकर्षो-

C 2. 915
B. 2. 23, 26
K. 2. 24, 29

आकर्षेतां तथान्योन्यं जातुभिश्चाभिजघ्नतुः ॥ १४
ततः शब्देन महता भर्त्सयन्तौ परस्परम् ।
पापाणसंघातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ १५
व्यूहोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलायुभौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥ १६
कार्तिकस्य तु मासस्य प्रवृत्तं प्रथमेऽहनि ।
अनारतं दिवारात्रमविश्रान्तमवर्तत ॥ १७
तद्वृत्तं तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः ।
चतुर्दश्यां निशायां तु निवृत्तो मागधः क्लृप्तात् ॥ १८
तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजञ्जनार्दनः ।

उवाच भीमकर्माणं भीमं संबोधयन्निव ॥ १९
क्लान्तः शत्रुर्न कौन्तेय लभ्यः पीडयितुं रणे ।
पीड्यमानो हि कात्स्न्येन जह्याञ्जीवितमात्मनः ॥ २०
तस्मात्ते नैव कौन्तेय पीडनीयो नराधिपः ।
सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ ॥ २१
एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डवः परवीरहा ।
जरासंधस्य तद्रन्ध्रं ज्ञात्वा चक्रे मतिं वधे ॥ २२
ततस्तमजितं जेतुं जरासंधं वृकोदरः ।
संरभ्य बलिनां मुख्यो जग्राह कुरुनन्दनः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चाविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

तथा°; B₁.5 Dn D₈₋₅ आचकर्षेतुर°; D₀ आकर्षेतोस्तथा°;
T₁ G_{1.0} अ(T₁ व्य)कर्षेतां तथा°; G₂ विकर्षेतां तदा°;
G₈₋₅ M विकर्षेतां तथा° (M₂ ततो°). Cv cites विकर्षेतां
(आकर्षेतां). — ^d K₂ °श्राभिजग्मतुः; V₁ B_{1.8-5} Dn
D₈₋₅ °श्रावजघ्नतुः; B₂ D_{1.2} T₁ G_{1.4-0} M₂ °श्रावु°;
B₀ °श्रान्व°; G_{2.3} °श्र नि°; M₁ °श्रापि जघ्नतुः.

15 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — °) K₈ N₁ V₁
B_{8.5.0} D_{1.8.5} °पात° (for °घात°). — ^d K₂ °जग्मतुः
(for °जघ्नतुः). G₁ प्रहारैरभिज°; G₀ प्रहारैरिव ज°; M₁
प्राहारैरभिज°. — After 15, S ins.:

248* ततो भीमं जरासंधो जघानोरसि मुष्टिना ।
भीमोऽपि तं जरासंधं वक्षस्यभिजघान ह ।

16 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). K₄ reads 16^{ad}
after 12^{ab}. G₈ repeats 246* after 16^{ab}. — °)
B₂ सभयभेजेतां (corrupt); T₁ G₈ समसज्येतां; G₁
परिसज्जेता (for समसज्जे°). — ^d G_{1.0} बाहुभिः (for
आयसैः).

17 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — °) K₁ प्रयुक्तं;
K₄ B_{1.8.0} D_{1.4.0} प्रवृत्ते; D₂ प्रवर्तं; G_{1.0} प्रवृत्तिः.
— After 17^{ab}, S ins.:

249* तदा तद्युद्धमभवद्दिनानि दश पञ्च च ।
— °) K_{1.2} N₁ M₁ अनारमं; B D G₈ °हारं (D₀ °रत°);
G₁ °रक°; Cd अनारमत् (for °रतं). D₀ दिवा राजन्;
T₁ G₈₋₅ अविश्रान्तं (for दिवारात्रम्). — ^d T₁ G₈₋₅
विस्सापनक(G₈ °ग)रं महत्; G₀ अविश्रः त उ वर्तते
(corrupt). Cd cites अविश्रान्तं (as in text). — After
17, S ins.:

250* घोरं विस्सापनकरमभूपञ्चदशेऽहनि ।

[T₁ G₈₋₅ अतिघोर दिवारात्रम् (for the prior half).
T₁ G_{1.4.0} M अभवत्पंचमेहनि (for the post. half).]

18 Ś₁ missing (of. v.l. 14). — °) K₈ वृद्धं तं;
D₂ तद्वर्तं (for तद्वृत्तं). Cd cites तद्वृत्तं नु. S (except
M₁) तद्युद्धमासीच्च तयोः. — °) K₂ सममेवं; V₁ समवृत्तं;
D₁ समवेत्तं; G₁ समवेतां; Cd समवेतं (as in text).
D₂ समवेतौ महात्समात्तौ. — After 18^{ab}, K₈ ins.:

251* गात्रं गात्रेण संपीड्य विश्राममगमद्भयोः ।

वायुना ङ्मत्तश्चासादाप्यायत वृकोदरः ।

— °) T₁ G₈₋₅ पंचदश्यां (for चतुर्द°). K₂ वै; D₁
नु (for तु). — ^d G_{1.0} प्रहीणो (for निवृत्तो). G₀
माधवा. B_{5.0} G₀ क्रमात् (for क्लृ°). K संस्पृ(K₈ संस्पृ)ष्टो
मागधः क्लृमेः; V₁ मागधः क्लृमसीधिवान्; T₁ G₈₋₅ M
प्रहीणात्माभवत्क्लृमात् (M °त्मा यथाक्रमं).

19 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — °) S जरासंधं
(for तं राजानं). D₁ यथा; T₁ G₈₋₅ तदा; G_{1.0} ततः;
M₂ समा (for तथा). — °) S विद्वाञ् (for राजञ्).
— After 19, K_{2.8} ins.:

252* समयुद्धे नृणां मध्यात्पाटयन्बोधयन्निव ;

while D₂ (!) D₄ ins.:

253* शत्रोर्जन्ममृती विद्वाञ्जीवितं च जराक्लृत् ।

पार्थमाप्याययन्त्वेन तेजसाचिन्तयद्दरिः ।

संचिन्त्यारिवधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः ।

दर्शयामास वितपं पाटयन्निव संज्ञया ।

20 Ś₁ missing (cf. v.l. 14). — °) K₄ क्लान्तं;
G_{1.0} त्वां नु (for क्लान्तः). K₈ सधनी (for शत्रुर्न).

२२

वैशंपायन उवाच ।

भीमसेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम् ।

बुद्धिमास्थाय विपुलां जरासंधजिघांसया ॥ १

नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुरोधितुम् ।

प्राणेन यदुशादूल बद्धवङ्गणवाससा ॥ २

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरम् ।

त्वरयन्पुरुषव्याघ्रो जरासंधवधेप्सया ॥ ३

यत्ते दैवं परं सच्चं यच्च ते मातरिश्वनः ।

C. 2. 920
B. 2. 24. 4
K. 2. 25. 4

B1.० च; D१ तु; S (except G1.०) हि (for न).
T1 कौतियः. — K१ om. (hapl.) 20^b-21^a. — ^b) T1 G१.०
शक्यः; G1 शक्तिः; G१.० M1 शक्यं; G० शक्तः (for लभ्यः).
S (except G1.०) भृशं (for रणे). — ^c) T1 G१ M1
[S]पि (for हि).

21 Ś1 missing (cf. v.l. 14). — K१ om. 21^a
(cf. v.l. 20). — ^a) K1 Ñ1 B१ D१-० ते नैव; V1 B1-१.०
D1 यत्नेन; D१ अनेन; D० तेद्यैव; T1 G१-० तथैव; G१ त्वयैव
(for ते नैव). Cn cites ते (=त्वया). — ^b) Ñ1 B1.१
D१-० T1 G (except G१) जनाधिपः; B१ Dn जनाधिप (!).
— ^c) B१ D० G1.१.० M समवेतेन. G१ युज्यस्व; G१
युद्धं च. — ^d) Ñ1 भुजाभ्यां (for बाहुं). K1 B१.१ D१
पुरुषर्षभ; K१ भरतर्षभ; V1 च नरर्षभ.

22 Ś1 missing (cf. v.l. 14). — ^a) T1 G (except
G१) M१ उक्तस्तु (G० उक्तेन also) (for उक्तः स). — ^c)
B1.१.० D M१ तद्रूपं (D१ तद्रोधं); G१ तद्युद्धं; G१ तं रंधं.
— ^d) G१ तस्य (for चक्रे). B१ D1.१ मतिं (B१ *ति) मृधे;
B१ मतिं युधि; S (by transp.) वधे मतिं (T1 M१ *ति).

23 Ś1 missing (cf. v.l. 14). — ^a) V1 तु गर्हितं
(for तमजितं). — ^c) Dn D१-० संरंभं; S संरंभाद् (G१
संभ्रमाद्). Ñ1 B (except B१) D (except D०) श्रेष्ठो
(for मुख्यो). — ^d) B1 G१-० कुरुनंदन; D१.० बलिनां वरः.

Colophon. Ś1 missing (blank fol.). — *Sub-
parvan*: N (except Dn१ D१; Ś1 missing) जरासंधवध;
G१ संभव! — *Adhy. name*: Ñ1 V1 जरासंधकान्तिः;
G1 जरासंधयुद्धं; G१ जरासंधवधोद्योगः; M1 भीमजरासंधयुद्धं.
— *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (marg.
sec. m.) 21 (as in text); K१ D१.० 22; Ñ1 V1 Dn1
23; S 26. — *S'loka no.*: K१ 23; K१ 24; Dn D1.१
35; M1 28.

22

1 In Ś1, 1^a-9^b is missing (cf. v.l. 2. 21. 14).
G१ om. the ref. — ^a) Ñ1 S (except G१.०) तदा (for

ततः). — ^d) V1 *जिगीषया; B1 *वधेच्छया; B१.१.०
D (except D०) *वधेप्सया.

2 Ś1 missing (of. v.l. 1). — ^a) Cv अयं (for
नायं). — ^b) K1.१ युक्तं (K१ *कश् चिरमुपेक्षितुं; K१ D०
(before corr.) युक्तः स्यान्नुरोधितुं; K१ युक्तः स्यादतिरो'.
Cd cites अनुबोधितुं (=निबोधुं); Cv अनुरो' (as in
text). — ^c) S (except G१) प्रायेण (M१ प्रयाणे);
Cd as in text. G१ नर' (for यदु'). — ^d) K1
बाह्वावेक्षणवाससा; K१ बद्धलक्षणं; K१.१ बद्धो (K१ बद्धु-
वंक्षणं; Ñ1 V1 B D बद्धकक्षेण वाससा (B१ वामया;
D० न शक्योयं व्यपोहितुं); S बांधव(G1 बाणस्या; G१
बाणस्य)क्षयकृत्त्व. Cd cites बद्धुं and रक्षणवाससा (gloss
कटिवस्त्रेण, which shows that either *वक्षगं or *वङ्गणं
is intended).

3 Ś1 missing (cf. v.l. 1). — ^a) T1 G1.१.० M
तदा (for ततः). — ^c) T1 G१-० त्वरस्व; G1 त्वरयन्त;
G१ त्वरया (for त्वरयन्). G१ *उयाघ्र; G१ M१ *उयाघ्र.
— ^d) K१ *मरिंदमः; B१ *वधेच्छया; M1 *जिघांसया.

4 Ś1 missing (cf. v.l. 1). K१ om. 4^a-5^b. — ^a)
B1 यच्च; T1 G१.१ यत्तु; G१ यत्त्वं [द्] (for यत्ते). G१
यत्तदेवं. B1 परं तत्त्वं. — ^b) K1.१ Ñ1 M यत्त्वं;
T1 G१-० पितुम्ने; G1.० वर्यं त्वं (for यच्च ते). — ^d)
S (except G१) दर्शयस्व (G1.० *यस्वे) (for *यागु).
D१ om. नः. V1 B1.१-० Dn D१.१ वै (for नः).
— After 4, Dn१(1) D१ ins.:

254* बले तुभ्यं महाबाहो तमिमं जहि मागधम् ।

Dn१(1) D१ cont.: S ins. after 4:

255* तवैव वध्यो दुर्बुद्धिर्जरासंधो महारथः ।

इत्यन्तरिक्षे त्वश्रीपं यदा वायुगपोह्यते ।

गोमन्ते पर्वतश्रेष्ठे येनैव परिमोक्षितः ।

बलदेवभुजं प्राप्य कोऽन्यो जीवेन मागधात् ।

तदस्य मृथुर्विहितस्त्वदृते न महाबल ।

वायुं चिन्त्य महाबाहो जहि त्वं मगधाधिपम् ।

एवमुक्तस्तदा भीमो मनसा चिन्त्य मारुतम् ।

जनार्दनं नमस्यैव परिष्वस्य च फलयुनम् ।

C. 2. 92b
B. 2. 24. 4
K. 2. 25. 4

बलं भीम जरासंधे दर्शयाशु तदद्य नः ॥ ४

एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमरिंदमः ।

उत्क्षिप्य भ्रामयद्राजन्बलवन्तं महाबलः ॥ ५

भ्रामयित्वा शतगुणं भुजाभ्यां भरतर्षभ ।

बभञ्ज पृष्टे संक्षिप्य निष्पिप्य विननाद च ॥ ६

तस्य निष्पिप्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः ।

अभवत्तुमलो नादः सर्वप्राणिभयंकरः ॥ ७

वित्रेसुर्मागधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाश्च सुसुबुः ।

भीमसेनस्य नादेन जरासंधस्य चैव ह ॥ ८

किं नु खिद्विमवान्भिन्नः किं नु खिदीर्यते मही ।

इति स्म मागधा जञ्जुर्भीमसेनस्य निखनात् ॥ ९

ततो राजकुलद्वारि प्रसुप्तमिव तं नृपम् ।

रात्रौ परासुमुत्सुज्य निश्चक्रमुरिंदमाः ॥ १०

जरासंधरथं कृष्णो योजयित्वा पताकिनम् ।

[(L. 1) G_{1.6} त्वयैव (for तवैव), D₂ D₄ M₂ °बलः (for °रथः). — (L. 2) D₂ D₄ श्रोष्यामो; G_{1.6} घोषेण; T₁ M [S]श्रोषं म् (for त्वश्रोषं), G₈ अवाप्यते (for अपोद्यते). D₂ D₄ यदा रामेण युष्यता; G₈ यदा वा वागपोद्यति (for the post. half). — (L. 3) D₂ D₄ M G₁ तेनैव (for येनैव). — (L. 4) T₁ G₈₋₈ बलदेवबलं; G_{1.6} °मद्रभुजं. D₂ D₄ जीवति; T₁ G₈ जीवेत् (for जीवेत्). — (L. 5) G_{8.4} M₂ महाबलः. D₂ D₄ त्वं तु वायुसुतः प्राप्य महाबल-पराक्रमं. — (L. 6) D₂ D₄ हनस्य; T₁ G_{8.4} जहीमं (for अहं त्व). — D₂ D₄ om. lines 7-8.]

5 Śi missing (cf. v.l. 1). K₂ om. 5^{ab} (cf. v.l. 4). — °) S प्रभंजनबलाविष्टो. — °) K₁ D_{8.6} G_{4.5} अरिंदमः; K₄ B₈ D_{1.2} °दमं; V₁ महाबलः (for अरिंदमः). — V₁ om. (? hapl.) 5^{cd}. — °) K₁₋₈ T₁ G_{4.5} M₁ [अ]भ्र- (G₈ भ्र)मयद्रा (K₁ °भ्रा)जन्; Ñ₁ G₂ भ्रामयत्राजन्; B D (except D₆) G_{1.6} भ्रामयामास. T₁ अक्षप्याभ्रा * * * *. — T₁ om. from 5^d up to 20^a; D₈ om. 5^d-6^a. — °) G_{1.8.6} जरासंधं; G₂ बलचंतो (for बलवन्तं). D₁ G_{1.2.5} °बलं (for °बलः).

6 Śi missing (cf. v.l. 1). T₁ om. 6; D₈ om. 6^{ab} (cf. v.l. 5). — °) K₂ Cd गुणशतं; D₂ G_{2.4.5} दश° (for शत°). — °) K₁ पूजाभ्यां; K₄ B_{1.5} D_n D_{4.5} जानुं; G₄ द्विजा° (for भुजा°). D₁ G₁₋₈ भरत (G₂ पुरुष)र्षभः. — °) K_{1.4} पृष्टि; Ñ₁ V₁ B D (D₈ om.) G₈ पृष्टं (for पृष्टे). M₂ जानुभ्यां (for संक्षिप्य). — °) K₂ Ñ₁ V₁ निक्षिप्य; G₈ निर्विष्य (for निष्पिप्य). K₁ B_{8.6} G₁ ह (for च). D₈ G₄ विनिष्पिप्य ननाद च; M निष्पिप्य च ननाद च. — After 6, D_n (1) D_{4.5} ins.:

256* करे गृहीत्वा चरणं द्वेषा चक्रे महाबलः ।

[D_{4.5} द्वेषा (for द्वेषा).]

7 Śi missing (cf. v.l. 1). T₁ om. 7 (cf. v.l. 5). — °) K₄ D_n °त्तुमलो. — After 7, K_{2.8} D₆ ins.:

257* स वामपादं संकृष्य गृहीत्वा दक्षिणे महे ।

द्विधा चकार तं पार्थो जरासंधं महाबलम् ।

[(L. 1) D₆ तं (for स), and संक्षिप्य (for °कृष्य).]8 Śi missing (cf. v.l. 1). T₁ om. 8 (cf. v.l. 5).— °) K₂ प्र- (for च). K_{1.2.4} D_{8.4} सुशुबुः. — °) K₄ D_{8.6} G (G₄ before corr.) हि (for ह).9 T₁ om. 9 (cf. v.l. 5). Śi missing for 9^{ab}(cf. v.l. 1). — °) K₄ N₁ V₁ B (except B_{3.4})D_n D₈₋₈ किं नु स्याद; G_{1.6} किं खिद्वि (for किं नु खिद्वि).M₂ हि महान् (for हिमवान्). K₄ विद्वः (for भिन्नः).— °) Ñ₁ V₁ B_{2.2.6} D_{1.2} आहो खिद्वि; G₁ किं खिद्वि;G₂ किं खिन्न (for किं नु खिद्वि). — °) K₂ Ñ₁ B (exceptB₃) D_n D₂₋₈ G_{2.8} चै (for स्म). K_{1.4} जहुरः;B_{3.6} D_n D_{1.8-8} जगुरः; D₈ सर्वे; G M जहपुः(G_{6.6} M₂ जहपन्) (for जजुर). — °) V₁ B₄ विक्रमात्;G₂ गर्जनात्; some MSS. निःखनात् (for निःखनात्).D₆ जजिरे भीमनिःखनात्. — After 9, D₂ (1) D₄ ins.:

258* गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ।

एकं पादं पदाकथ्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य च ।

गुदतः पातयामास शाखासिव महागजः ।

एकपादोरुवृषणकटिहृत्पृष्ठनासिके ।

एकबाह्वक्षिभ्रूकणं शकले ददशुः प्रजाः ।

[= (var.) Bhāgavata P. 10. 72. 44-46!]

On the other hand G₈ ins. after 9 a passage given in App. I (No. 8).

10 T₁ om. 10 (cf. v.l. 5); G₂ om. 10^a-12^b.— °) Śi Ñ₁ V₁ B_{1.5} D_n D_{3.5.6} राजः (for राजः).— °) G_{1.6} विसुप्तम् (for प्रसुप्तम्). — °) Ñ₁ V₁ B_{1.2.4}D_n D_{8.5} गतासुम् (for परासुम्).11 T₁ G₄ om. 11 (cf. v.l. 5, 10). — °) B₈°बंधं कृत्वा (for °रथं कृष्णो). — °) B₈ G₈ पताकिनीं;D₁ °नः. — °) G_{8.5} राज्ञो (for चैव). — °) G₈मोचयामास. K₁₋₈ B_{1.6} M D_{1.2} बंधनं; K₄ D₆ बंधनात्;V₁ पार्थिवान् (for बान्ध°).

आरोप्य भ्रातरौ चैव मोक्षयामास बान्धवान् ॥ ११
 ते वै रत्नशुजं कृष्णं रत्नाहं पृथिवीश्वराः ।
 राजानश्चक्रुरासाद्य मोक्षिता महतो भयात् ॥ १२
 अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जितारिः सह राजभिः ।
 रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरिव्रजात् ॥ १३
 यः स सोदर्यवान्नाम द्वियोधः कृष्णसारथिः ।
 अभ्यासघाती संदृश्यो दुर्जयः सर्वराजभिः ॥ १४
 भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामास्थितः कृष्णसारथिः ।

शुशुभे रथवर्योऽसौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः ॥ १५
 शक्रविष्णू हि संग्रामे चेरतुस्तारकामये ।
 रथेन तेन तं कृष्ण उपारुह्य ययौ तदा ॥ १६
 तप्तचामीकराभेण किङ्किणीजालमालिना ।
 मेघनिर्घोषनादेन जैत्रेणामित्रघातिना ॥ १७
 येन शक्रो दानवानां जघान नवतीर्नव ।
 तं प्राप्य समहृष्यन्त रथं ते पुरुषर्षभाः ॥ १८
 ततः कृष्णं महाबाहुं भ्रातृभ्यां सहितं तदा ।

C. 2. 942
B. 2. 24 20
K. 2. 25. 33

12 T₁ om. 12 (cf. v.l. 5); G₄ om. 12^{ab} (cf. v.l. 10). — ^a) G₂ तं (for ते). G₃ ते वै कृष्णं रत्नभाजं; C_v as in text. — ^b) B_{1.4.5} D_n D₂₋₈ रत्नाहं; C_v as in text. G₂ चैव पृथिवीः. K₈ आभासा पृथिवीधराः. — ^c) G_{1.6} पूजयां; G₂ C_v राजानं (for राजानश्च). — ^d) Ñ₁ रक्षिता (for मो). G₃ च महत् (for महतो भं).

13 T₁ om. 13 (cf. v.l. 5). — ^a) B_{2.3.6} D_{1.2} अच्युतः. Ś₁ K_{8.4} B₆ D₆ सखसंपन्नो; K_{1.2} सर्वं; G₁ शस्त्रसंभिन्नो. — ^b) G₂ वाजिभिः (for राजं). — After 13^{ab}, B_{2.4} read 15. — After 13, G₃ ins.:

259* उद्गृणां शतसाहस्रं बाहयित्वा धनं बहु ।
 महाहौणिकं च रत्नानि रजतं काञ्चनं तथा ।
 सहदेवं प्रतिष्ठाप्य स्वाधीनं च गिरिव्रजे ।
 चतुरङ्गबलैः सार्धं निर्जगाम गिरिव्रजात् ।

14 T₁ om. 14 (cf. v.l. 5). — ^a) Ś₁ यस्तु; K₈ यश्च; K₄ तस्य; G₂ *योः (corrupt); G₃₋₅ M₁ C_v तयोः (for यः स). Ś₁ सोदर्यवान्; K_{1.2} सौदर्यवान्; K_{8.4} D_{2.4} G₂ C_v सौदर्यवान्; G₃₋₅ M₁ सोदर्ययोर् (for सोदर्यवान्). D₁ यः समो दर्पवान्नाम; G_{1.6} यश्चासौ वीर्यवान्नाम. — ^b) Ñ₁ V₁ B₅ D_n M₁ C_n द्वियोधी; D_{1.2} दुर्योधः; G₂ M₂ C_v त्रिधेयः (for द्वियोधः). D_{n1} m (gloss) अर्जुनः (for कृष्ण). In D₆, the sequence of 14-15 is: 14^{ab}, 15^{ab}, 15^{ab}, 14^{cd} (15^{cd}-15^{ab} being added in marg.). — G₄ om. 14^c-15^b; G₈ om. 14^{cd}. — ^c) G₂ अभ्यासासाति; M अभ्यासाघाती. Ñ₁ संदृष्टो; B₆ D₂ सहशो; D₄ संस्पृश्यो (for संदृश्यो). K₁ अपक्षः शत्रुसंघातैर्; K₂ अभ्यासवाती सहशो; K₈ शुशुभे रथवर्योऽसौ (=15^a); G₁ अभ्यासासाति मुख्योऽसौ; G_{3.6} अभ्यासयावन्मिमुखो. — ^d) Ś₁ D_{1.2} सह राजभिः; K (except K₈) G (G_{3.4} om.) M सर्वधन्विभिः; V₁ सर्वशत्रुभिः (for राजभिः).

15 Ś₁ D₈ T₁ om. 15 (for T₁, cf. v.l. 5); G₄ om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). B_{2.4} read 15 after 13^{ab}; D₆ (transposing 15^{ab} and 15^{cd}) read it after 14^{ab}. G₃ (like D₆ marg.) transp. 15^{ab} and 15^{cd}. — ^a) V₁ वीराभ्यां; M₂ योधाभ्यां. — ^b) B₃ सहितः (for आस्थितः). — ^c) K₈ अभ्यासघाती संदृश्यो (=14^c). — ^d) K (except K₈) सर्वराजभिः; D₆ सारथिः (for धन्विभिः).

16 T₁ om. 16 (cf. v.l. 5). — ^a) Ś₁ [ए]तेन; G₃₋₅ M₁ येन (C_v ?) (for तेन). V₁ B_{1.4-6} D_n D₂₋₈ M₂ वै; G₁ [अ]यं; G_{2.6} यं (for तं). Ś₁ D₆ (orig.) तं कृष्णम्; K₁ कृष्णसम्; K_{2.3} B₂ कृष्णस्तु; B₂ D_{1.2} कृष्णः स; D₆ (by corr.) तं कृष्णस् (for तं कृष्ण). Ñ₁ कृष्णो रथवरं तं वै. — ^d) K₂ उपं; Ñ₁ B₈ समां; D₆ (by corr.) तूपां (for उपां). S (except M₂; T₁ om.) [उ]पयात्तदा (for ययौ तदा). — After 16, S (T₁ om.) ins.:

260* एवमेतौ महाबाहु तदा दुष्करकारिणौ ।
 कृष्णप्रणीतो लोकऽस्मिन्नथे को व्रष्टुमर्हति ।
 हृष्यवोचन्ब्रजन्तं तं जरासंधपुरालयाः ।
 वासुदेवं नरश्रेष्ठं युक्तं वातजवैर्हयैः ।

[(L. 1) G₁ मेनन् (for मेनी). — (L. 2) G_{1.2.6} M₁ नावेक (M₁ त)सिन् (for ती लोकेऽसिन्). — (L. 3) G_{1.6} पुनस्तत्वं (for ब्रजन्तं तं).]

17 T₁ om. 17 (cf. v.l. 5). — ^a) Ś₁ K₂ G₄ M₁ कराभेन; K₈ G₁ करां (G₁ करा)तेन. — ^d) G₂ जैत्रिणां (for जैत्रेणां).

18 T₁ om. 18 (cf. v.l. 5). — ^b) =Taittiriya Brāhmana (ed. Mysore 1908) 1. 5. 8 (p. 277). K₁ जघान दशतीर्दश; G_{1.6} अनीकानि जघान सः. — ^c) K₈ समदृश्यं. — ^d) G₃ पंभ (for पंभा).

19 T₁ om. 19 (cf. v.l. 5). — ^a) K₈ ततः कृष्ण महाबाहो. — ^c) G₁ रथस्थी; D₆ स्थान्. G₂ माधवं (for माग्धा). — ^d) K₁ V₁ D₆ विसयं (for विस्मिताः).

C. 2. 942
B. 2. 24. 20
K. 2. 25. 33

रथस्य मागधा द्यूता समपद्यन्त विस्मिताः ॥ १९
हयैर्दिव्यैः समायुक्तो रथो वायुसमो जवे ।
अधिष्ठितः स शुशुभे कृष्णोनातीव भारत ॥ २०
असङ्गी देवविहितस्तस्मिन्नथवरे ध्वजः ।
योजनाद्दृशे श्रीमानिन्द्रायुधसमप्रभः ॥ २१
चिन्तयामास कृष्णोऽथ गरुत्मन्तं स चाभ्ययात् ।
क्षणे तस्मिन्स तेनासीचैत्ययुप इवोच्छ्रितः ॥ २२
व्यादितास्मैर्महानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः ।
तस्थौ रथवरे तस्मिन्गरुत्मान्पन्नगाशनः ॥ २३
दुर्निरीक्ष्यो हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं बभौ ।
आदित्य इव मध्याह्ने सहस्रकिरणावृतः ॥ २४

न स सज्जति वृक्षेषु शस्त्रैश्चापि न रिप्यते ।
दिव्यो ध्वजवरो राजन्दृश्यते देवमानुषैः ॥ २५
तमास्थाय रथं दिव्यं पर्जन्यसमनिस्वनम् ।
निर्ययौ पुरुषव्याघ्रः पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः ॥ २६
यं लेभे वासवाद्राजा वसुस्तस्माद्बृहद्रथः ।
बृहद्रथात्क्रमेणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपम् ॥ २७
स निर्ययौ महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः ।
गिरिव्रजाद्बहिस्तस्थौ समे देशे महायशाः ॥ २८
तत्रैनं नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्ययुस्तदा ।
ब्राह्मणप्रमुखा राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २९
बन्धनाद्विप्रमुक्ताश्च राजानो मधुसूदनम् ।

20 T₁ om. 20^{ab} (cf. v.l. 5). — ^b) Ś₁ K D₆
वातसमो (K₄ 'मैर'. — °) Ś₁ युधिष्ठिरः (for अधिष्ठितः).
Ñ₁ V₁ B (except B_{4.5}) D_{1.2} तु (for स). — ^a) K₈
(by corr.) नानाभातीव भारत.

21 ^a) Ś₁ Ñ₁ V₁ B D (except D₆) G₅ असंगो
(for असङ्गी). G_{1.6} असंगिने च विहितस. — °) K₄ D₆
योजनान् (for 'नाद्'. K₁₋₈ दृश्यते (for दृशे). S स
योजनद्वये दृश्यः (G₂ 'श्यात्'. — °) S (except G₄ M₂)
श्रीमानिन्द्रायुधप्रभः (G₂ 'द्रध्वजोपमः).

22 Ñ₁ om. 22-23. — ^a) Ś₁ K D_n D₆ कृष्णोपि;
D₄ कृष्णोपि; G₁ कृष्णाय (for कृष्णोऽथ). — ^b) T₁
गरुत्मानं. K₂ च साभ्ययात्; D₆ G_{1.2} स चाभ्ययात्.
— °) Ś₁ गते नासीच; S स तत्रासीच (G_{1.2.6} 'त्रासी'
(for स ते नासीच). B_{1.2.6} D_{1.2} क्षणेन तस्मिन्नेनासौ;
B₈ क्षणे तस्मिन्सु तेनासौ. — °) Ś₁ चैत्ययुपम्; K₁ चैत्यो
युप; K₂ Cv(!) चैत्ये युप; K₄ B₆ चैद्ययुप; B_{4.5} D_n D₈₋₅
चैत्यवृक्ष; D₆ 'युथ. Ś₁ इवोच्छ्रितः; K₁ G₄ 'च्छ्रितः;
B_{1.4.5} D_n D₈₋₅ 'त्थितः (for 'च्छ्रितः).

23 Ñ₁ om. 23 (cf. v.l. 22). — ^a) Ś₁ K V₁ B₄
D₆ व्यादि (Ś₁ 'धि)तासो (K₂ 'स्या); D₁ व्यादितस्यैर्.
Ś₁ V₁ B₄ महानादः. — ^b) K₄ G_{1.5.6} सर्व; D₁ महद्-
(for सह). B₈ सूतैर् (for भू'). G₂ संभूतैर्द्विजालयैः.
— °) V₁ B_{1.2.5.6} D (except D₆) transp. तस्थौ and
तस्मिन्. K₁ वररथे.

24 ^a) K_{1.2.4} D_n D₁ (after corr.). 2.4.5 G₁ M₁
दुर्निरीक्षो. V₁ B₈ [स]य; G₈ [स]त्ति (for हि). — ^b)
S (except G₈) सुपर्णो (for तेजसा). K₁ [अ]त्यधिकं;
B_{2.3.6} D_{1.2} G₂ [अ]भ्यधिको; M₂ [अ]त्यधिकं. — ^a)

Ś₁ 'णान्वितः; K₂ 'णो वृतः.

25 ^a) G₅ सज्जति; M₂ सज्यति. — ^b) K_{2.3} G_{1.6} च
(for च). Ś₁ K₄ D₆ न भिद्यते; K₁ न छिद्यते; K_{2.3} V₁
न दीर्ये (K₂ 'य)ते; B_{1-3.6} D_{1.4} न हन्यते; B₅ D_{6.5}
निरस्यते (B₈ 'त्ति); D_n Cnp(1) न विध्यते; G_{1.6}
न ध्व्यते; G₄ न शिष्यति; G₅ निरीक्ष्यते; C_n न रिप्यते
(as in text). D₂ शस्त्रैश्चामरतेन (sic) चै; M₂ शस्त्रैश्च
न विशस्यते. — °) K₈ दिव्यौ. Ś₁ K₄ V₁ D₆ S रथवरो
(G₂ 'चरो) (for ध्वजवरो). D_{n1} D₁ दिव्यौ ध्वजवरो
राजन्. — °) Ñ₁ V₁ B₁₋₅ D_n D₈₋₅ T₁ G_{8.4} M
चेह; B₆ D_{1.2} G_{1.2.5.6} चैव (for देव- as in Ś₁ K D₆).

26 ^b) Some MSS. निःस्वनं. D₂ पर्जन्य इव निस्वनं.
— °) K₄ B₈ पुरुषव्याघ्र; S पुंडरीकाक्षः (T₁ 'क्षं; G₁ 'क्ष).

27 ^a) G₆ राजन् (for राजा). — °) G₂ श्रमेण (for
क्रमेण). B₆ D_{1.2} [अ]पि; D₈₋₅ [ए]नं (for [ए]व).
— ^a) A few MSS. नृपः, नृप (for नृपम्). K₁ व्यासो
बार्हद्रथो नृपः; S प्राप्तो बार्ह (G₈ बृह)द्रथो रथं.

28 ^a) K₁ B D (except D₆) G_{1.2} M स निर्याय
(B₄ चक्राम; V₁ निश्चक्राम (for स निर्ययौ). — ^b)
Ś₁ K D₆ M₁ प्रसुः; D₈ G_{1.6} तदा; G₈ तथा (for ततः).
B_{1.2.6} D_{1.2} पुंडरीकनिभेक्षणः. — D₈ om. (hapl.)
28^a-29^b. — ^a) K_{2.3} Ñ₁ V₁ D_n D_{1.2.4.5} T₁ G₁₋₄ M₁
समः; G₆ सह (for समे). D₄ 'तपाः; S 'मनाः (for
'यशाः).

29 D₈ om. 29^{ab} (of. v.l. 28). — ^a) B_{8.4} मागधाः
(for नागराः). — ^b) D₅ [अ]त्ययुस; G₁ ययुस (for
[अ]भ्ययुस). — ^a) V₁ यथा (for विधि').

30 ^a) B₂ विप्रयुक्ताश्च. V₁ तु (for च). — ^b) B₂

पूजयामासुरुक्षुश्च सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३०
 नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ।
 भीमार्जुनबलोपेते धर्मस्य परिपालनम् ॥ ३१
 जरासंधहृदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जताम् ।
 राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य ते ॥ ३२
 विष्णो समवसन्नानां गिरिदुर्गे सुदारुणे ।
 दिष्ट्या मोक्षाद्यशो दीप्तमासं ते पुरुषोत्तम ॥ ३३
 किं कुर्मः पुरुषव्याघ्र ब्रवीहि पुरुषर्षभ ।
 कृतमित्येव तज्ज्ञेयं नृपैर्यद्यपि दुष्करम् ॥ ३४
 तानुवाच हृषीकेशः समाश्रास्य महामनाः ।
 युधिष्ठिरो राजसूयं क्रतुमाहर्तुमिच्छति ॥ ३५

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
 सर्वैर्भवद्भिर्यज्ञार्थे साहाय्यं दीयतामिति ॥ ३६
 ततः प्रतीतमनसस्ते नृपा भरतर्षभ ।
 तथेत्येवाब्रुवन्सर्वे प्रतिजञ्जुश्च तां गिरम् ॥ ३७
 रत्नभाजं च दाशार्हं चक्रुस्ते पृथिवीश्वराः ।
 कृच्छ्राजग्राह गोविन्दस्तेषां तदनुकम्पया ॥ ३८
 जरासंधात्मजश्चैव सहदेवो महारथः ।
 निर्ययौ सजनामात्यः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ॥ ३९
 स नीचैः प्रश्रितो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः ।
 सहदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ॥ ४०
 भयार्तीय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाभयं तदा ।

C. 2 964
 B. 2. 24. 42
 K. 2 25. 67

राजानं. — M₂ om. 30^{ad}. — °) B₈ ऊजुस्तु; G₆ अव्यग्रं.
 — °) K₄ D₆ सामं; V₁ B_{1.2-5} D_n D₈₋₅ स्तुतिं;
 G₆ सायुं (for सान्त्व).

31 °) K₁ Ñ₁ V₁ B_{2.4.5} D_n D₈₋₆ M₂ नन्दने.
 B₈ देवकीनन्दने त्वयि. — °) Ś₁ पेतो (for पेतै). — °) G_{1.6} स्वधर्म- (for धर्मस्य). Ñ₁ V₁ B D_n D_{1-3.5} M₂
 प्रतिपालनं; D₄ प्रतिपादनं.

32 °) B_{2.4} जरासंधे (for संघ-). V₁ भये; G₁ हरे
 (for हृदे). G₂ लोके (for घोरे). G₄ जरासंधाभिभूतानां.
 — °) K₃ D₄ T₁ राज्ञा (for राज्ञां). V₁ B_{2.4} राज्ञामुद्धरणं
 देव; B₁ राज्ञां चोद्धरणं वीर. — °) Ś₁ यद्यद्य (for यदिदं).
 V₁ B_{2.4} कृतवानसि (for मद्यद्ये). Ś₁ K₄ Ñ₁ B_{1.2.5.6}
 D G_{1.6} वै; K₈ मे (for ते).

33 °) K G_{1.2.6} M राज्ञां; D_{1.2} G₈ विष्णोः. Ś₁
 समवपन्नानां; K₁ मभ्रानां; K₈ रूढानां; M₂ समुपसन्नानां.
 — °) B₆ D_{2.4} दुर्गेषु दारुणे; D₈ दुर्गो सुदारुणो. — °) K₂ दिष्ट्या. B₈ मुख्याद् (for मोक्षाद्). — °) D₈ भ्राजते
 (for आसं ते). K₁ Ñ₁ पुरुषर्षभ; B_{1.2.5.6} D (except
 D₆) यदुनन्दन (for पुरुषो). S आहृतं ते नरोत्तम.

34 °) Ś₁ D_n D₄ G₂ M₁ कुर्म. — °) K₁ ब्रवीहि
 पुरुषोत्तम; K₄ D₆ ब्रूहि एवं पुरुषर्षभ; Ñ₁ B_{1.2.5.6}
 D_n D₁₋₆ शाधि नः प्रणति (D₈ त) स्थितान्; V₁ B_{2.4}
 ब्रूहि नो यदुनन्दन; S समाज्ञापय नः प्रभो. — °) K₁
 जितम् (for कृतम्). K₁₋₃ Ñ₁ B_{1.2.5.6} D (except D₆)
 तद्विद्धि; K₄ ते ज्ञेयं; V₁ B_{2.4} जानीहि; G_{1.2.6} तं ज्ञेयं.
 — °) S यद्यपि स्यात् (G_{1.6} यद्यस्माकं) सुदुष्करं (T₁ कृतं).

35 °) Ñ₁ बलः; V₁ B_{2.4} यज्ञाः; T₁ G_{8.4} स्मना;
 G₁ स्मना: (for मना:).

36 °) D₆ साम्राज्यत्वं (for पार्थिवत्वं). T₁ G_{4.5}
 पार्थिवांश्च जिगीषतः. — °) M₂ सर्वे (for सर्वैर). Ñ₁ V₁
 B₈ यज्ञार्थं; B_{1.2.6} D_{1.2} यज्ञाय; B_{4.5} D_n D₃₋₆ विज्ञाय;
 T₁ यज्ञैर्भे. — °) T₁ (corrupt) साहन्तं (for साहाय्यं).
 Ñ₁ V₁ B D (except D₆) G₈ क्रियं (for दीयं).

37 °) K_{2.8} तं प्रीतं; V₁ B_{2.4} ते प्रीतं; B_{1.2.5.6}
 D (except D₆) G₈ सुप्रीतं; G₂ प्रसन्नं (for प्रतीतं).
 — °) V₁ B_{2.4} नृपा वै (for ते नृपा). Ñ₁ B_{1.2.5.6}
 D (except D₆) नृपसत्तम (for भरतं). — D₄ om.
 37^a-38^a. — °) Ś₁ D₈ तथेत्यवा; K₁ तथान्ये चां;
 S तं त (G_{1.6} तत्त)थेत्य (for तथेत्येवा). — °) Ś₁ T₁
 G₂₋₅ जग्मुश्च; K₄ जहृश्च; V₁ गृह्य च; B_{1.5} D_n D_{8.5.6}
 गृह्यास्य; B_{2.6} D_{1.2} गृह्य तु; B_{2.4} पूज्य तु (for जञ्जुश्च).
 K₁ ता; G₂ तं (for तां). K₁ गिरा; G₁ गिरा; G₂ गिरि
 (for गिरम्).

38 D₄ om. 38 (cf. v.l. 37). — °) G₁ भाञ्जन
 (for भाजं च). — °) B_{2.6} D_{1.2} नृपपुंगवाः (for
 पृथिवी). — °) K₁ कृच्छ्रा (sup. lin. दृष्टा as in
 text). V₁ B₈ दाशार्हस (for गोविन्दस). — D₂
 transp. तेषां and तत्.

39 K₈ om. 39. — °) Ñ₁ B_{1.2.5.6} D_n D_{1.2.3.5}
 मनाः; V₁ B_{2.4} G_{1.6} बलः; D₈ स्मना: (for रथः).
 — °) K₄ निर्जयो (for निर्ययौ). K₁ D₄ G₁ सजनां;
 V₁ B_{2.4} च सहा; D₂ स्वजना (for सजना).

40 °) V₁ B_{2.4} प्राञ्जलिः; D₄ समीचै; S सच्चिवैः
 (for स नीचैः). K (K₁ inf. lin.) D₆ प्रवृत्तो;
 Ñ₁ V₁ B₁₋₅ D_n D₈₋₅ प्रणतो; G₁ प्रवृत्तो (for प्रश्रितो).
 — °) S बलि- (G₁₋₆ बली) (for बहु). Ś₁ समागताः

C. 2. 965
B. 2. 24. 43
K. 2. 25. 67

अभ्यषिञ्चत तत्रैव जरासंधात्मजं तदा ॥ ४१
गत्वैकत्वं च कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव सत्कृतः ।
विवेश राजा मतिमान्पुनर्बाह्द्वयं पुरम् ॥ ४२
कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया ज्वलन् ।
रत्नान्यादाय भूरीणि प्रययौ पुष्करेक्षणः ॥ ४३
इन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः ।
समेत्य धर्मराजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ॥ ४४
दिष्ट्या भीमेन बलवाञ्जरासंधो निपातितः ।

राजानो मोक्षिताश्वेमे बन्धनाभूपसत्तम ॥ ४५
दिष्ट्या कुशलिनीं चेमौ भीमसेनधनंजयौ ।
पुनः खनगरं प्राप्तावक्षताविति भारत ॥ ४६
ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथार्हतः ।
भीमसेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिषस्वजे ॥ ४७
ततः क्षीणे जरासंधे भ्रातृभ्यां विहितं जयम् ।
अजातशत्रुरासाद्य मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥ ४८
यथावयः समागम्य राजभिस्तैश्च पाण्डवः ।

K₄ D₈ *पुरस्कृतः; V₁ B_{2.4} *समन्वितः; D₄ *पुरोगमाः.
— *) Ś₁ नृणां देवो; D₈ महाबाहुर. — ^d) D₁ G₁ M₁
उपस्थितं. — After 40, S ins. a passage given in
App. I (No. 9).

41 B₈ G₄ [अ]भयं; T₁ G_{1.2.5.6} M तदा; G₈ तथा
(for तत्स). — ^b) T₁ G₁₋₄ M दत्त्वा कृष्णो (by
transp.). B₈ तत्तदा. G₈ तथा (for तदा). G_{1.6}
दत्त्वा विष्णुस्तथाभयं. — Ñ₁ V₁ B D ins. after 41^{ab}:
S, after 262*:

261* आददेऽस्य महार्हाणि रत्नानि पुरुषोत्तमः ।

[V₁ आदददे; B₂ आदत्तास्य; B₈ आदिदेश; G₈ आददे स.
G₈ दत्तानि (for रत्नानि).]

— N₁ V₁ D₁ cm. 41^{ad}. — *) Ś₁ K D_{2.6} अभिषिच्य च
(K₄ *षिच्य च; D₈ *षिच्यत); D₈ अभ्याषिच्यत. Ś₁ K₂
तत्रैवं; K₈ तत्रैनं; D₈ वै राजन्; S राजानं (for तत्रैव).
— After 41*, S ins.:

262* सहदेवं जनार्दनः ।

मगधानां महीपालं.

[(L. 2) M₂ मगधानां.]

— ^d) Ś₁ K₄ D₈ नृपं; B_{1-8.6} D_n D_{4.5} मुदा; G₈ तथा
(for तदा).

42 ^a) K₁ साध्यकत्वं; C_v गत्वैकत्वं (as in text).
D₈ हि; S (except G₄) स (for च). — ^b) K₂ S चापि
(for चैव). K₈ च नमस्कृतः (for चैव सत्कृतः). — *)
B₈ B_n D₈₋₈ राजा सुतिमान्; S (by transp.) मतिमान् राजा
(G₂ *जन्). B₁ विवेश सहदारोपि (sic). — ^d) K₈
तदा (for पुनर). B₈ बाह्द्वयपुरःसरः; D_n D₈₋₈ बाह्द्वयपुरं
पुनः. [Some printed ed. erroneously read नृप
(for पुरम्), which has no MS. support in our
apparatus! — After 42, B D_n D_{1.2.4} ins.:

263* अभिषिक्तो महाबाहुर्जरासंधिर्महात्मभिः ।;
while S ins.:

264* पार्थाभ्यां सहितः कृष्णः सर्वैश्च वसुधाधिपैः ।

यथावयः समागम्य विससर्ज नराधिपान् ।

विसृज्य सर्वाभूपतीप्राजसूये महात्मभिः ।

आगन्तव्यं भवद्भिस्तु धर्मराजप्रियेषुभिः ।

पद्मसुक्ता माधवेन सर्वे ते वसुधाधिपाः । [5]

एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा समेताः परया मुदा ।

भीमार्जुनदृषीकेशाः प्रहृष्टाः प्रययुः सह ।

रत्नान्यादाय भूरीणि ज्वलन्तो रिपुसूदनाः ।

43 S om. 43^b (cf. however last line of 264*
in S₁). — ^b) B₈ D_n D₈₋₈ युतः (for ज्वलन्). — ^d)
B_{1.2.5.6} D (except D₈) पुरुषर्षभः; S च (G₁ सन्;
G₈ स) नृपैः सह (for पुष्करे*).

44 ^a) K₁₋₈ B₈ G₂ अथागम्य; V₁ B_{2.4} समासाद्य;
G_{1.6} M₂ समागम्य (G₈ *त्य); G₈ तु संगम्य (for उपागम्य).
— ^b) S भ्रातृभ्यां सहितो (G₈ *ते)च्युतः. — *) B_{2.4}
*राजं च; D₈ G_{1.6} *राजेन (for *राजानं). — ^d) B_{1.2.5.6}
D_{1.2.4.5} *माणमव (D₂ *सम)र्षयत; B_{2.4} कृष्णोवर्षयत प्रभुं;
D₈ प्रियमाणमभाषत; T₁ G₈₋₈ प्रीयमाणमुपस्थितः (G_{2.4}
*ता); G_{1.6} M *माण उपस्थितः.

45 Before 45, T₁ G₈₋₈ ins. श्रीभगवान्; G_{1.2.6} M
युधिष्ठिरः. — ^a) K₂ दिष्ट्या. G₈ त्वयैव (for भीमेन).
— *) K₂ मोक्षिताश्; D₈ मोक्षिताश् (for मोक्षिताश्).
K₁ सर्वे; B (except B₈) D (except D₈) चैव; G₈
ये मे (for चेमे). — ^d) D₈ च महाभुज; S (except G_{2.4})
नृपसत्तमाः.

46 ^a) B₈ दृष्ट्या. Ñ₁ चोमौ; T₁ G_{2.6} भीमौ;
G₁ वेमौ; G₄ हीमौ (for चेमौ). — ^d) G_{1.6} *विव
माधव (for *विति भारत).

47 ^b) K₁ जनार्दनं; T₁ यथार्हतं. G_{1.6} पूजयामास
भारत. — ^d) Ś₁ K_{1.2.4} D_{n1} *दरुजे; B_{1.6} D₈ *सस्वजे.

48 ^a) M₂ तस्मिन्हते जरासंधे. — ^b) B₈ D_{1.2}
G (except G₂) M₁ भ्रातृभिर् (for *भ्यां). K_{2.8}

सत्कृत्य पूजयित्वा च विससर्ज नराधिपान् ॥ ४९
 युधिष्ठिराम्यनुज्ञातास्ते नृपा हृष्टमानसाः ।
 जग्मुः स्वदेशांस्त्वरिता यानैरुच्चावचैस्ततः ॥ ५०
 एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
 पाण्डवैर्घातयामास जरासंधमरिं तदा ॥ ५१
 घातयित्वा जरासंधं बुद्धिपूर्वमरिंदमः ।
 धर्मराजमनुज्ञाप्य पृथां कृष्णां च भारत ॥ ५२
 सुभद्रां भीमसेनं च फल्गुनं यमजौ तथा ।
 धौम्यमामन्नयित्वा च प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ॥ ५३
 तेनैव रथमुख्येन तरुणादित्यवर्चसा ।

धर्मराजविसृष्टेन दिव्येनानादयन्दिशः ॥ ५४
 ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ ।
 प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमकृष्टकारिणम् ॥ ५५
 ततो गते भगवति कृष्णे देवकिनन्दने ।
 जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञामभयदास्तदा ॥ ५६
 संवर्धितौजसो भूयः कर्मणा तेन भारत ।
 द्रौपद्याः पाण्डवा राजन्परां प्रीतिमवर्धयन् ॥ ५७
 तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थसंहितम् ।
 तद्राजा धर्मतश्चक्रे राज्यपालनकीर्तिमान् ॥ ५८

C. 2. 982
B. 2. 24. 60
K. 2. 25. 96

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ समाप्तं जरासंधवधपर्वे ॥

सहितं जयं; V1 B_{2.4} सहितो हरिः (B_{2.4} 'रि'); T1 विस्मयं जयं (for विहितं जयम्). G1 जयः. — °) V1 'शत्रुमा' (for 'शत्रुता'). — After 48, S (except M₂) Cv ins. a passage given in App. I (No. 10).

49 °) K₈ यथा च वै; N₁ स यथावत् (for यथावयः). V1 समासाद्य; T1 G₂₋₆ M च सं (G₂ समा; M₂ स सं)भाष्य. G1 यथावयस्य (sic) संभाष्य. — °) N₁ V1 B (except B₂) D (except D₆) भ्रातृभिः (for राजभिः). V1 B_{1.4.5} D_n D₆₋₈ सह; B_{2.2.6} D_{1.2} चैव (for तैश्च). K₈ पाण्डवैः. S प्रेम्णा राजा (G_{1.5.6} 'जन्' नृपैः सह. — °) K₂ D₆ संहस्य; K₈ संहस्य; D₁ सत्कृत्वा (for सत्कृत्य). V1 तु (for च). — °) D₁ नराधिपः; D₂ 'प.

50 °) G_{4.6} सर्वे (for नृपा). — °) G₅ स्वदेशं. — °) K₄ यज्ञैर् (for यानैर्). N₁ बहुविधैस् (for उच्चावचैस्). K_{2.8} T₁ G₅ तदा; K₄ D₆ G₄ अपि; G_{1-3.6} M तथा (for ततः).

51 Before 51, S ins. वैशं. — °) S एवं स पुरुषव्याघ्रो. — °) D₆ पात' (for घात'). — °) K₂ B₈ अरिं तथा; K₈ D₂ अरिंदम.

52 °) D₆ याज'; T₁ G₂ पात' (for घात'). N₁ B_{2.6} D_{1.2} च (D₁ तु) तं कृष्णो (for जरा). — °) K₄ B_{2.6} D_{8.6} M₂ अरिंदम; K₈ अरिं तदा; B₁ अरिंदमं. — °) D₈ G_{1.2.4} (by corr.) M अनुप्राप्य; T₁ अनाज्ञाप्य — °) B₈ तथा (for पृथां). K₈ जनार्दनः (for च भारत).

53 °) D₆ भद्रसेनं च; S वासुदेवस्तु (for भीमसेनं च). — °) N G₁₋₈ फाल्गुनं (S₁ फल्गुणं; D_{n1} फाल्गुनी; D₈ as in text). K₁ B₈ D_{n2} च यमौ (for यमजौ).

— °) K₈ सम्यग् (for धौम्यम्). V1 B_{2.4} नमस्कृत्य ततः; B_{2.6} D_{1.2} आमंत्र्य भगवान्; S भीममनुज्ञा (G_{2.8} 'प्रा'प्य (for आमन्नयित्वा च). D₆ [अ]थ (for च). — °) V1 नगरं; B_{1.2.6} D_{1.2} स्वपुरं; B_{2.4} स्वपुरीं; S द्वारकां (for स्वां पुरीं). — After 53, S ins.:

265* पाण्डवैरनुधावन्नियुधिष्ठिरपुरोगमैः ।

हर्येण महता युक्तः प्राप्य चानुत्तमं यशः ।

जगाम हृष्टः कृष्णस्तु पुनर्द्वारवतीं पुरीम् ।

[(L. 1) T₁ 'यातश्च; M 'यायद्भिर् (for 'धावद्भिर्). — (L. 2) G_{2.5.6} प्राप्त्य (for प्राप्य). — (L. 3) G₈ युक्तः (for हृष्टः), and प्रति (for पुरीम्).]

54 °) S₁ 'बर्हेण (for 'मुख्येन). — °) B_{1.2.5.6} D (except D₆) मनसस्तुल्यगामिना. — °) S₁ K_{1.2.4} D₆ धर्मराजा (K₁ 'ज्ञा)तिसृष्टेन; K₈ S 'राजनिस्'; B_{1.2.4.5} 'राजाविस्'; B₂ 'राजाभिस्'; B₆ 'राजा प्रस्'. — °) K_{2.4} D₆ नादयन्; V1 G₈ M₁ (inf. lin.) [आ]नन्द' (for [आ]नाद').

55 °) D₈ प्रदक्षिणाम्. S₁ अवतंत; K₂ अकुर्वन्ति; S अथा (T₁ G_{4.5} तदा; G₈ तथा) कुर्वन् (for अकुर्वन्त). — °) V₁ 'कारिणः.

56 °) D₈ ततो जिष्णौ (for ततो गते). — °) V₁ B_{2.4} देवकीनन्दने तदा (V₁ तथा). — °) K_{2.8} तु; B₂ D_{1.2} च (for सु). — °) K₁ अभयदं; K₈ अभयतस्; G_{2.8} अभयदस् (for अभयदास्). G₁ तदः (!); G₄₋₆ M₁ ततः; M₂ तथा (for तदा). K_{2.8} N₁ B D राज्ञां (D₁ 'ज्ञो; D_{8.4} 'ज्ञा) दत्त्वाभयं तदा; V₁ राज्ञामभयदे हरी.

57 °) S₁ G₁ M₂ संवर्धितौजसो; K₁₋₈ N₁ V₁ B D

∴ 2. 983
1. 2. 25. 1
∴ 2. 26. 3

वैशांपायन उवाच ।

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी ।
रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभापत ॥ १
धनुस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुःप्रापं यदभीप्सितम् ॥ २

°धितं (K₂ °धित-) यशो; G₂ संवृद्धस्तेजसा; G₃ संवर्धतौजसे.
— °) K₁ D₁₋₄ G₁ द्रौपद्या. — °) V₁ B_s. 4 प्रचक्रिरे
(for अवर्धयन्).

58 K₁ om. 58. — °) D₂ कालेषु (for काले तु).
K₂ पुत्रद्युक्तं (sic); K_s. 4 तु तद्युक्तं; S तु संप्राप्ते (G₁. 6 °सं).
— °) B_s. 4 S (except G₃) °संयुतं. — °) D₆ धर्मजश्
(for °तश्). Ś₁ तन्नेजे धर्मराजश्च. Ñ₁ V₁ तद्राज्यं
धर्मजश्चक्रे. — °) K_s राज्यपालश्च कीर्तिमान्; K₄ प्रजापाल-
नकी°; Ñ₁ V₁ B Dn D₁₋₅ प्रजापालनकीर्तनं (Dn₂
°नमेव च); D₆ राज्यपालनमेव च; T₁ G_s-5 राज्यं प्राप्य
युधिष्ठिरः; G₁. 2. 6 M राज्यं प्रथित (G₂ पालन)कीर्तिमान्.

Colophon. — *Sub-parvan*: N M जरासंधवध;
to it Ś₁ K Ñ₁ V₁ B₁. 2 D (except Dn₁) M
add समाप्त. — *Adhy. name*: Ñ₁ V₁ G₁. 5 M₁
जरासंधवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both):
K₁(marg. sec. m.). 3 22 (as in text); K₂ D_s 23;
Dn₁ 24; S 27. — *S'loka no.*: K₂. 3 D₁. 2 58;
Dn 60; M₁ 76.

23

1 = 2. 15. 6. — Ś₁ K₂ om. the ref. — After the
ref., S ins.:

266* ऋषेस्तद्वचनं चिन्त्य निशाश्रवास युधिष्ठिरः ।
धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठः कर्तुमिच्छन्परंतपः ।
तस्यैङ्गितज्ञो बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
संविवर्तयिषुः कामं पावकात्पाकश्रासनिः ।

[(L. 1) = (var.) 2. 12. 1^{ab}. G₂ (before corr.). s-s
M₂ श्रुत्वा (for किरत्य). T₁ G₂. 5. 6 विशाश्रवाः. — (L. 2)
G₁. 6 M₁ कर्तुमिच्छत्. T₁ G_s. 4 M₂ परंतपः; G₁. 6 अरिदमः
(G₆ °म). — (L. 4) G₆ संसंवर्तयिषुः कर्म.]
— °) Ś₁ एवं पार्थो; K₂ D_s पार्थ प्राप्य; K₄ अथ प्राप्य;
G₁. 4. 6 संप्राप्य च (G₄ तु). K₁-8 धनुर्दिव्यम्. — °)

तत्र कृत्यमहं मन्ये कोशस्यास्य विवर्धनम् ।
करमाहारयिष्यामि राज्ञः सर्वांश्रुपोत्तम ॥ ३
विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदरक्षिताम् ।
तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे च तथा शिवे ॥ ४
धनंजयवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

= 1. 216. 7^d: 5. 166. 32^b. G₁-8 अश्रयौ; B₂ D₂ Cd
अक्षय्ये (Cd v.l. °ये). K₁ महेषुधीः; K₂ °युधिः; Ñ₁ Dn
D_s. 6 तथेषुधी. — °) T₁ G₁. 2 रथध्वजं. G₆ रथध्वज-
सभाश्चैव.

2 = 2. 15. 7. — Before 2, K₄ V₁ B D G₁-8 ins.
अर्जुन उ° (D₄ G_s om. उ°). — °) B₂-5 Dn₁ D_s-6 धनुः
(D₄. 6 °नु) शस्त्रं (Dn₁m D₆ श्रेष्ठं). Cd citos अस्त्रं
(as in text). G₁. 6 सभावीर्यं; G₂ शरान्वीर्यं. — °) G_s
परेषां भूर्यशो बलं; Cd as in text. — °) K₁ B (except
B_s) D₂ G₆ महाराज (for मया राजन्). — °) K₂. 4
D_s. 5. 6 दुःप्रापं. K₁ पुनः प्रापं यदीप्सितं.

3 °) D₁. 2 एतत्; S तस्य (for तत्र). — °) Ś₁
कार्यस्यास्य; B_s शेषस्यास्य; S कोशस्यैव (G₂ °स्यास्य; M₁
°स्येह). B₁. 2. 5. 6 D (except D₆) कोश (B₁. 2. 5. 6 °प)स्य
परिवर्धनं; Ñ₁ V₁ °स्यादविवर्धनं. — °) K₄ D₆ नराधिप
(for नृपो°). S (except G₂) राजभ्यो राजसत्तम. — After
3, S ins. a passage given in App. I (No. 11).

4 G₆ om. 4^a-7^b. — °) Ś₁ K D₆ [अ]भियास्यामि;
S (G₆ om.) प्रयातास्तु (G₂ °स्ते) (for प्रयास्यामि).
— °) V₁ B D दिशं धनदपालितां; S (G₆ om.) दिशः
सर्वां नरोत्तमाः. — After 4^{ab}, G_s ins.:

267* सर्वे वायुप्रवेगाश्च सर्वालंकारभूयिताः ।

— °) K₁ तिथौ पुण्ये; Ñ₁ तिथौ दिने; V₁ B₂-4. 6 D₁. 2
तिथाव (V₁ B_s °थौ श्च; B₄ °थौ त)स्मिन्; B₁ तिथावह्नि.
S (G₆ om.) तिथावहनि नक्षत्रे. — °) S (G₆ om.) मुहूर्ते
(for नक्षत्रे). Ś₁ K D₆ (by transp.) शिवे तथा
(K₁ °दा; Ñ₁ V₁ B_s. 4 G₂ तथा शुभे. B₁. 2. 5. 6 Dn
D₁-5 नक्षत्रे चाभि (B₆ °ति; D₄ °पि)पूजिते.

5 G₆ om. 5 (cf. v.l. 4). Before 5, Ñ₁ V₁ B D
ins. वैशं उ°. — °) S (G₆ om.) प्रहृष्टो मुदितश्चापि.
— °) K₁ स्निग्धगंभीरया दिव्या; V₁ °रभाषिण्या; B_s
°रहादिन्या. — °) T₁ G_s-5 तान्; G₁. 2 तां (for तं).
B₆ प्रत्यपूजयत्; D_s प्रत्यपद्यते.

स्निग्धगम्भीरनादिन्या तं गिरा प्रत्यभाषत ॥ ५
 स्वास्ति वाच्यार्हतो विप्रान्प्रयाहि भरतर्षभ ।
 दुर्हदामप्रहर्षाय सुहृदां नन्दनाय च ।
 विजयस्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं काममवाप्नुहि ॥ ६
 इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन महता वृतः ।
 अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा ॥ ७
 तथैव भीमसेनोऽपि यमौ च पुरुपर्षभौ ।
 ससैन्याः प्रययुः सर्वे धर्मराजाभिपूजिताः ॥ ८
 दिशं धनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः ।

भीमसेनस्तथा प्राचीं सहदेवस्तु दक्षिणाम् ॥ ९
 प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयदस्त्रवित् ।
 खाण्डवप्रस्थमध्यास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १०
 जनमेजय उवाच ।
 दिशामभिजयं ब्रह्मन्विस्तरानुकीर्तय ।
 न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चितं महत् ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।
 धनंजयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते ।
 यौगपद्येन पार्थैर्हि विजितेयं वसुंधरा ॥ १२

C. 2. 995
 B. 2. 26. 2
 K. 2. 27. 2

6 G⁶ om. 6 (cf. v.l. 4). — ^b) Ś₁ प्रयाति; G₁ प्रयातु. K V₁ B₃.4 D₁.6 पुरुपर्षभ. — ^c) G₃ दुर्हदाम-
 पहर्षाय; G₃-5 दामुप(G₃ दां मुख)घाताय. — ^d) K₂
 Dn₁ G₃ सुहृदानंदनाय च; Ņ₁ दामर्चनाय च; B₃.4
 दां प्रहर्षाय च. — ^e) G₃ विजयस्व; M₂ विजितस्ते.
 Ś₁ K₁.8 D₁.6 T₁ G₂.4 M ध्रुवः. — Ś₁ om. (hapl.)
 6^f-7^a. — ^f) Ņ₁ V₁ B₃.4 प्रियाण्कामान्; D₁.2 श्रियं
 साध्वीम्. B₃ Dn D₃-5 G₃ अवाप्यसि (Dn प्यसि).

7 G⁶ om. 7^{ab} (cf. v.l. 4); Ś₁ om. 7^a (cf. v.l. 6).
 — ^{ab}) Ņ₁ इत्युक्तो धर्मराजेन पार्थः सैन्येन संवृतः. — ^c) Ś₁
 वह्नितेन. — ^d) After ३, D₆ (erroneously)
 reads from शासनिः (in 9^b) up to क्षिणा (in 9^d).
 Ś₁ K₄ Ņ₁ रथेन प्रययौ तदा (Ņ₁ ततः); D₁ रथेनाद्भुतकर्मकृतः;
 D₆ द्रुततेजसा.

8 D₃ om. (hapl.) 8-13. — ^b) Ś₁ K₁ V₁ G₁.6
 M₂ भरतर्षभौ (V₁ षभ); G₃ पुरुपर्षभ. — ^d) B (except
 B₃) D (except D₆; D₃ om.) M₁ धर्मराजेन पूजिताः.

9 D₃ om. 9 (cf. v.l. 8). — ^a) T₁ धनुपतेर्. — ^b)
 M₂ व्यजयत् (for अज). — ^c) B₆ D₁.2 तदा (for
 तथा).

10 D₃ om. 10 (cf. v.l. 8). — ^b) G₂.8 दिव्यं
 (for दिशं). G₁ सुजयद्; G₄ विजयद्. Ś₁ अर्थ (for
 अस्त्र). K₄ विजयदिशमस्त्रं; V₁ B D (except D₆;
 D₃ om.) T₁ दिशं व्य(Dn₁ D₂ वि)जयतास्त्रं. — ^c)
 Ņ₁ V₁ B D (except D₆; D₃ om.) मध्यस्थो (B₁
 मध्ये तु). — ^d) K₄ धर्मपुत्रो. — After 10, V₁ B D
 (D₃ om.) ins.:

268* आसीत्परमया लक्ष्म्या सुहृद्रणवृत्तः प्रभुः ।

[V₁ B₃.6 D₁.2 आस्ते (for आसीत्). D₆ सुहृद्रणवृत्तः.
 B₁ तदा (for प्रभुः).]

— Thereafter Dn (!) D₆.6 ins. an addl. colophon

(adhy. no.: Dn₁ 25).

11 D₃ om. 11 (cf. v.l. 8). T₁ om. the ref.
 K₂ D₁ जन्मेजय उ. — ^a) K₄ D₆ दिशामनुजयं; B₁
 मतिं; T₁ G₄ मपि जयं; M₁ मवि. — ^b) S विन्तरेण
 वदस्व मे. — 11^{cd} = l. 56. 3^{cd}. — ^c) B₁ तृप्यामि न हि
 (by transp.). G₄ तृप्याणि (for मि). Ś₁ D₄ सर्वेषां;
 S भगवन् (for पूर्वेषां). — ^d) B₃ शृण्वंश्च; S पूर्वेषां
 (for शृण्वानश्च). Ņ₁ V₁ शृण्वंश्चितं सुत्तं.

12 D₃ om. 12 (cf. v.l. 8). — ^b) T₁ चरितं (for
 विजयं). B₃ च (for ते). G₁.6 पूर्वं विजयमेव ते. — ^c)
 S युगपत्कुरुवीरैस्तु. — ^d) V₁ B₁-3 Dn D₁.5 निजितेयं;
 G₃ विजितेयं. — After 12, S ins.:

269* अवाप्य राजा राज्यार्थं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

महत्त्वे राजशब्दस्य मनश्चक्रे महामनाः ।

तदा क्षत्रं विदित्वास्व पृथिवीविजयं प्रति ।

अमर्षार्थार्थिवेन्द्रान्ते तं समेयुर्युत्सवः ।

तस्समेत्य ध्रुवः क्षत्रं रथनागाश्वपत्तिमत् । [5]

अभ्ययात्पार्थिवं जिष्णुं मोघीकर्तुं जनाधिप ।

तत्पार्थः पार्थिवं क्षत्रं युयुत्सुः परमाहवे ।

प्रत्युद्ययौ महाबाहुस्तरसा पाकशासनः ।

तद्भ्रमं पार्थिवं क्षत्रं पार्थेनाकृष्टकर्मणा ।

वायुनेव घनानीकं मोघीभूतं ययौ दिशः । [10]

तज्जित्वा पार्थिवं क्षत्रं समरे परवीरहा ।

ययौ तदा वशे कर्तुंसुवीचीं पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 1) T₁ G₂ M₂ राजन् (for राजा). T₁ G₁ M₂
 राज्यार्थं; G₂.8 राज्यार्थ. — (L. 2) G₁.6 महात्पाः. — (L. 3)
 G₁.6 तथा (for तदा). G₂.8 क्षान्तं; G₃ हि तं. G₃ समाश्वस्य;
 G₅.6 विजित्वास्व. — In G₃ there is a lacuna for the
 post. half of line 4, and prior half of line 5.
 — (L. 4) G₁ समेयुस्ते; G₂ तं समीयुर; G₅.6 प्रसमेयुर-
 M समेयाय (M₂ समवेता) युयुत्सया. — (L. 6) M पाण्डं

C. 2. 996
B. 2. 25. 3
K. 2. 27. 9

पूर्व कुणिन्दविषये वशे चक्रे महीपतीन् ।
धनंजयो महाबाहुर्नातितीव्रेण कर्मणा ॥ १३
आनर्तान्कालकूटांश्च कुणिन्दांश्च विजित्य सः ।
सुमण्डलं पापजितं कृतवाननुसैनिकम् ॥ १४
स तेन सहितो राजन्सव्यसाची परंतपः ।
विजित्ये सकलं द्वीपं प्रतिविन्ध्यं च पार्थिवम् ॥ १५

(for पार्थिव). T₁ G₄ M₂ भोगं कर्तुं. G₂ नराधिपः; G₆ जनाधिपान्. — (L. 7) G₁₋₃ युयुत्सुं. — (L. 9) T₁ G₄ M₂ पार्थिवाङ्घ्रिं. — G₂ om. from line 10 up to st. 14. — (L. 10) G₂ वायुनुन्नघनानीकं. G_{4.5} तुली* (for मोघी*). G₆ दिशं. — (L. 12) G_{1.4} वशीकर्तुम्.]
13 D₂ G₂ om. 13 (for D₂ cf. v.l. 8). — ^a Ś₁ N₁ V₁ B D (D₂ om.) पूर्व कु (B_{1.5} पु) लिदं. — ^b Ś₁ M₁ वशी.; D_{n2} वशं; G₁ नशे (for वशे). K₁ T₁ G_{1.2.4} M महीपतिं. — ^c B_{2.6} D_{1.2} महाराजः; D₆ बाहुवहैर. — S ins. after 13 (G₂, after line 9 of 269*):

270* तेनैव सहितः प्रायाजिष्णुः साह्वपुरं प्रति ।
स साह्वपुरमासाद्य साह्वराजं धनंजयः ।
विक्रमेणोग्रधन्वानं वशे चक्रे महामनाः ।
तं पार्थः सहसा जित्वा घुमत्येनं धनेश्वरम् ।
कृतवानुसैनिकं प्रायाक्वदेशमरिंदमः । [5]
तत्र पापजितं जिष्णुः सुनाभं वसुधाधिपम् ।
विक्रमेण वशे कृत्वा कृतवाननुसैनिकम् ।

[(L. 3) G_{1.6} विक्रमेण च युक्तं तं. — (L. 4) M जनेश्वरः (for धनेश्वरम्). — (L. 5) G_{1-3.6} कृत्वा तु. G₂ सैनिकिं. G_{1.6} कर्तं दे (G₆ दे) वम्; G₂ M कर्तव्यम्; G₃ घटदेशम्. — (L. 6) G₂ ततः. T₁ G_{4.5} पापजितं; G₁ पापं जितं; M चापजितं. — With lines 6-7 of stanza 14.]
— Thereafter T₁ G_{4.5} M₁ read 15^{ab} (for the first time, repeating it in its proper place).

14 G_{1-3.6} om. 14 (cf. 270*, lines 6-7). — ^a K_{2.3} B_{2.6} D_{1.2.6} अनतान्; B₁ D₄ अनतीन्. Ś₁ अनतां कालकूर्ती *; K₁ अनतां कालकूर्ती च; K₄ अनतां कालकूर्तां च; T₁ G_{4.5} M अनंतकालकु (T₁ कं; G₄ क्) टिकान्. — ^b Ś₁ N₁ V₁ B_{1-3.5.6} D_n D₂₋₃ कुलिदां (D₂ दा) श्व; K₁ कुणिदं च; K₂ कुणिदान्स; B₄ D_{1.2} पुलिदा (B₄ दा) श्व. — K₈ om. 14^a-15^b; G₄ om. 14^{cd}. — ^c K₂ सुमंडलुं; D₄ स्वमंडलं. K₂ चापजेतुं; K₄ N₁ V₁ B D चावजितं (V₁ पजितं; B₁ पचितं; B₆ D₄ विजितं; D_{1.2} च विजितं; D₃ चावतकं). — ^d N₁ V₁ B₂₋₆ D_n D_{1-4.6}

सकलद्वीपवासांश्च सप्तद्वीपे च ये नृपाः ।
अर्जुनस्य च सैन्यानां विग्रहस्तुमुलोऽभवत् ॥ १६
स तानपि महेश्वासो विजित्य भरतर्षभ ।
तैरेव सहितः सर्वैः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ॥ १७
तत्र राजा महानासीद्भगदत्तो विशां पते ।
तेनासीत्सुमहद्युद्धं पाण्डवस्य महात्मनः ॥ १८

Cd (one MS.) कृतवान्सहसैनिकं (B₂ सैनिकः; D₂ सौत्यकं); Cd (v.l.) as in text.

15 K₈ om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). T₁ G_{4.5} M₁ read 15^{ab} (for the first time) after 270*, repeating it here. — ^a Ś₁ परंतपः; G₂ धनंजयः. — ^b D₁ T₁ G_{1.2.6} विजित्य. K₂ D_{1.2.4} G₄ शाकलं; K₄ शाकलिः; G_{1.2.5} M सकलः. — ^d G₂ प्रतिबंधं.

16 ^a K₁ N₁ V₁ B_{1.2.4-6} M सकलद्वीपवासांश्च (B₆ सी च); K₂ D_{n1} D_{1.4.6} शा (K₂ सा) कलद्वीपवासांश्च; K₄ D_{n2} D₂ शाकल (K₄ लि) द्वीपवासांश्च; T₁ G_{2.3} स (G₂ शा) कलं द्वीपवासांश्च. — ^b K₂ V₁ B D (except D₆) सप्तद्वीपेषु; N₁ द्वीपाश्च. — After 16^{ab}, T₁ G₂₋₃ ins.:

271* तान्सर्वानुजयत्पार्थो धर्मराजप्रियेप्सया ।
Thereafter T₁ G₂₋₃ read 23^a-25^b of adhy. 24 (T₁ G₂ repeating all the lines in their proper place; G₄ repeating 25^{ab} only). — K₂ om. from अर्जुनस्य in 16^a up to सहितः in 17^a (both incl.). — ^a K₁ च तेषां च; B D_n D_{1-2.3} च (D_{2.5} स) सैन्यैस्तैर (B₂ ससैन्यानां); D₄ ससैन्यैस्तु. G₁ अर्जुनस्यवसैन्यानां (corrupt); G_{2.3} स्यानु (G₂ स्य तु) सैन्यानां. — ^b S transp. विग्रहः and तुमुलः (or equivalents). K₄ तुमलो; G₁ तुमुल्ये (corrupt). G_{1.6} विक्रमः; G₄ वग्रहः (for विग्रहः).

17 K₂ om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — ^a S (except G₂) तानाजौ (for तानपि). K₈ महाबाहुर; B (except B₂) D (except D₆) महेश्वासान्. — ^b Ś₁ K_{1.3.4} B_{1.4-6} D (except D_{1.2}) M₂ विजित्य; T₁ G M₁ निर्जित्य. K₁ G_{2.6} M₂ भरतर्षभः; N₁ V₁ B₂ पुरुषर्षभः; B_{2.4.6} D_{1.2} G_{1.2} M₁ पुरुषर्षभः. — ^c Ś₁ सहिताः; B₆ G₄ सहितैः. Ś₁ T₁ G₂ सर्वैः. K₄ वृत्स्तु तैरेव सर्वैः. — ^d D_{n2} D₁ प्राग्ज्योतिषम्. Cd glosses प्राग्ज्योतिषम् by कामरूपम्. Ś₁ उपाद्रवत्.

18 ^a B₂ येनासीर; S तेनैव. — ^b K₄ D₆ महौजसः.

19 ^a K₂ वीनैश्च; K₈ चान्यैः; B_{2.6} वीरैः; D_n D_{1.6}

स किरातैश्च चीनैश्च ब्रूतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत् ।
 अन्यैश्च बहुभिर्योधैः सागरानूपवासिभिः ॥ १९
 ततः स दिवसानष्टौ योधयित्वा धनंजयम् ।
 प्रहसन्नब्रवीद्राजा संग्रामे विगतक्लमः ॥ २०
 उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्दन ।
 पाकशासनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि ॥ २१
 अहं सखा सुरेन्द्रस्य शक्रादनवमो रणे ।
 न च शक्रोमि ते तात स्यातुं प्रमुखतो युधि ॥ २२
 किमीप्सितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते ।

यद्वक्ष्यसि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक ॥ २३
 अर्जन उवाच ।
 कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 तस्य पार्थिवतामीप्से करस्तस्मै प्रदीयताम् ॥ २४
 भवान्पितृसखा चैव प्रीयमाणो मयापि च ।
 ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्वं प्रदीयताम् ॥ २५
 भगदत्त उवाच ।
 कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः ।
 सर्वमेतत्करिष्यामि किं चान्यत्करवाणि ते ॥ २६

C 2 1009
 B. 2 26 16
 K 2 27 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

(before corr.) नीचैः; G₁ योधैः (for चीनैः). G₂ किरातैर्वनैश्चापि. — ^a) D_{n1} D₁ वृत्तः. G₁ 'वेश्वरः (for 'पोऽभवत्). — ^c) B_s S विविधैर् (for बहुभिर्). G₁ वीरैः (for योधैः).

20 ^b) M₁ धनंजयः. — After 20^{ab}, G_s ins.:

272* चतुरङ्गबलैः सार्धं भगदत्तः पराजितः ।

पार्थसायकनुन्नस्तु विक्कलाङ्गो भृशानुरः ।

— ^a) T₁ G_{s.6} राजन् (for राजा). — ^d) N₁ V₁ B_{1.2.4.5} संग्रामे (for 'मे). B_{1.4.5} D_n D_{s.4} G विगतक्लमं (G_s 'ज्वरं).

21 K_{1.2} here write, and cancel 23^d; in K₁ stanzas 21–23 are all written marg. sec. m. — ^a) D_s उपपन्नो. — ^b) V₁ B D (except D_s) स्वयि कौरवनन्दन; S स्वययेतस्याहुनन्दन (G_s तत्करिष्यामि पांडुनन्दन, bracketed). — ^c) Ś₁ K_{1.2} 'दायाद (for 'दायादे). — ^d) Ś₁ 'शोभनः; K₁₋₂ 'शालिनि (for 'शोभिनि). M शिष्य आहवशोभिनिः.

22 For K₁ cf. v.l. 21. — ^a) K_s N₁ V₁ B_s D (except D_{1.2}) महेंद्रस्य (for सुरेन्द्रस्य). — ^b) N₁ V₁ B D (except D_s) G_s Cd अनवरो (for 'वमो). — ^c) B_{2.6} D_{1.2} transp. च and शक्रोमि. G_{1.2.6} M हि (for च). B_{4.5} D_n D_{s-5} न शक्या (B_s D_{n2} 'क्ष्या)मि च ते रात. — ^d) K₁ स्वयि (for स्यातुं). N₁ प्रतिमुखो. B_{1.8} रणे (for युधि).

23 For K₁ cf. v.l. 21. — ^a) B_{1.2.5} D_n स्वमीप्सितं; D_{s-5} अभी'. S तुष्टोस्मि तव शौ (G_s M वी)र्येण. — ^b) G_s तव (for ब्रूहि). — ^c) K_{1.2} D_s यद्वक्षसि. — ^d) Ś₁ भारत; S पांडव (for पुत्रक).

24 N₁ om. the ref. — ^a) S प्रवरो (for ऋषभो). Ś₁ राजन् (for राजा). — ^b) = 1. 144. 13^b; 187. 20^b; 199. 9^b; 4. 63. 37^b; 67. 36^b; etc., etc. Ś₁ K₁₋₂ D_s कुंतीपुत्रो; N₁ S धर्मनित्यो. — After 24^{ab}, Ś₁ D_n D_{s-5} ins.:

273* धर्मज्ञः सत्यसंधश्च यज्ञा विपुळदक्षिणः ।

[Ś₁ यज्ञे (for यज्ञा).]

— ^a) B_s तत्र. K_s ईप्सो; K_s D_s S (except G_{1.6}) C_v ईप्सो; K_s ईप्स्ये; D₁ इच्छे. — ^d) K_s B_s D₁ करमस्यै; B_s D_{n1} (and C_{v1} paraphrases तस्यै करं प्रं) करं तस्यै; T₁ G_{s-5} करमद्य; G_{1.6} करस्तस्मात्; G_s करं तस्य; M करः साधु. G_s प्रदर्शितः.

25 K_s om. (hapl.) 25. — ^a) B_{2.6} D_{1.2.6} पितृसखश्च; D_{s.5} G_s प्रियसखा. M₁ चापि. K_s भगवान्पितृसखो चैव (sic). — ^b) Ś₁ मयापि च; D_s m ममैव च; S मया (T₁ G_{s.4} महा) युधि (for मयापि च). V₁ प्रीतिमानधिकं मयि. — ^c) S अतो (for ततो). D_{n1} [S]नुज्ञापयामि. M₁ खा (for त्वां).

26 ^a) D_s m कुंतीपुत्र; S कुंतीसुत. V₁ यथात्थ; G_s यदात्थ (for यथा मे). — ^d) T₁ किं चान्यं; G_{1.4-6} किं चान्यत्; M₁ यद्वान्यत्. Ś₁ K_s D_s यथा त्वं भाषयेनष. — After 26, S ins.:

274* स तत्र सत्कृतस्तेन माममुष्य धनंजयः ।

उदकप्राच्यां विनिर्जित्य प्रायाद्दामगिरिं प्रति ।

ततो रामगिरिं जित्वा तथा भुवनपर्वतम् ।

अन्यानपि वशे चक्रे तरसा पाकशासनिः ।

[Before line 1, G_s ins. वैशं. — (L. 2) T₁ रामपुरं; G_s कामपुर; G_s कामगिरि (for राम). — (L. 3) G_s

२४

वैशंपायन उवाच ।

तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 प्रययावुत्तरां तस्मादिशं धनदपालिताम् ॥ १
 अन्तर्गिरिं च कौन्तेयस्तथैव च बहिर्गिरिम् ।
 तथोपरिगिरिं चैव विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ २
 विजित्य पर्वतान्सर्वान्ये च तत्र नराधिपाः ।
 तान्वशे स्थापयित्वा स रत्नान्यादाय सर्वशः ॥ ३
 तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च तान्नृपान् ।

नामगिरिः; Gs. १ राज°. T1 Gs. १ गत्वा (for जित्वा). — (L. 4) T1 Gs. १ M१ अनाविलं; G१ अरा° (for अन्यानपि). G1. 2 कृत्वा (for चक्रे).]

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K B1. 5. १ D१ Gs दिग्विजय. B2-4 Dn D1-5 M1 (all om. sub-parvan name) mention only अर्जुनदिग्विजय. — Adhy. name: Gs भगदत्तपराजयप्रियवचनं; M१ भगदत्तार्जुनयुद्धं. — Adhy. no. (figures, words, or both): K1 (marg. sec. m.). १ 23 (as in text); K2 Ds 24; Dn1 26; S 28. — Śloka no.: K2 36; Ks 26; Dn 16; D1. 2 27.

24

1 Gs om. the ref. — After the ref., V1 B D ins.:

275* एवमुक्तः प्रत्युवाच भगदत्तं धनंजयः ।

अनेनैव कृतं सर्वं भविष्यत्यनुजानता ।

[(L. 2) B1 अनुजानीहि याम्यहं (for the post. half).]

— ^a) T1 Gs-१ स (for तं). Ks महाबाहो. G1. 2. १ M वि (G१ वै) जित्य स (G1 सु) महाबाहुः. — ^१) Ś1 स ययावुत्तरं; K२ प्रययावुत्तरं; B१ ^३ बुत्तमां; D१ ^३ वंतरं; G१ ^३ बुत्तरात्. G४ चास्माद् (for तस्माद्).

2 ^a) K२ अंतर्गिरिंतं; Ks ^३ गिरिंतं; S अभ्यंतरं. K२. १ राजेंद्र (for कौन्तेयस्). — ^१) Ks बहिर्गिरिंतं; D४ बहिर्गिरिंतं; G1 बहिर्गिरिंतं; G२ बहूनिगिरिन्. Ś1 कुन्तीपुत्रो धनंजयः (= 1^b). — ^१) Ś1 तत्रोपरिगिरिंतं; Ñ1 V1 B Dn Ds-१ तथैवोपं; G1. १ ततोपरिंतं. S चापि (for चैव). — ^a) Dn1 विजिग्ये; D४ विजिजे. Ś1 B१ भरतर्षभ; B१ D1. 2 G१ भरतर्षभः; Dn1 पुरुषर्षभ; G1. १ च धनंजयः (G1 ^३ य);

कुलूतवासिनं राजन्बृहन्तस्युपजग्मिवान् ॥ ४

मृदङ्गवरनादेन रथनेमिस्वनेन च ।

हस्तिनां च निनादेन कम्पयन्वसुधामिमाम् ॥ ५

ततो बृहन्तस्तरुणो बलेन चतुरङ्गिणा ।

निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्योधयामास पाण्डवम् ॥ ६

सुमहान्सनिपातोऽभूद्भनंजयबृहन्तयोः ।

न शशाक बृहन्तस्तु सोढुं पाण्डवविक्रमम् ॥ ७

सोऽविषह्यतमं ज्ञात्वा कौन्तेयं पर्वतेश्वरः ।

M१ पुरुषोत्तमः.

3 ^a) Ks विजिते. Ñ1 V1 पूर्वं तान्; T1 G2-4 M यवनान्; G1. १ नृपतीन्; Gs धनवान् (for पर्वतान्). Ś1 सम्यग् (for सर्वान्). — ^१) Gs नराधिपान्; M समागताः. G1. १ एकस्त्र महाबलान्. — ^१) Ś1 K1. 4 Bs Ds च (for स). K2. १ Ds. १ M१ तान्वशे स्थापयामास. — ^a) B१-5 Dn Ds-१ धनान्यादाय; D1 (m as in text) रत्नान्या°.

4 Ś1 om. (hapl.) 4-8. — ^a) K२ B४ G४ सहितैः. K४ सर्वान्. — ^१) B१ अनुयुज्य. D1 ततो (for च तान्). Ks अनुरज्यत तान्नृपान्; K४ अन्वगच्छंस्ततो नृपान्; D४ ^३ रज्य च तं नृप; T1 Gs-१ M1 अनुसंगम्य तान्नृपान्; G1. १ M१ अनुगम्यापराङ्गं; G२ अनुमान्य ततो नृपं. — ^१) K1. 4 उल्लूतं; V1 B D (except D१) उल्लूकं (D१ marg. sec. m. as in text); M1 कौलूतं (cf. 9^b, 10^a).

5 Ś1 om. 5 (cf. v.l. 4). — ^a) K1 बृंहंतं शंखनादेन; K२. १ मृदंगशंखं; D१ मृदंगदरं; S चादित्रयं. Cd cites मृदंगाः. — D४ om. (hapl.) 5^b. — ^१) K२ रथे नेमिस्वं; S ह्यहेपा (G२ ^३ य एष; G१ ^३ यहेपस्व). — ^१) S कुंजराणां च शब्देन. — ^a) K४ कम्पयन्वसुधाधिपान्; B1. 2. १ D1. 2 S ^३ यस्त्रि मेदिनीं.

6 Ś1 om. 6 (cf. v.l. 4). — ^a) K V1 B Dn Ds-१ स्वरितो; D1. 2 तु रणे (for तरुणो). — ^१) D1. 2 निष्क्रम्य. S राजन् (for तस्माद्). — ^a) Ñ1 V1 B१-१ Dn D४. १ फाल्गुनं; Ds फल्गुनं (for पाण्डवम्). S उपतस्थे (M1 ^३ स्थौ) धनंजयं.

7 Ś1 om. 7 (cf. v.l. 4). — ^a) D1 [S]त्र (for Sभूद्). — ^१) K1. १ Ñ1 D१ च; D1. १ तं (for तु). — ^a) Ds पावकविक्रमं; G१ पार्थस्य विक्रमं.

8 Ś1 om. 8 (cf. v.l. 4). — ^a) B ^३ सद्य (for

उपावर्तत दुर्मेधा रत्नान्यादाय सर्वशः ॥ ८
 स तद्राज्यमवस्थाप्य कुलूतसहितो ययौ ।
 सेनाबिन्दुमथो राजत्राज्यादाशु समाक्षिपत् ॥ ९
 मोदापुरं वामदेवं सुदामानं सुसंकुलम् ।
 कुलूतानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् ॥ १०
 तत्रस्थः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात् ।
 व्यजयद्वन्नजयो राजन्देशान्पञ्च प्रमाणतः ॥ ११

स दिवःप्रस्थमासाद्य सेनाबिन्दोः पुरं महत् ।
 बलेन चतुरङ्गेण निवेशमकरोत्प्रभुः ॥ १२
 स तैः परिवृतः सर्वैर्विष्वगशं नराधिपम् ।
 अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभः ॥ १३
 विजित्य चाहवे शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ।
 ध्वजिन्या व्यजयद्राजन्पुरं पौरवक्षितम् ॥ १४
 पौरवं तु विनिर्जित्य दस्युन्पर्वतवासिनः ।

C 2 1025
B 2 27. 16
K 2 28 16

‘पद्य’). K₄ Ñ₁ V₁ B (except B₂) D (except D_{1.2})
 मत्वा (for ज्ञात्वा). — °) K_{2.4} B_{1.4} Dn D₆ दुर्वेषोः; K₈
 उद्धर्षो (for दुर्मेधा). — °) S घनान्या (G_{1.6} ‘नमा’)दाय
 सर्वशः. — After 8, T₁ G_{4.5} ins.:

276* उपचारच्छलेनासौ प्रददौ संचितान्वसून ।
 अर्बुदं कुञ्जराणां च न्यर्बुदं वाजिनां तथा ।
 ततस्तेनैव सहितः कौलूतेन धनंजयः ।

9 °) Ś₁ K₂ तं (for तद्). K₄ राष्ट्रम् (for राज्यम्).
 Ś₁ अवस्थाप्य; K₄ D₆ वचो स्थाप्य. M स तं राज्य अवस्थाप्य.
 — °) K₁ (marg. sec. m.).₃ कुलूतमभितो; K₄ उलूत-
 सहितो; V₁ B_{1.5.6} D (except D₆) उलूक* (Dn₁ [marg.
 sec. m.] बृहंतः स°); B₂ उलूक*; B_{8.4} चोल्क*; T₁ G₂₋₅
 M₁ कौलूत (G₂ ‘क’)स. Cf. 4°, 10°. K₄ B₁ T₁ G युवा
 (for ययौ). — °) Ś₁ सेनाबंधमतो; K₁ सुनाबिन्दुमथो; B₈
 सेनया सहितो; G₂ सेनाबिन्दुमतो. — °) D_{8.5} अथा°
 (for समा°).

10 K₈ om. (hapl.) 10. — °) Ś₁ K_{1.2.4} D₆
 गोदावरीं; V₁ B_{2-4.6} D_{1.2.6} om महारथो; B₁ मोदापुरीं; G₁
 M₂ मोदापुरे; G₂ मोदपुरं; G₆ गोदापुरे. V₁ महादेवं; G₁
 M₂ वासुदेवं (for वाम°). — °) Ś₁ सुदापानं; K_{1.2.4} D₆
 T₁ G_{1.2.4} M सुनामानं. Cv cites अनामिनं (!?). G_{1.6}
 च पुष्कलं; M₂ तु पुष्कले. — °) Ś₁ K₄ उलूतान्; K₁
 कुलूतान्; V₁ B Dn D₁₋₄ उलूकान्; D₅ कुलूकान्; T₁ G_{4.5}
 M₁ कौलूतान्; G_{2.8} कलू. Cf. 4°, 9°. K₂ कुलूतान्
 तत्राश्वैव; Ñ₁ तानागतांश्चैव. — °) Ś₁ राज्यं (for राज्ञः).
 K₂ D₈ (marg. sec. m.).₆ समाक्षिपत्; D₄ समासदत्; M₂
 समादयत्. B₆ D_{1.2} राज्ञः सर्वान्समानयत्; G_{1.6} राज्ञ (G₁
 ‘ज्ञा’)स्तान्धनमानं; G₂ तांश्च राजइयवर्तयत्.

11 °) K₂ D_{1.6} G₄ तत्रस्थः; B₁ ततस्त्रैः; D₈ G₂
 तत्रस्थैः. — °) G₁ यमं राज्य शास°. — °) Hyper-
 metric! T₁ व्यजयं. M₂ राजा. Ś₁ K_{1.2} D₆ व्यजय-
 द्विजयो (K₁ ‘ये’) राजन्; K₄ विजयद्विजयो राजन्; Ñ₁ V₁
 B_{1.8-5} Dn D₈₋₅ किरिटी जि (V₁ क्रि)तवान्राजन्; B_{2.6}

D_{1.2} किरिटी व्यजयद्राजन्; G₂ जयद्वन्नजयो राजा. — °) K₄
 T₁ G₃₋₅ प्रधानतः; B D (except D₆) ग (B₆ गु)णांस्ततः
 (D₆ marg. sec. m. गणांस्तथा); G₁ प्रधानथ; G₂ त्रिणानतः;
 G₆ धनानथ; M प्रणादतः. V₁ देशानेतान्महारथः.

12 °) Ś₁ स शिवप्रस्थमा°; K₁ V₁ B Dn D_{1.8-5} स
 (Dn₂ त-) देवप्रस्थमा°; K_{2.4} D_{2.6} स दिवप्रस्थमा°; Ñ₁ स
 हेमप्रस्थमा°; T₁ G₃₋₅ समीप (G₅ ‘व’)प्रस्थमा°; G_{1.6} समीप-
 (G₆ सत्यव)स्थमथा°; M स दीपप्रस्थमा°. — °) K₁
 सेनामिदोः; D₄₋₆ ‘विदोः; G₃ ‘विज्योः. Ś₁ पदं; G_{1.6} रणं;
 G₄ M₂ परं (for पुरं). B_{1.5} Dn D₈₋₅ प्रति (for महत्).
 — °) K₁ विभुः; B_{1.2.6} D_{1.2} ततः (for प्रभुः). S
 निवेशनमथाकरोत्.

13 °) Ś₁ K_{2.4} D₂₋₅ विश्वगशं; G_{1.6} विवेगा (G₆
 ‘शा’)शं; G₈ विषगशं. T₁ G₁₋₄ M₁ जनाधिपं. — °) S
 (except G₄) महाबाहुः (for ‘तेजाः). — °) Ś₁ पांडवं; T₁
 पौरुषं (for पौरवं). Ś₁ K₄ B₅ Dn₂ D₂₋₅ G₆ पुरुषर्षभं;
 K₈ Ñ₁ V₁ B_{1.6} Dn₁ ‘र्षभं.

14 °) K_{1.3} स विजित्य (for K₂ see below); T₁
 G_{1.5} M तं विजित्य; G_{1.6} तस्मिजित्य (G₆ ‘त्वा’); G₂ तं
 विजित्वा (for विजित्य च). After स विजित्या (v.l. for
 विजित्य चा-), K₂ follows up with 15^{90d}, om. (hapl.)
 the portion from हवे up to ‘जित्य (in 15^{90a}). S शूरं
 (for शूरान्). — °) S पार्वतीयं (G_{1.6} ‘यान्’) महारथः
 (G_{1.6} जनाधिपः; G₂ महारथं). — D₅ reads 14^{90d} marg.
 sec. m. (with v.l.). — °) D_{5m} ध्वजिन्या; Cd (as in
 text) ध्वजिन्या (=सेनया). K₄ विजं (for व्यजं).
 V₁ B_{1.8-5} Dn D_{8.4.6} जिगाय सेनया राजन्; G_{2.8.5.6}
 ध्वजिन्याप्यजयद्राजन्. — °) Ś₁ क्षत्रियान्पुरुषर्षभं; K₁
 पुरं पौरवसंस्थितं; K₄ D_{5m} क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः; G_{1.6} पुरं
 पौरववर्धितं. — After 14^{90d} (in marg.), D₅ cont.
 (marg. sec. m.):

277* महता तत्र सैन्येन प्रमध्यस्करुनन्वनः ।

उरसावलिनं चैव रोमाणं च रणेऽक्षिपत् ।

C. 2. 1025
B. 2. 27 16
K. 2. 28 16

गणानुत्सवसकैतानजयत्सप्त पाण्डवः ॥ १५
ततः काश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ।
व्यजयद्योहितं चैव मण्डलैर्दशभिः सह ॥ १६
ततस्त्रिगर्तान्कौन्तेयो दार्वाङ्कोकनदाश्च ये ।
क्षत्रिया बहवो राजन्नुपावर्तन्त सर्वशः ॥ १७
अभिसारीं ततो रम्यां विजिग्ये कुरुनन्दनः ।
उरगावासिनं चैव रोचमानं रणेऽजयत् ॥ १८

which is followed in the body of the text by the Vulgate reading of our 14th (namely, जिगाय सेनया राजन्पुंरं पौरवर्क्षितं). This latter has further a v.l. given marg. sec. m. as विजिगाय हितं चैव मण्डलं दशभिः सह.

15 ^a) M₂ पौरवस्. N₁ V₁ B Dn D₁. 2. 4. 5 युधि; D₈ विधि; G₂ तं वि-; G₈₋₅ च वि- (for तु वि-). — After 15^a, T₁ G₈₋₅ ins.:

278*

सेनाविन्दुं च तरपुरे ।

न्यधापयदमेयाम्ना.

[(L. 1) T₁ स (for न). — (L. 2) T₁ G₈ न्यधा°; G₄ न्यधा°.]

— ^b) T₁ G₈₋₅ दस्यू (G₈ पसू)नां पतिमर्जुनः; G₁₋₆ दस्यूनां वृत् (G₁ °थ)नान्यथा; G₂ M दस्यूनां पर्वतानथ; G₄ दस्यूना-मर्जुनः **. — ^c) G₁ °नुत्सवसंसप्तो. — ^d) K₂ G₂ व्यजयत्; G₁ न जयत् (for अज°).

16 ^a) Ś₁ तथा (for ततः). K₁ D₈ वीरः; K₂ D₄ वीराः; K₈₋₄ वीर. — ^c) V₁ G₈ विज°; G₂ अज°. K₁ लोहिताश्वैव; T₁ लोहितो चैव.

17 ^a) G₂₋₅ तत्र (for ततस्). K₂ तृगतान् (sic). K₁ कौतेय. K₈ N₁ V₁ B Dn D₁₋₄ ततस्त्रिगर्ताः कौतेय (K₈ °य). — ^b) K₁₋₈ D_{8m} देशाः; K₄ दार्भाञ्; N₁ B₁₋₄ Dn दारवाः; V₁ सर्वैः; B₂ गर्भाः; B₈₋₅ D₈₋₄ दवाः; B₈ D₁₋₂ दर्भाः; D₈ दृष्याः (for दारवाञ्). Ś₁ K₄ कोकनदाशः; K₁ कौकनदाशः; N₁ B₈ D₈₋₅ केतनका (D₈ °क)स्; B₂ कौत्तन-कास्; B₈ कैत्तिनकास्; B₈ कौत्तनकास्; D₁₋₂ कौत्तलकास् (for कोकनदाश). N₁ V₁ B₁₋₄. 4. 6 D (except D₈) तथा; B₈ तदा (for च ये). D_{8m} दार्याः कंदरावासिनः; T₁ G₂₋₄₋₅ दार्विकानथ तं (G₄ का)कणान्; G₁ दर्विकानविकंकणान्; G₈ दार्विकानथ कंकणान्; G₈ दार्विकानपि कंकणान्; M दर्वी (M₂ °र्वि)कानथ तंकणान्. — ^c) S क्षत्रियान्सुषुद्राजान्. — ^d) K₄ S (except G₈) °वर्तत.

18 ^a) Ś₁ अभीसारी; B₁ अभिषारी; B₄ अभिसारी; B₈ अभिसारी; D₈ आभीरी च. N₁ तथा (for ततो). K₂

ततः सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरक्षितम् ।
प्रामथद्वलमास्थाय पाकशासनिराहवे ॥ १९
ततः सुद्धांश्च चोलांश्च किरिटी पाण्डवर्षभः ।
सहितः सर्वसैन्येन प्रामथत्कुरुनन्दनः ॥ २०
ततः परमविक्रान्तो बाह्लीकान्कुरुनन्दनः ।
महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान् ॥ २१
गृहीत्वा तु बलं सारं फल्गु चोत्सृज्य पाण्डवः ।

अभिसारंस्तथा रम्या; K₈₋₄ अभिसारांस्ततो (K₈ °था) रम्यान्; D₈ (marg. sec. m.) अभिक्स्कारतो रम्यां; D_{8m} अपि सारा-स्ततो रम्यान्; T₁ G₂₋₄ M अभिसारं तथा रम्यं; G₁ °घारं तथारभ्य; G₂₋₅ °सारं तदा (G₈ ततो) रम्यं; G₈ °यायं (sup. lin. °घायं) तथारभ्य. — ^b) K₁ G₁₋₆ विजिल्य. Ś₁ पुरुषर्षभः; K₂ कुलनन्दनः; B₁ भरतर्षभ; T₁ G₁₋₈₋₄₋₆ M कुरुसत्तमः (G₁₋₆ °म). — After 18^{ab}, G₄ roads 21. — ^c) Ś₁ तरसावासिनं; K₁ कुल्लता°; K₂ अल्लत°; K₈ करुत°; K₄ उल्लव°; D₈ (m as in text) उल्ल°; S करुशा° (G₈ °शा°). — ^d) Ś₁ G₄ ततो (for रणे). N₁ रोचमानं धनंजयः.

19 ^a) B₈ चित्रं (for रम्यं). — ^b) G₈ चक्रायुध°; G₂ पित्रायुध°. — ^c) B (except B₈) Dn M₂ प्राधमद्; D₈ प्रमथ्य; D₈ प्रामथ्य; T₁ प्रामधद्; G₈ प्राथमद्. K₂ उवलम्; D₈₋₅ रथम् (for बलम्). T₁ G₈₋₅ आश्रित्य (for आस्थाया).

20 Ś₁ lacuna for 20^a. — ^a) K₁ सर्वांश्च; K₂₋₈ सर्वांस्तु; K₄ सुद्धान्सु; B₈ सुम्मांश्च; Dn₁ सुक्षां°; D₈ (m as in text) स्वक्षां°; T₁ G₈ M₁ वंगां°; G₂₋₄₋₅ वंकां°; M₂ वंशां° (for सुद्धां°). K₁ शौलांश्च; K₈ वैनां°; B₁₋₄ लोलां°; B₂ चोनां° (for चोलां°). G₁₋₆ ततो गानपि (G₈ °वि-) चोलांश्च. — ^b) G₁ कीनदी; G₈ विजिग्ये (for किरिटी). K₄ T₁ °र्वभ. — G₁₋₂₋₆ M₁ om. 20^a-21^b. — ^d) V₁ प्राजयत्. T₁ G₈₋₅ पृथुविक्रमः (for कुह°).

21 G₁₋₂₋₆ M₁ om. 21^{ab} (cf. v.l. 20). G₄ reads 21 after 18^{ab}. — ^a) T₁ G₈₋₅ ततः परमसंहृष्टो. — ^b) Ś₁ K₁₋₂ B₈ D₁ बाह्लिकान्; D₈ वाह्ली°. Ś₁ K₄ D₈ सुमहाबलान्; V₁ B₈₋₅ Dn D₈₋₅ M₂ पाकशासिनः; B₁₋₂₋₆ D₁₋₂ पांडवर्षभः; T₁ G₈₋₅ समितिजयः (for कुह°, as in K₁₋₈ N₁). — ^c) K₁₋₂ परिबर्हेण; B₈ (m as in text) °तापेन; G₄ परमर्देन. Ś₁ lacuna; D₈ कुंतीपुत्रो महाबाहुर्. — ^d) Ś₁ वशी°. K₈ वश्येन च नरा*पान्. — After 21, G₈ ins. a passage given in App. I (No. 12).

22 G₈ om. 22. — ^a) K₁₋₂ गृहीत्वा बलसारं तु; S (G₈ om.) ततः सारबलं गृह्य. — ^b) Ś₁ फल्गुणो भरतर्षभ;

दरदानसह काम्बोजैरजयत्पाकशासनिः ॥ २२
 प्रागुत्तरां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दस्यवः ।
 निवसन्ति वने ये च तान्सर्वानजयत्प्रभुः ॥ २३
लोहान्परमकाम्बोजानृषिकानुत्तरानपि ।
सहितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशासनिः ॥ २४
ऋषिकेषु तु संग्रामो बभूवातिभयंकरः ।

तारकामयसंकाशः परमर्षिकपार्थयोः ॥ २५
 स विजित्य ततो राज्ञृषिकान्त्रणमूर्धनि ।
 शुकोदरसमप्रख्यान्हयानद्यौ समानयत् ।
 मयूरसदृशानन्यानुभयानेव चापरान् ॥ २६
 स विनिर्जित्य संग्रामे हिमवन्तं सनिष्कुटम् ।
 श्वेतपर्वतमासाद्य न्यवस्तुरुषुर्षभः ॥ २७

C. 2. 1037
 B. 2. 27. 29
 K. 2. 28. 29

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

Ñ1 V1 B Dn1(m as in text).n2 Ds-5 फा(Ds फ)ल्युनः पांडुन्दनः; S (G2 om.) फल्युनो(G1.2 न्यो, in G1 corr. pr. m. to नो)न्यद्वि(T1 G4.5 न्यान्वि)सृज्य सः. Cd cites फल्यु (as in text). — °) B1.0 D2 न्सहकां-
 बोजान्; D4 न्सह वांबोजैर्; T1 G4.5 न्सहकांबोजैर्; G1.0 न्सहकांबोजान्; G2 न्सह कांबोजैर्. — °) Ś1 K Ds व्यजयत्. — T1 G2.4(om. line 4).5.0 M2 ins. after 22; G1, after 23:

279* यवनांश्च महाराज शकांश्च व्यजयद्युधि ।

किरातान्सभयान्खवौन्खलान्काचान्बहुवृत्तान् ।
 नीरानुत्पासिकांश्चैव स्लेच्छान्न्यान्सहस्रशः ।
 तान्सर्वानजयत्पार्थो धर्मराजप्रियेस्सया ।

[(L. 1) G1.2 M2 यवनान्स (G1 नान्श्च) महाराजा. G1 शकांश्च; G2 M2 वंकांश्च. — (L. 2) T1 सहसान्; G2 M2 सहयान्; G4 सह तान्; G5 डभकान् (for सभयान्). G1.0 खत्रान्; G2.5 सर्वान् (for खर्वान्). T1 खुरान्; G2.5 खरान् (for खलान्). T1 सबभृकान्; G4 सुवभृकान्; G5 सबभृकान् (for बहुवृत्तान्). G2 क्षुद्रान्कौचान्सवाद्यकान्; M2 कुररांश्च सहस्रकान्. — (L. 3) T1 तीरानुवासकां; G2 M2 तीरानु-
 पसकां; G4 नीराभिपासिकां. G1 स्लेच्छान्न्यान्.]

23 T1 G2-5 read 23^a-25^b after 271* (cf. v.l. 2. 23. 16); T1 G2 repeat 23^a-25^b here; G2 repeats 25^a only. — °) G1.5.0 ते (for ये). — °) K1 च ते; D6 वनं (for वने). G1.5.0 चैव (for ये च). — °) K4 transp. तान् and सर्वान्. S (except M1) युधि (for प्रभुः). D6 तान्विजिग्ये धनंजयः.

24 For sequence of T1 G2-5, of. v.l. 23. — °) K2 लोकान्; K4 मौकान्; D5 होलान्; T1 G1.2.4 ततः; G2.5(both times) गतः (for लोहान्). G5 (first time) परमकांभो. Ś1 लहान्परमकांबोजान्; K1 पंड्या-
 न्परमकांबोजान्; V1 लंबकान्परकांबोजान्; B1.2.4.0 महाकंदर-
 कांबो; B2 महाकंधककांबो; B5 D2.4.5(marg. sec. m.) लंपाकान्परकांबो; D1.2 मदा(D2 द्वा)कंदककांबो. — °)

D1 ऋषिकान्; T1 G2 (first time) M2 ऋषीं; G1 हृषिं; G2 (second time).0 हृषीं. — °) K4 सहितांश्च; Ñ1 V1 B2-4.0 D1.2 सहितस्त्रैर्; G (G2 both times) सहितैस्त्रैर् (G1 तैस्त्रै). T1 (both times) सहितैस्त्रैर्महाबाहुर्. — °) T1 (both times) अजं (for वजं).

25 G2 om. 25^a-26^b. For sequence of 25^a in T1 G2-5, of. v.l. 23. — °) K1 हृषीकेषु तु; Ñ1 V1 B Dn D1.2.4 ऋषिकेण्व(B4 केना)पि; D2.5 ऋषी(D2 षि)के-
 ण्वति; T1 ऋषीकेषितु (sio); G1 हृषीकेषुतु; G4 (sup. lin.) ऋषिकेषु सु; G5 (first time) हृषिकेषु तु; G5 (second time) M हृषीकेषु तु; G6 येषु केषु तु. — °) T1 G1.2.4.5 (second time).0 M बभूव सुभयंकरः. — G3 om. from 25^a up to stanza 6 of the next adhy. — °) G4 संकाशं. — °) K4 परमार्षिकं; Ñ1 V1 B Dn1 D1.2-5 परस्त्रु(D2 स्त्रु; D4 स्त्रिन्; D5 स्त्र)षिकं; D6 (before corr.) परावृषिकं; T1 G4.5 परं वृषिकं; G1.0 परमैषि(G2 षी)कं; M परमर्षिकं.

26 G2 om. 26; G2 om. 26^a (cf. v.l. 25). — °) D6 निर्जित्य. K2 T1 M तदा; G1.4-8 तथा (for ततो). K1 राजा. B1.2 D1.2 स विनिर्जित्य समरे. — °) K1 हृषिं; K2 T1 G4 ऋषीं; K4 सृषिं; G1.0 हृषीं. — °) V1 B1.2.4.0 Dn D2-5 M2 शुकोदरसमां(B2 हयां)स्त्रप्र. — D2 om. 26^f. — °) Ś1 न्यानीयानेव चापं; K4 D6 ननेकानपि चापं; Ñ1 V1 B2.4-8 Dn नुत्तरा(Dn1m ननेका)नपरानपि; B1 न्हयानेवापि चापरान्; B2 D1.2.4.5 नुत्तमानपरानपि; G1 नुभयाते च चापरान्; G2 न्सुहयानेव चापं. — After 26, N (D2 om.) ins.:

280* जवनानाशुगांश्चैव करार्षं समुपानयत् ।

[K2 पवनान्; B2 D1.2 य(D2 या)वनान्. K1.2 जवमाना-
 शुगांश्चैव. D1 करार्षं; D4.0 करार्षं.]

— On the other hand, S (G2 om.) ins. after 26:

281* ततः स जित्वा वीभस्तुभोरंतं वर्षकं तदा ।

अन्यान्वै दिव्यवर्षांश्च जितवान्कुलपर्वतान् ।

२५

वैशांपायन उवाच ।

स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य भारत ।
देशं किंपुरुपावासं द्रुमपुत्रेण रक्षितम् ॥ १
महता संनिपातेन क्षत्रियान्तकरणे ह ।
व्यजयत्पाण्डवश्रेष्ठः करे चैव न्यवेशयत् ॥ २
तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितम् ।

जनमेजयः ।

कथं स जितवान्पार्थो दिव्यान्वर्षान्सपर्वतान् ।

आनुपूर्व्याच्च मे शंस नामभिः सह वै द्विज ।

वैशांपायनः ।

स जित्वा भारतं वर्षं बलाद्राजा धनंजयः । [5]

दस्युंश्चाप्यजयत्सर्वान्कुक्षौ हिमवतो बलात् ।

[(L. 1) G_{4.5} तथा (for तदा). G₈ M₁ भारतं वर्षमुत्तमं.
— (L. 2) M₁ नव- (for दिव्य-), and कुलपर्वतैः. — (L. 3)
G₈ च सर्वतः (for सपर्वतान्). — A few MSS. om. वैशं
before line 5. — (L. 5) T₁ G_{4.5} राजन् (for राजा).
— (L. 6) G_{1.6} यथा (for बलात्).]

27 G₈ om. 27 (cf. v.l. 25). — ^a B₈ समरे (for संग्रामे). — ^b K₂ समिष्कुटं; K₄ D₈ सनिःकुटं; D₄ सुनिष्ठिरं; T₁ विनिष्कमन्; G₁ स निष्कमन्; G₂ स निष्कमत्; G_{4.5} व्यनिष्कमन् (G₈ मं); G₈ स निष्कमन्; M समंततः (for सनिष्कुटम्). Cd निष्कुटो गुहारामः; Cn निष्कुटं शैलविशेषं. — ^c K_{1.2} D_{8.5.6} श्वेतं (for श्वेत-). — ^d N₁ V₁ B D (except D₈) न्य (B₈ प्रा)विशत्. T₁ G₃ M₂ भरतर्षभः; G_{1.2.4.6} M₁ भरतर्षभ.

Colophon om. in G₈. — *Sub-parvan*: Ś₁ K₁₋₃ B₁ G₅ दिग्विजय. K₄ B₂₋₆ D G₁ M₂ (all om. sub-parvan name) mention only अञ्जैन (K₄ D₈ उत्तर-; B₅ Dn D₄ फाल्गुन) दिग्विजय. — *Adhy. names*: G₁ भारतवर्षविजयः; G₅ हिमवत्प्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg.)_s 24 (as in text); K₂ D₈ 25; Dn₁ 27; S (G₈ om.) 29. — *S'loka no.*: Dn₁ D₂ 29; T₁ 32; M₁ 28.

25

1 G₈ om. 1-6 (cf. v.l. 2. 24, 25). G₈ om. the ref. — ^a K₁ D_{1.2} G_{4.5} श्वेतं (for श्वेत-). Ś₁ चैव; K₄

पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत् ॥ ३
तांस्तु सान्त्वेन निर्जित्य मानसं सर उत्तमम् ।
ऋषिकुल्याश्च ताः सर्वा ददर्श कुरुनन्दनः ॥ ४
सरो मानसमासाद्य हाटकानभितः प्रभुः ।
गन्धर्वरक्षितं देशं व्यजयत्पाण्डवस्ततः ॥ ५
तत्र तित्तिरिकल्माषान्ण्डूकाक्षान्हयोत्तमान् ।

D₈ श्रीमान् (for वीरः). — ^b N₁ D₁ भारतः; V₁ B₈₋₅ Dn D₈₋₅ वीर्यवान्. — D₈ reads 1^d-3^a on marg. (sec. m.). — ^d D₂ राजं; S (G₈ om.) रामं (for द्रुमं). Ś₁ K₄ D_{1.2} पालितं (for रक्षितम्).

2 G₈ om. 2 (cf. v.l. 1). — ^b Ś₁ K₄ वै; B₂₋₄ D_{8.5} च; G_{1.6} M हि (for ह). D_{1.2} क्षत्रांतकरणे ह; G₈ क्षत्रियांतवरेण हि. — ^c V₁ B₂₋₅ Dn D₈₋₅ S (G₈ om.) अजं (for व्यजं). — ^d Ś₁ करे चैवं; K₁ V₁ B₁₋₅ Dn D₃₋₅ करे चैनं; T₁ G_{1.2.4.6} करं चैव. G_{1.2} न्यवेदयत्.

3 G₈ om. 3 (cf. v.l. 1). — ^a K₁₋₃ स (for तं). G₁ नीत्वा (for जित्वा). G₈ हाटकान्. — ^b B₄ गुंभकरक्षितं; D_{1.2} गुह्यकरक्षकं (D₂ श्क्षितः). — ^d K_{3.4} D_{8.4} सहसैन्यसमां; T₁ G_{4.5} M ससैन्यो वशमानयत्; G_{1.2.6} ससैन्यो (G₈ न्ये) वै समाविश (G₂ नय)त्.

4 G₈ om. 4 (cf. v.l. 1). — ^a Ś₁ D₄ तं तु; K₂ तास्तु. B_{5.6} शांत्वेन; G₂ सत्त्वेन. — ^b K_{2.3} सरसुत्तमं; B_{1.5} सर उत्तरं. — ^c D₃ ऋषीं. K₃ N₁ V₁ B_{1.5} Dn D₁ तथा; B₁ च तान्; D₈ ततः; D₅ तदा (for च ताः). Ś₁ ऋषिकुल्यांस्तथा साध्यान्; S (except M₁; G₈ om.) ऋषिकुल्यांश्च तान्सर्वान्. — ^d Ś₁ त्रिजित्य कुरुनंदन.

5 G₈ om. 5 (cf. v.l. 1). — ^a K₁ D₂ S (G₈ om.) transp. सरः and मानसं. B_{1.2.6} D₁ सरश्च मानसं प्राप्य. — After 5^a, G_{1.6} ins. a passage given in App. I (No. 13). — G_{1.6} om. 5^b-6^d. — ^b Ś₁ हाटकम्. T₁ G_{4.5} अजयत् (for अभितः). V₁ हाटकानां च स प्रभुः; G₂ हाटकानमितप्रभान्. — Ś₁ om. (hapl.) 5^d-7^e. — ^d K₃ V₁ B₈₋₅ Dn D₈₋₅ G₂ M₂ अजयत्. K₁ B₁ पांडवस्तदा; V₁ पांडवः प्रभुः; B_{2.6} D₂ G₂ पांडुनंदनः; D₁ यदुनंदनः; M₂ पाकशासनिः.

6 Ś₁ G_{1.8.6} om. 6 (cf. v.l. 1, 5). — ^a B₈ Dn₈ D_{1.2} ततस् (for तत्र). K₄ D₄ रकल्माषान्; D₈ om रवर्णांन् (gloss?). — ^b K_{1.2} मांडूकाक्षान्; K_{3.4} B D

लेभे स करमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्त्वा ॥ ६
 उत्तरं हरिवर्षं तु समासाद्य स पाण्डवः ।
 इयेष जेतुं तं देशं पाकशासननन्दनः ॥ ७
 तत एनं महाकाया महावीर्या महाबलाः ।
 द्वारपालाः समासाद्य हृष्टा वचनमब्रुवन् ॥ ८
 पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथंचन ।
 उपावर्तस्व कल्याण पर्याप्तमिदमच्युत ॥ ९
 इदं पुरं यः प्रविशेद्भुवं स न भवेन्नरः ।
 प्रीयामहे त्वया वीर पर्याप्तो विजयस्तव ॥ १०

(D₈ marg. as in text) G₁ मंडूकाख्यान्; T₁ मंडूका*नू;
 G₂ M समुद्रा (M₁ ल्गा) क्षान्. — °) K₁ 3. 4 G₂ सकलम्;
 K₂ स फलम्; M₁ स्स कारम्. B₁ अभ्येत्य; B₂ M अत्यर्थं
 (for अत्यन्तं). D₈ लेभे सकलरत्नानि. — °) K₂-4 B₄ D₂
 'नगरं; D₃ 'नगरे. (K₂-4 N₁ B₁-3. 6 D₁. 2. 6 तथा; B₄
 महत्; D₈ तत: (for तदा). — A passage given in
 App. I (No. 13) is ins. in S after 6 (in G₁. 6 after
 5^a; in G₈ after 2. 24. 21).

7 S₁ om. 7^{ab} (cf. v. l. 5). — °) B₂ बहिवर्षस्;
 G₁. 6 M कुरुवर्षं. K₁. 4 D₆ च; D₁ तु (for तु). — °) N₁
 V₁ B₄. 5 Dn D₈-5 transp. समासाद्य and स. K₂. 3 च
 (for स). S धनंजयः (for स पाण्डवः). K₁. 4 D₈
 समासाद्याथ पांडवः. — After 7^{ab}, S ins.:

282* विद्याधरगणाश्रैव यक्षेन्द्रांश्च विनिर्जयन् ।

तत्र लेभे महात्मा वै वासो दिव्यमनुत्तमम् ।

किंनरद्रुमपत्रांश्च तत्र कृष्णाजिनाम्बहून् ।

याज्ञीयांस्तांस्तदा दिव्यांस्तत्र लेभे धनंजयः ।

[(L. 2) G₃ महावाहुर (for महात्मा वै). — (L. 3)
 G₈. 6 किंनरान्द्रुमपत्रांश्च. — (L. 4) G₈ यज्ञीयांश्चैव ये दिव्यांश्च.]
 — °) D₈ देशं (for जेतुं). G₂ M तस्योर्वं (for तं देशं).
 K₃ B₁ G₈ (by transp.) इयेष देशं तं (B₁ ते) जेतुं.
 — °) G₂ M तं देशं पाडुनंदनः.

8 ^{ab}) B₃. 4. 6 तत्र (for तत). K₁ एत्रं; B₂ एतं.
 B₁. 5 Dn₁ D₈-5 T₁ G₈-5 transp. 'काया and 'वीर्या.
 N₁ V₁ B₈. 4 Dn₂ 'वीर्यं (for 'काया), and 'काया (for
 'वीर्या). G₁ तत एनं महाकायं महावीर्यं महाबलं. — °) N₁
 समागम्य; B₄ समाहृष्टा. — °) B₄ इदं; T₁ G₂. 5 धृष्टा;
 G₁. 6 M धृष्टं; G₈. 4 हृष्टा (for हृष्टा).

9 °) B₁ जातु (for पार्थ). D₈ (corrupt) पंथा
 नेदपुरं शक्यं. — °) D₃ स्वया; G₂ पुनर (for पुरं). — °)
 S₁ उपारमस्व. B (except B₄) D₁. 2. 4 कल्याणं. — °) S₁

न चापि किंचिज्जेतव्यमर्जुनात्र पृथश्यते ।
 उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्तते ॥ ११
 प्रविष्टश्चापि कौन्तेय नेह द्रक्ष्यसि किंचन ।
 न हि मानुपदेहेन शक्यमत्राभिवीक्षितुम् ॥ १२
 अथेह पुरुषव्याघ्र किंचिदन्यच्चिकीर्षसि ।
 तद्ब्रवीहि करिष्यामो वचनात्तव भारत ॥ १३
 ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जुनः पाकशासनिः ।
 पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्व धीमतः ॥ १४
 न प्रवेक्ष्यामि वो देशं बाध्यत्वं यदि मानुषैः ।

C 2 1052
 B 2 25 15
 K 2 19 74

उच्यते; K₄ अच्युतः; G₂ अर्जुनः.

10 °) K₄ N₁ V₁ Dn D₈. 5. 6 transp. स and न.
 K₂ D₈ G₈ om. न. B₁. 4 भुवनं स (for भुवं स न). K₁
 विशेन् (for भवेन्). — °) S₁ प्रीयामहं; Dn₂ D₈ T₁
 G₁. 2. 5. 6 प्रीयामहे.

11 °) D₁. 2 स (for न). S₁ N₁ V₁ Dn M₂ चात्र;
 K₁-8 चैव (for चापि). K₈ कर्तव्यम् (for जेतव्यम्).
 — °) G₅ प्रविश्य ते. G₁. 6 अर्जुनो (G₈ 'ने) नात्र दृश्यते.
 — °) G₁ उत्तरं. — °) S₁ transp. नात्र and युद्धं.

12 °) B₁ प्रविष्टोपि च; B₂ D₂ 'ष्टोपि तु; B₄-6 Dn
 D₈-5 'ष्टोपि हि; D₁ 'ष्टोपि तु (for 'ष्टश्चापि). S₁ कौन्तेये.
 — °) K₄ M₁ न च; G₈ न हि; M₂ न स (for नेह). G₁. 8
 कंचन. G₂ नाद्रक्ष्यसि नरेभ्युर्वि. — °) G₂ 'वेदेण (for
 'देहेन). — °) T₁ G₁. 4-5 अत्रापि; G₂ तत्रापि (for
 अत्राभिः).

13 °) B₁ यथेह; B₈ तथेह; M₁ अथ हे. G₈ पुरुष-
 व्याघ्रात्. — °) K₃ चिकीर्षयः; T₁ G₂-5 M चिकीर्षितं.
 G₁. 6 कियदस्ति चिकीर्षितं. — K₃ om. 13°-14°. — °)
 K₂ तद्ब्रूहि न; N₁ B₈ G₁. 2. 6 M तद्ब्रूस्व; V₁ B₂-5 Dn
 D₁. 3. 4 तद्ब्रूहि; B₁ तद्ब्रूद्वाह्य; D₂ एतद्ब्रूहि; G₈-5 तद्ब्रूवीहि.
 K₁ तद्ब्रूवीहि (वः) करिष्यामि. — °) G₁. 2 M वचनं तव.

14 K₃ om. 14 (cf. v. l. 13). — °) S पांडवः (G₈
 अत्रव्रीत्) (for अर्जुनः). S₁ K (K₃ om.) D₈ परवीरहा;
 V₁ B Dn D₁-5 प्रहसन्नैव (for पाकं, as in N₁ S).
 — °) N₁ धर्मतः (for धीमं). — After 14, T₁
 G₈-5 ins.:

283* कृष्णस्य शासनाश्रैव पार्थिवत्वं चिकीर्षति ।

[G₈ वचना° (for शासना°).]

15 °) S₁ को देशं; K₃ G₈ वै देशं; D₈ देशं तं. — °)
 K₁-3 अगम्यं; K₄ D₈ वजितं; N₁ वज्येयं; V₁ अजितं; B
 (B₃ marg.) Dn D₈-5 विरुद्धं; B₃ (orig.) D₁. 2 न जितं

C 2. 1052
B 2. 28 15
K 2 29 74

युधिष्ठिराय यत्किञ्चित्करवन्नः प्रदीयताम् ॥ १५
ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।
मोकाजिनानि दिव्यानि तस्मै ते प्रददुः करम् ॥ १६
एवं स पुरुषव्याघ्रो विजिग्ये दिशमुत्तराम् ।
संग्रामान्सुबहून्कृत्वा क्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा ॥ १७
स विनिर्जित्य राज्ञस्तान्करे च विनिवेश्य ह् ।

धनान्यादाय सर्वेभ्यो रत्नानि विविधानि च ॥ १८
ह्यांस्तित्तिरिक्लमाषाञ्शुकपत्रनिभानपि ।
मयूरसदृशांश्चान्यान्यन्सर्वाननिलरंहसः ॥ १९
घृतः सुमहता राजन्बलेन चतुरङ्गिणा ।
आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

(for बाध्यत्वं). S यद्यदस्याः स्थ (G1 'इयास्थि'; G2 'इयास्त'; G3.4 'इयं हि'; G6 'इय स्थ) मानुषैः. — °) K1.2 यः कश्चित्; K3 M1 वः कश्चित्; G2 M2 वः किञ्चित्. — °) K1.2 करः समुपदी (K2 'नी)यतां; K3 * * * समुपनीयतां; K4 D2 करं नः (D2 तु) संपदी'; N1 V1 B Dn D1.2.3 M1 कर (B6 करं)पण्यं प्रदी°; D6 करं तत्र प्रदी°; T1 G3-5 करमत्र प्रदी°; G1.2.6 M2 करं (M2 'रः) साधु प्रदी°. — After 15, G1.6 ins. :

284* नो चेत्कृष्णेन सहितो यो धयिष्यामि पालकाः ।

16 °) D2-s transp. दिव्यानि and वस्त्राणि. — G2 om. 16°-18°. — °) K1 D6m मौक्तिकानि च; K2-4 मौकाजिनानि; N1 V1 B1.4.5 Dn D2-5 श्रौमाजि°; B2.3.6 D1.2 मुक्ताजि°; D6 शुभाजि°; G6 रत्नाजि°; M1 (inf. lin.) C7 योगाजि°. B8 द्रव्याणि; T1 G3.6 M2 शुभाणि (for दिव्यानि). G1 रत्नामोकानिजनानि; G2 मेषाजिनानि तस्यैते; G4 कंबुजाजिनानि शुभाणि (hypermetric). — °) N1 B (except B8) D (except D6) तस्य ते; G2 तथा च.

17 G2 om. 17 (cf. v.l. 16). Ś1 om. 17^{ab}. — °) K3 V1 B1.4.5 Dn विजित्य. — After 17^{ab}, T1 G6 ins. :

285* सुदर्शनद्वीपमिदं कार्त्स्न्येन भरतर्षभः ।

— °) Ś1 K2-4 D6 विविधान्; D2 स बहून्. — °) Ś1 K2-4 D6 M1 बहुभिस् (for दस्युभिस्). Ś1 K2.3 तदा (for तथा). G1.6 देवगंधर्वमानुषैः.

18 G2 om. 18 (cf. v.l. 16); G1.6 om. 18^{ab}. — °) G4 हि (for वि). K2.3 तान्सर्वान्; K4 तान्राज्ञः; D6 राजन्यान्; T1 राज्ञान्. — °) Ś1 करे वै; N1 करेण; T1 G3-5 करेषु (for करे च). Ś1 K1 V1 B3 T1 G3-5 M च; B1 सः; B1.5 Dn D2-8 तु (for ह). K4 तान्करे च न्यवेश्य ह. — °) D1.2 धनमादाय. K2.3 राजभ्यो; G1 सत्ये° (for सर्वे°).

19 °) K2.4 D1.2.4 'स्तित्तिर'. — °) Ś1 शुभान् (for अपि). K1 शुकोदरशुभानपि. — °) K1-8 N1 V1 B1.8-5

Dn D2-5 T1 G3-5 मयूरसदृशानन्यान्; D6 मयूरपिच्छवर्णांश्च. — °) T1 G6 सोशान् (for सर्वान्).

20 °) T1 G2-4 M1 स (for सु). G1.6 ततः समाहृता राजन्. — °) G6 निर्जगाम. K3 पुरं (for पुनर्). B2.6 D1.2 धीमान् (for वीरः). — After 20, V1 B D T1 G6 ins. :

285* धर्मराजाय तत्पार्थो धनं सर्वं सवाहनम् ।

न्यवेश्यदनुज्ञातस्तेन राज्ञा गृहान्ययौ ।

[(L. 2) B8 आवेद°. V1 B8 G8 गृहं (for गृहान्).]

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 दिग्विजय. K B1.2.6 Dn D1.2.4.6 (all om. sub-parvan name) mention only उत्तरदिग्विजय; B2-4 G1 M (likewise) only अर्जुनदिग्विजय; D2.5 only अर्जुनस्योत्तरदिग्विजय (followed by समाप्त); G5 only धनंजयस्योत्तरदिग्विजय. — Adhy. name: K4 अर्जुनागमनं. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg. sec. m.).s 25 (as in text); K2 D2 26; Dn1 28; S 31. — S'loka no.: K2 20; K3 18; Dn D1.2 21.

26

1 °) G1.6 धर्मसुनुम्. K3 D1 G4 M1 (inf. lin. as in text) अनुमाय. N1 V1 धर्मराजाभ्यनुज्ञातः. — °) Ś1 K4 B5 D2-5 प्रययौ पुरुषर्षभः (D2 'भ'); N1 V1 B1-4.6 D1.2 प्रययौ भरतर्षभः (B2.6 'भ').

2 °) G1.6 महाबलस्य चक्रेण. — °) K2 T1 G पर (G1 पुरा) राट्टविमर्दि (G1 'र्व')ना; V1 B4 परराट्टप्रमर्दिना. — After 2^{ab}, V1 B D M3 ins. :

286* हस्त्यश्वरथपूर्णेन दंशितेन प्रतापवान् ।

— °) K2 G1 वृत्तो; V1 D5 ततो; D4 घृतो. Ś1 K2 B6 D2 T1 G2.5 M भरतशार्दूल; G1 भारतशार्दूलो. — °) K4 G6 द्विषतां शोकवर्धनः; G2 द्विषां शोकवि°. — After

२६

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान् ।

धर्मराजमनुज्ञाप्य ययौ प्राचीं दिशं प्रति ॥ १

महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना ।

वृत्तो भरतशार्दूलो द्विपच्छोकविवर्धनः ॥ २

स गत्वा राजशार्दूलः पाञ्चालानां पुरं महत् ।

पाञ्चालान्विविधोपायैः सान्त्वयामास पाण्डवः ॥ ३

ततः स गण्डकीं शूरो विदेहांश्च नरर्षभः ।

विजित्याल्पेन कालेन दशार्णानगमत्प्रभुः ॥ ४

तत्र दशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणम् ।

कृतवान्कर्म भीमेन महद्युद्धं निरायुधम् ॥ ५

भीमसेनस्तु तद्दृष्ट्वा तस्य कर्म परंतपः ।

अधिसेनापतिं चक्रे सुधर्माणं महाबलम् ॥ ६

ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः ।

सैन्येन महता राजन्कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ७

सोऽश्वमेधेश्वरं राजत्रोचमानं सहानुजम् ।

C. 2. 1066
B. 2. 29. 8
K. 2. 30. 8

2, S reads for the first time 8^a-9^b, repeating the lines in their proper place (G_{1.6} read them here only).

3 ^a) K₁ गजशार्दूलः (sic); K_{2.4} G₈ राजशार्दूलः; $\tilde{N}_1$ V₁ B Dn D₁₋₅ M नरशार्दूलः (M °ल). — After 3^a, D₄ repeats 2^a-3^a. — ^b) K_{1.2.4} $\tilde{N}_1$ V₁ B Dn D₄₋₆ पंचाला°. T₁ G₂₋₅ M transp. पुरं and महत्. G_{1.6} ययौ (for महत्). — ^c) K_{1.2.4} $\tilde{N}_1$ V₁ B Dn D₄₋₆ G_{1.6} M पंचाला°. — ^d) $\tilde{S}_1$ K₂ (marg. sec. m.) D₆ शमयामास; K₁₋₃ साध°; B_{3.5.6} शांत्व°. $\tilde{S}_1$ K₄ D₆ भारत; G_{1.6} गर्वितान् (for पाण्डवः). — After 3, T₁ G (except G₂) ins.:

287* किंचिद्वरं समादाय विदेहानां पुरं ययौ ।

4 G_{1.6} om. 4^{ab}. — ^a) K₁ गण्डकीं; K₄ गंडिकीं; $\tilde{N}_1$ B₄ Dn D₆ गंडकान्; B₅ D₈₋₅ कुडिनं; T₁ कंदकीं; G₂ कटकीन्; G₃ कंठकीन्; G₄ कंठकिं; G₅ कंठकीं; M₁ कंडकीन्; M₂ कंडकिं. Cd cites गंडकी. K₁ $\tilde{N}_1$ T₁ G₃₋₅ वीरो; B₅ D₈₋₅ गत्वा (for शूरो). K₃ ततः संगतुकान्द्रोरो (sic); V₁ B₃ ततः स गंडकीयास्तु; B₁ ततः कंकठकान्वीरो (sic); B₂ ततः स गंडकीभाश्र; B₆ D_{1.2} ततः स गंडकीयांश्र. — ^b) B₃ विदेहांस्तु; B₅ D_{4.5} सिंधुराजं; D₃ भीष्मकं स; G₂ विदेहांश्र. Cd cites विदेहां (=मिथिलां). $\tilde{S}_1$ K_{2.4} G₃ नरर्षभ; B_{1.2.6} D_{1.2} महाबलः. $\tilde{N}_1$ B₄ Dn D₆ विदेहान्भरतर्षभः. — ^c) K₄ स विजित्याल्पकालेन. — ^d) K₂ दशास्मान्; D₁ दशार्णाम्; D₆ दशार्णम्; Cd as in text. $\tilde{N}_1$ V₁ B (except B₂) Dn D_{3.4} S अजयत्.

5 G_{1.6} om. 5^{ab}. — ^a) G₂ तदा (for तत्र). K₁ B₂ दशार्णको; D₆ दाशार्णिको. — ^b) K₂₋₄ T₁ G_{4.6} M₂ सुधर्मा; $\tilde{N}_1$ सुधर्मा. K_{1.3} B_{1.2.6} D_{1.2} लोमहर्षणः;

T₁ G₂₋₅ M रोमहर्षणः (G₄ M °णं). — ^c) T₁ G₃₋₅ अजुतं (for कृतवान्). $\tilde{S}_1$ K B₅ Dn D₈₋₆ कृतवान्भीमसेनेन (D₆ °नस्तु); G_{1.6} सुधर्मा तत्र भीमेन. — ^d) $\tilde{S}_1$ महयु *; K₄ B₁ सह युद्धं; T₁ G_{2.5} M युधि चक्रे (for महयुद्धं). B_{2-4.6} D_{1.2} सह युद्धे (D₁ युद्धं) दृढायुधः; G_{1.6} रणं चक्रे सुदारुणं; G_{3.4} युद्धं (G₄ °धि) चक्रे निरायुधः.

6 ^a) K₃ Dn D_{1.2} T₁ G_{1.3.4.6} तं (for तद्). — ^b) $\tilde{S}_1$ K D₆ transp. तस्य and कर्म. V₁ B₃₋₅ Dn D₈₋₆ महात्मनः; G₅ परंतप. — After 6^{ab}, T₁ G_{1.3.4.5} ins.:

288* बलं सर्वमवष्टभ्य परिचक्राम मण्डलम् ।

पोथयित्वा पुरं सर्वं सुवर्माणं ततोऽजयत् ।

[(L. 2) G₁ नृपं; G₆ नृपो (for ततो).]

— ^c) V₁ अथ; B₃ अध; B₆ T₁ G यु(G₅ वि)धि; Cd अधि (as in text). B₃ कृत्वा (for चक्रे). — ^d) $\tilde{S}_1$ K₂₋₄ D₆ S सुवर्माणं; $\tilde{N}_1$ सुश°. B_{1.2.6} D_{1.2} नराधिपं (for महाबलम्).

7 G_{1.6} om. 7^{ab}. — ^a) M₂ तत्र (for ततः). B₃ प्राची. — ^b) $\tilde{S}_1$ K₄ D₆ प्रययौ भीमविक्रमः. — ^c) S ब(G₅ का)लेन (for सैन्येन). K₄ D₆ युक्तः (for राजन्). — After 7, G₄ reads 9^{ad}.

8 S reads (for the first time) 8^a-9^b after 2, repeating the lines here (G_{1.6} read them after 2 only). — ^a) $\tilde{S}_1$ सोश्वमेधेश्वरं; G_{1.6} अप्रमेयबलं; M₁ (second time) अश्वमेधेश्वरं. T₁ G₂₋₅ M (all first time) अप्रमेयबलं राजन्. — ^b) K D₆ महाभुजं; $\tilde{N}_1$ V₁ B Dn D₁₋₅ T₁ G_{4.5} M₁ (last four second time) स(D₁ स)हानुगं; G₃ (second time) महाबलं. — ^c) D₁ जीगाय; G₁ जगाद; G₄ (second time) जगाय.

C. 2. 1067
B. 2. 29. 6
K. 2. 30. 8

जिगाय समरे वीरो बलेन बलिनां वरः ॥ ८
स तं निर्जित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा ।
पूर्वदेशं महावीर्यो विजिये कुरुनन्दनः ॥ ९
ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत् ।
सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ॥ १०
ततस्तु धर्मराजस्य शासनाद्भरतर्षभः ।
शिशुपालं महावीर्यमभ्ययाञ्जनमेजय ॥ ११
चेदिराजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षितम् ।
उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतपः ॥ १२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

तौ समेत्य महाराज कुरुचेदिष्टुषौ तदा ।
उभयोरात्मकुलयोः कौशल्यं पर्यपृच्छताम् ॥ १३
ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं चेदिराजो विशां पते ।
उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुषेऽनघ ॥ १४
तस्य भीमस्तदाचरुयो धर्मराजचिकीर्षितम् ।
स च तत्प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः ॥ १५
ततो भीमस्तत्र राजशुषित्वा त्रिदशाः क्षपाः ।
सत्कृतः शिशुपालेन ययौ सबलवाहनः ॥ १६

K₁ समये; K₂ स मेदिनी (sic); G₂ (first time) स तदा.
B₂ भीरो. — ^a) Śī K₂ वरं (K₂ also वरः as in text).
B₁ बलेन महता वृतः.

9 For S cf. v.l. 8. — ^b) T₁ नातीतीव्रेण. — G₄
reads 9^{ab} after 7. — ^c) K₂ पूर्वा दिशां. V₁ पूर्वदेशा-
धिपं संख्ये. — ^d) G_{1.6} विजिये.

10 ^a) K_{1.8} D_{2.5} M₂ आगत्य; B_{2.6} D_{1.2} T₁ G M₁
आसाद्य. — ^b) S प्रति (for महत्). — ^c) Śī वशी;
K₂ वशं. D₆ (m as in text) सुकुमारेण युद्धेन. — ^d)
B₂ सुजितं (for सुमित्रं). K_{2.8} जनाधिपं (K₂ *प).
Śī वसुमित्रं नराधिपं; D₆ वशे चक्रे नराधिपं (m सुमित्रं च
जनाधिपं).

11 G_{1.6} om. 11^{ab}. — ^a) T₁ G_{2.8.5} M ततः स;
G₄ तत्तस्य. — ^b) Śī K_{2.4} B_{1-2.6} D_{1.8-5} भरतर्षभ;
Ñ₁ पाण्डवर्षभ; T₁ G₂₋₅ M कुरुनन्दनः (G₂ *न). — ^c)
T₁ G_{2.6} महाबाहुम्; G₄ महीपालम् (for महावीर्यम्).
G_{1.6} शिशुपालपुरं राजन्. — ^d) Ñ₁ V₁ B (except B₂)
D (except D₆) अभ्यगात्. G_{1.6} ययौ माहिष्मतीं पुरीं.

12 ^a) G₂ चेदिराजोद्य. — ^b) D₂ (marg. sec. m.)
भयात् (for उप). K_{2.8} D_{2m} भयात्पिष्क्रम्य; K₄
उपसंगम्य; D₂ उपनिष्क्रम्य. — ^c) K_{1.8} Ñ₁ V₁ Dn D₂
परंतप; B_{1.2.6} D_{1.2} अरिंदमः (B₁ *मं).

13 ^b) K_{1.8} V₁ B_{2.8.6} D_{1.2.6} म नृपौ; K₄ G_{2.4}
पती (for वृषी). G₄ तथा. — ^c) K_{2.8} T₁ G_{2.8.5}
उभयो राजकुलयोः; G_{1.6} एतावुभावप्युभयोः; G₄ उभयो-
स्तुष्टयो राजन्. — ^d) Śī K_{2.4} G₂₋₄ कुशलं; G_{1.6} M
कौशलं. K₄ पर्यपृच्छत; B₂ *तोः; D₆ *तौ; G_{1.6}
परिपृच्छतां.

14 ^a) B₂ T₁ G₂ निवेद्य. Śī K_{2.4} D₆ T₁ G₂₋₅

तद्वाच्यं; G_{1.6} तं हृष्टा. — ^b) T₁ चेदीराजो; G₁ चेदिराजा.
— ^c) B₁ वीरं (for भीमं). — ^d) K₂ D₂ कुरुते;
S क्रियते.

15 D₄ om. 15^a-16^d. — ^a) K₄ N₁ V₁ B₁₋₅ D
(except D_{1.6}; D₄ om.) स च तं; T₁ G₂ तस्य च; G_{1.6} स च
तां; G_{4.8} तद्बचः; M₁ स चाज्ञां. D₂ *गृह्यैवं; T₁ (corrupt)
*गृहेतु. — ^b) Śī तदा नृपं; K₁ नराधिप; T₁ G₂ परंतपः
(G₂ *प).

16 D₄ om. 16 (cf. v.l. 15). — ^a) Śī transp.
ततो and तत्र. D₁ तु तं (for तत्र). S भीमसेनस्तदा
(G₄ *था) राजन्. — ^b) Śī D₂ T₁ G_{1.2.4-5} M₁ त्रिदश
क्षपाः; G₂ द्वादश क्षपाः; M₂ त्रिदशस्तपाः. Cd oite त्रिदशाः
(as in text). — ^c) Śī K₁₋₈ D₆ सुखी (for ययौ).

Colophon. — *Sub-parvan*: Śī K₁₋₈ B₂ दिग्विजय.
K₄ B₁₋₅ D G₁ M₂ (all om. sub-parvan name)
mention only भीम (K₄ D₆ पूर्व; B₁ पूर्वदि-; D₂ G₁ M₂
भीमसेन) दिग्विजय; G₂ likewise only भीमपूर्वदिग्विजय;
M₁ only भीमविजयः. — *Adhy. no.* (figures, words
or both): K₁ (marg. sec. m.) 25; K₂ D₂ 27;
K₃ 26 (as in text); D₁ 29; S 32. — *S'loka no.*:
K_{2.8} Dn 16; D_{1.2} M₁ 17.

27

1 G_{1-2.6} om. the ref. — ^a) Śī कुमारविजये; V₁
B_{2.6} कुलिदविषये; B_{1.2} (m as in text) पुलिन्दं;
S कुण्डिद. — ^b) K₁ श्रेणिवंतम्; T₁ श्रेणीमंतम्; G₁ श्रेणिं.
Śī K_{1.8} B₁ M₂ अवाजं; B₂ तथाजं; D₆ (m as in
text) अपूजं. — ^c) B_{1.8} कोषलां; B_{4.6} Dn D₁₋₂

२७

वैशांपायन उवाच ।

ततः कुमारविषये श्रेणिमन्तमथाजयत् ।
कोसलाधिपतिं चैव बृहद्वलमरिंदमः ॥ १
अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घप्रज्ञं महाबलम् ।
अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ २
ततो गोपालकच्छं च सोत्तमानपि चोत्तरान् ।
मल्लानामधिपं चैव पार्थिवं व्यजयत्प्रभुः ॥ ३
ततो हिमवतः पार्श्वे समभ्येत्य जरद्रवम् ।

सर्वमल्पेन कालेन देशं चक्रे वशे बली ॥ ४
एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पुरुषर्षभः ।
उन्नाटमभितो जिग्ये कुक्षिमन्तं च पर्वतम् ।
पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः ॥ ५
स काशिराजं समरे सुबन्धुमनिवर्तिनम् ।
वशे चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ६
ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रथम् ।
युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पाण्डवर्षभः ॥ ७

C. 2. 1062
B. 2. 30. 8
K. 2. 31. 8

कोशला'; G कौसला'. Ś1 K D० कोश(Ś1 'स)लानाम-
धिपति. — ५) B1 D० अरिंदमं; D० अरिंदम; G० अथापि च.
T1 G1. 2. 4-6 M कौसल्यमभितौजसं.

2 ५) B1. 2. 6 D1. 2 च धर्मज्ञं; D० तु धर्मज्ञं; D०
सुधर्मज्ञं; S महीपालं (T1 G० 'ल). — ६) K० V1 B०. 5
Dn D० दीर्घयज्ञं; D० om. — ७) S सततं भूरिदक्षिणं.

3 Ñ1 om. 3^a-8^b. — ८) Ś1 गोपालवच्छं; K०. 4 V1
B० 'कक्षं; Dn(1) 'लक्षं; D1. 2 'कष्टं; D०. 5 'कखं.
V1 तु (for च). S गोपालकं च (G1. 5. 6 'लं चैव)
कौंतयो. — ६) K० सोत्तरामपि; V1 B D T1 सोत्तरानपि.
K० केरलान्; V1 सोमकान्; B1 कोषलान्; B०. 4. 5 Dn० T1
कोसलान्; B० सोत्तमान्; B० Dn1 D1-३ कोशलान्. G M
श्रंतपालं तयोत्तमं (G० 'लमथोत्तरं; G० 'लं तयोत्तरं). — ७)
G1. 5. 6 कौसल्यम् (for पार्थिवं). V1 B०-३ Dn D०-३
चाजयत्; G1. 5. 6 अज'; G० M० ह्यज'.

4 Ñ1 om. 4 (cf. v.l. 3). — ८) Ś1 V1 B०
D (except D1. 2) पार्श्व. B० ततश्च हिमवत्पार्श्व. — ६)
V1 B (except B०) D1. 2 समासाद्य (for समभ्येत्य).
K० om. from जरद्रवं up to 5^a (inclusive). K1 D०
(marg. sec. m.) जरगवं; B1. 2 जरोद्रवं; B०. 5 Dn D०. 5
जलो(D० 'नो)द्रवं; D० जनेश्वरं. S देशान्बहुविधान्बहून्.
— After 4^b, G1. 6 read 5^a. — ७) K० V1 G1. 4-६
D (except D०) वशं. Ś1 K1. 2. 4 B० वशी (for बली).
T1 G०-३ M सर्वानल्पेन यत्नेन वशे चक्रे बलाद्वली (G०
'के बहून्बलीन्); G1. 6 सर्वानयत्नेन वशामनयत्पांडुनन्दनः.

5 Ñ1 om. 5; K० om. 5^{ab} (cf. v.l. 3, 4). — ८)
Ś1 एवं विजित्य तान्सर्वान्; G1. 6 मागधान्बहुधा देशान्.
— ६) V1 B०. 5 Dn D० विजिग्ये; B1. 2. 6 D1. 2 निजित्य;
D०. 4 विजिजे. K० G० पुरुषर्षभ; V1 B1. 2. 4-6 Dn D1-३

T1 G1. 2. 6 M भरतर्षभः (B० Dn० 'भ). Ś1 बहून्पुरुष-
सत्तमः. — G1. 6 read 5^{ab} after 4^{ab}. — ७) Ś1 lacuna;
K० उन्नाटम्; V1 त(read उ?)न्नाटम्; B (B1 marg.)
Dn D०. 5 (marg. sec. m.) मल्लान्; B1 उल्लान्; D1. 2
मल्लान्; D० मल्लान्; T1 कर्णाटम्; G1 कुंजागम्; G०
कर्णासिम्; G०-३ कुंतलान् (G० 'म्); G० कुञ्जागम्; M1
कर्णाटीम्; M० कन्माषीम्. G० आस्थितो. K० जाये; D०
जजे; D० जिजे; G1. 6 जित्य. — ८) Ś1 B० कुक्षिवंतं;
K1 कुक्षमंतं; B1. 5 D०. 5 कुंति'; Dn(1) D० श्रुक्ति';
D० कुंती'. — G1. 6 om. 5^f. — ७) Ś1 पाण्डवः स महा';
T1 G० पाण्डुपुत्रो महावीर्यो. — ८)=1. 208. 10^d; 4. 21.
48^b. B1. 2. 6 D1. 2 बलेन चतुरंगिणा.

6 Ñ1 om. 6 (cf. v.l. 3). — ८) D० काशि'. Ś1
काशिराजं च समरे; D1. 2 स काशिराजसमरे; S काशिराजं
समेयाय (T1 स समरे; G1. 6 विनिजित्य). — ६) Ś1 संबंधम्;
K1 सुवंतुम्; K० सबंधम्; V1 B Dn D1-३ T1 G०
सु(D० स; D० स्व)बाहुम्; G० सबंधुम्; G० सुबुद्धिम्.
K० अभिवर्तनं (sic); K० V1 अभिवर्तिनं; Dn1 G०
अनिवर्तनं; G1 अतिवर्तिनं; G० अतिवर्तनं. K० D० सम(D०
'ग)रेष्वनिवर्तिनं. — ७) Ś1 वशीचके.

7 Ñ1 G1. 6 om. 7 (for Ñ1 cf. v.l. 3). — ८)
Ś1 *पार्श्वम्; K० तु पार्श्वम्; K० स पार्श्वं; Dn1 D० स्वपार्श्वं;
M1 सुपार्श्वं. — ६) M० तदा. K1 राजपतिं; K० गजपतिं;
K० पारापतिं; G०. 4 काशी'; G० राजपथि. Ś1 G० नृपं;
K० G० कविं; D० कृमात्; D० G० कथं; D० कृतं; G० कुथं;
M1 कृतिं; M० कृतं. V1 B1-4. 6 तथा ग(B1 रा)जपराक्रमं
(B० 'म); T1 नृथं गजपतिं कृति (sic). — ७) V1 बलं.
G० M० संघे. — ८) K०. ३ भरतर्षभः (K० 'भ); K०
पुरुषर्षभः.

C. 2. 1062
B 2. 30. 8
K. 2. 31. 8

ततो मत्स्यान्महातेजा मलयांश्च महाबलान् ।
अनवधान्यांश्चैव पशुभूमिं च सर्वशः ॥ ८
निवृत्य च महाबाहुर्मदवीकं महीधरम् ।
सोपदेशं विनिर्जित्य प्रययावुत्तरामुखः ।
वत्सभूमिं च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्बलात् ॥ ९
भर्गणामधिपं चैव निपादाधिपतिं तथा ।
विजिग्ये भूमिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्बहून् ॥ १०
ततो दक्षिणमह्लांश्च भोगवन्तं च पाण्डवः ।

8 Ñ1 om. 8^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) K1 तथा (for ततो). D1.2 मलान् (for मत्स्यान्). S ततः काशिपतिं (T1 G2.5 *पतीन्) मत्स्यान्. — ^b) Ś1 सालवांश्च; K1 नलयां; K2 पलादां; V1 B2-4 Dn D1.2.6 मलदां; B1 बलवां. T1 मलजांश्चैव पाण्डवः; G1.6 मालवांश्च भ(G० ह)योचितान्; G2 मानवानिब पाण्डवः; G3-5 M मालवानिह (G4 *वानपि; M2 *वांश्चैव) पाण्डवः. — G1.6 om. 8^c-9^d. — ^e) K2 अनवाद्यान्; K3 अनघान् (submetrical); D5 अनवधां; T1 अनवध्यान्; G2.8 M अनवधां. V1 B2-3.6 हयांश्चैव; G8 भयां; G4 गधां. Ñ1 B1.5 Dn D8.4 अनघान् (B1 *वद्या)भयांश्चैव. — ^d) K2 D5.6 वसु (D०m वल्ल)भूमिं; K4 मरुं; T1 पशुभू. G4 सर्वतः. K2 सभू-मिश्रैव सर्वशः.

9 G1.6 om. 9^{abcd} (cf. v.l. 8). — ^a) K1.2 B2 विजित्य च; K2.4 G2.6 निर्जित्य च; B1 निवर्तनं; B० निवर्त्य च; T1 वशे चक्रे. Ś1 महावीर्यो; K1.8 महातेजा. — For 9^b and 9^c see Addenda. — ^b) Ś1 मदवीर्यं; K2 D० मदधीकं; K4 मंदवीरं; Ñ1 V1 B Dn D1-5.6m मदधा (B1 *वी)रं. T1 अटविर्यं च पर्वतं; G2 अटवीं चैव सर्वतः; G3.4 आटवीयं (G4 *र्यं) च पर्वतं; G5 M अटवीयं च पर्वतं. — ^c) V1 सोमदेशं; B1 सोधिपांश्च; D1.2 सोपदेशं; D8 सापदेश (sic). Ś1 K1-3 Ñ1 सोमधे- (K2 सोभवे; K3 सोमकी)यांश्च निर्जित्य; K4 सोमवेयांस्तु निर्जित्य; T1 G2.4.5 M गोपतेयांश्च निर्जित्य; G8 damaged. — ^d) K4 प्रययावुत्तरां दिशं. — ^e) Ś1 कर्मभूमिं; K4 वशं; B1 रत्नं; G० मरुं. — ^f) K2 विजिग्य; D० विजिजे. K बली (for बलात्). G5 विजिग्येरिबलान्बलात्.

10 G1.6 om. 10^{ab}. — ^a) Ś1 B2 भार्गणाम्; K1.2.4 B5 D० M गर्गां; K3 सर्गां; G4.5 भृंगां. T1 गर्गाणाम-धिपांश्चैव; G2 गर्गाणाधिपतिं चैव. — ^b) Ś1 निषधाधिं. K2 D1-2.5 तदा (for तथा). — ^c) D० विजिजे; T1 विजिन्य. K2-4 *पालांस्तु. — ^d) Ś1 G4 नृपान्; D2

तरसेवाजयङ्गीमो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ ११
शर्मकान्वर्मकाश्चैव सान्त्वेनैवाजयत्प्रभुः ।
वैदेहकं च राजानं जनकं जगतीपतिम् ।
विजिग्ये पुरुषव्याघ्रो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ १२
वैदेहस्थस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिक्रात् ।
किरातानामधिपतीन्व्यजयत्सप्त पाण्डवः ॥ १३
ततः सुह्वान्प्राच्यसुह्वान्समक्षांश्चैव वीर्यवान् ।
विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानुपयाद्बली ॥ १४

वहन्.

11 ^a) G2 *मद्रांश्च. — ^b) D1.2 G1.2.5 M1 भोग (G2 *ज)वंतश्च; G4 भागवंतं च. V1 B2.5.6 Dn D8-5 पर्वतं (for पाण्डवः). B4 भोगमंतं च पर्वतं; T1 भोजवंतं च पाण्डवः. — G5 om. 11^{ed}. — ^c) D4 तरसेवाजं; T1 G2 तरस्वी चाजं; G1.6 तरसोपाजं. — ^d) = 12^f. K4 धर्मशर्मांश्च सात्विकान्.

12 K4 M1 om. 12^{ab}. — ^a) K1 शर्मकाश्चर्मं; V1 शकांश्च वर्मं; B1 शर्मकाश्चर्मं; B3 शकांश्च धर्मं; B5 T1 G1.6 शर्मकान्वर्मं; D8 शर्मकान्वर्मं; D4 शार्ङ्गकान्वर्मं; D5 शर्मकावर्मं; D० शर्मकान्वर्मं; G2 शर्मकान्वर्मं; G3 गुर्मे-गान्वर्मं; G4 शर्मगांधारगां; G5 शर्मगान्वर्मं. — ^b) G8 damaged. B1.4 शांत्वेनैवा; B5 शांतं; B० शांत्वं. V1 Dn D8-5 व्यजयत्सप्तपूर्वकं. — G1.6 om. 12^c-13^b. — ^c) Ś1 वैदेहकं; K1-3 वैदेहिं; K4 विदेहं; D1.2 वेदेहं. D० G5 वैदेहं चैव (G5 चापि) राजानं. — ^d) B1.2.5.6 (m as in text) D1.2 शांत्वं च; B4 जनकं; G4 जानकं. Ś1 जानकं जगतीपतिः; K4 जानकं च महीपतिं. — ^e) Ś1 विजित्य; D० विजिजे. D8.5 पुरुषश्रेष्ठो. — After 12, Ñ1 Dn (1) ins.:

289* शकांश्च बर्भरांश्चैव अजयच्छत्रपूर्वकम् ।

[Dn1 वर्षवां; Dn2 वर्षकां (for बर्भरां). Dn1 छंद्रपूर्वकं; Dn2 सालपूर्.]

13 G1.6 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). — ^a) K B8.4 D1.2 M विदेहस्थस्तु (K1 *श्च); B1 वैदेहस्थास्तु; B5 damaged; T1 वैदेहसस्थु (corrupt); G2-5 वि (G3 *वै)देहस्थं तु. — ^b) K1 चंद्रपर्वं. K4 अभ्यगात् (for अन्तिक्रात्). — ^c) B1.6 अधिपती. S किराताधिपतीन्सप्त. — ^d) Ñ1 V1 B2-5 Dn D8.5 अजयत्; D4 अज(न)यत्. T1 G2-5 M तत्र (for सप्त). G1.6 इंद्रकेतुसुखांस्ततः.

14 ^a) B1 शूद्रान्; B० सुम्मान्. Cn सुम्नाः (= राडाः). N1 B Dn D8.4 T1 G2.5 M प्रसुम्नां (B० *म्मां)श्च;

दण्डं च दण्डधारं च विजित्य पृथिवीपतीन् ।
 तैरेव सहितः सर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् ॥ १५
 जारासंधिं सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह ।
 तैरेव सहितो राजन्कर्णमभ्यद्रवद्वली ॥ १६
 स कम्पयन्निव महीं बलेन चतुरङ्गिणा ।
 युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना ॥ १७

स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत ।
 ततो विजिग्ये बलवात्राज्ञः पर्वतवासिनः ॥ १८
 अथ मोदागिरिं चैव राजानं बलवत्तरम् ।
 पाण्डवो बाहुवीर्येण निजघान महामृधे ॥ १९
 ततः पौण्ड्राधिपं वीरं वासुदेवं महाबलम् ।
 कौशिकीकच्छनिलयं राजानं च महौजसम् ॥ २०

C. 2. 1998
B. 2 30. 22
K. 2. 31. 23

D₆ (m as in text) प्राच्यपुरान्. K₁ (corrupt)
 ततः प्राच्यपुरान् जज्ञेद्दान्; V₁ ततः शुक्लान्प्रशुक्लांश्च;
 D_{1.2} ततः सूक्ष्मान्प्रसूक्ष्मांश्च; D₅ ततः सुब्रह्मान्प्राच्यास्तु;
 G_{1.6} ततः सुहृद्यसुहृद्भिः (G₆ 'ग्मा')श्च; G₃ ततः सिंहान्प्रसिंहाश्च;
 G₄ ततः सुमहितान्प्राह. — ^b) Ś₁ K₁₋₃ D₆ सु(D₆ स)-
 पक्षांश्चैव; Ñ₁ T₁ G_{1.3.5} M₂ समक्षांश्चापि (G₁ 'ति-');
 V₁ B₄ D_n(l) सपक्षान्ति- (D_{n2} 'पि'); B₁ समर्थांश्चैव;
 B_{2.5m.6} D_{1.2} समस्तांश्चैव; B₃ स यक्षानपि; B₅ D₄
 सुपक्षानपि; D_{3.5} स्वपक्षानपि; G₂ समक्षांश्चैव; G₄ समक्षं
 चापि; G₆ भीमसेनोति-; M₁ सपक्षांश्चापि. B_{1.2.6} D_{1.2}
 पार्थिवान् (for वीर्यं). — G_{1.6} om. 14th. — ^c)
 K₃ यदि (for युधि). — ^d) G₃ damaged. D₄ मगधान्.
 K₁ आययौ; Ñ₁ प्रययौ; V₁ B₂₋₅ D_{n1} D₅ G_{4.5} C_n
 अभ्यधाद्; B₁ अन्वयाद्; B₆ D_{1.2.5} अभ्यं; D_{n2} अभ्यगाद्;
 D₄ अभ्यायाद्. T₁ बलान्.

15 D_{1.2} om. (hapl.) 15-16. — ^a) B_{1.6} दंडांश्च.
 G₁ दंडदरं च. — ^b) K₄ विजित्ये; Ñ₁ T₁ G_{2.4.5} M विजिग्ये.
 Ś₁ K₄ D₆ जगतीपतीन्; K_{1.2} V₁ B_{3.4} G₄ पृथिवीपतिं;
 K₃ T₁ G₅ 'पतिः; Ñ₁ तरसा बली; B_{1.2.6} तरसा रणे;
 M₁ पृथिवीपती. G_{1.6} मागधानजयत्प्रभुः. — After 15th,
 Ś₁ K₂₋₄ V₁ read 17th, K₂₋₄ V₁ repeating it (some
 with v.l.) in its proper place. — ^c) G_{3.5} तथैव;
 G₄ तदैव (for तैरेव). Ś₁ K_{1.2} Ñ₁ V₁ B_{4.5} D_{n2}
 D_{3.4.6} G₂ सहितैः. — ^d) D₄ गिरिं व्रजम्. K₁ अथाद्रवत्;
 K₃ उपागमत्; G₄ 'द्रवन्.

16 D_{1.2} om. 16 (cf. v.l. 15). — ^a) K₁₋₃ D_{3.6}
 (before corr.) जरासंधिं; K₄ D₅(by corr.) G₂
 जारासंधं. K_{2.4} G_{2.5} M साधयित्वा; B₅ श्रावत्; D₄
 श्रावत्; D_{3m} घावत्; T₁ सादं. G_{1.6} करे च विनिवेश्याशु
 (G₆ 'थ). — ^b) K_{1.2} T₁ G₂₋₄ M₁ च; B₁ G₅ स;
 M₂ तं (for ह). Ś₁ K₄ D₆ करे चापि निवेश्य ह;
 G_{1.6} जरासंधिमयो (G₆ 'थो)जयत्. — ^c) G_{3.4} M तेनैव.
 Ñ₁ V₁ B_{4.5} D_{n2} D_{4.5} सहितैः. Ñ₁ V₁ B D_n D₃₋₅
 सर्वैः; S पार्थः (for राजन्). — ^d) B₅ damaged. B_{1.2.6}
 प्वाभ्यधाद्; T₁ G₅ अभ्यगमद्; G_{1.6} M अभ्यागमद्.

G₄ कर्णावभ्यागमद्वली.

17 Ś₁ K₂₋₄ V₁ read 17th after 15th, K₂₋₄ V₁
 repeating it here. — ^a) K₂ (first time) D₄ सं-
 (for स). V₁ (first time) शकं चैव ययाति च. — ^b)
 T₁ 'रंगिणां. — ^c) T₁ पाण्डवः श्रेष्ठः. — ^d) K₁₋₃ T₁
 G_{1.4-6} M₁ 'मित्रकर्शिना; Ñ₁ 'मित्रकर्षिणा; B_{1.2} 'मित्र-
 कर्षणः; D_{1.2} 'मित्रकर्षनः; G₂ 'मित्रकर्शना. — After 17,
 Ś₁ ins. (a v.l. of 16th):

290* तैरेव सहितः सर्वैः कर्णं चाप्यजयत्प्रभुः 1;

while G_{1.6} ins.:

291* शिशुपालेन सहितस्तं विनिर्जित्य पाण्डवः ।

Thereafter G₆ reads 20.

18 Ś₁ om. 18-21; G₁ om. 18-19; G₆ om. 18th.
 — ^b) K₂ T₁ G₃₋₅ चक्रे (for कुरुवा). K_{1.3.4} D₆
 वीर्यवान् (for भारत). — ^c) K_{2.3} च बलान् (for
 बलवान्). — ^d) G₃ राज्यं (for राज्ञः).

19 Ś₁ G₁ om. 19 (cf. v.l. 18). — ^a) K₁
 मौदागिरिं; K₂ गोद(ति)गिरिं; K₃ Dem गोदगिरिं;
 Ñ₁ B_{4.5} D_n D₄₋₆ मोदागिरौ; V₁ मेदोगिरौ; B₁ मोधगिरिं;
 B_{2.3.6} D_{1.2} मोदगिरौ. B_{1.2.6} D_{1.2} चापि (for चैव).
 T₁ G₄ अधमोधा (G₄ 'धं)गिरिपतिं; G_{2.3.5} ० M अथ
 मोदा (G_{3.5} 'दं)गिरिपतिं. — ^b) D_{1.2} राजानं बलवत्तरः;
 S (G₁ om.) राजानं वै महौजसं (T₁ 'सा). — After
 19th, G₂ ० read 23rd-25th. — ^c) G₄ पाण्डवं. B₁
 बहुवीर्येण; T₁ G₂ भुजं. — ^d) D₃ निघ्नानं च (for
 निजघान). T₁ G_{2.6} मृधे तदा (T₁ 'तः); G₃₋₅ महाबलः
 (G₃ 'लं) (for महामृधे). K₁ निर्जित्य सुमहामृधे.

20 Ś₁ om. 20 (cf. v.l. 18). — ^a) K₄ पौंड्रां;
 Ñ₁ B₂₋₅ D_n D₅ G M पुंड्रां; D_{1.2} पौंड्रा (D₂ 'द्रा)धिपश्च;
 D₄ पुंड्राधिपं; D₆ पौंड्रां; T₁ पूडां. B_{1.6} D_{1.2} चैव;
 D₃ वीरः; G₂₋₅ M वीरो. D₃ पुंड्राधिपं रणे वीरं. — ^b)
 D₃ बाहुदेवं. D_{1.2} महौजसं; T₁ G₂ महाबलः. G_{1.6}
 वासुदेवाख्यमाययौ. — After 20th, G_{1.5.6} ins.:

292* इदानीं वृष्णिवीर्येण न योत्स्यामीति पौण्ड्रकः ।

कृष्णस्य भुजसंभ्रासात्करमाशु ददौ नृपः ।

C. 2. 1067
B. 2. 30. 23
K. 2. 31. 24

उभौ बलवृत्तौ वीरावृत्तौ तीव्रपराक्रमौ ।
निर्जित्याजौ महाराज वङ्गराजमुपाद्रवत् ॥ २१
समुद्रसेनं निर्जित्य चन्द्रसेनं च पार्थिवम् ।
ताम्रलिप्तं च राजानं काचं वङ्गाधिपं तथा ॥ २२
सुखानामधिपं चैव ये च सागरवासिनः ।
सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैव विजिग्ये भरतर्षभः ॥ २३
एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पवनात्मजः ।
वसु तेभ्य उपादाय लौहित्यमगमद्बली ॥ २४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

— °) K₄ कौशिकीकच्छनिलयौ; B₁ कौषिकीकच्छनिलयं;
B₀ T₁ G₅ कौशिकं कच्छं; D_{1.2} कौशिकी 'यां; D₆
(m as in text) 'वाढनिलयं; G_{1.6} निर्जित्य कच्छनिलयं;
G_{2.4} काशिकं कच्छं; G₃ कौशिकीगच्छं. — G_{1.6} om.
20^d-21^e. — ^d) B_{1.2.6} D_{1.2} महाबलं (for महौजसम्).
K₄ D₆ राजानममितौजसं.

21 Ś₁ om. 21; G_{1.6} om. 21^{ab} (of. v.l. 18, 20).
— °) K₁ B₀ बलवतौ; K₃ Ń₁ B_{1.2} D_n D₆ G₂ M₁
'भृतौ; V₁ स बलिनौ; B_{8.4.6} सुबलिनौ; D_{1.2} बलं भृतौ;
T₁ लभ्यकृतौ; G₃ damaged; G_{4.5} बलभृतौ; M₂ बलावृतौ.
B₂ तीव्रौ (for वीरौ). — °) K₄ नवपराक्रमौ; B₂ भीमं;
G₂ तीव्रपराक्रमं. — °) K₄ D₆ विजित्याजौ; B₁ निर्जित्य तौ;
D₄ G₆ निर्जित्यादौ. T₁ G₂₋₅ M महावीर्यौ (T₁ 'र्यौ;
G₂ 'रा; G₄ M₁ 'र्यौ). — °) K₁ बहुराजम्; G₁ वंकां;
G₆ पाकं.

22 °) G_{4.5} सामुद्रं. — °) Ń₁ चंद्रदेवं. G₁ पार्थिवः.
— °) K_{1.2.4} M ताम्रलिप्तं; B₂ D₃ तमं; G₂ दामलसं;
G₄ रामलिप्तं; G₆ दामं. — °) G₃ कचं; G₄ कुचं. G₅
वंकाधिपं. Ś₁ K_{2.3} D₆ (orig.) काशी (K₃ 'शि)नामधिपं
(D₆ by corr. शकानामधिपं); K_{1.4} कासीनामधिपं; Ń₁ V₁
B D_n D₁₋₅ कर्वं (B_{1.4} कर्वं; D_{n2} कर्पं; D_{1.2} कपं;
D₈ कर्चं)याधिपतिं; T₁ कौचवंकां; G₂ कालवंकां. G₁
कोशिनामाधिपं नृपं; G₆ क्रौचं वंकाधिपं च सः. — After 22,
G₁ ins.:

293* अङ्गनामधिपं चैव कालिङ्गनामधेश्वरम् ।

23 G₁ transp. 23^a and 23^e. — °) V₁ सुप्तीं;
B₈ सुम्मां; G₄ सुङ्गां. — °) G₆ जिग्ये (for ये च).
B_{1.2.6} (m as in text) D_{1.2} पर्वतं (for सागरं).
— B₄ om. (hapl.) 23^e-25^b; G_{2.6} read those lines
after 19^{ab}. — °) B₈ D₈₋₅ पूर्वोन् (for सर्वान्).
D_n (1) म्लेच्छं. — °) Ś₁ K₄ Ń₁ V₁ B₁ D₆ G_{4.5} M₁

स सर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरद्वीपवासिनः ।
करमाहारयामास रत्नानि विविधानि च ॥ २५
चन्दनागुरुवस्त्राणि मणिमुक्तमनुत्तमम् ।
काञ्चनं रजतं वज्रं विद्रुमं च महाधनम् ॥ २६
स कोटिशतसंख्येन धनेन महता तदा ।
अभ्यवर्षदमेयात्मा धनवर्षेण पाण्डवम् ॥ २७
इन्द्रप्रस्थमथागम्य भीमो भीमपराक्रमः ।
निवेदयामास तदा धर्मराजाय तद्भनम् ॥ २८

पुरुषर्षभः (K₄ 'भ); B₈ भरतर्षभ. G₁ पूर्वकांबोजकानपि.

— After 23, G₁ (om. lines 1 and 3). 8-5 ins.:

294* किरातानुपुरुषादांश्च कर्णप्रवरणानपि ।

ये च काकमुखा नाम नरराक्षसयोनयः ।

किरातास्तुण्मूलंश्च किरातानोष्ठकर्णिकान् ।

24 B₄ om. 24 (of. v.l. 23); T₁ om. 24^{ab}.

— °) G₁ एवं विविधेषांश्च. — °) D_{1.2} निर्जित्य. G_{2.6}
M₂ (orig.) भरतर्षभः; G₂₋₅ M_{1.2} (by corr.) पुरुषर्षभः.
G₁ नानादेशान्विजित्य सः. — G₁ om. 24^e-25^b. — °)
Ś₁ K₂₋₄ D₆ करं (for वसु). T₁ G₂₋₆ M₂ वसुस्नेषायु (G₂
'नु)पादाय. — °) G₃ damaged. K₁ सौचित्यम्; K₄
D_{n1} S (G₁ om.) लौहित्यम्. K₁ T₁ G_{2.4-6} वशी
(for बली). B_{1.2.6} D_{1.2} लौहित्यमुपजगिमवान्.

25 B₄ G₁ om. 25^{ab} (of. v.l. 23, 24). — °)

G₂ सर्वान्म्लेच्छांश्च नृपतीन्; G₄ स सर्वान्म्लेच्छनगरीन्; G₆
सर्वान्म्लेच्छांश्चाधिपतीन्. — °) Ń₁ सागरद्विपं; V₁ B D_n
D₁₋₅ सागरान् (D_{n1} 'रुः; D_{n2} D₈ 'नु)पं; G₆ सागरद्वीपं.
— °) K₁ D₈ करमाहरं; K₂ करमा*रं.

26 °) B_{1.2.6} D_{1.2} चंदनागुरुमुख्यानि; D_{n2} D₈₋₆ S
'गुरुवस्त्राणि (T₁ 'गुरुगणानि. — °) Ń₁ G₂ M मणिरत्न-
(M₁ 'मुक्तमनु'; V₁ B_{1-4.6} D_{1.2} मणिमौक्तिसुत्तमं;
B₄ D_n D₃₋₅ 'मौक्तिककंबलं; D₆ (before corr.)
'मुक्तमनुत्तमं; G₁ प्रवालमणिमौक्तिकान्. — °) K_{2.3} B_{8.4}
G₂₋₅ M₁ राजतं. Ś₁ K₄ D₆ T₁ G_{2.6} वज्रं; Ń₁ V₁
B D_n D₁₋₅ चैव; M₁ पात्रं (for वज्रं as in K₁₋₈
G₈₋₅ M₂). G₄ महास्वनं. G₁ कांचनानि च वस्त्राणि
वसुनि च ****.

27 °) K₃ G₂₋₄ स कोटीं; K₄ स कोशं; Ń₁ V₁
B_{1.2.4.5} D_{n2} D_{1.5} T₁ ते कोटीं; B_{8.6} D_{n1} D₁₋₈ G₂
ते कोटिं; G₁ बहुपद्येन संख्येन. — °) Ń₁ B D (except
D₈) कौत्सं; G₁ नयेन; G₆ सैन्येन (for धनेन). K₄ ins.

२८

वैशंपायन उवाच ।

तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेन पूजितः ।
महत्या सेनया सार्धं प्रययौ दक्षिणां दिशम् ॥ १
स शूरसेनान्कात्स्न्येन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः ।
मत्स्यराजं च कौरव्यो वशे चक्रे बलाद्बली ॥ २
अधिराजाधिपं चैव दन्तवक्रं महाहवे ।
जिगाय करदं चैव स्वराज्ये संन्यवेशयत् ॥ ३

सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ।
तथैवापरमत्स्यांश्च व्यजयत्स पटञ्चरान् ॥ ४
निपादभूमिं गोशृङ्गं पर्वतप्रवरं तथा ।
तरसा व्यजयद्भीमाञ्छ्रेणिमन्तं च पार्थिवम् ॥ ५
नवराष्ट्रं विनिर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रवत् ।
प्रीतिपूर्वं च तस्यासौ प्रतिजग्राह शासनम् ॥ ६
ततश्चर्मण्वतीकूले जम्भकस्यात्मजं नृपम् ।

C. 2. 1111
B. 2. 31. 7
K. 2. 32. 7

च after धनेन. Ś1 ततः; K4 D6 G8-5 M1 वृत्तः; B1 G6 तथा; Dn (!) वृत्ताः (for तदा). — K2 om. 27^a-28^b. — °) Ś1 V1 B D (except D6) T1 अभ्यवर्षन्महाहमानं; M2 'वर्षन्मेयात्मा. — °) K1. s. 4 G2. 6 M2 पांडवः. G1 पौलस्त्यो विधयो यथा. G8 damaged.

28 K2 om. 28^{ab} (cf. v.l. 27). K1 reads 28^{ab} on marg. — °) K1 V1 B8 Dn D8-5 G4 'स्थमुपागम्य; K8 B1. s. 4 'स्थं समागम्य. — °) Ś1 तथा. G8-5 न्य (G3 नि)वेदयदमेयात्मा. — °) K8 बली (for धनम्).

Colophon. — Sub-parvan: Ś1 K2 Dn D1. 2 G8 द्विग्विजय (G5 पूर्वद्विग्विजय also). K1. s. 4 B1. 2 4-6 D8-6 (all om. sub-parvan name) mention only भीम- (K8. 4 B8 D6 पूर्व)द्विग्विजय; B8 likewise only भीमविजय; G1 M2 likewise only भीमसेनद्विग्विजय. K1 D8. 5 cont. समाप्त. — Adhy. no. (figures, words or both): K1 (marg.) 21(1); K2 D8 28; K8 27 (as in text); Dn1 30; S 33. — S'loka no.: K8 Dn 30; D1. 2 27; M1 28.

28

1 G8 om. the ref. — K8 om. 1^a-2^b. — °) K1. 2 N1 B (except B8) D राजन् (for सार्धं).

2 B2 om. 2; K8 om. 2^{ab} (of. v.l. 1). — °) K1. 2 D8 सूरं (for शूरं). K4 सूरसेनं; M2 शूरसेनां. K1. 2 कात्स्न्येन. — °) B8 सर्वान् (for पूर्वम्). D2 G1 'मेव जयत्प्रभुः. — °) K2 मत्स्यराज्यं. G8 कौरव्य. — °) Ś1 वशी; D2. 5 वशं.

3 G1 om. 3^a-4^b. B8 transp. 3 and 4. — °) T1 G8. 5 अथ राजाधिपं चै (G8 'पश्चै)व; G2 अधीरजाधिपं चैव; G8 कुरुशाधिपतिं चैव. — D6 om. (hapl.) 3^{ab}.

— °) D1 दंडचक्रं; G4. 5 दंतवक्रं (as in text!); the rest (D6 G1 om.) दंतवक्रं. N1 B4. 5 Dn D8-5 महाबलं; B1. 2. 6 D1. 2 महारथं. — °) G2 जिगाय. G2. 6 M1 नरकं (for करदं). G4 जगायैकरथं चैव. — °) Ś1 कृत्वा चैव न्यवेशं; K2-4 V1 B8-6 Dn D8. 4. 6 कृत्वा राज्ये न्यवेशं; B2 G2 स्वराज्ये संनिवेशय (G2 'ये)त्; T1 'ज्ये स न्यवेशं; G8 'ज्ये संनिवेश्य च.

4 G1 om. 4^{ab}. — °) D1 स कुमारं. Ś1 वशी; K2 D2. 5 वशं. Ś1 K4 B2 D1. 2. 6 कृत्वा (for चक्रे). — °) B (except B8) सुजितं च; D2 मुनिमित्रं (for सुमित्रं च). K8 M2 नराधिपः; G4 जनाधिपं. — For 4^{ab} in G1, see 295* below. — °) D2 T1 G8 तथैव परमत्स्यांश्च; G8 'वापरमत्स्यांश्च. — °) B8 D8. 4 व्यजेष्ट (for व्यजयत्). K2. 8 D6 G8 च (for स).

5 For 5 in G1, see below. — °) K4 निपादभूमिः. G8 गोशृङ्गः. — °) K1 पर्वतप्रवरांस; T1 पर्वतं प्रवरस. G4 तदा. — °) N1 V1 B1. 2-5 Dn D1-5 तरसैवा (D1. 2 'सा. चा)जयं. K1 द्वीपात्; B8 D8 M1 श्रीमात् (for धीमात्). — °) K8 T1 श्रेणी; K2 मणि; G8 श्रेणि. Ś1 नराधिपं; K1 D8 च पर्वतं. — For 4^a-5^d, G1 subst.:

295* श्रेणिमन्तमथो जित्वा गोशृङ्गेऽथ पटञ्चरान् ।

6 °) K1 ततो राष्ट्रं; K2. 8 D8 तं च राष्ट्रं; N1 V1 B8-5 Dn D1 (by corr.). 4 नरराष्ट्रं; B1 तत्र राष्ट्रं; B2. 6 D2 नर- (D2 'व)राज्यं; D8 वराष्ट्रं च (corrupt); S नव (G8 'र)राष्ट्रान्. Ś1 K4 V1 B1. 2-5 Dn D4. 5 च निर्जित्य; M विजित्यै (M2 'त्ये)व. — °) K8 B (except B8) D1. 2 T1 G1. 2. 4. 6 कुन्तीभोजम्. — G1 om. 6^{ab}. — °) K4 जग्राह प्रतिशासनं.

7 °) K8 'नद्या; N1 V1 B1. 2. 6 D1. 2 T1 G4-6 M1 'तीरे (for 'कूले). — °) K1 जम्भकंसात्मकं; K2 D2. 6 जम्भ (D2 'भि)कंसात्मजं; K4 भोजं कंसां; D1 कुजं तस्यां.

C. 2. 1111
B. 2. 31. 7
K. 2. 32. 7

ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ॥ ७
चक्रे तत्र स संग्रामं सह भोजेन भारत ।
स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥ ८
करांस्तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च ।
ततस्तैरेव सहितो नर्मदामभितो ययौ ॥ ९
विन्दानुविन्दावाचन्त्याँ सैन्येन महता वृत्तौ ।
जिगाय समरे वीरावाश्विनेयः प्रतापवान् ॥ १०
ततो रत्नान्युपादाय पुरीं माहिष्मतीं ययौ ।
तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ॥ ११
पाण्डवः परवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान् ।

ततोऽस्य सुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् ॥ १२
सैन्यक्षयकरं चैव प्राणानां संशयाय च ।
चक्रे तस्य हि साहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः ॥ १३
ततो हया रथा नागाः पुरुषाः क्वचानि च ।
प्रदीप्तानि व्यदृश्यन्त सहदेवबले तदा ॥ १४
ततः सुसंभ्रान्तमना बभूव कुरुनन्दनः ।
नोत्तरं प्रतिवक्तुं च शक्तोऽभूज्जनमेजय ॥ १५
जनमेजय उवाच ।
किमर्थं भगवानग्निः प्रत्यग्नित्रोऽभवद्युधि ।
सहदेवस्य यज्ञार्थं घटमानस्य वै द्विज ॥ १६

K₃ कूले भुजं नृपं स्थितं. — *) Ś₁ ***वेन. — ^a) K₁ शोचितं; K₃ शोषितं; G₁ शोषितं (for शेषितं).

8 ^a) N₁ V₁ B₂. 4-6 Dn D₁-6 तेन स; B₃ स तेन; T₁ G₁. 4. 6 M स (G₁ च) तत्र; D₆ तत्र न; G₃ तत्र * (for तत्र स). Ś₁ स चक्रे तत्र संग्रामं; G₂. 6 स तत्र तेन संग्रामं. — ^b) D₁ भारतः. B₃. 4 Ñ₁ Dn (1) सहदेवेन भारत. — ^d) G₃ damaged. K₃ णाभिमुखे; B₁ G₁ णाभिमुखं; G₂ णादि-ञ्मुखो. — After 8, G₁ ins.:

296* भगदत्तं महाबाहुः क्षत्रियं नरकामजम् ।

अर्जुनाय करं दत्तं श्रुत्वा तत्र न्यवर्तत ।

— V₁ B₁-5 D S ins. after 8 (G₁, after 296*):

297* सेकानपरसेकांश्च व्यजयन्सुमहाबलः ।

[B₁. 2 D₂. 4. 6 मेकानपरमेकांश्च; B₃ मेकानपरमेकांश्च; B₄ मेकानपरमेकांश्च; D₃ मेकं च परमेकां*; T₁ G₂-4 M मोकान्परम-मोकांश्च; G₁ म मोकान्परमोकांश्च; G₅ *मोकान्परमोकांश्च; G₆ मकान्परमंकांश्च. D₃ न्यजयत्. D₁. 2 M स महाबलः; T₁ G₂-6 स पुनः पुनः. G₁ विनिर्जित्य पुनः पुनः.]

9 ^a) N₁ V₁ B D (except D₆) करं तेभ्य; G₁ करं-स्तेषु. — G₂. 6, which om. 9^b-10^a, ins. after 9^a, a passage given in App. I (No. 13). — *) Dn (1) M₂ तेनैव (for तैरेव). — ^d) K₁. 4 V₁ B₃ D₆ नर्मदामि-मुखो ययौ. — After 9, D₄ ins. the same passage given in App. I (No. 13).

10 D₄ G₂. 6 om. 10 (cf. v.l. 9). — ^a) G₁ द्वावन्धौ (for आवन्धौ). — ^b) K₄ महता कर्तौ (?); B₃. 6 D₁. 2 महता वृत्तः; B₅ महतावुभौ. — *) B₁ श्रीमान्; T₁ G₃. 4 M वीरः. G₁ जिगाय सांपरे वीरः. — ^d) G₃ damaged. Ś₁ अश्विनेयः; T₁ G₁. 4. 5 M पांडवेयः. — A passage given in App. I (No. 13) is ins. in V₁ B (B₁ marg.) Dn D₁-8. 5. 6 T₁ G₁. 8-5 M after 10; in D₃ (which om.

hapl. stanza 10 and line 1 of the additional passage, after 9; in G₂. 6 (which both om. hapl. from 9^b up to the prior half of line 1 of the passage), after 9^a.

11 G₂. 6 om. 11^a (cf. v.l. 10). — ^{ab}) D₁ माही°; D₂ माहिष्मतां. G₁ ततस्तैरेव संदिष्टो माहिष्मत्यां विवेश सः. — G₁ om. 11^a-12^a. — *) G₂ M₂ राजा. Ś₁ K₃ G₃ च (for स). — ^d) K₁-3 T₁ G₂-5 transp. चक्रे and युद्धं. Ś₁ K₄ D₃ नरर्षभ.

12 G₁ om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). — ^b) B₁ परंतपः (for प्रतापवान्). — *) B₁ तेनास्य; M₂ तत्रास्य. G₁ तत्र तस्य महाद्युद्धं (sic). — ^d) Ś₁ K₄ D₆ अभूद् (for आसीद्). K₄ वीरभयंकरं; B₁ भीरुभयानकं; D₂ भीम-भयंकरं; M₂ भूरि भयं°. G₁ भवह्लोकभयंकरं.

13 ^a) K₂ क्षयंकरं. — ^b) G₁. 3-5 प्राणिनां. Ś₁ K₂-4 B₅ Dn D₃-6 संशयावहं; V₁ B₁ G₃ संक्षयाय च. — *) G₃ damaged. T₁ (G₂. 4. 5 M च (for हि). V₁ माहारभ्यं (for साहाय्यं). G₁ तत्र नीलस्य साहाय्यं. — After 13, G₁ ins.:

298* चक्रे भारतशार्दूल बहुरूपस्वमास्थितः ।

14 ^a) K₁. 2 Ñ₁ V₁ B₅ Dn D₃-5 G₁-4 रथा (G₁ रथ-) हया (by transp.); G₆ हयरथा. — *) B₁ प्रक्षिप्तानि. K₄ स दृश्यंते; D₁. 4 त्व (D₄ च) दृश्यंत; D₂. 3 T₁ G₅ व्यदृश्यंते. K₁-8 प्रदीप्तान्येव दृश्यंते; Ñ₁ संप्रदीप्तान्यदृश्यंत; G₁. 3. 4 प्रदीप्ता इव (G₃ सानिव; G₄ सानिव) दृश्यंते. — ^d) G₃ (by corr.) तथा. K₃ सहदेवबलेन च.

15 ^a) Ś₁ K₄ B₁ D₃. 6 T₁ G₂. 8. 5 M ततः स सं (D₃ सु)भ्रांत°. G₆ मनो वै (hypermetric). — *) Ś₁ K₃. 4 Ñ₁ D₆ M प्रतिपत्सुं. K₄ D₆ स (for च). — For 15, G₁ subst.: ततः संभ्रान्तमनसो नोत्तरं प्रत्यघटत.

वैशंपायन उवाच ।

तत्र माहिष्मतीवासी भगवान्हव्यवाहनः ।
श्रूयते निगृहीतो वै पुरस्तात्पारदारिकः ॥ १७
नीलस्य राज्ञः पूर्वेषामुपनीतश्च सोऽभवत् ।
तदा ब्राह्मणरूपेण चरमाणो यदृच्छया ॥ १८

तं तु राजा यथाशास्त्रमन्वशाद्दार्मिकस्तदा ।
प्रजज्वाल ततः कोपाद्भगवान्हव्यवाहनः ॥ १९
तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा जगाम शिरसा कविम् ।
चक्रे प्रसादं च तदा तस्य राज्ञो विभावसुः ॥ २०
वरेण छन्दयामास तं नृपं खिष्टकृत्तमः ।

C. 2. 1136
K. 2. 31. 35
A. 2. 32. 37

16 K₂ जन्मेजयः. — ^a) G₂ damaged. $\bar{N}$ ₁ V₁ B D (except D₂) G_{1.2} वहिः; G₂ अस्ति (for अग्निः). — ^b) B₁ प्रत्यक्षमभवद्; D₂ मित्रो भवेद्. Cd oites अग्निः. G₂ सुधीः (for युधि). — ^c) $\bar{S}$ ₁ K₄ D₂ G_{1.2} M यज्ञार्थे; B₂ यज्ञानां.

17 After वैशं उ°, V₁ B₁ (marg.)₅ D_{2.5} transp. 17 and the first two lines of 299* (D_{2.5} repeating the lines in their proper place). — ^a) $\bar{N}$ ₁ तस्मिन् (for तत्र). D_{1.2} माही°. T₁ G₂ C_v वासो. — ^c) K₁ B₄ नि(B₄ हि)गृहीतोसौ; V₁ B_{1.5} D_n D₂₋₅ हि (B₁ च) गृहीतो वै; B_{2.2.5} D_{1.2} च गृहीतः स (D₂ तोस्य). C_n cites गृहीतः (= विवशः); C_v cites निगृ° (as in text). G₂ श्रूयतोनुगृहीतो वै; G₄ श्रूयते हि ततो वै. — ^d) $\bar{S}$ ₁ K B_{2m} D_{1.2} Cd पारजायिकः; B₁ दारिके; B₂ दायिकः; G₁ परिदारिकः; G₂ पारिदारिकः; G₄ पारदादिकः. Cd.n cito text. — V₁ B D ins. after 17 (V₁ B₁ [marg.]₅ D_{2.5} transp. 17 and the first two lines of 299*; D_{2.5} repeating the two lines in their proper place):

299* नीलस्य राज्ञो दुहिता बभूवातीव शोभना ।
सामिहोत्रमुपातिष्ठदोभनाय पितुः सदा ।
व्यजनैर्भूयमानोऽपि तावत्प्रज्वलते न सः ।
यावच्चारुपुटौष्ठेन वायुना न विधूयते ।
ततः स भगवानग्निश्चकमे तां सुदर्शनाम् । [5]

[(L. 1) B₂ तनया (for दुहिता). V₁ B₁ (m as in text).₄ D_{2.5} (the latter two first time) रूपेणाप्रतिमा मुवि (for the post. half). — (L. 2) D_{2.5} (both first time) अग्नि° (for सामि°). V₁ अग्निहोत्रस्य यातिष्ठत्. D₂ (second time) सह (for सदा). V₁ D_{2.5} (the latter two first time) पितुः शुश्रूषणे तदा (V₁ रता). — (L. 3) D₂ प्रलयते (for प्रज्वलते). D₂ न च प्रज्वलतेनि (by corr. n) लः. V₁ वीक्ष्यमाणोपि स तदा नैव प्रज्वलितः किल. — (L. 4) D₂ पुटौष्ठेन. V₁ समीरितः (for विधू°). — (L. 5) V₁ B_{1.2.4.5} D_{1.2} वहिश्च° (for अग्निश्च°). B₁ सुमध्यमा; B₂ सुदर्शनः; D₂ सुदर्शनी.]

18 ^a) K₁ B_{1.4.5} D_n D₂₋₅ सर्वेषाम्; $\bar{N}$ ₁ B_{2.5} D_{1.2} तनयाम् (for पूर्वेषाम्). — ^b) G₂ उपा°. $\bar{N}$ ₁ उपनीतो-

भवन्नृपः. Glosses on उपनीतः : Cd आहितः; C_n [तया...] स्वीकृतः; C_v प्रसादितः. — ^c) K₄ D₂ तत्र; V₁ B_{1.2-5} D_n D₂₋₅ ततो; G₂ तथा (for तदा). — ^d) G₂ damaged. V₁ B D_n D₁₋₅ रममाणो (B_{2.5} ञं); T₁ वर°. C_v cites text. — After 18, D₂ (!) ins. :

300* चकमे तां वरारोहां कन्यामुपललोचनाम् ।
a line absorbed by almost all our old printed ed., not excepting the Kumbhakonam, which is said to be "mainly based on the South Indian texts".

19 D₂ reads 19^{ab} twice. — ^a) K₁₋₂ तत्र; $\bar{N}$ ₁ तं स. K₁ तथाशास्त्रं. — ^b) $\bar{S}$ ₁ अन्वगाद्; K₁ जशाकः; $\bar{N}$ ₁ V₁ B_{2.4.5} D_n D₂ (both times).₅ T₁ G M₁ C_v अशासद्; D₁ अन्वशाद्; M₂ अयशाद्. K₂ ब्राह्मणं; V₁ धर्मतस् (for धार्मिकस्). $\bar{S}$ ₁ B₂ T₁ (3.5.5) तथा; D₁ सदा (for तदा). D₂ (second time) अशासद्भरतर्षभ. — ^c) G₂ क्रोधाद् (for कोपाद्). D₂ ततोतिहर्षाद्भगवान्प्रजज्वाल हुताशनः.

20 ^a) $\bar{S}$ ₁ K₂ तद् (for तं). G₁ विनतो (for विस्मितो). — ^b) K_{2.3} मनसा; D₂ सह° (for शिर°). K₁ भुवं; K₂ करिं; V₁ B D_n D₁₋₅ [अ]वनिं (B₁ [? gloss] क्षिति); T₁ कवी; G₁ [अ]वर्ली; M₁ कविः. Cd oites कविः (= वहिः). D_{2m} जगाम मनमावर्नी. — After 20^{ab}, V₁ B D (D₂ marg. sec. m.) G₂ ins. :

301* ततः कालेन तां कन्यां तथैव हि तदा नृपः ।

प्रददौ विप्ररूपाय वह्नये शिरसा नतः ।

प्रतिगृह्य च तां सुभ्रं नीलराजः सुवां तदा ।

[(L. 1) B₄ काले न. B₁ कन्यां स; B_{2.5} D_{1.2} कन्यां तां; G₂ महता (for तां कन्यां). B_{2-4.5} D_{1.2} G₂ तस्ये स (for तथैव). B₂ तथैव विहितां नृपः; D₂ तथैव च तदा नृप. — (L. 3) B₁ तां कन्यां; D_n D₂ तां सुभ्रं. B₁ D_{1.5} नीलराजमुवां तदा.] — ^c) K₂ B (except B₂) D (except D₂) भगवान्; G₂ तु तदा. — ^d) G₂ यस्य (for तस्य).

21 ^a) B₁ छन्नं; G₂ छाद्°. — ^b) K₁ B_{2.5} स्वष्ट्रिकृत्तमः; S स्वि (G₄ नि)ष्टकृत्तदा. Cd cites text; C_v cites स्विष्टकृत्. — ^c) $\bar{S}$ ₁ स च; K₂ च सह (hypermetric); V₁ B_{2.5} D_{2.5} चैव; D₄ खेव; S वै स (for च स). — ^d) K₁ स्वसैन्येन; B₂ D_{1.2} ससैन्यो वै; B₂ D₂₋₅ स्वसैन्ये स; S

C. 2. 1139
B. 2. 21. 26
K. 2. 22. 27

अभयं च स जग्राह स्वसैन्ये वै महीपतिः ॥ २१
ततः प्रभृति ये केचिदज्ञानात्तां पुरीं नृपाः ।
जिगीषन्ति बलाद्राजंस्ते दहन्तीह वह्निना ॥ २२
तस्यां पुर्यां तदा चैव माहिष्मत्यां कुरूद्रह ।
बभूवुरनभिग्राह्या योषितश्छन्दतः किल ॥ २३
एवमग्निर्वरं प्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणे ।
स्वैरिष्यस्तत्र नार्यो हि यथेष्टं प्रचरन्त्युत ॥ २४
वर्जयन्ति च राजानस्तद्राष्ट्रं पुरुषोत्तम ।
भयादग्नेर्महाराज तदा प्रभृति सर्वदा ॥ २५

सहदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयार्दितम् ।
परीतमग्निना राजन्नाकम्पत यथा गिरिः ॥ २६
उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत्पावकं ततः ।
त्वदर्थोऽयं समारम्भः कृष्णवर्त्मन्मोऽस्तु ते ॥ २७
मुखं त्वमसि देवानां यज्ञस्त्वमसि पावक ।
पावनात्पावकश्चासि वह्नाद्द्रव्यवाहनः ॥ २८
वेदास्त्वदर्थं जाताश्च जातवेदास्ततो ह्यसि ।
यज्ञविघ्नमिमं कर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन ॥ २९
एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरासीर्यं मेदिनीम् ।

परसैन्यान् (G₁ 'सैन्यां; G₂ 'सैन्यो; G₃ 'सैन्या; G₄ 'सैन्यं).

22 ^a) S (except G₃.4) तदा (for ततः). D₂ किंचिद्. — ^b) T₁ पुरी. B₁ G₄ (by corr.) नृप. — ^c) K₃ B D₁. 2. 6 G₃ जिगीषंते; V₁ D₂ 'पंतो; T₁ M₂ 'र्षति; G₁ जहिषंती; G₄ जिगीषन्ति. — ^d) Ś₁ K₃ दहंते हि; K₂ 'हंते न; K₄ B₂ 'हंतीव; V₁ B₁. 4-6 Dn D₃ 'हंते स्म (B₁ 'ते च; D₃ 'ते ह); G₁. 6 'हंति च; G₂ 'हंत्येव; M₂ स्वदहंत (for दहंतीह). B₃ दहंते स्मवह्निना; D₃. 5 दहंते ते स्म वह्निना; D₄ दहंते ते(न) स्म वह्निना.

23 ^a) K₁-8 तदा वीर (K₁ 'रा); B₁. 2. 4. 6 D₁. 2 महाराज (for तदा चैव). — ^b) Ś₁ माहिकल्यां. G₁. 2. 6 M नराधिप (for कुरु). — ^c) Ś₁ V₁ B₃. 6 Dn D₃-6 T₁ G₁. 8-5 'वुरनतिग्राह्या; D₂ 'वुस्तानवग्राह्याः. C_d cites अनभिग्राह्याः (as in text). — ^d) T₁ योषिताः; G₃ बभूवुः. G₂ छंदतं; M₂ छंदतः. V₁ B₂-4. 6 D₁. 2 स्वैरिष्यो योषितः किल. C_d cites छंदतः (as in text).

24 ^a) G₁ अग्निस्वरं. — ^b) K₁ स्त्रीणामत्र निवारणे; D₂ 'मप्रतिमारणे; T₁ G₃-5 'मप्रतिवारणं; G₁ 'णां प्रतिनिवारणे; G₂ 'णां च प्रतिचारणे. — ^c) K₃ वरिष्यस्; G₁ स्वैरिन्यस्. — ^d) D₃. 5 यथेच्छं. Ś₁ K B₄. 5 Dn D₃ M₁ 'ष्टं विचरन्त्युत; B₁. 2. 6 D₁. 2 'ष्टं प्रचरंति ह (B₃ हि); G₃ damaged. C_v cites प्रचरंति.

25 ^a) Ś₁ वर्जयंति च; G₁ वर्जयंति हि; G₄ 'यंत्येव. — ^b) Ś₁ K Dn D₃ तत्पुरं; T₁ G₃-5 तद्राज्यं. B₁ मनुजाधिप; B₂-6 D₁-6 पुरुषर्षभ; Dn (1) भरतर्षभ. — ^d) B₃ D₃-3 ततः; M₂ तथा (for तदा).

26 ^b) G₁ तथा* (for भया*). — ^c) G₁ प्रतसम्; G₂-4. 6 प्रदीसम् (for परीतम्). T₁ G₃ अप्रतसमना राजन्. — ^d) Ś₁ K₃ Dn D₃ य (D₃ त)थाचलः; G₃ तथा गिरिः.

27 ^a) B₁m अप* (for उप*). G₄ गिरिर् (for शुचिर्). — ^b) K₁ प्रति; T₁ G₂-6 तदा (for ततः).

— Before 27^{ad}, Ś₁ V₁ B D G₂-4. 6 M₁ ins. सहदेव उ* (some MSS. as usual om. उ*).

28 ^a) K₁ त्वमेव. — ^b) D₁-5 G₁. 4 पावकः; T₁ पावकं. B₂ यज्ञस्त्वमपि पावकः; G₃ 'स्त्वमधिपावक. — ^c) K₃ D₂ पवनात्; G₂. 6 पावयन्; G₄ पावकात्. G₁ चासीद् (for चासि). — ^d) Ś₁ K₁. 2 Ś₁ V₁ B₁-8. 6 D₁-5. 6 (by corr.) हवनाद्; G₁ भगवन्; G₃ वाहनाद्. D₂ 'वाहन.

29 ^a) B₂ देवास्. Dn₁ तदर्थं. K₄ B₄. 6 Dn D₃ जाता वै; D₃. 5 जातास्तु; G₂ यज्ञाश्च. D₄ वेदास्त्वं (गन्धः प्लवंगोभू)दर्थं जा*स्तु (the bracketed letters being from a following stanza); G₃ वेदास्त्वदर्थ्यां यज्ञाश्च. — ^b) K₁ 'स्तथा ह्यसौ. — After 29^{ab}, V₁ B D ins. a passage given in App. I (No. 14). On the other hand, S ins. after 29^{ab} a somewhat different version of the first four lines of that passage:

302* चित्रभानुः सुरेशश्च अनलस्त्वं विभावासुः ।

अग्निर्दुःस्पर्शनश्चासि हुताशो ज्वलनः शिखी ।

वैश्वानरस्त्वं पिङ्गेश भूरितेजाः प्लवंगमः ।

कुमारसूनुर्भगवान् रुक्मगर्भो हिरण्यकृत् ।

[(L. 1) T₁ G₂-5 सुरेशश्चाप्यनलस्त्वं; G₂. 6 'शश्च अनलश्च. — (L. 2) G₃ अग्ने सुदर्शनश्चासि. — (L. 3) G₃ 'नरस्तु. G₁. 6 M प्लवंगो (G₁ प्लवको; M₂ प्लवंगो) भूरितेजनः; G₂ प्लवंगो भूरितेजसः. — (L. 4) G₁ कुमारगर्भो; G₂. 6 M 'मित्रो. M₂ भगवन्. G₄ उग्रं; G₃ नृत्* (for रुक्म*).]

— Before 29^{ad}, V₁ B D ins. सहदेव उ* (D₄. 6 om. उ*). — ^c) K₁ यज्ञ विघ्नम्; K₂ येज्ञविघ्नम्. K₃ G₁. 6 हृदं. — ^d) V₁ Dn₂ M₁ यज्ञ* (for हव्य*). Ś₁ नार्हस्त्वमसि पावक; T₁ G M₂ नार्हसि (G₂. 6 'से) त्वं हुताशन (G₃ has only नार्ह; rest damaged).

30 Before 30, G₁ reads वैशं*. — ^c) Ś₁ D₂ उक्त्वा स; K₄ उक्त्वाथ; D₃ उक्त्स्तु. D₁ मां राजन् (for

विधिवत्पुरुषव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् ॥ ३०
प्रमुखा सर्वसैन्यस्य भीतोद्विग्नस्य भारत ।
न चैनमत्यगाद्बहिर्वेलामिव महोदधिः ॥ ३१
तमभ्येत्य शनैर्वह्निरुवाच कुरुनन्दनम् ।
सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३२
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं कृता मया ।
वेभिः सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च ॥ ३३
मया तु रक्षितव्येयं पुरी भरतसत्तम ।
यावद्राज्ञोऽस्य नीलस्य कुलवंशधरा इति ।

ईप्सितं तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ॥ ३४
तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलिः शिरसानतः ।
पूजयामास माद्रेयः पावकं पुरुषर्षभः ॥ ३५
पावके विनिवृत्ते तु नीलो राजाभ्ययात्तदा ।
सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधां पतिम् ॥ ३६
प्रतिगृह्य च तां पूजां करे च विनिवेश्य तम् ।
माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयी दक्षिणां दिशम् ॥ ३७
त्रैपुरं स वशे कृत्वा राजानममितौजसम् ।
निजग्राह महाबाहुस्तरसा पोतनेश्वरम् ॥ ३८

C. 2. 1164
B. 2. 31. 61
K. 2. 32. 63

माद्रेयः). — °) Ks प्रविशत् (for विधिवत्). — °) G1. 2. 6 M पाण्डवः (for पावकं).

31 °) Ś1 K4 Dn Ds तस्य (for सर्वे). — °) Ks भीतोद्विग्नस्य; V1 °द्विग्नः स; Ds °द्विग्नश्च; S भयोद्विग्नस्य (Gs पश्यतोऽग्रे च). — °) K1 Ds वैनम्. K1 N1 B1. 6 Dn3 D1. 2. 4 Gs अभ्यगाद्; G1 अत्यकाद्. Cn cites text. G M अग्निर् (Gs वाक्यं) (for वह्निर्).

32 °) K4 समुपेत्य; Dn (1) Ds तमुपेत्य (for तमभ्येत्य). S (Gs damaged) अग्निर् (for वह्निर्). — °) B4-6 शान्तं.

33 °) T1 आदितोत्तिष्ठ (sic). Ś1 कौन्तेय; Ks राजेंद्र; N1 B1. 5 D4 माद्रेय (for कौरव्य). — °) K1 B2. 4. 6 D1. 3 M2 मया कृता (by transp.); Ks कृता तव. — G1. 8 (om. line 3) ins. after 33^{ab}; Gs, after 34^{ab}:

303* देवदेवस्य कृष्णस्य विष्णोरमिततेजसः ।

भुजमाश्रित्य यज्ञं तं चिकीर्षुं पाण्डुनन्दनम् ।

जानामि सहदेवाद्य कृतार्थो याहि सांप्रतम् ।

[(L. 2) Gs यदसुं; Gs यज्ञं तु. — (L. 3) Gs सहदेवाहं.] — G1 om. 33^{ad}. — °) K1 धर्म्यम्; K2. 8 धर्मम् (for सर्वम्). T1 वेदी सर्वमभिप्रायां. — °) M1 वै (for च).

34 °) K1 मया च; Ks मया तु; B8-6 D8-5 मया पू[:]. K4 मया रक्षयितव्येयं; N1 V1 मया तु रक्षितव्या पूर; D1. 2 मया तु रक्षितव्येयं. Cn cites पू (= पुरी). — °) N1 V1 इयं; B8-6 D1-3. 5 सदा; D4 तदा; Gs पुरी. — After 34^{ab}, Gs ins. 303*. — G1 om. 34^{adef}; G2. 6 M om. 34^{ad}. — °) Ś1 राज्ञोय; N1 V1 B1 Dn Ds राज्ञो हि. Gs च तदा (for नीलस्य). — °) Ś1 K4 N1 Dn Ds Gs-5 कुले वंशध(G4 °क)रा इति; V1 B2 D1. 2 T1 कुल(V1 °ले)संततिधारणा; B8-6 D8-5 कुल(Ds °ले)संततिधारिणी. — °) B8. 6 D8-5 च; S (except Gs; G1 om.) ते (for तु). — °) S (G1 om.) मनसः पाण्डु(Gs कुरु-

नन्दन (T1 Gs °नः).

35 °) K1-3 G1. 2. 6 M धर्मोऽमा; Ds हृदये (for हृष्टा). — °) K2 D1 G2. 6 शिरसा ततः; B1 प्रगतः स्थितः. — °) Ś1 K4 Dn Ds T1 Gs-3 भरतर्षभ (Ga. 4 °भः); Ks N1 V1 B1. 2. 6 पुरुषर्षभ; G1. 2. 6 M परमेश्वरं.

36 °) V1 हि (for वि). K4 विनिवृत्ते ततो वक्षो. — °) B2 Dn (1) [अ]भ्य(Dn1 °त्य)गात्. Gs ततः (for तदा). K4 नीलो राजा तदाभ्ययात्; B1. 5 नीलो राजा भयात्ततः (B8 °दा); G1 नीलस्तु प्रददौ करं. — After 36^{ab}, V1 B D (except D1. 6) ins. :

304* पावकस्याज्ञया चैनमर्चयामास पार्थिवः ।

[B1 Dn1 चैवम्.]

— G1 om. 36^e-37^d. — °) K2 नत्कारेण. V1 M नरव्याघ्रः (M1 °घ्र); Ds नरं व्याघ्रं. — °) K1 नृणां (for युधां). G4 प्रति (for पतिम्).

37 G1 om. 37 (cf. v.l. 36). — °) V1 स प्रगृह्य; Ds. 4 प्रतिपूज्य. K4 M2 तु; B1 स (for च). Ds om. च. — °) B1 करेण; M1 करे स. Ś1 B2. 3. 6 D2 ह; B1 सः; B4 Dn Ds G2. 6 M च; D1 तां (for तम्). — °) K1. 2 माद्रीपुत्रस्. Ks तदा (for ततः). — °) Ś1 विजयद्; Ks Ds विजयि.

38 °) D1 त्रिपुरं (for त्रैपुरं स). K1 तु; B4 T1 G2. 4. 6 स्व (for स). Ś1 वशीकृत्वा; B1-3. 6 D1. 2 वशीकृत्य. — G1 om. 38^{ad}. — °) B1-3. 6 D1. 2 महाराज (for °बाहुस्). — M2 om. (hapl.) 38^e-39^e. — °) K1 योधनेश्वरं; K2 नोदनें; K3 वै नरे; K4 पोनृवे; N1 V1 योवने; B1 जौदरे (m कौरवे, पौरवे, जवने); B2 यवनाधिप; B3 जवनेश्वरं; B4. 5 Dn Ds-5. 6 m पौरवे; B5 D2 यवने; D1 पवने; Gs. 4 पत्तने; G6 वेतने. Ś1 सेनया स धनेश्वरं; text as in Ds T1 G2. 5 M1.

39 M2 om. 39^{ab} (cf. v.l. 38). — °) Ś1 अहूर्ति;

C. 2. 1165
B. 2. 31. 61
K. 2. 32. 63

आहृतिं कौशिकाचार्यं यत्नेन महता ततः ।
वशे चक्रे महाबाहुः सुराष्ट्राधिपतिं तथा ॥ ३९
सुराष्ट्रविषयस्थश्च प्रेषयामास रुक्मिणे ।
राज्ञे भोजकटस्थाय महामात्राय धीमते ॥ ४०
मीष्मकाय स धर्मात्मा साक्षादिन्द्रसखाय वै ।
स चास्य ससुतो राजनप्रतिजग्राह शासनम् ॥ ४१
प्रीतिपूर्वं महाबाहुर्वासुदेवमवेक्ष्य च ।
ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधां पतिः ॥ ४२

ततः शूर्पारकं चैव गणं चोपकृताह्वयम् ।
वशे चक्रे महातेजा दण्डकांश्च महाबलः ॥ ४३
सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन्मलेच्छयोनिजान् ।
निषादान्पुरुषादांश्च कर्णप्रावरणानपि ॥ ४४
ये च कालमुखा नाम नरा राक्षसयोनयः ।
कृत्स्नं कोल्लगिरिं चैव मुरचीपत्तनं तथा ॥ ४५
द्वीपं ताम्राह्वयं चैव पर्वतं रामकं तथा ।
तिर्मिगिलं च नृपतिं वशे चक्रे महामतिः ॥ ४६

K1 आहृत्य; K2 G1. 2 आहृतिं; K4 D1 T1 G6 आहृतिं; N1 V1 B Dn D2 आहृतिं; D2 अहृतिं; D3 आहुतिं; D5 आहृतिं; D6 M1 आहृतिं. See on 2. 4. 27^a; 13. 21^a. K2. 8 कौशिकं नार्यं; D1 कौशिकाचार्यं; D2. 8 कौरवां; D3 कुशिकां; G2-8 कैशिकां. — ^b) B2 D2-5 बलेन (for यत्ने). K1 महताननः; K2. 8 ता नृप; K4 तात्मनः; V1 B2. 5 Dn2 D2-5 G5 ता वृत; B1 ता तथा; G6 ता तपः. G1 पोलशैलमथोजयत्. — G1 om. 39^a-42^d. — ^o) Ś1 वशीचक्रे; K2 वशे कृत्वा; D6 वशं चक्रे. K1 महाबाहुं. — ^a) K2 D6 स राज्ञः; M2 सुराष्ट्राधिपतिस्. Ś1 ततः; N1 B4. 5 Dn D6 S (except G4; G1 om.) तदा (for तथा).

40 G1 om. 40 (cf. v.l. 39). — ^a) Ś1 S (G1 om.) सुराष्ट्रविषयस्थः सन् (Ś1 G2 स); K4 स सुराष्ट्रविषयस्थः; Dn2 D1 (before corr.). 2 स्वराष्ट्र (Dn2 सुराष्ट्रा) विषयस्थश्च; D6 सुराष्ट्रविषयास्थश्च. — ^o) D1 T1 राज्ञे. K1 भोजवरं. — ^a) Ś1 महामात्याय.

41 G1 om. 41 (cf. v.l. 39). — ^a) B2 M2 धैर्यं. Ś1 K N1 B6 D2-5 च (for स). K2 धर्मज्ञः. — ^b) K1 साख्या. Ś1 G5 च (for वै). — ^o) V1 B2-5 D2-5 तस्य; M1 चापि. Ś1 K V1 Dn D6 प्रतिजग्राह; B5 सुसुतो राजन्; S (G1 om.) ससुतो राजा. — ^a) Ś1 K V1 Dn D6 ससुतः शासनं तदा.

42 G1 om. 42 (cf. v.l. 39). — ^a) K2 T1 प्रीतिपूर्वः. Ś1 K B1. 5 Dn D6 महाराज (for 'बाहुर्). — ^b) Dn2 सहदेवम् (for वासु). K2 अवेक्ष. B1. 8 D1. 2 ह (for च). — ^o) G5 सु- (for स). K2 G2. 6 ततः स रत्नान्यादाय; G2 ततः स रत्नान्युपादाय (hypermetrio). — ^a) K1 पुनः प्राप्य; K4 (by transp.) प्रायात्पुनर; V1 B2. 5. 6 D2-5 प्रीतः प्रायाद्; G4 पुरः प्रायाद्. K1 प्रति; T1 पतिं.

43 ^a) Ś1 T1 G2. 4. 6 M शूर्पारकं; K1 शूर्पारकं; K2-4 B1 m. 2. 4-6 D1. 2. 6 शूर्पारकं; B1 शूर्पारकं; B2 शूर्पारकी;

Dn2 D2 शूर्पारकं; G1 शूर्पारकं; G2 शूर्पारकं; G3 शूर्पारकश्. G1 प्राप्य (for चैव). — ^b) Ś1 D6 गणं चोपाकृताह्वयं; K1 गणं चोप; K2. 8 G6 गणं चापं (G6 चापि); K2 गणं चोपहृतां; N1 गणं चोपावृतां; V1 B2-5 Dn D2-5 ताली (V1 B4 Dn1 ताला; D4 शलीकट (D2 कर) मथापि च; B1. 2. 6 D1. 2 देशं (D2 वं) चापि कृताह्वयं; T1 G2 (by corr.). 4. 5 M1 ग (G5 गौ) चोपहृत्तं (G4 तु) स्वयं (G2 orig. स्वकं); G1 जामदग्नेन पूजितः. See Addenda. — G1 om. 43°. — ^o) Ś1 वशी. Ś1 महाराज; V1 B2 D2-5 महाबाहुर् (for 'तेजा). — ^a) K2 महाबलाः. S (G1 om.) दंडकं च महाबलं (T1 G2 लः).

44 ^b) D6 (m as in text) च्छयोद्विजान्. — ^o) D4 पूरुवा. V1 निषादांश्च करुषांश्च; G2 दान्पुरुषांश्चैव. — ^a) K1 कर्णप्रावरणानपि; K2 कर्णप्रावरणान्यपि. — For 44, G1 (which om. 45^a-47^b) subst.:

305* निषादानजयत्तत्र सागरम्लेच्छयोनिजान् ।

45 G1 om. 45^a-47^b. — ^a) G4 M1 काकं (for कालं). K2 सुख्या. — ^b) B2 corrupt. K2 N1 V1 D1 G2-5 नर- (for नरा). — After 45^{ab}, Dn1 (marg.) ins.:

306* ये चैकपादा मनुजा वृक्षकोटरशायिनः ।

— K2 om. 45^a-46^b. — ^o) K1 कृत्स्नः; D1 कृत्स्नां. Ś1 ** गिरिं; K2 D6 m कोलहं; K4 कौलं; N1 D1 M2 लोकं; V1 B2. 6 कालं; B1 कोलं; G4 कोलं; G5 गोलं; G6 बोलं; M1 कोला. — ^a) Ś1 मुरभीपत्तनं; K1 मरुचीं; K2 D6 (sup. lin.) मरुचीं; K4 D2 मरुचीं; N1 V1 D6 मरुचीपत्तनं; B1. 2 D1 मरुचिं पत्तनं; B2 मुरवीं; B3. 6 पुरवीं; B5 कुररीं; Dn(1) मुरभीपत्तनं; D2. 5 मुररीपत्त- (D2 त)नं; D4 मुरभीं; M2 मुरजी. D6 तदा.

46 G1 om. 46 (of. v.l. 45); Ś1 K2 om. 46^{ab} (for K2, cf. v.l. 45). — ^a) B1 तालाह्वयं; B2 ताम्रगिरिं;

एकपादांश्च पुरुषान्केवलान्वनवासिनः ।

नगरीं संजयन्तीं च पिच्छण्डं करहाटकम् ।

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ ४७

T1 G5 ताम्राशयं; G2.0 ताम्रमयं. — ⁶) K4 D1.2 G8 रोमकं; V1 B6 ग्रामकं; D8 वामकरं (hypermetric); D5 वा (*sup. lin.* रा)मकं; G2 M रमकं; G5 राजकं; G6 कामगं. B1 पर्वतं चैव रामकं. — ⁷) K1.2 तिमिं (K2 'मिं)गिलिं; K4 G8 तिमिगलं; D1 (before corr.) तिमिगलं; D2 तमिगलं; T1 तिमिहीलं; G4 तिमिनीलं; G5 तमिगीलं. Ś1 च सुभृशं; K4 स नृपतिं; Ñ1 V1 B1.4.5 Dn D8-6 च स नृपं. — ⁸) Ñ1 V1 Dn D6 वशे कृत्वा. B D1-5 M2 महापुतिः; T1 महासुनिः.

47 G1 om. 47^{ab} (of v.l. 45). — ^a) B2.8.6 D1.2 नृपतीन् (for पुरुषान्). — ^b) K1 Dn D6 केरलान्; K2-4 Ñ1 V1 B D1-5 केवलं. D8 वानं. T1 G4.5 तथा चैवोद्भ्रंशं (G4 'कर्णं; G6 'कंट)कान्; G2.0 M वनवासांश्च केवलान्; G8 तथैवोद्भ्रककर्णकान्. — ^c) K8 D2 G6 नगरं. Ś1 संजयती; K1.2 D8 संजयती; K4 राजवतां; Dn1 स जयती; G1.2 संजयती (G2 'ति); G6 संजयंतं. — ^d) Ś1 पिच्छं; K1 पिच्छजी; K2 पिच्छंजं; K3 पिच्छुंडं; K4 पिंङ च; Ñ1 B2 पिच्छुंडं; V1 B4 Dn पापंडं; B1.8 पिंडकं; B6 पिच्छिंडं; B6 D1 पिच्छंडं; D2 पिच्छलं; D3-5 पिच्छिंडं; D6 पिपंडं; T1 M1 विच्छंडं; G8 पिच्छंडं; G4 पिच्छंडं. T1 G2-5 करवा (G4 'रा)टजं; M1 करपाटकान्. G1 विच्छंडकरवाकरान्; G2 विच्छंडकटवटकान्; G6 विच्छंडकवरा [ट?]कान्; M2 विच्छंडाकरवाटकान्. — K8 om. 47^d. — ^e) B1 G6 वशं; G1 करे. — ^f) K1.4 Dn2 D6 चैतान्. D6 अपादयत्. T1 G1.2.4.5 करदांश्चैव कारयत् (G1 कारयन्; G4 गौरवात्.); G8 करदं चैव कारयत्; G6 M करदांश्चाप्य-कारयत्. — After 47, S (G1 om. line 1) ins.:

307* भृगुकच्छं गतो धीमान्दण्डेनामित्रकर्षनः ।

बर्बरान्पारशानन्यान्दीपवासान्वशो वशी ।

तूलकान्दरदांश्चान्यान्सिन्धुरान्वनवासिनः ।

अहमकान्मूलकांश्चैव विदभ्रांश्च महाबलान् ।

दूतैरेव वशे चक्रे करे च विनिवेश्य सः ।

[(L. 1) Cf. 50^{ab} (and v.l.). G2 M1 भरुकच्छगतो; G8 भृगुकच्छगतो; G6 चारुगच्छगतो. G2.0 दूतान्; M1 राजन् (for धीमान्). T1 दंष्ट्रेणा. — (L. 2) G1 बर्बरान्; G2.0 बलवान्. G6 वाशरान्; G6 परगान् (for पारशान्). G1 वशान्वासान्. T1 G1 वने वशी; G4 वशी दशी; M वशेकरोत्. — (L. 3) T1 G6 कुलकान्दरकां (G6 'दां)श्चान्यान्; G1 कुलकंदकरांश्चान्यान्; G2 कुलकान्दरकांश्चान्यान्; G8 कुलकोटीर-

पाण्ड्यांश्च द्रविडांश्चैव सहितांश्चोडकेरलैः ।

अन्धांस्तलवनांश्चैव कलिङ्गानोद्भ्रकर्णिकान् ॥ ४८

*अन्ताखीं चैव रोमां च यवनानां पुरं तथा ।

कांश्च"; G4 कुलकोटीरकांश्च"; G6 कूलकान्धारकांश्च". G2 सिधु-कारनवासिनः; G6 M1 सिद् (M1 'दु)रान्वं; G6 सिधुकानन-वासिनः. — (L. 4) T1 M1 अहमकान्पु (M1 'न्मू)लकांश्चापि; G1 'काञ्छशलाश्चापि; G2 'कान्मूलकांश्चापि; G6 अहमकंवलकांश्चापि. G1 विशदांश्च. T1 G2.0 M1 महास्थलान् (T1 'लात्); G1 महास्थलान् (for महाबलान्). — (L. 5) G1.2.0 वशं (for वशे). G1.2 विनिवेशयेत्; G4 'वेश्य च; G6 M 'वेशयत् (M1 'यन्). G8 करं चैव स दापयत्.]

— G1 cont.:

308* ततः कुरुत्तिवीतज्ञान्प्रक्षिणापथवासिनः ।

अजयसंयुगे तत्र धर्ममार्गेण पाण्डवः ।

48 ^a) Ś1 द्रमिडां; D8.6 द्राविडां. T1 G2-5 M स पाण्ड्यान्द्रमिडांश्चैव; G1 द्रमिडांश्चैव चोलांश्च; G2.0 स पुंडान्द्रमिडां (G6 'लां)श्चापि. — B transp. 48^b and 48^d. — ^b) Ś1 सहितांश्चोडकेरलैः; K1 'तांश्चकेरलैः; K2 'तांश्चद्र'; K4 'तांश्चोड'; B सहितानोड (B1 'द्र; B6 'द्र)केरलान्; Dn (1) 'तांश्चोडकेरलैः; D1.2 कलिङ्गानोद्भ्रमलिकान्; D8-6 कलिं (D8 कलिः; D4 गलिं)गांश्चो (D4 'श्रौं; D6 'श्रौ)द्भ्र-मलिकान्; S चोलांश्च सह केरलैः (G1 स पाण्ड्यान्सिन्धु-केरलान्). — After 48^{ab}, S (G1 om. line 1 and transp. lines 2-3 and 4-5) ins.:

309* सिंहलद्वीपकानन्यान्पूतैश्चक्रे वशे बलात् ।

घटोत्कचं महाबाहुं राक्षसं घोरदर्शनम् ।

भागम्यतामिति प्राह धर्मराजस्य शासनात् ।

सर्वस्वं करमादाय तैरेव सहितो नृपः ।

उत्तरं तीरमासाद्य सागरस्योर्मिमालिनः ।

[(L. 1) T1 G6 सिंहलद्वीपकानन्यान्; G2 सिंहलद्वीपकानानां.] G1 cont.:

310* स राक्षसपरीवारस्तं प्रणम्याद्यु संस्थितः ।

— G1 om. 48^e-50^b. — ^c) Ś1 M1 अंधां (M1 'धां)-स्तलवरांश्चैव; K1.4 अंध्राश्चूलधरां; K2 अंध्राश्चूरचलां; K3 अंध्राश्चालवनां; Ñ1 Dn D6 M2 अंध्रान्तालवनां (M2 'वरां); V1 अंध्रांश्च तरलां; B D1-5 अंध्रा (B1 अंध्रा; D2.4 अंध्रा)न्पुलिंदान्दरदान् (B1 om. न्); T1 अंध्रांस्तलव-नानोद्भ्रान्; G2.0 अंध्रांस्तलवरां (G6 'कां)श्चैव; G2.4 अंध्रां- (G4 पुंडां)स्तलवनानन्यान्; G6 अंध्रांस्तलवनानेष्टान्. — B transp. 48^b and 48^d. — ^d) Ś1 कलिङ्गानोद्भ्रकर्णिकान्; K1-3 V1 Dn D6 'गानुद्भ्र'; Ñ1 'गान्कर्णिकर्णं; B1 'गानोड-कर्णं; B2.5.6.8 'गानोद्भ्र (B6 'गांश्चोड; B6 orig. 'गानोड)-

C. 2. 1176
B. 2. 31. 72
K. 2. 32. 74

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ ४९
भरुकच्छं गतो धीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः ।
प्रेपयामास राजेन्द्र पौलस्त्याय महात्मने ।
विमीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमरिंदमः ॥ ५०
स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम् ।
तच्च कालकृतं धीमानन्वमन्यत स प्रभुः ॥ ५१
ततः संप्रेपयामास रत्नानि विविधानि च ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

चन्दनागुरुमुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ५२
वासांसि च महार्हाणि मणींश्चैव महाधनान् ।
न्यवर्तत ततो धीमान्सहदेवः प्रतापवान् ॥ ५३
एवं निर्जित्य तरसा सान्त्वेन विजयेन च ।
करदान्पार्थिवान्कृत्वा प्रत्यागच्छदरिंदमः ॥ ५४
धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभ ।
कृतकर्मा सुखं राजभुवास जनमेजय ॥ ५५

मल्लिकान्; B₆ 'गांश्रोडकणि'; D_{1.2} सहितानोद् (D₂ 'दू-
केरलान्; D₈₋₉ सहितांश्रोडकेरलान्; S (G₁ om.) कर्लिगाट-
(G₂ 'गान्ना; G₃ 'गा अ; G₆ 'गान) विकाल्स्थाय.
— 49 G₁ om. 49 (cf. v.l. 48); G₄ om. 49^{ab}.
— 50^a) Ś₁ अवरिं; K₁ B_{4.5} आटवीं; K_{2.4} Ṇ₁ V₁ B_{1-3.6}
D₂₋₅ अटवीं; D₁ अटवीं (for *अन्तासीं). Ṇ₁ V₁ रोमांश्च;
B_{1.2.4.6} D₁ रामं च; B_{3.5} D₈₋₉ दासं च; D₂ रामां च.
K₈ सुरभींश्चैव रोमांश्च; D_n (l) D₆ आटवीं (D_{n3} अटवीं;
D₆ आरवीं, with 'टवीं in marg.) च पुरीं रम्यां. D₁ पुरीं
(for पुरं). S (G_{1.4} om.) अपरं रोचमानं च यतमानं
पुरोत्तमे (G_{2.3.6} 'मं. See Addenda. — *) B₁ D₈
G_{1.2.6} वशं. — *) K_{1.4} D₆ चैतान्; K₂ चैवम्. T₁
दूतैको तेन नकारयत् (corrupt); G_{2.3.6} M करार्थं तानका-
(M 'हा)रयत्; G₃ करं चैव स दापयत्; G₄ करं चैनानपातयत्.
— 49^{ab} = 47^{ab}. — After 49, T₁ G₂₋₃ (G_{2.6} om.
lines 4-5 and 8-10) ins.:

311* काननद्वीपकांश्चैव तरसातीत्य चाहवे ।
ताम्रपर्णी ततो गत्वा कन्यातीर्थमतीत्य च ।
दक्षिणां च दिशं सर्वां विजित्य कुरुनन्दन ।
सहदेवस्ततो राजन्मन्त्रिभिः सह तत्र वै ।
संप्रधार्य महाबाहुः सचिवैर्बुद्धिमत्तैः । [5]
चिन्तयामास कौरव्यो भ्रातृपुत्रं घटोत्कचम् ।
ततश्चिन्तितमात्रस्तु राक्षसः प्रत्यदृश्यत ।
अतिदीर्घो महाबाहुः सर्वाभरणभूषितः ।
अभिवाद्य ततो राजन्सहदेवं घटोत्कचः ।
प्रह्वः कृताञ्जलिस्तथ्यो किं कार्यमिति चाब्रवीत् । [10]
तं मेरुशिखराकारमागतं पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 2) T₁ G₈ 'धेमथापि च; G₈ 'धेमवाप च. — (L. 3)
G₄ 'नन्दनः. G_{2.6} विजित्ये कुरुनन्दन (G₆ 'नः). — (L. 4)
G₈ जीर्णे (for राजन्). — (L. 5) G₈ संप्रधार्य. — (L. 6)
G₆ कौतेयो (for कौरव्यो). T₁ G₄ भ्रातुः पुत्रं; G₈ भ्रातृव्यं च.
— (L. 11) G₈ मार्गतः (for आगतं).]

50 T₁ G_{1.2-3} om. 50^{ab} (for G₂, cf. v.l. 48).
For 50^{ab}, cf. line 1 of 307*. — *) Ś₁ K₈ हरुकच्छं;
K₁ हदकच्छं; K₂ मरुकच्छं; K₄ हरुकच्छं; Ṇ₁ V₁ त (? read
भ)रुकच्छं; B₁ भद्रकच्छं; B₂ तरुकच्छं; B₃₋₆ उरुकच्छं;
D_{n1} (क्ष by corr. for छ). n₂ D₆ ततः कश्च; D₁ मरुकच्छं;
D₂ तरुछंग; D₃ भरुकच्छं; D_{4.5} मरुकच्छं; D_{6m} भृगुकच्छं;
G₂ ब्रुवतश्चा; M₁ भृगुकच्छं; M₂ भृगुकच्छं. G₆ भृगुकच्छं-
स्ततो धीमान्. — *) D₈ दूतं. B₂ मद्रं. G_{2.6} M
साञ्जै (G₆ संजे) वामित्रकरीनः. — *) T₁ G₈₋₉ हैडिंबं (for
राजेन्द्र). G_{1.2.6} M तत्रस्थः (G₁ पुत्रं तं; M₁ तत्रत्यः)
प्रेषयामास. — *) D₄ पुलस्त्याय. — *) G_{1.2.6} M₁
धर्मज्ञः (for धर्मात्मा). K₂ B_{2.6} G₁ अरिंदम (G₁ 'मं).
D₈ (corrupt) विभीषट्कं चणय धर्मात्मा*मरिंदमः.

51 *) G₈ चापि. — *) G₁ तं च. D₈ सर्वं (for
कालं). D₁ तच्चकार कृतं धीमान्; T₁ G₈ तच्च कृष्णकृतं
ज्ञात्वा. Cd oies कालकृतं (as in text). — *) Ś₁
अमन्यत च; K₂₋₄ D_n D_{4.6} अभ्यमन्यत; B_{1.5} D_{1.2} अनुं;
M₁ इत्यं. T₁ G नावमन्यत बुद्धिमान्; M₂ अमन्यत
सुबुद्धिमान्. — After 51, Ṇ₁ ins.:

312* विभीषणो महात्मन्यदीप्तितं करवाप्यहम् ।

52 *) Ś₁ K₁₋₃ B₁ D₁ स; G₁ तं (for सं).
— *) D₈ विविधानिव; G₂ M 'धान्युत. — B₆ om.
52^{ab}. — *) Ś₁ K B_{2.4.5} D_n D₆ चंदनागु (K₈ D_n
'ग)रुकाष्ठानि; D_{8.4} 'गुरुमुख्यानि; S चंदनानि च मुख्यानि
(T₁ G_{2.6} दिव्यानि). — *) K_{1.4} दिव्यानि सुबहून्यपि;
Ṇ₁ 'नि च बहुनि च; V₁ B_{3.5} D₈₋₉ 'नि शयनानि च;
S तथा काळग (G₈ 'त)रुणि च.

53 K₈ om. 53. — *) G₂ सु (for च). — *) K₁
महात्मनः (for महाधनान्). Ṇ₁ S मणीं (G₁ रत्नं)श्च सुमहा-
धनान्. — A long passage (comprising over three
adhy.) given in App. I (No. 15) is ins. in S after
53^{ab} (in G₈ after 53^{ab}). — G₈ itself ins. after 53^{ab}:

२९

वैशंपायन उवाच ।

नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा ।
वासुदेवजितामाशां यथासौ व्यजयत्प्रभुः ॥ १
निर्याय खाण्डवप्रस्थात्प्रतीचीमभितो दिशम् ।
उद्दिश्य मतिमान्प्रायान्महत्या सेनया सह ॥ २

सिंहनादेन महता योधानां गर्जितेन च ।
रथनेमिनिनादैश्च कम्पयन्वसुधामिमाम् ॥ ३
ततो बहुधनं रम्यं गवाश्वधनधान्यवत् ।
कात्तिकेयस्य दयितं रोहीतकमुपाद्रवत् ॥ ४
तत्र युद्धं महद्द्रुचं शूरैर्मत्तमयूरकैः ।

C. 2. 1167
B. 2. 32. 5
K. 2. 35. 5

313* प्रीतिमानभवद्दृष्ट्वा रत्नौषं तं च पाण्डवः ।

— °) D₁ ह्यवतैत. — °) K₁ Ñ₁ B₂. s. 6 D₁. 2 महाबलः;
V₁ B₂. s D₂-s महामनाः; S नरा (G₂ जना)धिपः (for
प्रतापवान्). — After 53, G₂ ins. an addl. colophon
(*adhy. no.*: 34). Thereafter it ins. passage No. 15
of App. I, followed by a repetition of 53rd (v.l.
नराधिप for प्रतापवान्).

54 °) S (except T₁ G₂) विजिस्य. — °) B₁. s. 6
शाखिन. Ś₁ K₂ Ñ₁ B₂ विनयेन; V₁ वचनेन; B₁. s. 6 D₁. 2
नियमेन; B₂. s D₂-s च बलेन. — °) K₂ °दान्यर्थिवत्कृत्वा.
— °) Ś₁ K₂. s D₂ G₂ प्रत्यगच्छद् (K₂ °म्). K₂ B₂
अरिं वम. — After 54, S ins.:

314* रत्नसारमुपादाय ययौ सह निशाचरैः ।

इन्द्रप्रस्थं विवेशथ कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
दृष्ट्वा युधिष्ठिरं राजन्सहदेवः कृताञ्जलिः ।
प्रह्लोऽभिवाद्य तस्थौ स पूजितश्चैव तेन वै ।
लङ्काप्राप्तान्धनौघांश्च दृष्ट्वा तान्दुर्लभान्बहून् । [5]
प्रीतिमानभवद्राजा विस्मयं परमं ययौ ।

[(L. 1) T₁ G₂ रत्नसारमुपादाय. G₂ सहदेवो (for ययौ
सह). — (L. 2) G₂ ययौ चाथ (for विवेशथ). — (L. 4)
G₂ दृष्ट्वा (for प्रह्लो). — (L. 6) G₂ राजन् (for राजा).
G₂ om. from the post. half of line 6 up to 55°.
T₁ विस्मयं च ययौ तदा.]

55 G₂ om. 55^{ab} (cf. v.l. 314*). — °) K₁ Ñ₁
V₁ B₂ D₁ G₁. s M °पंभः. — After 55^{ab}, S (G₂ om.)
ins.:

315* कोटीसहस्रमधिकं हिरण्यस्य महात्मनः ।

विचित्रांस्तु मणीन्स्नान्नोजाविमहिषांस्तथा ।

[(L. 1) T₁ G₂ M₁ महात्मने. — (L. 2) G₂ विविधा-
न्मणिरत्नांश्च; G₂ M₂ विविधान्मणयो रत्नान्; G₂ M₁ विविधांश्च
मणीन्.]

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś₁ K₁-s M₁ द्विविजय.
K₁ B₁. s. 4 D_n D₂-s G₁ (all om. sub-parvan name)

mention only सहदेवद्विविजय (D₂ cont. समास); K₂
B₂ D₂ G₂ likewise mention only दक्षिणद्विविजय;
and B₂. s D₁. 2 only सहदेवदक्षिणद्विविजय. — *Adhy.*
name: G₂ M₂ विभीषणकर (M₂ °कर)दानं. — *Adhy.*
no. (figures, words or both): K₁ (marg.) s 28
(as in text); K₂ D₂ 29; D_n 31; S 37 (G₂ 38).
— *S'loka no.*: D_n 78; D₁. s 80; T₁ 173 (sio).

29

1 G₂ om. the ref. — °) K₁ प्रः; T₁ G₂-s च (for
तु). G₂ transp. वक्ष्यामि and कर्माणि, and reads
तव (for तथा). — °) K₂ °जितामासां; K₂ °जितानाशां.
— °) Ñ₁ यथा सा व्यजं; V₁ B₂-s D यथासावजं;
G₁. s यथासौ विजं; M₂ यथा स व्यजं. S पुनः (for
प्रभुः).

2 °) S प्रतीचीं दिशमच्युतः (T₁ °त). — °) Ś₁ K D₂
प्री (K₂ प्र)तिमान्. G₂ उद्दिश्य महतीं सेन्यं. — °) K₁ V₁
B D₂-s वृत्तः; D₁ नृपः; G₁ पुनः (for सह). G₂ कर्षन्प्रायास
बुद्धिमान्.

3 °) M₂ यौधानां. G₂. s गर्जनेन. G₂ ह (for च).
— °) B₁. s. 6 D₁. 2 S रथनेमिनिनादेन. — °) Ś₁ K₂-s
कंपयन्वसुधातलं (K₂ °धाधिपान्); B₁-s. 6 D₁. 2 G₁ °यन्निव
मेदिनीं.

4 G₁ om. 4^{ab}. — °) B₂. s D₂-s बहुविधं. S (G₁
om.) नानाबहुधनं (G₂. s. 6 °विधं) रम्यं. — °) K₁
गजाश्वधनधान्यमत्; K₂. s गवाश्व धनधान्यवत्; B₁ D_n
गवाश्वं धनं; B₂ गवांश्च धनं; D₁ G₂ गजाश्वधनं;
G₂ गजाश्वबहुं; G₂ गवांश्च बहुं. — °) K₁ भवनं (for
दयितं). — °) K₂ B₁ D₂ रोहितकं; K₂ रोहितकं;
Ñ₁ G₂ रोहीतकं; B₂. 6 रोहीतकं; B₂. 4 रोहितकं; D₁
रोहितकं; T₁ G₂-s रोहिणीकं; G₁ रोहितकं; M₂ रोहिताश्वं.
C_n oites text (gloss गिरिं).

5 G₁ M₁ om. 5^{ab}. — °) D₂ अभूत् (for महद्).
Ś₁ अभूत्; K₂ D₂ T₁ G (G₁ om.) दत्तं; V₁ B₂-s

C. 2. 1107
B. 2. 32. 5
K. 2. 35. 5

मरुभूमिं च कार्त्तर्येन तथैव बहुधान्यकम् ॥ ५
शैरीषकं महच्छं च वशे चक्रे महाद्युतिः ।
शिबींस्त्रिगतीन्म्वष्टान्मालवान्पञ्चकर्मटान् ॥ ६
तथा मध्यमिकायांश्च वाटधानान्द्विजानथ ।
पुनश्च परिवृत्त्याथ पुष्करारण्यवासिनः ॥ ७
गणानुत्सवसंकेतान्यजयत्पुरुषर्षभः ।

Dn Ds-5 M2 चासीत् (for वृत्तं). — ⁵) Ś1 D6 T1 Gs. 5 शूद्रैः; Ds-5 शूरैः. D6 (m as in text) दत्त* (for मत्त*). — B D1-5 transp. 5^{ed} and 6^{ed}. — ⁶) B1 मद्रभूमिं; Gs कुरुं; M2 मेरुं. N1 V1 B4-6 Dn Ds. 6 M2 स (for च). G1 जित्वाद्यु (for कार्त्तर्येन). D1. 2 मयूरभूमिं कार्त्तर्येन. — ⁴) T1 G2-5 तथा च (for तथैव). B1 धनं; D2 वरं (for बहुं).

6 B D1-5 transp. 5^{ed} and 6^{ed}. — ⁶) K शरीष- (K1 *पि)कं; B1-3. 6 D2 शिरीषं; Dn3 G1. 2 शैरीषिं; Ds. 5 शैलीषं; G6 शैरीषकिं. Ś1 K (Ks om.) महीपं; N1 V1 Dn1 D1. 8 महोत्थं; B1 महच्छं; Bs G1. 3 च हेमं; Dn3 महोत्थं; D2. 6 T1 G1. 4-6 M च हेमं (for महच्छं). — ⁵) Ś1 वशी. G6 महामतिः. — After 6^{ed}, V1 B2 (om. line 1). s-6 D (except D6) ins.:

316* आफ्रोशं चैव राजर्षिं तेन युद्धमभून्महत् ।

तान्दशाणीन्स जित्वा च प्रतस्थे पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 1) B6 D1. 2 अक्रोषं; D8 अक्रोश. D4 आक्रोशमानं राजर्षिं. — (L. 2) D6 दशाणीन्. B8 स जित्वा तु; D1. 2 समं जित्वा.]

— On the other hand, S ins. after 6^{ed}:

317* ललितान्पाटनांश्चैव दूतैरेव जिगाय तान् ।

[G4 विलियान्; G6 लिवियान्. T1 सिधिवान्दधानांश्च; G1 सिलिभ्रमागधाश्चैव; G2 सिलिभ्रान्मालधान्यांश्च; G6 लिलिभ्रान्मालधान्यांश्च; M सिलि(M2 लिलि)भ्रान्मालधान्यांश्च. G2 च; G4 M सः (for तान्). G6 ताभेव विजिगाय च.]

— ⁶) K4 शबीसु; B1. 5 गिरीसु; D8 शिरांसु; D6 शिबीसु. K1 विष्वंसु; K8 अंबिष्ठान्. V1 गवां त्रिगतैकांबिष्ठान्; G1 ओपवृत्तगणान्सर्वान्; G2. 6 शिबींस्त्रिगतीन्म्वष्टान्; G8 शिबींस्त्रिगतीन्म्वष्टान्. — ⁴) K1 मालकां; K2 मालकान्; K4 मल्लजान्; B1 मालक्यं; D8 माल्यवान्. Ś1 D6 पंचकर्मटीं; K1 *कर्मटीं; K2 V1 D8 *कर्मटान्; K4 *पर्यटान्; B D1. 2. 4. 5 *कर्मटान्. (B1 *कर्मटं); G1 M1 *कर्मटीन्. G2 मालकांश्चैव कर्मटीन्; G8 अंबिष्ठान्मालवान्पाटान्.

7 ⁶) B4 ततो (for तथा). Ś1 M2 मध्यमिकेयांश्च; K1 *मकायांश्च; K2 *निकायांश्च; K8 *मिकायाश्च; K4

सिन्धुकूलाश्रिता ये च ग्रामणेया महाबलाः ॥ ८
शूद्राभीरगणाश्चैव ये चाश्रित्य सरस्वतीम् ।
वर्तयन्ति च ये मत्स्यैरे पर्वतवासिनः ॥ ९
कृत्स्नं पञ्चनदं चैव तथैवापरपर्यटम्* ।
उत्तरज्योतिकं चैव तथा वृन्दाटकं पुरम् ।
द्वारपालं च तरसा वशे चक्रे महाद्युतिः ॥ १०

*मकायांश्च; V1 B4 Dn D6 *मकेयांश्च; B2 T1 G2. 4. 5 *निकायांश्च; B2. 5. 6 Ds-5 मा(B6 म)ध्यमिकांश्चैव; D1. 2 मध्वनिकायांश्च; G1 मिथ्यामिकायांश्च; G6 मध्यनिकानांश्च. B1 तथा स धानीकायांश्च; text as in N1 Gs M1. — G1 om. 7^{ed}. — ⁵) Ś1 वाश्रैधानान्; K4 वाटधारन् (corrupt); D1. 2 वाटधान. D1 तथा (for अथ). T1 G2. 6 औपावृत्त- (G6 औवाणुडु)गणानथ; G8 M औपावृत्तगणानथ; G4 दौपावृत्तगणानथ; G5 औपागणवृत्तानि च. — ⁶) Ś1 अत्तश्च. K4 परिवृत्त्या च; D1 *वृत्तार्थं; D2 *वर्त्याथ; D6 *वृत्त्यार्थं. — ⁴) K2 *वासिनं. G1 पुष्करिण्यां च वासिनः.

8 ⁶) D8 गणानुत्सवसंकेतान्; G1 गणांश्चोत्सवं; G4 गणानुत्सवसंकाशान्. — ⁵) Ks V1 B8 Ds. 5 S अज* (for स्यज). N1 T1 G2-5 M पांडवर्षभः; B6 पुरुषर्षभः; G1. 6 पांडुनन्दन (G6 *नः). — ⁶) B1. 3. 4 G6 सिन्धुकूलं; B6 सिन्धुकूटां; G8 *कूला श्रिता; G4 M1 *कूलाश्रया; M2 *कूलं श्रिता. G1 सिन्धुकूलाश्रिताश्चैव. — ⁴) Ś1 K4 श्रावणेया (Ś1 *रा); K1 श्रमणेया; K2 श्रमेण स; N1 B Dn D1. 2. 4-6 प्रा(D1. 2 र)मणीया; V1 राजानः सु; D8 ग्रामणा ये. G1. 4 ग्रामणेयान्महाबलान्.

9 ⁶) K1 शूद्राभीरगणां; K2 शूद्राभीरगणां; K8 G1. 4. 5 शूद्राभीरगणां; B6 शूद्रा भीरगणां; T1 *भिरगणां; G2 *भीतरणां; G6 M शूद्राभीरगणां. — ⁵) Ś1 K2-4 य आश्रित्य. G1 सरस्वत्याश्च जीविनाः. — ⁶) B1 मासैश्च; T1 G2 मत्स्यैरे (by transp.); G6 मात्स्यैरे. G8 वर्तते ये च मत्स्यैश्च. — ⁴) K2. 8 पर्यतवासिनः; D2 पर्वतवासिभिः; G1 पर्यवसायिनः.

10 ⁶) G2 पंचजनं; G6 *नदीं. — ⁵) Ś1 K B1 तथैवामरपर्यटं (K1 *पर्वतः; K2 B1 *पर्यटं; N1 B4 Dn Ds. 6 *वामरपर्यटं; V1 B2. 2. 5. 6 D1. 2. 6 m *वामरकंटकं; Ds. 4 तथा वामरकंटकं; T1 Gs-6 मित्रभोगं तथैव च; G1 तथैव परिघट्टनात्; G2 M1 तथैवापरपर्यटान् (M1 *त्तान्); M2 *वावरपट्टनात्. — After 10^{ed}, B2 ins.:

318* रत्नाकरममित्रं तथा वेलातटे पुनः ।
while T G2 (om. line 1). s-5. 6 (om. line 1) ins.:

319* तथा सिंहनदं चैव तथैवापरपत्तान् ।

रमठानहारहूणांश्च प्रतीच्याश्चैव ये नृपाः ।
तान्सर्वान्स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः ॥ ११
तत्रस्थः प्रेषयामास वासुदेवाय चाभिभूः ।
स चास्य दशभी राज्यैः प्रतिजग्राह शासनम् ॥ १२
ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटभेदनम् ।
मातुलं प्रीतिपूर्वेण शल्यं चक्रे वशे बली ॥ १३

स तस्मिन्सत्कृतो राज्ञा सत्कारार्हो विशां पते ।
रत्नानि भूरीण्यादाय संप्रतस्थे युधां पतिः ॥ १४
ततः सागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान् ।
पह्वान्बर्षरांश्चैव तान्सर्वाननयद्दशम् ॥ १५
ततो रत्नान्युपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान् ।
न्यवर्तत नरश्रेष्ठो नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ १६

C 2. 1200
B 2. 32. 17
K 2. 35. 17

दूतैरेव वशे चक्रे नकुलः कुलनन्दनः ।

[(L. 1) T1 तथैवापरपट्टणान्; G8 तथैवावापर्सनमान् (sic).]
— G8 om. from कं in 10^a up to पुरम् (inclusive)
in 10^d. — *) K1 D8 उत्तरज्योतिषां चैव; K2 उत्तराधा-
तिकांश्चैव; K8 उत्तरां ज्योतिषांश्चैव; K4 उत्तरं योनिकं चैव;
Ñ1 V1 B4 Dn D8 *रज्योतिषं चैव; B2.8.5.6 D1-4
*रं ज्योतिकं (D1.2 *पं) चैव; G1 ह*त्तां ज्योतिकं चैव;
G2 उत्तराज्योतिकांश्चैव; G6 *रं ज्योतिकं चैव; G8 *रं ज्येनि-
कांश्चैव. — ^a) Ś1 विंदाटकं; K1 वेदपुरं; K2-3 Ñ1 D2
वृन्दारकं; V1 बिंदुकटं; B4.5 Dn D8.4 दिव्यकटं; D1 वृशरकं;
D8 वेदकटं; D8 विंदाटके; T1 G1.2.4.5 बण्णाटकं (G2.5
*कटं; G4 *करं); G6 M वेष्णाक (M1 *त)टं (for वृन्दाटकं).
K1 टकं; K8 परं. — *) Ś1 K1.8 D8 द्वारपालीं च;
K2 *पालीव; K4 *पालांश्च. T1 G2.6 M2 सहसा (for
तरसा). — ^f) Ś1 वशीः; D8 वशं. D8 महामतिः.

11 ^a) Ś1 रमधान्; K1 रम्यकान्; K2 रमवान्; K4
रसवान्; Ñ1 Dn D4.6 रामठान्; V1 B D1.2 माठरान्;
B5m D8 T1 G2.8-6 रमणान्; D6 M1 रमकान्; G2.6 M2
रमथान्; text as in K8 only! Ś1 हारयूनांश्च; K1.8.4 D8
*हूरांश्च; K2 हार*ल्हाश्च; B1 अवकूलांश्च; B8 शूरहूणांश्च;
D1 हरहूणांश्च; D8 कारहूणांश्च; T1 हरमाणांश्च; G1 हारांकुहूनां
च (hypermetric); G8 हारघूणां च; G4 वारहूणांश्च; G6
नारहूणांश्च; M1 हारगूणांश्च; M2 हरिहूकांश्च. — ^b) K1.4
B8.5 D1-5 G1-8.5 M1 प्रतीच्यां चैव; Ñ1 वैदिशाश्चैव.
B1 प्रतीच्यां ये च पार्थिवाः. — ^c) K8 तान्सर्वांश्च; K4
तान्चै सर्वान्; B6 M2 तान्म सर्वान्; B8 D1.2 स तान्सर्वान्
(for तान्सर्वान्स). Ś1 स वशीः; T1 G1-4 स्ववशे. — ^d)
K1-8 गमनां (for शासनां). S नकुलः पांडवप्रेषभः (G2
पांडुनन्दनः; G4 पांडवक्रप्रेषभः). — After 11, T1 G2-6
ins. (cf 2. 28. 49):

320* अरणं चैव रोमं च यवनानां पुराणि च ।

लम्बानुदेशांश्चैव बन्धकांश्च नरोत्तम ।

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैवानदापयत् ।

[(L. 1) G8 अरलिं; G4 आरब्धि (for अरणं). — (L. 2)
G8 लंबालदेशां; G4 लंब्याकदेशां; G5 लंबकान्देशां. G4

सिद्धकांश्च; G6 संदवांश्च. G4.6 नरोत्तमः. — (L. 3) G6 वश.
G4 व्यदापं.]

12 ^b) Ś1 lacuna. K8 चाविभूः; K4 चाभियुः; Ñ1 B
D भारत (D8 च प्रभुः); V1 चारिहा; S चाभिभूः (G1 *भः).
— After 12^{ab}, B2.8 ins. :

321* दूतं धर्मविदं शान्तं वागिमनं शुचिमुत्तमम् ।
while D8 ins. :

322* स चापि योजयामास वासुदेवाय भारत ।
— *) Ñ1 V1 B2.8 D8-5 G1 चापि (for चास्य). K2
दशरीराधैः; K4 दशभी राष्ट्रैः; Ñ1 B1.2 D1.2 दर्शने राज्ञः;
V1 B8-6 D8-5 S चाद्वैः सार्धं; Dn (1) D8 गतभी राजन्.
— ^d) D8 वीर्यवान् (for शासनम्).

13 D8 om. 13^a-14^b. — ^a) K1 तत्र. K1 G5.6
शालकं; K2.8 कालजं; B1.6 सकलं; G2 शशांकं;
G4 स्यालकं. — ^b) K3 पुरं (for पुटं). Cn. v. oib text.
— ^d) D8 शैल्यं. B1.8.6 D2.4.6 वशं. Ś1 K4 Ñ1 S वशी
(for बली).

14 D8 om. 14^{ab} (cf. v.l. 13). — ^a) Ś1 K Dn
स तेन; T1 G2-6 M तस्मिन्स (by transp.); G1 तस्मिस्तु.
K2 D8 सकृतो; B1 G1 सकृते. K1-3 B5 D1.2.4 G2.6 M2
राजा. — ^b) B1 सकृताहो. — ^c) K2 भूरिण्या; K3
भूरण्या. B1-8.6 D1.2 रत्नान्यादाय भूरीणि. — ^d) K8
स (for सं). T1 G1 विशां (for युधां). G8 प्रति
(for पतिः).

15 ^a) G2.6 तत्र (for ततः). K2 समरकंदस्थान् (!);
B2.6 D1.2 समुद्रकुक्षिं; D2.6 सागरमध्यं. — ^b) D8
म्लेच्छान्. — ^c) Dn1 M1 पल्लवान्; D1.4 पल्हः; T1 बाह्लीकान्;
G1 पल्लवान्; G2 बाल्यं; G8 वाहवां; G4 बालवान्; G6
साल्वां (corr. from *ह्वां)श्च; G6 पल्लवान्; M2 वल्लवान्.
M2 चैतान् (for चैव). K1 पह्ल्या बर्षराश्चैव. — ^d)
D8 वशे (for वशम्). Ś1 K3.4 V1 Dn D8 किरा (Ś1
विला)तान्यवनांश्चकान्; K1.2 तान्सर्वान्यजयद् (K2
*वानजयेद्) बली; B1-8.6 D1.2 सर्वांस्तानजयद्बली; T1 G1
विजित्य भरतप्रेषभः; G6 तान्सर्वानजयद्दशी; M2 स सर्वा-
नानयद्दशं.

C 2 1200
B 2 32 16
K 1. 35 '6

करभाणां सहस्राणि कोशं तस्य महात्मनः ।
ऊर्ध्वदेश महाराज कृच्छ्रादिव महाधनम् ॥ १७
इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य स युधिष्ठिरम् ।

ततो माद्रीसुतः श्रीमान्धनं तस्यै न्यवेदयत् ॥ १८
एवं प्रतीचीं नकुलो दिशं वरुणपालिताम् ।
विजिग्ये वासुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनात्रंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ समाप्तं दिग्विजयपर्व ॥

३०

वैशंपायन उवाच ।
रक्षणाद्धर्मराजस्य सत्यस्य परिपालनात् ।
शत्रूणां क्षपणाच्चैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः ॥ १

बलीनां सम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात् ।
निकामवर्षां पर्जन्यः स्फीतो जनपदोऽभवत् ॥ २
सर्वारम्भाः सुप्रवृत्ता गोरक्षं कर्षणं वणिक् ।

16 G₁ om. 16^{ab}. — ^b) T₁ चक्रे (for कृत्वा).
Ś₁ वशीचक्रे नराधिपान्. — ^c) Ś₁ K V₁ Dn Ds. १
कुरुश्रेष्ठो; D₄ नरः श्रेः; G₁ रथि; G₆ नृप. B₂ D_{1.2}
न्यवर्तद् (D₂ 'रद्' भरतश्रेष्ठो (D₂ marg. sec. m. न्यवर्तत
कुरुश्रेष्ठो).

17 ^a) C_v कलभानां. G₁ सहस्राणां. — ^b) B₂
सुवर्णस्य; B₆ D₁ (before corr.). 2. 5 कोषं तस्य. G₁
सहस्राणि शतानि च. — ^c) N₁ V₁ Ds (m as in text)
जुहुर्देश; Dn₁ (m as in text) जुहुर्धनं; G₄ ऊर्ध्वनं;
M₂ ऊर्ध्वदेश; C_v as in text. G₂ महाराजन्. G₆ om.
from राज up to वासु in 19^a. B_{1.2.3} D_{1.2} त(B स)
मूहुर्देशसंख्यानि; G₁ ऊर्ध्वस्तस्य महाराजः. — ^d) B₆ कृच्छ्रादेव.
Ś₁ महद्धनं.

18 G₆ om. 18 (cf. v.l. 17). — ^a) G₄ इन्द्रप्रस्थं
गतो. B₆ धीरम् (for वीरम्). B₁ इतः पर्यागतं वीरम्.
— ^b) S (G₆ om.) अभ्य (T₁ 'भ्या') गच्छद् (for अभ्येत्य स).
G₁ युधिष्ठिरः. — ^c) S (except G₁; G₆ om.) हृष्टो (for
ततो). D₂ T₁ G₁ माद्रि. K₁ V₁ धीमान्. — ^d) T₁
धनधान्यं; G_{1.2.4.5} M धनं तस्य.

19 G₆ om. up to वासु in 19^a (cf. v.l. 17).
— ^a) Ś₁ K₄ Dn Ds विजिग्ये; K₁₋₃ N₁ V₁ विजिग्ये;
T₁ प्रतिचा (sic); G₂ 'तीच्यां (for प्रतीचीं). — ^b) Ś₁ K
N₁ V₁ Dn Ds Cd प्रतीचीं; S (G₆ om.) अजयद् (for
विजिग्ये). — ^c) K₁ पालितां; K₄ निर्मितां (for निर्जितां).
K_{1.2} N₁ V₁ B₂ Ds-5 G_{2.4} M पुरुषर्षभः (K₂ N₁ V₁ G₂
'भ'); K_{2.4} B_{1.4} Dn Ds T₁ G_{1.2.5} भरतर्षभ; B_{2.3.6} D₂
मनुजर्षभ.

Colophon. — Sub-parvan: Ś₁ K_{2.3} B_{2.3.6} Dn₁
D_{1.2.4.5} दिग्विजय; K₄ जरासंधवध and प्रतीचिविजय;

Dn₂ Ds राजसूय and दिग्विजय; Ds M_{1.2} दिग्विजय and
नकुलदिग्विजय; G₂ दिग्विजय and नकुलपश्चिमदिग्विजय.
K₁ B_{1.4.5} G₁ (all om. sub-parvan name) mention
only नकुलदिग्विजय. To the sub-parvan name or its
variants, Ś₁ K₁₋₃ B_{2.6} Dn Ds-5 M₂ add समाप्त.
— Adhy. no. (figures, words or both): K₁ (marg.)
28; K₂ 30; K₃ 29 (as in text); Dn₁ 32; S 38
(G₂ 39). — S'loka no.: K₂ Dn M₁ 20; K₃ 19;
D₁ 21; T₁ 22.

30

1 After the ref., T₁ G₂₋₅ M₁ ins. a passage
given in App. I (No. 16). — Cd cites 1^{ab} (as in
text). — ^a) G₁ रक्षणं (for 'णाद्'). — ^b) B₁ मत्स्य
(for सत्य). — ^c) K₂ क्षेपणा; K₃ क्षिपणा; N₁
B (except B₂) D_{2.5} क्षयणा (for क्षपणा). G₄ वै च
(for चैव). — ^d) K₄ B D_{1.2} M₂ स्व(B₁ सु)धर्मं
(for स्वकर्मं).

2 ^a) K₁ D_{1.2} G_{1.5} बलीनां; K₂ कराणां; V₁ B_{2.4}
पालनात्; G_{2.6} बलानां; M₂ सलीनां; Cd.n (as in text)
बलीनां (= कराणां, cf. K₂). T₁ G₁ आदानां; M₂ आधानाद्.
— ^b) T₁ G₂₋₅ M चातु(M₁ परि)पालनात्. — ^c)
K₂ प्रकामवर्षा; K₄ T₁ निकामवर्षि; D₄ निकामवर्षी; G₁
निकरंवर्ज (sic); G₆ निदाघवर्षी; Cd as in text. G_{1.4}
स्थितो (for स्फीतो). K₁ महान्; G₂ भवेत् (for [S] भवत्).
Ś₁ (corrupt) निकामवृष्टपर्जन्यो तस्स्फीतो जनपदः.

3 ^a) K_{2.3} सुनिर्वृत्ता; B₂ D₄ G₁ सुवृत्ता (sic); T₁
G_{2.5} संप्रवृत्ता; G₂ सुवृत्ताश्च; G₃ सुसंवृत्ता. — After 3^a,
S (G₁ om. line 3) ins.:

323*

नीरुजा निरुपद्रवाः ।

विशेषात्सर्वमेवैतत्संज्ञे राजकर्मणः ॥ ३
 दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजन्प्रति परस्परम् ।
 राजवल्भतश्चैव नाश्रूयन्त मृषा गिरः ॥ ४
 अवर्ष चातिवर्ष च व्याधिपावकमूर्छनम् ।
 सर्वमेतत्तदा नासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ॥ ५
 प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वभावजम् ।
 अभिहर्तुं नृपा जग्मुर्नान्यैः कार्यैः पृथक्पृथक् ॥ ६

स्वादुसस्या च पृथिवी बहुपुष्पफल्द्रुमा ।

ब्राह्मणा यज्ञसंतानाः ।

[(L. 1) G₁ नीरजा; G_{2,6} M₂ निरुजो. G₁ निरुपद्रवाः.
 — (L. 2) T₁ G₃ *फल्द्रुमाः; G₅ M *फला द्रुमाः.]
 — G₁ om. 3^b-4^b. — ^a) Ś₁ D₁ G₂ M गोरक्ष्यं;
 N₁ V₁ D_n D₆ G₆ गोरक्षा; B₂ D₂ गौरक्ष्यं. T₁ G₅
 कृषिगोरक्षणं वणिक्; G₈ गोरक्षी कर्षणो वणिक्. — ^o)
 B₁ विशेषाः; B_{2,6} D_{1,2} वैश्यस्य (for विशेषात्). B₃
 सर्वं; G₅ सव (see Addenda) (for सर्वम्). — ^a)
 K_{3,4} B_{1,2} s. m. 6 D_n D₈ G_{2,6} C_v *कर्मणा; V₁ T₁
 G_{8,5} M₂ *कर्मणि; G₄ *धर्मणि; C_d n *कर्मणः (as in
 text). D₄ (corrupt) संज्ञ* *कर्षणां.

4 G₁ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ बंधुकीभ्यो;
 C_d वञ्च (as in text). — ^b) D_{4,5} राज्ञः (so C_n
 apparently!) प्रति; D₄ राज्ञां प्रति; S (G₁ om.)
 प्रतिरोधात् (for राजन्प्रति). K₁₋₃ राजप्री(K₂ *न्प्री)
 त्तिपुरःसरं. — ^o) B₁ चापि (for चैव). — ^a) K_{1,2} D_{1,2}
 नाश्रूयत (D_{1,2} *त्तं). K₃ नृपा; N₁ वृथा (for मृषा).
 S श्रूयते न मृषा क्रिया; C_d as in text.

5 ^a) K₄ प्रवर्ष (for अ). D_{1,2} वा (for च).
 — ^b) Ś₁ K_{1,2,4} D₅ T₁ G_{1,2,4} M₂ व्याधिः (for
 व्याधिः). — ^o) G₁ एवम् (for सर्वम्). K₁ एवं; G₈
 एवत् (sic) (for एवत्). — ^a) K₂ *निष्ठे; B₃ (m as in
 text) D_{1,2} *वृत्ते; G_{1,2,6} *राजे (for *नित्ये). G₆
 प्रशासति (for युधि). — After 5, S (except G₁) ins.
 (equivalent of st. 6, q. v.):

324* मनस्तुष्टिं कथं गच्छेदित्येवमनसो नराः ।

सर्वात्मना प्रियाप्येव कर्तुं ससुपचक्रुः ।

[(L. 1) G₂ तत्र तुष्टिः; G₆ M मम तुष्टि (for मन*).
 G₂ परं; G₆ परं (for कथ). T₁ G₁₋₆ M इत्येव* (for
 इत्येव*).]

6 S om. 6 (cf. however 324* above). — ^a)
 D₄ प्रियकर्तुम्. B₁ उपस्थानं. C_d implies text. — ^b)
 N₁ स्वकर्मजं; V₁ च भावजं; D_{1,2} स्वभावतः. K₁ बलिकर्मस्य

धर्म्यैर्धनागमैस्तस्य वबुधे निचयो महान् ।
 कर्तुं यस्य न शक्येत क्षयो वर्षशतैरपि ॥ ७
 स्वकोशस्य परीमाणं कोष्ठस्य च महीपतिः ।
 विज्ञाय राजा कौन्तेयो यज्ञायैव मनो दधे ॥ ८
 सुहृदश्चैव तं सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।
 यज्ञकालस्तव विमो क्रियतामत्र सांप्रतम् ॥ ९
 अथैवं ब्रुवतामेव तेषामभ्याययौ हरिः ।

कर्मजं. C_d as in text. — ^o) K₂ अभिकर्तुं; N₁ V₁ B₅
 अभिहर्तुं; C_d द्यतिहर्तुं. — ^a) B₅ नाल्यैः (for नान्यैः).
 Ś₁ कदाचन; K B₄ D_n D₆ कथंचन (for पृथक्पृथक्).

7 ^a) K₈ D_n D_{4,6} G_{1,4} M₂ धर्मैर् (for धर्म्यैर्).
 G₁ अनागजैश्च; G₄ धनागमस् (for धनागमैस्). B₂ तत्र
 (for तस्य). — ^b) D₃ नियमो; C_d निचयो (as in text).
 — ^o) T₁ G₅ यद्धि (for यस्य). — ^a) B₂ T₁ G₈₋₅ क्षयं
 (for क्षयो). — After 7, V₁ B D₁₋₆ ins. (in D₁
 deleted later; in D₆ added marg.):

325* सर्वेषां भूमिपालानां श्रेष्ठः स च महीपतिः ।

[V₁ B_{1,2,6} D_{1,2} च महीपतिः (for भूमि*).]

8 V₁ om. 8^{ab}. — ^a) Ś₁ K B_{2,4,6} D_{4,5} G_{1,2,6} M
 स कोश(or प)स्य; B_{1,2} D_{1,2,6} स्वकोपस्य; B₅ स कोष्ठस्य;
 D_n(1) स्वकोष्ठस्य; T₁ G_{4,5} कोशस्य च; G₈ शोकस्य च;
 C_n (apparently) स्वकोशस्य (as in text). B₂ T₁
 परिमाणं (so aslo C_n, but perhaps as gloss); D_{1,2}
 परीमाणं; M₂ परीणामं. — ^b) N₁ T₁ G (except G₈)
 गोष्ठस्य; D_n (1) D_{4,6} कोशस्य; D_{1,2} श्रेष्ठस्य; M₂ कोशानां;
 C_d कोष्ठस्य (as in text). Ś₁ महीपते; G₄ *पतेः. — ^o)
 S राजन् (for राजा). G₆ कौन्तेय. — ^a) V₁ यज्ञाय च
 (for 'यैव). D_{1,2} महो (corr. marg. to 'जो).

9 ^a) K ते; D_n(1) D₆ ये; G₁ तत् (for तं). — ^b)
 K₁₋₃ D₅ (before corr.) सह वाब्रुवन्(K₃ *भु)वन्; N₁
 V₁ D_n D₅(after corr.) सहिताब्रुवन्; B_{1,2} T₁ G₂₋₆
 सहसाब्रुवन्; B₆ महताब्रुवन् (for सह चाब्रुवन्). Ś₁ पृथक्चैव
 सहाब्रुवन्; G₆ स्वरयंतस्तदाब्रुवन्. — ^o) G_{2,6} यज्ञकालं.
 — ^a) G₄ क्रियताम्. K₁ सत्रं; V₁ B_{2,5} D₃₋₅ आशु;
 B₁ अनु; D_{1,2} अत्र (for अत्र).

10 ^a) K₁ N₁ V₁ B₅ D₂ तथैवं; B₂ D₃₋₅ तथैव;
 B_{3,4} G₁ अथैनं. K₄ B_{1,2,4,5} D (except D₆) G₄
 एवं (for एव). K₂ corrupt. — ^b) D_{3,5} तस्याम्
 (for तेषाम्). — ^o) B D₁₋₅ G₄ धर्मात्मा (for वेदा*).
 — ^a) Ś₁ K_{1,4} N₁ D_n D₆ चैव; D₄ चैवा- (for चापि).
 G₁ दृश्यश्चात्मनि जानतां; G₆ सुपाप्यश्चैव जानता. C_d (as

C. 2. 1213
B. 2. 23. 10
K. 2. 26. 10

ऋषिः पुराणो वेदात्मा दृश्यश्चापि विजानताम् ॥ १०
जगतस्तस्थुषां श्रेष्ठः प्रभवश्चाप्ययश्च ह ।
भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिसूदनः ॥ ११
प्राकारः सर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा ।
बलाधिकारे निक्षिप्य संहत्यानकदुन्दुभिम् ॥ १२
उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधवः ।
धनौघं पुरुषव्याघ्रो बलेन महता वृतः ॥ १३
तं धनौघमपर्यन्तं रत्नसागरमक्षयम् ।
नादयत्रथघोषेण प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ १४
असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

in text) दृश्यः (gloss दर्शनयोग्यः); Cn cites अदृश्यः. Cd cites विजानतां (as in text).

11 ^a) K Dn₂ जगतां (K₂ गच्छतां); G₆ मृगतस्रः; Cd जगतस्र (as in text). T₁ G (except G_{2.6}) तस्थुषः; M₂ 'वं'; Cd 'पां' (as in text). — ^b) Ś₁ प्रभावशः. K₂ अत्ययश्च; K₈ Ṇ₁ V₁ B_{1.8} D₁₋₄ T₁ G₁₋₄ M₁ अत्ययश्च; Cd.n (as in text) अप्ययश्च (Cd gloss प्रलयस्थानं). G₁ सः (for ह). — ^c) K₄ 'भव्यं' (for 'भव्यः'). K₂ 'भवन्नाथः'; K₈ 'जगन्नाथः'; B₁ 'भवो नाथः'. — ^d) D_{8.6} क्लेशनाशनः. — After 11, G₁ ins.:

326* प्रधानः सर्वलोकानां भोजवृष्णयन्धकाग्रणीः ।

12 ^a) K₈ D₄ प्रकारः; B₁ प्रकारः; G₆ प्रवरः; Cd प्रकारः (as in text). K₂ D_{1.2} 'वृष्णिनाम्; D₆ 'वृत्तीनाम्. G₁ सर्वेषामिष्टदो लोके. — ^b) K भयेषु; G₄ आहरतु (for आपत्सु). D₈ T₁ G_{1.2.6} हरिः (for ऽरिहा). D₅ अभयस्य प्रदोरिहा. — ^c) G₂ बलेधिकारं; G₆ बलाधिकारं. D₆ संक्षिप्य. — ^d) K₁ श्रीमता; V₁ S संमान्य; B₁ महत्या; D (except D₆) सम्यग्; Cd संहत्य (as in text). K₈ Dn₂ D_{1.8-6} T₁ G_{1.6} [आ]नकदुन्दुभिः (D₈ 'भि).

13 ^a) K₂ उपापतम् (for उच्चावचम्). — ^c) D₄ पुरुषव्याघ्र; G₁ पुरतः कृत्वा.

14 ^a) Ś₁ B (except B_{8.4}) D₁₋₅ G_{1.2.6} M₂ तद्; D₆ ते (for तं). B_{1.2.5} D₁₋₃ बलौघम् (for धनौघम्). — ^b) Ś₁ B₂ अत्ययं; B₅ D₈₋₅ उत्तमं (for अक्षयम्). — ^c) B₄ आदाय; G₂ नदावन्; G₈ नादवन्. — ^d) B₁ विवेश पुरोत्तमः; G₁ ह्युपायान्मधुसूदनः. — After 14, N (except Ṇ₁) ins.:

327* पूर्णमापूरयंस्तेषां द्विषच्छोकावहोऽभवत् ।

[B₁ युक्तम् (for पूर्णम्). K₄ आपूरयतेषां.]

कृष्णेन समुपेतैन जहृपे भारतं पुरम् ॥ १५
तं मुदाभिसमागम्य सत्कृत्य च यथाविधि ।
संपृष्ट्वा कुशलं चैव सुखासीनं युधिष्ठिरः ॥ १६
धौम्यद्वैपायनमुत्कैर्कृत्विग्भिः पुरुषर्षभः ।
भीमार्जुनयमैश्चापि सहितः कृष्णमब्रवीत् ॥ १७
त्वत्कृते पृथिवी सर्वा मदशे कृष्ण वर्तते ।
धनं च बहु वाष्णेय त्वत्प्रसादादुपाजितम् ॥ १८
सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवद्देवकीसुत ।
उपयोक्तुं द्विजाग्रयेपु हन्यवाहे च माधव ॥ १९
तदहं यष्टमिच्छामि दाशार्हं सहितस्त्वया ।

15 ^a) G_{1.8} आसूर्यमिव. Cd cites असूर्यं (as in text). — ^b) K_{1.8} B₁ D₄ निवां (D₄ 'वां)तमिव. Cd cites निवातं (as in text). — After 15^{ab}, G₁ ins.:

328* अथ सर्वे समुत्थाय काञ्चनासनमादतुः ।

— G₁ om. 15^a-16^b. — ^c) K₄ समुपेतं तज्; B₁ समवेतेन (for समुपे). — ^d) K₂ जगृषे; T₁ G_{2.4-6} जहृपे (for जहृपे). G₂ भरतं. K₁₋₈ D₈ (marg. sec. m.) कुलं; B₂ बलं (for पुरम्).

16 T₁ G_{1.8.5} om. 16^{ab} (for G₁ cf. v.l. 15). K₂ तेभिसंगम्य; V₁ D₈₋₅ समुपां (for [अ]भिसमा). — ^c) Ṇ₁ V₁ B₂₋₆ Dn D_{1.2.6} G_{2.4.6} M स (for सं). K_{1.8} संपृच्छय; K₂ 'प्रच्छ; B₁ स पृष्टः (for संपृष्ट्वा). Ś₁ चैनं (for चैव). G₁ कुशलं पृष्टवंतं तान्. — ^d) K₂ T₁ G_{8.8.6} युधिष्ठिरं. G₁ सुखासीनाञ्जनार्दनं.

17 ^a) K₁₋₈ धौम्यद्वी (K₈ 'द्वै)पायनाद्यैर्; K₄ 'द्वैपायन-मुह्यैर्; G₁ धौम्यवासमुखाचार्यैर्; G₃ 'द्वैपायनमुत्कैर्. — ^b) Ś₁ B_{1.2.6} G₂ पुरुषर्षभ; K₁₋₈ भरतर्षभः (K₂ 'भ); G₁ परिवारितं. — ^c) V₁ B D G₆ चैव (for चापि.) G₁ भ्रातृभिरुपमुह्यैश्च. — ^d) D₈ कृष्णमब्रं.

18 Before 18, all MSS. except Ś₁ K M₁ ins. युधिष्ठिर उं (or युधिष्ठिरः). — ^a) Ṇ₁ B_{1.2.6} D_{1.2} त्वां (B₂ तं) प्राप्य (for त्वत्कृते). Ś₁ B (except B_{4.8}) D_{1.2} कृत्वा (for सर्वा). G₁ भवत्कृते मही सर्वा. — ^b) B₁ D_{1.2} मद्रशा.

19 ^a) T₁ G_{8.8} धनमिदं (for इच्छामि तत्). — ^b) D₈ T₁ M₁ 'सुतं (for 'सुत). — ^c) K₂ उपयुक्तं; K₈ 'युक्ता (sic); B₅ 'युक्तं; D₄ 'युक्तं (for 'योक्तुं). Ś₁ K Ṇ₁ Dn D₆ द्विजाग्रये (K_{2.8} Dn₃ 'ग्रे)भ्यो; B₁₋₄ D_{8.4} द्विजाग्रये. — ^d) V₁ B₅ D₈ G_{1.8} हन्यवाहेपु; D₆ 'वाहेन (for 'वाहे च).

अनुजैश्च महाबाहो तन्मानुज्ञातुमर्हसि ॥ २०
 स दीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज ।
 त्वयीष्टवति दाशार्हं विपाप्मा भविता ह्यहम् ॥ २१
 मां वाप्यभ्यनुजानीहि सहैभिरनुजैर्विभो ।
 अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्रामुष्यां क्रतुमुत्तमम् ॥ २२
 तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं बहूक्त्वा गुणविस्तरम् ।
 त्वमेव राजशार्दूल सन्नाडहो महाक्रतुम् ।
 संप्राप्नुहि त्वया प्राप्ते कृतकृत्यास्ततो वयम् ॥ २३
 यजस्वामीप्सितं यज्ञं मयि श्रेयस्यवस्थिते ।
 नियुङ्क्त चापि मां कृत्ये सर्वं कर्तास्मि ते वचः ॥ २४

युधिष्ठिर उवाच ।

सफलः कृष्ण संकल्पः सिद्धिश्च नियता मम ।
 यस्य मे त्वं हृषीकेश यथेप्सितमुपस्थितः ॥ २५

वैशंपायन उवाच ।

अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो भ्रातृभिः सह ।
 ईहितुं राजसूयाय साधनान्युपचक्रमे ॥ २६
 तत आज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिवर्हणः ।
 सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः ॥ २७
 अस्मिन्कृतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।
 तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः ॥ २८

C 2 1232
B. 2 33 29
K. 2 36 29

20 ^a) K₂ ऋष्टम्; V₁ प्रष्टम् (for यष्टम्). — ^o) V₁ अंधकैश्च (for अनु). — ^d) Ś₁ Dn₂ D₁m. 2m. 4. 6 M₁ Cnp तदनु; K₁ D₃ तन्मां; K₄ G₆ त्वमनु; B₁ D_{1.2} तस्यानु; Cn तन्मानु (as in text). B₄ तन्माज्ञातुमिमर्हसि (sic).

21 ^a) B₃ G₆ सं; Dn D_{1.2.6} तद् (for स). Ś₁ समीक्ष्य त्वं; K₂ संदिक्षप (sic) त्वं; K₃ स दीक्ष्य त्वं; K₄ स दीक्ष्यस्व (for स दीक्षापय). — ^b) Ś₁ स्वम्; M₂ (by corr.) त्वाम् (for त्वम्). K₃ आत्मानो. D₄ महाभुजः; G₆ जं. — ^o) D₈ गोविंद (for दाशार्हं). G₂ इष्टं भवति दाशार्हं. — ^d) G₁ विपापो. D_{1.2} भवितो. K₃ त्वहं; T₁ G_{8.5} [अ]प्यहं; G₆ [अ]स्म्यहं.

22 ^a) Ś₁ मां वाप्यनुजानीहि (sic); K₁₋₃ मां वा (K₂ om. वा) त्वमनु; K₄ G_{2.4} मां चैवाभ्य (K₄ 'प्य)नु; N₁ V₁ B_{1.3} D₆ मां चाप्यभ्यनु; D₃ मां वाप्यभ्यजानीहि; T₁ G_{8.5} मां त्वमप्यनु; G₁ मां वापि ह्यनु. — ^b) G₆ एवम् (for एभिर). — ^d) D_{1.2.4} कृतम्; G₁ गतिम् (for क्रतुम्). G_{1.4} उत्तमां (for 'मम्).

23 Before 23, V₁ B₁(marg.). 2. 2. 5 Dn D₃₋₆ G_{1.8} ins. वैशं उ (or वैशं). — ^a) B_{2.2.6} D_{1.2} कृष्णस्तं (by transp.). — ^b) V₁ बहुत्वाद्; B₂ वन्ध्वर्थ; B₃ बहुयार्द्; B₆ D_{1.2} बहुर्थ; B₆ Dn₂ D₈₋₅ वर्णयन्; G₆ बहुक्ते (for बहुत्त्वा). — Before 23^{cd}, B₁(marg.). 4 ins. कृष्ण उ. — ^o) V₁ स्वयि मनुजशार्दूल. — ^d) V₁ सन्नाडहो; B₁ सम्यगर्हो; G_{1.2} सन्नाड(G₁ 'डा)हो; M₁ 'डहं. — Dn₁ om. 23^{ef}. — ^o) K₂ समामुहि; T₁ G_{2.6} प्राप्नुहि त्वं (G₆ त्वा) (for संप्राप्नुहि). N₁ यथा (for त्वया).

24 ^a) D₄ G₂ यज्ञे; G₆ 'ज्ञैर (for 'ज्ञं). — ^b) D_{1.2} प्रेयसि; Cd श्रेयसि (as in text). K₄ 'स्युप (for 'स्वव').

— ^o) N₁ V₁ B₂ Dn D₆ त्वं (B₂ om. त्वं) च; B₄ G₁ वापि; M₂ तस्य (for चापि). B_{1.3.6} D_{1.2} विनियुंश्च च (D₁ स्व; D₂ स) मां कृत्ये. T₁ corrupt. — ^d) B (except B₄) D₁₋₅ तेनघ (for ते वचः).

25 ^a) G₁ सफलं. D_{1.2} कृतसंकल्पः. — ^b) B_{1.2.5} D_{1.2} परमा (for नियता). — ^o) G₂ यन्मम त्वं; G₆ यन्महत्वं (for यस्य मे त्वं). — ^d) G₁ यथेष्टेवम् (for 'प्सितम्). B₆ D_{1.2} S अवस्थितः (G₈ 'तैः); Cd उप (as in text). — After 25, D_{1.2} ins. a passage given in App. I (No. 17).

26 K₃ G₁ om. the ref. — ^a) K₁₋₃ V₁ Cd च (for तु). — ^b) D₆ संमतो (for पाण्डवो). — ^o) K आहर्तुं; N₁ V₁ B₂₋₆ D G M ईजितुं (D_{1.2} इजितुं; D₄ ईजितं; G₄ याजितुं); B₁ ईप्सितं (for ईहितुं). See Addenda. N₁ B₃ Dn D₈₋₅ राजमूयेन; D₆ 'यस्य (for 'याय). — ^d) K₃ G_{1.3} स धनानि (for साधं). V₁ माधवोभ्युपचक्रमे. — Cd appears to begin a new adhy. with this stanza.

27 ^a) Ś₁ K_{2.8} N₁ B₁ Dn D₆ ततस्वाज्ञा; K_{1.4} ततश्चाज्ञा. — ^b) Ś₁ 'वोरिनिवर्हणं; K₂ 'वो परिवर्हिणं; B₅ D₈₋₃ स राजा राजसत्तमः; D_{1.2} 'वो विनिवर्हणः. — ^o) Ś₁ सहदेव; K₂ पूजां देव; G₂ सहदेवो. Ś₁ K_{2.4} कुरुश्रेष्ठं (K₂ 'ष्टो); K₁ नृपश्रेष्ठो; D_{1.2} युधां श्रेष्ठ; T₁ युधा श्रेष्ठं; G₁ युधि श्रेष्ठं. — S repeats (with v.l.) 27-28^{ab} (G₈ om. 28 here), 29-31, at the beginning of adhy. 32. For the variants see that place (342*).

28 G₈ om. 28 (of. v.l. 27). — ^a) M₂ तथोक्तानि. — ^b) B₁ यज्ञीयानि (for यज्ञाङ्गानि). — K₁ om. 28^{ef}. — ^o) B₃ G₄ अथो; D₂ G₆ यथो; M₂ तत्रो (for तथो). — ^d) K₂ मंडलानि; K₄ मंगल्यानि; B₆ यज्ञांगानि

अधियज्ञांश्च संभारानधौम्योक्तान्क्षिप्रमेव हि ।
समानयन्तु पुरुषा यथायोगं यथाक्रमम् ॥ २९
इन्द्रसेनो विशोकश्च पूरुश्चाजुनसारथिः ।
अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मत्प्रियकाम्यया ॥ ३०
सर्वकामाश्च कार्यन्तां रसगन्धसमन्विताः ।
मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुरुसत्तम ॥ ३१
तद्वाक्यसमकालं तु कृतं सर्वमवेदयत् ।
सहदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजे महात्मनि ॥ ३२

(for मङ्ग').

29 B₂ om. 29^a with धौम्योक्तान् (in ^b). — ^a) K₁.₃ D₄ अधियज्ञस्य; D₁.₃ 'यज्ञान्तः'; T₁ G₅ अथ यज्ञार्थे; G₁.₃ अथ यज्ञांश्च. Cd cites अधियज्ञान् (as in text). — ^b) T₁ G₅ क्षणम् (for क्षिप्रम्). K₄ B₂.₃ च (for हि). — ^c) G₅ पुरुषान्. — ^d) K₁ यथायोग्यं; G₅ 'योगा (for 'योग).

30 ^b) K₁.₃ Ṇ₁ B₂ D₁._{2.4} रुमश्च; K₄ रुमश्च; B₁ पूरुषो; D_{n1} D₅.₆ पूरुश्च; S रुम(T₁ G₄ M 'रुम')श्च (for पूरुश्च). — After 30^{ab}, K₄ ins.:

329* सूताश्च सहिताः सर्वे शुचयो मृष्टकुण्डलाः ! ;
while S ins.:

330* समीको ध्वजसेनश्च पञ्च सारथिपुंगवाः ।

[G₅ om. up to पञ्च सा. G₁.₂ समिको; M₁ शमीको. M₂ समीपोद्भवजसेनश्च.]

— ^c) Ṡ₁ अन्नाभ्याहरणे; T₁ G₄.₅ 'धिकरणे; G₁ 'द्यकरणे; G₅ 'दकरणे. — ^d) K₁-₈ D₄.₅ मे (for मत्). T₁ 'कामया (for 'काम्यया). — After 30, G₅ ins.:

331* उपस्थितान्सर्वकामान्सुगन्धि रुनकप्रभान् ।

31 ^a) K₄ सर्वकामश्च; B₂._{4.6} सर्वे कामाः. Cd omes कामाः. K₅ कार्यं वा (for कार्यन्तां). S सर्वं(G₂.₆ 'र्वे)भक्ष्यां(G₁.₆ M₁ 'क्षया)श्च पेयां(G₁.₆ M₁ 'या)श्च. Cv cites pratika as सर्वे पेयान्. — ^b) B₁._{2.6} D₁.₂ रसा (B₁.₆ रस-) गंधाश्च सर्वशः; T₁ G₂-₅ M₂ रस(M₂ रथ)- गंधसमन्वितान्. — ^c) Ṡ₁ K B₁ D_{n1} D₄.₆ G₅ Cd मनोरथ- (for 'हराः). B₁ प्रतीकारा. T₁ G₄.₆ M₂ मनोहरान्प्रीतिकरान् (G₅ 'रा). — ^d) K₁-₈ V₁ D₄ कुरुनंदन; T₁ 'सत्तमं; G₂ 'सत्तमाः; M₁ संतु नित्यशः. Cv omes कुरुसत्तम (as in text).

32 ^a) G₂ तद्वाक्यं. Ṇ₁ V₁ B₂.₅ D_n D₆ च; D₆ नु; G₄ तत् (for तु). — ^b) Ṡ₁ वाक्यं (for कृतं). B₁._{2.6} D₁.₂ S सर्वं कृतम् (by transp.). K Ṇ₁ V₁

ततो द्वैपायनो राजञ्जृत्विजः समुपानयत् ।
वेदानिव महाभागान्साक्षान्मूर्तिमतो द्विजान् ॥ ३३
स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत्स्य सत्यवतीसुतः ।
धनंजयानामृषभः सुसामा सामगोऽभवत् ॥ ३४
याज्ञवल्क्यो बभूवाथ ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः ।
पैलो होता वसोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ॥ ३५
एतेषां शिष्यवर्गाश्च पुत्राश्च भरतर्षभ ।
बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ३६

B₂-₆ D_n D₈-₆ न्यवेदयत्; B₂.₆ D₁.₂ अबोध'. — ^a) K₅ D₈ धर्मराजमहात्मनि; K₄ S 'राजे महात्मने (G₂.₅ 'नि); V₁ B₂ 'पुत्रे महात्मनि; B₂.₆ D₁.₂ 'राजो (B₂.₆ 'जे) महामतिः; B₄ D_n (!) D₆ 'राजे युधिष्ठिरे.

33 ^a) K₁.₂ D₄ द्वैपायनो; D₈.₅ द्वैपायनं. — ^b) D₈.₆ ऋत्विभिः (for ऋत्विजः). — ^c) G₂.₆ देवान् (for वेदान्). B₅ एव (for ह्येव). G₁ (corrupt) देवानी च. — ^d) K₁ साक्षान्मूर्तिद्विजोत्तमान्.

34 T₁ G₂._{4.6} M om. 34^{ab}. — ^b) G₅ स्वयं (for तस्य). — G₁.₅ ins. after 34^{ab}: T₁ G₂._{4.6} M (all of which om. 34^{ab}) ins. after 33:

332* मूर्तिमान्सामवेदोऽथ वेदवेदाङ्गपारगाः ।

— ^a) B₂ सुचाश्च; G₂._{2.6} सुनामा; G₅ ससामा. Ṡ₁ सामभोगवत् (sic); G₁ सामहोद्भवः.

35 ^a) K₄ Ṇ₁ B (except B₄.₅) D₁.₂ T₁ G₂-₆ M₂ (by corr.) बभूवास्य; V₁ [S]भवत्सास्य; G₁ बभूवाक्यो. — ^b) K₅ V₁ B₁ D_{n2} D₂.₅ G₅ धर्मिष्ठो (for ब्रह्मिष्ठो). Ṡ₁ धुर्यसत्तमः; Ṇ₁ V₁ B₂ D₆ [S]ध्वर्युरत्तमः; B₁ 'रेव च; G₂ 'सत्तमेः. — ^c) Ṡ₁ corrupt. — ^d) B₂ D₁.₂ भुवि; D₆ विभुः (for [S]भवत्). Ṡ₁ K धौ(K₂ सा)स्येन च सहा(K₂.₄ by transp. सह चा)भिभुः (Ṡ₁ 'भितः); B₂ धौस्येन च सह प्रभो; S रैश्यो ब्रह्मथ (G₂._{5.6} ब्राह्मण; M₁ ब्रह्मा च) सत्तमः.

36 ^a) D₄ om. 36^a. Ṡ₁ K D_n D₆ पुत्रवर्गां(Ṡ₁ 'र्गः; K₁ 'र्गो)श्च; T₁ शिष्यवर्गाश्च. — ^b) Ṡ₁ K₂.₈ D_n D₄.₆ शिष्याश्च; T₁ पुत्रांश्च; G₂ पुत्रै' (for पुत्रा'). Ṡ₁ पुरुषर्षभ; G₁ ऋपिसत्तमाः; G₂ भरतर्षभः. K₁ शिष्यवर्गाश्च भारत; K₄ शिष्याभ्य भरतर्षभः (sic); B₁._{2.6} D₁.₂ पुत्राः(B₂ 'त्र) पौत्राश्च भारत. — ^c) D₆ तम्बुर (for बभूवुर). Ṇ₁ होतृकाः; V₁ येतुगाः; D₄ गोत्रगाः; D₆m होत्रिणः; S ऋत्विजः (for होत्रगाः). — 36^d = 46^d. — After 36, S ins.:

333* स्वयं च भगवांस्तत्र शिष्यैः सर्वैः पुरस्कृतः ।

ते वाचयित्वा पुण्याहमीहयित्वा च तं विधिम् ।
शास्त्रोक्तं योजयामासुस्तदेवयजनं महत् ॥ ३७
तत्र चक्रुरनुज्ञाताः शरणान्युत शिल्पिनः ।
रत्नवन्ति विशालानि वैश्वानीव दिवौकसाम् ॥ ३८
तत आज्ञापयामास स राजा राजसत्तमः ।
सहदेवं तदा सद्यो मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ॥ ३९

आमन्त्रणार्थं दूतास्त्वं प्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम् ।
उपश्रुत्य वचो राज्ञः स दूतान्प्राहिणोत्तदा ॥ ४०
आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान्भूमिपानपि ।
विशश्च मान्याञ्छूद्रांश्च सर्वानानयतेति च ॥ ४१
ते सर्वान्पृथिवीपालान्पाण्डवेयस्य शासनात् ।
आमन्त्रयांभूवुश्च प्रेषयामास चापरान् ॥ ४२

C. 2. 1246
B. 2. 33. 42
K. 2. 30. 42

कृष्णद्वैपायनो राजन्सदस्यमकरोत्प्रभुः ।

[(L. 1) T₁ G₂₋₃ व्यासः (for तत्र). — (L. 2) G₂ व्यासः (for राजन्). G₄ M₂ सादस्यं (for सदस्यं).]

37 * Ś₁ Ñ₁ V₁ B₁ G_{1.2.3} M₂ पूजयित्वा; T₁ G₂₋₃ प्रीयमाणाः (for वाचं). B₁ पूजार्हम् (for पुण्याहम्). — * K₁ B₁ अर्चयित्वा; K₄ D₄ आहयित्वा; Ñ₁ B₃ D_{3.5} C_n ऊहयित्वा; B_{2-4.6} D_{1.2} हु (B₃ कृ)त्वा चैव; D_n (erroneously) D₆ कल्पयित्वा; T₁ G₂₋₃ वाचयित्वा; G_{1.2.3} M₂ ईरयित्वा (for ईहयित्वा as in Ś₁ K_{2.3}). B (except B₃) यथाविधि; D_{1.2} यथा विधि; S महाव्रताः (G₃ बलाः; G₆ तपाः) (for च तं विधिम्). V₁ हुत्वा च समिधस्तथा. — * T₁ शास्त्रोक्तैः. K₁₋₃ D_{4.6m} T₁ M₁ माप (K₂ ग)यामासुस्; V₁ B_{2-4.6} घोषं; D_n D₆ G_{2.4.6} पूजं; D_{1.2} प्रेषं; G₂ याजं (for योजं). — * T₁ G_{2.3} ते; G₁ तं (for तद्). K_{1.2.4} D₆ एव; D₄ द्वेव; G₁ देवं (for देव-).

38 * K_{2.4} B_{2.5} D_{2.4} G_{2.6} ततश्च (for तत्र). Ś₁ अविज्ञाताः (for अनु). — * D₄ शरण्यानि; D_{6m} गृहाणि (gloss); G₄ करणानि; G₅ शरण्यान्; G₆ शरणान्; C_d शरणानि (as in text). K₂ T₁ G_{2.3.5.6} [अ]थ; G₁ [उ]प (for [उ]त्). D₆ शिल्पिभिः. D₆ शरणान्युतशिल्पिभिः. — * Ñ₁ V₁ D_n D₆ गंधर्वेति; D_{1.2} बलं; G₄ तत्वं (for रत्नं). — * T₁ G (except G₄) च (for [इ]व). — T₁ G M₁ ins. an addl. colophon after 38 (G_{2.3.6} after 39^{ab}); while M₂, after 39, reads 41 (for the first time) and then follows the addl. colophon. The adhy. no. is 39 in all these MSS. except G₂, which has 40.

39 Before 39, T₁ G_{2.3.6} M₁ ins. वैशं. — * K₁ ततश्चाज्ञां; B₂₋₃ D_{2.5} ततस्त्वाज्ञां; D₄ तत्र आज्ञां. — * K_{2.4} D₄ राजसत्तमः. — After 39^{ab}, G_{2.3.6} ins. an addl. colophon (cf. v.l. 38). — * V₁ B₂₋₃ D_{1.2} महाप्राज्ञं; B₁ D_{2.5} तदा मध्ये; G₁ तथा सद्यो; G₄ तदासाद्य; M₂ तदाह्वयः. — * K₂ D₄ मंत्रणे; B₁ D_{2.5} मंत्रिणां; G₆ णः (for णं). Ś₁ K_{2.3} Ñ₁ D_n D_{4.6} पुरुषर्षभः (Ś₁ भाः; K₂ D₄ भः); K₄ G₆ कुर्वन्दनः (G₆ नं); V₁ B_{3.6} G₆

कुरुसत्तमः; G₆ कुरुसत्तमाः. — After 39, M₂ reads 41 (for the first time) followed by an addl. colophon (cf. v.l. 38). — After the colophon, M₂ ins.:

334* वैशंपायनः ।

सहदेवं तदा प्राह मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ।

उवाच राजा कौन्तेयो वचनं वचनक्षमम् ।

[Line 1 = (var.) 39^{ad}.]

40 Before 40, B₃ ins. युधिष्ठिर उवाच. — * K₄ आमन्त्रणाय. Ś₁ K₂ दूतास्त्वां; K₄ B_{2.4.6} D₂ दूतान्स्वान्; B₁ दूतांश्च; B₃ lacuna; T₁ दूतार्थं; G₁ दूतां (वै)स्त्वं. — * B_{1.2.6} D_{1.2} गामिनः; T₁ corrupt; G₂ M₂ गं द्रुतं (for गान्द्रुतम्). G₁ corrupt. C_d cites आशुगान् (as in text). — Before 40^{ad}, B₄ ins. वैशं उ. — * K₁ B₃ G₁ उपसृत्य; G₄ श्रित्य; G₆ कृत्य; M₂ इति श्रुत्वा. G_{2.6} ततो (for वचो). K₂ राज्ञा. — * G₁ स्व- (for स). Ś₁ चैनान् (for दूतान्). G_{2.6} द्रुतं (for तदा).

41 Before 41, B₃ ins. सहदेव उ. — * K₄ आमन्त्रयस्व राजेंद्र. — * D_n (1) D₆ भूमिपानथः; D₃ सत्यवादिनः. — D₃ om. 41^{ad}. — * Ś₁ विशांश्च. B_{1.2.3.5.6} D_{1.2} सभ्यान् (for मान्यान्). — * K_{2.3} Ñ₁ B_{2.3.6} D_{1.2} ह (for च). K₁ D₅ सर्वमा (D₃ सर्वाना)नीयतामिह; B₁ सर्वान्स्तानानयेदिह; D₄ सर्वानानय तेन हि; T₁ G₄₋₆ M₁ सर्वांश्चा (T₁ श्र)नयतेति च.

42 Before 42, K₂ V₁ B D_n D_{1.2.3} S (except G₂) ins. वैशं उ (or वैशं). — * B₃ D_{1.2} ते सर्वे पालाः; D_n (1) D₆ समाज्ञसास्ततो दूताः; D₃ कुलीनानकुलीनांश्च. — * K₂ T₁ G ते (for च). — * Ś₁ प्रेषयामासुराशु च; K₁ मासुरध्वरे; Ñ₁ V₁ B₂₋₃ D_n D_{1-2.5} आ (D₃ अ)नयंश्चापरान्द्रुतं; D₆ प्रेषयामासुरुसुकाः. — After 42, M₁ reads 53-54; while D_n (1) D_{1.6} ins.:

335* तथापरानपि नरानाम्ननः शीघ्रगामिनः ।
and finally T₁ G_{1.2.3} ins.:

336* दूतास्ते वाहनैर्जैमू राष्ट्राणि सुबहूनि च ।
which latter is followed (in those four MSS.) by 53-54 (cf. M₁ above).

43 G₁ om. 43^a-44^b. M₁ reads 43-45 after 50.

C. 2 1247
B. 2 33 43
K. 2. 36. 45

ततस्ते तु यथाकालं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
दीक्षयांचक्रिरे विप्रा राजसूयाय भारत ॥ ४३
दीक्षितः स तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
जगाम यज्ञायतनं वृतो विप्रैः सहस्रशः ॥ ४४
भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः सचिवैस्तथा ।
क्षत्रियैश्च मनुष्येन्द्र नानादेशसमागतैः ।
अमाल्यैश्च नृपश्रेष्ठो धर्मो विग्रहवानिव ॥ ४५
आजगमुर्ब्राह्मणास्तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः ।
सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ४६
तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्मराजस्य शासनात् ।

बह्वन्नाञ्शयनैर्युक्तान्सगणानां पृथक्पृथक् ।
सर्वर्तुगुणसंपन्नाञ्शिल्पिनोऽथ सहस्रशः ॥ ४७
तेषु ते न्यवसत्राजन्ब्राह्मणा भृशसत्कृताः ।
कथयन्तः कथा बह्वीः पश्यन्तो नटनर्तकान् ॥ ४८
भुञ्जतां चैव विप्राणां वदतां च महास्वनः ।
अनिशं श्रूयते स्मात्र मुदितानां महात्मनाम् ॥ ४९
दीयतां दीयतामेपां भुज्यतां भुज्यतामिति ।
एवंप्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ॥ ५०
गवां शतसहस्राणि शयनानां च भारत ।
रुक्मस्य योषितां चैव धर्मराजः पृथग्ददौ ॥ ५१

— ^a) G₂. 4 तत्र (for ततस्). K₂. 8 B₁. 2. 6 D₁. 4 तु ते (by transp.). Ñ₁ "कामं (for "कालं). — ^o) K₁ दीक्षितं चक्रिरे; K₂ D₄ दीक्षयां च". — After 43, S (G₁ om.) ins.:

337* ज्येष्ठामूले अमावस्यां महाजनसमावृतः ।

रौरवाजिनसंवीतो नवनीताक्तदेहवान् ।

[(L. 1) G₂ ज्येष्ठ" (for ज्येष्ठा"). T₁ G₅ M₁ त्वमा"; G₂ हमा" (for अमा").]

44 G₁ om. 44^a (cf. v.l. 43). For sequence of M₁, cf. v.l. 43. — ^a) B₁ सस्य; G₄ सर्व; G₆ स ह (for स तु). — ^b) K₄ "पुत्रो (for "राजो).

45 For sequence of M₁, cf. v.l. 43. — ^a) B₁. 6 ज्ञातिभिर्भ्रातृभिश्चैव. — ^b) K₁ विविधैस् (for सचिवैस्). B₁. 4. 6 D_n D₆ G₁. 8 (both before corr.). 6 सह (for तथा). — ^o) B₆ स- (for च). K₁ नृपश्रेष्ठ; K₂ D_n D₆ T₁ G₁. 4. 6 M मनुष्यैश्च; K₄ G₄. 8 मनुष्यैश्च (for "ष्येन्द्र). G₂ क्षयैश्च मानुषैश्च. — ^a) K₂ D₄ "गमैः (for "गतैः). — ^o) G₄ आहूतैश्च (for अमाल्यै"). K₂-4 Ñ₁ V₁ B₂. 5 D_n D₂. 4. 6 M₁ नरश्रेष्ठो; D₈. 5 नृपश्रेष्ठ.

46 ^a) G₆ सर्वे (for तत्र). — K₄ transp. 46^b and 46^d. — G₆ om. 46^a-49^b. — ^o) B₄ सर्वे (for सर्वे).

47 G₆ om. 47 (cf. v.l. 46). — ^a) K₂ M₁ भावसथं; Cd as in text. — ^b) G₁ सहदेवस्य (for धर्म). — ^o) Ś₁ बह्वन्नाञ्शयने युक्तान्; K₁-8 D₁. 2 बह्वन्नाञ्शयनैर्यु"; Ñ₁ V₁ B₁. 2-5 D_n D₈. 5. 6 G₅ बह्वन्नाञ्छा- दनैर्यु (G₅ "र)क्तान्; B₂. 6 बह्वतां शयनैर्यु"; D₄ बह्व[ञ्च]- शमनैर्यु"; T₁ बह्वताञ्छयनैर्यु"; G₁. 4 बह्वन्नाञ्च धनैर्यु"; G₂ बह्वन्नाञ्चयनोपेतान्. — ^a) K₁-8 D₄ ब्राह्मणानां; G₁ सगणांश्च (for सगणानां). — ^o) Ś₁ -गण- (for -गुण-). B₂ G₁ -संपन्नाः. K₁-8 D₁. 2. 4 सर्वत्र गुणसंपन्नाः (K₁. 8

"ज्ञान्. — ^f) B₅ शिल्पान्यथ; D₄ शिलिनोत्र (sic); G₁ शतशोध.

48 G₆ om. 48 (cf. v.l. 46). — ^a) K₅ [S]प्वव- सन्; B₂ चावसन्; D₄ व्यवसन् (for न्यवसन्). Ñ₁ V₁ B₅ D₈ नृपसत्कृताः; B₁-4. 6 D₁. 2 च सहस्रशः; D₅ [अ]भ्येव [? read च] सत्कृताः; D₆ नृशंस"; G₄ बहुस" (for भृशस"). G₁ शिल्पमुख्यकृतेष्वेव न्यवसन्ब्राह्मणां [? read "ण] क्षियाः. — ^o) K₁ कथयन्ति; D₁. 2 कथयंत; D₄ कश्च यक्षः (sic). Ñ₁ कथा दिश्याः; T₁ G₅. 5 कथां बह्वीं; G₁ कथा बह्व्याः; G₂ कथां बह्वीः. — ^a) D₁. 2 पश्यते; D₆ पश्यते.

49 G₆ om. 49^a (cf. v.l. 46). — ^a) भूश्रुतां (for भुञ्जं). G₅ चाथ (for चैव). — ^b) B₅ T₁ G₁-8. 5 M₁ ददतां; D₄ दं"; M₂ न" (for व"). K₂ B₄ महारमनः; D₆ महन् (by corr. "हान्) स्वनः; T₁ G₁. 8. 5 M₁ महारमनं. — ^o) Ś₁ K₄ Ñ₁ B₁. 2. 4 D_n D₆ तत्र; V₁ B₆ D₁-8. 5 तस्मिन्; B₈ चास्मिन्; D₅ यस्मिन्; D₄ G₂ स्मार्तः; T₁ G₅. 5 चात्र; G₁ पानं; M₂ शब्दो (for स्मात्र as in K₁-8 G₄. 6 M₁); cf. v.l. 50^d. — ^a) B₁. 2. 6 D₁. 2 सहस्वराः; T₁ G₅. 5 M₁ महास्वनः (G₅ "नाः) (for महारमनाम्).

50 ^a) G₁ दियतां दियताम्; G₄ दीयतां दीयताम्. K₁ चेति; K₄ एव; V₁ B₃-5 D₈. 5 एर्यो; D₁. 2 येषां (for एषां). — ^b) V₁ B₈. 4. 6 भुज्यतां पीयताम्; D₁. 2 भुञ्जतापि- यताम्; G₂. 4. 6 भुञ्जतां भुञ्जताम्. K₂ D₁. 2 अपि (for इति). — ^o) K₁-8 D₄ बहु" (for एवं"). K₁. 2 D₄. 6 संकल्पाः (for संजं). Ś₁ एवंप्रकारः संजल्पः. — ^a) Ś₁ B₁ D₄ G₅ श्रूयते. K₂ D₄. 5 स्मार्तः; B₁ [S]स्य च; T₁ G₅ चात्र (for स्मात्र); cf. v.l. 49^e. K₄ B₁. 2. 5 D₁-8. 5 सर्वेशः (for नित्य"). — After 50, M₁ reads 43-45.

51 G₂ om. 51^a-53^b. — ^a) B₁. 2. 6 D₁. 2 T₁ G₅. 5. 6 M गवायुत- (G₅ "तं"); G₁ (corrupt) गोगवाहि (for गवां

प्रावर्ततेव यज्ञः स पाण्डवस्य महात्मनः ।
पृथिव्यामेकवीरस्य शक्रस्येव त्रिविष्टपे ॥ ५२
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रेषयामास पाण्डवम् ।

नकुलं हास्तिनपुरं मीष्माय भरतर्षभ ॥ ५३
द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च ।
भ्रातृणां चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरे ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

वैशंपायन उवाच ।

स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिंजयः ।
मीष्ममामन्त्रयामास धृतराष्ट्रं च पाण्डवः ॥ १

प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरःसराः ।
संश्रुत्य धर्मराजस्य यज्ञं यज्ञविदस्तदा ॥ २
अन्ये च शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्मनुजर्षभ ।

C. 2. 1262
B. 2. 34. 3
K. 2. 37. 3

31

1 After the ref., S ins. :

339* तत आमन्त्रिता राजब्राजानः सफुतास्तदा ।

पुरेभ्यः प्रययुः स्वैभ्यो विमानेभ्य इवामराः ।

[(L. 1) G1 ततस्त्वामन्त्रितो. — (L. 2) G2. s. 6 तेभ्यो
(for स्वैभ्यो).]

— The sequence of stanzas 1-6 in S (which om.
1st) is: 4, 2nd, 3, 1st, 5^{ab}-6^{ab}, 2nd, 6nd. — G6 om.
the ref. — ^a S नकुलो (for स गत्वा). D2. s G1. 2. 4.

M1 हस्तिनपुरं; M2 हास्तिन*. — ^b S गत्वा परपुरंजयः.
Cd cites समितिं* (as in text). — After 1st, S ins. :

340* प्रयतः प्राज्ञिर्भूत्वा भारतानानयत्तदा ।

— S (except T1) om. 1st. — ^a Dn (1) D6 आमं-
त्रयां चक्रे (for 'यामास). — ^d B1. 2. 4. 6 D1. 2 स (B4 च)
कौरवं (for च पाण्डवः). — After 1, N reads 6^{ab},
most MSS. repeating it in that place (q. v.).

[In this place, Ś1 K1. 2 B1 D4 ते तु; K2 B2-6 Dn
D1-8. 5 तेन; Ś1 V1 तेष; D6 तेषां (for सर्वैः). B2. s. 6 D1
स्वाचार्यः (for आचार्यः). D6 प्रमुखान्ततः. K4 सत्कृत्या-
मन्त्रयामासु आचार्यं etc. N ततः (K2 B2 D2 तथा)
(for नृपाः).]

2 For the sequence of S of. v.l. 1. G2. s M2
om. 2nd. — ^a K2 D4 प्रययौ; M1 आययुः. — ^b Ś1
ब्रह्मा यज्ञपुरःसराः. Cd cites ब्रह्म* (as in text). — G1
om. 2^a-3^b. — ^c K1 संप्राप्य; K2 संश्रुतं; D2 संश्रित्य;
D4 संकप्त (corrupt); D6 संस्तुत्य; T1 G2-8 M2 तं श्रुत्वा;
G2. s M1 तच्छ्रुत्वा (for संश्रुत्य). — ^d K2. s B2-8 D1
G6 M2 तथा (for तदा). G2 यज्ञवाटं विमुस्तदा.

3 For the sequence of S of. v.l. 1. G1 om. 3^{ab}

शत-). — ^b Ś1 N1 शयनानि (for 'नां). S (G2 om.)
शतानि च (for च भारत). B (except B5) D1. 2 शयना-
च्छादनानि च. — ^c D6 राशयश्च (for योषितां). — ^d
K2 D4 धर्मराज्ञः. K2 D6 पृथक्पृथक् (for 'रुदौ).

52 G2 om. 52 (cf. v.l. 51). — ^a G6 प्र* (for
प्रा*). K2 B2. s G1 [ए]व; D4 [इ]व (for [ए]वं). G1. 4
यज्ञस्य. — ^d D1. 2 च; D6 [ए]व (for [इ]व). B
(except B1. 4) D4 त्रिविष्टपे; D6 (by corr.) त्रिविष्टपं.
Cd cites text.

53 G2 om. 53^{ab} (cf. v.l. 51). T1 G1. s. 5 read
53-54 after 336*, M1 after 42. — ^b K4 पांडव; B1
G4 M2 पांडवः. Cd as in text. — ^c K2-4 D4 M1
हास्तिनपुरे; D6 G1. 2. 4-6 हस्तिनपुरं; M2 हस्तिनपुराद्. — ^d
K1. 2 D1. 2 G1. 4 भरतर्षभः; Dn D4. 6 पुरुषर्षभ (D4 भः);
G6 'भं. — After 53, G2. s. s. 6 M2 ins. :

338* बाह्मीकाय सपुत्राय भूरिश्रवसमीष्मयोः ।

[G2. s समुद्राय (for सपुत्राय). G2 एव च (for -मीष्मयोः).]

54 For T1 G1. s. 5 M1 cf. v.l. 53. — ^a A few
MSS. भ्रातृणां; T1 ब्राह्मणाश्च. — ^d V1 ये च रक्ता; T1
G1. 2 ये न रक्ता; G2 M1 ये तु रक्ता (M1 by corr. रक्तं).
B2 D6 युधिष्ठिरं. Ś1 K2. s D4 अनुरक्तो युधिष्ठिरः.

Colophon om. in G2. — *Sub-parvan*: N (except
D1. 2) G6 M1 राजसूय. — *Adhy. name*: G1 राजसूय-
दीक्षणं; G6 M2 राजसूयदीक्षा. — *Adhy. no.* (figures,
words or both): K1 (marg.). 30 (as in text); K2
D6 31; Dn1 33; S (G2 om.) 40. — *S'loka no.*:
K2. s Dn 56; D1. 2 30; T1 M1 18.

C. 2. 1269
B. 2. 54. 4
K. 2. 37. 4

द्रष्टुकामाः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ३
दिग्भ्यः सर्वे समापेतुः पार्थिवास्तत्र भारत ।
समुपादाय रत्नानि विविधानि महान्ति च ॥ ४
धृतराष्ट्रश्च भीष्मश्च विदुरश्च महामतिः ।
दुर्योधनपुरोगाश्च भ्रातरः सर्व एव ते ॥ ५
सत्कृत्यामभ्रिताः सर्वे आचार्यप्रमुखा नृपाः ।
गान्धारराजः सुबलः शकुनिश्च महाबलः ॥ ६
अचलो वृषकश्चैव कर्णश्च रथिनां वरः ।
ऋतः शल्यो मद्रराजो बाह्लिकश्च महारथः ॥ ७

(cf. v.l. 2). — ^a) S (G₁ om.) राजानः (for अन्ये च). B D₂. 8. 5 तुष्टा (for तुष्टैर्). — ^b) Ś₁ K Dn D₁. 2. 4. 6 M₂ भरतर्षभ (K₁ भाः); B₂ मनुजाधिपः; B₃-6 D₅ मनुज-
र्षभाः; T₁ मनुजर्षभः. — After 3^{ab}, S (G₁ om.) ins.:

341* बहु विक्तं समादाय विविधाः पार्थिवा ययुः ।

[G₆ विविधं.]

— ^a) K₈ इष्ट* (for द्रष्टु*). — ^d) G₁ धर्मराजश्च.

4 For the sequence of S cf. v.l. 1. — ^a) G₁ om. 4^a. B (except B₄) D₁-8. 5 नात्तादिग्भ्यः; S (G₁ om.) ते वै (G₄ ते ते) दिग्भ्यः (for दिग्भ्यः सर्वे). — ^b) Ś₁ K Dn D₄. 6 क्षत्रियास् (for पार्थिवास्). V₁ B₃. 4 पृथिवी-
पते (for तत्र भारत). — ^{cd}) D₈ समादायाथ (for
समुपादाय). K₄ महानि; B₅ D₈. 5 वसूनि (for महान्ति).
S समादा (G₂ धा)य महार्हाणि रत्नानि विविधानि च.

5 For the sequence of S cf. v.l. 1. — ^a) T₁ G₂-5 भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च (by transp.); G₁. 2. 6 M₂ धृतराष्ट्रं
च भीष्मं च. — ^b) N₁ कविः (for मतिः). G₁. 2. 6 M₂
विदुरं च महामतिं. — ^c) G₂. 6 पुरोगांश्च.

6 For the sequence of S cf. v.l. 1. — N reads
6^{ab} first after 1 (with v.l.; cf. v.l. 1), the line
being repeated here in all those MSS. except B₂
Dn D₈. 5. — ^a) B₅ सत्कृत्य मंत्रिताः; G₂ सत्कृता मं.
— ^b) S कृपद्रोणमुखा (G₆ ख) नृपाः (M₁ स्त्था).
— ^{cd}) D₁. 2 गंधारराजः. S transp. सुबलः and शकुनिः.
K₂ बलाः; G₁ रथः (for बलः).

7 G₁ om. 7^a-10^a; D₈ om. 7. — ^b) T₁ G₂-5
ददतां (for रथिनां). — ^c) K₁-8 B₁. 2. 6 D₁. 2. 4 कृपः; K₄
V₁ B₃. 4 ततः; B₅ Dn (1) तथा; T₁ वृकः; G₂. 4. 6 वृतः;
M₁ भृतः (for ऋतः). Ś₁ K Dn D₄. 6 च बलवान्; V₁
B₃. 4 च नृपतिर् (for मद्रराजो). N₁ रितः शल्यो मत्स्यराजो;
D₅ शल्यः शलश्च बलवान्. — ^d) Some MSS. बाह्लिकश्च.

सोमदत्तोऽथ कौरव्यो भूरिभूरिश्रवाः शलः ।
अश्वत्थामा कृपो द्रोणः सैन्धवश्च जयद्रथः ॥ ८
यज्ञसेनः सपुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाधिपः ।
प्राग्ज्योतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महायशाः ॥ ९
सह सर्वैस्तथा म्लेच्छैः सागरानूपवासिभिः ।
पार्वतीयाश्च राजानो राजा चैव बृहद्रथः ॥ १०
पौण्ड्रको वासुदेवश्च वङ्गः कालिङ्गकस्तथा ।
आकर्षः कुन्तलश्चैव वानवास्यान्ध्रकास्तथा ॥ ११
द्रविडाः सिंहलाश्चैव राजा काश्मीरकस्तथा ।

Ś₁ N₁ V₁ B₁. 4 Dn D₈. 6 T₁ G₆ बलः (for रथः).

8 G₁ om. 8 (cf. v.l. 7). — ^a) K₄ B₃. 6 Dn₂
D₁. 2 च (for [अ]थ). — ^b) K₂ बलः; K₄ सलः; B₆ D₅
तथा; T₁ शलः; G₂ शलाः. — ^c) M₁ द्रोणिः (for द्रोणः).
— ^d) Ś₁ महारथः; B₅ D₈. 5 महाबलः (for जय*).

9 G₁ om. 9 (cf. v.l. 7). — ^a) G₂ सुः; M₂ च (for
स-). — ^b) K₄ D₈ S साल्व (G₄ स्याल)श्च. — ^c) K₂
प्राग्ज्योतिषश्च. — ^d) K₁ Dn (1) D₆ रथः (for यथाः).

10 G₁ om. 10^{ab} (cf. v.l. 7). — ^a) Ś₁ Dn (1)
D₆ स तु; M₁ सर्वे (for सह). Ś₁ Dn D₆ M₁ सह; D₁. 2
तदा; G₃. 4 महाः; M₂ स्वकैर् (for तथा). K₂ D₄ सागरा-
नूप* ; K₈ रामूप*. — ^{cd}) G₂. 6 पार्वतेयाश्च. M₂ वै च
(for चैव). K₂ बृहद्रथः; B₁ बृहद्रथः; Dn₂ महाबलः (for
बृहद्रथः). G₁ पार्वतीयाश्रुपा म्लेच्छाः सागरानूपवासिनः.

11 K₂ om. 11, and repeats 8^a-9^{ab} in its place.
— ^{ab}) K₁. 4 D₂ पौंड्रको; D₄ पौंड्रको. B₁ तु (for च).
G₆ सगः (for वङ्गः). D₄ कलिंगकस्. B₅ D₈. 5 वंगाः
कालिङ्गकास्तथा; M₂ वंगः कालिङ्ग एव च (for ^b). G₁
पौंड्रकश्च तथाऽधीशः कालिङ्गो वंग एव च. — ^c) Ś₁ आर्षिकः;
K₁ आकर्षः; G₈ आककः; M₂ आर्षकः. T₁ M कुंतलश्चैव; G₆
कुंतल* ; G₈ कुंडल*. K₄ N₁ V₁ B₅ D₈. 5 आकर्षाः कुंतला-
श्चैव; D₁. 2 आकर्षकुंडला* (D₂ ल*); G₂ आर्षकः कूडल*.
— ^d) Ś₁ वनवासंधकास्तथा; K₁ वानवाश्रांधका* ; K₈ D₄
दानवा (D₄ वां)श्रांधका* ; K₄ माल्यवश्रांधक* ; V₁ B₃. 4 Dn
मा (V₁ गा)लवाश्रांधका* ; B₁ वालदा सांधका* ; B₂. 6 D₈. 5
वानराः (B₂. 5 रा) सां (D₈ चां; D₈ स्वां)धकां ; B₆ वानरा
स्यांधक* ; D₁ वानराः सांधकायुधाः; D₂ दानवाः सांधकास्तथा;
D₆ माल्यवश्रांधक* ; T₁ G₂-5 वा (T₁ व-; G₄ दा) नवास्यो-
वृक* ; G₁ पानवास्योंधक* ; G₆ वानवास्यो नृग* ; M₁ वानवास्यो-
ंधक* ; M₂ कुटीकोथांधक*. See Addenda.

12 N₁ om. 12^{ab}. — ^a) Ś₁ G₂. 6 द्रमिडः; K₄

कुन्तिभोजो महातेजाः सुहृश्च सुमहाबलः ॥ १२
बाह्लिकाश्वापरे शूरा राजानः सर्व एव ते ।
विराटः सह पुत्रैश्च *माचेच्छ्व महारथः ।
राजानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः ॥ १३
शिशुपालो महावीर्यः सह पुत्रेण भारत ।
आगच्छत्पाण्डवेयस्य यज्ञं संग्रामदुर्मदः ॥ १४
रामश्चैवानिरुद्धश्च बभ्रुश्च सहसाराणः ।
गदप्रद्युम्नसाम्बाश्च चारुदेणश्च वीर्यवान् ॥ १५

उल्मुको निशठश्चैव वीरः प्राद्युम्निरेव च ।
वृष्णयो निखिलेनान्ये समाजमुर्महारथाः ॥ १६
एते चान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः ।
आजग्मुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुम् ॥ १७
ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्य शासनात् ।
बहुकक्ष्यान्वितात्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् ॥ १८
तथा धर्मात्मजस्तेषां चक्रे पूजामनुत्तमाम् ।
सत्कृताश्च यथोद्दिष्टाङ्गमुरावसथान्नुपाः ॥ १९

C. 2. 1279
B. 2. 34. 23
K. 2. 37. 23

द्रविडः; V1 B D (except D4.5) द्राविडाः; T1 G1.2.5 M
द्रमिळाः; G4 द्रविलाः. Ś1 सिंहकश्चैव; K1 शंघला; K8
सिंहिला; K4 D4 सिंहल; B1 च बला; T1 सिंहाळाः पांडवो;
G1 सुहृळाः पांडव्या; G2.4.6 सिंहल; (G4.6 ङः) पांडवो; G8.5
M सिंहलाः (G8 M2 ङाः) पांडवा (M ङव्यो). — १) K1.2
D8 कासीरक्तस्था; M1 काश्मीरका. — ०) K2 G4.5 कुंती-
भोजो. B1.2.6 D2 महाराजः; D1 रजा. — ४) B6
सूक्ष्मश्च; T1 G8.5 सुभ्रु (G5 ञ्रू)श्च; G4 सिंहाश्च (for सुहृश्च).
D2 [ए]व (for सु). G4 सुमहाबलाः. Ś1 K Ñ1 V1 Dn
D4.6 पार्थिवो (K1 ब्राह्मणो; K8 पार्थिवा; Ñ1 V1 ब्राह्मणा)
गौरवाहनः (Ñ1 नाः; V1 वः); B8.4 सुम्मश्चैव (B4 सूहृ-
श्चापि) महाबलः; B8 D8.5 सुद्युम्न महा; G1 सुमभ्रुश्च
महाबलाः.

13 ०) K2-4 B8 Dn1 D2.5 T1 G4 M2 बाह्लीकाश्च;
D1.2 G2 बाह्लि (D2 ह्ली)कश्च. N1 चाथ ये; T1 G8.4 च
परे. — १) B1.2.6 D1.2 G1.2.5 M हि (for ते). — ०)
D4 विराटः; G8.6 राजानः. K4 B1.2.5 D (except D4)
सह पुत्राभ्यां; B6 सह पुत्रेण. — ४) Ś1 महिल्लश्च; K1
सांचेल्; K2 D4 मांचेल्; K8 B8 Dn D8 मावेल्; K4
आवेल्; Ñ1 माचेल्; B8 मालव; B4 मानव; D6
मावेल्; D8 आवेल्; T1 G1.2.6 M पांचाल; G8-5
पांचाला (for *मांचेल्). K4 Dn (1) D6 महाबलः; D8
T1 G8-5 रथाः (for रथः). V1 B1.2.6 D1.2 शंखेनैवो-
त्तरेण च (V1 ह).

14 १) D1.2 पुत्रेण सह (by transp.). — ०) K2
आगच्छ; K8 M अगच्छन्; D8 G1.2.6 आगच्छन्. — ४)
K1-8 D4.6 यज्ञे; D1.8 M1 यज्ञ; G2.6 ये च (for यज्ञं).
Ś1 K V1 B8-5 D (except D1.2) समरदुर्मदः (K2 द;
D8 दाः); T1 G1.2-5 संग्रामदुर्जयः (G4 याः); G2.6
दुर्मदाः.

15 G8 om. 15-16. — ०) G1 कामश्च (for रामश्च).
G2 व निरुद्धश्च; G8 वानुरु. — १) Dn (1) D6 कंकश्च;

G6 बभ्रू (for बभ्रू). B8 शरणः; Dn1 सारणः. — ०)
K1.2 B D1.4 T1 गदः (for गद-). D1 प्रद्युम्नः. K1.8
सांबौ (K1 सावौ) च; K2.4 D1.4 G2 सां (K4 सां)वश्च;
Ñ1 शाखाश्च; B Dn1 D5 शांवा (D5 वा)श्च. G1 सांबश्च
चारुदेणश्च. — ४) Ś1 चारुदेणश्च; K2 देशश्च; K4 देशश्च.
Ś1 सात्यकिः (for वीर्यं). G1 सेनातीरमित्यद्युतिः.

16 G1.5 om. 16 (for G8 of. v.l. 15). — ०) K8
उल्मुको; Ñ1 B1 D8.5 G2-4.6 M2 उल्को; B6 उल्मुको.
K1 निपथश्चैव; K2 निशत; K8 निशह; K4 निशठश्चैव; Ñ1
निकठश्चैव; B1.6 निपठ; D1 [5]निशत; M1 (inf. lin.)
विपृथु. — १) G2 धीरः. K4 D6 (m as in text)
चि (K4 चा)गावहस्तथा; D8 G8 प्रद्युम्निरेव च; G4 प्रद्युम्न एव
च. — ०) Ś1 K Dn D4.6 निखि (K2 पु)लाश्रान्ये; T1
G2.6 चाखिलेनैव; G8.4 M [अ]थाखिलेनान्ये. — ४) S
(G1.5 om.) समागच्छन् (for जग्मुर्).

17 ०) D4 शते (for एते). — १) D1.2 मध्यदेशतः;
T1 G5 M2 (before corr.) देशजाः; G1 स्वाययुः पुरं; G8
[अ]मात्यसैनिकाः. — G1 om. 17^{ad}. — ०) K8 D4
अजग्मुः. Ś1 K8 D4 पांडवेयस्य.

18 ०) Ś1 चक्रुस् (for ददुस्). V1 B8 तेभ्यश्चावसथान्;
K1 तेषामासिवेशमान्; G2 तेषां महापूजा; G5 तेषामावसथं.
— १) K1 D5 शासनात्. — G1 om. 18^{ad}-19^{ad}. — ०) Ś1
वक्ष्यान्वितान्; K1.2.4 Dn भक्षा; K2 Ñ1 V1 B D1-5
भक्ष्यान्वितान् (B5 ता); D8 वृक्षान्विता; G5 कक्ष्यान्वितं;
G8 कक्ष्यान्वितो; M2 कक्ष्यावृत्तान्. K8 सम्यग्; T1 G2.4
M2 राज्ञां; G8 रम्यान्; G8 राज्ञा; G8 M1 राज्ञो (for राजन्).
— ४) K2.4 दीर्घिका; G2 M9 दीर्घिकान्; G8 दीर्घिका; G9
दीर्घिकां (for दीर्घिका). Cd cites दीर्घिका. K1 शोभिनः;
K2.8 D4.6 शोभिता; G4 शोभितां (for शोभितान्). M1
दीर्घिकाभिश्च शोभितान्.

19 G1 om. 19 (cf. v.l. 18). — ०) G4 तदा (for
तथा). B8 च धर्मजः; D8 धर्मसुतः; D4 धर्मात्मनः (for

C. 2. 1279
B. 2. 34. 20
K. 2. 37. 23

कैलासशिखरप्रख्यान्मन्त्रोद्गात्रव्यभूषितान् ।
सर्वतः संबृतालुचैः प्रारैः सुकृतैः सितैः ॥ २०
सुवर्णजालसंबीतान्मणिकुट्टिमशोभितान् ।
सुखारोहणसोपानान्महासनपरिच्छदान् ॥ २१
स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमागुरुगन्धिनः ।
हंसांशुवर्णसदृशानायोजनसुदर्शनान् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पृथ्वीशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

धर्मात्मजः). K₂₋₄ V₁ B₁. 2. 6 D_n D₁. 2. 4. 6 पूजां; Ñ₁ श्रीमान्; B₂₋₅ D₂. 5 चैषां (for तेषां). — ^b) K₂₋₄ V₁ B₁. 2. 6 D_n D₁. 2. 4. 6 तेषां (for पूजां). Ś₁ K₂₋₄ D_n D₂. 6 महात्मनां (for अनुत्तमाम्). K₁ पूजां चक्रे महात्मनां. — ^c) D₂ सकृदांश्च. Ś₁ D₂ यथोद्दिष्टा; S (G₁ om.) महीपालाः (for यथोद्दिष्टान्). — ^d) S (G₁ om.) सुखमूपुनराधिपाः (M₂ 'प).

20 ^a) A few MSS. कैलास^१. S 'प्रख्यैर्' (for 'प्रख्यान्'). — ^b) K₁ प्रद्धा (for द्रव्य-). Ñ₁ V₁ B D₂. 2. 6 'शोभितान्; D₁ 'शोभनान् (for 'भूषितान्). S नभस्य (M₂ 'स्त) लविलेखिभिः. — ^c) D₁ संबृतः (for सर्वतः). K₂ सर्वतालुचैः; B₁. 4 पर्वतालुचैः; D_n 2 संहृता^१; S संबृतैर्नदैः (G₁ M 'तद्वदैः). — ^d) K₂ D₂ प्रकारैः; S (except G₂. 6) प्रासादैः (for प्रारैः). Ś₁ सुसितैः; B₂. 4 प्रकृतैः; D₂₋₅ M₁ सकृतैः; G₁ सुकृतस (for सुकृतैः). Ś₁ V₁ B₂. 4. 6 श्रुभैः; K₂ D₂ कृती; K₂ कृतैः; B₁ D₂ सितैः; D₁ च तैः; G₁ तदा; G₂ स्थितैः; G₃ स्थिरैः.

21 G₁ om. 21-23. — ^a) Ñ₁ B₁. 4 सुवर्णमालावनतान्; V₁ 'शालान्सुबहून्; B₂. 2. 5. 6 D₂ 'माला (B₂ 'जाल)-विततान्; D₁. 2. 5 'शा (D₂. 5 'जा) लावततान्; T₁ G (G₁ om.) 'जालविततैर्; M 'जालविकृतैर्. — ^b) Ś₁ K₄ D_n D₂ 'भूषितान्; T₁ G₂₋₃ M 'भूषितैः; G₂. 6 'भूषणैः (for 'शोभितान्). Cd cites मणिकुट्टिमः. K₂ मणिकुंभस [read ? सु] शोभितान्. — ^c) K₂ ससुपारोहः; G₂ सुखारोपण (for सुखारोहण-). S (G₁ om.) सोपानैर्. — K₂ om. (hapl.) 21^d-22^d. — ^d) K₁ सिंहासनपरि^१; K₂ सुखासनपरि^१; B₂₋₃ D₁₋₂. 5 महाहं (D₂ 'हां) सुपरि^१; T₁ G₂₋₄. 6 M महासन (G₂. 6 'नसः; M₁ 'धन) परिच्छदैः (G₂ 'प्रहैः).

22 K₂ G₁ om. 22 (cf. v.l. 21). — ^a) Ś₁ सप्रामसमवच्छन्नान्; B₂ स्रग्दामवसनच्छन्नान्; D₁. 2 'समव (D₂ 'वि) षिच्छन्नान्; S (G₁ om.) स्रग्दा (T₁ स्रग्धा; G₂ प्राग्दा)-मभिरवच्छ (T₁ G₂. 4 'विच्छि; G₂ 'पिच्छि) चैर्. Cd glosses स्रक् पुष्पाणां, and दाम मणीनां. — ^b) K₂ D_n

असंवाधानसमद्गरान्युतानुच्चावचैर्गुणैः ।
बहुधातुपिनद्वाङ्गान्दिमवच्छिखरानिव ॥ २३
विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन्भूमिपा भूरिदक्षिणम् ।
वृत्तं सदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ २४
तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ।
भ्राजते स्म तदा राजन्नाकपृष्ठमिवामरैः ॥ २५

D₁ (before corr.). 2-5 उत्तमगारुगंधिनः; S (G₁ om.) अगुरुत्तमधूपि (G₂. 6 'भूपि) तैः. — ^a) Ś₁ सुवर्णहंससदृशान्; K₁ B₂ हंसान्सु (B₂ 'न्स) वर्णसदृशान्; K₂ D₂ हंसांगं^१; K₂ Ñ₁ D_n D₂ हंसैर्^१; V₁ B₁-4. 6 D₁. 2 हंसवर्णप्रतीकाशान्; S (G₁ om.) हंसवर्णैः सुबहुभिर्. See Addenda. — ^d) S (G₁ om.) आयोजनसुगंधिभिः (G₂. 6 M 'सुदर्शनैः); Cd as in text.

23 G₁ om. 23 (cf. v.l. 21); Ñ₁ om. 23-24. — ^a) K₄ असंवाच्यान्. K₁ (corrupt) संमद्वावरान् (for सम^१). B₂ D₂. 5 transp. असंवाधान् (B₂ अंशवाधान्) and समद्गरान्. S (G₁ om.) असंवाधसुखद्वादैः. Cd implies text. — ^b) K₁ D₂ युक्तान्. S (G₁ om.) शयनासनशोभितैः (G₂. 4. 6 'भोजनैः). — ^c) Ś₁ K₄ Ñ₂ D_n D₂ M₁ बहुधातुनिबद्धांगान् (M₁ 'नैर्); K₁₋₃ D₄ 'विनद्धां (K₂ 'द्वा) गान्; V₁ B D₁₋₂. 5 बहुधातु (V₁ 'चित्रा)-विचित्रांगान्; T₁ G₂₋₃ M₂ बहुधातुपिनद्वागैर्. — ^d) K₁. 2 B₂₋₄ 'शिखराणि (K₁. 2 'नि) च; B₁ D₁ 'शिखराणिव (sic); S (G₁ om.) 'शिखरैरिव. ☞ Cn : व इवाथं । ☞

24 Ñ₁ om. 24 (cf. v.l. 23). — ^a) K₂ विश्रांतस्ते (sic); T₁ G₂. 5 विश्रांता (G₂ 'तैः; G₂ 'त) स्तैस्; G₂. 6 विश्रुतास्ते. T₁ G₂₋₃ M ततः सर्वे (T₁ G₂. 5 'वैर्). G₁ विश्रांताश्च ते सर्वे. — ^b) T₁ G₂. 5 भूमिपैर्. Ś₁ K₁ D₂ भूरिदक्षिणां; K₂ 'दक्षिणा; D₁. 2 'दक्षिणि; T₁ G₂. 5 'दक्षिणैः; G₁. 2. 4. 6 M 'दक्षिणाः. — ^c) D₂. 4 वृत्तं; S वृत्तः. V₁ सदस्यैर्; T₁ G₁. 2. 4. 6 M₂ सहस्यैर्; Cd सदस्यैर् (as in text). — ^d) S 'राजो 'ष्ठिरः.

25 ^a) G₂. 6 सत् (for तत्). M₂ सभः (for सदः). K₁ पार्थिवाकीर्णं. — ^b) K₄ D_n (!) D₂ महर्षिभिः (for महात्म^१). — Cd cites 25^{cd} entirely as in text. — ^c) G₁ राजते (for आ^१). G₄ स (for स्म). S महाराज (G₂ 'राजा). — ^d) K₄ B₁. 2. 6 D_n D₂ यथा (for इव).

Colophon. — Sub-parvan: N M₁ राजसूय. — Adhy.

३२

वैशांपायन उवाच ।

पितामहं गुरुं चैव प्रत्युद्गम्य युधिष्ठिरः ।

अभिवाद्य ततो राजभिदं वचनमब्रवीत् ।

मीष्मं द्रोणं कृपं द्रौणिं दुर्योधनविविशती ॥ १

अस्मिन्यज्ञे भवन्तो मामनुगृह्णन्तु सर्वशः ।

इदं वः स्वमहं चैव यदिहास्ति धनं मम ।

प्रीणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमनियञ्चिताः ॥ २

एवमुक्त्वा स तान्सर्वान्दीक्षितः पाण्डवाग्रजः ।

युयोज ह यथायोगमधिकारेष्वनन्तरम् ॥ ३

भक्ष्यभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत् ।

C. 2 1290
B. 2. 35. 5
K. 2. 36 6

name: M₁ सर्वक्षत्रसमागमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg.) 31 (as in text); K_{2,3} D₈ 32; Dn₁ 34; S 41. — *S'loka no.*: K₃ D_{1,2} 26; Dn 25; T₁ M₁ 27.

32

1 After the ref., S ins.:

342* ततस्त्वाज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिर्बहणः ।
सहदेवं कुरुश्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वैः ।
अस्मिन्कृतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।
अधियज्ञांश्च संभारान्धौम्योक्तान्भरतर्षभ ।
सर्वमानय नः क्षिप्रं सहदेव यथातथम् । [5]
इन्द्रसेनो विशोकश्च रुक्मश्चाजुनसारथिः ।
अन्नाद्ये व्यापृताः सन्तु सहदेव तवाज्ञया ।
उपाजितान्सर्वकामान्सुगन्धरसमिश्रितान् ।
मनोहरान्प्रीतिकरानन्नाद्येऽर्थे सुसंस्कृतान् ।

[This is a repetition with variants (and omitting 28^{ad}) of 3. 30. 27-31. — (L. 3) G₁ च सर्वशः (for द्विजातिभिः). — (L. 4) G₃ अतिवृष्टांश्च; G_{2,3} अभिसंज्ञाय. G₃ पुरुषः; G₆ पाण्डव (for भरत). G₁ धौम्योक्तानि च सर्वाणि सहदेवः करोतु सः. — (L. 5) G₁ om. line 5. G_{2,3} नयतां; G₄ नयत (for नय नः). G_{4,3} यथा तथा (for तथम्). — (L. 6) G₁ इन्द्रसेनादयः सूदा अनन्याहस्तुमहंथः. — After line 6, G₄ M₂ ins.:

343* समीको ध्वजसेनश्च पञ्चसारथिपुंगवाः ।

— (L. 7) G₁ हव्यकव्यानि***अन्यान्यसुररक्षसां; G₄ M₂ अन्नाद्याहरणे युक्ताः संतु मत्प्रियकाम्यया. — (L. 8) T₁ G_{1,4,5} उपस्थितान् (for उपाजितान्). G_{2,3} M₂ रसगंधसमन्वितान् (for the post. half). — (L. 9) G_{2,3} अन्नाद्यास्तु (for 'द्येऽर्थे). G₄ M₁ सुसंस्थितान्. G₁ अवलोकय कृष्णाद्य एतत्सर्वं तवानघ.]

— G₁ om. 1. — Cd cites 1^{ab} entirely as in text.— ^a) N₁ D₈ पितामहान्. S₁ K_{1,2} D₄ G₃ M₁ गुरुंश्चैव

(K₂ 'वं); V₁ D_{8,5} गुरुंश्चान्यान्; T₁ G₆ गुरुंश्चाथ. — ^{ad}) S₁ K₁₋₃ D₄ तदा (for ततो). S (G₁ om.) अभिवाद्योप- (G₈ वाधाभि)संगृह्य वाक्यमेतदुवाच ह. — ^a) K₁ भीष्म- द्रोणकृपं द्रौणिं; S भीष्मो द्रोणः (G₃ द्रौणिः) कृपो द्रौणिः (G_{1,5} द्रोणो). — ^f) K₄ D₆ 'विवि (K₄ 'विवं)शतिः; T₁ G (except G₄) M₂ 'विविशतिः.

2 ^a) D₆ तस्मिन् (for अस्मिन्). S₁ समेता (for भवन्तो). — ^a) K_{1,2} च व (K₂ वः)स्वहं; K₃ D₄ वचस्ववः (D₄ 'स्व)हं; K₄ D_{1,2} वसु महश्च; N₁ V₁ B Dn D₈ वः सु (B₂ स) महश्च; T₁ G₃₋₆ M₂ वसु गृहं; G₃ यस्वपुरं; M₁ वः स्वगृहं (for वः स्वमहं). S₁ इदं वस्तु तथाहं च. See Addenda. — ^a) N (except S₁ K₄) G₃ Cd (gloss प्रकर्षेण नयंतु स्वीकुर्वंतु). n (gloss प्रकर्षेण श्रेय. प्रापयंतु) प्रणयंतु; G₂ प्रीणयंतो. D₈ G₁ Cd मा (for मां). — ^f) K₄ यथोक्तम्; M₂ यदिष्टम् (for यथेष्टम्). K₁ अवितंद्रिताः; K₂ N₁ D₄ अभि (N₁ 'वि)यंत्रिताः (D₄ 'तः); K_{3,4} V₁ B Dn D_{1-2,3,5,6} G₂ Cn (gloss प्रार्थिताः संतः) अभिमंत्रिताः (D₆ 'तः); G₁ अनुयंत्रिताः; G₃ अतियंत्रिताः; M₂ इह यंत्रिताः. See Addenda for Cd.

3 G₁ reads, and T₁ repeats, 3^{ab} after 346*.

— ^a) K₂ D₄ एवमुक्तान्. G₆ तदा (for स तान्). S राजा (G₁ राजान्) (for सर्वान्). — G₁ om. 3^{ad}. — ^a) B₆ अयोजयद्; T₁ G₃₋₅ न्ययोजयद् (for युयोज ह) S₁ य (corrupt); K₄ N₁ V₁ B₁₋₅ Dn D_{1-2,3,5,6} स; G_{2,3} M तान् (for ह). B₁ यथाकालम्; B_{2,3} D_{1,2} 'कामम्; D_{8,5} तथायोगम्. — ^a) S₁ अभीकोरिष्वनंतरं; D₄ अधिकारेष्वनक्षरं.

4 ^a) A few MSS. भक्ष. — After 4^a, S ins.:

344* युयुसुं समयोजयत् ।

पङ्कयारोपणकार्ये तु उच्छिष्टापनये पुनः ।

भोजनावेक्षणे चैव.

[G₁ om. lines 2-3. — (L. 2) T₁ G_{4,5} 'कमतिः; G₆ M₂ 'कार्ये च (for 'कार्ये तु). — (L. 3) G₆

C. 2. 1290
B. 2. 33. 5
K. 2. 38. 6

परिग्रहे ब्राह्मणानामश्चत्थामानमुक्तवान् ॥ ४
राज्ञां तु प्रतिपूजार्थं संजयं संन्ययोजयत् ।
कृताकृतपरिज्ञाने भीष्मद्रोणौ महामती ॥ ५
हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्ववेक्षणे ।
दक्षिणानां च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत् ।
तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥ ६
बाह्यिको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः ।
नकुलेन समानीताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे ॥ ७

भोज्यान्नावे* ।]

— G₁ om. 4^b-6^b. — ^b) Ś₁ दुर्योधनम् (for दुःशासनम्).
— ^c) K₁ Ṇ₁ T₁ G₄ M प्रति (for परि*). — G₄
repeats 4^{ad} as above.

5 G₁ om. 5 (cf. v.l. 4). — ^a) D_{n1} राज्ञस् (for
राज्ञां). K₁-s D₄ च (for तु). B₃ पूजनार्थं हि; G₂
प्रीतिपूजार्थं. — ^b) K₂ D_{n1} D₄ T₁ M स न्ययोजयत्;
K₄ V₁ B D_{n2} D₁-s. 5 G₈ समयोजं; G₂. 4. 6 सं (G₄
स) न्यवेदं. — ^c) D₁ 'परीताने (for 'परिज्ञाने). — ^d)
Ṇ₁ V₁ B₅ D₈. 5 द्रोणभीष्मौ (by transp.). V₁ B₈. 5 D₈
महाद्युती; T₁ G₄ M₂ महामतिः. — After 5, K₈ ins.:

345* तत्रान्वतिष्ठतां राजा वृद्धौ परमसंमते ।

6 G₁ om. 6^{ab} (cf. v.l. 4). — ^b) K₁ चाप्य* (for
चान्व*). — ^{ad}) K₁-s D₄ चैव दाने; V₁ B₈. 4. 6 D₈. 5 G₈
प्र (G₆ च) दाने च; B₂. 5m D₁. 2 तथा दाने; B₅ प्रदानेन
(for च वै दाने). Ś₁ B₁ D₄ राजा न्यवेद (B₁ 'श) यत्;
V₁ राजज्ञयोजयत्; B₆ राजा न्ययोजयत् (for राजा न्ययो*);
G₁ सत्यकी भीमसेनं च महादानाय योजयत्. — Ṇ₁ G₁ om.
6^{cf}. — ^c) G₆ यथा (for तथा). K₁-s D₈-5 T₁ 'न्याघ्नः
(for 'न्याघ्नान्). — ^f) Ś₁ तत्र तत्र; K₁ स्वस्मिन्स्वस्मिन्;
K₂. 8 D₄ G₄ तस्मिन्त्यज्ञे; B₁ तस्मिन्नाजा (for तस्मिस्तस्मिन्).
K₄ V₁ D_{n1} D₁ अयोजयत्; D₄ न्यवेद*.

7 ^a) Some MSS. बाह्यिको. G₁ सैभवो धृतराष्ट्रस्तु.
— G₁ om. 7^{bc}; D_{n1} om. 7^{ad}. D₁ brackets 7^{ad}.
— ^c) D₁ समा नाना; T₁ G₂-5 M₂ समाहूताः; G₆
सहाहूताः (for समानीताः). D₈ नयेन सममानीताः. — ^d)
D_{n2} G₂. 5 स्वामिनस्तत्र. Cd cites स्वामिवत् (as in
text). D₅ G₂. 5 M₂ मेनिरे; G₁ आसतुः (for रेमिरे).

8 ^{ab}) S क्षत्ता सूक्ष्मव्ययं चक्रे घृतादिमधुरा (G₁. 6 M₂
'मरिचा; G₂ 'मरुचा; G₄ 'मदिरा) दिक् (G₆ 'का).
— B₂ om. 8^c-10^d. — ^d) G₁ प्रतिगृह्णातु लेखकैः.
— After 8, T₁ G₁. 6 ins.:

346* कुन्ती माद्री च गान्धारी स्त्रीणां कुर्वन्तु चार्चनम् ।

क्षत्ता व्ययकरस्त्वासीद्विदुरः सर्वधर्मवित् ।

दुर्योधनस्त्वर्हणानि प्रतिजग्राह सर्वशः ॥ ८

सर्वलोकः समावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमम् ।

द्रष्टुकामः सर्भां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ९

न कश्चिदाहरत्तत्र सहस्रावरमर्हणम् ।

रत्नैश्च बहुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयन् ॥ १०

कथं तु मम कौरव्यो रत्नदानैः समाप्नुयात् ।

यज्ञमित्येव राजानः स्पर्धमाना ददुर्धनम् ॥ ११

अन्याः सर्वाः स्र्पास्तासां संदेशं यान्तु मा चिरम् ।

तिष्ठेच्छृण्वान्तिके सोऽयमर्जुनः कार्यसिद्धये ।

— T₁ repeats, and G₁ reads 3^{ab} after the above
(v.l. राजा for सर्वां). On the other hand, D_n ins.
after 8: D₈ (marg. sec. m.), after 9^{ab}:

347* चरणक्षालने कृष्णो ब्राह्मणानां स्वयं ह्यभूत् ।
while D₈ ins.:

348* कर्णः कोशगुहाधीशश्चायव्ययसमीक्षकः ।

9 B₂ om. 9; G₁ om. 9^{ab} (for B₂ of v.l. 8). — ^a
K₂-4 Ṇ₁ V₁ B₁. 6 D_n D₁. 2. 4. 6 सर्वलोकः. K₁ D₄
समावृत्तः. S (G₁ om.) सर्वलोकः परावृत्ताः. Cd cites
(as in text) समावृत्तः '(=वेष्टितः). — ^b) K₂ पिप्रीषुः;
D₄ प्रीतिषुः (for पिप्रीषुः). ☞ Cd: पिप्रीच्छुः (corrupt)
प्रीणयितुमिच्छुः । ☞ Ś₁ योलमुत्तमं; V₁ B₈-6 D₁-s. 5. 6m
धर्मजस्य हि; D_{n2} कुलमुत्तमं (for फलमु*). Cd cites
फलम् (as in text). S (G₁ om.) प्रहृष्टास्तत्र भारत.
D₈ (marg. sec. m.) repeats 9^{ab} (v.l. समायुक्तः).
— After 9^{ab}, D₈ (marg. sec. m.) ins. 347*. — ^c)
K₂ द्रष्टुकामः; K₄ द्रष्टुं कामः; T₁ G₂. 4 M द्रष्टुकामाः;
G₁ द्रष्टा कामाः. M₂ सर्भा वै च. — ^d) K₈. 4 D_n D₆
युधिष्ठिरं (for च पाण्डवम्).

10 B₂ om. 10 (cf. v.l. 8). — ^a) D₃. 5 'बाहरत्;
T₁ G₄. 5 M 'दवहत्; G₁-s. 6 'दभवत् (for 'दाहरत्).
— K₈ om. (hapl.) 10^{bc}. — ^b) G₁ 'स्त्रावरमर्हणः;
G₈ 'स्त्रावराहर्णः; G₄ 'स्त्रापरमर्हणः; G₆ 'स्त्रावधिमर्हणः.
Cd cites सहस्रावरं (as in text). — G₁ om. 10^c-14^d.
— ^c) Ṇ₁ धनैश्च (for रत्नै*). — ^d) K₁. 8 Ṇ₁ V₁
B (B₂ om.) D₁. 2 G₂. 8 अवर्धयत्.

11 G₁ om. 11 (cf. v.l. 10). — ^a) K Ṇ₁ V₁ B₂
D_n D₂. 4-6 T₁ G₂. 5 C_v तु (for तु). — ^b) D₂. 6 G₂
रत्नादानैः; C_v as in text. K₄ रत्नादावरमर्हणं. — ^c) B₈
इष्टेव (for इत्येव). — ^d) D₂ वर्धमाना.

12 G₁ om. 12 (cf. v.l. 10). — ^a) Ś₁ D₁. 3

भवनैः सविमानाग्रैः सोदकैर्बलसंवृतैः ।
लोकराजविमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह ॥ १२
कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा ।
विचित्रै रत्नवद्भिश्च ऋद्ध्या परमया युतैः ॥ १३
राजभिश्च समावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः ।
अशोभत सदो राजन्कौन्तेयस्य महात्मनः ॥ १४
ऋद्ध्या च वरुणं देवं स्पर्धमानो युधिष्ठिरः ।
षडग्निनाथ यज्ञेन सोऽयजद्दक्षिणावता ।

सर्वाङ्जनान्सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् ॥ १५
अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च भुक्तवजनसंवृतः ।
रत्नोपहारकर्मण्यो बभूव स समागमः ॥ १६
इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्रशिक्षासमन्वितैः ।
तस्मिन्हि तत्पुर्देवास्तते यज्ञे महर्षिभिः ॥ १७
यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणात्तमहाधनैः ।
तत्पुः सर्ववर्णाश्च तस्मिन् यज्ञे मुदान्विताः ॥ १८

C. 2. 1306
B. 2. 35. 19
K. 2. 36. 21

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तं राजसूयपर्व ॥

G₅ M स(Ś1 सा; D1 च)विमानाद्यैः; K1 सविमानास्यैः (sup. lin. as in text); K₂ D₄ सविमानाग्रैः; V1 B D₂ सु(D₂ स्व)विमानाभैः (B₁ 'ह्यैः; B₁m 'ग्रेः). — ⁶) K Ñ₁ V₁ Dn₁ D_{1-3.5} T₁ G_{8.6} M सोदकैर; D₄ G₂ सोमकैर (for सोदकैर). K₁ बलिसंवृतैः; K₄ घटसं; B₁ बन(m 'ल) संश्रुतैः; B₂ धनसंश्रुतैः; D_{1.2} बलिसंश्रुतैः; S (G₁ om.) बहुसंवृतैः. — ⁷) K₂ D_{4.6} लौक्यराजविमानैश्च; V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} देवा इव विमानाग्रैर (B₂ 'ग्रे; B_{3.4} 'ग्रे; D₁ 'मि); S (G₁ om.) लो(G_{2.6} M₁ लौ)क्यै राजविमानैश्च. Cd cites लोकराजाः. — ⁸) M₁ अपि (for सह). V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} ब्राह्मणास्त्र संस्थिताः (B_{2.6} संश्रिताः; D₁ संशत; D₂ संसिताः).

13 G₁ om. 13 (cf. v.l. 10). — ^a) B_{2-4.6} D_{1.2} ब्राह्मणा (for कृतैरा). — ^b) K_{1.2} B₈₋₅ D_{1.2.4} T₁ G_{8.5} M₂ तदा (for तथा). — ^c) K₈ B_{1-3.6} D_{2.4} विचित्र. K₂ D_{1.4} रत्नवि(D₄ 'वे)द्भिश्च. — ^d) G₄ बुद्ध्या (for ऋद्ध्या). V₁ युतैः (for युतैः).

14 G₁ om. 14 (cf. v.l. 10). — ^a) K₂ राजतै (also 'मि)श्च. G_{4.5} श्री- (for च). Ś1 B₅ समावृत्तैर; K₁₋₃ Ñ₁ D₄ महावृत्तैर; B_{1.2} D_{1.2} परा; S (G₁ om.) समानीतैर. — Cd cites 14^{ad} entirely as in text. — ^e) Ś1 M₁ महा; K₁ V₁ B_{1.2.4.5} sm. D_{1-3.5} G_{2.6} तदा; K₂ D₄ सभा; K₈ सदा; T₁ G₈₋₅ ततो; Cd (as in text) सदः (=सभा). M₁ राज (for राजन्). — ^d) B_{2.5.6} D_{1.2} महामखः; T₁ G₈₋₅ 'ध्वरः; M₁ 'क्रतुः; Cd as in text. B₂ नक्षत्राधिपतिर्यथा.

15 ^a) Ś1 न; N₁ V₁ B₈₋₅ D₈ तु; D₅ नु; Cd च (as in text). G₆ देवः (for देवं). — ^b) V₁ यन्नाग्निनाथ; D₆ m वित्तिष्टेन (gloss); T₁ ऋषज्ञीनथ (sic); G_{2.6} षडग्नीनथ; Cv as in text. Cd cites षडग्निना (as in

text). K_{2.8} B_{1.2.6} D_{1.2} G₁ च (for [अ]थ). — ^a) M₂ [ऽ]यमद् (for सयजद्). D₁ दक्षिणावतां; G₆ 'वृत्तान्. — ^b) K₄ सर्वाजनान्; B D_{1-3.5} सर्वं जनं. V₁ सदा कामैः. D₆ सर्वाङ्जनपदान्कामैः. — ^c) G₄ संवृद्धैः (for समृद्धैः).

16 ^a) D₅ (by corr. sec. m.) अन्नादी. Some MSS. बहुभक्षः; D₆ (before corr.) 'भक्ष्यैः; G₄ 'वक्षः. M₂ [अ]थ (for च). G₁ अन्नवान्बहुभक्षांश्च. — ^b) D_{5.6} मुक्तवज् (for भु). B₁ G₆ 'नसंश्रुतः. G₁ भोक्तव्यं जनसंवृतः; G₂ भुक्तः सजनसं. Cv as in text. — ^c) Ś1 रत्नोपहारः कर्मण्यो; K₁ रत्नोपकार; K₂ D₄ रभोपहार; K₈ रत्नोपहारकर्मण्या; K₄ B Dn D_{1-3.5} G₈ रत्नोपहार(B₁ 'चय)संपन्नो; D₆ 'हारकर्माणो; G₁ अन्नोपहानकर्मण्यो; G₆ रत्नोपहारकरणे; Cd.v as in text. Cnp रक्षोपहारकर्मण्यो (gloss रक्षसां नाशे साधुना कर्मणा युक्तः). — ^d) T₁ G_{4.5} महानृपः; G₂ समागतः.

17 Ś1 om. 17^{ab}. — ^a) K₁ G_{8.4} M₁ इडाज्य(K₁ 'थ)सो(G₄ 'सा)माहुतिभिर; K₂ इडाज्यहोमां; V₁ B D_{1.2} तिलाज्यहोमां; D₅ (by corr.) ईडाज्यहोमां (sic); T₁ G₆ इध्माज्यसोमां; G₂ इळानसोमानाहुतिर; G₆ इळाञ्जसोमाहुतिभिर; M₂ इळाज्यहोमां. Cd cites इडा. — ^b) K_{1.2} D₄ मंत्रशिक्ष्या (K₂ 'द्यान्); B₁ 'शिक्ष्या; G₆ मंत्राक्षर (for मन्त्रशिक्षा). K B₅ Dn D₈₋₅ -विद्वारदैः; Ñ₁ B₄ -समाहितैः. — ^c) B₁ तस्मिन्तु; B₂ हुतेभ्यो; T₁ G₈₋₅ तस्मिन्त्रै; G₁ यथोक्तैस्; G_{2.6} M₂ तस्माद्भि (for तस्मिन्हि). — ^d) K₁ भूते; K₈ D₈ S (except M₁) ततो (G₁ तस्मिन्); D_{1.4} सूते (for तते). K₈ D₈ G₈ यज्ञः; G₆ यज्ञि (for यज्ञे). K₂ सूतयज्ञो (for तते यज्ञे). K₁ V₁ B (except B₅) D_{8.5} मनीषिभिः; M₁ सहर्षिभिः.

18 ^b) B_{2.6} D_{1.2} दक्षिणानां; D_{8.5} S 'णाभिर (for 'णाञ्च). — ^c) D₂ ससवर्णाश्च. — ^d) K₂ D₄ यज्ञे तस्मिन्

३३

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽभिषेचनीयेऽह्नि ब्राह्मणा राजभिः सह ।
 अन्तर्वेदीं प्रविविशुः सत्कारार्थं महर्षयः ॥ १
 नारदप्रमुखास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः ।
 समासीनाः शुशुभिरं सह राजर्षिभिस्तदा ॥ २
 समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयो यथा ।
 कर्मान्तरयुपासन्तो जजल्पुरमितौजसः ॥ ३

(by transp.). K₂.s D₄ मुदा युताः; G₁ महात्मनः.

Colophon. — *Sub-parvan*: N (except Dn!)
 G₁ M₁.s राजसूय. — *Adhy. name*: M₂ परिकर्मनियोगः.
 — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁.s
 D₄ (marg. sec. m.) 32 (as in text); K₂ D₈ 33;
 Dn₁ 35; S 42. — *S'loka no.*: K₈ D₁.s 20;
 Dn 19; M₁ 25.

33

1 *) Ś₁ K₁-s B₄ D₁.s.4 Cd *नीयेन; Ñ₁ B₂.s.5.m.6
 *नायैव; V₁ *नीये च; B₁ M₂ *नीये तु (for *नीयेऽह्नि).
 D₈.s तमाभिषेचनीये च. ☞ Cd: अभिषेचनीयेन युधिष्ठिरेणेति
 शेषः । अथ वा अभिषेचनीयं अभिषेचनं तेन हेतुना ।☞
 — *) Ś₁ ब्राह्मणे. K₁ समं (for सह). — *) K₁.s D₄
 S (except M₁) Cv अन्तर्वेदि; K₄ Dn₂ D₁.s *वेदी;
 B₆ *वेद्यां; Cd as in text. — *) K₁ सत्कारार्थे; K₈
 सत्कारार्थं च; Ñ₁ Dn D₁.6 (m as in text) सत्कारार्हाः;
 S स(M सा)दस्यार्थं (G₈ *श्र; G₄ *थे).

2 *) B₅ तस्या; G₈ तस्य (for तस्याम्). — *) B₁ S
 महर्षयः (for महात्मनः). — *) K₂ V₁ D₄ समानीताः; K₈
 समानीतैः; G₄ सहासीनाः. — *) B D₁.s.5.6 (before
 corr.) तथा (for तदा). T₁ G₈-s तत्र वै राजभिः सह;
 G₁.s.6 M तत्र (G₁ *दा) राजर्षिभिः सह.

3 *) K₂ ब्रह्मवदने; B₂.s.6 D₁-s.5 *सदने. — *)
 Ś₁ K₂.s D₄ देव; T₁ G₈-s देवैर् (for देवा). K₄ B₄-s
 D₈.s M₁ देवर्षिभिर (for *र्षयो). Ñ₁ V₁ B₈ Dn
 तथा (for यथा).

4 *) K₁.s इदमेव; Ñ₁ V₁ B₂-6 G M Cn (!) एवमेतन्;
 T₁ एवमेवं. K₂ वा (for च). D₂.s.5 एवमेतन्न चाप्येव-
 (D₂ *चाप्येत)म्; K₄ एवमेतं न चाप्येदम्; D₁ एवं ते तत्र

इदमेवं न चाप्येवमेवमेतन्न चान्यथा ।

इत्युचुर्बहवस्तत्र वितण्डानाः परस्परम् ॥ ४

कृशानर्थास्तथा केचिदकृशांस्तत्र कुर्वते ।

अकृशांश्च कृशांश्चकुर्वेत्तुभिः शास्त्रनिश्चितैः ॥ ५

तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम् ।

विचिक्षिपुर्यथा ज्येना नभोगतमिवामिषम् ॥ ६

केचिद्धर्मार्थसंयुक्ताः कथास्तत्र महाव्रताः ।

चाप्येवम्. — *) K₁ G₁ एवमेव; K₄ B₄ एवमेवं; Ñ₁ V₁
 B₂.s.5.6 Dn₁ D₈.s T₁ G₈-s M एवं चेतन्; B₁ D₈
 एवं चैव. K₁ चान्यथा. D₁ एवं वै तत्र चान्यथा; G₈
 एवमेवान्यथान्यथा; G₆ एवं चेदन्यथा यथा. — *) K₄ B₁.s
 Dn₁ D₆ प्रत्युचुर. — *) Ś₁ विवृण्वानाः; Ñ₁ V₁ B₂-6
 D₁.s.5 वितंढां (Ñ₁ V₁ D₈ *ढा) वै; B₁ T₁ G₈.s
 वितंढा(G₈ *ढा)श्च; G₁.s वितंढानां (G₂ *नः); M₂
 वितन्वानाः. Cd.v as in text (Cv gloss वितंढावाद्
 कुर्वतः); Cn cites वितंढां. K₄ Dn (!) D₈ वितंढा(K₄
 *तढं)वादिनो द्विजाः.

5 *) K₁ कृतान्; Cd कृतान् (as in text). K₂
 अर्चांस; D₁.s अन्यांस (for अर्थांस). K₄ Ñ₁ V₁ B₁.s.4.6
 Dn D₁.s.6 ततः; T₁ G₁.s.5 M तदा (for तथा).
 — *) K₁ अकृशांस; K₄ G₂ अकृशा(K₄ *सा)स (for
 अकृशांस). Cd cites तत्र (as in text). B₁ अकृशांश्च-
 क्रिरे मिथः. — *) G₈ चक्रे; M₁ चक्रार (sic). K₁
 अकृतांश्च कृतांश्चैव; B₁ अकृपांश्च कृपांश्चकुर; D₈
 अकृतांश्चकु-
 र्वेत्तुभिः; G₁ कृशांश्चैव कृशांस्तत्र. — *) G₄ बहुभिः (for
 हेतु). K₈.s B₁ Dn D₆ शास्त्रनिश्चयैः. D₈ सर्वशास्त्र-
 विनिश्चितैः.

6 *) K₄ Dn (!) D₈ अर्थ; G₆ अत्र; Cn तत्र (as in
 text). — *) K₄ तत्र; D₁.s अन्यम् (for अर्थम्).
 Dn (!) D₆ अनुमानैः (for अर्थमन्यैः). K₄ V₁ B₂-6
 D₁-s.5 उदी(D₂ *क्षी)रितं; Cd (as in text) प्रपूरितं
 (=समर्थितं). — *) G₁ विचिक्षेपुर; Cd as in text.
 B₈ तथा (for यथा). K₁ सेनो; D₁ G₁.s.4 ज्येनो
 (G₁ *न); D₄ सेना (for ज्येना). T₁ (corrupt)
 विचिविक्षिप्यर्थथा ज्येना.

7 *) Ś₁ केचिदुन्मार्गांकृशालाः; K₂-4 Dn D₄.6 *द्धर्मार्थ-
 कृशालाः. — *) K₄ Dn (!) D₆ केचित् (for कथास).
 G₁ प्रभाधिरे; G₂ महाप्रभाः; G₆ *स्मनः (for *व्रताः).

रेमिरे कथयन्तश्च सर्ववेदविदां वराः ॥ ७
सा वेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
आबभासे समाकीर्णा नक्षत्रैर्घौरिवामला ॥ ८
न तस्यां संनिधौ शूद्रः कश्चिदासीन्न चाव्रतः ।
अन्तर्वेद्यां तदा राजन्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ९
तां तु लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजाम् ।
तुतोष नारदः पश्यन्धर्मराजस्य धीमतः ॥ १०
अथ चिन्तां समापेदे स मुनिर्मनुजाधिप ।
नारदस्तं तदा पश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ॥ ११
सस्मार च पुरावृत्तां कथां तां भरतर्षभ ।

अंशावतरणे यासौ ब्रह्मणो भवनेऽभवत् ॥ १२
देवानां संगमं तं तु विज्ञाय कुरुनन्दन ।
नारदः पुण्डरीकाक्षं सस्मार मनसा हरिम् ॥ १३
साक्षात्स विबुधारिणः क्षेत्रे नारायणो विभुः ।
प्रतिज्ञां पालयन्धीमाज्जातः परपुरंजयः ॥ १४
संदिदेश पुरा योऽसौ विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पुनर्लोकानवाप्सथ ॥ १५
इति नारायणः शंभुर्भगवाञ्जगतः प्रभुः ।
आदिश्य विबुधान्सर्वानजायत यदुक्षये ॥ १६
क्षितावन्धकवृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः ।

C. 2. 1322
B. 2. 36. 17
K. 2. 36. 17

— *) D₄ रेमिरे कथयस्तत्र (sic). — *) Ś₁ K_{2.8} D_n D_{4.6} सर्वभाष्यविदां; N₁ V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} T₁ G₈ सर्वे वेद*.

8 *) K_{2.4} वेदैः; B (except B₅) D_{1-3.5} वेदी (for वेदि). K₄ वेदसंपन्ने. — *) Ś₁ देवद्विजमहर्षिभिः; K₁ देवद्विजमनीषिभिः; S महर्षिद्वि(G₁ हर्षिद्वि)जपार्थिवैः. — *) B_{1.6} आबभासे; B₅ आविभागे; D_n D₄ अब (or *ब)-भासे. — *) K₄ नक्षत्रे. D_n(1) D₆ रिवामला; G₄ रिवामरा. Ś₁ रत्नैर्घौरिव निर्मला.

9 *) Ś₁ M₁ तस्याः; T₁ G M₂ *स्य (for *स्यां). Ś₁ शूद्राः (for शूद्रः). — *) D₈ अस्यां (for आसीन्). B₅ उताव्रती (m न वाव्रती) (for न चाव्रतः). K₁ वाव्रतः; K₃ चाव्रतः; K₄ B₁₋₈ D_n D_{1-8.5.6} चाव्रती (D₆ marg. sec. m. ब्राह्मणः); B₆ चाव्रतीन्; D₄ चानृतः. G₄ कश्चिदासी-दनावृतः. — *) Ś₁ अंतर्वेद्याम्; K₄ G₁ M₁ *द्या. V₁ ततो राजन्; B₆ D_{1.2} तथा राजन्; S महाराज. — *) K₃ निवेशनं.

10 *) G_{2.6} च (for तु). G₁ लक्ष्मीयुतो. K₃ नित्यं (for लक्ष्मीं). — *) S (except M₂) तथा (for तदा). B₅ यज्ञविधानतां; G₁ वितानजां. — *) Ś₁ पश्यतः; K₁ धीमतेः (for धीमतः).

11 Cd cites 11^{ab} entirely as in text. — *) D₁ स पुनरः; D₆ स मन्युरः; G₁ स क्रुषिभिर् (hyper-metric). K_{1.4} D₁ T₁ G₈ मनुजाधिपः; D₆ धिपान्. — *) K_{2.8} D_{8.4} नारदस्तत्; K₄ B₁ D_n D₆ S *दस्तु. V₁ B_{2.5.6} D_{3.5} G_{2.6} तथा; B₅ सदा (for तदा). D₂ प्रापत् (for पश्यत्). Ś₁ नारदस्तत्र चापश्यत्. — *) K₃ सर्वक्षेत्रं; G₁ क्षत्रसमागमान्; G₄ *गतं.

12 *) G₁ स सस्मार. K₁ पुरावृत्तां; K_{2.8} D₈ पुरां (K₈ परा)वृत्तां; K₄ D₆ G_{4.6} पुरावृत्तं (D₆ *वृत्तान्);

B₂ प्रवावृत्तां (sic). — *) K₄ कथं तां; D₆ कथितान् (for कथां तां). K₂ G₁ भरतर्षभः; V₁ B_{1.8.8} D_n D_{8.8} T₁ G₂₋₈ पुरुषर्षभ(G₈ *भः); B_{2.6} D_{1.2} मनुजाधिप (D₁ *पः); B₄ मनुजर्षभ. G₆ तं तं भरतसत्तम. — *) K_{1.8.4} D_{2.6} T₁ G योसौ; K₂ D₄ चासौ; V₁ या तु; B_{2.5.6} D₁₋₈ M या सा; B_{8.4} पूर्वः; D₅ राज्ञं (for यासौ). — *) K_{1.2} D_{4.6} ब्राह्मणो; G₁ ब्रह्मण्यो. G₆ भुवने.

13 *) Ś₁ संविदं; B₁ शंकरं; G₁ M संगरं; G_{2.6} संभवं; G₅ संगमे. Ś₁ तांस्तु; G₄ तत्तु. — *) K₄ D_{1.2} कुरुनन्दनः; B₁ यदुनन्दनं. — *) K_{8.4} नारद (sic). K₄ D₄ पुंडरीकाक्ष. — *) S जगाम (for सस्मार).

14 *) B_{2.5.6} D_{1-8.5} G_{2.6} transp. साक्षान् and स. G₄ स्व (for स). K₂ D₄ विविधारिणः. — *) K₁ D_{8.4} G₂ क्षेत्रे; K₄ M₂ क्षेत्रे (M₂ क्ष)त्रं; D₅ (by corr.) क्षात्रे; T₁ G_{1.8-6} M₁ क्षितौ; Cd as in text. K₈ नारायणे. Ś₁ G₁ हरिः; K₂ V₁ B D_{1-8.5} प्रभुः (for विभुः). — *) B₅ प्रतिज्ञापालनं; M₂ *ज्ञां धारयन्. K_{2.8} D₄ श्रीमान्; N₁ D_n(1) D₆ चेमां; T₁ धामां (for धीमान्). — *) T₁ जातं; Cd as in text.

15 *) G₁ पुरं. — *) Ś₁ विबुधा; D₄ विवि[धा]न्. — *) K₁ *मपि निघ्नतः; K₂ *मभिमिघ्नत. — *) G₆ लोकमवा*.

16 *) K₄ देवो; B₂ शंभुः. Cd cites शंभुं (= ब्रह्माणं). — *) B (except B₅) D_{1-8.5} भूतभावनः; M₁ जगतः पतिः (for जगतः प्रभुः). — *) D₄ G₆ आ (D₄ अ)दित्यः; G₄ आविद्य. G₁ भगवान् (for विबुधान्). — *) G₁ अवतीर्थे (for अजायत). S यदोः कुले; Cd.n (as in text) यदुक्षये (= यदुगृहे). D₄ निजायत्तत्तदुक्षये (corrupt).

17 *) K₂ क्षितो बंधकवृष्णीनां (corrupt); D₂ स्थिता-बंधक*. — *) M₁ वंश (for वंशे). B₅ D_{8.5} वंशवतां.

C. 2. 1322
B. 2. 36. 17
K. 2. 39. 17

परया शुशुभे लक्ष्म्या नक्षत्राणामिवोडुराद् ॥ १७
यस्य बाहुबलं सेन्द्राः सुराः सर्वं उपासते ।
सोऽयं मानुषवन्नाम हरिरास्तेऽरिमर्दनः ॥ १८
अहो बत महद्भूतं स्वयंभूर्यदिदं स्वयम् ।
आदास्यति पुनः क्षत्रमेवं बलसमन्वितम् ॥ १९
इत्येतां नारदश्चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित् ।
हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरीड्यं तमीश्वरम् ॥ २०
तस्मिन्धर्मविदां श्रेष्ठो धर्मराजस्य धीमतः ।

महाध्वरे महाबुद्धिस्तस्थौ स बहुमानतः ॥ २१
ततो भीष्मोऽब्रवीद्राजन्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
क्रियतामर्हणं राज्ञां यथार्हमिति भारत ॥ २२
आचार्यमृत्विजं चैव संयुक्तं च युधिष्ठिर ।
स्नातकं च प्रियं चाहुः षडर्घ्यार्हाहृपं तथा ॥ २३
एतानर्हानभिगतानाहुः संवत्सरोषितान् ।
त इमे कालपूगस्य महतोऽस्मानुपागताः ॥ २४
एषामेकैकशो राजन्नर्घ्यमानीयतामिति ।

— °) G₁ श्रीमान् (for लक्ष्म्या). — °) K₁ 'मिवोडुराद्
(corrupt, but significant); K₂₋₄ D₄ 'मिवेदुराद्.

18 °) D_{1.4} बाहुबलस्यं (D₄ 'सैं)द्राः. T₁ G₂₋₈ M
सर्वं; G₂ सर्वं (for सेन्द्राः). — G₂ om. 18^b-19^c. — °) K₂
निस्यं; D₁ सदा; D₂ सुराः (for सुराः). D₄ सर्वम्;
S (except G₁; G₂ om.) सेंद्रा (for सर्वं). — °) V₁
B_{2.6} D_{1.2} मानुषदेहेन (V₁ also 'देहस्य'); B₁
S (G₂ om.) 'रूपेण; B₄ 'देहस्तु (for 'वन्नाम). Cd cites
(as in text) नाम (=स्कूटं). — °) K_{2.3} D₄ S
(except G₂; G₂ om.) जनार्दनः (for ऽरिमर्दनः).

19 G₂ om. 19^{abc} (cf. v.l. 18); G₂ om. 19. — °) K₁
महद्भूतं. — °) G₆ M₂ स्वयंभुर. B₂ यमिदं; G₁
यत्तदा (for यदिदं). D₄ om. from इदं up to उपनीतां
(inclusive) in 18^b of the next adhy. — °) B₂
प्रादास्यति; G_{4.6} आधा; Cd आदा' (as in text). Cv as
in text, but gloss: दो अवखंडन इति धातोः आ समन्तात्
संहरिष्यति. — °) N₁ V₁ B_{2.3} G₁ बलसमन्वितः; M₁
बहुसमन्वितं.

20 D₄ om. 20 (cf. v.l. 19). — °) K_{1.2} D₁
सर्वं (for धर्मं). — °) K₂ D₂ हरिः. Ś₁ K₁ D_{2.6}
ध्यात्वा; K₂ कृत्वा; V₁ मत्वा (for ज्ञात्वा). — °) Ś₁ B₂
D_{2.6} G_{2.6} Cv यज्ञैरिड्यं (Cv gloss पूजायोग्यं); K₄ N₁
V₁ B_{1.2.4-6} D_n D_{1.5} M₂ 'रीज्यं; D₂ यज्ञेराजं; T₁
यज्ञैरिड्यं; G₁ 'रीड्य. K₁ महेश्वरं; K_{2.3} B₂ अधीश्वरं
(for तमी').

21 D₄ om. 21 (cf. v.l. 19). — °) K₂ धर्मवतां;
K₄ D₆ 'विदः; N₁ V₁ B₂ G₁ 'श्रुतां (for 'विदां). K₄ D₆
श्रेष्ठे (for श्रेष्ठो). — K₂ om. 21^a-22^b. — Cd cites 21^{abc}
entirely as in text. — °) T₁ G_{1.2.6} M₁ महाबाहुस्;
G₂₋₅ 'तेजास्; M₂ 'बाहो (for 'बुद्धिस्). — °) Ś₁ बहुमा-
नितः; T₁ G₂ M 'मानवान्; G_{1.2-5} 'मानवित् (G₂ 'वत्);
G₆ 'मा * * न्; Cd as in text. — After 21, S ins.
an addl. colophon (*adhy. no.*: 43), followed by

a passage given in App. I (No. 18).

22 D₄ om. 22 (cf. v.l. 19); K₂ om. 22^{ab}
(cf. v.l. 21). — Before 22, S ins. वैशं. — °) Cd
धर्मपुत्रं (for 'राजं). B_{1.2.6} D_{1.2} इदं वचः (for
युधि'). — K₄ om. 22^a-23^b. — °) K₁ D₅ M₂
अर्हणां; B D₂ M₁ अर्हणा; D₁ अर्हण- (sic); D₂ अर्हणो
(for अर्हणं).

23 D₄ om. 23 (cf. v.l. 19); K₄ om. 23^{ab}
(cf. v.l. 22). — °) B_{2.5} D₂ ऋत्विजश्चैव; G₁ ऋत्युजं
चैव. — °) B_{2.4.5.6} (m as in text) D_n D_{2.5} G_{1.5}
संयुजं; D₂ विवाहं; G₂ पितरं; Cd.v संयुक्तं as in text
(gloss: Cd विवाहेन संयुक्तं, Cv तत्काले आगतमतिथिं).
G_{1.5} तं (for च). B_{2.4} D_{1.2} युधिष्ठिरः; G₂ 'रं. — °)
B₂ (m as in text) नृपं (for प्रियं). Ś₁ K₂ बाहुः;
K₄ N₁ D_n D₆ G₆ M₁ प्राहुः; V₁ B (B₂ marg.)
D_{1-2.5} चैव (for चाहुः). — °) Ś₁ षडर्घ्याहान्; K_{1.2} D₅
'घोर्हा; K₂ 'र्घ्याहान्; K₄ 'र्घ्याहां; N₁ B₂ m 'घोर्हान्;
D_n D_{2.6} 'र्घ्याहां; G₂ तदर्घ्याहान् (for षडर्घ्याहान्).
K₂ नृपस्; B₁ G₂ नृपास्; M नृपास् (for नृपं). B_{1.2.5} m
D_{1.2} ततः (for तथा). V₁ वीर्यश्रेष्ठे च पंडितान्; B₂ षडर्घ्या-
हान्श्रुपतीस्ततः (hypermetrio); B_{4.6} संघर्षो (B₆ षडर्घ्या-
श्रुपतीस्ततः; B₂ वीर्यश्रेष्ठं च पंडिताः; D_{1.2} षडर्घ्याश्रुपति-
(D₂ 'ती)स्ततः.

24 D₄ om. 24 (cf. v.l. 19). — °) K₁ एताम्
(for एतान्). K₄ V₁ B₂₋₆ D_n D_{2.5} अर्घ्यान् (for
अर्हान्). K_{1.2} B₁ अभिमतान्; B₂ 'हितान्; G₂ अधिगतान्.
M₂ एतानर्घ्याहकानाहुः. — °) G_{1.2} M परिः; G_{2.5} बहु-
(for आहुः). D_{1.2} संवत्सरोषिताः. — G₁ om. 24^{abc}.
— °) K₄ D₆ कालयुक्तस्य; B₁ [S]भ्यागता राजन्;
B_{2-4.5} m D_{1.2} T₁ राजसूर्यस्य (D₂ 'श्र); D₁ (before
corr.) राजसूर्यस्य. — °) B_{1.5} G_{2.6} 'नुपागतान्.

25 D₄ om. 25 (cf. v.l. 19). — °) D_n
एतेषामेकशो; G₂ एषामेकैकतो. — °) K₁₋₂ अर्घ्यम्; K₄ N₁

अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थायोपनीयताम् ॥ २५

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मै भवान्मन्यतेऽर्धमेकस्मै कुरुनन्दन ।

उपनीयमानं युक्तं च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २६

वैशंपायन उवाच ।

ततो भीष्मः शांतनवो बुद्ध्या निश्चित्य भारत ।

वाष्णेयं मन्यते कृष्णमर्हणीयतमं भुवि ॥ २७

एष ह्येषां समेतानां तेजोबलपराक्रमैः ।

मध्ये तपन्निवाभाति ज्योतिषामिव भास्करः ॥ २८

असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

भासितं ह्लादितं चैव कृष्णेनेदं सद्यो हि नः ॥ २९

तस्मै भीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान् ।

उपजह्रेऽथ विधिवद्वाष्णेयायार्धमुत्तमम् ॥ ३०

प्रतिजग्राह तत्कृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

शिशुपालस्तु तां पूजां वासुदेवे न चक्षमे ॥ ३१

स उपालभ्य भीष्मं च धर्मराजं च संसदि ।

अपाक्षिपद्वासुदेवं चेदिराजो महाबलः ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

V₁ Dn D₆ अर्धः; G₂ अर्धं (for अर्धम्). N₁ B₄ इह (for इति). B_{1-8.5.6} D_{2.3.5} अर्धः (B_{2.6} D₈ 'र्धः') समुपनी (B₅ दी) यतां; D_{1m} तदर्थमुपनीयतां. — °) B₄ इति (for अथ). Ś₁ K₄ B_{2.3.6} D₂ T₁ M₁ अथ चैषां; K₁ अथ तेषां; B₅ D_{8.5} अथैषां च (for अथ चैषां). K₂ वरिष्ठयां; S वरिष्ठो यस्. — °) S तस्यार्धं (G₁ 'र्ध')-मुपकल्प्यताम्.

26 D₄ om. 26 (cf. v.l. 19). — °) K₃ यस्मै. D_{8.6} S [S] 'र्धम्. K₂ यस्मै भगवान्मन्येर्धम्. — °) G₂ असुप्तै (for एकस्मै). — °) Hypermetric! S आनीयमाने (G₃ 'नो'). V₁ युक्तं यत्; B_{1.3.4} संयुक्तं; D_{8.5} तद्युक्तं (for युक्तं च). — °) N₁ V₁ तन्नो; T₁ तस्मिन् (for तन्मे).

27 D₄ om. 27 (cf. v.l. 19). — °) Ś₁ K Dn D₆ वीर्यवान् (for भारत). — °) G₁ वाष्णेय. M₂ अब्रवीत् (for मन्यते). K₄ कृष्ण. V₁ B₄₋₆ D_{8.5} अमन्यत तदा कृष्णम्; G₂ वाष्णेयं कृष्णं मन्यस्व; G₆ कृष्णं मन्यस्व वाष्णेयम्. — °) K₃ अर्हणीयसमं; K₄ B₁ Dn D₆ पूजनीयतमं; Cn as in text. K₂ विभुं (for भुवि). S अर्हणीयमरिंदमः (T₁ G_{2.3.6} 'म'; G_{1.4} 'म').

28 D₄ om. 28 (cf. v.l. 19) — Before 28, T₁ ins. भीष्मः. — °) K₂ एषां ह्येषां; D₆ एतद्येषां (sic); T₁ येषु ह्येषां; M₂ एद्येतेषां. K_{1.4} B D (D₄ om.) T₁ समस्तानां (for समं). V₁ एषां तु समवेतानां. — °) G₂ 'पराक्रमं. — °) Dn₁ तिष्ठन्निव; G₆ तमस्त्रिव; Cn तपस्त्रिव (as in text). — °) B_{1.2.5.6} D_{1-3.5} भाजुमान् (for भास्करः). K₁ G₈₋₅ M ज्योतिषां रवि (G₃ पति) रंशुमान् (= Gītā 10. 21^b); N₁ ज्योतिषा रविरंशुभिः; T₁ G_{2.6}

तेजसा रविरंशुमान्; G₁ ज्योतिषां रविरिवाभौ (hypermetric).

29 D₄ om. 29 (cf. v.l. 19). — °) G_{1.5.6} आसूर्यम्. — °) K (except K₂) Dn D_{1m.6} T₁ निवातमिव; D₁ (before corr.) विवातमिव; G₁ तपंतमिव; Cn निवा° (as in text). — °) K₂ B_{8.5.6} भाषितं; Dn₁ भासितं; G₁ हासितं (for भासितं). G₁ हासितं; G₆ ह्लादितं (for ह्लादितं). B₁ भीतिसंह्लादितं चैव. — °) D₈ G₄ सदा (for सद्यो). Ś₁ हि वः; K₂ -हिनीः; D₈ -हि नाः; G₁ हितः; G₄ [S] घ स; (for हि नः).

30 D₄ om. 30 (cf. v.l. 19). — °) K₁₋₃ ततो; K₁ तस्माद् (for तस्मै). D₂ भीष्माद्यनुज्ञातः. — G₄ om. from 30^{oa} up to line 2 of 349*. — °) K₁ उपयज्ञे; K₄ V₁ B_{2.4} D_{8.5} उपाजहे. S (G₄ om.) च (for Sथ). — °) K_{1.4} V₁ B_{1.3} Dn D_{1.2.6} M₁ [अ]र्धम् (for [अ]र्धम्). K₂ वाष्णेयापार्थमुत्तमं. — S ins. after 30 (G₄, which om. 30^{oa} with lines 1-2 of the foll. passage, ins. after 30^{oa}):

349* गामर्धं मधुपर्कं चाप्यानीयापाहरत्तदा ।

चरणावस्पृशाच्छैरिः सहदेवो विसां पते ।

केशवश्चाप्युपाप्राय मुग्धिं शस्त्रभृतां वरः ।

सहदेवमथोवाच कश्चिदः कुशलं गुहे ।

[(L. 1) G₆ M₂ 'कं च ह्यानीया'. — (L. 2) T₁ M₂ नाम; G₆ नाम्ना (for शौरिः). — (L. 3) G₄ उपयज्ञे स गोविंद (for the prior half).]

— G_{1.8-5} (G₄ om. line 2) cont.:

350* सोऽपि तं तु तथेत्याह सर्वं ननु तवाज्ञया ।

एतस्मिन्नन्तरे राजञ्जितमालीदथाहुतम् ।

शिशुपाल उवाच ।

नायमर्हति वार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विह महात्मसु ।

[(L. 1) G₁.s सर्वा (for सर्वे). G₆ नस्तु (for ननु).
— (L. 2) G₆ तदा (for अथ).]

— G₁.s-s cont.: T₁ G₃ M ins. after 349*:

351* तां दृष्ट्वा क्षत्रियाः सर्वे पूजां कृष्णस्य भूयसीम् ।

संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ।

[(L. 1) G₃ तं; G₆ तद् (for तां). — (L. 2) T₁ G₆
प्रेक्ष्यान्योन्यमासीना (for the prior half).]

31 D₄ om. 31 (cf. v.l. 19). — ^a) G₄ इति
(for प्रति-). K B (except B₃) D₁-s.s Cd तं;
S तां (for तद्). G₃ पूजां (for कृष्णः). — ^b) B₂
शाकविष्टेन. — ^c) D₁ Cd तदा (for तु तां). — ^d)
D₂ Cd (corrupt) चक्षमे.

32 D₄ om. 32 (cf. v.l. 19). — ^a) B₃ D₃.s
T₁ G₁ उपा (G₁ 'प)लभ्य च; G₂-s M उपालभ्य स
(by transp.). — ^b) K₄ अथोक्षयद्; Ñ₁ M Cd (ono
MS.; the other as in text) अवाक्षि^c; D_n D₆ G₄
अथाक्षि^c; C_n as in text. Ś₁ अक्षिपद्वासुदेवं च; K₂
T₁ G₂ आक्षिपद् (G₂ आक्षिप्य) वासुदेवं च.

— After 32, S (T₁ om. lines 1-4; G₂ om. line 8;
G₄ M₂ om. lines 2-3 and 5-8; G₃ om. lines 2-3
and 8) ins.:

352* तेषामाकारभावज्ञः सहदेवो न चक्षमे ।

मानिनां बलिनां राज्ञां पुरः संदर्शिते पदे ।

पुष्पवृष्टिमर्हत्यासीत्सहदेवस्य मूर्धनि ।

जन्मप्रभृति वृष्णीनां सुनीथः शत्रुरब्रवीत् ।

प्रष्टा वियोजितो राजा प्रतिवक्ता नदीसुतः ।

प्रतिग्रहीता गोपालः प्रदाता च वियोजितः ।

सदस्या मूकवत्सर्वे आसतेऽत्र किमुच्यते ।

हर्युक्त्वा स विहस्यागु पाण्डवं पुनरब्रवीत् ।

अतिपश्यसि वा सर्वांश्च वा पश्यसि पाण्डव ।

तिष्ठस्त्वन्येषु पूज्येषु गोपमर्वितवानसि ।

एते चैवोभये ताव कार्यस्य तु विनाशके ।

अतिदृष्टिदृष्टिर्वा तयोः किं त्वं समास्थितः ।

[G₂ transp. lines 1-4 and 5-7. — (L. 2) G₂
राज्ञः (for राज्ञां). G₆ संदर्शिते (for संदर्शिते). — (L. 4)
G₂ सुनीतः; G₆ 'यः (for 'थः). — (L. 5) G₂.s यष्टा
(for प्रष्टा). G₂ परिवेत्ति; G₆ परिहर्ता (for प्रतिवक्ता).
— (L. 7) G₂ आस्ते तत्र (for आसतेऽत्र). — (L. 9)

महीपतिषु कौरव्य राजवत्पार्थिवाहणम् ॥ १

नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु ।

G₂ सर्वांश्चो (for वा सर्वांश्च). G₃ हि (for the second वा).
— (L. 10) G₂.s सत्स्वेव; G₄ M₂ यत्सासु (for तिष्ठसु).
T₁ G₂.4-s कृष्णम् (for गोपम्). — (L. 11) G₆ एते वै
भवितारे च (for the prior half). G₃ विनाशिके; G₆
'शने. G₄ कार्यस्य तुलिकाशिने (for the post. half).
— (L. 12) T₁ G₆ M₂ त्वं (G₆ न) तयोः किं; G₂ दयोः
किं त्वं (for तयोः किं त्वं).]

Colophon om. in D₄. — *Sub-parvan*: Ś₁ K₂-4
B₃ D_{n1} D₁-s.s.6 अर्घा(Ś₁ D₃ 'र्घ्या)भिहरण; K₁ B₂.6
अर्घ्या(K₁ 'र्घ्या)भिहरण and शिशुपालवध; B₁ शिशुपालवध;
B₄ राजसूय (followed by वासुदेवार्घ्याभिहरण); G₁
राजसूय. B₃ (om. *sub-parvan* name) mention only
वासुदेवार्घ्याभिहरण. — *Adhy. name*: G₁ भगवद्वर्च्यप्रदानं;
G₃ कृष्णस्याग्रसंभावनाप्रदानं. — *Adhy. no.* (figures,
words or both): K₁(marg.).s 33 (as in text);
K₂ 32; D_{n1} 36; S 44 (G₁ erroneously 24).
— *S'loka no.*: K₃ 31; D_n D₁.s 32; M₁ 33.

34

D₄ om. from 1 up to उपानीतां in 18^b (cf. v.l.
2. 33. 19). The MS. is ignored up to the end of
the lacuna.

1 K₂ वैशं (for शिशुपाल उ^c). — ^a) S गोविन्द
(for वार्ष्णेयस्). — ^b) K₂ तिष्ठत्स्विव; B₁ 'स्तु सु; T₁ G₂
'स्त्वसि; G₁.s 'स्त्वपि; G₄ 'त्विह; G₆ 'स्त्वस्मिन्. — K₂
om. (hapl.) 1^c-2^b. — ^c) G₄ महापतिः स कौरव्यो.
— ^d) B₁.s D₂ राजेव (B₃ 'ह); S अराजा (for राजवत्).
K₂ पार्थिवार्पणं; B D_{n1} G₁ M 'वार्हणां; D_{n2} 'वोर्हणां;
D₂.s 'वोर्हणं. K₄ Ñ₁ V₁ राजेवार्थिवोर्हणं (K₄ 'णां);
D₁.s राजेवार्थिवोर्हणां (D₃ 'णं).

2 K₂ om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). — ^a) K₂ न्यायं; G₁
नाथ; G₆ न च (for नायं). D₁ उक्तः (for युक्तः). K₃
समाहार. G₂ न चायुक्तसमाचारः. — ^b) K₃ पाण्डवेय.
B₃.s D₂.s पाण्डवानां महात्मनां. — ^c) K₁-s यत्कामं. S
(except G₃) देवकीपुत्रं (for पुण्डरी^c). — ^d) S (except
T₁) पाण्डवार्थिवमर्हसि.

यत्कामात्पुण्डरीकाक्षं पाण्डवार्चितवानसि ॥ २
 बाला यूयं न जानीध्वं धर्मः सूक्ष्मो हि पाण्डवाः ।
 अयं तत्राभ्यतिक्रान्त आपगेयोऽल्पदर्शनः ॥ ३
 त्वादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया ।
 भवत्यभ्यधिकं भीष्मो लोकेष्ववमतः सताम् ॥ ४
 कथं ह्यराजा दाशाहो मध्ये सर्वमहीक्षिताम् ।
 अर्हणामर्हति तथा यथा युष्माभिरार्चितः ॥ ५
 अथ वा मन्यसे कृष्णं स्थविरं भरतर्षभ ।

वसुदेवे स्थिते वृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ॥ ६
 अथ वा वासुदेवोऽपि प्रियकामोऽनुवृत्तवान् ।
 द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽर्हति पूजनम् ॥ ७
 आचार्यं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुपुंगव ।
 द्रोणे तिष्ठति वाष्णीयं कस्मादार्चितवानसि ॥ ८
 ऋत्विजं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुनन्दन ।
 द्वैपायने स्थिते विप्रे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ॥ ९
 नैव ऋत्विङ्ग चाचार्यो न राजा मधुसूदनः ।

C. 2. 1354
 B. 2. 37. 17
 K. 2. 40. 17

3 G₂ om. 3^{ab}. — ^a) Ś₁ जानीध्वे. — ^b) K₁ B₁ धर्मः सूक्ष्मं; K₂₋₄ M₁ धर्मसूक्ष्मो; B_{2.6} D_{1.2} G₆ धर्मं सूक्ष्मं; D₈ T₁ G_{1.2.4.6} M₂ धर्मसूक्ष्मं (for धर्मः सूक्ष्मो). Ś₁ पाण्डवः; K₁ पाण्डव. — D₈ om. 3^{a-4^b}; G₂ reads these lines after 9. Cv seems to have read 3^a (at least) twice, once before 4 and once later, perhaps placed as in G₂. — ^c) Ś₁ तत्राभ्यतिक्रान्त; K₁ क्षत्राभ्यति^०; K₂ तत्रानति^०; K₄ च स्मृत्यविक्रान्त; V₁ चाभ्यभ्यति^०; B Dn D_{2.5} च स्मृ (D₈ स्म)त्यति^०; D₁ च स्मृत्य निष्क्रान्त; T₁ अत्र झ्यतिक्रान्त; G₂ M₁ Cv (second time) तत्र व्यति^०; G₂ तत्राभ्यति^०; G₄ त्वत्राभ्यति^०; G₅ अत्राभ्यति^०; G₆ ततोभ्यति^०; M₂ चात्राभ्यति^०. Cv cites (first time) अयं स्वत्र (cf. G₄), with gloss अयं सूक्ष्मो धर्मः; and (second time) अयं तत्र. D₈ अयं च तत्राभ्यतिक्रामो (hypermetric); G₁ अयमत्राप्यतिक्रम्य. — ^d) K₂ आपगेयो^०; K₄ Ñ₁ V₁ Dn D₈ आपगेयो^०; G₁ अपगेयो^०; G₂ कर्मणा त्वं.

4 D₈ om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ तादृशां; K_{2.3} तादृशं; B₅ G₅ त्वादृशे (for 'शो). K₄ धर्मयुक्ति; B₁ G₂ युक्ते. — ^b) G₅ प्रतिकाम्यया; Cd प्रियं (as in text). — ^c) K₁ भवत्यभ्यधिकं; K₂ भवत्यभ्यधिकं; B₁ G₂ भवत्यभ्यधिको; B₂ संभवत्यधिकं; G_{4.5} भवत्यभ्यधिकं. Cv cites text, but glosses कमभि कं प्रति । अधि अधिकः भवति इति योजना (!). K₄ B_{5.6} D_{1.2} T₁ G₆ Cv भीष्म; B₅ भीमं (for भीष्मो). D₈ भवत्यधिकं भीष्म (submetrical). — ^d) Ś₁ लोकेषु वसतः; K₁ ष्वेव मतः; B₂ ष्वनुमतः; D₁ G₆ षु च मतः; D₂ ष्ववमतं; G₁ ष्वभिमतः; G_{2.3} ष्वपि मतः; G₄ षु विमतः; Cv cites text. Ś₁ सुखं (m सता); D₈ परं (for सताम्).

5 D₁ om. 5^{ab}. — ^a) K₁ स राजा; G₁ ह्यदाता; G_{2.6} हि राजा (for ह्यराजा). — ^b) G_{1.2} सर्वमभी^०. — ^c) G₂ अर्हणम्. K₁ B₅ G_{2.6} यथा (for तथा). — ^d) B₅ तथा (for यथा). G_{2.6} अच्युतः (for अर्चितः).

6 ^a) G₁ हि त्वं (for कृष्णं). — ^b) Ś₁ K₄ Dn D₈ कुरुपुंगव (D₈ 'वः); K₁₋₃ कुरुनन्दन (K₂ 'नः) (for भर^०). — ^c) K₂ D₁ (before corr.) वासुदेव. G₁ वृद्धि (for वृद्धे).

7 ^a) G_{1.2.4.6} M₂ वसुदेवो. B₁ हि; T₁ G₂₋₈ [S]यं (for ऽपि). — ^b) K₁ B₁ प्रिय(B₁ हित)कामोनुवृत्तिमान्; B₆ D_{1.2} हितकामोनुवृत्त(D₂ 'वर्ते)वान्; T₁ प्रेयमित्यनुवृत्^०; G_{1.2.6} M₂ यथा पुत्रेण (G₂ 'त्रेपु; G₆ 'त्रे तु) वृ^०; M₁ यथा पुत्रेनुवृत्^०. — ^c) K₁ द्रुपदे सति वाष्णीयं. — ^d) D₈ सजनं (m as in text); M पूजनां (for पूजनम्). K₁ कथमर्चितवानसि.

8 ^b) K_{1.4} B₅ Dn D₈ 5.6 T₁ कुरुनन्दन (K₄ 'नः); G₅ 'पुंगवः. B_{1.2} स्थविरं भरतर्षभ. — ^c) D_{1.2} वाष्णीय. — ^d) Ś₁ K_{1.2} B₂ D₈ G₆ कथम् (for कस्माद्).

9 G₁ om. 9^{bc}. — ^b) Ś₁ कुरुसत्तम; K₄ D₂ M₂ 'नन्दनः; B₂ G₅ कुरुपुंगव (B₂ 'वः). — ^c) Ś₁ K B₄ Dn D₈ वृद्धे; V₁ B₅ D₈ 5 कृष्णे (for विप्रे). — ^d) G₁ स्थिते व्यासेर्चितः कथं. — After 9, K₄ V₁ B D_{1-2.5} ins. a passage given in App. I (No. 19); a variant and expanded form of this passage, given in App. I (No. 20), is ins. in S after 9 (in G₂, which reads 3^{a-4^b} after 9, it is ins. after 4^{ab}).

10 ^a) Ś₁ K_{1.2} Ñ₁ नैवर्त्विङ्गपि; K_{2.4} V₁ B_{1.4} Dn₁ D_{1.2.6} नैवर्त्विङ्गैव; T₁ M नैव चर्त्विङ्ग; G₁ नैव चत्ति न (corrupt); G_{2.6} नैव वंघो न; G₂ (corrupt) न हि चक्रन्न; G₄ नैव चर्त्विङ्ग; G₅ न हि चर्त्विङ्ग. K_{1.2.4} D_{2.6} T₁ G₂ वा (for च). — ^b) V₁ B₁ (m as in text). 4-6 D₈ 5 न राजायं बलानुजः; B₂ 'जा धर्मसूदनः. — After 10^{ab}, G_{1.2.5} ins.:

353* न स्नातको न जामाता कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 — D₈ om. (hapl.) 10^{a-11^b}; G₁ om. 10^{ad}. — ^c) G_{2.6} अतश्च त्वं (for अर्चितश्च). Cv cites अर्चितस्त्वत्

C. 2. 1354
B. 2. 37. 17
K. 2. 40 17

अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यत्प्रियकाम्यया ॥ १०
अथ वाप्यर्चनीयोऽयं युष्माकं मधुसूदनः ।
किं राजभिरिहानीतैरवमानाय भारत ॥ ११
वयं तु न भयादस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
प्रयच्छामः करान्सर्वे न लोभाच्च च सान्त्वनात् ॥ १२
अस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
करान्समै प्रयच्छामः सोऽयमस्मान्न मन्यते ॥ १३
किमन्यदवमानाद्धि यदिमं राजसंसदि ।
अप्राप्तलक्षणं कृष्णमर्घ्येणार्चितवानसि ॥ १४

अकस्माद्दर्मपुत्रस्य धर्मात्मेति यशो गतम् ।
को हि धर्मच्युते पूजामेवं युक्तां प्रयोजयेत् ।
योऽयं वृष्णिकुले जातो राजानं हतवानपुरा ॥ १५
अद्य धर्मात्मता चैव व्यपकृष्टा युधिष्ठिरात् ।
कृपणत्वं निविष्टं च कृष्णेऽर्घ्यस्य निवेदनात् ॥ १६
यदि भीताश्च कौन्तेयाः कृपणाश्च तपस्विनः ।
ननु त्वयापि बोद्धव्यं यां पूजां माधवोऽर्हति ॥ १७
अथ वा कृपणैरेताद्युपनीतां जनार्दन ।
पूजामनर्हः कस्माच्चमभ्यनुज्ञातवानसि ॥ १८

(gloss स्वस्तः). B1. 2. 5. 6 D1-8. 5 अर्चितः कुरुशार्दूल. — ^a
T1 किमस्य.

11 D6 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). — ^a K4 D8 वा
ह्यर्चनीयो; V1 B Dn D1. 2 G1 M1 वाप्यर्चं; D5 वाप्यर्चं
(for वाप्यर्चं). — ^b S युष्माभिर्वृष्णि(G1 कं वृष्णि; G2
भिः कुरु)पुंगवः. — ^c B1 अपमानाय.

12 ^a Ś1 V1 भयात्तस्य; G8 देव; G4 दन्ये. — ^b
Ś1 पांडवस्य (for कौन्ते). — ^c K2 D8. 5 T1 G8. 5 M
प्रयच्छाम. Cv cites text. B1 करान्सर्वान्प्रयच्छाम. — ^d
A few MSS. शांत्वनात्. K2 न लोभाच्च यमां च तान्
(corrupt).

13 ^a S अस्य धर्म(M2 सर्व)प्रधानस्य. — ^b K1
करान्समै; K8 करं तस्मै; M1 करमस्मै; M2 करान्सर्वे. — ^d
K1 T1 मन्यते.

14 ^b Ś1 यदिदं; K1 Ś1 G2. 6 यदयं; K4 D8. 5 यादवं;
V1 B Dn D1. 2. 6 यदेनं (B6 वं); T1 G8 यदित्थं; G4 M1
यदिदं; G6 यदीत्थं; text (यदिमं) as in K2. 8 G1 M2.
— ^c K1 B6 अप्राप्तलक्षणं; K4 D6 अराजलक्षणं; D1
अप्राप्तलक्षणं. — ^d K B2-5 Dn1 D8 अर्घेण (K8 अर्घेण);
Ś1 Dn2 D6 अर्घेण; T1 M1 अर्घेण (for अर्घेण). V1 D6
नृप; D8 न स (for असि).

15 ^a Ś1 V1 B (except B2) D1-8. 5 M1 धर्मराजस्य
(for 'पुत्रस्य). — ^b T1 G8. 5 वचो गतं; G1 गतो वचः;
G4 च चागतं (for यतो गतम्). Cd cites गतं (as in
text). — ^c D6 यो (for को). D1 धर्मच्युतं; G1. 2. 4
M धर्माच्युते; G6 धर्मोच्युते. K1 पूज्यम्; B8 D8. 5 राजा
(for पूजाम्). B1 यो धर्म्यामच्युते पूजाम्. — ^d Ś1 युक्ते;
K1-8 वृत्ते; B2. 6 D2 युक्ते; T1 G8-5 एनां (for युक्तां).
K4 Dn (!) D6 नियोजयेत्; B1. 2. 6 D1. 2 समाचरेत् (for
प्रयो). B6 D8. 5 पूजामेवं समाचरेत्; G6 एवं युक्ताम्पूजयेत्.
— After 15^{ad}, B8 reads 16^{ab}. — After 15, K4 V1

B D (D4 om.) G8 ins.:

354* जरासंधं महात्मानमन्यायेन दुरात्मवान् ।

[B1. 6 अनयेन; D1 भवने च; D2 G8 भयेन च (for
अन्यायेन). G8 (before corr.) महात्मवान् (for दुरा).]

16 D1 om. 16. — ^a K1 अन्यधर्मात्मना चैव; K4
G8. 4 अद्य धर्मात्मना (G8 नां) चैव; G2. 6 कोन्यो धर्मात्मनां
चैव. — ^b Ś1 व्यपकृष्टा; G1 कृष्णा; G8. 4 ह्यपकृष्टा (G4
ष्टो); G6 व्यपकृष्टो. Cd cites अपकृष्टा. K2 युधिष्ठिर; B1
T1 (before corr.) छिरे. — After 16^{ab}, G1 (which
om. 16^c-17^b) ins. 355*. — ^c Ś1 विश्वित्वं च; K1 च
निदिष्टं; K2. 8 D6 हि निदिं (K8 रिं)ष्टं; K4 दर्शितं च; G2. 6
निकृष्टं च (for निविष्टं) च. Ś1 V1 B8-5 Dn D8. 5 दर्शितं
कृपणत्वं च; B1. 2. 6 D2 कृपणत्वं निमग्नश्च. Cd cites
कृपणत्वं निदिग्धं (v.l. निदर्धं; gloss उपचितं). — ^d K1
चाण्यस्य; K2-4 Ś1 V1 B (except B2) Dn D2. 5. 6 T1
कृष्णं (D6 णो)र्घ्यस्य. D8 कृष्णोर्घ्यस्य प्रदर्शनात्.

17 G1 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). — ^a G4 M2
यदभीताश्च; Cv as in text. Ś1 कौरव्याः; G6 कौतेय; Cv
as in text. — ^b K8 मनस्विनः; B1 D1. 2 तरस्विनः; Cd
as in text. — S Cv ins. after 17^{ab} (G1, which om.
16^c-17^b, ins. after 16^{ab}):

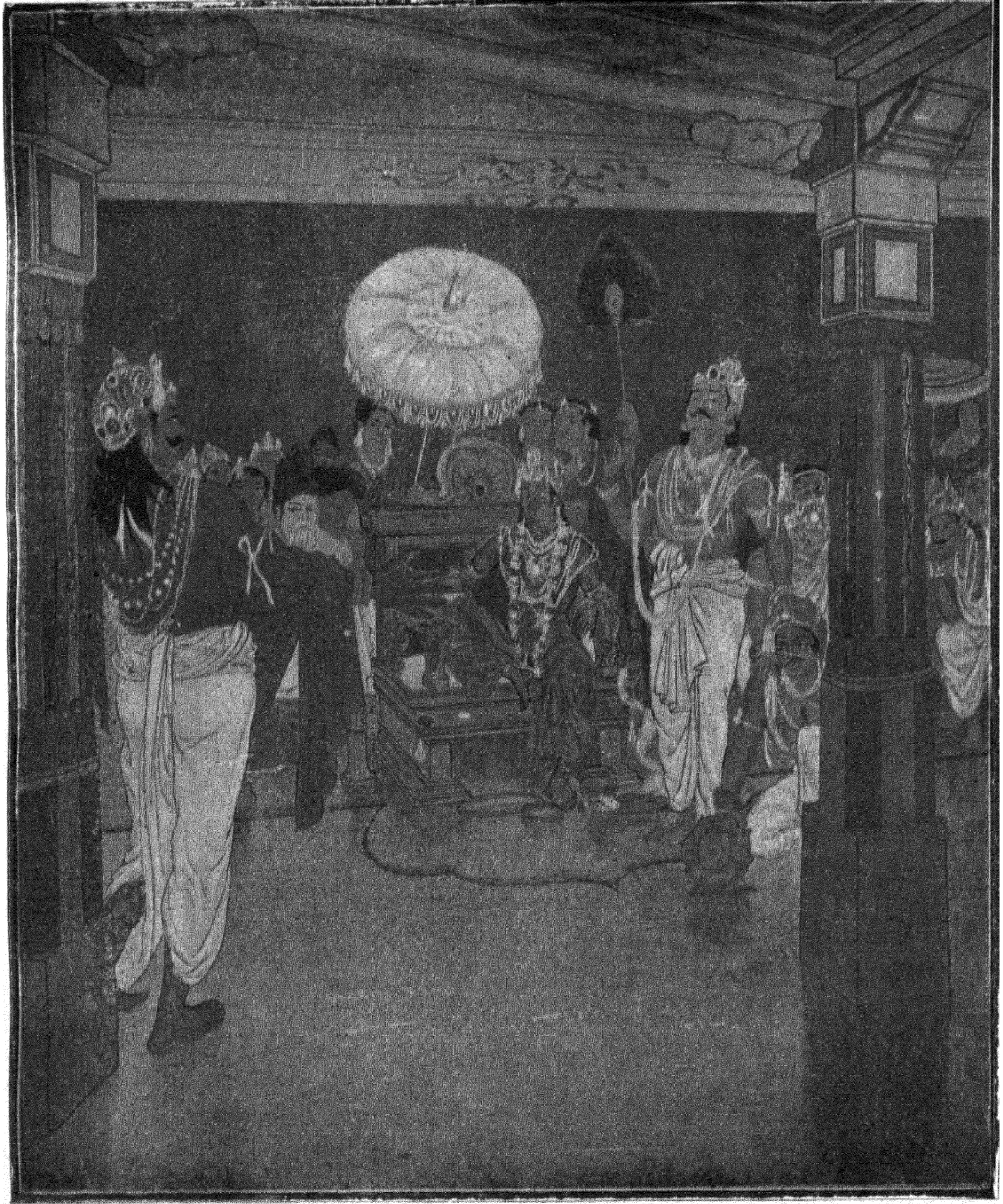
355* राजां तु मध्ये पूजां ते कृतवन्तो गरीयसीम् ।

[M Cv हि (for तु). G2. 8 [s]भिभूयसीं; G4. 6 M हि
भूयसीं (for गी). G1 राजां मध्ये पांडवेय पूजां तामभिभूयसीं.]
— ^c Ś1 अनु; D1. 2 एतत्; G6 तत्तु (for ननु). G2
त्वया वि; M1 त्वया हि. T1 बोद्धव्या. K4 D6 न त्वयात्यपि
(D6 या ह्यपि) बोद्धव्यं. — ^d B1. 2. 6 D1. 2 पूजां यां (by
transp.); K4 Ś1 V1 B8-5 Dn D1 (after corr.). 2. 5
T1 G1. 2. 3. 6 M माधवाहंसि; D1 (before corr.) बोर्हंसि.
See Addenda.

18 ^a K2 एत्वाम्; V1 B1-8. 6 D1. 2 एतैर्; G1 एनाम्

अयुक्तामात्मनः पूजां त्वं पुनर्बहु मन्यसे ।
हविषः प्राप्य निष्यन्दं प्राशितुं श्वेव निर्जने ॥ १९
न त्वयं पार्थिवेन्द्राणामवमानः प्रयुज्यते ।
त्वामेव कुरवो व्यक्तं प्रलम्बन्ते जनार्दन ॥ २०
हृषीवे दारक्रिया यादृगन्धे वा रूपदर्शनम् ।

अराज्ञो राजवत्पूजा तथा ते मधुसूदन ॥ २१
दृष्टो युधिष्ठिरो राजा दृष्टो भीष्मश्च यादृशः ।
वासुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वमेतद्यथातथम् ॥ २२
इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परमासनात् ।
निर्ययौ सदसस्तस्मात्सहितो राजभिस्तदा ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

वैशंपायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत् ।

उवाच चैनं मधुरं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ १
नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्तवान् ।

C. 2. 1370
B. 2. 36. 2
K. 2. 41. 2

(for एताम्. — ^b) K₁ उपानीता; K₂ D₈ उपनीता; K₄ B₁ 'नीतो. — D₄ resumes from जनार्दन | — Ś₁ जनार्दने; K₂₋₄ B₁ T₁ G₄ 'नः; D₈ 'नं. — G₁ om. (hapl.) 18^a-20^a. — ^c) Ś₁ अनर्हे; D₈ अर्हे; G₂ अनर्हन्; G₈ अनर्ह (for अनर्हे). T₁ G_{8-s} M transp. कस्मात् and त्वं. — ^d) K₄ V₁ B₁ D₈ G₈ 'ज्ञातुमर्हेसि.

19 G₁ om. 19 (cf. v.l. 18). — ^a) K₃ G₈ अयुक्त्वा; K₄ अयुक्तान्; G₂ अयुक्तम्. — ^b) T₁ G_{8-s} कस्माद् (for पुनर्). — ^c) K₄ हविषं; B₁ 'व्यं. K₁ D₂ 8 निस्पंदं; K₂ 4 D₁ 2 8 निस्पंदं; B₁ T₁ G₈ 4 M₁ C_v विस्पंदं; B₂ D₂ 8 निःस्पंदं; B₃ निःस्पंदं; B₄₋₈ निःस्पंदं; C_d निस्पंदं (= प्रवाहं); C_n as in text. G₂ 8 हविष्यं प्राशितुं श्वेव (G₈ चैव). — ^d) Ś₁ K₄ C_d प्राशिता (C_d gloss मक्षिता); K₁ 2 प्राशिताश्; N₁ V₁ प्राशितं (read 'तु?); D₄ 'तश्. K₁ 2 D₄ 8 M₂ चैव (for श्वेव). K₈ प्राशितस्येव निर्जितः; G₂ 8 विप्ररोहे च निर्जने.

20 G₁ om. 20 (cf. v.l. 18). — ^a) B₈ D₁ 2 M₁ न त्वया; T₁ G₂ 8 M₂ नन्वयं (for न त्वयं). K₁ पृथिवी-द्राणाम्. — ^b) K₂ अवमात्मनः; K₈ B₂₋₈ N₁ V₁ D_n D₈ 8 G₂ अपमानः; G₈ अवमानं (for अवमानः). — ^c) K₄ प्रलम्बन्ते; D₂ प्रलम्बन्ते; T₁ G_{8-s} M₁ प्रहसन्ते (G₄ 'ति); G₂ प्रलम्बन्ते; G₈ प्रलम्बन्ते; C_d as in text.

21 ^a) K₃ -योगं; G₁ यात्वर; G₂ वा स्याद्; G₈ यास्य (for यादृग्). — ^b) K₈ D₁ राधे; G₈ दंडे (for अन्धे). G₂ कूपदर्शनं; G₈ रवि (for रूप). — ^c) Ś₁ अराज्ये; K₂ अ(स्य) राज्ञो; K₄ अराज्ञौ; B₈ 'जे; B₄ 'जा; B₈ m. 8 D₂ 'ञ्चि; D₁ (before corr.) आराञ्चि.

22 ^a) G₈ दुष्टो; C_d as in text. B₂ D_{8-s} यादृग् (for राजा). — ^b) G₈ दुष्टो; G₈ हृष्टो. B (except B₈)

D₈ भीमश्च; G₂ भीताश्च. K₁ B₂ 8 G₈ तादृशः. — ^c) G₈ दुष्टः; G₈ हृष्टः. — ^d) B₁ M₂ सर्वमेव; G₁ सर्वे ते यद् (for सर्वमेतद्). K₂₋₄ D₈ T₁ G_{8-s} यथा तथा; G₁ यथा यथा. Ś₁ (sup. lin. as in text) सर्वथा कुरुन्दन.

23 ^a) K₂ D₈ शिशुपालास्तान्; K₈ 'पालेन; N₁ V₁ B₂ 2 8 D₈ G₈ 'पालस्तु; B₁ 8 D₁ 2 'पालश्च. K₈ परमासने. G₁ शिशुपालः सभामध्ये इत्युक्त्वोत्थाय चासनात्. — ^c) K₄ सदसस (for सदसस). G₁ खपक्षैर्निर्ययुस्तस्मात्. — ^d) B₈ 8 तथा (for तदा).

Colophon om. in B₈; B₁ reads it in marg. — *Sub-parvan*: Ś₁ D₁-8 8 अर्घाभिहरण; K B₈ D_n D₄ 8 अर्घाभिहरण; B₂ राजसूय and अर्घाभिहरण; B₄ राजसूय (followed by वासुदेवार्घाभिहरण); G₈ M₁ 2 राजसूय. B₁ (om. sub-parvan name) mentions only कृष्णार्घा-हरण; B₂ likewise only वासुदेवार्घाभिहरण. — *Adhy. name*: B₈ शिशुपालवाक्यं; G₁ शिशुपालाधिक्षिपः; G₈ शिशुपालपुरुषवाक्यं; M₂ शिशुपालाधिक्षेपवचनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K₁ (marg.) 8 34 (as in text); K₂ D₈ 35; D_n 1 37; S 45. — *S'loka no.*: K₂ 23; K₈ 24; D_n 31; D₁ 2 30; M₁ 39.

35

1 K₈ om. 1. — ^b) Ś₁ उपाद्रवत्; K₁ अथाम्रवीत्; (for उपाद्रवत्). — ^c) G₁ उवाच भ्रातृभिः सार्धं; G₈ उवाच मधुरं पथ्यं. — ^d) B₁ 8 8 शान्त्वपूर्वम्; G₁ साम (for सान्त्व).

2 ^a) B₈ 4 नैवं (for नेदं). — ^b) B₁ यादृशो; T₁ G_{8-s} तादृशं; G₁ त्वादृशो; G₂ तादृशो; M तादृशो

C. 2. 1370
B. 2. 38. 2
K. 2. 41. 2

अधर्मश्च परो राजन्यारूप्यं च निरर्थकम् ॥ २
न हि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिव ।
भीष्मः शांतनवस्त्वेनं मावमंस्था अतोऽन्यथा ॥ ३
पश्य चेमान्महीपालांस्त्वत्तो बृद्धतमान्बहून् ।
मृष्यन्ते चार्हणां कृष्णे तद्वच्चं क्षन्तुमर्हसि ॥ ४
वेद तत्त्वेन कृष्णं हि भीष्मश्चेदिपते भृशम् ।
न ह्येनं त्वं तथा वेत्थ यथैनं वेद कौरवः ॥ ५

(for यादृशं). K₁ B₅ D_{1.2} च (K₁ corr. to व); B₁ [5] यं; T₁ G_{1.2.4.5} M₂ यत् (for वै). V₁ स्वादशे वक्तुमीदृशं; B₂₋₅ D₈₋₅ स्वा (B₄ या) दशैर्वक्तुमीदृशं (D₈ 'शे); D₈ यादृशं वै त्वयुक्तवान्; G₆ स्वादशो धर्ममुक्तवान्. — °) G₂ पुरो; G₄ पलो (sio) (for परो). — °) K₈ V₁ B_{1.2.6} D₄ G_{1-4.6} Cnp पौरुषं च; K₄ पारुष्यं यन्; Dn₁ पौरुष्यं च; D_{1.2} परुषं च; T₁ G₅ परुषं तु. M प (M₂ पु)-रुपश्च निरर्थकः; Cn as in text.

3 °) G₁ तु (for हि). K_{2.4} Dn₂ G_{1.2.4} धर्मपरं; T₁ धर्मपरां; G_{5.6} धर्मं प (G₆ धर्मपु) राज्. B₅ राजन्; G₆ जेतुं (for जातु). — °) B₅ G_{1.5} नावमन्येत; D_{1.2} नान्व (D₂ 'व) बुध्यति; T₁ G_{5.4} नैव मन्येत; G₆ अवबुध्येत. K₄ Ñ₁ V₁ B D (except Dn₂ D₂) T₁ G_{1.4.5} M₁ पार्थिवः (B₅ कर्हिचित्). — °) K_{2.8} B₅ T₁ G₈₋₅ भीष्मं. K_{2.8} B₅ T₁ G₈₋₅ शांतनवं. K_{1.2} चैनं; K₈ B₁ त्वेवं; G_{1.2.6} M तेन (for त्वेनं). — °) T₁ G_{2.6} मा त्वं (G₂ त्व-) मंसीर्; G_{1.2.5} M मावमंसीर् (G₁ 'द्) (for मावमंस्था). K₄ यतोऽन्यथा; Ñ₁ B₂₋₅ Dn D_{1-5.5} त्वमन्यथा; V₁ ततोऽन्यथा; D₄ lacuna; G₄ इतोऽन्यथा; B₁ मावमंस्थाप्यतोऽन्यथा. Cv oites अतोऽन्यथा.

4 °) Cv also oites यमं (for पश्य); gloss यमसदृशं भीष्ममिति पूर्वेषान्वयः. Ś₁ चैतन्; K₁ चैमान् (sio); K₂₋₄ V₁ Dn D_{1.6} M₁ चैतान्; T₁ G₈₋₅ Cv चैमान्; G₆ *माम् (for चेमान्). — °) K_{1.4} B (except B_{2.8}) Dn D₈ G_{1.2.6} M बृद्धतरान्. K₃ त्वत्तो बृद्धतमा बहू (sic). — °) K₄ मृष्यन्ति; B_{2.4.5} D₈₋₅ मृष्यन्ति; G_{1.6} मर्ष्यं (G₆ 'र्षं) वे; M₁ मृष्यन्तिश्च. T₁ G_{3.4} चार्हणं. K₈ कृष्णो. — °) T₁ G₁ तद्वक्तं (T₁ 'क्तं'); G_{2.6} किं च त्वं; M₂ तद्वक्तं (for तद्वत्त्वं).

5 °) B_{1.6} D_{1.2} कृष्णं वै; D₈ (before corr.) कृष्णेन (for कृष्णं हि). — °) K₂ भीष्मं. D₁ G₄ चेदिपतेर्. — °) D_{8.5} त्वेनं; G₂ ह्येवं; G₆ हि च (for ह्येनं). (G₄ यथा. K₈ B_{1.6} D₁ G₄ M₂ वेद; M₁ वेत्सि (for वेत्थ). — °) V₁ B₂₋₅ D₈₋₅ यथायं; G₄ तथैनं (for

भीष्म उवाच ।

नास्मा अनुनयो देयो नायमर्हति सान्त्वनम् ।
लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽर्हणां नानुमन्यते ॥ ६
क्षत्रियः क्षत्रियं जित्वा रणे रणकृतां वरः ।
यो मुञ्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ॥ ७
अस्यां च समितौ राज्ञामेकमप्यजितं युधि ।
न पश्यामि महीपालं सात्वतीपुत्रतेजसा ॥ ८

यथैनं). Ś₁ देव; B_{2.5} D₈₋₅ वेत्सि (for वेद). D_{1.2} कौरवं. K₂ (corrupt) यथैवेनेद कौरवा.

6 °) K_{1.2} नास्मिन्; B₂ नासौ; D_{1.2} नास्य (for नास्मा). B_{2.8.5.6} D₁₋₅ ह्य (B₆ D₂ चा; D₁ वा) अनुनयो (for अनुनयो). Ś₁ नास्मायननुयो (sio) देयो; Ñ₁ V₁ B₄ Dn (1) नासौ (V₁ 'स्मिन्) देयो ह्यनुनयो; K₈ तस्यार्यानुनयो देयो; K₄ D₈ नास्माभिरनुनेतव्यो; B₁ नास्य चानुनयो युक्ते; S न चास्यानुनयो देयो (G_{2.6} राजन्). Cd.n अनुनयः (Cd gloss प्रकृषितप्रसादनं, and so alternatively Cn). — °) V₁ नापि चा; G₁ नाहम् (for नायमं). B_{1.5.6} शांत्वं; T₁ G_{2.5.6} M₂ सांत्वनां; G₄ सांत्वतां. — °) G₁ लोकवृद्धितमे; M₂ 'वृद्धमते. — °) Dn (1) G₄ 'ईणं (for 'हृणां). K V₁ Dn D₈ नाभिमन्यते; M₂ न तु मन्यते.

7 °) K₂ अक्षयः; D₅ क्षत्रिया (for क्षत्रियः) B₁ transp. क्षत्रियः and क्षत्रियं. D₈ T₁ G_{5.6} क्षत्रियान् (for 'यं). — °) Ś₁ B_{1.6} D_{1.2} G₆ रणभृतां. Ś₁ K₈ वर. — °) B₁ प्रसुर (for गुरु).

8 °) G₁ तस्यां (for अस्यां). Ś₁ तु; K (except K₈) V₁ B₂₋₅ Dn D₈₋₆ M₁ हि (for च). — °) V₁ B₂₋₅ D₈₋₅ G₆ रणे (for युधि). — °) Ś₁ महीपालः; D₁ महापालं. T₁ न हि पश्यामि महीपालं (hypermetric). — °) Ś₁ सात्वतीपुत्रसांत्वतं; K₁ साकृती 'सात्वतात्; K₂ सांत्वती 'सांत्वतात्; K₈ सात्वती 'सांत्वतात्; K₄ सात्वति 'तेजसा; B_{1.2} सात्वतीपुत्रसात्वतात् (B₂ 'त्वतः); D₁ 'पुत्रमोजसा; D₈ 'पुत्रसात्वतात्; S कृष्णेनाङ्घ्रिकर्मणा. Cd oites सात्वतात् (gloss सात्वतेन । पंचमी विभक्तिव्यत्ययात्).

9 °) Ś₁ K_{1.4} Ñ₁ B_{1.6} D_{2.6} च (for हि). — °) Ś₁ अर्ष्यं; K₁ B₁ अर्ष्यं (for अर्ष्यं). S अर्षितव्यो (G_{2.6} अर्चनीयो) जनार्दनः. — G_{1.4} om. 9th. — °) T₁ G₅ अर्षि (T₁ 'र्षं) तव्यो; M₂ पूजनीयो (for अर्चनीयो). Ś₁ K₂₋₄ Dn D₈ महासुजः; M₂ महीधरः (for जनां).

10 °) Ś₁ निहृता; S (except G_{2.6}) विजिता (for हि जिता). K₈ सर्वे (for युद्धे). — B₈ om. (hapl.)

न हि केवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः ।
 त्रयाणामपि लोकानामर्चनीयो जनार्दनः ॥ ९
 कृष्णेन हि जिता युद्धे बहवः क्षत्रियर्षभाः ।
 जगत्सर्वं च वाष्ण्ये निखिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ १०
 तस्मात्सत्स्वपि वृद्धेषु कृष्णमर्चाम नेतरान् ।
 एवं वक्तुं न चार्हस्त्वं मा भूत्ते बुद्धिरीदृशी ॥ ११
 ज्ञानवृद्धा मया राजन्बहवः पर्युपासिताः ।
 तेषां कथयतां शौरेरहं गुणवतो गुणान् ।
 समागतानामश्रौषं बहून्बहुमतान्सताम् ॥ १२
 कर्माण्यपि च यान्यस्य जन्मप्रभृति धीमतः ।

बहुशः कथ्यमानानि नरैर्भूयः श्रुतानि मे ॥ १३
 न केवलं वयं कामाचेदिराज जनार्दनम् ।
 न संबन्धं पुरस्कृत्य कृतार्थं वा कथंचन ॥ १४
 अर्चामहेऽर्चितं सद्भिर्भुवि भौमसुखावहम् ।
 यशः शौर्यं जयं चास्य विज्ञायार्चा प्रयुज्महे ॥ १५
 न हि कश्चिदिहास्माभिः सुबालोऽप्यपरीक्षितः ।
 गुणैर्वृद्धानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः ॥ १६
 ज्ञानवृद्धो द्विजातीनां क्षत्रियाणां बलाधिकः ।
 पूज्ये ताविह गोविन्दे हेतू द्वावपि संस्थितौ ॥ १७
 वेदवेदाङ्गविज्ञानं बलं चाप्यमितं तथा ।

C. 2 1367
B. 2. 36 19
K. 2. 41. 19

from क्षत्रिय' up to बहवः (in 12^a). — °) D₁ हि (for च). G₄ वाष्ण्यं.

11 B₃ om. 11 (cf. v.l. 10). — °) Ñ₁ V₁ B_{1.4.6} D_n अर्चामि (for अर्चाम). Ś₁ नेरतं; G₁ रतान्. B_{2.5} D₁₋₅ कृष्णमर्चामहेर्चितं; T₁ G_{2.5} संपूज्यः कृष्ण एव नः (G₈ हि; G₅ सः); G₄ श्रेष्ठ एव जनार्दनः. — °) D₈ एव (for एव). K₂ B_{2.6} D₁₋₅ transp. न and च. — °) Ś₁ K₄ Ñ₁ V₁ B₁ D_n D_{1.2.6} G₈ transp. भूत् and ते.

12 B₃ om. 12^a (cf. v.l. 10). — °) G₁ (before corr.) ज्ञानवृद्धो. G₁ हि मे; G_{2.6} यथा (for मया). — After 12^{ab}, G₁ ins.:

356* यस्य राजन्प्रभावज्ञः पुरा सर्वं च रक्षिताः ।

— °) K₈ S (except G₁) गुणवतां (for कथयतां). G₄ शौरिर. — °) G₄ गुणवते. — °) K₂₋₄ D_{2.6} G_{8.5} बहुमतां; G₁ तरान् (for मतान्). D₄ बहून्बहुमता सतां.

13 °) M₂ हि (for च). K₁ न चान्यस्य (for च यान्यस्य). — °) G_{2.8} धर्मतः (for धीमतः). — °) Ñ₁ V₁ B_{1.8-5} D_{2.4} (before corr.). 5 बहुभिः; B_{2.6} D₁ बंदिभिः; D₄ (by corr.) S बहूनि (for बहुसाः). — °) G₁ नः (for मे). Ś₁ K₁ नैरूप (K₁ बहु)श्रुतानि मे; K₂ नरैर्भूयो युतानि मे; G₂ हरेर्भूयः श्रितानि मे; G₆ हरेः सम्यक्च्छ्रुतानि मे.

14 G₁ om. 14^a-18^a; G_{2.6} M₂ om. 14^a-16^b. — °) T₁ G₈₋₅ M₁ भयात् (for वयं). T₁ कर्मात् (for कामात्). — °) B_{1.2.6} D₁ (m as in text). 2 संबंधकं; T₁ न संबद्धं (for न संबन्धं). — °) K_{2.3} D_{4.5} कृत्यर्थं वा; Ñ₁ V₁ D_{1.2.6} कृत्यार्थं वा; B₁ कृष्णं चापि (for कृतार्थं वा). K₁ नैवार्थं चापि किंचन; T₁ G₈ कृत्यार्थं चापि कं (G₈ चापि किंचन); G_{4.5} M₁ कृतार्थं चा (G₈ वा)पि कं (M₁ किंचन).

15 G_{1.2.6} M₂ om. 15 (cf. v.l. 14). — °) V₁ B_{8.5} T₁ G_{8.5} M₁ अर्चयामो (M₁ म); D₁ (m as in text) अर्चामहे (for अर्चां). D₄ अर्चमोर्चितं तं सद्भिर्; G₄ अर्चयत्यच्युतं सद्भिर्. — °) K₁ युधि (for भुवि). Ś₁ K₄ D_n D₆ G₄ भूतसुखावहं; K₁₋₈ V₁ B₁ D₁₋₅ भीमपराक्रमं; Ñ₁ भीमसुखावहं (for भौम'). See Addenda. G₈ सर्वभूतसुखावहं. — °) K₈ यस्य (for यशः). V₁ B_{8.4} महाराज; B₅ D₈₋₅ T₁ G₈₋₅ M₁ बलं चास्य; D₁ ज [marg. adds यं] चारस्य (for जयं चास्य). — °) K₂ विज्ञेयार्चां; K₈ विज्ञायार्थं; D₈ विज्ञायस्य (for यार्चा). Ñ₁ V₁ B₁ D_{n2} D_{1-8.5} T₁ G₄ M₁ प्रयुज्महे (D₈ ऋ)हे; G₈ प्रमाज्महे.

16 G₁ om. 16; G_{2.6} M₂ om. 16^{ab} (cf. v.l. 14). — °) K₄ D_n D₆ च (for हि). Ś₁ किंचिदिहा'; G₈ कश्चिदिवा'. — °) K₄ सुबलो; V₁ B_{2-4.6} D₁₋₅ दुर्बलो; B₁ स्वबलो. T₁ G₈ सुखं लोढ्य परीक्ष्य वै; G_{8.4} M₁ सुबालोपि (G₄ ले वि; M₁ लोप्य) परीक्ष्य वै. — °) D₈ गुणे (for गुणैर्). T₁ G (G₁ om.) अन्यान्; M₁ अर्चयान् (for वृद्धान्). M₂ गणैरर्चयानतिक्रम्य. — °) G₂ हरिम् (for हरिर्). Ñ₁ मम; B₈ हि नः (for मतः).

17 G₁ om. 17 (cf. v.l. 14). — °) Ś₁ ज्ञानवृद्धिं; K₂ वृद्धो. — After 17^{ab}, K₄ V₁ B D ins.:

357* वैश्यानां धान्यधनवाञ्छुद्गाणामिव जन्मतः ।

— °) Ś₁ K_{2.3} पूज्यो (K₂ ज्या) द्वावपि; K₁ पूज्येभ्यौ द्वावपि; K₄ B_{3.4} पूज्ये (B₈ ज्यौ; B₄ ज्ये) तावपि; B₁ पूज्योवाविह; D_n (!) पूज्यतायां च; D₄ पूज्यताविह; D₆ पूज्यस्तानपि; T₁ M₁ युज्येते तौ च; G₈ युज्यते ते च; G₈₋₅ युज्यते तौ च; G₆ युज्यते चैव; M₂ पूज्यते तौ च. Ś₁ गोविंद; B₁ दो; S कृष्णे वै. — °) Ś₁ K₈ तावपि; K₂ वृद्धापि (for द्वावपि). T₁ G₂₋₅ M संमतौ (for

C. 2. 1367
B. 2. 28. 19
K. 2. 41. 19

नृणां हि लोके कस्यास्ति विशिष्टं केशवाद्यते ॥ १८
दानं दाक्ष्यं श्रुतं शौर्यं ह्रीः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा ।
संनतिः श्रीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिश्च नियताच्युते ॥ १९
तमिमं सर्वसंपन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् ।
अर्च्यमर्चितमर्चाहं सर्वे संमन्तुमर्हथ ॥ २०
ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्च स्नातको नृपतिः प्रियः ।
सर्वमेतद्दृषीकेशे तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः ॥ २१

कृष्ण एव हि लोकानामुत्तरिपि चाप्ययः ।
कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं समर्पितम् ॥ २२
एष प्रकृतिरव्यक्ता कर्ता चैव सनातनः ।
परश्च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्बृद्धतमोऽच्युतः ॥ २३
बुद्धिर्मनो महान्वायुस्तोजोऽम्भः खं मही च या ।
चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥ २४
आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये ।

संस्थितौ). G० क्षत्रज्ञापि सत्तमौ.

18 G1 om. 18^{ab} (cf. v.l. 14). — ^b) D३ धनं (for बलं). Ś1 चाप्यधिकं; K३ Dn(1) D० चा(D० वा)-भ्यधिकं (for चाप्यमितं). — ^{ad}) K३ N1 V1 B० Dn transp. हि and लोके. K३ N1 V1 B D कोन्योस्ति; T1 G२.० M कस्यास्ति (for कस्यास्ति). K३ N1 V1 B D (D1.२ marg.) T1 G२.० M विशिष्टः. K३ (corrupt) नृणां लोकोस्ति लोको हि कस्यास्ति केशवाद्यते.

19 ^a) G० कृतं (for श्रुतं). B1 G० वीर्यं; G० कीर्तिर (for शौर्यं). — ^b) G३ प्राः; G० धीः (for ह्रीः). K३ बुद्धिरक्षणं; D० (before corr.) बुद्धिसत्तमा. G० बुद्धिरत्तमसंनतिः. — ^{ad}) Dn(1) G1 संनतिः; G० श्रीः पुष्टिः (for संनतिः). D३ G1.२ श्रीः; G० च (for श्रीर). T1 G1-२ M transp. तुष्टिः and पुष्टिः. G० बुद्धिः (for पुष्टिः). N1 निरताः; D1 (before corr.) नियुताः (for नियताः).

20 ^a) K1 तमेवं (for तमिमं). K1 गुणसंपन्नम्; K३ B३-२ D३-२ M1 Cn(1) लोकः; K३ Dn (erroneously!) D० सत्त्वं (for सर्वं). — ^b) G1 आर्यं च (for आचार्यं). — ^c) K३ B1 Dn1 D३.० T1 G३ अर्च्यम्; G० अर्चोम् (for अर्च्यम्). K३ अर्च्यतम्; G1.२ अच्युतम्; G० अर्चितुम् (for अर्चितम्). Ś1 V1 अर्घ्याहं; T1 G अर्चा(G३.२ च्या)मः (for अर्चाहं). K1 अभ्यर्च्यतमनर्घ्याहं; Dn२ अर्घ्यमर्चितवानस्मि; M अभ्यर्च्यतममर्चां (M३ च्यामः). — ^d) B२ सर्वं. K३ Dn D३.० संक्षंतुम्; B३ शंसितुम्; D३ शंसंतुम् (for संमन्तुम्). D२ अर्हसि. D1 सर्वं तर्क्षंतुमर्हसि.

21 ^a) K1.२ गुरुः; D० मनुर् (for गुरुः). S तथाचार्यः (G२.३.० M३ र्यं) (for विवाह्यश्च). — ^b) K३ D३ G० M३ नृपतिप्रियः. B३ प्रभुः (for प्रियः). — ^c) K३.४ B1-२ Dn D३-२ G३-२ M1 हृषीकेशः (K३ शैः; D३ श). — ^d) B1.२(m as in text).३.० D1.२ मया (for ऽच्युतः). — After 21, B३ ins. 358*.

22 K३ transp. 22 and 23. — ^a) G1 च (for हि).

G० कृष्णो हि सर्वलोकानाम्. — ^b) Ś1 रथः; K३ रहः; D० रिह (for रपि). Ś1 lacuna; K1.३ N1 V1 B (B1 marg.) Dn1 (before corr.).n२ D३-२ G1.३.० M३ Cn (p as in text) चाप्ययः; B1 चाप्ययः; G३ चाप्यया (for चाप्ययः). Cd cites अप्ययः (as in text). — ^c) T1 तु कृते; G३.० प्रकृते (for हि कृते). Ś1 lacuna; K N1 V1 Dn D० विश्वम्; T1 भूतिम् (for भूतम्). Cd cites कृते and भूतं (as in text). — ^d) K1 इह (for इदं). Ś1 K३.३ N1 V1 Dn D० भूतं; K1.३ जातं; Cd विश्वं (as in text). Ś1 K B३ Dn D३-२ G1 चराचरं (for समं). Cn cites भूतं (in either 23^c or 23^d).

23 K३ transp. 22 and 23. — ^a) K N1 D1.२.० एषा; G३ एवं (for एष). K३ प्रभूतिः; Cd प्रकृतिः (as in text). B1 अव्यग्रा; D३ S अव्यक्तः; Cd as in text. — ^b) D1 कृता (for कर्ता). Ś1 चैव (for चैव). D1 सनातनी. — After 23^{ab}, K३ repeats 22^c-23^b (with v.l. as above). — ^c) K1 एवं च; K३.३ B1 D० M1 परं च; D1.२ परस्य; T1 G३ वरश्च (for परश्च). — ^d) K३ अर्च्यतमो; V1 B३-० D पुज्यतमो; G1.० बृद्धतरो (G1 तो). Ś1 मतः (for ऽच्युतः). — After 23, B३ T1 ins. 358*.

24 ^a) K३ N1 V1 B (except B1.३) Dn D० महद्; D३ महाः; Cd.n महान् (as in text). — ^b) G३ महीद्वयं; G० महीधराः (for मही च या). G1 तेजोविद्यः कर्मही च यः. — ^c) G३ चतुर्विधश्च; G० चतुर्वर्गं च. K1 यद्रूपं (for यद्भूतं). — ^d) = 25^d. K३ सर्वकृष्णप्रतिं. — After 24, Ś1 K1.३ D३.० ins. 358*.

25 Ś1 K1.३ D३.० om. (hapl.) 25. — ^a) G३ आदित्यः. K३ वायुर् (for चैव). — ^b) G३ गुहाश्च. M1 तथा (for च ये). — ^c) K३.४ B३ Dn T1 दिशश्च विदिशश्चैव; D1 दिशश्च प्रदिशश्चैव; G1 दिशश्चैवोपदिशश्च. — K३.४ B1 (marg.) Dn D1.२.४.३ ins. after 25; Ś1 K1.३ D३.० (which all om. 25) ins. after 24; B३ T1 ins. after 23; B३, after 21:

दिशश्चोपदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥ २५
अयं तु पुरुषो बालः शिशुपालो न बुध्यते ।
सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभाषते ॥ २६
यो हि धर्मं विचिनुयादुत्कृष्टं मतिमान्नरः ।
स वै पश्येद्यथाधर्मं न तथा चेदिराडयम् ॥ २७

सवृद्धबालेष्वथ वा पार्थिवेषु महात्मसु ।
को नार्हं मन्यते कृष्णं को वाप्येनं न पूजयेत् ॥ २८
अथेमां दुष्कृतां पूजां शिशुपालो व्यवस्थति ।
दुष्कृतायां यथान्यायं तथायं कर्तुमर्हति ॥ २९

C. 2. 1400
K. 2. 36. 33
K. 2. 41. 34

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

358* अग्निहोत्रसुखा वेदा गायत्री छन्दसां सुखम् ।
राजा सुखं मनुष्याणां नदीनां सागरो सुखम् ।
नक्षत्राणां सुखं चन्द्र आदित्यस्तेजसां सुखम् ।
पर्वतानां सुखं मेरुर्गरुडः पततां सुखम् ।
ऊर्ध्वं तिर्यग्धक्षेत्रं यावती जगतो गतिः । [5]
सदेवकेषु लोकेषु भगवान्केशवो सुखम् ।

[(L. 3) Ś1 K2.8 तपतां; K1 तपसां (for तेजसां).
— (L. 4) K1 वरः; K4 सुखं; Cd सुखं (as above).
— (L. 5) K4 D1-4 ऊर्ध्व- (for ऊर्ध्व). K3 अथक्षेपा; K4
अधक्षेप (for अधक्षेत्र). K2 जगतो पतिः; G4 जगतां गतिः.
— (L. 6) Ś1 K1 Dn2 D4 सदेवते (Dn2 D4 "के"पु);
K4 स देवेषु च (for सदेवकेषु).]
— On the other hand, T1 G1.3.4 (om. line 1). 5.6
ins. after 25:

359* एष रुद्रश्च सर्वोऽस्मा ब्रह्मा चैव सनातनः ।

अक्षरः क्षररूपेण मानुषवमुपागतः ।

[(L. 1) G5 एष; G6 चैव (for चैव). G6 पितामहः (for
सना). — (L. 2) T1 "त्वमिहागतः.]

26 ^a B1.2.6 हि; B4 च; D5 नु (for तु). — ^b T1
"पालोनुबुध्यते. — ^c T1 सर्वधा. Ñ1 G (except G5)
कृष्णस् (for कृष्णं). — ^d D1.2 तदा देवं (for तस्मादेवं).
K4 D1 (before corr.) G2 प्रभाषसे. D3-5 कोवाप्येनं
न पूजयेत्.

27 ^a D3-5 G3-5 धर्मान् (for धर्मं). K1 वितत्तीयान्;
K2 विचिन्मुयाद् (corrupt); Ñ1 प्रचिनु; V1 B2-6 Dn2
D3-5 विवृणु; Cd (as in text) विचिनुयात् (= कुर्यात्).
— ^b V1 प्रकृष्टं; D3.5 G2.4.5 M2 उत्कृष्ट; Cd उत्कृष्टं
(as in text). — ^c Dn2 (before corr.) सर्वैः; D4 सर्वे
(for स वै). K4 पश्ये; D2.4 पश्यद् (for पश्येद्). Ś1 यथा
तत्त्वं; Dn2 (before corr.) यथा धर्मं; G6 अधाधर्मं. — ^d
Ś1 K2 D6 यथा; Cd तथा (as in text).

28 Dn2 transp. 28 and 29. — ^a K4 सवृद्ध-
बालेष्वथ वा; D3.5 "बालेषु तथा. — ^b K2 नार्ह्यं; Dn1

M1 [S]नर्हं; G2 नर्हं (sic); G3 नाभि- (for नार्हं).
G6 मनुने (for मन्यते). — ^a V1 D3-5 वा ह्येनं; T1 G1
वा (T1 ना)प्येवं.

29 Dn2 transp. 28 and 29. — ^a Ś1 अथैमां;
K4 B4 Dn(1) D6 अथैनां; B2 यथेमां; T1 G3.6 अथ वा;
G1 अथैव; G4 अधिमां (for अथेमां). — ^b K4 व्यवस्थिति.
— ^c D6 T1 दुष्कृतानां; G1.8 सुकृतं वा; G2 दुष्कृतां
वा; G4.5 M1 सुकृतां वा; M2 दुष्कृते वा (for "तायां").
K1 B (except B6) T1 यथान्यायं; Cd "न्यायं (as in
text). — ^d D1 (m as in text) तथाहं. K1 तथा र्वं
कर्तुमर्हसि; V1 B3.5 D3-5 तथा कर्तुमिदार्हति. — After
29, S ins. a passage comprising several add. adhy.
given in App. I (No. 21). Cv cites many readings
in this passage.

Colophon om. in S. — *Sub-parvan*: Ś1 K B5
Dn D3-6 अर्घाभि(Ś1 Dn2 अर्घाभि; K2 "र्घादि"हरण;
B1 D1.2 शिशुपालवध; B2.6 राजसूय, अर्घाभिहरण and
शिशुपालवध (B3 om. the third one). B3.4 (both
om. sub-parvan name) mention only वासुदेवार्घाभि-
हरण. — *Adhy. no.* (figures, words or both):
K1 (marg.) 35 (as in text); K2 D3 36; K4 34;
Dn1 38. — *S'loka no.*: K2.8 32; Dn D1.2 33;
M1 30.

36

I After the ref., G4 om. 1-4. — ^a D1 पृत्रसुक्तम्.
K3 T1 भीष्मे. — ^b Ś1 K3.4 Dn D6 महाबलः; Ñ1
"मना; D4 "यज्ञः (for "यज्ञाः). — ^c D1.2 आजहार
(for व्याजहार). Ś1 [उ]त्तमं; G1.2 [अं]त्तरे; G6 ततस्
(for [उ]त्तरं). K1.2 पश्चात् (for तत्र). — ^d Ñ1
सहदेवः प्रतापवान्; B3-6 D3-5 "देवो महामना; T1 G3.5.6
M "देवोर्थ(T1 "द्ध)तत्त्ववित्; G1.2 "देवस्तु तत्त्ववित्.

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो भीष्मो विरराम महायशाः ।
व्याजहारोत्तरं तत्र सहदेवोऽर्थवद्वचः ॥ १
केशवं केशिहन्तारमप्रमेयपराक्रमम् ।
पूज्यमानं मया यो वः कृष्णं न सहते नृपाः ॥ २
सर्वेषां बलिनां मूर्ध्नि मयेदं निहितं पदम् ।
एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रब्रवीतु सः ॥ ३

मतिमन्तस्तु ये केचिदाचार्य पितरं गुरुम् ।
अर्च्यमार्चितमर्चाहमनुजानन्तु ते नृपाः ॥ ४
ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्द्विमतां सताम् ।
मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ॥ ५
ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिः सहदेवस्य मूर्धनि ।
अदृश्यरूपा वाचश्चाप्यब्रुवन्साधु साध्विति ॥ ६
आविध्यदजिनं कृष्णं भविष्यद्भूतजल्पकः ।

2 G₄ om. 2 (cf. v.l. 1). Before 2, D_{1.2} T₁ G_{2.2} M ins. सहदेवः. — ^a) N₁ केशिहर्तारम्. — ^b) V₁ B_{2.4.5} अप्रमेयं महाबलं; S (G₄ om.) अप्रमेयमरिदमं. — After 2^{ab}, S (G₄ om.) ins.:

360* सर्वलोकेश्वरं कृष्णं विज्ञाय पुरुषोत्तमम्¹, which is followed by 4. — ^a) K₁ कृष्णं; K₂ D₂ यो वै; V₁ योष (for यो वः). S यो वा न सहते राज्ञां (M₁ कश्चिद्). — ^d) K₁ यो वै (for कृष्णं). Ś₁ K_{1.2} V₁ B₁ D_{1.2.5} (before corr.) नृपः (for नृपाः). S (G₄ om.) कश्चित्स(M₁ राज्ञां स)बलवाहनः. Cf. passage No. 21 of App. I (line 7). — After 2^{ad}, G₁₋₃ M₁ ins.:

361* क्षिप्रं युद्धाय नियंतु शक्तश्चेदत्र मे युधि ।

[This line has occurred in passage No. 21 of App. I (line 8). — M₁ यद्यवशा कृता मया (for the post. half).]

3 G₄ om. 3 (cf. v.l. 1); G_{1.2.5} M om. 3^{ab}. — ^a) K₁₋₃ तस्येदं सकलं मूर्ध्नि; T₁ G_{2.5} तस्य मूर्ध्नि सुसंन्यस्तं. — ^b) K₂₋₄ D₄ दर्शितं (for निहितं). K₁ मया विन्यस्यते पदं; V₁ ममेदं सकलं पदं; T₁ G_{2.5} राज्ञः सभ्यं (G₃ lacuna for these words; G₅ सर्वं for सभ्यं) पदं मया. — Cf. passage No. 21 of App. I (line 9). — 3^{ad} occurs (with v.l.) in passage No. 21 of App. I (line 10). — ^c) B₃ हृत्थम् (for एवम्). K₂ G_{2.4} उक्तो; G_{1.2} 'क्तं (for 'क्ते). G₄ हेतुर् (for सभ्यर्). — ^d) G₄ मे (for सः). — After 3, D_n (1) D₄ ins.:

362* स एव हि मया बध्यो भविष्यति न संशयः ।

4 G₄ om. 4 (cf. v.l. 1). S (G₄ om.) reads 4 after 360*. — ^a) K B (except B₂) D_n D₆ च (for तु). S (G₄ om.) तमिमं सर्वसंपन्नम्. — ^b) V₁ B₂

D₈₋₅ नृपतिं; B₆ भूपतिं (for पितरं). — ^a) K₂ (corrupt) अभ्यम्; K₄ D₈ T₁ अर्च्यम् (for अर्च्यम्). K₁ अर्चाहम् (sic); K₃ अर्चति; K₄ D_{n1} D₃ अर्घ्योहम्; N₁ D₆ अर्च्योहम्; D_{n2} D₅ अर्घाहम्; S (G₄ om.) अस्माभिः (for अर्चाहम्). — ^d) K₃ ह्यनु (for अनु). S (G₄ om.) सर्वे संमंतुमर्हथ.

5 ^b) B₃ तेषां; G₃ किंचिद् (for कश्चिद्). — ^{ad}) M₂ transp. राज्ञां and मध्ये. Ś₁ K₄ B₆ D_n D₆ वै (for सं). G₄ पथि (for पदे). K₃ मध्ये संदर्शितं पदं; N₁ अवध्ये दर्शिते पदे; B₁ D_{1.2} अचिखे दर्शिते (B₁ 'पिते; D₁ 'शिने) पदे.

6 ^a) K₁ अदृश्यपूर्वा; K₃ D₆ अदृश्यरूपः; N₁ S 'दृश्यदेहा (G₄ 'दया देव). — ^d) Ś₁ [अ]प्रब्रुवन्; V₁ B_{2.4.5} D₁₋₅ निश्चरः (for [अ]प्यब्रुवन्). S साधु साध्विति चाब्रुवन्.

7 Before 7, K₄ ins. नारद उ'. — ^a) K_{1.4} D₈ G₅ आविध्यदजिनं; K₂ B_{2.4.5} D_{1.2} G₃ आविध्यदजितं (K₂ 'मं); K₃ आविध्य वृजितं; N₁ V₁ D_{n1} M₂ आविध्यदजितं; B₁ आराध्य यजितं; B₆ प्राविध्यदजिनं; T₁ आविद्धं; G_{1.2.4} आविध्य सदनं; M₁ आविध्यादजिनं. Cd cites आविध्यत् (as in text). K₂ S हृष्टो; K₃ कृष्णो (for कृष्णं). — ^b) K₂ भविष्यभूतं; D_{n2} भविष्याद्भूतं. G_{1.2.4} भविष्यद्भूतभावनः. — ^c) K₁ B_{1m} T₁ G₄ सर्वसंशय- (B₁ orig. 'संगक)निर्मुक्तो; K₂ 'निर्मुक्त. — ^d) Ś₁ सर्व-योगवित्; K₁ 'लोकजित्; V₁ B D₁₋₅ T₁ G_{2.5} M 'धर्मवित्. — After 7, D_n D_{1.4.5} ins.:

363* उवाचाखिलभूतानां मध्ये स्पष्टतरं वचः ।

कृष्णं कमलपत्राक्षं नार्चयिष्यन्ति ये नराः ।

जीवन्मृतास्तु ते ज्ञेया न संभाष्याः कदाचन ।

वैशंपायन उवाच ।

[(L. 1) D₄ स्पष्टतरं (for 'तरं). — Before line 2,

सर्वसंशयनिर्मोक्ता नारदः सर्वलोकवित् ॥ ७
 तत्राहूतागताः सर्वे सुनीथप्रमुखा गणाः ।
 संप्रादश्यन्त संकुद्धा विवर्णवदनास्तथा ॥ ८
 युधिष्ठिराभिषेकं च वासुदेवस्य चार्हणम् ।
 अञ्ज्वंस्तत्र राजानो निर्वेदादात्मनिश्चयात् ॥ ९
 सुहृद्भिर्वार्यमाणानां तेषां हि वपुराबभौ ।
 आमिषादपकृष्टानां सिंहानामिव गर्जताम् ॥ १०
 तं बलौघमपर्यन्तं राजसागरमक्षयम् ।
 कुवर्णं समयं कृष्णो युद्धाय बुबुधे तदा ॥ ११

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ समाप्तमर्घाभिहरणपर्व ॥

पूजयित्वा तु पूजार्हं ब्रह्मक्षत्रं विशेषतः ।
 सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् ॥ १२
 तस्मिन्नभ्यर्चिते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः ।
 अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् ॥ १३
 स्थितः सेनापतिर्वोऽहं मन्यध्वं किं नु सांप्रतम् ।
 युधि तिष्ठाम संनह्य समेतान्बृष्णिपाण्डवान् ॥ १४
 इति सर्वान्समुत्साह्य राज्ञस्तांश्रेदिपुंगवः ।
 यज्ञोपघाताय ततः सोऽमन्त्रयत राजभिः ॥ १५

C. 2. 1412
 B. 2. 39. 11
 K. 2. 62. 13

D₂ ins. नारद उं.]

8 Ś1 K₄ D (except D_{2.5}) read 8-11 after 15.
 — ^a) K₁ तत्रार्हणगमे; Ṇ₁ 'हूतागणाः; V₁ 'हूतास्ततः;
 B_{1.2} D_{1.2} 'हूताश्च ते (B₁ ये); B₄ तदाहूतागताः; T₁
 तत्राश्रतागताः; G_{1.2} शत्रुभूताहिताः; G₅ तमाहूतागताः.
 — ^b) D₁ गताः; S नृपाः (for गणाः). — ^c) K_{8.4}
 D_n D₆ समदश्यंत; B₈ D_{1.2} संप्रहं; S प्र(G₈ अ)त्यहं.
 K₂ संकुद्धो. — ^d) B₁ तदा (for तथा). B₆ विचित्र-
 वदनास्तथा; S विवर्णाः क्रोधमूर्च्छिताः.

9 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. — ^a) K₁ युधिष्ठिरे चाभिषेकं तु (hyper-
 metric); K₈ युधिष्ठिरेभिषेकं च. — ^b) Ś1 चार्हणं; B D_{2.5}
 चा(D₆ वा)र्हणं. S कृष्णे पूजां च तादृशीं. — After 9^{ab},
 K₄ D_n D_{1-8.5} ins.:

364* न स्याद्यथा तथा कार्यमेवं सर्वे तदाबुवन् ।

निष्कर्षोन्निश्चयात्सर्वे राजानः क्रोधमूर्च्छिताः ।

[(L. 1) D₂ तसाद् (for न स्याद्). D_{1.2} तथा
 (for तदा). — (L. 2) K₄ corrupt.]

— ^c) T₁ G₆ विबुवन्; G_{8.5} M₁ व्यबु. — ^d) Ś₁ D₄
 निर्वेदाना(D₄ 'ह्ना)त्मनिश्चयात् (D₄ 'नू); B_{1.6m} M₂
 निर्वेदात्म(B_{6m} 'थे)विनिश्चयात्.

10 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. D₆ om. 10^a-11^b. — ^c) K₁ M₁ आमिषादव-
 कृष्टानां; K₄ आमिषादवकृष्टानां; G₆ M₂ आमिषादप(G₆ 'प्र-
 कृष्टानां. — ^d) D₁ गर्जितं; D₁ (before corr.) G₁
 गर्जिवा.

11 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. — D₆ om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). — ^a) K₁
 तं जनौघम्; K₄ D₄ G₅ M₁ तद्वलौ; B₁ तुसुलौ (for

तं बलौ). — ^b) S 'मन्ययं (for 'मक्षयम्). — ^c) Ś₁
 तथा (for तदा).

12 For sequence in Ś1 K₄ D (except D_{2.5}),
 cf. v.l. 8. In D₁, 12-15 are repeated after 11,
 and cancelled. — Before 12, some MSS. add
 वैशं उं (or वैशं). — ^a) N (except K₁ Ṇ₁ V₁
 B₁ D_{2.4}) च (for तु). Ṇ₁ V₁ B D_{n2} D₃ 6 पूजार्होन्.
 — ^b) K_{1.2} विशेषवत्; K₈ 'पवित् (for 'पतः). K₄ Ṇ₁
 V₁ B D (except D₄) G₆ 'क्षत्रविशेषवित्. — ^c)
 S सहदेवो विशेषपज्ञः. — ^d) Ś₁ समुपायत. G₁ कर्मकृत.

13 ^b) K_{2.8} चेदिराद्; D₄ सनाथः (for सुनीथः).
 K₁₋₃ D₅ T₁ G₈₋₅ M शत्रुकर्षणः (D₆ 'नं); B₁ D₂
 'तापनः; G_{1.2} 'सूदनः; G₆ 'दशनः (for 'कर्षणः). — ^c)
 K_{1.2} Ṇ₁ D₂ G₄ अभिताम्रे; K₄ अतिताम्रे. K₁ रोपाद्;
 Ṇ₁ V₁ D_{2.5} T₁ G_{1.2.4.5} M₂ क्रोधाद् (for कोपाद्).
 — ^d) T₁ उवाच वसुधाधिपान्.

14 ^a) K₂ स्थितिः; Ṇ₁ S (except M₁) हितः (for
 स्थितः). V₁ B₂₋₆ D_n D₁ यो; D₈ वा (for वो). — ^b)
 Ṇ₁ V₁ B₁ D₂ बुवध्वं (for मन्यं). K₁₋₃ Ṇ₁ V₁ B
 D_n D₆ तु (for तु). T₁ G₁₋₄ M मर्षे(G₈ मृष)यध्वं
 किमीदृशं; G₅ मन्यध्वं किमीदृशं (submetrical); G₆
 (corrupt) महर्षयमकीदृशं. — ^c) K₁ D₆ G₈₋₆ M₁
 अधितिष्ठाम (G₄ 'मि); K₂ B₁ D₃ युधि तिष्ठामि. — ^d)
 D_{2.4} G_{1.2} M₂ समेता (for 'तान्). M₂ 'पांडवैः.

15 ^a) S तदा (G₆ ततः; M₁ सदा) (for इति).
 K₁ समुत्साह्य; K₂ 'स्ताद्य; B₁ 'च्यत्वाद्य; D_n D_{1.2.5}
 (sup. lin.) G₅ M₁ 'स्ताद्य; D₈ समासाद्य; T₁ G₂
 समुत्सार्य; G₄ 'चार्य; G₆ 'ह्नाद्य (for 'स्ताद्य). — ^b) K₂
 राजस्तांश्रेदि; B₁ स राजश्रेदि; D₂ राजस्तांश्रेदि; T₁ G₅

३७

वैशंपायन उवाच ।

ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिसागरम् ।
रोपात्प्रचलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः ॥ १
भीष्मं मतिमतां श्रेष्ठं वृद्धं कुरुपितामहम् ।
बृहस्पतिं बृहत्तेजाः पुरुहूत इवारिहा ॥ २
असौ रोपात्प्रचलितो महानृपतिसागरः ।

अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३
यज्ञस्य च न विघ्नः स्यात्प्रजानां च शिवं भवेत् ।
यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽद्य पितामह ॥ ४
इत्युक्तवति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
उवाचेदं वचो भीष्मस्ततः कुरुपितामहः ॥ ५
मा भैस्त्वं कुरुशार्दूल श्वा सिंहं हन्तुमर्हति ।

M1 नृपतीश्रिदि°; Gs. 4. 6 नृपतिश्रिदि°. — °) K1. 2 राज्ञो-
पघाताय; Ds यज्ञोपया°. V1 तदा (for ततः). S यज्ञो-
पघातं पार्थानां. — °) K2. 4 B1 D2. 5 स (B1 Ds सं-
मंत्रं; S अ(G1. 2 M2 आ)मंत्रं.

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś1 K2-4 B5 Dn D4-6
अर्घो(Ś1 Dn2 °र्घ्यां)भिहरण; K1 अर्घोभिदाहरण (sic);
B1. 8. 4. 6 D1. 2 शिशुपालवध; B2 D2 राजसूय, अर्घो(Ds
°र्घ्यां)भिहरण and शिशुपालवध (Ds om. the last);
G6 M1 राजसूय. To the above, Ś1 K1-3 Dn D4. 6
add समाप्त. — *Adhy. name*: Gs शिशुपालक्रोधः; G6
यज्ञोपघातमंत्रः. — *Adhy. no.* (figures, words or
both): K1 (marg. sec. m.) 35; K2 Ds 37; K3 36
(as in text); Dn1 39; Dn2 42; S 69 (G4 46).
— *S'loka no.*: Dn 18; M1 16.

37

MS. D4 is written in a different hand
from this adhy. up to the end of the parvan.

1 °) Bs. 5. 6 (m as in text) Dn Ds. 5 M1 °मंडलं
(for °सागरम्). Ś1 K4 दृष्ट्वा तन्मृपमंडलं. — After 1^{ab},
K4 V1 B D (except Ds. 6) ins.:

365* संवर्तवाताभिहतं भीमं क्षुब्धमिवाणवम् ।

[V1 B2. 6 भीष्मं (for भीमं). V1 B8m कुडम् (for
क्षुब्धम्). D1. 2 भीमक्षोभमिवाणवम्.]

— G1. 2 om. 1°-2°. — °) Ds प्रचलितं; T1 प्रचलितो
(sic). N1 राजन् (for सर्वम्). — °) D4 इदमहा-
युधिष्ठिरः.

2 G1. 2 om. 2 (cf. v.l. 1). — °) Ś1 K B1. 2. 4
D (except Ds. 5) मुखं (for श्रेष्ठं). — °) K4 D4 वृद्धं.
— °) K2. 4 बृहस्पतिः; S (except Gs; G1. 2 om.)
प्रजापतिं. Ś1 V1 D4 महातेजाः (D4 °जः) (for बृहत्तेजाः).

— °) S (G1. 2 om.) शतक्रतुर (M1 °तुम्) (for पुरुहूत).
3 Before 3, T1 G4-6 M ins. युधिष्ठिरः. — °) D4
प्रचलतो. — °) K2. 8 Ds T1 Gs महानृपतिसागरः (T1 °रं).
— °) N1 G2 यत्र; D1. 2 तत्र (for अत्र). K2-4 B1
प्रतिकर्तव्यं; G4 °वक्तव्यं; G5 °वक्तव्यं (for °पत्तव्यं). Cnp
अत्र स्वन्तं भवेद्यज्ञः. — °) Ks. 4 पितामहं (K4 °हः).

4 °) Ks G4. 5 न च (by transp.). Ks G6 विघ्नं.
K4 जज्ञस्य च विधानं स्यात्; B1. 2 D1. 2 यज्ञस्य निर्विघ्नकरं.
— °) Ś1 K D (except D1. 2) Gs. 4 हितं (for शिवं).
N1 हि नः; B1 हितं; D1. 2 M महत्; T1 Gs. 6 च नः;
G6 च यत्; G4 वचः (for भवेत्). G1. 2 तद्दस्व कुरुत्तम
(G2 °द्वह). — °) B1. 8. 6 D1. 2 सर्वं स्यात्; B2 क्षेमं स्यात्;
B4. 5 Ds नः स्वं (Ds corr. to स्ववं) (for तत्सर्वं).
K3 यथा [त] ब्रूहि मंत्रं स्वं; Ds यथा सर्वं न नस्ववं;
T1 Gs-6 M यथा हि (M च) पूर्ववत्स (G6 °त्पूर्वं);
G1. 2 प्रजानामधिपं पूर्वं. — °) B D1-3. 5 तथा ब्रूहि;
S ब्रूहि मद्यं (for ब्रूहि मेऽद्य). K4 T1 पितामहः. Ś1 D4
ब्रूहि मे कुरुपुंगव.

5 °) Ds धर्मज्ञः; Gs. 4 धर्मिष्ठे; G6 राजेंद्र. — °) K2
धर्मपुत्रे (for °राजे). — °) T1 वचनं (for [इ]दं वचो).
Ś1 भीष्मस्तत्र; S काले भीष्मः (for भीष्मस्ततः). K2. 8 T1
°पितामह (T1 °हं).

6 Before 6, G1. 2. 6 M ins. भीष्मः. — °) Ś1 B2. 5
D8-5 भैर्न; B1 भीर्न; B1m. 8. 4 भैपीस् (for भैस्वं).
Ś1 कुलशार्दूल; N1 नृप°; V1 न च कौंतेय; Bs. 4 स्वं न कौंतेय
(for कुरु°). K2 Ds °शार्दूलश्वासिंहं; Ks °शार्दूलश्वासि त्वं.
B2 D1. 2 सिंहात् (for सिंहं). M2 योऽद्युम् (for हन्तुम्).
K2 G1 M2 दृच्छति; Ks दृच्छसि (for अर्हति). ☞ Cd:
न श्वा सिंहं हन्तुमर्हतीत्यन्वयः । ☞ — °) K4 शिवः; Cd
शिवं (=कल्याणं). K4 Ds पथा. K1 B2 सुनीथोत्र;
S तु भी(G4 है)मोत्र. Cd cites सुनीतः (as in text).
— °) D4 पूर्वतमं. Ks. 4 वृत्तं; B6 ततः; Dn(1) कृतः;

शिवः पन्थाः सुनीतोऽत्र मया पूर्वतरं वृतः ॥ ६
 प्रमुत्ते हि यथा सिंहे श्वानस्तत्र समागताः ।
 भषेयुः सहिताः सर्वे तथेमे वसुधाधिपाः ॥ ७
 वृष्णिसिंहस्य सुप्तस्य तथेमे प्रमुखे स्थिताः ।
 भषन्ते तात संक्रुद्धाः श्वानः सिंहस्य संनिधौ ॥ ८
 न हि संबुध्यते तावत्सुप्तः सिंह इवाच्युतः ।
 तेन सिंहीकरोत्येताञ्चसिंहश्रेदिपुंगवः ॥ ९
 पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठ शिशुपालोऽल्पचेतनः ।
 सर्वान्सर्वात्मना तात नेतुकामो यमक्षयम् ॥ १०
 नूनमेतत्समादातुं पुनरिच्छत्यथोक्षजः ।

यदस्य शिशुपालस्य तेजस्तिष्ठति भारत ॥ ११
 विप्लुता चास्य भद्रं ते बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ।
 चेदिराजस्य कौन्तेय सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥ १२
 आदातुं हि नरच्याग्रो यं यमिच्छत्ययं यदा ।
 तस्य विप्लवते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्यथा ॥ १३
 चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः ।
 प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिर ॥ १४
 इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः ।
 भीष्मं रूक्षाक्षरा वाचः श्रावयामास भारत ॥ १५

C. 2. 1432
 B. 2. 40. 15
 K. 2. 63. 15

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

G० प्रति (for वृतः).

7 ^a) K२ च; K३ तु; G४ M२ [S]पि (for हि).
 — ^b) K Ñ१ B१-३ Dn D० तस्मिन्; S तात (for तत्र).
 K३ समागतः. — ^c) Ś१ K४ Ñ१ V१ Dn१ D४.४ भवेयुः;
 T१ भषते; G१.२.४.५ M२ भक्षेयुः; G३ भवेरन्; G० हर्षेन्;
 M१ भक्षेरेन्; Cd as in text. — ^d) V१ B (except B२)
 D१-२.५ तथामी; S तथैव (for तथेमे); cf. v.l. 8.
 8 ^a) K१ वृष्णिसिंहप्रसुप्तस्य; G३ स्य पुण्यस्य. — ^b)
 Ñ१ D० तथामी; Dn१ तथा मे; G२.० तथेमे; G४ तवेमे
 (cf. v.l. 7.). Ś१ संमुखाः; K३ G० प्रमुखाः; V१ पुरुषाः;
 B१ प्रमुखः; T१ G३.४ M [S]भिमुखाः (G३ M२ स्त्रे);
 G१.२ विमुखाः; G० हि मुखाः (for प्रमुखे). — ^c) Ś१ D४
 भवंति; K३ V१ D४ G१.३ (before corr.).४.५ भाषते;
 Dn१ D१.२ भवंते; T१ भीषते; G२ भूषते; G३ हर्षते;
 M२ भक्षते. Ñ१ तत्र; D३ चापि (for तात). T१ G३.४.५ M१
 भाष(T१ भष; G३ चष)संकाशाः; G१.२ मृगसंकाशाः (G२
 शं); G३ चाषसंकाशाः; M२ चाभिसंक्रुद्धाः (for तात
 संक्रुद्धाः). B३ संरुधाः; D३.५ सं(D३ स)क्रोधाः (for
 संक्रुद्धाः). — ^d) Ś१ D४ नराः श्वानो(D४ ना)स्यसंनिधौ;
 S असिंहाः सिंहसंनिधौ.

9 ^a) K४ D२ तर्हि (for न हि). K B (except B३)
 Dn D१.२.५.० यावत्; D३ यो वै (for तावत्). — ^b)
 K (except K३) D४ T१ सुप्त (for सुप्तः). — After
 9^{ab}, T G ins.:

366* तदिदं ज्ञातपूर्वं हि तव संस्तोतुमिच्छतः ।

[G३ शप्य (for ज्ञात), and स्तवं (for तव). G१.२
 मिच्छसि; G३ मिच्छति; G४.० महंसि.]

— ^c) V१ B३ येन (for तेन). K३ G३ सिंहकरोति;

G१.४ सिंहः क°. K१-३ S एष; D३ एनान् (for एतान्).
 — ^a) Ś१ D३ नृसिंहां; K३ नृसिंहं; K४ D४.५ नृसिंहां;
 B३ न सिंहां; S (except G३.०) असिंह (for नृसिंह).
 K३ पुंगव.

10 ^a) K३ Ñ१ V१ B Dn D१.३ पार्थिवश्रेष्ठः; K४
 पांडवश्रेष्ठः; D३ पार्थिवः श्रेष्ठः; D४ वं श्रेष्ठः; D० पार्थिवश्रेष्ठा;
 S पार्थिवाध्यक्षः (G१ क्षाः; G३ क्षान्; G० क्ष). — ^b)
 K१ B च्य चेतनः (for ल्पचेतनः). — ^c) G० नेतुमर्हस्य-
 पक्षयं.

11 ^a) Ś१ समाधातुं; D३ दातं; G४ स्वमादातुं; Cd as in
 text. — ^b) D१.२ ईक्षति (for इच्छति). — ^c) T१
 G३.५.० M२ यदत्र; G४ ये तत्र (for स्य). Ś१ K१.४ B१.२
 D (except D३.५) G१.२ पालस्य; T१ पालेस्ति (*sup. lin.*
 स्ति); G३ पालस्ये (for पालस्यं). — ^d) Ś१ D४ बुद्धि-
 तिष्ठति पार्थिव.

12 ^a) G४ विवृता; Cd विवृता (as in text). D१.३
 तस्य (for चास्य). B३ D३ दुर्बुद्धेर; D५ दुर्बुद्धिर् (for
 भद्रं ते). — Ś१ D४ om. 12^{ab}. — ^b) K३ मूहि (for
 बुद्धिर्). — ^c) V१ B३ कौरव्य; B१ चैषा हि (for कौन्तेय).

13 ^a) K४ Ñ१ V१ B (except B३) Dn D० च
 (for हि). S आदातुं पुंडरीकाक्ष. — ^b) D४ यो यम्;
 S एष (for यं यम्). D४ G४ इच्छति; G२ यच्छति.
 B१ तत्; D४ T१ G१.२.४.५ M१ यं; G३ नः; G० सं- (for
 [अ]यं). Ś१ K३.४ B१.२ Dn D१.२.० तदा; B३.४.० तथा;
 T१ G३.५ M१ सदा; G१ यदा (for यदा). — ^c) B१ यस्य.
 K३ विश्रवते (for विप्लव). — ^d) G१.२.४ येवं; G३ वैवं
 (for एवं). K४ D१ (before corr.) चेदिपते; G४ तिर-
 V१ तथा; D४ यदा (for यथा).

३८

शिशुपाल उवाच ।

विभीषिकाभिर्वह्नीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान् ।
न व्यपत्रपसे कस्माद्बुद्धः सन्कुलपांसनः ॥ १
युक्तमेतच्चूतीयायां प्रकृतौ वर्तता त्वया ।
वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि सर्वकुरूत्तमः ॥ २
नावि नौरिव संबद्धा यथान्धो बान्धमन्वियात् ।

14 Ś1 D4 om. 14^a-15^b. — ^a) T1 Gs. 4. 6 M1 लोकानां (for भूता). — ^b) T1 भारत (for माधवः). — ^c) K1 अभवश्चैव; M2 प्रभवश्चैव. G M भूतानां (for सर्वेषां). T1 माधवं प्रभवश्चैव. — ^d) B1 G4 निधनश्च; G2 निधानं च. T1 भूतानां निधनं च यः.

15 Ś1 D4 om. 15^{ab} (of. v.l. 14). Before 15, K1. 8. 4 Ṇ1 V1 B Dn D1-2. 5. 6 S ins. वैशं उ* (or वैशं*). — ^a) T1 अथ (for इति). — ^b) V1 B2 Ds. 5 Gs तदा; D1. 2 T1 Gs. 6 M तथा; G1. 2. 4 यथा (for ततश्च). K4 चेद्विपते; T1 चेति पतिर. G4 नृपाः. — ^c) K4 -राव; B1 -भाषः (for वाचः). Ś1 D4 भीष्मो रूक्षतरा वाचः; S भीष्मं रूक्षतरां (M1 रूक्षाक्षरां) वाचं.

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś1 G6 M1 राजसूय; K1-2 B1. 8-6 Dn1 D1-2. 5. 6 शिशुपालवध; B2 राजसूय, अर्घोभिहरण and शिशुपालवध; D4 राजसूयेऽ (sic). — *Adhy. name*: G6 M2 शिशुपालनिदा; G8 भीष्मवचनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K1(marg.) 8 D4 37 (as in text); K2 Ds 38; Dn1 40; Dn2 43; S 70 (G4 47). — *S'loka no.*: K2. 8 Dn D1. 2 M1 15.

38

1 ^a) K1. 2 विभीषिकाभिर; D1. 8 विभीषिकाभिर; D4 G1 विभीषिकाभिर; G4 मिभी*. — ^b) T1 Gs-6 M भीष्म (for सर्व-). G1. 2 भीष्म भीषय पार्थिवान्. — ^c) K2 T1 Gs. 4 M ह्यप*; Cd व्यप* (as in text). Ś1 K (except K8) D4. 6 मोहाद् (for कस्माद्). — ^d) D2 वचः (for बुद्धः). K4 D2. 5. 6 कुलपांसन; Ṇ1 कुरुसत्तम.

2 ^a) Ś1 D4 एवं; K2 एव (for एतत्). — ^b) K1 विवृता; K2. 8 V1 B2. 6 M T1 G1. 2. 4 M1 तिष्ठता; K4 वर्तते; G8 lacuna (for वर्तता). — ^c) Ś1 D4 अपेतस्तु

तथाभूता हि कौरव्या भीष्म येषां त्वमग्रणीः ॥ ३
पूतनाघातपूर्वाणि कर्माण्यस्य विशेषतः ।
त्वया कीर्तयतास्माकं भूयः प्रच्यावितं मनः ॥ ४
अवलितस्य मूर्खस्य केशवं स्तोतुमिच्छतः ।
कथं भीष्म न ते जिह्वा शतधेयं विदीर्यते ॥ ५
यत्र कुत्सा प्रयोक्तव्या भीष्म बालतैरनैरैः ।

(for 'तार्थ'). S वक्तुं वचनसंपन्नत् (T1 G6 'न्न; M1 'न्न'). — ^a) K2 D1. 6 सर्वं कुरुत्तम; K8 Ṇ1 V1 Dn2 D4 Gs. 6 सर्वकुरुत्तम; B5 'त्तमान्; Cn as in text.

3 ^a) D4 नावनारिव (corrupt). D8 संघाय; S बद्धा स्याद् (G4 'स्य) (for संबद्धा). — ^b) K1 बंधम्; B1 हंधम्; D8 वाधम्; D4 बोधम्; D8 वंधम् (for बान्धम्). K2 यथा अंधोधमन्विद्यात्; K4 यथांधौ बाधम्*; Dn2 यथांधोधं सम*; G4 यथांधो विप्रकीर्यते; Cn as in text. — G4 om. from 3^a up to 3. 39. 8^b. — ^c) G6 तथाभूतानि. K2 कौरव्यो; K8 G1. 2 कौरव्य. — B2 om. (hapl.) 3^a-6^a. — ^d) Ś1 K4 Ṇ1 V1 B3-6 Dn Ds-6 येषां भीष्म (by transp.); G1. 2 भीष्म एषां.

4 B2 G4 om. 4 (of. v.l. 3). S (G4 om.) transp. 4 and 5. — ^a) G6 पूतनायतपूर्वाणि. — ^b) D6 तत्कर्माण्यविशेषतः; M2 कर्मण्यन्यवि*. — ^c) K1 कीर्तयिता; K2 कथयता; B5 संकीर्यता; D2 कीर्तयिता; S (G4 om.) प्रशंसता. — ^d) K8 त्वया (for भूयः). Ś1 प्रच्यावितं; K1. 2 प्राच्यावितं; Ṇ1 V1 B (B2 om.) Dn Ds. 5 प्रच्यावितं; D4 प्राच्यावितं; S (G4 om.) संचलितं (G6 संविस्तं); Cd प्रच्यावितं (as in text). G6 मया (for मनः). D1 धर्मराजो युधिष्ठिरः.

5 B2 G4 om. 5 (of. v.l. 3). S (G4 om. 5) transp. 4 and 5. — ^a) K2 अवलितस्य; D8 अलितस्य; D5 आलितस्य (both latter submetrical); T1 Gs. 5. 6 M अप(G6 'प्र)बुद्धस्य; G1. 2 अपविद्धस्य. G6 सुख्यस्य. — ^b) K4 D1 (before corr.) श्रोतुं (for स्तोतुं). — ^c) K8 न दीर्यते; K4 B1(m as in text) D6 विदीर्यते (for विदी*). T1 Gs. 5 शतधा विप्रकीर्यते; G1. 2 'धा न विदीर्यते; G6 'धाच न दीर्यते; M 'धा विप्रदीर्यते. Cn apparently न ईर्यते!

6 G4 om. 6; B2 om. 6^a (of. v.l. 3). — ^a) Dn1 तत्र; D4 येत्र. — ^b) M1 अपि (for भीष्म). T1 बालतैरैरैः

तमिमं ज्ञानवृद्धः सन्गोपं संस्तोतुमिच्छसि ॥ ६
 यद्यनेन हता बाल्ये शकुनिश्चित्रमत्र किम् ।
 तौ वाश्ववृषभौ भीष्म यौ न युद्धविशारदौ ॥ ७
 चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितम् ।
 पादेन शकटं भीष्म तत्र किं कृतमद्भुतम् ॥ ८
 वल्मीकमात्रः सप्ताहं यद्यनेन धृतोऽचलः ।
 तदा गोवर्धनो भीष्म न तच्चित्रं मतं मम ॥ ९

G₈ पालतमैर; M₂ Cnp बालेतैर (Cn as in text).
 Ś₁ नृपैः (for नरैः). — °) M₂ इदं (for इमं). — °)
 K₂ कोयं; K₈ कोपं; T₁ गोप (for गोपं). K_{2.4} संश्रोतु-
 मिच्छसि; V₁ संस्तौषि केशवं; B_{3.4.6} संस्तौषि कौरव;
 T₁ G_{8.5} त्वं स्तोतुमिच्छसि. D₂ M₂ इच्छसि.

7 G₄ om. 7 (cf. v.l. 3). — °) D₄ यद्यनेन.
 Ś₁ Dn₁ D₄ T₁ G_{1.2.6} हतो. Ś₁ D₄ बालः; K₂ बाल्यै;
 D₂ बालो; G₈ बाले. — °) V₁ B_{1.8} Dn₂ D_{1-8.5.6} म
 पृतना; G₂ शकटश्च; all comm. शकुनिः (as in text).
 K₄ चैत्रम्; G₁ च किम् (for चित्रम्). *Cn: शकुनिः
 पृतना । पाठान्तरे शकुनिवस्त्रेचरस्तृणावर्तः । * — °) Ś₁ B₆
 Dn T₁ G_{1.2.5} M चाश्वः; K₄ चासं (for वाश्वं).
 T₁ G_{1.2} वीरैः; G₆ M वीर (for भीष्म). B₁₋₃ D_{1.2}
 *हतौ वा (D₁ चा)श्ववृषौभीष्म. Cd cites अश्वः and वृषभः.
 — °) K_{2.8} पशुः; Dn₂ न तु; T₁ या ना; G₁ ये न;
 G₈ ये ना (for यौ न). G_{1.2} बुद्धिः; G₅ बुद्धं (for युद्धं).
 B_{1.2} D_{1.2} न तच्चित्रं मतं मम.

8 G₄ om. 8 (cf. v.l. 3). — °) B₁ यद्यनेन; B₂ D_{1.2}
 यद्यनेन (for यद्यनेन). N₁ V₁ B_{1.2.5} D_{1.2} विनाशितं;
 D₈ विभेदितं; D₅ विनामितं; G_{1.2} [अ]तिपातितं; M₂
 विवर्तितं (for निपां). B_{3.4.6} नामितं यद्यनेन वै. — After
 8, S (G₄ om.) ins. (Cv glosses):

367* अर्कप्रमाणौ तौ वृक्षौ यद्यनेन निपातितौ ।

नागश्च पातितो येन तत्र किं विस्मयं कृतम् ।

[(L. 1) G₂ [अ]तिपातितौ (for निपां). — (L. 2)
 G₂ नगौ च पातितौ (for नागश्च पातितौ). G₆ M₂ [5]नेन
 (for येन). G₁ गतं; G₂ गतः (for कृतम्).]

9 K₈ G₄ om. 9 (for G₄, cf. v.l. 3). — °) D₄
 वाल्मीकः. K_{2.4} मात्रः; D₈ G₁₋₈ मात्रं; Cd मात्रः (as in
 text). D₄ सप्ताहं. — °) B₁ (m as in text). D_{1.2}
 बलात् (for ऽचलः). S (G₄ om.) धारितो यद्यनेन (G_{1.2}
 यत्र तेन) सः. — °) B₁ तथा (m as in text); T₁ G_{1-8.5}
 ततो (for तदा). D₈ G₈ गोवर्धनं. M₂ शैलो (for भीष्म).
 D₈ तदा नो भीष्म एतस्य. — °) Ś₁ K₁ नैतच्च; K₂ नैव;

भुक्तमेतेन बह्वन्नं क्रीडता नगमूर्धनि ।
 इति ते भीष्म शृण्वानाः परं विस्मयमागताः ॥ १०
 यस्य चानेन धर्मज्ञ भुक्तमन्नं बलीयसः ।
 स चानेन हतः कंस इत्येतन्न महाद्भुतम् ॥ ११
 न ते श्रुतमिदं भीष्म नूनं कथयतां सताम् ।
 यद्वक्ष्ये त्वामधर्मज्ञ वाक्यं कुरुकुलाधम ॥ १२
 स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्ब्राह्मणेषु च ।

D₄ न तैश्च (for न तच्च). K₁ B₆ चित्रतमं मम. S (G₄
 om.) न तु मे विस्मितं मनः.

10 G₄ om. 10 (cf. v.l. 3). — °) N₁ M₂ एकेन
 (for एतेन). B₁ बहुलं; G₈ यद्यन्नं (for बह्वन्नं). — °)
 B₁ क्रीडिता; T₁ G_{8.5.6} M₂ क्रीडितं; M₁ क्रीडित्वा.
 D₅ नतं; T₁ M₂ नागमूर्धनि. — °) B₆ शृण्वानः; G_{1.2}
 शृण्वतः (for शृण्वानाः). T₁ G_{8.5.6} M इति ते श्रवणा-
 न्नीष्म. — °) B₆ आगतः; T₁ G_{8.5.6} M आगतं (for
 आगताः). K₁₋₈ N₁ B₁ D₄ G_{2.8} परमं (N₁ परं ते;
 D₄ परं यो; G_{2.8} परं वै) विस्मयं गताः; K₄ D₈ परं तोषं वयं
 गताः. Cd apparently परं वो (gloss युष्माकं । मत इति
 शेषः) विस्मयं गताः; Cn as in text. — After 10,
 S (G₄ om.) ins.:

368* मत्तिमन्तो न शंसन्ति सजना धर्मिणः सदा ।

[G₆ प्रत्यु*** नेव ने (for the post. half).]

11 G₄ om. 11 (cf. v.l. 3); G₆ om. 11^{ab}. — °)
 K₈ चानन्यः; D₈ चाज्ञेन; T₁ G₆ [अ]नेन च (by transp.).
 G₃ M₁ यस्यादनेन धर्मज्ञ. — °) K₂₋₄ B₁ (m as in
 text) D_{1.4} S (G_{4.6} om.) बलीयसा. — °) Ś₁ K₁ D₆
 सप्यनेन; Dn₁ स वा तेन; G₆ यद्यनेन (for स चानेन).
 — °) K₁₋₈ नो; Dn₂ तन्; D₈ तु (for न). V₁ B₁₋₅
 Dn₁ D_{1-8.5} ममां (for महां). S (G₄ om.) किं पापम-
 धिकं ततः. — After 11, K₂ ins.:

369* कागहा बगहा वक्ष्यमर्षहा खरहा तथा ।

अग्निषो मायिक इव कथं नार्होऽम्पूजने ।

12 G₄ om. 12 (cf. v.l. 3). — °) G_{1.2} तत्ते (for
 न ते). — °) K₂ वाक्यं; V₁ B₁ m. 8. 4. 6 G_{1.6} धर्मं;
 T₁ G_{8.5} M₂ ज्ञानं; G₂ ज्ञातः; M₁ ज्ञानः (for नूनं).
 — °) B₁ m. 2 D_{1.2} तद् (for यद्). K_{1.2} वक्षे. B_{1.4-6}
 Dn D_{1.2} अधर्मज्ञं. — Cn divides तु + आमधर्मज्ञं!

13 G₄ om. 13 (cf. v.l. 3). — °) Ś₁ न शास्त्राणि;
 N₁ D_{1.2} च नास्त्राणि; T₁ G_{8.5} M न चास्त्राणि; G₆
 च शास्त्राणि. G_{1.2} न स्त्रीषु गोषु चास्त्राणि. — °) K₂ D_{1.4}
 पातये; D₈ यत्. — °) K₂ तस्य. N₁ चास्त्राणि; B₁

C. 2. 1445
B. 2. 41. 13
R. 2. 64. 14

यस्य चात्मानि भुञ्जीत यश्च स्याच्छरणागतः ॥ १३
इति सन्तोऽनुशासन्ति सज्जना धर्मिणः सदा ।
भीष्म लोके हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते ॥ १४
ज्ञानवृद्धं च वृद्धं च भूयांसं केशवं मम ।
अजानत इवाख्यासि संस्तुवन्कुरुसत्तम ।
गोघ्नः स्त्रीघ्नश्च सन्भीष्म कथं संस्तवमर्हति ॥ १५
असौ मतिमतां श्रेष्ठो य एष जगतः प्रभुः ।

[अ]ज्ञानि च; D₆ वात्मानि (for चात्मानि). — ^d) S (G₄ om.) शरणं गतः. Ś1 K B_{4.5} Dn D₈₋₉ यत्र (D_{3.5} यस्य) च (K_{1.4} व; K₈ om.; D₆ य) स्यात्प्रतिश्रयः. Cd cites प्रतिश्रयः (gloss स्थितिः); Cn gloss अंगीकारः.

14 G₄ om. 14 (cf. v.l. 3). — ^a) M₂ न शंसति (for अनुशासन्ति). — ^b) K₄ सद्धर्मं; Ñ₁ V₁ B D (except D₄) सज्जनं. B₂ D_{1.2} धार्मिकाः. K₂ G₈ तदा (for सदा). — D_{1.2} om. 14^{ad}. — ^c) Ñ₁ लोकहितं; S (G₄ om.) संकथितं (for लोके हि तत्). — ^d) G₂ विदितं (for वितथं). S (G₄ om.) तव (G₈ त्वयि) चेश्वरे (for त्वयि दृश्यते).

15 S (except G_{1.2}) om. 15^{abcd} (for G₄ cf. v.l. 3). — ^a) K₁ महान्तं च; K₄ च भूयांसं; Dn₂ तपोवृद्धं (for च वृद्धं च). — ^b) K₄ केशवं मम जल्पसि. Cd cites भूयांसं (as in text). — ^c) Ś1 अजानान; B_{1m} अज्ञानत; D₂ अजानता. K₈ (submetrical) जल्पसि (orig. gloss) इवाख्यासि; G₂ अजानतस्तवा. — ^d) K₂ Dn (1) संस्तवन्; Ñ₁ V₁ B_{1.2} D_{1-2.5} G₁ रवं स्तुवन्; D₄ संस्तवः; G₂ सत्ववान्. Ś1 कुरुपुंगव; K₁₋₃ D₄ कुरुन्दन (K₁ नः); K₄ B_{4.6} Dn D₆ कौरवाधम. — ^e) B_{1.2} D_{1.2} स कथं; S (except G₂; G₄ om.) ते भीष्म (for सन्भीष्म). — After 15^c, K₄ Dn (!) D₆ ins.:

370* त्वद्वाक्याद्यदि पूज्यते ।

एवंभूतश्च यो भीष्म.

[(L. 1) प्रति- (for यदि).

— ^f) B_{1.2} D_{1.2} भीष्म (for कथं). K_{1.4} स स्तवमर्हति (K₄ ऽसि); G₈ संस्तवमर्हसि. G_{1.2} स कथं स्तवमर्हति.

16 G₄ om. 16 (cf. v.l. 3). — ^a) Ś1 K_{2.2} B₈ Dn₁ D₆ T₁ M Cd श्रेष्ठ; Cn as in text. — ^b) K₁ य एव; Ñ₁ यद्येव; Cd य एव (as in text). B₁ G_{2.2} जगतीपतिः; D_{1.2} T₁ G_{1.5.6} M जगतः पतिः; Cd जगतां प्रभुः. — ^c) K₄ Ñ₁ B_{1.2.4-6} D (except D₄) चाप्येवं (D₈ नं); V₁ चाप्येव; B₈ यद्येवं (for यद्येवं). S (G₄ om.) Cv आत्मानमात्माना धातुं (G₂ आत्मानामात्माना यातुं).

संभावयति यद्येवं त्वद्वाक्याच्च जनार्दनः ।

एवमेतत्सर्वमिति सर्वं तद्वितथं ध्रुवम् ॥ १६

न गाथा गाथिनं शास्ति बहु चेदपि गायति ।

प्रकृतिं यान्ति भूतानि भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ १७

नूनं प्रकृतिरेषा ते जघन्या नात्र संशयः ।

अतः पापीयसी चैषां पाण्डवानामपीष्यते ॥ १८

येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वं च येषां प्रदर्शकः ।

— ^a) D_{1.2} त्वद्वाक्यार्थः; S (G₄ om.) यदि शक्तो. K₁ (by corr.) जनार्दनं. — ^f) K₁ यद् (for तद्). K₄ Ñ₁ V₁ B (except B₈) Dn D₆ M₁ तत्सर्वं (by transp.). S (except M₁; G₄ om.) Cv अ (G₈ स) कामयन्तं तं भीष्म कथं साध्विति पश्यसि (T₁ before corr. तैरपि). — After 16, T₁ ins. some corrupt lines and brackets them.

17 G₄ om. 17 (cf. v.l. 3). — ^a) G₁₋₂ गाथा गाथिनं; Cv as in text. Ś1 M गाथिनं; Cd.v गाथिनं (as in text). — ^b) D₁ गायतः (corr. from 'ती'). T₁ G_{5.6} M Cv पठ (G₆ ऽठ)तीति न कारणं; G₈ पठति नेककारणं (sio). — ^c) = Gitā 3. 33^a. K₂ प्रकृतं; Cd as in text. — ^d) K₂ भूलिङ्गां; K₈ कुलिगा; D_{8.5} भूलिङ्गाः; D₄ S (G₄ om.) Cv कुलिङ्ग (T₁ ऽगं; M₂ पुलिङ्गं); Cn as in text. K_{2.3} T₁ G_{2.6} शकुनी (T₁ 'नीर्' यथा. Cd cites 17^d entirely as in text (gloss: भूलिङ्गः = बिलशायी).

18 G₄ om. 18 (cf. v.l. 3). — ^a) S (G₄ om.) अप्येषा (for एषा ते). Ś1 [अ]त्र (for ते). — ^b) K₂ जगत्यां (for जघन्या). — After 18^{ab}, T₁ G_{8.5.6} ins.:

371* नदीसुतत्वात्ते चित्तं चञ्चलं न स्थिरं स्मृतम् ।

— ^c) T₁ प्रीतिः; G_{1.2.6} M अथ; G_{8.5} वृत्तिः (for अतः). K₂ पापीयर्ही; K₄ B₆ पापीयसां. Ś1 D₄ M₂ चैषा; K₁ तेषां. — ^d) Ś1 [हृ]ष्यते; K₁ [हृ]क्ष्यते; D_{1.2} [हृ]ष्येत; G₂ [हृ]ष्यति (for [हृ]ष्यते). G₆ ऽनाम वीक्ष्यते.

19 G₄ om. 19 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ तेषाम्; T₁ G₈ M₂ एषाम्; G₈ एवम् (for येषाम्). G_{1.2} तेषामर्ध्यतमं कृष्णं. — ^b) Ś1 D₄ वा (for च). T₁ G_{1.2.5} एषां (for येषाम्). — ^c) K₁ धर्मवक्ता न धर्मज्ञः; K₂ धर्मवान्सज्जधर्मज्ञाः; K₈ T₁ G_{1.2} M₂ धर्मवानित्यधर्मज्ञः (G₁ ऽज्ञ); Ñ₁ V₁ B₈₋₉ Dn धर्मवांस्त्वमधर्मज्ञः (B_{4.5} Dn₁ ऽज्ञ); B_{1.2} D_{1-2.5} सर्वथा (B₂ ऽथा) त्वमधर्मज्ञः (B_{1.2} ऽज्ञ). Cd cites धर्मवाक् (as in text). G₂ धर्मं हि नित्यधं; G_{5.6} धर्मवान्नित्यधं; M₁ धर्मवादी त्वधं. See

धर्मवाक्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गाद्वद्भुतः ॥ १९
 को हि धर्मिणमात्मानं जानञ्जानवतां वरः ।
 कुर्याद्यथा त्वया भीष्म कृतं धर्ममवेक्षता ॥ २०
 अन्यकामा हि धर्मज्ञ कन्यका प्राज्ञमानिना ।
 अम्बा नामेति भद्रं ते कथं सापहृता त्वया ॥ २१
 यां त्वयापहृतां भीष्म कन्यां नैषितवानृचपः ।
 भ्राता विचित्रवीर्यस्ते सतां वृत्तमनुष्ठितः ॥ २२
 दारयोर्यस्य चान्येन मिषतः प्राज्ञमानिनः ।

तव जातान्यपत्यानि सज्जनाचरिते पथि ॥ २३
 न हि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं वृथा ।
 यद्धारयसि मोहाद्वा क्लीबत्वाद्वा न संशयः ॥ २४
 न त्वहं तव धर्मज्ञ पश्याम्युपचर्यं क्वचित् ।
 न हि ते सेविता वृद्धा य एवं धर्ममनुवन् ॥ २५
 इष्टं दत्तमधीतं च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ।
 सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २६
 व्रतोपवासैर्बहुभिः कृतं भवति भीष्म यत् ।

C. 2. 1460
 B. 2. 41. 28
 K. 2. 64. 31

Addenda. — ^a) K₂ (corrupt) अवां (for अवाङ्?)
 पुतः; V₁ अवद्भुतः; B₂ अवाडुतः; G_{1.2} अविद्भुतः; Cd as
 in text. Cn separates अव, डुतः!

20 G₄ om. 20 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ विधर्मिणम्;
 K₂ विधर्मिणम् (sic); D₁ (after corr.) हि धर्मिणम्.
 Cd cites धर्मिणं (as in text). G₁ आत्मानाञ्. K₃
 कोविदं धर्मिणमात्मानं (hypermetric). — ^b) G₃ ज्ञानं
 (for जानञ्). K₄ Dn D₃ T₁ G_{2.5} M ज्ञानविदां
 (for 'वतां). K₂ वरः; G₃ वरं. G_{1.2} ज्ञानाज्ञानविदां वरः.
 — ^c) K₂ M₂ transp. यथा and स्वया. K₃ स्वया भीष्म
 यथा (by transp.). G₃ कुर्याद्यद्यजयथा भीष्म. Ś₁ B_{1.2}
 D_{1.2.4} transp. स्वया and कृतं. K₁ कृतः; K₄ वृत्तं
 (for कृतं). Ś₁ B_{1.6} D_{3.4} धर्मानु(Ś₁ D₄ 'नः; D₃ 'न्व-
 वेक्षया; V₁ कर्मान्ववेक्षया; B₂ धर्ममविक्षता; B₃ धर्मा स्व-
 (corr. from 'म)वेक्षया; D₃ धर्मान्ववेक्षतः; G₁ धर्ममवेक्षता.
 — After 20, Dn (!) D₃ ins.:

372* चेष्टं धर्मं विजानासि यदि प्राज्ञा मतिस्तव ।

21 G₄ om. 21 (cf. v.l. 3). — ^a) K₄ B_{1.2.4}
 Dn D_{1.2.6} T₁ G_{1-3.6} धर्मज्ञा. — ^b) K₄ कन्यप्रज्ञाज्ञ-
 मानिनाः; D₄ कन्यका प्राज्ञमानिनाः; G₃ का प्रतिज्ञानमानिनाः;
 G_{5.6} कन्यका प्राज्ञमानिता (G₃ 'नना). — After 21^{ab},
 S (G₄ om.) ins.:

373* गृहीता पाणिधर्मेण राज्ञा सारुवेन धीमता ।

— M₂ om. 21^c-23^b. — ^a) T₁ G_{1-3.5} नामाथ. K₄ D₃
 रुदती; V₁ B_{1.6} धर्मज्ञ (B₃ 'ज्ञा); Cd भद्रं ते (as in
 text).

22 G₄ M₂ om. 22 (cf. v.l. 3, 21). — ^a)
 V₁ Dn (!) तां (for यां). Ś₁ K₁₋₃ B₂ D_{1.2.4}
 स्वया चा(K_{1.3} B₂ 'चो)पहृतां (K₂ D₄ 'तं); D₃
 सा स्वयापहृता; G₃ यां स्वयापर्णना (for यां स्वयापहृता).
 G₃ बालां (for भीष्म). — ^b) G_{1.2} कथं (for कन्यां).
 Ś₁ नैवेष्टवान्; K₁ तोषितवान्; V₁ नोषितं; B₁ G_{2.5} Cd

नेषितं; G₂ वैषितं. N₁ V₁ Dn (!) यतः (for नृपः).
 — ^a) K₁ D₄ वृत्तिम्; K₃ धर्मम्; K₄ V₁ B₂ Dn D₃
 मार्गम् (for वृत्तम्). K₄ अनुष्ठिभिः. B₂₋₃ D_{2.5} सतां
 वृत्ते व्यवस्थितः; S (G₄ M₂ om.) सतां धर्ममनुस्मरन्.

23 G₄ om. 23; M₂ om. 23^{ab} (cf. v.l. 3, 23).
 — ^a) K₁₋₃ Dn₁ Cv (but not S!) दारेषु; K₄ D₃
 भार्ययोर् (for दारयोर). T₁ G_{1.3} (before corr.). 5.6 M₁
 दारयोग्यस्य (for 'दोर्यस्य). Cd supports text. K₂ तस्य;
 B₁ अस्य; G₂ ह्यस्य (for यस्य). K₁ वा प्रेमः; Dn₁ वान्येन;
 T₁ G_{1.2} चानेन. — ^b) G₃ मिषतां; Cd.v as in text.
 K₁ प्राज्ञमानिना. — ^c) V₁ B_{2-4.6} D_{1.2} एवं; B₁ उप-
 (for तव). B₃ D_{2.5} S (G₄ om.) उष्पादितान्यपत्यानि.
 Cv cites तव!

24 G₄ om. 24 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁₋₃ N₁ V₁
 B₂₋₃ Dn D_{2.5} को हि; S (G₄ om.) नात्र (G₃ 'स्ति)
 (for न हि). K₂ धर्मस्तद (sic); K₄ धर्मोस्ति ते; G₃
 G₃ धर्मोत्र ते. — ^b) B_{1.2} D_{1.2} तथा (for वृथा). — ^c)
 K_{1.2} यद्धारयसि; Cv यं धारं. T₁ G_{2.3.5.6} M₂ मोहात्वं;
 G₁ मोहस्वात्. M₁ यत्वं धारयसे मोहात्. — ^d) S (except
 M₁; G₄ om.) च (for वा). M₁ नात्र (for वा न).

25 G₄ om. 25 (cf. v.l. 3). — ^a) K₁ D_{1.2}
 अयं; T₁ corrupt (for अहं). N₁ B₁ धर्मस्य; Cd 'ज्ञ
 (as in text). — ^b) S (G₄ om.) विनयं; Cd (as
 in text) उपचर्यं (=आधिक्यं). — ^c) Cv ते(=स्वया).
 G₁ सचिता (for सेविता). G₂ विप्रा (for वृद्धा). — ^d)
 Ś₁ एते; K_{1.2} इमं; D₁ एतं; G₃ नेदं (for एतं). K_{1.2} B₃
 D₂ T₁ G_{2.5.6} धर्ममब्रवीत्; K₄ Dn (!) D₃ धर्मवर्तकः;
 V₁ B₁₋₃ D_{2.5.6} Cn धर्ममब्रवीत्.

26=(var.) 1. 94. 60. — G₄ om. 26 (cf. v.l. 3).
 — ^a) K₃ अदत्तं; K₄ अधातं (for अधीतं). — ^b) Ś₁ K₂
 यज्ञश्च; K₃ प्रज्ञाश्च. — ^c) D_{1.2} अपुत्रस्य (for अपत्यस्य).
 K₂ सर्वं तदनपत्यस्य; K₄ (corrupt) सर्वमेतवनसम्यक्; N₂

C. 2. 1460
B. 2. 41. 28
K. 2. 64. 31

सर्वं तदनपत्यस्य मोघं भवति निश्चयात् ॥ २७
सोऽनपत्यश्च वृद्धश्च मिथ्याधर्मानुशासनात् ।
हंसवच्चमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया वधम् ॥ २८
एवं हि कथयन्त्यन्ये नरा ज्ञानविदः पुरा ।
भीष्म यत्तदहं सम्यग्वक्ष्यामि तव शृण्वतः ॥ २९
वृद्धः किल समुद्रान्ते कश्चिद्वंसोऽभवत्पुरा ।
धर्मवागन्यथावृत्तः पक्षिणः सोऽनुशास्ति ह् ॥ ३०
धर्मं चरत माधर्ममिति तस्य वचः किल ।

V₁ B₂ सर्वमेवानपत्यस्य. — ^a Ś₁ नार्हति; K₁₋₃ Ñ₁ V₁ D₁₋₂. 5. 6 G₂. 6 M₁ नार्हति; D₂ नार्हति (for नार्हति).

27 G₄ om. 27 (cf. v.l. 3); K₁ om. 27^a-28^b. — ^o B₁ D_{1.2} एव (for तद्). — ^a Ñ₁ गोप्यं; G₂. 6 मिथ्या; G₃ मोहं; C_d मोघं (as in text). Ś₁ D₂ धर्मतः; K₂ T₁ G_{1.2}. 5 M₁ निश्चये; K₂ M₂ निश्चितं; B_{1.2} D_{1.2} G₂ निश्चयः; G₃ निश्चयं.

28 G₄ om. 28; K₁ om. 28^{ab} (cf. v.l. 3, 27). — ^a G₂ यो (for सो). M₁ पत्यस्य (for पत्यश्च). — ^b B_{1.2} D_{1.2} शासकः; B₂ D₂. 5 C_n सारकः; C_np as in text. — D₂ om. 28^a-29^b. — ^o D_{1.2} हंसवृत्तम् (for वधम्). Ñ₁ हहेदानीं; B₂₋₆ D₂ हदानीं हि (for अपीदानीं). K₂ हंसवच्चमपीदानीं. — ^a K₂ B₂₋₅ D₂ ज्ञातिभिः (for भ्यः). K_{1.3} नामयाद्; K_{2.4} B (except E₂) D₂ प्राप्नुया (D₂ वद्; T₁ G_{1.2}. 5. 6 M₁ ह्याप्नुयाद् (T₁ G₂ M₁ या); G₂ [S]भ्यामुया. T₁ G₁₋₂. 5 भयं (for वधम्). Ś₁ ज्ञातिभ्योऽप्याप्नुयात्त्वधं (त्वधं ins. in text sec. m.); M₂ ज्ञातिभ्यो वधमाप्नुयात्.

29 G₄ om. 29; D₂ om. 29^{ab} (cf. v.l. 3, 28). — ^a N₁ B_{1.2} D_{1.2} सः; B₂. 5. 6 D₂ च (for हि). K_{2.4} कथयत्यन्ये; K₂ संतेभ्यः. Ś₁ D₂ अत्र (for अन्ये). — ^b K₂ B_{1.2}. 5 D_{1.2}. 5 ज्ञानविशारदाः; S (except G₂; G₄ om.) धर्मविदः पुरा. — ^o G₁ अयं (for अहं). T₁ M₁ सख्यं (for सम्यग्). — ^a B_{1.2} D_{1.2} तव तच्छृणु; S (G₄ om.) भवते (G₂ तः) शृणु (for तव शृं).

30 G₄ om. 30 (cf. v.l. 3). — ^b G₂ तदा (for पुरा). — ^o T₁ G₂. 5 वृत्तिः; C_d वृत्तः (as in text). K₂ धर्माचारान्यथावृत्तः; B₁m धर्मवादीन्यथा. — ^a T₁ G (G₄ om.) त्वनु (for सोऽनु). Ś₁ D₂. 4 हि; K₂ Ñ₁ V₁ B₂. 4 D_n D₂ S (G₄ om.) च (for ह्).

31 G₄ om. 31 (cf. v.l. 3). — ^a M₂ माधर्मः[.]. — ^b G₂. 8 सख्यं (for तस्य). V₁ B₂ सख्यं वदत मानृतं.

पक्षिणः शशुवुर्भीष्म सततं धर्मवादिनः ॥ ३१
अथास्य भक्ष्यमाजहूः समुद्रजलचारिणः ।
अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ॥ ३२
तस्य चैव समभ्याशे निक्षिप्याण्डानि सर्वशः ।
समुद्राम्भस्यमोदन्त चरन्तो भीष्म पक्षिणः ॥ ३३
तेषामण्डानि सर्वेषां भक्षयामास पापकृत् ।
स हंसः संप्रमत्तानामप्रमत्तः स्वकर्मणि ॥ ३४
ततः प्रक्षीयमाणेषु तेष्वण्डेष्वण्डजोऽपरः ।

— After 31^{ab}, B₂ ins.:

374* घोरां मायां प्रविष्टाः स्थ तस्माज्जाग्रत जाग्रत ।

अहिला परमो धर्म इति तस्य वचः किल ।

[(L. 2) Post. half. = 31^b.]

— ^a Ś₁ K D_n D₂ सख्यं; V₁ B₂. 4 प्रियं; D₂ G₂ ब्रह्म (for धर्मं). — After 31, S (G₄ om.) ins. (C_v glosses) a passage given in App. I (No. 22).

32 G₄ om. 32 (cf. v.l. 3). — ^a B₂. 6 D_{1.2} तथा (for अथ). Ś₁ K_{1.2} B₁ D₂ C_d भक्तम्; K₂ भक्तिम्; D₂ गुणम्; D_n D₂ भक्षम्. D₁ आचक्रुः (for आजहुः). S (G₄ om.) आजहुस्तस्य (G_{1.2} त्र) ते (G₂ वै) भक्षय. — ^b K₂ समुद्रं. B₂ वनचारिणः; M₂ जलवासिनः. — ^o D₂ [अ]न्यं (for [अ]न्ये). T₁ G₂. 5 अण्डजा ह्यथ विश्वस्य; G_{1.2} जास्ते यथा ह्यस्य; G₂ M जा ह्या (M₁ न्या)मजान्यस्य. — ^a D₁ स्वधर्मम् (for धर्मार्थम्). K₁₋₃ B₂. 6 D₂. 5 शुश्रुम; K₂ D₂ शुश्रुवुः. T₁ G_{1.2}. 5. 6 M धर्मस्थो (T₁ धर्मार्थो)यमिति स्थितः (G₂ ति द्विजाः); G₂ धर्मिष्ठोयमिति द्विजाः.

33 G₄ om. 33 (cf. v.l. 3). — ^a D₂ G₂ चैवं (for चैव). B₂ D_n (1) D₂ ते च तस्य. K B₁ D_{1.2}. 5 सम (K₂ D₂ मा)भ्याशे; V₁ सकाशे वै; B₂. 4. 6 सकाशात्ते (B₂ शान्ते; B₂ शे ते); B₂ D₂ तदाभाशे (D₂ से); G_{1.2} समाभ्याशे. — ^b K₂ निःक्षिप्या. — ^o K₁ T₁ G₂ मोदंते; K₂ V₁ B D_n D₁₋₂. 5 M₁ [अ]मजन्तः; K₂ G₂. 6 मोदंतः; G_{1.2} मोदंतश् (for [अ]मोदन्त). Ś₁ D₂. 6 समुद्रांत (read ? भ)स्यमोदंतश् (D₂ दंत). — ^a K₂ D_n1 चरतो.

34 G₄ om. 34 (cf. v.l. 3). B_{1.2} D_{1.2} transp 34^{ab} and 34^{cd}. — ^a K₂ अजुन (for अण्डानि). — ^b D₂ चासकृत् (for पापं). — ^o D₁ वासः; G₂ हंसं (for हंसः). D₁ सममक्षानाम्; D₂ स प्रमत्तानाम्. K₂ स च हंसः प्रमत्तानाम् (sio); V₁ स तु हंसः प्रमत्तानाम्. — ^a D₂. 5

अशङ्कत महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्दर्श ह ॥ ३५
ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य किल्बिषम् ।
तेषां परमदुःखार्तः स पक्षी सर्वपक्षिणाम् ॥ ३६
ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा पक्षिणस्ते समागताः ।
निजघ्नस्तं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरूद्रह ॥ ३७
ते त्वां हंससधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः ।

निहन्युर्भीष्म संकुद्धाः पक्षिणास्तमिवाण्डजम् ॥ ३८
गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
भीष्म यां तां च ते सम्यक्प्रथिष्यामि भारत ॥३९
अन्तरात्मनि विनिहिते रौपि पत्ररथ वितथम् ।
अण्डभक्षणमशुचि ते कर्म वाचमतिशयते ॥ ४०

C. 2. 1479
B. 2. 41. 40
K. 2. 64. 52

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

M₂ अप्रमत्त- (D₅ 'त्ता). K₄ च (for स्व-).

35 G₄ om. 35 (cf. v.l. 3). — ^a) G_{1.2} ततो-
पक्षीय°. — ^b) B_{4.5} Dn (!) M₁ तेषु (for [अ]ण्डेषु).
— ^c) D₅ G₅ आशंक (D₅ 'स)त; G₂ अशक्तः सन्.
— After 35^c, T₁ ins.:

375* कर्मास्येदं भवेदिति ।

ततो गतेषु हंसेषु सर्वेषु चरितुं तदा ।

स्थित आत्मानमावृत्य.

— ^a) K_{5.4} B₁ Dn D₅ G₂ स (for तं). B₂ D₁ T₁
G_{1.2} (by corr.).s.6 M₂ स; D₅ च (for ह). K₁
तं वदर्श कदा च ह; G₅ M₁ कर्मास्येदं भवेदिति (= line 1 of
375*). — After 35, K₂ (erroneously) reads 37^{ad},
repeating it in its proper place; while G₅ ins.:

376* ततो गतेषु हंसेषु सर्वेषु चरितं तदा ।

स्थित आत्मानमावृत्य तं कदाचिद्दर्श ह ।

[Cf. lines 2-3 of 375*, and also 35^d.]

36 G₄ om. 36 (cf. v.l. 3). — ^a) D₅ तु; G₅
सं- (for स). T₁ G₅ दर्शया° (for कथया°). — ^b)
M₂ तद्धंस- (for हंसस्य). T₁ G (G₄ om.) तं (T₁ G₅ तद्
दृष्ट्वा हंसकिल्बिषं (T₁ 'षु). — ^c) K₅ 'दुःखार्ता; K₄
'दुःखार्त; D₅ (before corr.) 'दुःखार्ता; D₄ 'दुःखान्तं.
— ^d) M₂ पक्षिः.

37 G₄ om. 37 (cf. v.l. 3). — ^b) K₄ Dn D₅
समीपगाः (K₄ 'गा; T₁ समागतां. — ^c) Ś₁ K₅ Ō₁ B₂
D_{1.2} ते (for तं). B₅ G₂ तथा (for तदा). G₂ हंसा.
— ^d) Ō₁ V₁ B₅-6 D₅ कुरूत्तम (for 'द्रह). — After
37, Ś₁ K₄ Dn D₄-6 T₁ G_{1.2} M ins. (cf. v.l. 38^{ab}):

377* हंसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यो वधमाप्नुयाः ।

[= (var. 28^{ad}). D₄ [र]द्रं हि (for [र]रानीं). Ś₁ K₄
Dn D₄-6 ज्ञातिभ्यः प्रा(Ś₁ [अ]ज्या-; D₄ वा-; D₅ ना) म्रया वधं.]
— M₁ ins. before 377*, and M₂ after it:

378* वृद्धहंसो हतस्तत्र मिथ्यावृत्तो दुरात्मवान् ।

38 G₄ om. 38 (cf. v.l. 3); Ś₁ K₄ D_{4.6} om. 38^{ab}

(cf. 377*). S (G₄ om.) reads 38 (with v.l.)
at the beginning of the next adhy. (after the ref.
शिञ्जुपालः), T₁ G_{4.5.6} M₁ reading it here also.
The readings of the stanza as it occurs in S in
the next adhy. are given in brackets at the end
of this para. — ^a) K₅ न त्वां; Dn₁ D₅ ते त्वा;
M₁ मत्वा; Cn ते त्वां (as in text). Dn (!) हंसत्वधर्मा-
णम्; Cn as in text. T₁ ते हि त्वा हंसधर्माणम्; G_{4.5.6}
पत्ते (G₅ 'वं) त्वां हंस°. — ^b) K_{1.2} Dn (!) D₅ समीपे;
Ō₁ अमी ये; D₁ अपि मे; T₁ M₁ आगता; Cn अपीमे
(as in text). K₅ राजसत्तमा; B_{1.2} D_{1.2} सर्वपाथिवाः
(for वसुधा°). — ^c) T₁ G_{4.5.6} M₁ निहन्युस्तीक्ष्णशस्त्रेण
(G₅ 'धर्मण). B₁ पक्षिणं. D₅ ते (for तम्). K₅ Ō₁
Dn (!) यथा; D₅ तदा; D₅ अथ; Cn (apparently) ह्व
(as in text). B_{1.2} D_{1.2} G₅ [अं]डजाः. K₅ निहन्यु°
'द्धाप्यक्षिणास्तमिवाण्डजाः. [Here follow the v.l. of the
st. as it occurs in S at the beginning of adhy. 39.
— ^a) T₁ M₁ स्वामहं हंसधर्माणं; G₁ मत्वाहं हंस°; G₂
मत्वा हंससं; G₃ किमहं हंस°; G₄ त्वां हंसं सर्व°; G₅
शिञ्जुपालं सं; M₂ मा त्वा हंससं. — ^b) S (G₄ om.)
ये चान्ये (for अपीमे). — ^c) G₅ निहन्यु (for निहन्युर्)
T₁ भीम (for भीष्म). — ^d) G₅ पक्षिणहंसमिवाण्डजं.]

39 G₄ om. 39 (cf. v.l. 3). — ^a) G_{1.2} गंधर्वास्तत्र
गायन्ति. — ^b) Ś₁ भीष्मा (810). K₅ D₅ यां ता; D₄
यां तं; G₅ सांतं. B₂ यां तावत्ते (for यां तां च ते).
T₁ यां ताश्च (changed to तां च) मे सम्यक्. — ^c) M₂
तत्त्वतः (for भारत).

40 G₄ om. 40 (cf. v.l. 3). — ^a) K₅ निहिते;
K₅ D₄ विनिहिते; K₄ [अ]निहिते; Ō₁ V₁ B Dn D_{1.2.6}
Cn [अ]भिहिते; D₅ [अ]भियते; G_{1.2} ह्यस्यंत (for विनिहिते).
T₁ G_{4.6} M₁ अंतरात्मा विनिहितो (M₁ 'ते); G₅ अंतरात्मा
विनीरौपीत्; M₂ अंतरात्मनि विहिते. Cd अंतरात्मनि (gloss
हृश्चरे) विनि अभिहिते (! so both MSS.; gloss, मोहछन्ने);

३९

शिशुपाल उवाच ।

स मे बहुमतो राजा जरासंधो महाबलः ।
योऽनेन युद्धं नेयेष दासोऽयमिति संयुगे ॥ १
केशवेन कृतं यत्तु जरासंधवधे तदा ।

मीमसेनार्जुनाभ्यां च कस्तत्साधिविति मन्यते ॥ २
अद्वारेण प्रविष्टेन छन्नना ब्रह्मवादिना ।
दृष्टः प्रभावः कृष्णेन जरासंधस्य धीमतः ॥ ३
येन धर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता ।

C. 2. 1474
B. 2. 42. 1
K. 2. 65. 1

Cv cites अंतरात्मनि. — ^b) Ś1 'रथा **'; Ks 'रथस्यथं'; Ks Ñ1 B1.6 Dn1 D1.8.6 'रथायुचि (B6 'चि:); V1 B1.2 D2 'रथाप्सुज; B6 'रथोयुचि; Ds 'रथावितथ (for 'रथ वितथम्). K1 रूचि पत्ररथातथं; B8 तव पत्ररथाप्सु यत्; Dn2 रौषि यत्र परायुचि; D4 रेषि हंस किमत्र वितथं; T1 Gs रौषि (T1 रोपात्) पत्ररथैर्मियः; G1.2 M रोषि (G2 रोपात्; M रोषी) पत्ररथो मिथः; G8 पत्रस्तिमिरथो मिथः; G6 रौद्रपत्ररथोर्मियः. Cd.v cite पत्ररथ (Cv 'य:); gloss Cd पक्षिन्, Cv पक्षी हंसः; the rest is corrupt in Cd. Cn.v cite रौषि. Text as in Ks only! — ^c) K1 अंडभक्षणम्; Ds 'क्षेणम्. K4 Ñ1 V1 B Dn D1.2.6m अंडभक्षणकर्मतत्; D8 'भक्षणवद्धर्मस; T1 Gs 'भक्षाद्ययुचि ते; G1.2 अंडानां भक्षमयुचि (G2 'मरुचि); G8 अंडपक्षिणमयुचि ते; G6 'पक्षमयुचि ते; M 'भक्षणमयुचि. — ^d) K1 (corrupt) च ध वाचमिनिशयते; Ks (corrupt) कर्म च मति शेतै; Ks (corrupt) कस्य च मतिशते; K4 Ñ1 B1.4.6 Dn D6m Cn (see below) तव वाचमतीयते; V1 B2.8.8 D1 तव वाचा प्रती(D1 'ली)यते; D2 तव तावत्प्रतीयते; D8 तव च प्रतीयते; D4.6 कर्म वाचमतिशयेत् (D6 'तिदेवते); T1 कर्म वाचमतीहते; G1 (corrupt) कर्म एचामितीशते; G2 कर्म वाचमनीशते; G3 (corrupt) कर्म यामवतोशते; G5 कर्म वाचमतीव ते; G6 (corrupt) कर्म परम निशयते; M1 कर्म वाचमतिशोभते; M2 कर्म तत्पापं तदतिशते. — ^e) Cd: हंसस्याण्डभक्षणं भीष्मस्यायुचिकर्मण्या-रोपयति अण्डभक्षणमिति । वाचमतिक्रम्य ईयते वतते इत्यर्थः । Cn: एतत्तव भयुचि अण्डभक्षणकर्म वाचमतीयते उक्तिविरुद्ध-मित्यर्थः । ^f) — The metre is Halamukhi, many MSS. trying to convert it into Śloka !

Colophon om. in G4. — *Sub-parvan*: Ś1 K B1-8 Dn D1-8.8.6 G1 शिशुपालवध (Ds cont. चकोरोपाख्यान); B6 राजसूय and शिशुपालवध; D4 G6 M1 राजसूय. G8 (om. sub-parvan name) mentions only हंसोपाख्यान. — *Adhy. name*: D4 (marg. sec. m.) शिशुपालवाक्यं; G1 M1.2 हंसपक्षिसंवादः.

— *Adhy. no.* (figures, words or both): K1 (marg.) 38 (as in text); K2 Ds 39; Dn1 D4 (marg. sec. m.) 41; S (G4 om.) 71. — *Śloka no.*: Ks Dn2 D1.2 40; Dn1 41; M1 55.

39

1 G4 om. 1^a-8^b (of. v.l. 2. 38. 3). S (G4 om.) begins this adhy. with a variant of our 2. 38. 38 (q. v.) after the ref. शिशुपालः; in T1 G2.8.6 M1 this is a repetition. — S reads 1 after 6. — ^a) G1 बहुमते. K2 राजन्. — ^b) T1 G1-8.8 M नराधिपः (for महा). — ^c) G8 ये (for यो). G1 नोयेष; G2 नैयेष. Ks कृष्णेन युद्धं नेयां स्वां; B1 यः सहानेन नेयेष. — ^d) S (G4 om.) गोपाल (G6 गोपोयम्) (for दासोऽयम्).

2 G4 om. 2 (of. v.l. 1). — ^a) K1 यद्वज्र; K2.8 D4-6 S (G4 om.) यत्तज्; K4 यत्; V1 B8-8 Dn D6m कर्म (for यत्तु). — ^b) K4 जरासंधे. T1 चये (for चये). B8 तथा (for तदा). — ^c) B1 तु (for च). — ^d) K1 B8.6 कथं; G2 कुतः (for कस्तत्). G1.2 साध्वीति. B8.4.6 मन्यसे; S (except G6; G4 om.) पश्यति (for मन्यते).

3 G4 om. 3 (of. v.l. 1). — ^b) K4 छन्ननां ब्रह्मवादिनां; D4 'ना ब्रह्मवादिनाः (sic); B8.6 ब्राह्मणच्छन्नवादिना; Cd as in text. — ^c) D1 (by corr.) दृष्टः; G6 दृष्टः. K2 D4 प्रभावः; G8.8.6 स्वभावः. M1 कृष्णे नु. — ^d) K4 Dn (!) D6 भूपतेः (for धीमतः).

4 G4 om. 4 (of. v.l. 1). — ^a) B1 D1.2 सर्वात्मना; D4 धर्म्यात्मना (for धर्मा). — ^b) K2 Ñ1 V1 B1.8 Ds.6 T1 G1-8 Cdp ब्राह्मण्यम्. K1-8 Ñ1 V1 B1 Ds.6 Cdp अविजानता; Dn (!) अवं; D1.2 अवगच्छति (for अभिजानता). Ś1 D4 ब्राह्मणस्य विजानता (D4 'तः). Cd corrupt: one MS. ब्र (lacuna); the other MS. ब्राह्मणस्य ब्राह्मणसंबंधितं (!). — ^c) Ś1 D4 Cd नैवेष्ट; Ks.4 Ñ1 V1 B8.8 Ds.6 Cn.v नेषितं; B8.6 इं;

नैषितं पाद्यमसौ तदातुमग्रे दुरात्मने ॥ ४
 भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनंजयाः ।
 जरासंधेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतम् ॥ ५
 यद्ययं जगतः कर्ता यथैनं मूर्खं मन्यसे ।
 कस्मान्न ब्राह्मणं सम्यगात्मानमवगच्छति ॥ ६
 इदं त्वाश्चर्यभूतं मे यदिमे पाण्डवास्त्वया ।
 अपकृष्टाः सतां मार्गान्मन्यन्ते तच्च साध्विति ॥ ७
 अथ वा नैतदाश्चर्यं येषां त्वमसि भारत ।
 स्त्रीसधर्मा च वृद्धश्च सर्वार्थानां प्रदर्शकः ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रूक्षं रूक्षाक्षरं बहु ।

चुकोप बलिनां श्रेष्ठो भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ९
 तस्य पद्मप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते ।
 भूयः क्रोधाभिताम्रान्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥ १०
 त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
 ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥ ११
 दन्तान्संदंशतस्तस्य कोपाद्दृशुराननम् ।
 युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ॥ १२
 उत्पतन्तं तु वेगेन जग्राहैनं मनस्विनम् ।
 भीष्म एव महाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः ॥ १३
 तस्य भीमस्य भीष्मेण वार्यमाणस्य भारत ।
 गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रशममागतः ॥ १४

C. 2. 1407
 B. 2. 42. 14
 K. 2. 65. 14

T₁ G₂. 2. 6 M प्रे° (for नै°). T₁ G₁-8 M₁ अग्रे (for अस्त्रे). N₁ V₁ B₂-6 D₁-8 तु; G₁. 2 तं (for तद्). D₂ तेनेषितं पाद्यमसौ. — ^a) K₁. 2 D₂ (before corr.) दत्तम्; Cd दातुम् (as in text). K₂ अङ्गं; T₁ G₁-8. 5 M₁ अस्त्रे (for अग्रे). B₂-6 D₁-8 Cd दुरात्मनः (for 'ने).

5 G₄ om. 5 (of. v.l. 1). — ^a) G₂ भुंजताम्. D₁. 2 इह (for इति). Cd as in text. — ^b) N₁ V₁ B₂. 6 D₁-8 कृष्णभीमार्जुनास्तदा; G₂ वृष्णिवीरधनंजयाः.

6 G₄ om. 6 (of. v.l. 1). — ^a) S (G₄ om.) स चार्यं (for यद्ययं). — ^b) K₂ यथेनं; B₁ अथैनं (for यथेनं). S (G₄ om.) भीष्म (for मूर्खं). G₂ कथ्यसे (for मन्य°). — ^c) Ś₁ कः क्षत्रं; K₁. 8 G₂ तस्मान्न; D₄ कः क्षेत्रं; G₁ स तस्माद्; G₂ स कस्माद्. M कस्माद्-ब्राह्मणं. — ^d) K₁ इव गच्छति; D₂ अवतिष्ठते; T₁ G₂. 5. 6 अवगच्छसि; G₁. 2 अवधीन्मतः (G₂ 'नः'); Cd as in text. — After 6, S (G₄ om.) reads 1.

7 G₄ om. 7 (of. v.l. 1). — ^a) K₁ वा; T₁ G₂. 5 च; G₂ दा (corrupt) (for तु). B₂. 5. 6 D₂ हि (for मे). — ^b) K₁ हृदि ने (sic); K₄ सहते; D₂ यदिदं; D₂ यदिमे (for यदिमे). K₁ D₂ पाण्डव स्वया; K₄ पाण्डवाश्रया; D₂ पाण्डवस्त्वया. — ^c) B₂ अपकृष्टाः; Cd as in text. B₂ T₁ मार्गाः. — ^d) D₂ D₁. 3. 4 मन्यते; G₁ अन्यच्च (sic); G₂ अन्यत्वे; M₁ मन्यसे (for मन्यन्ते).

8 G₄ om. 8^{ab} (of. v.l. 1). — ^a) D₂ अस्माकं (for अथ वा). — ^b) G₁-8 एषां (for येषां). K₂ D₂ अभि-; B₂ अपि (for असि). K₂ -भासतः; D₁. 5 भारतः. — ^c) D₂ D₁ (by corr.) सधर्मा चैव; D₂ D₁ (before corr.). 2 स्वधर्मश्चैव; D₂ स्वधर्माश्चैव; D₂ स्त्रीधर्माश्चैव; G₂ स्त्रीसधर्मश्च;

G₂ स्त्रीत्वधर्मा च; C_v as in text. G₁ स सधर्मापविद्धश्च; G₂ M स्त्रीसधर्मापवृद्ध (G₂ 'त्त'श्च. Cd implies text. — ^a) B₂ धर्माथानां (for सर्वां). K₄ प्रदर्शकं; D₄ 'कैः'; Cd as in text.

9 ^a) B₂. 4. 6 ततस् (for तस्य). — ^b) G₂ (corrupt) इष्टं रूक्षतरं बहु; M₁ रूक्षाक्षरयुतं बहु. Cd cites रूक्षं and रूक्षाक्षरं (both as in text).

10 ^a) B₂ D₂ तथा (for तस्य). K₂ D₁ (before corr.). ⁴ 'प्रतिकाशे. — ^b) B₁ शुभे चायत- (for स्वभावायत-). K₁ -विस्तरं; D₂ -लोचने (for -विस्तृते). K₁ त्वभासयतविष्टं ते (sic). — ^c) B₁ भृशं (for भूयः). Ś₁ क्रोधाभिताम्रान्ते; D₂ D₁. 2 'भिताम्राक्षे; D₂. 4 'हि (D₄ 'ति) ताम्रान्त- S भूयः कोपा (G₂ क्रोधा) सुसंरक्ते. — ^d) K₁. 2 D₂ रक्तः; D₂ रक्षोः. K₄ बभूव ह. S संबभूव तुरक्षि (G₁ 'क्ष)णी.

11 ^a) D₄. 5 त्रिशिखां. A few MSS. भृ (or भ्र) कुटीं; D₄. 5 'टि. M₂ तस्य (for चास्य). — ^c) M₂ ललाटसंस्थां भ्रुकुटी. — ^d) K₂. 4 D₂. 4 T₁ गंगा (for गङ्गां).

12 ^a) K₂ संदंशतस्य; K₂ त्रिदंशतस्य; M₂ संदंशतश्च; G₂ दंशयतश्च. T₁ G₁-8. 6 M चास्य (for तस्य). G₂ दंतान्संदंश-तस्यास्य. — ^b) G₂ के वा; M₂ क्रोधाद् (for कोपाद्) — ^c) K₁ काल° (for सर्व°). — ^d) V₁ B₂. 2. 5. 6 D₂ D₁-8 जिघांसतः; B₄ D₂ जिघसतः (for दिधक्षतः).

13 ^a) = 17^a. K₂ च (for तु). G₂ उत्पतन्मात्मवेगेन. — ^b) Ś₁ K₁ B₁ D₂. 5 तरस्विनं; V₁ यश°; G₂ महास्वनं (for मन°). — ^c) G₂ एव (for एव). B₁ D₁. 2 महाबुद्धिः; M₁ 'बाहुं. — ^d) K₁ (sup. lin.) महासेनाम्. [Cd.n.v all identify Mahāsena as Kārttikeya.]

C. 2. 1486
B. 2. 42. 15
K. 2. 65. 15

नातिक्राम भीष्मस्य स हि वाक्यमरिंदमः ।
समुद्भूतो घनापाये वेलामिव महोदधिः ॥ १५
शिशुपालस्तु संकुद्धे भीमसेने नराधिप ।
नाकम्पत तदा वीरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥ १६
उत्पतन्तं तु वेगेन पुनः पुनररिंदमः ।
न स तं चिन्तयामास सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकौनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

प्रहसंश्चाब्रवीद्राक्यं चेदिराजः प्रतापवान् ।
भीमसेनमतिकुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् ॥ १८
मुञ्चैनं भीष्म पश्यन्तु यावदेतं नराधिपाः ।
मत्प्रतापाग्निनिर्दग्धं पतंगमिव वह्निना ॥ १९
ततश्चेदिपतेर्वाक्यं तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः ।
भीमसेनमुवाचेदं भीष्मो मतिमतां वरः ॥ २०

K४ इह (for इव).

14 ^a) G१ हीमस्य (for भी^a). — ^a) K१ D१.२ गुरुणां (for गुरुणा). S गुरोर्बहुविधैर्वाक्यैः. Cv cites गुरोर्. — ^d) T१ G४ क्रोधः; G१.२ कोपः; M१ कोपः. B२ प्रणयम् (for प्रशमम्). Ś१ K१.२ V१ D४.६ प्रशममागमत्; S प्रशमनं ययौ (for 'भागतः).

15 ^a) K४ नातिक्रामत (for 'चक्राम). — ^b) D५ T१ G६ अरिंदम. — G६ om. (hapl.) 15^a-17^b; D६ om. 15^{ad}. — ^c) K१.२ B२-६ समुद्भूतो; K६ 'द्वृत्ते; K४ Dn (1) D६ 'द्वृत्तो; N१ V१ B२ D६ 'द्वृत्तो; T१ G६ 'द्वृत्तो; Cv as in text. D२ (corrupt) समुद्भूतो घनापाय.

16 G६ om. 16 (cf. v.l. 15). — ^a) Ś१ D१ (before corr.) M२ संकुद्धो; K४ संकुद्ध. — ^b) Ś१ D१ (before corr.) भीमसेनो. K६.४ N१ V१ B१-६ Dn D१-६.६ जनाधिप (B४.६ D६ 'पः; D१ 'पाः); B६ नराधिपः; S (G६.६ om.) परंतपे (M२ महाबले). — ^c) K१ नाकंपयत् (for 'कम्पत). T१ G६ महाबाहुः; G१.२.४ M महावीर्यः (for तदा वीरः). — ^d) V१ B१ पौरुषेपु; D४ पारुषे स्वे (for पौरुषे स्वे). T१ G६ M महति स्थितः; G१.२ मतिमा (G१ 'मां)-स्थितः; G४ समवस्थितः (for स्वे व्यव^a).

17 G६ om. 17^{ab} (cf. v.l. 15). — ^a) K१ उत्पतंतं तु; K२ उत्पतंतं तु; D५ उत्पातंतं तु; T१ G६ उत्पपातात्मः; G१.२.४ उत्पतन्नाम (for उत्पतन्तं तु). — ^b) Ś१ K१.२.४ V१ D४.६ अरिंदमं; Dn D६.६ G२ M२ 'दम. — ^c) Ś१ D४ स न (by transp.); N१ M२ न च; D६ भृशं. — ^d) K१ कुद्धः; B१ कुद्धं; B२.४.६ D६ कुद्धो (for क्षुद्र^a). G६ तथा (for यथा).

18 ^a) D४ प्राहसंश्च. — ^b) B१.२ शिशुपालः (for चेदि^a). D१ (marg. sec. m. as in text).२ तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः (= 20^b). — G६ om. 18^{ad}. — ^c) N१ V१ B६ Dn D६ G६ अभि^a (for अति^a). — ^d) T१ G६.६ मत्वा (for दृष्ट्वा). B२ D१.२ G१.२ भीमपराक्रमः; D६ [अ]तुल-पराक्रमं.

19 ^a) B१ मुचेनं. K६ भीमं (for भीष्म). T१ G१.६-६ M यावच्च (for पश्यन्तु). G२ तं मुचेनं भीष्म यावच्च. — ^b) K१-६ यावदेते; K४ V१ B२-६ D६ सर्व एव. B४ जनाधिपाः. S पश्यंतु (G४ पश्येतं) वसुधाधिपाः. — ^c) Ś१ D१-४ मत्प्रतापाद् (D१-३ 'प') विनिर्दग्धं; K१ मत्प्रतापाग्निना दग्धं; K२-४ V१ B१.२.४.६ Dn D१.२.६.६ मत्प्रभाव (K२ D६ 'वाद्) विनिर्दग्धं; B६.६ मत्प्रभावाभिनि^a; T१ G४-६ मत्प्रतापेन नि^a; G६ मत्प्रभावेन नि^a; text as in N१ G१.२ M (cf. K१). — ^d) K२ पतंतम् (for पतंगम्).

20 ^b) Ś१ K N१ V१ B२ Dn D४-६ श्रुत्वा तत् (K४ तं). K१ कुरुनंदनः (sic); D६.६ कुरुसत्तमः; T१ 'मं; G६ 'माः. — ^d) K४ वर (for वरः). — After 20, S ins. (Cv glosses; cf. 2. 41. 1):

379* नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया स्वाह्वयतेऽच्युतम् ।

भीमसेन महाबाहो कृष्णेऽस्य वधनिश्चयः ।

[(L. 1) G१.२ यदा त्वा^a; G६ यत्त्वामा^a (for यया त्वा^a). — (L. 2) G२.६.६.६ M१ कृष्णस्य; G४ M२ कृष्णोस्य (for कृष्णेऽस्य). Cv cites विनिश्चयः; cf. Sastri 2. 43. 22 and our 2. 41. 1.]

Colophon. — *Sub-parvan*: N (D६ marg.; for D४ see below) शिशुपालवध; D४ G६ M१ राजसूय. — *Adhy. name*: G६ भीमकोपः; G६ M२ भीमाभ्युत्थानं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K१ (marg.) D४ 38; K२ D६ 40; K३ 39 (as in text); Dn१ 42; S 72 (G४ 48). — *S'loka no.*: K२.६ Dn M१ 20.

40

1 ^b) B१ क्षत्र; K१.६ D१.२.६.६ S एव (for एष). — 1^{ad}=1. 1142*, line 4. — ^a) K२.४ N१ V१ B D१.२ M२ हरोद; K६ रराव; Dn (1) D६ ररास; M१ रुषाव (for हराव). K४ रराम च; D६ हरोद च; D४ ननार्दन; D६ निनाद च (for ननाद च).

भीष्म उवाच ।

चेदिराजकुले जातरुयक्ष एष चतुर्भुजः ।
 रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ॥ १
 तेनास्य मातापितरौ त्रैसतुस्तौ सबान्धवौ ।
 वैकृतं तच्च तौ दृष्ट्वा त्यागाय कुरुतां मतिम् ॥ २
 ततः सभार्यं नृपतिं सामात्यं सपुरोहितम् ।
 चिन्तासंमूढहृदयं वागुवाचाशरीरिणी ॥ ३
 एष ते नृपते पुत्रः श्रीमाञ्जातो महाबलः ।
 तस्मादस्मान्न भेतव्यमव्यग्रः पाहि वै शिशुम् ॥ ४

2 ^{ab}) D₁ त्रैसतुस; D₄ त्रसतुस. K₁ सह बांधवैः; K₈ सहबांधवौ; K₄ तौ च बांधवौ (for तौ सर्वा). S तेन शब्देन वित्रस्ताः पितरः (G₁ M वित्रस्तौ पितरौ) सहबांधवाः (M 'वैः). — ^c) B₂ विकृतं. K₁ तच्च तद्; K₄ N₁ V₁ D_n D₆ तस्य तौ; D₁ तत्त्वतो; D₈ चास्य तद्; D₈ तच्च तं; G₁ तच्च ते; G₈ तच्च वै; G₄ तत्त्वतो (for तच्च तौ). — ^d) D₂ T₁ G₁ M [अ]कुरुतां; G₂ कुरुते (for कुरुतां).

3 ^a) Ś₁ K₂ D₄ सभार्याः; G₂ सभार्यान्. S तु नृपं (for नृपतिं). — ^b) K₁ सामान्यं; K₂ समात्यं; K₄ सामात्ये. — ^c) Ś₁ चिन्तासंपूर्णं; D₄ चोत्तासमूढं (corrupt); T₁ G₈ चिन्ताविमूढं; G₈ चिन्तासमूढं. — ^d) = 1. 69. 28^d; 114. 5^d, 28^d; 115. 17^d; etc., etc. D₄ शरीरिणे.

4 ^a) D₈ नृपतेः. K₄ T₁ G₁-8 पुत्र. — ^b) K₄ बलाधिपः; D_n (1) D₆ बलाधिकः (for महाबलः). — K₄ om. (1 hapl.) 4^a-5^d. — ^c) D₆ ते भव्यम् (for भेतव्यम्). — ^d) N₁ अग्रतः; S (except G₄ 6) अव्यग्रं (for अव्यग्रः). S पात्यतां शिशुः (for पाहि वै शिशुम्).

5 K₄ om. 5; M₂ om. 5^{ab} (for K₄ cf. v.l. 4). — ^a) K₂ बालस्य; B₁ 8. 5. 6 D₈ 8 मृत्युर्वै; G₄ मृत्युः स्याद्; G₈ मृत्युत्वं (for मृत्युस्त्वं). Ś₁ D₄ तदैवैतस्य मृत्युर्वै; K₁ न च वै मृत्युरस्य त्वं; K₈ न च वैतस्य कालस्त्वं; N₁ M₁ न च वैतस्य मृत्युस्त्वं; V₁ B₄ D_n न च वैतस्य मृत्युर्वै; G₁ 2 न वै वैतस्य मृत्युस्तु. — ^b) G₄ अकालः; G₆ न कालं (for न कालः). B₁ पर्यवस्थितः; B₂ D₁ 2 पर्युपं; G₄ प्रत्युपस्थिते. — M₁ om. 5^{cd}. — ^c) V₁ B₁ 2. 4 D₂ यश्च; D₁ योस्य (for मृत्युर). Ś₁ D₆ मृत्युर्हि तस्य (D₆ नास्य) शक्नेण; B₂ 8. 6 D₈ यश्च शक्नेण हंतास्य; D₂ मृत्युर्हंतस्य शक्नेण; S (M₁ om.) एतस्य मृत्युरूपम्. — ^d) D₄ स वो; D₈ न चो

न चैवैतस्य मृत्युस्त्वं न कालः प्रत्युपस्थितः ।
 मृत्युर्हन्तास्य शक्नेण स चोत्पन्नो नराधिप ॥ ५
 संश्रुत्योदाहृतं वाक्यं भूतमन्तर्हितं ततः ।
 पुत्रस्नेहाभिसंतप्ता जननी वाक्यमब्रवीत् ॥ ६
 येनेदमीरितं वाक्यं ममैव तनयं प्रति ।
 प्राञ्जलिस्तं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः ॥ ७
 श्रोतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ।
 अन्तर्हितं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः ॥ ८
 येनोत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ ।

C. 2. 1502
 B. 2. 43. 9
 K. 2. 66. 9

(for स चो). B₁ D₁ 2 om. च. B₂ नराधिपं; D₁ 'प'. T₁ G₈ 5. 6 शक्नेणैतं हनिष्यति; G₁ 2. 4 M₂ चक्रेणैतं वधि (M₂ हनि)ष्यति.

6 G₈ om. 6^a-7^b. — ^a) K₁ D₈ संश्रुत्वा; S (G₈ om.) तच्छ्रुत्वा (for संश्रुत्य). D₈ व्याहृतं; G₆ [उ]पहितं (for [उ]दाहृतं). — ^b) Ś₁ B₁ 2 D₁ 2 तदा; D₄ नृप (for ततः). K₄ V₁ B₁ m. 8-9 D₈ 8 S (G₈ om.) भूतेनांतर्हितेन वै (T₁ G₂ 4. 6 M₁ सा; G₁ 2 M₂ सः). — ^c) K₂ 'स्नेहाभिसंप्राप्ता; G₄ 'स्नेहेन संतप्ता.

7 G₈ om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). — Before 7, B₂ 4 ins. श्रुतश्रवा उ. — ^a) D₄ एदेनम् (sic); G₂ यदेनम् (for येनेदम्). Ś₁ निर्मितं; G₈ ईदृशं (for ईरितं). — ^b) Ś₁ D₂ M₁ [इ]मं; K₁ B₅ [ए]वं; K₄ N₁ B₂ D_n D₆ [ए]तं; B₂ T₁ M₂ [ए]नं; D₈ 5 [इ]दं; G₈ [ए]तत्; G₆ [इ]यं (for [ए]व). — ^c) D₄ त्वां (for तं). — ^d) Ś₁ D₄ मुनिर् (for पुनर्). — After 7, N ins.:

380* याथातथ्येन भगवान्देवो वा यदि वेतरः ।

[K₄ D_n 1 D₂ 8 यथातथ्येन; D₄ यथा तथ्यं तु. K₁ D₈ चेतः.]

— On the other hand, S ins. (Cv glosses) after 7:

381* महद्बलं महद्भूतमित्युक्त्वा पुनरुत्तरम् ।

[M₂ महाभूतम् (for महद्भूतम्). M₂ इत्युक्ते. T₁ G₈ 5 पुनरुत्तमं.]

8 ^a) S तत्त्वेन (for पुत्रस्य). — ^b) B₁ को वा (for कोऽस्य). — K₈ om. 8^a-9^b. — ^{cd}) Ś₁ K₄ D_n 1 D₆ अंतर्भूतं (for 'हितं). B₂ वृत्तम् (for भूतम्). Ś₁ इदं वचः; K₂ वचः पुनः (by transp.). S तनस्यैः स्व (T₁ M₁ स्वे) चैरे-भूतैरुत्तरं समुदाहृतं.

C. 2. 1503
B. 2. 43. 10
K. 2. 66. 10

पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥ ९
तृतीयमेतद्भालस्य ललाटस्य च लोचनम् ।
निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ॥ १०
त्र्यक्षं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतम् ।
धरण्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यगच्छन्दिदृक्षवः ॥ ११
तान्पूजयित्वा संप्राप्तान्यथार्हं स महीपतिः ।
एकैकस्य नृपस्याङ्के पुत्रमारोपयत्तदा ॥ १२
एवं राजसहस्राणां पृथक्त्वेन यथाक्रमम् ।
शिशुरङ्के समारूढो न तत्प्राप निदर्शनम् ॥ १३

9 Ks om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). — ^a) Dn (1) Ds यस्य (for येन). K1 Ds S (except Gs) येनोत्संगः; K2 येनोत्संगः (sic). Cv apparently as in text. — ^b) K1.2 अस्य; Gs अपि; Cv अभि- (as in text). — ^{ca}) S पति- (G1.2 भविष्यतस्तु सं(G4 तौ)भग्नौ सोस्य मृत्युर्भविष्यति (Cv cites most of this); cf. 10^d.

10 Gs om. 10. — ^{ab}) K4 B4 Dn Ds तु (for च). S (Gs om.) यस्यो(M1 येनो)त्संग(G1.2 'ने)गृहीतस्य तदेवाक्षि(T1 तदेवार्थिः; G1.2 तथैवाक्षि)ललाटजं. — ^c) Gs निममृष्यति. T1 संदष्टो; G1.2.4 M संसृष्टे; Gs संदिष्टे; Gs संदष्टे (for यं दृष्ट्वा).

11 ^a) D1 अक्षं; D2 त्र्यक्षं. — ^b) S एतच्च (for तथा च). — ^c) Ś1 D1.2.4 धरण्याः; K1.2 धरिण्यां; K4 Dn (1) Ds पृथिव्यां (for धरण्यां). — ^d) Ś1 Ks B2.2.5.6 Ds-5 द्वाभ्यः(Ś1 Bs D4 'भ्या)गच्छन्; K1 B4 चाभ्य'; N1 V1 Dn Ds अभ्या'; B1 द्वाभ्य'; D1.2 द्वास्य गं'; S तत्रागं (T1 Gs तत्र गं'; Gs यत्रागं) (for अभ्य', as in K2.4 only!).

12 ^b) S यथाहं प्रतिपूज्य च (G1.2 'पूजितान्). — ^c) S (except G1.2) नृपस्यार्कं. — ^d) K1.2 N1 D4 S (except G1.2) ततः (for तदा).

13 ^a) D1 एव (for एवं). D2 राजन् (for राज). — ^c) G2 शिशुम्. Ś1 B1 अंकं (for अङ्के). G2 'रूढं (for 'रूढो). — ^d) G1.2 तच्च (by transp.). K1 प्राप्ति- (for प्राप). — After 13, K4 V1 B D (except D4.6) T1 G1-2.5 ins.:

382* एतदेव तु संश्रुत्य द्वारवत्यां महाबली ।

[B1.2 D1.2 च; G1.2 हि (for तु). B1.2 D1.2 महाक्षर्यं; Gs द्वारकायां (for 'बल्यां).]

14 ^a) Ś1 Dn1 Ds G1.2 ततश्चेदिपुरीं; K4 'पुरि; B1 चेदिराजपुरं; Dn2 D4 ततश्चेदिपुरिं. D1 ततश्चेदिपु संप्राप्तौ. — ^c) T1 दृष्टीं (for द्रष्टुं). G2 यादवैत्रौ तदा दृष्ट्वा. — K4

ततश्चेदिपुरं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ ।
यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा ॥ १४
अभिवाद्य यथान्यायं यथाज्येष्ठं नृपांश्च तान् ।
कुशलानामयं पृष्ट्वा निषण्णौ रामकेशवौ ॥ १५
अभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः ।
पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात्स्वयम् ॥ १६
न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्के भुजावभ्यधिकानुभौ ।
पेततुस्तच्च नयनं निममज्ज ललाटजम् ॥ १७
तद्दृष्ट्वा व्यथिता व्रस्ता वरं कृष्णमयाचत ।

om. 14^d-15^a; G2 om. 14^d-15^e. — ^a) Ks N1 V1 B1.2.4.6 Dn D1.2.5 तौ (for तां). Ś1 मुदा; B2 D1.2 T1 Gs-6 M ततः (for तदा). — After 14, B1 ins.:

383* पितृस्वसारं तां दृष्ट्वा समाश्रास्य महाशुजौ !
while T1 G1.4-6 M ins. (Cv cites parts):

384* तौ दामघोषं राजानमभिवाद्य यथाक्रमम् ।

[G4 दमघोषं तु; Gs तौ दमघोषं (for तौ दाम').]

15 K4 om. 15^a; G2 om. 15^{ab}; Gs om. (hapl.) 15^a-16^b; Gs om. 15^{ab} (for K4 Gs cf. v.l. 14). — ^a) D1.2 'न्योन्यं; G4 'न्याय्यं (for 'न्यायं). — ^b) K4 प्राप्तं तेन; V1 Bs.4.6 Ds.5 यथावृद्धं; B1.5 Dn Ds T1 G1.4.5 M2 यथाश्रेष्ठं (T1 M2 'ष्ट; G4 'ष्टान्). K1.2 स (K1 च) तं नृपं; Ks च* नृपं; K4 B1 Dn (1) नृपं च तं; Bs Ds.5 नृपांस्तु तान्; Ds (corrupt) च तं च तां; G1 च तादृषान्. — ^c) T1 Gs.6 'मयौ; G4 'मयो (for 'मयं). K1 D1 Gs दृष्ट्वा; Gs सृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). — ^d) G2 निष्णातौ; some MSS. निष्(K1 'षि)णौ (for निष्णणौ).

16 Gs om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). — ^a) Ś1 B1.6m Ds सा(Bs m सो)भ्यर्च्य तौ; K1 सोभळेतौ; K2 सा चाभ्यर्च्यं; Ks समर्चितौ; N1 V1 Bs Dn अभ्यर्च्यं तौ; Bs सोभ्यर्चितौ; D4 साभ्यर्चितौ; T1 G1.4-6 M स्वभ्यर्चितौ. — ^b) D1 प्रीत्या (m प्रीत्या as in text). K2 चाप्य' (for चाभ्य'). Ś1 B1.2 D1.2.4 तदा (for ततः). — ^c) B2-5 Ds.5 दामोदरस्याङ्के; D4 च सोदरोत्संगं. — ^d) K1.2 Bs.4.5 Ds संन्यदधत् (K1 'धे); Bs Ds.5 सा न्यदधात् (Ds 'धत्); T1 Gs.5 सा (Gs वा) संन्यधात् (for संन्यदधात्). Bs यादवी न्यदधात्स्वयं.

17 ^a) K1 'गात्रस्य (for 'मात्रस्य). — ^b) K1 अस्या'; K2 तस्या'; D2 अप्य' (for अभ्य'). — ^c) K1 तत्र; G4 तं च (for तच्च). — ^d) K2 Gs.6 निमज्जत; K4 नामज्जत; B D (except D4) न्यमज्जत; Gs.4 निर्ममज्ज (Gs 'ज्ज).

ददस्व मे वरं कृष्ण भयार्ताया महाभुज ॥ १८
 त्वं ह्यार्तानां समाश्रासो भीतानामभयंकरः ।
पितृष्वसारं मा भैषीरित्युवाच जनार्दनः ॥ १९
ददानि कं वरं किं वा करवाणि पितृष्वसः ।
 शक्यं वा यदि वाशक्यं करिष्यामि वचस्तव ॥ २०
 एवमुक्त्वा ततः कृष्णमब्रवीद्यदुनन्दनम् ।
शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वं महाबल ॥ २१

कृष्ण उवाच ।

अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः ।
 पुत्रस्य ते वधार्हाणां मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥२२

भीष्म उवाच ।

एवमेष नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः ।
 त्वां समाह्वयते वीर गोविन्दवरदर्पितः ॥ २३

C. 2. 1510
 K. 2. 43. 25
 K. 2. 66. 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

18 * K₂₋₄ B_{2.3.6} D (except D₈) S (except G₁₋₃) तं (for तद्). Ś₁ K_{1.3} व्यधितासः; G₂ व्यधिता (for व्यधिता). Ś₁ K₂ Ṇ₁ D₄ तत्र; K₃ S देवी; B₁ साथ; B₂ D_{1.3} सा तु; B₃ माता (for त्रस्ता). — * K₂ देवी; T₁ परं (for वरं). — * V₁ B₂₋₆ D_{8.5} प्रयच्छ (for ददस्व). K_{2.8} कृष्ण वरं (by transp.). — * K₄ सभयार्ता; B_{8.4.6} G₂₋₅ भयार्तायै; D₄ 'र्ताय; T₁ G₁ 'र्ता वै. K₄ D₄ महाभुजं.

19 * K₁₋₃ B₆ D_{8.5} om. हि. D₄ ह्यार्तानां. — * Ś₁ K₄ Ṇ₁ B_{1.2.4} Dn D_{1.2.4.6} अभयप्रदः (B₁ 'द). — After 19^{ab}, N ins.:

385* एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रोवाच यदुनन्दनः ।
 [Cf. 21^{ab}. Ś₁ D₄ तदा; K₄ तथा (for ततः). K Ṇ₁ Dn D_{8.6} सो (K₄ त्व) मवीद् (for प्रोवाच).]
 — V₁ B_{2.5.6} D_{1.3} cont.:

386* स तं ब्रह्मं ततो हृद्वा समाश्रास्य महाभुजः ।
 [V₁ ततस्तु तां; B₆ ततस्तस्मां (for स तं ब्रह्मं).]
 On the other hand, G₂ ins. after 19^{ab}:

387* श्रुत्वा पितृष्वसुवीक्यं भक्तानामभयप्रदः ।
 — * N मा भैस्त्वं (V₁ B_{2.5} D_{8.5} भैषीर्) देवि (Ś₁ D₄ मीह; K₄ D₁ देवी) धर्मज्ञे न मत्तोस्ति (K₁ मत्तो नास्ति) भयं तव.

20 * K V₁ B_{1.2} D S (except M₂) ददामि. K₁ D_{2.5} S किं (for कं). K₄ V₁ Dn D₆ किं च (D₆ च); T₁ G_{1.2} तेषां; G₂₋₆ M देवि (for किं वा). — * B₁ D_{1.2} करोमि च; S किं वा कार्यं (for करवाणि). Ś₁ पितृष्वसुः. — * K₁ D₁ वाक्यं; D₄ शक्यं (for शक्यं). K₄ वाशक्यं; D₄ वा वाक्यं. — * T₁ G वरं; M₂ प्रियं (for वचस्). K₃ परंतपे (for वचस्तव).

21 * Ś₁ D₁₋₃ G₅ एवमुक्त्वा. D₆ वचः (for ततः). B₂₋₆ D_{8.5} [अ]ब्रवीत् (for ततः), and ततः सा यदुनन्दनं

(B_{2.4.6} 'नंदिनी). — * B₂₋₆ D_{8.5} शिशुपालापराधास्त्वं; S क्षमस्व शिशुपालस्य. — * B_{1.2.6} D_{1.2} क्षमेथाः पुरुषोत्तम; V₁ B_{2.5} D_{8.5} क्षमेथा यदुनन्दन; S अप (G_{1.2} [अ]प्यप) राधं महाबल. — After 21, N ins.:

388* मत्कृते यदुशार्तूलं विज्ज्ञेनं मे वरं प्रभो ।
 [Ś₁ B_{2.4} D₂ [ए]नं मे; K_{1.3} Ṇ₁ V₁ B_{1.2.3.6} [ए]नन्मे; D_{8.5} [ए]तस्स (for [ए]नं मे). K_{2.8} विभो (for प्रभो).]
 — On the other hand, S ins. after 21:

389* इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षः प्रत्युवाच महाबलः ।
 [G₂ 'यशाः (for 'वलः). G₆ भगवान्भूतकृतदा (for the post. half.)]

22 K₃ G₅ om. the ref. — * Ś₁ K B_{2.4.6} D_{1.2} (both before corr.). M₂ क्ष (K₃ क्षे)भ्यं; Ṇ₁ क्षांतं; D₆ क्षय्यं (for क्षाम्यं). — * K₁ मयेहास्य; K₄ मया यस्य; T₁ G_{1.4.5} स मया (T₁ 'घा) वै; G_{2.8} समयो वै; G₆ इत्युवाच; M₁ समयोद्रे; M₂ समयेन (for मया ह्यस्य). Ś₁ D₄ पितृष्वसः; G₆ पितृष्वसु. — * G₂ पुत्र तेषां; G₆ पुत्रस्य त्वं. K₁ (by corr.). B_{2.4} Ṇ₁ B₁₋₄ D (except D₁) T₁ G₂₋₆ वधार्हस्य; V₁ वराहस्य. Cd वधार्हाणां as in text (gloss वधहेतूनां); Cn also apparently as in text! — After 22, M₁ ins.:

390* एवमेतत्पुरातृत्वं शिशावस्मिन्हृकोदर ।
 M₁ cont.: T₁ G M₂ ins. after 22 (replacing 23^{ab}):

391* स जानन्नात्मनो मृत्युं कृष्णं यदुसुखावहम् ।

23 S om. 23^{ab} (with the ref.; cf. 391*). — * K₄ अद्य; V₁ B₂ एव (for एष). Ś₁ D₄ महीपालः (for नृपः पापः). — * K_{1.2.4} [अ]ल्पः; K₂ Ṇ₁ (? see Addenda) Dn₁ स; V₁ B_{2.5} D_{8.5} [अ]तिः; B_{1.2.4.6} D_{1.2} हि (for सु-). — * Ś₁ D₄ तं (for त्वां). Dn₂ D₈ 'ह्वयते; Cd 'ह्वयते (as in text). Ś₁ D₄ वीरो; Ṇ₁ V₁ B₂₋₆ D_{2.8.5} भीम (for वीर). S तेन स्वामा (G₄ 'म-

भीष्म उवाच ।

नैषा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया त्वाह्वयतेऽच्युतम् ।
 नूनमेव जगद्भर्तुः कृष्णस्यैव विनिश्चयः ॥ १
 को हि मां भीमसेनाद्य क्षितावर्हति पार्थिवः ।
 क्षेमं दैवपरीतात्मा यथैष कुलपांसनः ॥ २
 एष ह्यस्य महाबाहो तेजोशश्च हरेर्ध्रुवम् ।
 तमेव पुनरादातुमिच्छत्प्रथुयशा हरिः ॥ ३

ह्ये(T1 G1.4 M2 'य'चेद्यो. — ^a) K1.2 D1 'बल'
 (for 'वर').

Colophon om. in K4. — *Sub-parvan*: Ś1 K1-8 B
 D1-8.8.8 शिशुपालवध; Dn D4 G6 राजसूय; M1 राजसूय
 and शिशुपालवध. — *Adhy. name*: Dn शिशुपालचरित;
 G8 शिशुपालोत्पत्ति; M2 शिशुपालवृत्तान्तः. — *Adhy.
 no.* (figures, words or both): K1(marg.).8 D4 40
 (as in text); K2 D8 41; Dn1 43; S 73 (G4 49).
 — *S'loka no.*: K2 Dn D1.2 M1 25; K8 23; T1 26.

41

1 Occurs first (with v.l.) in S as 379* (cf. v.l.
 2. 39. 20), and is repeated here. — K8 वैशं उ^a.
 — ^a) Dn1 D6 नष्टा (for नैषा). K4 D8 G4.8 चेदिपते.
 — ^b) Ś1 K1 B1 यथा; G8 यत्त्वम् (for यथा). B1
 चाह्वयते; Dn2 D4 त्वाह्व^a; D8.8 ह्याह्व^a; G8 (by corr.)
 ह्वयसे; G4 त्वां ह्वयते; G6 आह्व^a. B8 [S]च्युत. — ^c) K4
 V1 B8 D8.8 अस्य; G8 एव (for एष). B1.2.4 D1.2
 द्वातुः (for 'द्भर्तुः'). T1 G2 M2 भीमसेन महाबाहो (as in
 379*). — ^d) K4 V1 B8 D1 (before corr.).2.2.5 T1
 G1.2 M2 Cd [ए]ष (for [ए]व). K8 विपर्ययुः; M2
 विनिश्चित; Cd as in text.

2 D8 om. 2. — ^a) Ś1 [ए]नं; D4 [ह]मं (for
 मां). D2 'सेनोद्य; T1 G1.2.4-6 'सेना(G2 'सेनो)न्यः (for
 'सेनाद्य). G8 को भीमं भीमसेनान्यः. — ^b) S क्षेप्तुम्
 (for क्षिताव्). Ś1 पांडवः (for पार्थिवः). — ^c) K8 देवः;
 K4 V1 B2-6 Dn D8 कालः (K4 एकालः!); N1 D2.6 एवं;
 D1 एव; Cd as in text. S क्षितावेवं (G1.2 क्षितावयं; G8

येनैष कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट् ।
 गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मानचिन्तयन् ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

ततो न ममृषे चैद्यस्तद्भीष्मवचनं तदा ।

उवाच चैनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरम् ॥ ५

शिशुपाल उवाच ।

द्विपतां नोऽस्तु भीष्मैष प्रभावः केशवस्य यः ।

क्षता चैवं; G4 क्षितौ चैवं परी. — ^a) D8 तथा (for
 यथा). Ś1 K1.2 D4 [अ]यं; G6 [ए]व (for [ए]ष).
 K1 'पांसुनः; V1 'पांसुलः; B1.8.8 'पांसालः.

3 ^a) B1 सैषो ह्यस्य; G8 एषोप्यस्य (for एष ह्यस्य). Ś1
 K1.4 G8 महाबाहोस; K2 N1 V1 B D (except D4)
 'बाहुस्. — ^b) Ś1 K1 D4 तेजोशः स; K2.8 'शस्तं; K4
 तेजोरास्यं; B1 तेजोशं सं; Dn2 (conflated) तेजोशं (श्च)स्य;
 D8.8 G1.2 Cn 'शस्य; D8 'शं स्वं (for 'शश्च). K D8 G1
 हरिर (for हरेर). T1 ध्रुवः. — ^c) K2 स्वमेव; K8 स्वयं
 च; N1 T1 G8 तमेवं. K8 पुनरायातुम्; B1 D1.2 समुपा-
 दातुम्. — ^d) V1 B D1.2 ऐच्छत्. V1 विभुः (for हरिः).
 Ś1 D4 इच्छ (D4 'च्छे)सेष जगत्प्रभुः; K1 इच्छरपुरुषवशा विभुः
 (sic); K2.8 इच्छत्यु (K8 'त्यु)हयशा विभुः; K4 इच्छत्यु-
 रसा भुवि; N1 ऐच्छतुहयशा हरिः; Dn (1) D8 इच्छत्युत तथा
 विभुः; D8.8 ऐच्छरिप्रिययशा विभुः; S कुरुतेज (M2 'यं)
 मतिं हरिः (G6 'रि). Cn cites ऐच्छत् and हरिः.

4 ^a) T1 G1-4 M1 तेनैव; G8 येनैव; G6 तेनैष; M2
 तेनैवं (for येनैव). — G2 om. 4^{ad}. — ^c) G1 गच्छति
 (for गर्जति). Ś1 D4.6 गर्जं(Ś1 'ंजं)तीव सुदुर्बुद्धिः; K8 स
 गर्जतीव दु^a. — ^d) D4 G1.8 अचिन्तयत्. K8 दोषान्सर्वान-
 चिन्तयत्.

5 ^a) D1 ततो मम मृषे चैव. — ^b) Ś1 N1 D4 ह्वादा;
 K1 ह्वादि; S पुनः (for तदा). — ^c) Ś1 D4 चैव (for
 चैनं). D8 स क्रुद्धः. T1 G8-8 उवाचेवं सुसंक्रुद्धः (G8 'खं).
 — ^d) K4 D8 यथोत्तरं (for अथो^a). S स भीष्मं पुनरुत्तरं
 (G1-8 'मं).

6 Ś1 K1.2 N1 D4.6 G1.2 M2 om. the ref.; B1
 reads it in marg. — ^a) B1 सोस्तु (for नोऽस्तु). K1
 (sup. lin.).2.8 [ए]कः (for [ए]ष). — ^b) K1.4 G8
 प्रभावं. K8 B1 केशवात्सदा; G1 कर्कशास्य यः. K8 D1 च;

यस्य संस्तववक्ता त्वं बन्दिवत्सततोत्थितः ॥ ६
 संस्तवाय मनो भीष्म परेषां रमते सदा ।
 यदि संस्तौपि राज्ञस्त्वमिमं हित्वा जनार्दनम् ॥ ७
 दरदं स्तुहि बाह्लीकमिमं पार्थिवसत्तमम् ।
 जायमानेन येनेयमभवद्धारिता मही ॥ ८
 वज्राङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले ।

स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणम् ॥ ९
 द्रोणं द्रौणिं च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ ।
 स्तुहि स्तुत्याविमौ भीष्म सततं द्विजसत्तमौ ॥ १०
 ययोरन्यतरो भीष्म संकुद्धः सचराचराम् ।
 इमां वसुमतीं कुर्यादशेषामिति मे मतिः ॥ ११
 द्रोणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपम् ।

C. 2. 1592.
B. 2. 44. 14
K. 2. 67. 14

Gs यं (for यः). — °) Gs संसिद्धि' (for संस्तव'). K1 च (for त्वं). G1 यस्य संस्तववाक्त्वं; G2 यस्य संस्तारयन्वा त्वं. — °) Some MSS. वंदिवत्. K2 Dn1 'तो स्थितः; T1 'तोस्थितः; Gs 'तोस्थितं (for 'तोस्थितः). D2 बन्दीव सततोत्थितं.

7 °) V1 B2-5 Ds. 5 Cn संस्तवे च मनो; T8 Gs-5 'वो (Gs 'वे)यमहो (Gs 'तो); Cv as in text. G2 न मे (for मनो). K1 बुद्धिः; T1 भीष्मः (for भीष्म). — °) Dn1 (before corr.) परमे; Dn2 परमं (for रमते). K4 B2.4 Dn Ds यदि; V1 B2.5.6 D2.5.6 तव; D1 न वा; G1 तदा; G2 मनः (for सदा). — Gs om. 7°-9°. — °) K2 V1 Dn D1m.3m.6 तदा; K4 सदा (for यदि). N1 B1 संस्तुहि; S मां (G4 M [इ]मान्) स्तुहि (M1 स्तौपि; M2 स्तौहि). — °) S1 D4 इमान्; Gs मम (for इमं). K1 D1.2.4 इत्वा (D4 [before corr.] हुत्वा); Gs भित्वा; Cn as in text (gloss दधाते). Ds मा स्तवेमं जनार्दनं.

8 Gs om. 8 (cf. v.l. 7). — °) K1 हरदं; K2.8 Ds S (Gs om.) Cv वरदं (for दं). Ks त्वं हि; K4 स्तुति (for स्तुहि). K4 बह्लीकम्; D4 बाधीकम्. — °) G1 मम; G2 इदं (for इमं). — °) K2 D2m Cd.np यजमानेन (Cd gloss यागशीलताप्रतिपादनार्थः; Cnp gloss ऋत्विग्भ्यो दिस्सता etc.); Cn as in text. Ds येनायम् (for येनेयम्). — °) B1 D4 चारिता; Cd दास्ता (as in text).

9 Gs om. 9^{ab} (cf. v.l. 7). — °) K2 [वं]गांग-मगाध्याध्यक्षं; Ks त्वं गंगा (inf. lin. सर्वांग)विषयाध्यक्ष; B1.2.4 D1.2 त (B4 अ)यांगविषयाध्यक्षं; G1.8 Cv सर्वांगवि'. G2 स सर्वा वि'; Gs चंकांकि'. — °) K2 बलौ; B2 बलं (for बले). — °) Ks कर्मम् (for कर्णम्). Gs महाभागं (for इमं भीष्म). — °) Ks महाचापविकर्षिणं; V1 B2-6 Ds. 5 वरं सर्वधनुष्मतां; T1 Gs. 5 महाचापविचक्षणं; Gs भीष्म प्रवदतां वर. — After 9, N (except K2; S1 N1 D4 om. lines 1-2) S (om. lines 3-4) ins. (Cv glosses lines 1-2):

392* यस्येमे कुण्डले दिव्ये सहजे देवनिर्मिते ।
 कवचं च महाबाहो बालार्कसदशप्रभम् ।

वासवप्रतिमो येन जरासंधोऽतिदुर्जयः ।

विजितो बाहुयुद्धेन देहभेदं च लम्बितः ।

[Lines 1-2 on marg. in B1 Ds. — (L. 1) K4 यस्य मे; B6 Gs M यस्येते; T1 Gs यस्तु ते; G1-4 Cv यस्य ते. D1.2 देवसंमिते; T1 G1-5 प्र (G1.2 च)ददौ तदा (for देवनि). K1.8 वासवाय ददौ योयं सहजे कर्णकुण्डले (K1 कुण्डलेत्तमे). — (L. 2) K4 B6 D2 च महाबाहोर; Gs सहजं चास्य. T1 G1-5 M2 उल्लस्य कवचं (Gs सदृशं) चांगत् (M2 चांगे) (for the prior half). Gs 'सदृशं प्रभुं; M2 'समतेजसं; Cv (apparently) 'शारदं शुभं (?) (for 'सदृशप्रभम्). K1 उत्सिध्य भागं महसा स केन सदृशो बले; Ks उल्लस्य चांगं तरसा स केन ददृशे बली. — (L. 3) Ks.4 वासवो (for 'व). D1.2 [S]पि (for स्ति). ✽ Cd: येन विजितस्तं स्तुरीत्यन्वयः । ✽ — (L. 4) Ds.5 निजितो (for विजितो). K4 देहे भेदं च; B1.4 देहभेदश्च; Dn1 'भेदे च. B1 लक्षितः; D4 लंबितः (for लम्बितः).]

— Gs ins. here a corrupt line:

393* स्तुहि भीष्मबाहूर वीरो च भुवि [वि]श्रुतो ।

10 °) Ks Ds T1 द्रोणः (for द्रोणं). A few MSS. द्रौणिं. K4 साधो (for साधु). — °) Gs पितृपुत्रः; G4 पितृपुत्रौ; Gs पित्रा पुत्रौ. T1 Gs परंतप (for महारथौ). — °) K2 स्तुत्या विमौ; K4 Dn (1) D1 'त्याविमौ (for 'त्याविमौ). S1 भीष्मौ; D4 भीष्मं; G2 भीम (for भीष्म).

11 °) S तयोर् (for ययोर्). Ks corrupt; D1.2 'तमो; S 'तरं (M2 'तमं) (for 'तरो). Gs भीष्मो. — G1 ins. 12^d before 11^b; while G2 reads 12^d instead of 11^b. — T1 Gs-6 M om. (hapl.) 11^b-12°. — °) S1 K (except Ks) D 'चरं (for 'चराम्). — °) S1 कुर्याम्; V1 B2-6 Ds. 5 हन्याद् (for कुर्याद्). — °) K1.8 Dn Ds निःशेषाम्; G1 अशेषाद्. Cd implies अशेषाम् (as in text).

12 T1 Gs-6 M om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). G1.2 read 12^{ab} after passage No. 23 of App. I. — °) K4 समो (for समं). Ks भीष्म (for युद्धे). S1 D4 transp. समं युद्धे and न पश्यामि. B1 D1.2 जनाधिपं; G1.2 धनुर्धरं (for नरां). — G1.2 om. 12°. — °) S1

C. 2. 1532
B. 2. 44. 14
K. 2. 67. 14

अश्वत्थाम्नस्तथा भीष्म न चैतौ स्तोतुमिच्छसि ॥ १२
शल्यादीनपि कस्मात्त्वं न स्तौषि वसुधाधिपान् ।
स्तवाय यदि ते बुद्धिर्वर्तते भीष्म सर्वदा ॥ १३
किं हि शक्यं मया कर्तुं यद्बुद्धानां त्वया नृप ।
पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनाम् ॥ १४
आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः ।
अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥ १५
यदस्तव्यमिभं शश्वन्मोहात्संस्तौषि भक्तितः ।

K₄ V₁ D (except D₁-s) नाश* (for अश्व*). K₄ V₁ D_n D_s समं (for तथा). D_s भीष्मः. — ^a) For G₁ 2, cf. v.l. 11. Ś₁ K₂ 4 D_n D_s 6 च तौ; K₁ चैनं; V₁ B (except B₂) D_s 5 चेमौ; S च सं (for चैतौ). K₄ G_s *मिच्छति. — After 12^{ad}, K₄ V₁ B D (except D_s 6) S ins. a passage given in App. I (No. 23), which in G₁ 2 is followed by 12^{ad}.

13 ^a) S शल्यप्रभृतिकान् किं (T₁ G_s हि) त्वं (G_s च). — ^b) D_s 5 मनुजा* (for वसुधा*). — ^{ad}) V₁ स्तवे ते यदि वै बुद्धिर् (for *). T₁ G_s 6 M₁ मन्यते (for वर्त*). K₂ भरतर्षभ (for भीष्म सर्वदा). D₁ 2 सर्वशः (for *दा). Ś₁ स्तवाय वर्तते बुद्धिर् यदि ते भीष्म ते सदा.

14 ^a) K₂ तु; M₂ नु (for हि). K₁-s transp. शक्यं and कर्तुं. G₂ [अ]शक्यं (for शक्यं). K₄ अथ (for मया). K₄ [अ]कर्तुं (for कर्तुं). D₁ 2 किं हि मन्युमपा- (D_s मन्युं मया)कर्तुं; D_s इति वृत्तं यथा कर्तुं. — ^b) K₄ D_s सद्बुद्धानां; B_s यद्बुद्धानां (for यद्बुद्धानां). Cd cites यद् (as in text). G_s C_v मया; G_s च या; G₄ पुरा (for त्वया). D_s कदाचन (for त्वया नृप). Ś₁ K V₁ D_s वचः (lectio facillior); T₁ नृपः; G₄ नृपाः. — ^c) K₄ D_s T₁ कथयता. — ^d) D₁ श्रुतं न (by transp.). B₁ 2 D₁ ब्रह्म* (for धर्म*).

15 ^a) K₄ *नंदा (for *निन्दा). K₁ D₁ 2 च; K_s स्व. (for [आ]त्म). D_s *पूजाश्च. — ^b) K₂ परिनिंदा; K₄ परिनिंदा; D_s परं निंदा. G₁ *स्तव; G₄ *स्त्वं. — ^c) Ś₁ अर्ह्याणां (for आर्याणां). D_n 2 *रितमार्गाणां. — ^d) K₄ एतं (for एतच्च). B₁ 2 D₁ 2 एतद्बुत्तं (by transp.). N₁ V₁ B_s 6 D_s 5 S C_n (1) इति ते (C_n gloss त्वत्तः) भीष्म न (B_s C_n नः; C_n gloss अस्माभिः) श्रु (G_s श्रि)तं.

16 ^a) K₁ 2 V₁ B_s D₁ 2 यदि स्तव्यम्; D_s यतस्तव्यम्; S य (G₁ 2 इ; M₂ त)स्तत (for यदस्तव्यम्). D_s यदस्तव्यस्य संश्रम्भ (corrupt). — ^b) B_s संस्तौहि. B_s D_s

केशवं तच्च ते भीष्म न कश्चिदनुमन्यते ॥ १६
कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि ।
समावेश्यसे सर्वं जगत्केवलकाम्यया ॥ १७
अथ वैषा न ते भक्तिः प्रकृतिं याति भारत ।
मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ १८
भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे ।
भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽर्थविगर्हिताः ॥ १९
मा साहसमितीदं सा सततं वाशते किल ।

केवलं; D_s केशवं (for भक्तिः). S गोपं सं (M₁ य[ः])स्तो-
तुमिच्छसि. — ^a) D_s केवलं; G₂ केशवे. K_s corrupt;
D₁ तव ते; T₁ G_s 6 सं च ते; C_v as in text. — ^b) G₁ 2
C_v किंचिद्. K₄ B_s C_v अपि; T₁ G_s 6 M₁ साधु; G₁ इव;
G_s अव; M₂ नाव- (for अनु). G₁ 2 मन्यसे.

17 M_s om. 17. — ^a) D_s कंसस्य (gloss) above
भोजस्य; Cd.n [पक्षे] gloss भोजस्य with कंसस्य. K_s
पुरुषो; B_s D₁ 2 नृपते (B_s *तेर्); Cd as in text. — ^b)
K_s बलोपेते; K_s वनपाले; B_s धर्म(m भर्ग)पाले; D_s S
(M_s om.) वत्सपाले (D_s glossed by गोवर्गपाले); Cd.n
वर्ग* as in text (gloss गोसंचपाले). K₄ दुरात्मनि; C_n
[अ]दुरात्मनि. — ^c) S (M_s om.) केशव; C_v कथन*
(for केवल*).

18 D_s om. 18^{ad}. — ^a) K₂ 4 B₁ 2 5 D_n 2 D_s 5 6
T₁ G_s 6 M₁ C_np वैषा; N₁ V₁ G_s C_n वैषा (for वैषा).
K₄ B_s D_n D₁ 2 5 M C_n बुद्धिः; G_s 4 6 शक्तिः (for
भक्तिः). C_v न वैषां न च ते भक्तिः. — ^b) G₁ 2 प्रकृतिर्.
K यासि (K₄ जाति); D₁ 2 M₂ यांति. K_s कामतः (for
भारत). C_v cites entire pāda as in text. — ^{ad})
B₁ 2 D₁ 2 एतत् (for एव). D_s कथिता. Ś₁ B₁ 2 4 5
भुलिङ्गः; K₁-s भुलिङ्गाः; B_s 6 भुलिङ्गः; D_n D₁ 2 भुलिङ्गः;
C_n as in text. S तेनैवं (G₁ 2 6 *नं) बंदिवस्तौषि
श्रुतमन्येन न श्रुतं (M₁ reads, after the repetition of
2. 38. 17 [see below], as in text also with only
कुलिङ्ग- for our भुलिङ्ग-). C_v cites nearly every
word. — After 18, S repeats 2. 38. 17 (with the
same v.l.).

19 ^a) Ś₁ भुलिङ्गः; K₁ 2 भू (K₁ sup. lin. श्रु)लिङ्गाः;
D₁ भुलिङ्गाः; D_s दुलीङ्गः; S C_v कु (M₂ पु)लिङ्गः. — ^b)
B₁ 2 D₁ 2 भुभे; T₁ G₁ 2 6 पुरा (for परे). — ^c) K₄ B₁
G_s तस्य; D_s तस्यां (for तस्याः). G_s तथा; M₂ तदा.
— ^d) K₁-s [S]धर्मसंहिता (K_s *ताः); B₁ D₁ 2 च (B₁

साहसं चात्मनातीव चरन्ती नावबुध्यते ॥ २०
सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखार्त्सिहस्य खादतः ।
दन्तान्तरविलम्बं यत्तदादात्तेऽल्पचेतना ॥ २१
इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
तद्वचमप्यधर्मज्ञं सदा वाचः प्रभाषसे ॥ २२
इच्छतां पार्थिवेन्द्राणां भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः ॥ २३
वैशांपायन उवाच ।
ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीष्मः स कटुकं वचः ।

उवाचेदं वचो राजंश्चेदिराजस्य शृण्वतः ॥ २४
इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षिताम् ।
योऽहं न गणयाम्येतांस्तृणानीव नराधिपान् ॥ २५
एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संकुधुर्नृपाः ।
केचिज्जहपिरे तत्र केचिद्भीष्मं जगर्हिरे ॥ २६
केचिद्दुर्मुहोऽस्वासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वचः ।
पापोऽवलिप्तो वृद्धश्च नायं भीष्मोऽहंति क्षमाम् ॥ २७
हन्यतां दुर्मतिर्भीष्मः पशुवत्साध्वयं नृपैः ।
सर्वैः समेत्य संरब्धैर्दह्यतां वा कटाग्निना ॥ २८

C. 2. 1555
B. 2. 44. 37
K. 2. 67. 37

स्य or स) विगर्हिताः. Cd cites अर्थविगर्हिताः (as in text).

20 ^a) V1 B8 इदं सा वै; G4 इदं कार्षीः (for इतीदं सा). D6 G8 स (for सा). K8 भाषार्हं समितीहं सा. — ^b) Ś1 D4 वाशते सततं (by transp.). K1 शंसते; K2-4 B2.4.5 D2.6 वा (K8 व)सते; B1 भाषते; G2 वंशते; G4.5 (by corr.) 6 वाद्यते. — ^c) K4 B2.5 Dn D2.5 चात्मनो (for 'ना). N1 B6 वीर; B1-8.5 Dn D1-8.5 S (except M1) भीष्म (for [अ]तीव). — ^d) D8 चरतं; T1 G1-8.5 M1 कुर्वती; G4 कुर्वति; G6 तत्कुर्वन्; M2 कुरुते (for चरन्ती). K4 नावबुध्य; M2 नैव बु (for नावबु).

21 ^a) G8 स; G4 ना (for सा). K1 मांसप्रहं; K2 (corrupt) मांसार्मुं; B2 मांसं गलद्; B5 मांसं सदा; D1.2 Cd मांसाकुलं; T1 G8.5 मांसं तदा; G2 मांसागलं; Cn. v as in text. — ^b) Ś1 D4 खादति; K1-8 जुंभतः; S भारत (for खादतः). — ^c) B8 दंतांतरविलम्बानि; D1.2 'तरे विलम्बां यद्; G8 तदांतरविलम्बं यत्. — ^d) B8 यद् (for तद्). K4 'दत्तो. K2 [S]ल्पचेतन; T1 G8.5 कुचेतना.

22 ^a) N1 तथा (for तद्वत्). K8 D2 अथ; G8 असि (for अपि). K1.2 D6 [अ]धर्मज्ञः; K4 G1-4 धर्मज्ञ; N1 V1 B Dn D1-8.5 [अ]धर्मिष्ठ; T1 G8.6 धर्मस्य; M1 धर्मज्ञः (for [अ]धर्मज्ञ). D2 तद्वचमप्यधर्मिष्ठ (sic). — ^d) D6 M2 तदा; T1 G1-8 तथा (for सदा). D1.2 वाचा; T1 G8 वाचं (for वाचः). T1 प्रभाषते.

23 ^a) Ś1 K D4 पृथिवीशानां; N1 V1 B (except B8) D1.2 पार्थिवानां च; Dn (1) D6 भूमिपालानां (for पार्थिवेन्द्राणां). — ^b) B8 G2-4 M1 जीवति. K4 B9 असंशयः — ^c) K4 G1.2 M1 लोके (for लोकः). T1 'कर्मभिः; G1 'कर्मसि; G2 'कर्मणि (for 'कर्मा हि). — ^d) N1 नाप्यस्ति; Dn D1-8.5 कोन्योस्ति. G1.2 भवतः समः.

24 ^a) S (except G8) इति (for ततः). — ^b) Ś1

D4 M2 सु; K4 सन्; G1.2 [अ]स्य; G4 तु (for स). D4 कुकं; G2 कठिनं; M1 परुषं (for कटुकं). — ^c) S उवाच वचनं धी(G1.2 धी)मान्. — ^d) B1.2.6 D1.2 चेदिराजं विगर्हयन्.

25 Before 25, D6 (marg.) ins. भीष्म उ'; G6 भीष्मः. — ^a) V1 गच्छतां (for इच्छ'). T1 नामाह. — ^b) K2 जीवाम्येषां; K8 'मेषां; T1 G1-4 'म्येष; G6 'म्येव. T1 G8 महीभृतां. — ^c) Ś1 यो[S]यं; K4 V1 B2.4.5 Dn D1.6 G4 सोहं; G2 M2 योगं (for योऽहं). D1 गणये; D8.5 'यन् (for 'यामि). Ś1 K8.4 B1 D4 G1.2 एनान्; D1 तावत् (for एतान्). — ^d) Ś1 D4 तृणानेव; K4 N1 V1 B4-6 Dn D1.8.5.6 तृणेनापि (for तृणानीव). V1 B6 D8.5 समान् (D8 'तृ)पान् (for नराधिपान्). B1-8 D2 S तृणवत्सर्वपार्थिवान्.

26 ^b) Ś1 K1.2 D1.2.4 G1.2 M तत्र (for ततः). G4 ते; G5 तं (for सं). K2 कुकुधुर; V1 B4.5 Dn D1.6 G2-6 M कुकुधुर. — ^c) K2 G2.2 जहपिरे; K4 जहापिरे; B2 जहसिरे. B1 भीष्मं (for तत्र). — ^d) B1 केचिदत्र. K8 G1.5 च गर्हिरे.

27 ^a) G4 केचिद्वपुः. Ś1 D4 महोऽस्वासाः. — ^b) B1 ता गिरः; B2 D1.2 तां गिरं (D1 corr. from 'रां) (for तद्वचः). — ^c) B1.8 D2 पापवालितो. Ś1 भीष्मश्च (for वृद्ध'). — ^d) Ś1 नैष एवाहति क्षमां; B1.2.6 D1.2 नायमहति वै क्षमां.

28 ^a) Ś1 पशुवद्; B2.5.6 D2.5 साध्वयं (for दुर्मतिर). Ś1 भीमः (for भीष्मः). — K8.4 om. (hapl.) 28^b-29^c. — ^b) Ś1 दुर्मतिः (for पशुवत्). V1 B2.5.6 D2.5 खलु (D2 साध्वयं hypermetric) पार्थिवैः (B8 'वाः; D8 'वः); D2 साध्वसं नृपाः; G1.2 साधु गृह्यतां; Cv साध्वसं नृपैः (for साध्वयं नृपैः). Ś1 B1.2.4 Dn D1.4.6 नृपाः (for नृपैः). — ^c) D4 समीत्य (for समेत्य). K1 संराद्वाद्; K2 N1

C. 2. 1856
E. 2. 44. 30
K. 2. 67. 30

इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः कुरुपितामहः ।
उवाच मतिमान्भीष्मस्तानेव वसुधाधिपान् ॥ २९
उक्तस्योक्तस्य नेहान्तमहं सद्युपलक्ष्ये ।
यत्तु वक्ष्यामि तत्सर्वं शृणुष्वं वसुधाधिपाः ॥ ३०
पशुवद्गतनं वा मे दहनं वा कटाग्निना ।

क्रियतां मूर्ध्नि वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदम् ॥ ३१
एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरच्युतः ।
यस्य वस्त्वरते बुद्धिर्मरणाय स माधवम् ॥ ३२
कृष्णमाह्वयतामद्य युद्धे शार्ङ्गगदाधरम् ।
यावदस्यैव देवस्य देहं विशतु पातितः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

Dn (1) संरब्धो; Ds संरभैर् (for संरब्धैर्). S समेत्य सर्वैः
पापात्मा. — ^a) B1.2 D1.2 वै (for वा). K1 अस्यतां वा
कराग्निना. Cd cites कटा' (as in text).

29 Ks.4 om. 29^{ab} (of. v.l. 28). — ^a) Bs तस्य
(for तेषां). — ^b) V1 Bs Ds.5 भीष्मः; S बुद्धः (for
ततः). — ^c) V1 Bs Ds.5 तत्र (for भीष्मत्). — ^d) Ś1
G6 एवं (for एव).

30 Ds om. (hapl.) 30; G1 om. 30^a-31^b. — ^a)
Ks corrupt. S (G1 om.) चैवांतं (G6 'वाहं'). — ^b) S
(G1 om.) नाहं (for अहं). — ^c) G4 किं तु (for यत्तु).
— ^d) K4 Dn (1) Ds क्षमध्वं (for शृणु').

31 G1 om. 31^{ab} (of. v.l. 30). — ^a) Ks Gs
corrupt. Ś1 Ds मे वा (by transp.); T1 सा मे. — ^b)
T1 दहरं (for 'नं'). K1 कराग्निना; Cd (as in text)
कटाग्निना (gloss कक्षाग्निना; one MS. adds तैलपूर्णलोह-
कटाग्निना वा). — After 31^{ab}, K1 ins.:

394* एतच्छ्रुत्वा ततो भीष्मस्तेषां पार्थिवसंसदि ।

उवाच वाक्यं धर्मोत्तमा भीष्मस्तान्धत्रियांस्ततः ।;
while Ks repeats stanza 29. — ^a) Ds क्रियतां. Ks
Ds वा (for वो). — ^d) G1.2 मयेदं; G6 मयैतत् (for
मयेदं). K1.2 दर्शितं; G1.2 सत्यकं (for सकलं).

32 ^a) K1 एवं; Ds पृष्ठ (for एष). — ^b) S हृष्वरः
(G6 हृदशं) (for अच्युतः). — ^c) V1 B (except B1.4)
Dn D1-2.5 वा; S च (M1 तु) (for वत्स). Ds तरते; T1
धरतो. Ks (corrupt) यस्यस्त्ववरते बुद्धि. — ^d) Bs स
मागधं; Bs स सत्वरं; S तु (G6 च) वो नृपाः (for स
माधवम्). Ds corrupt.

33 ^a) G1.2.4 कृष्ण. Ks G1.2.4 आह्वयताम्. — ^b)
Ms शंख- (for युद्धे). Ś1 Ks Dn Ds.5 M चक्रगदाधरं;
K1-2 'धनुर्धरं; G1.2 शार्ङ्गगदाधरः. — ^c) Ś1 Ms यावदस्यैव
(Ms 'स्यैव); K1.2 Ś1 Dn Ds Gs.5 M1 यावदस्यैव (M1
'व); V1 Bs Ds.5 येनास्यैव हि; Gs यदा यस्यैव; Cv as in
text. K1 देहस्य; Bs धर्मं (for देव'). G6 यादवो

देवदेवस्य. — ^a) Ks वै शत्रुः; Gs Cv विशति (for विशतु).
V1 चातितः; B1 पार्थिवः (for पातितः).

Colophon. — *Sub-parvan*: N (except Dn1 Ds)
शिशुपालवध; G6 राजसूय; M1 राजसूय and शिशुपालवध.
— *Adhy. name*: Ms भीष्मकोपवचनं. — *Adhy. no.*
(figures, words or both): K1 (marg.).s Ds 41 (as
in text); Ks Ds 42; Ks 40; Dn1 44; S 74 (Gs
50). — *S'loka no.*: Ks 33; Dn 42; D1.2 39; T1
44; M1 40.

42

1 ^a) V1 Bs-6 Ds.5 श्रुत्वैव (V1 'त्वेति) वाक्यं;
T1 Gs.5 वचः श्रुत्वैव (for ततः श्रुत्वैव). — ^b) K1.2
गुरुविक्रमः; N1 V1 B D1.2 दुरतिक्रमः; Gs सुरविक्रमः
(for उद्वि'). — ^c) Gs-5 देवदेवं तं (for वासुदेवेन).
— ^d) Ś1 Ds अमाषत; T1 G1.2 समाह्वयत् (for उवाच ह).

2 Before 2, G1-2.5 ins. शिशुपालः. — ^a) Ds
आह्वय (for आह्वये). Ś1 G1.6 M1 त्वा (for स्त्वा) Bs
Dn D1.2 रणे; Cn as in text. D1 गच्छं (intending
गच्छन्). S रणायैहि (G1.2 'यैव; Gs 'येति; G6 'येह)
(for रणं गच्छ). Bs-6 Ds.5 transp. रणं गच्छ and
मया सार्धं. S सह (for सार्धं). — ^c) Ks त्व (sic);
Ds T1 G1.6 M त्वा (for स्त्वा). — ^d) Bs सर्वपार्थिवैः;
Dn1 पांडवैः सह; Cn as in text.

3 ^a) S स (T1 न) च (Gs हि) भीष्मो हि मे वधयः.
— ^b) Ś1 K Bs Dn Ds.5 transp. पाण्डवाः and सर्वथा.
N1 V1 सर्वशः (V1 'दा) कृष्ण पांडवाः; B1.2.4.6 D1.2
Gs-6 M पांडवाः (M1 पांडवः; Gs पापात्मा) कृष्ण सर्वथा
(Gs-6 M 'शः); T1 G1.2 पांडवाः सर्वराजभिः. — ^c) Ds.5
भूपतीन् (for 'न्). — ^d) Ks corrupt.

4 G1 om. 4. — ^a) V1 Bs ये त्वां पापम्; S (G1

